

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

**Карасевич А. О., Левківський К. М.,
Карасевич О.О., Шачковська Л.С.**

ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНИ У ХІХ СТОЛІТТІ

*Навчальний посібник для студентів
гуманітарних факультетів*

Умань – 2015

УДК 94(477)''18''(092)
ББК 63.3(4Укр)-8
П 50

Рецензенти:

Токовенко О. С. – доктор філософських наук, професор, декан факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Шатохін А. М. – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

Кривошеїн В. В. – доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист №1/11-3264 від 11. 03. 2014 р.)*

Політичні портрети України у ХІХ ст. – Навчальний посібник / Укладачі: Карасевич А. О., Левківський К. М., Карасевич О.О., Шачковська Л. С. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 594 с.

У навчальному посібнику розглядаються основні етапи українського національного руху у ХІХ столітті на терені зародження і діяльності політичних організацій і окремих діячів. Укладачі пропонують своїм читачам інформацію про основні політичні організації України, політичні та військові формування національно-визвольного характеру названого періоду.

Посібник буде корисним всім тим, хто цікавиться складними процесами формування української національної ідеї, національної свідомості, політичної культури і політичної самобутності українського народу.

© Карасевич А. О., Левківський К. М.,
Карасевич О.О., Шачковська Л.С., 2015

ВСТУП

Національно зорієнтоване Просвітництво домінувало в українській політичній думці на зламі XVIII-XIX ст., ґрунтуючись на концепції суспільного договору, ідеях природної рівності та свободи всіх людей, виступало з критикою тиранії та кріпацтва. У часи нищення залишків української автономії саме представники цієї інтелектуальної течії - В.Каразін (1773—1842), В.Капніст (1758-1823), Я.Козельський (1729-1795), П.Лодій (1764-1829), В.Лукашевич (1783-1886), М.Рєпнін-Волконський (1778-1845), І.Тимковський (1772-1853), Ф.Туманський (?-1805) були нечисленними захисниками державних традицій України. Саме у цьому середовищі з'явилася «Історія Русів». Відповідно до часткової лібералізації суспільно-політичного життя Російської імперії за Олександра I, зростаючої ерозії архаїчних абсолютистсько-кріпосницьких структур в українських колах дедалі частіше лунали заклики до обмеження царської влади, скасування кріпацтва, модернізації суспільства. Наслідком поширення просвітницьких ідей була поява секуляризованого «юридичного» світогляду, у центрі якого стояла людина як самоціль. Свобода і правова рівність вважалися необхідною основою розвитку вільної особистості.

Особливості української політичної думки XIX- початку XX ст. визначалися тим, що вона розвивалася у соціальному середовищі, в якому зникали давні спадково-майнові ознаки, поступово руйнувався сільський традиційний спосіб життя і замість аграрного поставало масове індустріальне суспільство.

Україна впродовж цього періоду перебувала майже виключно у російській (з 1922 р. радянській) сфері впливу. Тому українська політична думка згаданого періоду зазнавала щонайперше впливів таких російських інтелектуально-політичних течій, як декабризм, панславізм, народництво, більшовизм і лише опосередковано - західноєвропейських течій, зокрема лібералізму, консерватизму, націоналізму тощо.

З огляду на розмаїття ідей розвиток української політичної думки XIX- початку XX ст. не був суцільним потоком, а являв собою кілька паралельних і окремих, хоча взаємопов'язаних та взаємозалежних напрямів, а саме: демократичне народництво (український соціалізм); лібералізм; націонал-демократія

(демократичний, або державницький, націоналізм); консерватизм; націонал-комунізм; інтегральний націоналізм.

Демократичне народництво виникло на першій фазі українського національного відродження та було найстарішим напрямом української політичної думки модерної доби. Спершу воно було досить тісно пов'язане з декабристським рухом на підросійських землях (П.Борисов, П.Вигодовський, І.Горбачовський, Я.Драгоманов, О.Усовський та ін.). Однією з перших пам'яток цього напрямку української політичної думки була Програма Товариства об'єднаних слов'ян, де висловлено наскрізні ідеї українського демократичного народництва:

- ворожість до кріпацтва й самодержавства;
- думки щодо демократизації суспільного та державного життя; конституційного перевлаштування імперії;
- створення демократичної панслов'янської федерації.

Подальший розвиток демократичного народництва пов'язаний із прагненням його чільних представників зблизити соціальне й національне питання та розв'язати їх у перебігові соціальної революції, яка водночас мала би бути національною за характером і рушійними силами. Органічне поєднання національно-федеральних, демократичних і соціалістичних (немарксистських) ідей дає підстави визначати демократичне народництво як специфічно український різновид соціалізму - український соціалізм.

Поява Кирило-Мефодіївського братства (1846) свідчила про кристалізацію народницько-демократичного руху в Україні та про широке осмислення власне українських проблем у контексті політичного буття всього слов'янського світу. Лідерами цієї організації були М.Костомаров (1817-1885), П.Куліш (1819-1897) і Т.Шевченко (1814-1861). Один із братчиків Г.Андрузький (1827-?) вперше у новітній історії України запропонував конституційний проект організації суспільно-політичного устрою майбутньої України, що ґрунтувався б на засадах демократизації та федералізації Росії («Начерки конституції республіки»).

Програма діяльності кирило-мефодіївців спиралася на ідеї соціального месіанізму, панславізму, федералізму, християнського

світогляду, егалітаризму. Новим елементом у цій програмі була поява романтичного націоналізму (патріотизму). Основою національного відродження братчики вважали визволення селянських мас («народу») від кріпацтва, метою була проголошена українська демократична республіка у складі федерації слов'янських народів. Ієрархія завдань уявлялася такою: знищення кріпацтва й самодержавства у Російській імперії; демократизація суспільного життя; побудова слов'янської спілки християнських республік; поширення християнського суспільного ладу на весь світ як наслідок здійснення слов'янами своєї християнської місії. У концентрованому виразі ці погляди було висловлено у праці «Закон Божий (Книги буття українського народу)», написаній М.Костомаровим, та у численних поетичних творах Т.Шевченка. Загалом, ідеологія кирило-мефодіївців була синтезом романтичного етнографізму і культурництва з традиціями козацької державності та західноєвропейськими ідеями демократії, першими носіями яких в Україні ХІХ ст. були російські декабристи. Кирило-Мефодіївська програма стала платформою українського національно-визвольного руху на кілька наступних десятиліть (до 1917 р. включно).

Українське народництво протягом другої половини ХІХ ст. розвивалось двома напрямками. Перший репрезентували поляки-українофіли, або хлопомани: Ф.Духінський (1816-1893), І.Терлецький (1807-1888), М.Чайковський (1804-1886), В.Антонович (1834-1908); другий, впливовіший, започаткував М.Драгоманов (1841-1895).

У концепції одного з найяскравіших представників першої течії В.Антоновича, автора численних історичних і публіцистичних праць, було висловлено такі ідеї: вроджена нездатність та нелюбов українського народу до державного життя і перманентність опозиції до будь-якої форми держави; протиставлення самозорієнтованості державності вільній творчій суспільності; несумісність принципів демократизму з існуванням бюрократичного апарату; ототожнення демократії з народоправством, а українського народу - з трудовим селянством.

М.Драгоманов (основні праці – «Передне слово до «Громади», 1878; «Шевченко, українофіли і соціалізм», 1879; «Історична Польща і великоруська демократія», 1881-1882; «Вольний Союз (Вільна Спілка)», 1884; «Лібералізм і земство в Росії», 1889;

«Чудацькі думки про українську національну справу», 1891; «Листи на Наддніпрянську Україну», 1893), критикуючи абсолютизацію інтересів трудового народу, водночас продовжував народницько-демократичну традицію під прапором соціалізму (громадянства), який, щоправда, не був революційним, радикальним, і започаткував ліберальний напрям в українській політичній думці. Метою перевлаштування суспільства мислитель проголосив «безначальство» - анархосоціалізм прудонівського зразка (тому його концепція перебувала у річищі традиції еволюційного, або «етичного», соціалізму, хоч і зазнавала відчутного впливу марксизму). Суть програми, виробленої Драгомановим, полягала у забезпеченні національних інтересів України через конституційно-правову реорганізацію Росії; федералізацію Росії та Австро-Угорщини; надання твердих гарантій конституційним правам громадян; надання права самоврядування для окремих регіонів і національностей та забезпечення вільного розвитку української культури. Провідною для Драгоманова була думка про те, що «не народи існують для держав, а держави для народів».

Ідейними спадкоємцями М. Драгоманова виступили С. Подолинський (1850-1891), М. Павлик (1853-1915), І. Франко (1856-1916), С. Петлюра (1879-1926), М. Грушевський (1866-1934) та ін. Цікаво, що С. Подолинський і М. Павлик кристалізували саме соціалістичні аспекти - драгоманівської програми, І. Франко та С. Петлюра поступово еволюціонували від соціалізму до націонал-демократії, а М. Грушевський навпаки - від націонал-демократії до соціалізму, причому прорадянського забарвлення. Серед партійних діячів Наддніпрянщини соціалістичні ідеї розвивали Л. Юркевич-Рибалка (1894-1919), Б. Грінченко (1863-1910), С. Єфремов (1876-1939), М. Порш (1877-1944), М. Шаповал (1882-1932), В. Винниченко (1880-1951).

Народницько-демократичну традицію України кінця XIX - початку XX ст. характеризували два виразні складники:

- 1) прагнення до громадянської та національної свободи;
- 2) ідеалізація народу й вимоги соціальної справедливості.

З названих компонентів виразнішим був другий. Турбота про захист соціально-економічних інтересів знедолених мас, поєднана з виразним егалітаристським ухилом, становила ідеологічний лейтмотив усього напрямку. Однак наполягання М. Драгоманова

на важливості існування відповідної та добре спланованої структури демократичних інститутів не залишило тривкого сліду. Волелюбність українського народництва була щирою, ґрунтувалася вона на ненависті до царського самодержавства. Розуміння «правил гри» в ефективно діючій демократичній системі та обмеження, що їх передбачає представницьке правління, залишилося вкрай недорозвиненим. Це мало далекосяжні (переважно негативні) наслідки для становлення національної державності у 1917-1918 рр.

Водночас демократично-народницька течія отримала й певне наукове обґрунтування. Особливою оригінальністю відзначалися наукові розробки, що їх нарівні з М.Грушевським здійснювали у міжвоєнний час (1918-1939 рр.) Р.Лашенко (1878-1929; основні праці – «Лекції з історії українського права», 1923; «Автономний статут демократичної Української республіки») та С.Шелухін (1864-1939; основні праці – «Монархія чи республіка?»; «Україна»; «Право України на свою державність»; «Шляхи до української соборності»). М.Грушевський, Р.Лашенко та С.Шелухін обґрунтовували можливість і доцільність федеративного чи конфедеративного об'єднання з тими країнами, з якими Україна мала й підтримувала історичні зв'язки, зокрема з Литвою та Білоруссю (М.Грушевський), Росією (Р.Лашенко), Чехією, Сербією, Хорватією, Словенією, Словаччиною (С.Шелухін). Загалом історико-правовий аспект виявився найбільше опрацьованим у творчості вчених-народників. Вони вважали, що федерація є оптимальною формою державного устрою майбутньої України і має сприяти зміцненню її державності. Стрижневими у світоглядній платформі вчених-народників були такі засади: народоправство (демократизм); егалітаризм та ідея безкласовості української нації; розуміння народу як територіальної (а не етнічної) одиниці; пріоритет прав народу над правами держави. Зазначалося, що «прогресивне українство не виділяє вирішення свого національного питання із загальної проблеми перетворення старої бюрократичної централізованої Росії у вільну правову державу», і навіть «забезпечення успішного національного розвитку українського народу, автономію України вони (українці - С.Л.) розглядають як складову частину більш загальної проблеми: перебудови Росії на основі рівноправності народностей, децентралізації і

національно-територіальної автономії» (М. Грушевський). Задля цього лунали заклики до об'єднання «всіх наших сил в ідеї народного суверенітету та народоправства «без холопа і без пана». Се нам диктує сама наша українська нація» (С.Шелухін). Водночас учені-народники звинувачували у відсутності української державності сусідні країни (насамперед Росію та Польщу) і доводили, що український визвольний рух є неповторним, підкреслюючи необхідність спиратися у майбутньому державному будівництві на власний політичний досвід та історичні традиції.

Позиції демократичного народництва помітно ослабли у 20-30-х рр. ХХ ст. Це було викликано появою досить потужних альтернативних рухів - інтегрального націоналізму, націонал-комунізму та націонал-демократії (два останні були «уламками» окремих течій українського соціалізму, де в першому випадку наголос змістився у бік соціального аспекту, а у другому - у бік національного); усвідомленням провини українських соціалістів за поразку у визвольних змаганнях 1917-1920 рр.; кризою демократичних режимів у загальноєвропейському масштабі; становленням тоталітарних режимів.

У 30-50-х рр. соціалістичні ідеї (немарксистського характеру) в еміграції намагалися розвивати В.Винниченко та І.Багряний (1906-1963), які пережили тривалий період захоплення націонал-комунізмом. В.Винниченко (основна праця – «Конкордизм») виступив зі спробою обґрунтування нового суспільного ладу, який має поєднувати кращі здобутки комуністичної та капіталістичної систем. Фактично це був український варіант доктрини конвергенції двох антагоністичних систем, висунутої на Заході у 50-60-х рр. І.Багряний, автор численних публіцистичних оглядів, умотивував потребу відмовитися від тоталітаризму (у вигляді комунізму, інтегрального націоналізму чи фашизму) та переорієнтувати свою діяльність на засвоєння й поширення демократичних ідей (близьких до ідей Соцінтерну). Особливі надії він покладав на здобуття Україною незалежності внаслідок демократичної революції та дезінтеграції СРСР.

Лібералізм. Поширення ліберальних ідей в Україні не мало такого розмаху і не привело до «тріумфальної ходи» лібералізму, як це мало місце в країнах Західної Європи ХІХ ст. Процес сприйняття політико-економічних постулатів лібералізму в

Україні не був ані цілісним, ані успішним. Такий неуспіх і вкрай повільне сприйняття ліберальної доктрини українською інтелігенцією та широкими колами українського суспільства обумовлювалися наявністю авторитарного типу політичного режиму в підросійській Україні, жорстоким придушенням будь-яких проявів національно-визвольного руху і внаслідок цього - засиллям і популярністю радикальних течій (у формі російського революціонізму чи українського народництва). Сам характер політичної системи, яка впродовж тривалого часу перебувала у незмінному вигляді, консервував наявний стан речей і перешкоджав розвиткові й поширенню поміркованих поглядів. Унаслідок цього ліберальна модель перевлаштування суспільного життя так і не набула в Україні завершеної форми упродовж ХІХ-ХХ ст.

Вирізняють дві спроби рецепції лібералізму в Україні. Перша була пов'язана з намаганням М. Драгоманова імплантувати західні ліберальні ідеї в українське середовище у другій половині ХІХ ст. та поєднати їх із соціальною та національною ідеями; друга мала переважно космополітичне забарвлення і виявилася у діяльності (переважно у науково-культурній) представників російської ліберальної течії в Україні кінця ХІХ -початку ХХ ст. Частково ліберальні ідеї прижилися, хоча й зазнали певної трансформації в українському народництві, націонал-демократії та консервативній доктрині В. Липинського, який вважав саме М. Драгоманова своїм попередником. Поширенню ліберального світогляду в Україні, окрім М. Драгоманова, сприяли також Б. Кістяківський (1863-1920), М. Туган-Барановський (1871-1916), М. Ковалевський (1871-1916), М. Славинський (1868-1945), В. Вернадський (1863-1945), А. Кримський (1871-1942).

Серед помітних діячів української діаспори виразну прихильність до ідей лібералізму зберіг хіба що один І. Лисяк-Рудницький (1919-1984). За винятком кількох концептуальних праць Б. Кістяківського («Держава правова і соціалістична», «Соціальні науки і право»), жоден із цих мислителів не залишив спеціально присвяченої проблемам лібералізму праці.

Центральними у системі координат українського лібералізму були такі погляди:

- існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов), де остання

тлумачиться як сукупність конституційно закріплених прав громадян;

- доміантною цінністю у співвідношенні «людина - суспільство – держава» є «людина» незалежно від соціального статусу конкретної особистості;
- у системі політико-економічних категорій центральною є категорія приватної власності на засоби виробництва (М.Туган-Барановський);
- визнання верховенства права у суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б.Кістяківський);
- пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними, необхідність раціонального влаштування суспільного життя (на цьому ґрунті постало вчення В.Вернадського про ноосферу як сферу людського розуму);
- децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М.Драгоманов);
- популяризація етичних засад політичної діяльності, пов'язаності політики та моралі (М.Драгоманов: «Чисте діло потребує чистих засобів»).

Більшість українських лібералів вірила у можливість здійснення національних прагнень українського народу та захисту конституційних принципів у межах оновленої та демократизованої федеративної Росії. Слідом за М.Драгомановим ліберали вважали, що «принципи сучасної всесвітньої цивілізації найбільше відповідають поступові: лібералізм у його найпослідовнішій формі - федералізмові у справах соціальних із його найтвердішою гарантією - асоціацією у справах економічних, раціоналізм у справах письменницьких, наукових, умілоствях». Осягнувши в особі своїх кращих представників (зокрема Б.Кістяківського) необхідність створення правової

держави, український лібералізм кінця ХІХ - початку ХХ ст. залишився байдужим до проблем самостійності України й побудови суверенної національної держави. У 70-80-х рр. ХХ ст. гуманістична традиція українського лібералізму була сприйнята українським дисидентським підпіллям і знайшла вияв у правозахисній діяльності (зокрема у діяльності та програмних документах Української Гельсінської групи). Тоді й було порушено питання політичної незалежності України з дотриманням прав і свобод особистості.

У першій половині 90-х рр. ХХ ст. в Україні було здійснено третю спробу рецепції ліберального світогляду. На цьому етапі його носіями стало майже 10 політичних партій (ЛПУ, ЛДПУ, КДП, НДП та ін.). Знову постало питання синтезу соціального й національного елементів у ліберальній течії.

Націонал-демократія, або націонал-державництво. Цей напрям української політичної думки зародився у Галичині наприкінці ХІХ ст. та був пов'язаний насамперед з іменами І.Франка, Ю.Бачинського та Л.Цегельського. Лише згодом нова інтелектуально-політична течія набула певного поширення серед діячів Наддніпрянщини, які до подій 1917-1918 рр. перебували переважно на соціалістичних позиціях і поступово еволюціонували від вимог народницького федералізму до ідей національно-державної незалежності (С.Петлюра, О.Шульгин, Є.Чикаленко та ін.). Кристалізація націонал-демократичної платформи відбувалась у 20-30-х рр. під впливом усвідомлення провини українських соціалістів за поразку національної революції 1917-1920 рр. та ознайомлення з політичною ситуацією у тогочасній Європі. Так, О.Шульгин запропонував остаточно відмежуватися від ідеологічної спорідненості з соціалізмом і не ототожнювати його з демократією, що було властиве політичному мисленню багатьох державних діячів доби УНР.

Науковий фундамент під націонал-демократичні ідеї підвели С.Дністрянський (1870-1936; основні праці – «Загальна наука права і політики»; «Погляд на теорії права і держави», 1925; «Нова держава», 1923; «Нові проекти української конституції», 1920), В.Старосольський (1878-1942; основні праці – «Теорія нації», 1922; «Держава і політичне право», 1924; «Суспільно-політичні рухи та їх носії»), О.Бочковський (1885-1939; основні праці – «Боротьба народів за національне визволення», 1932;

«Народження нації», 1939; «Життя нації», 1939), С.Рудницький (1877-1937; основні праці – «Українська справа зі становища політичної географії», 1923; «До основ українського націоналізму», 1923), О.Ейхельман (1854-1943; основні праці – «Меморандум уряду УНР», 1921; «Проект Конституції-основних державних законів УНР», 1921), О.Лотоцький (1870-?); основні праці – «Українські джерела церковного права», 1931; «Схід і Захід у проблемі української культури», 1939), А.Яковлів (1872-1955; основні праці – «Українське право», «Основи Конституції УНР», 1935).

С.Дністрянський і О.Ейхельман зробили спробу підготувати проекти конституцій для України, врахувавши притаманні, на їхню думку, українському народові національно-державні та етнопсихологічні традиції. Окрім того, представники націонал-демократичного напрямку обґрунтовували концепцію федерації, яку намагалися поєднати з постулатом про право народів на самовизначення.

Базовими для націонал-демократичного напрямку були такі засади:

- інтерес нації та держави - найвищий критерій історичної оцінки в разі домінування суверенності нації над суверенністю держави (за винятком позиції О.Ейхельмана);
- обґрунтування права українського народу на самовизначення в межах власної етнічної території;
- ідеї демократичного політичного режиму і республіканської форми правління як основи політичного ладу української нації;
- визнання національної ідеї та психології основою буття й сутності нації.

Водночас обстоювався погляд на національну ідею як на основний критерій за розмежування народу і нації, підкреслювалася необхідність проведення політики «дрібної праці» та утвердження ролі Галичини як «П'ємонту» України.

Спадкоємцями національно-державницьких ідей (і певною мірою - несоціалістичних елементів демократичного

народництва) виступають представники сучасних правочентристських партій України (Рух, УРП та деякі інші).

Консерватизм. В Україні він набув ще меншого поширення, ніж лібералізм, і впродовж тривалого часу залишався екзотичним свідченням існування нетривких, монархічних традицій. Безпосередня його поява була викликана необхідністю захисту національних традицій, що опинилися у небезпеці внаслідок уніфікаторсько-нівелювального впливу русифікації (у підросійській Україні) та полонізації (у Галичині). Однією з перших пам'яток консервативної думки в Україні була «Історія Русів» (1818-1822 рр.) - полемічна праця з виразним антиросійським спрямуванням. У ХІХ ст. до консервативної течії української політичної думки належали: Г.Галаган (1819-1888), Г.Милорадович (1839-1905), В.Горленко (1853-1907), П.Куліш (1819-1897), М.Гарасевич (1763-1836), Д.Зубрицький (1777-1862), І.Могильницький (1771-1831), Й.Лозинський (1807-1889), Й.Левицький (1801-1860) та ін. На галицьких теренах особливо помітний внесок у розвиток консервативного напрямку зробила «Руська трійця» - М.Шашкевич (1811-1843), І.Вагилевич (1811-1866) та Я.Головацький (1814-1888), які поєднували несприйняття й засудження тогочасної дійсності з апологетизацією минулого.

Визначне місце в історії української політичної науки ХІХ - початку ХХ ст. посідає М. Грушевський (1868-1934 рр.). М. Грушевський еволюціонував від історичної народницької концепції до державницької, від федералістичної - до самостійницької. Він вважав, що держава – «це суверенний союз народу, який дорогою планової діяльності, зверхніми засобами задовольняє індивідуальні і загальнолюдські солідарні інтереси у напрямі до поступового розвитку громадянства».

Розглядаючи різноманітні передумови політизації українського суспільства у ХІХ ст., потрібно віддати належне у цьому процесі різноманітним культурно – просвітницьким об'єднанням. Особливо яскраву низку уже відомих борців за нову Україну зібрала «Громада».

У другій половині ХІХ ст. [російська імперська еліта](#) починає втрачати ритм політичного життя. Якщо раніше вона продукувала нові ідеї та орієнтувала [суспільство](#) на виконання тих чи інших завдань, то опісля все змінилося не на користь

царизму. Царська [влада](#) почала втрачати впевненість, цілеспрямованість і здатність пристосовуватись до обставин.

Цар Олександр II дав дозвіл на повернення із заслання членів Кирило-Мефодіївського братства. Тому українське [громадське](#) життя почало відроджуватись, спочатку у Санкт-Петербурзі, а потім і в Україні.

Звільнені із заслання М. [Костомаров](#), В. Білозерський, а згодом і Т. [Шевченко](#) з'їхалися до Санкт-Петербурга, де до них приєднався П. [Куліш](#). Ці піонери українського руху згуртували навколо себе більше десятка молодих українців, утворивши у столиці імперії так звану «Громаду». Аналогічні «Громади» української [інтелігенції](#) до кінця XIX ст. будуть генерувати ідеї для українського громадського і політичного життя.

Першочерговим завданням цієї групи було покращення [долі](#) українців і особливо [селянства](#). Усі, за винятком Т. Шевченка, зійшлися на тому, що у своїй діяльності «Громада» має бути аполітичною і зосереджуватись на просвіті мас. М. Костомаров і П. Куліш уперто виступали за обмеження діяльності лише цариною культури, уникаючи всякого радикалізму, що викликав би гнів влади.

З метою поширення своїх поглядів у 1861 р. петербурзька група громадівців з великими [труднощами](#) отримала дозвіл на видання першого у Російській імперії українського часопису, що дістав назву «Основа». Його фундаторами були два багатих українці — Василь Тарнавський і Григорій Галаган. Протягом свого короткого 22-місячного існування «Основа» виступила засобом спілкування та будителем [національної](#) свідомості української інтелігенції, розкиданої по всій імперії.

На місцях в Україні почали створюватись «Громади», що видавали друком і розповсюджували українські книжки, для дітей і дорослих відкривали школи — [звичайні](#) і недільні. Зміцнювався, таким чином, український культурницький рух. У радянській [історіографії](#) «Громади» вважалися таємними ліберально-буржуазними організаціями.

Центром громадсько-культурного життя став Київ. Слід відзначити, що царський уряд доклав чимало зусиль, щоб здеморалізувати студентську молодь Київського університету. Генерал-губернатор Бібіков міг похвалитися цареві, що «молодь Києва гуляє, але не думає». Та вже через рік після

[Кримської війни](#) молодь починає організовуватись, з'являються нелегальні гумористичні часописи польською мовою, як-от «Бігос гультяйські», що викривають і критикують хиби юнацтва.

Натхненна прикладом киян, українська інтелігенція Полтави, Чернігова, Харкова та Одеси також заснувала свої «Громади», розширюючи мережу недільних шкіл, доки їхня кількість в Україні не наблизилась до сотні. Члени «Громади» занурювались в уже традиційні галузі [етнографії](#), філософії та історії. На зразок хлопоманів вони [стали](#) вбиратися, як українські селяни, дотримуватись їхніх звичаїв, споживати їхню їжу, спілкуватись з ними по шинках, співати їхніх пісень.

Громадівці розвинули культ [козацтва](#) й носили барвистий козацький одяг. Причому об'єктом їхньої ідеалізації були не козацькі гетьмани і старшини, а волелюбні запорожці та [гайдамаки](#), що, на їхню думку, символізувало природне прагнення українського народу - у II половині XIX ст. це романтичне і позбавлене політичного забарвлення поєднання ідеалізму, народництва та поклоніння всьому українському стало відомим під назвою українофільства.

Варто зазначити, що більшість студентів Правобережної України складала поляки і меншість — українці. Так само дуже багато було тут польських поміщиків, середніх і великих землевласників. Вони мали досить великий вплив на місцеві українські справи. [Демократична](#) молодь шляхетського походження вивчала життя народу і приходила до висновку, що народ не слід ототожнювати з польською шляхтою, що його шлях інший та що він має достатньо сил для самостійного життя. Полум'яні твори Т. Шевченка розбуджують у студентській масі запал, і український народ знаходить серед студентів відданих друзів, які хочуть працювати для Його добра. За ті починання польська і українська шляхта накинулася на свою молодь, прозвала студентів демагогами. Думки про право селян на волю були названі «манією», а всіх прихильників простолюддя — «хлопоманами». Ці ж «хлопомани» і творили «Громади». Учасники «Громад» відкидають шляхетські голослівні гасла «підносити народ», і самі йдуть у народ, вважають себе його частиною, приймають за свою українську мову, звичаї і традиції народу. Найважливішою рисою київської

«Громади» було саме те, що вона привабила до себе нову категорію прибічників — студентську молодь.

Українську «Громаду» очолював Володимир Антонович, який прийшов із шляхетського табору до українського. Своє рішення В. Антонович пояснює у «Сповіді»: «Доля хотіла, щоб я народився в Україні шляхтичем...

Але я вибрав... вихід, бо хоча я був попсований шляхетським вихованням, звичаями і мріями, та мені легше було відректися від них, ніж від того народу, серед якого я зріс, який я знав, і важку долю якого я бачив на власні очі...».

Наведене визнання В. Антоновича було не тільки його, а й інших [прогресивних](#) поляків, які жили в Україні, символом віри. Вони присвятили своє життя українському народові і своєю громадською і творчою діяльністю підтверджували це.

Ім'я В. Антоновича, як і визначного славіста Костя Михальчука, економіста Тадея [Рильського](#), етнографа Бориса Познаньського та інших українських громадських діячів польського походження, стало відоме в європейському науковому світі.

«Громада» спершу не мала ні точно визначених організаційних форм, ні усталеної програми. Діяльність колективу проявлялась у зборах і дискусіях, а поодинокі члени вели на свою руку освітню роботу: засновували школи, поширювали популярні видання, читали [міщанам](#) «Кобзаря*», деколи влаштовували лекції. Пізніше, коли посилювався наступ на українство з боку російського і польського, «Громада» стала розробляти свою [ідеологію](#), увійшла в близькі стосунки з петербурзьким центром при редакції «Основи». Тобто «Громада» почала виступати як представник українського громадянства.

Але навіть неспівна й поміркована [діяльність](#) українофілів (а тут ще й польське повстання 1863 р.) викликала гнів царського уряду. Своїм циркуляром міністр внутрішніх справ П. Валуев заборонив видання друком книг українською мовою.

Польське повстання в Україні 1863 р. Молодь, яка не увійшла до складу «Громад», у 1860 р. об'єднує свої гімназичні «Гміни» у провінційні організації. Було організовано п'ять «Гмін» — Подільська, [Волинська](#), Українна, Литовська і Коронна. Кожна з них мала по кілька сот членів, а вихід з

«Гміни» вважався ганьбою і таку людину не приймали навіть у шляхетські доми. Ці «Гміни» об'єдналися в «Огул», як протиставлення українським «Громадам». Найслабкішими поки що в Україні були організації росіян і євреїв.

Члени «Гмін» вважали себе «поляко-русинами». Вони намагалися представляти, окрім польських, також і українські інтереси, бо, мовляв, на протязі століть відбулися великі зміни, і український народ уже присвоїв собі польську культуру.

Різниця в діяльності «Гмін» і «Громад» полягала у тому, що «Гміни» мали чітку мету: визволитися з-під влади Російської імперії і федеративно об'єднатися з Литвою та Польщею в одну [державу](#).

«Громада» ж не мала чіткої програми дій, вона ставила собі за мету просвіту народу, пристосовувала свою діяльність до вимог дня.

Повстання поляків почалося у січні 1863 р.

І хоч воно увійшло в історію як польське повстання, але більша його частина пройшла на українській території - Більшість боїв і сутичок цього повстання відбулися в Україні, і багато хто з української інтелігенції відіграв у ньому домінуючу роль.

Польські джерела свідчать, що на початку повстання було лише 10 тис. повстанців, погано одягнених, без достатньої кількості зброї. Була це переважно молодь, не звикла до випробовувань, не загартована у боях. Російський уряд кинув проти повстанців ледве чи не 83-тисячну армію зі 120 гарматами.

Повстання мало характер інтелігентсько-шляхетський. Щоправда, були видані спеціальні прокламації (летючки) до українського населення, кілька відозв і так звані «Золоті [грамоти](#)». Але народ не пішов на неясні обіцянки і повстання не підтримав. Нерозсудливість повстанців підтверджується багатьма прикладами. Ось один з них: група київської молоді вирушила із зброєю у руках на село, щоб підняти народ. У деяких селах їх зустріли із співчуттям. Та у незнайомому їм селі Соловіївка Радомиського повіту місцеве населення поставилося до них вороже. Селяни оточили повстанців, більшість цих підлітків і юнаків повбивали, а решту їх захопив загін російської армії. Таке вороже ставлення

українських селян до польських повстанців пояснюється віковою неволею України під Польщею.

У ході повстання бої йшли у різних місцевостях Польщі, Литви, Білорусії. В Україні повстанням було охоплено все Правобережжя. Усього за час повстання у боях з російською армією загинуло до 30 тисяч повстанців, російське командування розстріляло понад півтори тисячі людей, а 150 тис. чоловіків і жінок заслали до Сибіру.

На Правобережній Україні уряд Росії закрив усі польські школи, католицькі монастирі і конфіскував багато польських маєтків. Так героїчні зусилля поляків пішли нанівець. Царизм жорстоко розправився з повстанцями. Постраждали також і українці. Поляки пробували відбудувати «історичну Польщу з 1772 року», або, як вони казали, «Польска од можа і до можа». Якби ж вони стали на позиції рівності українців і поляків, то повстанці могли б знайти підтримку серед українського народу у боротьбі проти спільного ворога.

Отже, «Польська по Днепру» не вийшла. Іван Франко у статті «Наш погляд на польське питання» писав: «Хто перегляне історію польських повстань із нашого віку — у роках 1831, 1846 і 1863, — той вичитає у ній кривавими буквами написану історію систематичного і неулічимого засліплення... З трагічною фатальністю одно за одним покоління перлося у ту бездонну пропасть і погибало у ній».

Далеко не всі українці прихильно поставилися до польських повстанців. Селяни відповіли масовим виробництвом саморобних списів по сільських кузнях. Київські ж «громадівці», не знаючи, як обернеться справа, стали закликати на Кожеч'яках, на Преорці та Деміївці козачі курені, щоб збройно виступити проти поляків на випадок їх перемоги.

Однак це не завадило царським [властям](#) переслідувати як повстанців-поляків, так і вірнопідданих «громадівців».

І [самодержавство](#), і російська громадськість убачали в - українофільстві небезпеку для режиму. Царські чиновники доводили, що недільні школи — це зловісна змова з метою пропаганди серед селянства українського [сепаратизму](#). Носіння української вишиваної сорочки чи співання народних пісень сприймалося урядом як підривна діяльність. Військовий міністр

Мілютін попереджав царя про наміри хлопоманів утворити самостійну українську державу.

Російська періодична преса («Вестник Юго-Западной России», «Киевлянин», «Московские ведомости») розпочали злісну кампанію проти українофілів та їхніх намагань начебто підірвати Російську державу. А російська інтелігенція, яка раніше дивилася на українофілів як на дивакуватих прихильників барвистого регіоналізму, стала вбачати у них справжню загрозу імперії. Причому росіяни вважали український рух за польську змову з метою зменшення їхнього впливу на Правобережжі, а поляки бачили у ньому маневр росіян, спрямований на ослаблення польських позицій у цьому регіоні.

«Громадівці» з усієї сили запевняли владу у своїй лояльності. В. Антонович і 20 учасників київської «Громади» у відкритому листі запевняли російську публіку у тому, що їхньою метою є лише освіта народу і що всякі «розмови про сепаратизм є дурним жартом, оскільки нам він не тільки не потрібний, а й некорисний». Але ці запевнення мали незначні результати. У [липні](#) 1863 р. міністр внутрішніх справ Валуев видав таємний циркуляр про заборону українських наукових, релігійних і особливо педагогічних публікацій. Друкувати «малоросійським наріччям» дозволялось лише художні твори. Валуев заявив, що української мови «ніколи не було, нема і бути не може». Незабаром після цього «Громади» було розпущено. Перестала видаватись «Основа». Цілу низку українських діячів було заслано у віддалені куточки імперії.

Майже ціле десятиліття українофіли очікували свого часу. На початку 70-х років ксенофобія 1863 р. почала розвіюватись. [Цензура](#) послабилась, кияни стали поступово відновлювати громадівську діяльність. В. Антонович уже став на цей час професором Київського університету. Разом зі своїми товаришами, а також у співпраці з такими молодими помічниками, як М. Драгоманов, О. Русів, М. Зібер, С. Подолинський, В. Антонович таємно утворив «Стару Громаду» на відміну від нових громад, що склались переважно з студентів.

Українофіли знову зосередились на неполітичній діяльності.

Вона значно розширилася із заснуванням у 1873 р. у Києві відділення Російського Географічного Товариства. Українофіли масово [записувались](#) у цю напівофіційну організацію й фактично опанували нею.

Під її прикриттям вони почали видавати архівні матеріали, заснували музей та бібліотеку, збирали документи з вітчизняної історії. У 1875 р. «Стара Громада» придбала російську газету «Киевский телеграф», перетворивши її на рупор провідних громадівських ідей.

«Стара Громада» трималася осторонь [революційних](#) організацій і не брала участь ні в яких революційних виступах. Однак це не означає, що громадівці уникали впливу на суспільне життя України. Навпаки, вони вели свою громадську роботу дуже широко, досліджуючи розвиток політичних та економічних обставин, намагаючись використати їх для зміцнення почуття єдності в українському народі, перш за все серед інтелігенції. «Громада» звертала пильну увагу на розвиток земств і міського самоврядування. Ціла низка її членів брали активну участь у цих установах і тим самим захищали, власне, інтереси українців. Але найбільше значення надавала «Громада» розвиткові науки і освіти.

Між членами «Громади» була низка знаменитих спеціалістів, які досліджували різні боки української історії. Історичні дослідження накопичувалися у виданнях [Археографічної](#) Комісії, офіційної установи при київському генерал-губернаторові. У цій установі надрукував багато які з своїх праць проф. В. Антонович. До речі, у свій час у цій Комісії працював і Т. Шевченко.

Але основним центром української науки став Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства.

Тут опубліковано «Історичні пісні українського народу» В. Антоновича і М. Драгоманова, великий збірник етнографічних матеріалів П. [Чубинського](#), збірки казок і чумацьких пісень, статистичні дослідження на основі перепису населення Києва, — все це були фундаментальні наукові видання. З ініціативи українських вчених, у 1874 р. у Києві відбувся [археологічний](#) з'їзд. Він дав можливість переглянути здобутки українознавства і підніс авторитет української науки.

Поле культурної роботи тимчасом помалу розширювалося, і вона вже приносила очевидні плоди. Українознавством займалися і здобули на цьому собі ім'я в науці: у археології — В. Антонович, в антропології — Ф. Вовк, у [етнології](#) — М. Драгоманов, у статистиці — О. Русів, у мовознавстві — М. Потебня. М. Костомаров у своїх барвистих монографіях змалював героїчну боротьбу українського народу за волю. П. Куліш намагався дати критичний огляд минулого України. Користуючись з певного пом'якшення цензури, громаді видали друком цілу низку науково-популярних видань. Одночасно «Громада» пильно дбала про розвиток вітчизняної літератури. Саме тоді у розквіті творчих сил знаходилися [письменники](#) — Панас [Мирний](#), Іван [Нечуй-Левицький](#), О. [Кониський](#), драматург М. Старицький, а композитор Микола [Лисенко](#) заклав основи під нову українську музику. Успіхи у галузі науки, культури та [мистецтва](#) ще більше зміцнили становище «Старої Громади».

Діяльність «Просвіти». Заборона українських видань лишалася великою перешкодою розвитку національної культури. Щоб обминути її обмеження, П. Куліш, О. Кониський, М. Драгоманов та інші встановили контакти з українцями в [Галичині](#) — «народовцями» — і в їх пресі пропагували свої погляди, заборонені у Росії.

Провідну роль у громадському та політичному житті України мала «Просвіта», створена у Львові у 1868 р. при ідейній і матеріальній підтримці з Великої України і безпосередньо за організаційної участі українців Галичини.

Вона ставила собі за мету поширення освіти та розвиток національної свідомості українців. Фундатором і першим головою «Просвіти» був педагог і композитор Анатоль Вахнянин. Першим почесним членом товариства з Великої України був обраний О. Кониський.

Велику допомогу у матеріальному зміцненні товариства надав третій голова «Просвіти» Володислав Федорович, «меценат української штуки», незалежний, багатий, освічений, людина високої культури, «жадний праці, почеси і слави». Він перевів на рахунок «Просвіти» 12 тисяч гульденів, які стали на певний час матеріальною основою товариства.

«Просвіта» створювала хати-читальні у селах і повітах Західної України, видавала друком книги українською мовою для дітей і дорослих, відкривала недільні школи.

Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) — перша [Академія](#) Наук України. Перед «Просвітою» почали виникати проблеми, які треба було вирішувати більшими силами. Тому у 1873 р. в основному заходами громадівців — О. Кониського, Д. Пильчикова (колишнього члена Кирило-Мефодіївського братства і приятеля Т. Шевченка), М. Жученка, М. Драгоманова, Є. Милорадович-[Скоропадської](#) (на її внесок у 6 тис. крб. було придбано друкарню товариства) було створено Товариство ім. Т. Шевченка. На кошти проф. П. Пелеха та мліївського цукрозаводчика В. Симиренка з Черкаського повіту товариство придбало згодом дві кам'яниці у Львові.

У 1882 р. товариство було перейменовано на Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) і стало, власне, першою Академією Наук України. За 66 років свого існування (1873—1939 рр.) НТШ видало друком понад 1100 наукових та літературних праць.

Переслідування «Громади» з боку царизму. Через цю діяльність та через інші причини самодержавство знову посилювало свої підозри щодо громадівців.

Владі стало зрозуміло, що громадівці ведуть антиро-сійську агітацію в Галичині. Більш того, вважалось, що весь їхній рух — не що інше, як австро-німецька змова, або австрійська чи польська інтрига. Царат закидав громадівцям замаскований [соціалізм](#) та сепаратизм, шукав їхніх зв'язків з закордонними революційними організаціями. Під впливом усіх цих обставин у травні 1876 р.

Олександр II підписав указ, яким було заборонено друкувати українською мовою всі оригінальні твори і переклади (за винятком історичних документів і белетристики), заборонено сценічні вистави і читання лекцій, наказано не допускати з-за кордону українських видань. Одночасно з цим був розігнаний київський відділ Географічного товариства і припинено видання «Киевского телеграфа».

Цей удар не зламав попередніх планів діяльності «Старої Громади». Уже раніше «Громада» запланувала перенести деякі

ділянки своєї роботи за кордон. Знову пожвавилися стосунки з українцями Галичини.

Коли ж прийшов указ з заборонаю українського письменства, «Громада» вирішала відкрити за кордоном своє власне видавництво. З цією місією виїхав спершу до Австрії, а опісля до Швейцарії висланий царизмом з політичних мотивів за кордон М. Драгоманов. За домовленістю з своїми товаришамигромадівцями у Києві він заснував на кошти «Громади» журнал з такою ж назвою. В цьому позацензурному часописі М. Драгоманов сформулював політичну програму українського руху.

Михайло Драгоманов ще у Києві мав значний вплив на ідеологію «Громади». Він визначав основні тези київського центру у словах: «у культурі — раціоналізм, у політиці — федералізм, у соціальних питаннях — демократизм». Виїхавши за кордон, М. Драгоманов органічно увійшов у коло європейських науковців, познайомився з політичними [теоріями](#) і почав доповнювати і змінювати давню програму «Громади».

М. Драгоманов підкреслював особливо сильно ту думку, що всяка суспільна теорія повинна спиратись на наукові дослідження, а не нав'язувати кожному метафізичні погляди. Таким чином, він робив закид марксистам, вважаючи, що вони «рідко коли досліджують, а просто апріорно креслять фігури, часто зовсім фантастичні». Він часто повторював: «неправда — не просвіта». М. Драгоманов докоряв українським ученим, що вони тільки збирають матеріали, а не творять системи: «це ерудиція, не наука». З цих докорів видно, що метод «повзучого емпіризму» був притаманний нашим ученим ще у XIX ст.

М. Драгоманов закликав до більшої рухливості і мінливості в громадському житті. Він радив використовувати будь-яку нагоду для розширення організації, здобувати вплив на народні маси, а особливо на населення міст. Так само М. Драгоманов радив берегти національні сили, не розпорошувати їх на чужі справи — російські чи польські, а боротися за [автономію](#) України. М. Драгоманов пробував поєднати, неортодоксальний соціалізм з національною справою. Він більше схилявся до європейського анархічного соціалізму, який відстоював свободу особистості.

М. Драгоманов висловлював утопічні думки, нав'язані французьким теоретиком [анархізму](#) П'єром Прудоном. Він уявляв собі, що автономні державні громади якимось чином зіллються в одну федерацію в складі Росії. При цьому буде знищена стара імперія, а разом з нею буде знищене старе військо, замість нього заведуть громадську міліцію — і розпочнеться новий період громадського життя, «безначальство».

М. Драгоманов же був натхненником створення у 1883 р. Української соціально-революційної партії. Діяльність партії планувалося вести на федеративних засадах. Проект програми передбачав кінцевою метою організації досягнення по можливості бездоганного суспільного устрою. Здійснення цієї загальної ідеї планувалося як в інтересах рідної України, так і всіх [народностей](#) імперії.

З усього сказаного стає зрозумілим, чому український суспільно-політичний рух у другій половині XIX ст. був таким кволим, роз'єднаним, неорганізованим. Тонкий прошарок «українофілів», об'єднаних у нелегальних громадах 20 міст України, був жорстоко придушений реакцією доби царя Олександра III.

В українофільських гуртках забулися ті часи, коли «громадівці» посилали за кордон свого глашатая М. Драгоманова з дорученням протестувати перед європейською громадськістю проти заборони української мови в межах Російської імперії. Забулося й те, як революційно і соціалістично налаштовані члени українських «Громад» допомагали російській «Народній волі» боротися засобами терору проти царизму.

У 80-90-х рр. XIX ст. поміж «українофілів» запанував погляд, що треба помирити «правительство» з українським рухом і уникати «політики», бо вона, мовляв, «дратує» царську владу і викликає нові утиски проти української культури. «Українофіли» хотіли пристосуватися до самодержавного режиму, доводячи російській адміністрації всю нешкідливість та неполітичність українського культурницького руху.

Але всі ці неполітичні спроби «культурників» розбилися об глуху стіну недовір'я і підозри з боку царської влади. Російський уряд добре розумів, що навіть найменша свобода культурного руху потягне за [собою](#) національно-політичне усвідомлення

мільйонів українського народу і цим створить небезпеку для самодержавства.

З часом більшість «громадівців» замкнулася у своїх кабінетах, відійшла від суспільного життя. Та незаперечним залишається той факт, що піднесення у другій половині XIX ст. в Україні науки, мистецтва і літератури відбулося завдяки, перш за все, культурницькій діяльності «громадівців».

Проте аполітичність українців-громадівців відштовхнула від них їх молодь, їх власних дітей (до речі, лідер Револуційної Української Партії (РУП) Дмитро Антонович був сином керівника «Старої Громади» Володимира Антоновича).

Молодь краще розуміла нові вимоги часу, нові напрямки розвитку політичного життя у Російській імперії і була налаштована більш рішуче, вважаючи, що свободу українському народові можна здобути лише шляхом політичної боротьби.

Виникнення перших українських політичних партій у кінці XIX ст. Ріст культури привів до пожвавлення політичного життя в Україні.

Серед молоді проявилися два головних напрямки: соціал-революційний і національний. Прихильники першого йшли до лав російської «Народної Волі», прихильники другого — поглиблювали давню ідеологію і розвивали ідею [націоналізму](#). Український просвітницько-культурницький рух вони [бажали](#) перетворити на політичний. Гуртки свідомих українців трансформувалися у «Братство Тарасівців», яке своєю метою ставило самостійну Україну.

До соціал-демократичного гуртка, як дехто з учених вважає, належала і [Леся Українка](#). Правда, більшість істориків стверджує, що поетеса ніколи безпосередньо не брала участь у політиці. Однак Леся Українка була впевнена, що все краще, що у нас відбувається, йде під прапором соціалізму. Очевидно, що на ній позначився вплив її дядька, Михайла Драгоманова.

На західноукраїнських землях, з ініціативи І. Франка і М. [Павлика](#) виникла Русько-Українська радикальна партія (РУРП) у 1890 р. Того ж року у Галичині виникла Українська соціал-демократична партія (УСДП). Хоча, за іншими даними, тільки у 1892 р. у Львові відбувся I з'їзд соціал-[демократів](#) Галичини. Створена невдовзі після цього соціал-демократична

партія розпалась у 1899 р. на польську і українську. А у 1905 р. у Галичині виникла єврейська соціал-демократична партія.

Одним із засновників Української націонал-демо-кратичної партії (УНДП) у Галичині був М. [Грушевський](#). Він приїхав до Львова у 1894 р. працювати на кафедрі історії України і скоро зайняв чільне місце не тільки серед науковців, а й серед українських громадських діячів Галичини.

Укупі з І. [Франком](#) він став ідейним натхненником українського національного руху обабіч кордону.

З кінця 80-х років ХІХ ст. до 1905 р. в Україні діяла 31 партія. Але тільки 15 з них представляли [національно-визвольний рух](#), і всього лише 7 партій були українськими.

АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ
(1830 - 1908 рр.)



Український [історик](#), [археолог](#), [етнограф](#), [археограф](#), [професор](#) [Київського університету](#) з 1878 р.; належав до [хлопоманів](#); один з організаторів [Київської Громади](#).

Батько [Дмитра Антоновича](#). Дружина — [Антонович-Мельник Катерина Миколаївна](#).

Народився у містечку [Махнівці Бердичівського повіту Київської губернії](#) (з 1935 с. [Комсомольське Козятинський район, Вінницької області](#)).

За версією [Польського Б. С.](#), за відомостями його вдови, брата, друзів, народився у [Чорнобилі](#) у 1830 р. Був охрещений священиком [УГКЦ](#), що не можна було розкрити для загалу. Метрику 1834 р. видав [КСЬОНДЗ](#); батько в ній був вказаний

учнем [Крем'янецького ліцею](#), мати — Марія-Моніка — походила з роду Гурських ([пол. Górskich](#)). До 10 років перебував з батьками, які працювали гувернерами в багатих шляхтичів.

Навчався у першій (Рішельєвській) і другій гімназіях м. Одеси (1845–1850 рр.); одним з педагогів був Іван Джидай. Закінчив медичний (1855 р., вступив за наполяганням матері, працював лікарем у Чорнобилі після його закінчення) та історико-філологічний (1860 р.) факультети [Київського університету](#). Після закінчення останнього у 1861 р. працював учителем (професором латинської мови у першій Київській гімназії, у 1862–1865 рр. викладав історію у Київському кадетському корпусі. Одночасно з 1863 р. — секретар, а у 1864 р. –1880 р. — головний редактор «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів» при канцелярії київського, волинського й подільського генерал-губернатора.

У 1861 р. приєднався до так званих [«хлопоманів»](#). Один з організаторів [Київської громади](#). У 1873–1876 рр. — член [Південно-Західного відділу Російського географічного товариства](#), у 1875–1876 рр. — його голова. У 1874 р. брав участь у [Третьому Археологічному з'їзді](#) та був його секретарем. З 1878 р. — професор кафедри російської історії [Київського університету](#), голова Історичного Товариства Нестора-літописця (з 1881 р.), організатор археологічних з'їздів в Україні.

Мешкав у Києві за адресою вулиця Жилянська, 20 (1880 - 1908 рр.; будинок не зберігся).

Помер Антонович 8 ([21 березня](#)) [1908](#) р., похований у [Києві](#) на [Байковому кладовищі](#) (ділянка № 7). У квітні [1967](#) р. на могильній плиті В. Антоновича зроблено напис «Антонович Володимир. 1834–1908. Український історик».

Антонович був представником народницької школи в українській історіографії. Він створив так звану [«Київську школу»](#) істориків, що в особі учнів Антоновича з Київського університету ([Дмитро Багалій](#), [Петро Голубовський](#), [Михайло Грушевський](#), [М. Довнар-Запольський](#), [Іван Линниченко](#), [Гошкевич Віктор Іванович](#), та ін.) заклала підвалини сучасної історичної науки.

У своїх працях Антонович унікав синтезу, документально досліджуючи окремі історичні явища. Лише у своїх науково-популярних лекціях («Бесіди про часи козацькі в Україні» (1897); «Виклади про часи козацькі в Україні» (1912) Антонович дав

загальний огляд української історії від часів сформування козаччини. Антонович був видатним українським [громадським діячем](#). Належачи до так званих «хлопоманів», він надрукував у відповідь польському публіцистові Зенону Фішеві (псевдонім Падалиця) відому статтю [«Моя исповедь»](#) (1862), де подав обґрунтування ідеології «хлопоманів». Майже півстоліття Антонович стояв на чолі українського громадсько-політичного життя, був головою київської [Старої Громади](#), і за його ініціативою у 1890 р. у [Галичині](#) дійшло до «угоди» між [поляками](#) й [українцями](#) у Львівському сеймі. Антоновичу належить велика роль у реалізації плану переїзду Михайла Грушевського до [Львова](#) і створення там наукового осередку.



Могила Володимира Антоновича

Створив українську археологію як науку, розробивши нову методику ведення розкопок. Дослідив стоянки періоду палеоліту, неоліту, провів розкопки поселень Трипільської культури, древлян та розробив їх класифікацію. Видав археологічні карти Київської й Волинської губерній (1895, 1900). Учасник багатьох загальноросійських археологічних з'їздів, міжнародного археологічного конгресу у Лісабоні (1880).

Антонович — [автор](#) понад 300 праць з [історії](#), [археології](#) та [етнографії України](#). Зібрав, зредагував і видав 9 томів [«Архива Юго-Западной России»](#), що стосуються історії [Правобережної України](#) XVI—XVIII ст. Вступні статті Антоновича до цих томів

присвячені

- **історії козацтва:** «О происхождении козачества», 1863; «Последние времена козачества на правом берегу Днепра по актам 1679–1716 гг.», 1868).

- **історії гайдамаччини:** «О гайдамачестве» (1876); «О мнимом крестьянском восстании на Волыни в 1789 г.», (1902).

- **історії селянства:** «О крестьянах в Юго-Западной России по актам 1770–1798 гг.», (1870).

- **історії шляхетства:** «О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России», (1867).

- **історії міст і міщанства:** «О городах в Юго-Западной России по актам 1432–1798 гг.», (1870).

- **історії церкви:** «Об унии и состоянии православной церкви с половины 17 до конца 18 в.», (1871).

Головні праці Антоновича: «Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда» (1877–1878); «Киев, его судьба и значение с 14 по 16 ст.», (1882); «Уманський сотник [Іван Гонта](#)» (1882); «Монографии по истории Западной и Юго-Западной России» (1885); «Раскопки в земле древлян» (1893); «Археологическая карта Киевской губернии» (1895); «Археологическая карта Волынской губернии» (1902); «Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св. Владимира» (1896.)

Матеріали досліджень про [Шумськ](#) і його околиці опубліковані у праці «Про місцезнаходження літописних міст Шумська і Пересопниці» ([1901](#)).

БАГАЛІЙ ДМИТРІО ІВАНОВИЧ
([1857](#) — [1932](#) РР.)



Український [історик](#), [філософ](#) та [громадський діяч](#), [ректор Харківського університету](#) (1905–1910 рр.), [академік Української Академії Наук](#) (з 1919 р.).

Народився [7 листопада 1857](#) р. у Києві у міщанській родині, у сім'ї ремісника-лимаря. Його діди і прадіди ще у 1766 р. увійшли до київського рибальського цеху. Він рано залишився сиротою і виховувався в багатодітній сім'ї своєї тітки по матері. У «Автобіографії» 1927 р. Д. І. Багалій докладно описує своє дитинство.

Зокрема, згадує, що у багатодітній сім'ї Старицьких жили бурсаки-квартиранти, які розмовляли українською мовою, співали українські пісні.

Це знайомство привернуло увагу майбутнього історика до українського побуту, культури та мови, хоча у Києві, де він жив, панувала переважно російська мова.

Після навчання у парафіяльному училищі та прогімназії, прийнятий у [2-у Київську гімназію](#), скінчив курс у ній із золотою медаллю.

Вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті [Київського та Харківського університетів](#). У своїх спогадах він із теплотою згадував про роки навчання (1876–1880 рр.), особливо про свого наукового керівника [В. Б. Антоновича](#). Саме ця людина зіграла ключову роль у залученні здібного студента до архівних розшуків, археологічної роботи тощо. Вже у ці роки Дмитро Іванович проявляв себе як активіст, борець за справедливість.

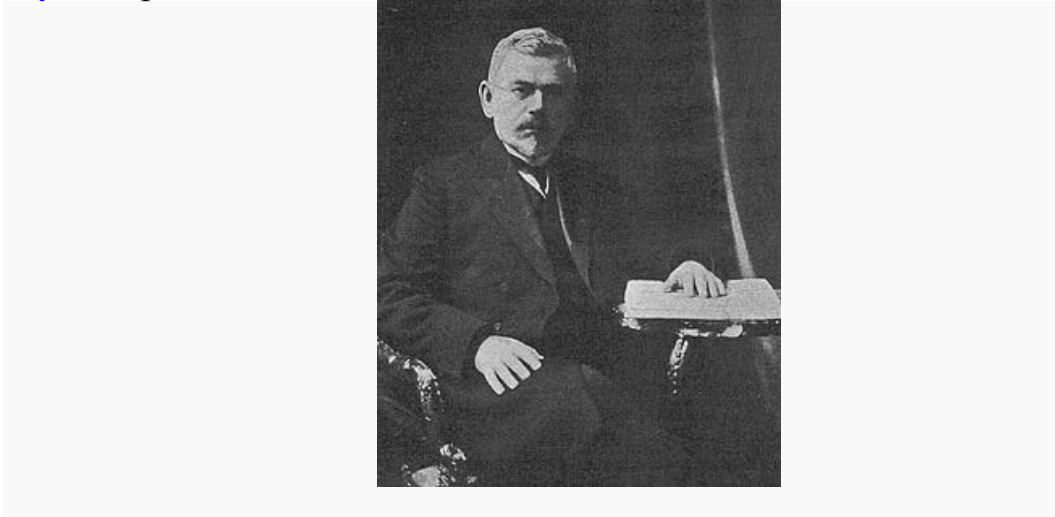
У грудні 1876 р. він узяв участь у студентському виступі проти грубощів викладача латині І. В. Цветаєва. Внаслідок цього його з 9 першокурсниками виключили на півроку з університету, тому другий семестр він закінчував у Харкові, з яким через деякий час назавжди пов'яже своє життя. Про прогресивні погляди Д.Багалія свідчили його участь у молодіжній організації «Кіш»; вступ у 1880 р. до Київської громади; участь з 1881 р. у роботі Історичного товариства Нестора літописця. Як він зазначав у своїх спогадах:

Після закінчення Київського університету і проходження трирічної підготовки при кафедрі Багалій у 1883 р. став доцентом кафедри російської історії Харківського університету, а незабаром, у 1887 р. — екстраординарним професором цієї кафедри.

Редагував [«Сборник Харьковского историко-филологического общества»](#).

У 1906–1910 рр. обирався ректором Харківського університету.

Впродовж 1906 р., 1910–1914 рр. [Російська академія наук](#) обирала Д. І. Багалія членом Державної Ради.



У 1914–1917 рр. — голова Харківської міської думи, Харківський міський голова.

У 1918 р. — член комітету для заснування Української Академії Наук і з 1919 р. — голова її історично-філологічного відділу, а згодом член [Президії ВУАН](#). Розгорнув широку діяльність у справі організації наукової роботи, створення академічної бібліотеки.

12 вересня 1921 р. на відзначення його заслуг [РНК УСРР](#) прийняла постанову «Про соціальне забезпечення заслужених працівників науки», серед інших достойників, Багалію дозволено видання за державний кошт наукових праць; звільнено від сплати державних податків; заборонено реквізиції та ущільнення помешкання, яке він займав; матеріально забезпечено, а у випадку смерті — членів родини поза категоріальною довічною ставкою заробітку.

Певний час Радянська влада цінувала політичну лояльність, науковий доробок, громадські заслуги та авторитет ученого. Протягом 20-30-х рр. викладав історію України у Харківському та [Полтавському інститутах народної освіти](#). Так, у 1925 р. академіка Багалія обирають до складу Президії ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад. Упродовж 1925–1932 рр. Дмитро Іванович двічі головував у Центральному бюро секції наукових працівників УСРР. А у 1926 р. Д. І. Багалій став першим директором новоутвореного Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка, відкриття якого стало ще одним кроком, спрямованим на посилення наукового потенціалу столичного українознавства. У 1929 р. Д. І. Багалій був обраний головою першого історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук.

Уже у 1930 р. установи, якими керував Д. І. Багалій, почала заливати брудна хвиля критики і самокритики, нескінченних перевірок, чисток і кадрових перетасовок. Він втратив своє становище голови історико-філологічного відділу після його розформування і був переведений на посаду другого заступника голови нового соціально-економічного відділу ВУАН. Чергова реорганізація історичної мережі в Академії наук на початку 1931 р. відбувалася вже без участі Д. І. Багалія.

Помер [9 лютого 1932](#) р. у Харкові від [запалення легенів](#), похований на міському кладовищі.

Академік О. П. Оглоблін писав, що за тих справді божевільних умов ця смерть була символічно своєчасною.

«Роль Багалія була скінчена... У 1932 р. було вже зовсім ясно, що ніхто, навіть Багалій, не спроможний врятувати українську історичну науку від більшовицького погрому» - — [Олександр Петрович Оглоблін](#)

Під час навчання у Київському університеті Св. Володимира Д. Багалій познайомився зі студенткою Вищих жіночих курсів Марією Василівною Олександрович (1858–1931 рр.). Після закінчення університету, у зв'язку з переїздом Д. Багалія до Харкова до [Харківського університету](#), вони уклали шлюб. За час подружнього життя в них народилося четверо дітей: Наталія (1888–1968 рр.), [Ольга](#) (1889–1942 рр.), Олександр (помер у 5 років) та Марія (1899–1920 рр.).

Сім'я проживала у власному будинку на вул. Технологічній (нині — вул. [Фрунзе](#)), де і нині живуть нащадки Д. І. Багалія.

Д. І. Багалій не висунув нової концепції історії України і висвітлював головним чином окремі аспекти її минулого. У пам'яті нащадків він залишився як невтомний літописець Слобідської України та Харкова, з яким пов'язано було майже все життя і діяльність вченого. Але за своїм характером і змістом дослідження Д. І. Багалія представляли собою новий етап у становленні і розвитку історіографії історії України другої половини ХІХ — початку ХХ ст. Його роботи за змістом можна об'єднати у три групи: документи з історії Слобідської України; загальні документи з історії України; матеріали про видатних діячів.

Історія Слобідської України займає у творчості Д. І. Багалія центральне місце. Всього налічується до ста праць з даної теми. Серед них чотири монографії (у тому числі одна неопублікована), кілька археографічних публікацій (серед них три окремих збірника документів), численні статті, рецензії, замітки, які у своїй сукупності охоплюють весь період історичного існування Слобідської України. Роботу з даного напрямку Дмитро Іванович розпочав вже з написання своєї докторської дисертації, на основі якої було видано «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави». Це було перше спеціальне видання актів з історії Слобожанщини. У 1893 р. вийшла нова збірка з 28 документів «Заметки и материалы по истории Слободской Украины». У 1905 р. збірка «Материалы для истории г. Харькова в XVII в.», яка складалася із 58 джерел. Також Багалієм був опублікований «Именной список Харьковского населения 1668 года» у 1927 р. Наступною віхою в дослідженні Д. І. Багалієм історії Слобожанщини стало створення у співавторстві з Д. П. Міллером двотомної праці «Історія міста

Харкова за 250 років його існування». Також сюди відноситься і фундаментальна робота [«Історія Слобідської України»](#) 1918 року.

В основному це праці з історії Лівобережної України та Півдня. Історії Лівобережної України Д. І. Багалій присвятив 24 спеціальні роботи, у тому числі вісім статей, дев'ять заміток, сім рецензій. Всі ці роботи написані і опубліковані в дореволюційний період і зачіпають проблеми становлення кріпосного права на Лівобережжі в XVII–XVIII ст., історію поземельних відносин в краї в другій половині XVII–XVIII ст. та магдебурзького права в містах Лівобережної України. Це такі праці: «Магдебургское право в левобережной Малороссии», «Колонизация Новороссийского Края» та ін.

Питання історії української культури займають також важливе місце у творчості Д. І. Багалія. Їм присвятив він в цілому близько 65 робіт, серед яких 7 археографічних публікацій, 3 монографії, 55 статей, заміток, рецензій. Всі ці дослідження можна умовно розділити на такі основні групи: Роботи про життя і творчість видатного українського філософа [Г. С. Сковороди](#); Дослідження з [історії Харківського університету](#); Статті, замітки і матеріали про видатних діячів науки і культури, чий імена були пов'язані з Україною: [П. П. Гулака - Артемовського](#), [Г. П. Данилевського](#), [В. Н. Каразіна](#).

Основні праці: [«История Северской земли до половины XIV века»](#) (1882); [«Очерки по истории колонизации и быта степной окраины Московского государства»](#) (М., 1887); «Колонизация Новороссийского Края» (1889); «Новый историк Малороссии» (1891); «К истории учений о быте древних славян» (1892); «Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)» у 2 томах (т. 1—2. Х., 1893–1904); [«К истории заселения и хозяйственного быта Курской и Воронежской губерний»](#) (1896); «Украинская старина» (1896); [«Археологическая карта Харьковской губернии»](#) (1906); «История г. Харькова за 250 лет его существования», т. I-й (1905); «Русская история» (ч. 1-я, 1909; ч. 2-я, 1911); «Очерки из русской истории. Т. 1-й. Статьи по истории просвещения» (1911); [«Історія Слободської України»](#) (Х., 1918); «Нарис української історіографії». т. 1, в. 1—2. К., 1923—25; «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928). Т. Г. Шевченко — поет пригноблених мас. Х., 1931

БАЛЬМЕН ДЕ ЯКІВ ПЕТРОВИЧ (1813 – 1845 рр.)



Військовик, художник, літератор. Онук А. де Бальмена. Народився у с. Линовиця Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині селище міського типу Прилуцького р-ну Чернігівської області) у родині відставного гвардійського капітана Петра де Бальмена та його дружини Софії, дочки сенатора Олександра Башилова. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук (1832). Восени того ж року – унтер-офіцер, наступного літа – офіцер Білгородського уланського полку на Харківщині (у військових поселеннях).

У 1837 р. переведений до Охтирського гусарського полку на Побужжя, у 1838 р. – до 4-ї легкої кавалерійської дивізії, розквартированої у Царстві Польському, у 1839 р. – до м. Умань. У 1841 р. – у штабі Зведеного кавалерійського корпусу (м. Вознесенськ), у 1842 р. – знову у 4-й дивізії, штаб якої того ж року було передислоковано до м. Вінниця.

У 1843 р. – ад'ютант начальника штабу 5-го піхотного корпусу у м. Одеса. У 1844–1845 рр. – на Кавказькій війні. Згинув у Даргинському поході (тіло не знайдено).

Бальмен познайомився з [Тарасом Шевченком](#) 29 червня 1843 р. у маєтку Т. Г. Волховської у селі Мойсівці. Бував поет також у його маєтку Линовиці на Пирятинщині того ж 1843 р. Пізніше вони не раз зустрічалися. Бальмен і М. Башилов виконали по 39 ілюстрацій: заставок, кінцівок і заголовних літер до рукописного «Кобзаря» Шевченка (1844) — «Wirszy T. Szewczenka»

(переписаний польськими літерами). Перед від'їздом на Кавказ цю збірку де Бальмен 20 липня 1844 р. переслав М. В. Закревському для передачі Шевченкові, зокрема, ілюстрував поеми «Гайдамаки» та «Гамалія». Шевченко присвятив йому поему «Кавказ».

Перебуваючи у діючій армії, був призначений ад'ютантом командира 5-го корпусу генерала О. М. Лідерса. Під час Даргинського походу, коли після зруйнування резиденції Шаміля Дарго російські війська відходили на старі позиції, корпус Лідерса, що рухався за авангардом і відірвався від основної колони, опинився у пастці, ущелина була перекрита завалом. Для встановлення зв'язку з головнокомандуючим і з метою розвідування ситуації, що склалася, генерал відрядив свого ад'ютанта де Бальмена, який був убитий у сутичці з горцями у районі Шуанійських висот.

Смерть великого Шевченкового друга Якова де Бальмена – старшини московсько-царського війська, що загинув у боротьбі «не за Україну, а за її ката» – наштовхнула нашого поета на думку написати політичну поему «Кавказ» і саме йому присвятити її.

У той час, коли Шевченко довідався про трагічну загибель свого любого Якова (мабуть, від його брата Сергія), поет перебував у Переяславі.

У тому місті, до повіту якого належало село Линовиці, що у ньому находився маєток родини де Бальменів, Шевченко написав цей віршований твір. Відколи військовик поліг у бою проти кавказьких свободолюбних горян наприкінці 1845 р. й поки звістка про його трагічну смерть дійшла до його сім'ї у рідне село, минуло кілька тижнів або й місяців. Невдовзі потому Шевченко взявся написати чи не найгарніший вірш, датований 18 листопада 1845 р..

Насильницька, жорстока, безоглядна загарбницька боротьба Москви за приєднання до свого «государства» кавказьких черкесів запалила в поетові дух протесту, що вилився з його серця поемою «Кавказ».

У кавказькій війні, що тяглась яких п'ятдесят років і відновилася до 1834 р., за словами поета «довелось пролить кров добру, не чорну; довелось запить з московської чаші московську отруту».

На противагу російському поетові А. Пушкіну, який у своїй поемі «Кавказький полонений» закликав Кавказ змиритися й лякав його Єрмоловим Олексієм, командиром окремого кавказького корпусу російських військ, Тарас Шевченко звертався у своїй поемі до кавказького народу словами: «Борітеся – поборете: Вам Бог помагає; За вас сила, за вас воля і правда святая!».

Твір нашого поета побудований на вірі в безсмертя й непереможність народу, якого він символічно пов'язав з образом нескореного Прометея. «Кавказ» – це монолог, послідовно спрямований до Бога, до Христа, до кавказців і до Якова де Бальмена. Ким же ж був для Шевченка цей «Іскренний мій Яків де Бальмен»?

Розкриємо його життєву діяльність і значимість. Чимало друзів і приятелів було у Шевченка. Згадував він про них у щоденнику й у багатьох своїх листах. Декому, як і Якову де Бальмену, присвятив свої твори. Але саме про нього, здається, поет говорив найтепліші слова.

БАРВІНСЬКИЙ ВОЛОДИМІР ГРИГОРОВИЧ (1850 - 1883 рр.)



Український [громадський діяч](#), видавець, [історик](#), [соціолог](#), [журналіст](#), [письменник](#) (літературні псевдоніми Василь Барвінок, Ришмидинов та ін.), [літературний критик](#) і [публіцист](#), перекладач. Син [Григорія Барвінського](#), брат [Івана](#), [Іполита](#), [Осипа](#) й [Олександра Барвінського](#).

Народився [25 лютого 1850](#) р. у селі [Шляхтинці](#) (тепер [Тернопільського району, Тернопільської області](#)) у родині [священика](#). Вчився у народній школі рідного села, згодом у [Тернопільській гімназії](#) (1861–1867 рр.). Нещасливий випадок, що трапився у 14-річному віці, підірвав його здоров'я, ізолював від ровесників. З того часу Володимир усамітнився біля книжок. Своє дитинство змалював в автобіографічній повісті «Скошений цвіт» (1877 р.). У 1869 р. — вступив на правничий факультет [Львівського університету](#), який закінчив 1872 р. З 1872 р. служив в адвокатських канцеляріях Львова.

Один із співзасновників товариств [«Просвіта»](#) (1868 р.) і [«Руського Товариства Педагогічного»](#) (1881 р.).

У 1876–1880 рр. — редактор журналу [«Правда»](#). У 1880–1883 рр. — засновник і перший редактор газети [«Діло»](#) (найбільшої української газети у Галичині, що майже безперервно виходила у 1880 - 1939 рр.). Працював і мешкав у редакції. Уважався одним із провідників партії [народовців](#) у Галичині.

[30 листопада 1880](#) р. — організував перше українське народне віче у Львові, учасники якого вимагали від австрійських властей поліпшення державно-економічного становища галицьких українців, надання їм політичних, економічних, культурних прав.

Барвінський був знайомий і підтримував зв'язки з П. Кулішем, М. Драгомановим, М. Костомаровим.



Могила Володимира Барвінського на [Личаківському цвинтарі](#) у [Львові](#).

Помер 3 лютого 1883 р. у Львові. Похований на Личаківському цвинтарі (поле № 3), поряд з гробницею М. Шашкевича. На смерть відгукнулися Іван Франко і Корнило Устиянович (І. Франко написав вірш «На смерть бл. п. Володимира Барвінського дня 22 січня (3 лютого) 1883 р.»). У 1892 р. громадськість на могилі В. Барвінського поставила надгробний пам'ятник скульптора С. Левандовського. Від 1993 р. у Львові існує вулиця Барвінських (колишня Верховинська).

Під псевдонімом Василь Барвінок опублікував повісті «Скошений цвіт» (1877) і «Сонні мари молодого питомця» (1879). У цих творах порушив проблеми життя українців Галичини, торкнувся болючих питань суспільного й національного розвитку, намагався вказати шляхи виходу з неволі.

Виходив за межі традиційної «селянської» теми своїх попередників і сучасників, робив прорив до зображення життя інших суспільних верств. У середині 1870 рр. написав повість «Безталанне сватання», де висвітлив характерні подробиці з життя вчительства, чиновництва, попівства, селянства, польської шляхти, в окремих епізодах (зокрема, в описах панського бенкету) вдало користувався сатиричними засобами викриття.

Повісті В. Барвінського, як і ранні оповідання «Тридцять літ тверезості», «Мужик і пан» та «Химерні любові», розширюють наші уявлення про західноукраїнську прозу 1870 рр.

У творчому доробку письменника — переспіви сербохорватських народних пісень «Косове Поле» і «Сон цариці Милиці».

Видав у Львові «Бібліотеку найзнаменитіших повістей», в якій вийшли перші переклади українською мовою Ч. Діккенса, Е. Золя, Г. Флобера, Е. Ожешко, І. Тургенєва («Дим»), М. Гоголя («Мертві душі»).

Виступав із статтями на політичні, суспільні, культурно-освітні й літературні теми у часописах «Діло», «Правда» та з популярними книжками «Просвіти» для селян.

БАРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ
(1847 — 1926 рр.)



Український громадсько-політичний діяч Галичини, історик, педагог.

У 1891–1907 рр. — посол до австрійського парламенту (Райхсрату). Заснував Християнсько-суспільну партію. У 1918 р. був державним секретарем освіти й віровизнання у першому Державному секретаріаті (уряді) ЗУНР. Син Григорія Барвінського, брат Володимира, Івана, Іполита й Осипа, чоловік Євгенії, батько Богдана, Василя та Олександра Барвінських, Ольги Бачинської.

Олександр Барвінський народився у селі Шляхтинцях на Тернопільщині у родині священника УГКЦ. Шляхетський рід Барвінських гербу Ястшембець), до якого належав батько Олександра Григорій Григорович, згадується на Червоній Русі з початку XVI ст.

У 1857–1865 рр. навчався у Тернопільській гімназії. У 1865 р. вступив до Львівського університету на філософський факультет, вивчав історію і українську мову та літературу. Добре знав німецьку та декілька слов'янських мов. У студентські роки очолював львівський осередок Громади, співпрацював з українськими періодичними виданнями «Правда», «Мета», «Русь», «Русалка». Був знайомий з Миколою Лисенком (саме завдяки Барвінському Лисенко написав свій «Заповіт», що стало початком його грандіозної музичної «шевченкіани».

З 1868 р. Барвінський мав педагогічну діяльність: викладав у гімназіях Бережан, Тернополя, з 1888 р. — професор державної учительської семінарії у Львові (відтоді замешкав у Львові). У 1878 р. склав докторат у Віденському університеті. У 1889–1918 рр. — член Крайової шкільної ради, у 1891–1896 рр. голова

[Українського Педагогічного Товариства](#), заступник голови товариства [«Просвіта»](#) (1889–1895 рр.).

Ще будучи у Бережанах, концентрується на створенні українських підручників і видає «Виїмки з українсько-руської літератури», працює над впровадженням фонетичного правопису, у 1886 р. розпочав видавати [«Руську історичну бібліотеку»](#) (вийшло 24 томи).

Поряд з [Олександром Кониським](#) і [Володимиром Антоновичем](#) став одним із ініціаторів реорганізації Літературного Товариства ім. Т. Шевченка у [Наукове Товариство ім. Т. Шевченка](#), у 1892–1897 рр. — очолював товариство.

Барвінський брав активну участь у громадсько-політичному житті Галичини. Намагався досягнути порозуміння з австрійським урядом і польськими політичними колами, впроваджуючи у життя політику так званої [«нової ери»](#), яка, однак, зазнала невдачі (див. також [«Народовці»](#)). 24 листопада 1890 р. разом з [Омелянном Огоновським](#), [Костем Левицьким](#), [Костянтином Телішевським](#), [Корнилом Мандичевським](#), [митрополитом Сильвестром Сембратовичем](#) брав участь у прес-конференції [Казімежа Бадені](#), на якій було підведено підсумки попередніх переговорів.

Депутат і маршалок Тернопільської повітової ради (1885–1888 рр). У 1891–1907 рр. входив до складу [австрійського парламенту](#) (з 1917 р. — довічний член Ради Панів), у 1894–1904 рр. — посол [Галицького сейму](#):

6-го скликання: обраний від округу [Броди](#) (IV курія, входив до «Руського клубу», обраний після смерті попередника — москвофіла о. [Івана Сірка](#)).



Пам'ятник О. Барвінському у [Шляхтинцях](#)

7-го скликання: обраний від округу Броди, IV курія, входив до «Клубу руських послів соймових», обраний заступником голови «Клубу руських послів соймових».

8-го скликання: обраний від округу Броди, IV курія, входив до «Руського соймового клубу». Склав мандат 29 жовтня 1903 р.; на перевиборах без підтримки крайової адміністрації, УНДП (на цьому наполіг родич — Евген Олесницький програв вибори кандидату-москвофілу о. [Еффиновичу Теолозію](#) (здобув 43 голоси із 208).

У [1894](#) р. створив у Львівському університеті кафедру української історії та запросив викладачем [Михайла Грушевського](#).

У [1896](#) р. виступив засновником [Католицького Руського Народного Союзу](#), який у 1911 р. перетворився на [Християнсько-Суспільну Партію](#)

У 1906 р. став урядовим радником, у 1910 р. — радником двору.

У [1918–1919](#) рр. — делегат [Української Національної Ради ЗУНР](#), очолював Державний Секретаріат освіти і

віросповідань Західно-Української Народної Республіки в уряді [Костя Левицького](#) (з [9 листопада 1918](#) - [4 січня 1919](#) рр.). Після [окупації](#) польськими військами [Галичини](#) відійшов від політичної діяльності.

Помер [25 грудня 1926](#) р. у Львові.

Похований у родинному гробівці на [Личаківському цвинтарі](#), на полі № 3.

У Барвінського у Тернополі й Шляхтинцях гостював письменник [Пантелеймон Куліш](#) (1869 р., 1872 р., 1879 р.).

О. Барвінський — автор і упорядник хрестоматій (читанок) з української літератури для гімназій та вчительських семінарій:

- «Виймки з українсько-руської літератури»,
- «Вибір з української літератури»,
- «Історія української літератури» (1920 р.) та інші.

Запровадив [фонетичний правопис](#) і термін «українсько-руський» у шкільних підручниках та пресі. Написав низку статей з проблем шкільної освіти, української історії, мовознавства, політичного життя.

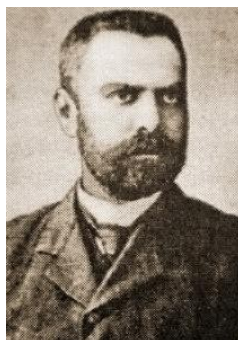
Основні праці:

Ілюстрована історія Руси: У 5 част. — Т., 1880–1884;

Ілюстрована історія Руси від найдавніших до нинішніх часів. — 1890; Історія України-Руси. — 1904; Історія української літератури. Т. 1-2. — 1920, 1921;

Коротка історія українського народу. — 1926, перевид. в Тернополі 1991; Спомини з мого життя. Ч. 1-2. — 1912, 1913 (всі — Л.). [Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук ред. Л. Винар, І. Гирич — К.: Смолоскип, 2004.](#)

БАЧІНСЬКИЙ ЛЕВ ВАСІЛЬОВИЧ (1872 - 1930 рр.)



Український галицький [адвокат](#), громадсько-політичний діяч. Голова [Української радикальної партії](#) (1918–1930 рр.), посол до [австрійського парламенту](#) (1907–1918 рр.) та до [Сейму II Речі Посполитої](#) (1928–1930 рр.). У період [ЗУНР](#) — [комісар](#) Станіславського повіту, потім — [віце-президент Національної Ради ЗУНР](#).

Народився на Городенківщині у багатодітній родині директора народної школи. Після закінчення сільської школи навчався у [Коломийській гімназії](#), де був одним з найактивніших учасників нелегального гуртка молоді. Після закінчення у [1891](#) р. гімназії вступив на юридичний факультет [Чернівецького університету](#).

Не маючи змоги стаціонарно продовжувати освіту в університеті, студент-заочник юридичного факультету влаштувався на службу в адвокатській канцелярії [Теофіла Окуневського](#) у [Городенці](#). На цьому терені молодий Бачинський розгорнув громадсько-культурну діяльність, став підпорою молодого радикального руху на Городенківщині, заснував економічно-політичні товариства.

У середині 90 рр. Лев Бачинський заочно здобув вищу освіту, став доктором права, увійшов до числа найактивніших діячів радикальної партії. У 1897 р. (під час виборів) був арештований, засуджений до 14 діб арешту (відбував у [Тернополі](#)). На VII з'їзді партії у липні 1898 р. Бачинського обрали до її головного правління — разом з [Іваном Франком](#), Михайлом Павликом, Северином Даниловичем, [Павлом Думкою](#). З цього часу його життя нерозривно пов'язане з організаційною розбудовою радикального руху у [Галичині](#).

На початку 1900 рр. зі Снятинщини Лев Бачинський переїхав на [Бойківщину](#): спочатку працював у [Калуші](#) (канцелярія Андрія Коса), потім переїхав до [Стрия](#), де, як згадує в автобіографії «брав активну участь у всіх зборах... скликав радикальні віча». Тут він ще більше віддається політичній і громадській діяльності, здобуває широкий авторитет серед своїх виборців, які у 1907 р. при підтримці демократичних сил обрали його депутатом від Станіславського округу. Як депутат Лев Бачинський був відомий своєю принциповістю і витривалістю у політичних дискусіях. Так, 13-14 червня 1912 р. він 13 годин без перерви виголошував опозиційну антиурядову промову. Йшлося

про те, щоб заблокувати величезний військовий бюджет, який уряд намагався затвердити у парламенті.

У період Першої світової війни піклувався за долю переселенців, вивезених з рідного краю до таборів, звертає увагу урядових органів на тяжке соціальне становище людей, які змушені були залишити Україну. Живучи у Відні, співпрацював з такими діячами, як [Микола Ганкевич](#), [Кость Левицький](#), [Євген Петрушевич](#), В.Дорошенко, [Микола Лагодинський](#). Член [Загальної Української Ради](#) з 5 травня 1915 р.

Леву Бачинському, як і його побратимові Василю Стефанику, випало на долю відіграти визначну роль в історичний період утворення вільної і незалежної України 1917 р. Події розвивалися стрімко, наближаючи виникнення Української держави не лише над Дніпром, а й над Дністром та Прутом.



Надгробок Л.Бачинського

1918 р. розпалася [Австро-Угорська імперія](#). [18 жовтня](#) у Львові зібралася Українська Національна Рада, яка проголосила утворення Української держави (згодом — ЗУНР).

Був [повітовим комісаром Станіслава](#). 3 січня 1919 р. на першій сесії УНРади Л.Бачинський був обраний заступником президента Ради [Євгена Петрушевича](#) і членом правління. Таким чином, він, голова радикальної партії, взяв на себе і свою партію співвідповідальність за діяльність уряду молодої держави. 3-го січня 1919 р. сесія ЗУНР ухвалила Закон про Злуку двох частин України в єдину державу, при збереженні автономії ЗУНР. Всі ці заходи теоретично і практично розроблялися при найактивнішій участі Лева Бачинського.

На 22 січня у складі 65 чоловік до [Києва](#) приїхала делегація ЗУНР на чолі з Левом Бачинським. На цей день призначено урочисту подію — [Злуку двох частин України](#) в одну соборну державу. На площу біля Софії прийшли члени Директорії на чолі з її головою В.Винниченком і делегація від ЗУНР з віцепрезидентом західних областей Л.Бачинським. Цього дня він виступив із вражаючою урочистою промовою.

Сповнивши свою місію, Бачинський разом з делегацією повернувся до Станіслава. Його проект земельної реформи ліг в основу закону уряду УНР, прийнятого у 1919 р. До останніх своїх днів Л.Бачинський стояв на чолі Української соціалістичної радикальної партії.

Після окупації Галичини Польщею займався правничою діяльністю у Станіславі. Був пов'язаний з рухом українських лівих: [1 лютого 1925](#) р. у Станіславі відбувся з'їзд Української республіканської партії (УРП), головою партії обрано Л.Бачинського. У 1928 р. був арештований польською владою, хоч офіційно подано, що помилково, згодом перед ним вибачились та відпустили. У 1928–1930 рр. був послом до польського Сейму від Станіславівського округу.

Через хворобу змушений був виїхати на лікування до Австрії. 19 квітня 1930 р. газета «Громадський голос» сповістила сумну новину про те, що у Відні «по тяжкій недужі на 58 році життя помер Лев Бачинський, життя якого кличе до нас словами Великого Генія трудящих мас нації Т.Шевченка — «Борітеся — поборете!»

Такого похорону у Станіславі тоді ще не бачили.

БАЧИНСЬКИЙ ЮЛІАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ
([1870](#) — [1940](#) .)



Український політичний і [громадський діяч](#), [публіцист](#), член [Української радикальної партії](#), а з [1899](#) р. — [Української соціал-демократичної партії](#), [дипломат](#). Псевдоніми, криптоніми: Сумний, Юродивий, Julian B., Ю. Б.

Батько — [Бачинський Олександр Гаврилович](#), церковний діяч, [богослов](#), [педагог](#), [письменник](#), [видавець](#), [перекладач](#); мати — Євгенія з Филиповських.

Навчався у [Львівському](#), Берлінському університетах. Активний учасник [української революції 1917–1920 рр.](#) Голова дипломатичної місії [УНР](#) у Вашингтоні (1919–1921 рр.). Як організатор соціал-демократичної партії [Галичини](#), вірив у можливість співпраці з російськими більшовиками, за що поплатився власним життям (у 1930 рр. повернувся в [УРСР](#) і був репресований).

У [1895](#) р. Ю. Бачинський опублікував книгу «Україна уярмлена» («Ukraine Irredenta»), в якій, на підставі аналізу [еміграції](#) українців-галичан, став першим, хто обґрунтував потребу створення української соборної держави під девізом: «Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна, нероздільна від [Сяну](#) по [Кавказ](#)!».

Уперше «Україну irredenta» було видано у 1895 р. (потім її перевидавали 1900 і 1924 рр.), тобто коли її автору було не більше 25 років. Епіграфом до неї стали рядки Миколи Чернишевського, в яких звеличується вічна зміна форм, відкидання усього

скороминушого, віджилого. Цей мотив має відлуння і в особистому житті Бачинського. Адже, будучи сином священика, він у своїй книжці займає жорстку антиклерикальну позицію і стверджує скороминущий характер релігії. Цим самим він, як і багато його соратників, без будь-якого жалю, цілком у дусі Чернишевського, відкидає все те, що, на їхню думку, віджило свій час. Цей революційний романтизм і юнацький атеїстичний максималізм, хорошим підживленням яких стали праці революційних демократів, часто проривається і у тексті самої «України irredenta».

Ключовим чином на погляди Бачинського вплинули праці Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, австромарксистів. Історичний матеріалізм став не просто теоретичною основою, на якій розвивав свої ідеї Бачинський. Автор сприймає його не догматично, а передусім як методологію наукового дослідження суспільних процесів. І саме це дозволяє йому стверджувати, що він займає об'єктивну, незацікавлену позицію дослідника, який лише просто фіксує «природний» хід суспільних змін, і, з іншого боку, говорити про здобуття Україною незалежності як про природний історичний етап.

На початку своєї книжки Бачинський досліджує процес зародження капіталістичних відносин, виникнення підприємництва і перетворення селян на пролетаріат на галицьких землях наприкінці XIX ст., а також причини еміграції українських селян. Він стверджує, що держава — це форма панування певного класу, і що вона покликана забезпечувати інтереси цього класу. Більше того, державна справедливість, за Бачинським, — «то справедливість, що відповідає інтересам лише певних класів, а не якась «абсолютна» справедливість». Тому будь-яку політичну боротьбу він розглядає як вираження економічного протистояння. Ці принципи стали основою для обґрунтування Бачинським своєї ідеї про необхідність незалежності України.

Автор «України irredenta» стверджує, що національна ідея — це, за своєю суттю, ідея буржуазна. Вона виникає тоді, коли старий феодальний спосіб господарювання поступається місцем капіталістичним відносинам, тобто, тільки тоді, коли, власне, і формується буржуазія. У новій ситуації сама логіка економічних відносин вимагає створення національних держав, на противагу

абсолютистським монархіям минулого. В основі єдності нації, за Бачинським, лежить спільність походження, але не кровноспоріднені зв'язки між її членами. Автор «Україні ігредента» вже наприкінці ХІХ ст. стверджує, що українська нація має бути не стільки етнічним утворенням, а передусім політичним. Він спеціально наголошує, що боротьба за політичну самостійність України не стосується виключно українців за етнічним походженням, а всіх, хто населяє Україну, «без огляду на те, чи се автохтон» або «великорос, поляк, єврей чи німець».

Бачинський констатує, що Україна розділена між двома імперіями: Австро-Угорською та Російською. При цьому необхідний розпад як однієї з них, так і іншої (цю необхідність розпаду великих імперій у новій економічній ситуації він обґрунтовує на основі низки історичних прикладів) має привести, внаслідок внутрішньої боротьби між українською, російською та польською буржуазіями, до утворення національної української держави. Щодо Російської імперії в «Україні ігредента» стверджується, що у ній відсутня економічна цілісність, а отже, й політична. Російська імперія, за Бачинським, економічно розділена на три території — польську, українську й російську, які у майбутньому стануть основами незалежних держав (причому, на думку Бачинського, найвигідніше це Україні як економічно найвідсталішій, а найменше вигідно — економічно розвиненій Польщі). А поштовх до цього розпаду надасть запровадження конституції в імперії, перетворення її на федерацію.

Таким чином, згідно «Україні ігредента», прагнення незалежності — це прагнення насамперед економічне, вигідне для підприємницьких кіл. Причому ту боротьбу за незалежність, яка у майбутньому очікує на Україну, автор описує так: «Буде се страшний час — час страшної муки і терпіння, але і найкращий час життя української буржуазії». Однак буржуазні верстви привласнюють продукти суспільної праці, змушуючи таким чином найманих працівників виступити на боротьбу за свої права, за встановлення суспільства без класових привілеїв. Тому формування незалежної України як політичне закріплення її економічної самостійності не є найвищою метою розвитку. Капіталістичні відносини логічно розвиваються від єдності національної до, як пише Бачинський, «єдності вищого ряду» —

інтернаціональної, глобальної, міжнародної. І це цілком відповідає загальній логіці розвитку марксистської думки, оскільки як із розділення суспільства на класи виникла держава, так із занепадом класів відбувається і занепад держави. Відповідаючи на запитання М. Драгоманова про те, що робитиме Україна після досягнення своєї незалежності, Бачинський недвозначно заявляє, що це аж ніяк не кінцевий етап розвитку. Загальноісторичною метою виявляється не створення національної держави, але благо окремого індивіда, заради якого, власне, ця держава і створюється. Держави, за Бачинським, домагаються своєї самостійності не для того, щоб ізольоватися від решти світу, але щоб краще розвинутися культурно й економічно, завдяки чому надалі зможуть посісти гідне місце у майбутній «всесвітній людській родині».

Слід наголосити, що погляди Бачинського не були на той момент несподіваними. Український радикалізм — рух, створений Драгомановим, Франком і Павликом, починає свою історію з прагнення до формування у соціально знедолених верств почуття власної гідності, для чого, на думку радикалів, необхідно було розширювати освіту у середовищі селян за допомогою видання книжок їхньою власною, себто українською, мовою, зі спроб соціал-демократичної організації найманих верств для боротьби за його звільнення, на необхідності чого наполягав Бачинський.

Книжка «Україна irredenta» не вкладається у звичні уявлення як про марксизм, так і про націоналізм. Для марксизму вона незручна обґрунтуванням ідеї необхідності національної незалежності, для націоналізму — твердженням про те, що історичний розвиток конкретного народу не має своєю абсолютною метою проголошення його політичної незалежності. Тому праця Ю. Бачинського багато у чому деконструє ту міфологію національно-визвольної боротьби українського народу, яку сьогодні деякі політичні сили наївно прагнуть перетворити на державну ідеологію.

Протягом [1905–1906](#) рр. Ю. Бачинський перебував у [США](#) та [Канаді](#). Вважав здобуття політичної незалежності України головною передумовою її дальшого соціально-економічного і культурного розвитку. Член [Загальної Української Ради](#) з 5 травня 1915 р.

З 1918 р. був членом [Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР](#) у [Галичині](#). У 1919 р. — представник дипломатичної місії УНР у [Вашингтоні](#).

З 1921 - 1929 рр. - жив у [Німеччині](#), згодом у [Львові](#). З 1932 р. мешкає у [Києві](#), працює у редакції [«Української Радянської Енциклопедії»](#).

Заарештований 6 листопада 1934 р. у справі УВО. 28 березня 1935 р. засуджений до десяти років ВТТ [ГУЛАГу](#) у [Ленінградській області](#). Помер 6 червня 1940 р. у таборах.

Ю. Бачинський — [автор](#) політологічної праці «Україна irredenta» — «Україна уярмлена» (1895), [книги](#) «Українська еміграція в Америці» (1914), «Більшовицька революція і українці» (1928) та інших.

Автор дослідження «Українська імміграція у З'єднаних Державах Америки» (1914).

БЕРЕНШТАМ ВІЛЬЯМ (ВІЛЬГЕЛЬМ) ЛЮДВІГОВИЧ (1839 — 1904 рр.)



[Український громадський діяч, педагог, учений-археолог](#), активний співробітник [газети «Киевский телеграф»](#), [журналу «Киевская старина»](#).

Син дворянина. [Студентом](#) брав участь в організації [недільних шкіл](#). Закінчив І-шу Київську гімназію (1857).

У 1857—1862 рр. навчався у [Київському університеті](#), закінчив історико-філологічний факультет. Зі студентських років брав участь в організації недільних шкіл у [Києві](#), згодом працював у [гімназіях Кам'яця-Подільського](#) (1864—1867 рр.), Києва (військова гімназія) (1868—1879 рр.). Активний учасник [Київської громади](#).

У [січні 1861](#) р. підписав [листа](#) викладачів недільних шкіл до [Тараса Шевченка](#) з подякою за надіслані для потреб шкіл примірники [«Кобзаря»](#).

Після нагінок на українство виїхав у 1876 р. до Росії, де викладав у гімназіях [Пскова](#) (1879 р.) і [Петербурга](#) (1880-1898 рр.).

До Києва повернувся у 1898 р. Все життя усно і друковано пропагував твори Шевченка.

Навіть в умовах дії [Валуєвського циркуляра](#) та [Емського акту](#) домігся перевидання «Кобзаря» у Петербурзі (1883 р.).

У [1890-их](#) рр. у [Петребурзі](#) брав участь в організації [панахид](#) по Шевченку.

Беренштам — упорядник творів Шевченка, виданих у [1883](#) і [1884](#) рр. у Петербурзі.

Був одним з організаторів Товариства імені Тараса Григоровича Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга (1898 р.).

Помер [23 листопада 1904](#) р. Похований на [Байковому цвинтарі](#) в Києві. На надгробному камені був напис:

Як хочеш, ти вчиняй,
« Що хочеш, говори,
Ти на могильний камінь мій »
Ні-ні та й подиви.

[Могила](#) Беренштама була зруйнована у [1970-ті](#) рр., а у 1981 р. і у 1984 р. на цьому місці зроблені нові захоронення і поставлені [пам'ятники](#).

Сім'я:

Дружина: Зінаїда Орестівна Новицька (Беренштам).

Дочка: Марія Беренштам (1869-1932 рр.) — дружина філософа [Богдана Кістяківського](#) та мати фізика [Георгія \(Джорджа\) Кістяківського](#) і зоолога [Олександра Кістяківського](#).

БІЛОЗЕРСЬКИЙ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ
([1825](#) - [1899](#) рр.)



[Український](#) громадсько-політичний і культурний діяч, [журналіст](#). Чоловік [Надії Білозерської](#), брат [Ганни Барвінок](#), свояк [Пантелеймона Куліша](#).

У [1843–1846](#) рр. здобув вищу освіту у [Київському університеті св. Володимира](#).

У [1846–1847](#) рр. — учитель Петровського кадетського корпусу у [Полтаві](#). Разом з [М. Костомаровим](#) і [М. Гулаком](#) виступив організатором [Кирило-Мефодіївського братства](#).

Брав участь у створенні «Статуту Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія». Був автором «Записки» — пояснень до статуту братства. Розвинув ідеї [християнського соціалізму](#), виступав за об'єднання всіх слов'янських народів у республіканську [федерацію](#), у якій провідну роль відводив Україні.

У [1847](#) р. — був заарештований і засланий в [Олонецьку губернію](#) під нагляд поліції.

Служив у [Петрозаводському](#) губернському правлінні.

У [1856](#) р. — звільнений із заслання. Оселився в [Петербурзі](#), де став активним членом місцевого гуртка українців.

У [1861–1862](#) рр. — редактор першого українського щомісячного [журналу «Основа»](#). Згодом служив у [Варшаві](#). Підтримував зв'язки з [Галичиною](#), співпрацював у

часописах [«Мета»](#) і [«Правда»](#). Останні роки життя провів на хуторі Мотронівці.

БОДЯНСЬКИЙ ОСИП МАКСИМОВИЧ (1808 — 1877 рр.)



Український і російський [філолог](#)-славіст, історик, фольклорист, перекладач, видавець, письменник, [член-кореспондент Петербурзької Академії наук](#) (1854). Псевдоніми — О. Бода-Варвинець, Ісько Материнка, І.Мастак та ін.)

Після закінчення [духовної семінарії](#) (1825–1831 рр., [Переяслав](#)) та [університету](#) ([Москва](#), 1834 р.) перебував у 1837–1842 рр. у науковому відрядженні у західних, в основному слов'янських, країнах. У 1842 р. Бодянський став професором кафедри слов'янської літератури. У 1845 р. - обраний секретарем Московського товариства історії та старожитностей російських в якому редагував (1846—1848 рр.; 1858— 1877 рр.) періодичні видання «Чтения Московского общества истории и древностей российских». Бодянський належав до ліберального крила [слов'янофілів](#). Був у близьких взаєминах з багатьма видатними діячами науки й культури.

Автор численних наукових праць з історії, літератури, фольклору, мовознавства слов'янських країн. Ввів до наукового обігу пам'ятку [Пересопницьке Євангеліє](#).

Цінні історичні розвідки Бодянського «Про погляди відносно походження Русі» (1835), «Про час виникнення слов'янських письмен» (1845) та ін. Перша літературно-критична праця присвячена творчості [Г. Квітки-Основ'яненка](#) (1834). У «Розгляді

різних думок про стародавню мову північних і південних русів» (1835) відстоював самобутність української мови. Окремим виданням опублікована магістерська дисертація «Про народну поезію слов'янських племен» (1837). Переклав російською мовою окремі праці [Павла Шафарика](#), українського історика [Дениса Зубрицького](#). Серед поетичних творів відомі «Наські українські казки» (1835) і поезії 1843—1844 рр.. У [«Чтениях»](#) вміщував матеріали з історії України і Росії, народні пісні. За його редакцією видано «Літопис Самовидця». Бодянський був ініціатором видання «Пісні Угорської і Галицької Русі» [Я. Головацького](#), а також [«Історія Русів»](#).

У 1847 р. Осип Бодянський у «Чтениях в Императорском Обществе» оприлюднив латинський текст [конституції Пилипа Орлика](#). Він спирався на копію, яка зберігалася в паперах генерального хорунжого [Миколи Ханенка](#).

У працях «Розгляд різних поглядів про давню мову північних і південних русів» (1835 р., [російською мовою](#)), «Господину возводителю к общеславянскому коренному звуку» (1843 р.), літературно-критичній розвідці про твори [Григорія Квітки-Основ'яненка](#) (1834 р.) Бодянський обґрунтував давність і самобутність української мови, досліджував її історію, фонетику, граматику, стилістику, обстоював фонетичні принципи [українського правопису](#), нормалізацію української літературної мови на основі полтавського діалекту, відзначав милозвучність української мови.

Започаткував порівняльне вивчення української та інших слов'ян, мов. Автор праць з історії слов'янських мов: «Про народну поезію слов'янських племен» (1837), «Про час виникнення слов'янських письмен» (вид. 1895). Переклав російською мовою ряд праць П. Шафарика та інших слов'янських учених. Зібрані Бодянським [українські народні пісні](#) опубліковані 1978 у книзі «Українські народні пісні у записах Осипа та Федора Бодянських».

Архів Бодянського зберігається в [Інституті літератури імені Тараса Шевченка](#) Національної Академії наук України, а також у сховищах Москви та Санкт-Петербурга.

З [Тарасом Шевченком](#) познайомився у лютому 1844 р., хоча один про одного вони знали й раніше. Потім вони зустрічалися у 1844 р., 1845 р., 1858 р., 1859 р., листувалися (збереглося два

листи Бодянського і шість листів Шевченка). Протягом життя Бодянський пропагував твори Шевченка серед слов'ян, у 1844 р. надіслав до Чехії В. Ганці, [П.-Й. Шафарикові](#) і Національному музею «Тризну», [«Гамалію»](#) та «Чигиринський Кобзар» і [«Гайдамаки»](#), до Хорватії «Тризну» і «Гамалію» С. Вразу.

О. Бодянський обговорював з Шевченком заплановане видання «Живописной Украины», зацікавив Шевченка історією чехів та Шафариком, якому український поет присвятив поему [«Єретик»](#). Видаючи 1843 р. перекладену російською мовою працю Шафарика «Слов'янське народописання», до перелічених чеським ученим прізвищ українських письменників Бодянський додав ім'я Шевченка. Бодянський підтримував поета в роки заслання, надсилав йому листи, книжки; Шевченко відіслав Бодянському з Новопетровського укріплення автопортрет (не зберігся), вірш «Як маю я журитися». Плануючи видання всеслов'янського альманаху, Бодянський переписав для нього 15 творів Шевченка. 9 травня 1861 р. Бодянський був серед тих, хто прощався з Шевченком у церкві Тихона-Чудотворця у Москві.

БОРИСОВ АНДРІЙ ІВАНОВИЧ (1798 — 1854 рр.)
БОРИСОВ ПЕТРО ІВАНОВИЧ (1800 — 1854 рр.)



[Декабристи](#). Походили з дрібних дворян [Слобідсько-Української губернії](#). Народилися у [Севастополі](#) у сім'ї викладача кадетського корпусу Івана Андрійовича Борисова (1826 р. він, відставний майор Чорноморського флоту мав 68 років і мешкав

разом із дружиною, двома доньками та ще одним сином у [Боромлі](#) Охтирського повіту) та Параски Омелянівни Дмитрієвої.

Отримали домашню освіту. У [1816](#) р. вступили на службу до артилерійської бригади юнкерами. У [1823](#) р. Андрій вийшов у відставку, а Петро продовжував служити.

У [1818](#) р. заснували у [Решетилівці](#) Полтавської губернії таємне «Товариство першої згоди», того ж року перейменоване ними на «Товариство друзів природи». У 1823 р. разом з учасником польського руху [Люблінським Юліаном Казимировичем](#) створили у [Новограді-Волинському Товариство об'єднаних слов'ян](#), політичною програмою якого було скасування кріпацтва і створення республіканської федерації слов'янських держав («Катехизис» товариства уклав Петро Борисов). Головою товариства був обраний Петро Борисов. У вересні [1825](#) р. Товариство об'єднаних слов'ян влилося у [Південне товариство декабристів](#). Брали участь в агітації військ за повстання. Після поразки повстання Борисових було заарештовано (Андрія — у [Буймері](#), а Петра — у 8-й артилерійській бригаді).

22 липня 1826 р. засуджені на довічну каторгу, причому в особливу вину їм ставилася готовність знищити імператорську родину. 3 вересня того ж року термін відбування каторги був скорочений до 20 років із подальшим довічним поселенням у [Сибіру](#). 4 серпня у кайданих відправлені до Сибіру, прибули до [Іркутська](#) 11 вересня. Місце відбування каторги неодноразово змінювалося (Олександрівська гуральня, знов Іркутськ, [Благодатний рудник](#), [Читинський острів](#), [Петровський завод](#)). Термін каторги ще раз було зменшено до п'ятнадцяти років (у 1832 р.) та до тринадцяти (у 1835 р.). За указом від 22 липня 1839 р. вийшли на поселення у село Подлопатки Верхньоудинської округи Іркутської губернії, а звідти — до Малої Разводної.

Багато зробили для вивчення природи (особливо флори) Сибіру. Збирали гербарії в околицях місць свого ув'язнення, навіть ще перебуваючи у кайданах. Петро Борисов як художник-аквареліст залишив багато замальовок місцевих рослин, а також птахів і комах. Ці малюнки й досі вивчаються дослідниками.

Андрій Борисов захворів психічно і, коли Петро раптово помер, скінчив життя самогубством, розуміючи, що сам буде нездатен вижити.

Могили братів у селі [Велика Разводна](#) були загублені, і при будівництві Іркутської ГЕС кладовище, де їх поховано, опинилося під водою.

БУДЗИНОВСЬКИЙ ВЯЧЕСЛАВ ТИТОВИЧ ([1868](#) — [1935](#) рр.)



[Галицький український](#) [політик](#), [публіцист](#), [історик](#) і популяризатор; один із засновників [Української Радикальної Партії](#), потім — [УНДП](#). Літературний псевдонім Недоля В.

Народився у селі [Баворів](#) теперішнього [Тернопільського району](#) на [Тернопільщині](#) у сім'ї вчителя. Початкову школу та гімназію закінчив у Львові. Навчався на природничому відділенні філософського факультету [Львівського університету](#).

[21 березня 1889](#) р. відратований за організацію зборів студентів Львова 8-9 березня у міській ратуші. Продовжив навчання на медичному факультеті університету у [Відні](#). Тут познайомився з багатьма учасниками [товариства «Січ»](#), поглиблював свої знання з економіки, політології, соціології.

У [1890](#) р. видав у Львові науково-публіцистичну брошуру «Культурна нужда австрійської Русі». На неї написали свої рецензії: [Володимир Охримович](#) («Народ» — 1891, ч. 20—21), [Іван Франко](#) («Народ» — 1891, ч. 23). Протягом [1893–1894](#) рр. у «Народі» публікує ряд актуальних праць, веде полеміку з польською шляхтою, з [«москвофілами»](#). Гарний розголос мала публікація у ЗНТШ «Аграрні відносини Галичини» (1894).

З упадком журналу «Народ» (після смерті [М. Драгоманова](#)) Будзиновський редагує органи Української Радикальної Партії — газети «Громадський голос» та [«Радикал»](#).

В. Будзиновський зі своїми ідеями «іде у маси», за що його [1 квітня 1896](#) р. був заарештовано у [Тернополі](#). Звільнений після двотижневого голодування, зустрівся з гімназійним товаришем [Осипом Маковеєм](#), який запропонував приїхати до [Чернівців](#) редагувати газету «Праця» (саме у ній у [1897](#) р. завдяки В. Будзиновському з'явилися перші новели [Василя Стефаника](#)).

Після ліквідації газети «Праця» Будзиновський повернувся на початку [1898](#) р. до Львова, працював у редакції щоденної популярної газети «Діло», став невдовзі редактором «Видавничої спілки». Його політичний авторитет зріс під час виборів до австрійського парламенту ([1897–1898](#) рр.).

Вийшовши [1899](#) р. з [Української Радикальної Партії](#), В. Будзиновський при підтримці [Михайла Грушевського](#) та [Івана Франка](#) створив [Українську Націонал-Демократичну Партію](#), основною метою якої було утворення самостійної незалежної української держави.

Згадував, що під час першого прочитання творів [Василя Стефаника](#) професор [Степан Смаль-Стоцький](#) заплакав і сказав: «Я цікавлюсь, яке вражіння зробить на Поліно» (так називали [Осипа Маковея](#) через сталеві [нерви](#)).

Посол до Райхсрату (австрійського парламенту, [1907–1908](#) рр. (обраний у [1907](#), [1911](#) рр. від округу [Бучач](#) — [Монастирська](#) — [Підгайці](#); очолював Український парламентський клуб). Коли у вересні [1914](#) р. Львів зайняли російські війська генерала Брусилова, Будзиновський переїхав до Відня, став членом Спілки визволення України у Відні. Був делегатом [Української Національної Ради ЗУНР](#) як посол до Австрійського парламенту.

У [1927](#) р. заснував ліву, із советофільськими тенденціями [Українську Партію Праці](#), якою керував до її ліквідації ([1930](#) р.).

Похований на [Личаківському цвинтарі](#) Львова.

Історичні повісті: Автор і видавець великої серії історичних повістей і оповідань; «Культурна злиденність австрійської Русі (1891), російською мовою; «Австрія чи

Польща» (1903); «Хмельниччина» (1906); «Галицькі постулати» (1907); «Наші гетьмани» (Львів, 1907. — 187 с); Будзиновський В. Наші гетьмани. — Т.: Ред.-видав. відділ упр. по пресі, 1990. — 113 с.; «Гетьман Мазепа» (1909).; «Осаул Підкова» (1920); Будзиновський В. Осаул Підкова: Уривок з повісті // Тернопіль: Тернопільщина літературна. — Т., 1992. — Дод. № 4. — С. 13–15.; «Під одну булаву» (1920).; Кров за кров! На Запорожжю (1922).; «Історія України» (Львів, 1924).; «Небіжчик ходить» (Львів, 1924).; Ішли діди на муки: введення в історію України (1925) ([завантажити e-book з archive.org](#)).; Будзиновський В. Йшли діди на муки: Введення в історію України. — Т.: Тернопіль, 1994. — 128 с.; Волю бути козачкою (1926). Будзиновський В. Волю бути козачкою: Оповідання. — Нью-Йорк: Говерла, 1962. — 85 с.; «Пластун: життя запорожських скитальців» (1926); «Кожух не на мене» (Львів, 1927); Пригоди запорозьких скитальців (1927).; Будзиновський В. Пригоди запорозьких скитальців: Повість та оповідання. — К.: Дніпро, 1993. — 383 с.; Не будь звіром (Львів, 1927).; «Перед бурею» (1930).; Гримить (1934).;

ВАГИЛÉВИЧ ІВÁН МИКОЛА́ЙОВИЧ (1811 — 1866 рр.)



Dabibor Jan Wagilewicz

Священик УГКЦ, ураїнський поет, філолог, фольклорист, етнограф, громадський діяч. Один з авторів альманаху «Русалка Дністровая». Псевдо і криптонім: Вагилевич Далибор, Волк Заклика.

Народився у сім'ї пароха у селі Ясень (тепер Рожнятівського району Івано-Франківської області).

Початкова освіта — школа у [Бучачі](#); потім — [гімназія Станіславова](#). Навчався у [Львівській духовній семінарії](#), яку закінчив [1839](#) р. Під час навчання брав участь у польських конспіративних організаціях.

Був одним із зачинателів [нової української літератури](#) у [Галичині](#). Співавтор збірок «Зоря» у [1835](#) р. (заборонена [цензурою](#)) та «[Русалка Дністровая](#)» у [1837](#) р., (дозволена цензурою [Угорського королівства](#) і видана у [Будапешті](#), але заборонена цензурою [Греко-Католицької Церкви](#)). У [1833](#) р. разом з [Маркіяном Шашкевичем](#) і [Яковом Головацьким](#) організував «[Руську трійцю](#)». Через діяльність у ній Івана Вагилевича висвятили на священника лише через сім років після того, як він закінчив семінарію.

У [1846–1848](#) рр. був душпастирем у селі [Нестаничі](#) тепер [Радехівського району](#)). За даними Романа Горака, перший його запис у метричних книгах парафії — від 14 листопада [1846](#) р., останній — 23 серпня [1848](#) р. Сюди був скерований митрополичою консисторією за сприяння митрополита М. Левицького, перебував під наглядом графині Коморовської. Проживав у тому самому будинку, що М. Шашкевич.

Під час «[весни народів](#)» Іван Вагилевич у [1848](#) р. самовільно залишив парафію та виїхав до [Львова](#). Він перейшов на [полонофільські](#) позиції: проповідував ідею польсько-українського союзу під зверхністю [Польщі](#), став редактором газети угруповання української шляхти «[Собор Руський](#)» — «[Дневник руський](#)» і сформулював на її шпальтах програмні засади [модерного українського націоналізму](#). Після розгрому революціонерів [кардинал Михайло \(Левицький\)](#) позбавив Івана Вагилевича духовного сану за самовільне залишення ним парафії. У цій ситуації вирішив перейти на [лютеранство](#).

Так він втратив підтримку своїх покровителів — [князя Лева Сапіги](#) та [графа Мавриція Дідушицького](#) — куратора бібліотеки [Оссолінських](#), тепер — [Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника](#) НАН України, який наполіг на його звільненні. Вагилевич пропрацював лише дев'ять місяців у [1851](#) р. на посаді кустоша (директора) бібліотеки.

Іван Вагилевич ледве зводить кінці з кінцями, тяжко працюючи, аби прогодувати дружину та дітей: був перекладачем [української мови](#), друкував статті у «[Газеті](#)

[львівській](#)», коригував виступи депутатів [Галицького сейму](#), з 1862 р. недовго працював перекладачем «Крайового виділу». Брав участь у підготовці нового видання словника [польської мови](#) Лінде. У 1862 р. одержав посаду міського [архіваріуса](#), на якій працював до самої смерті.

Іван Вагилевич помер [10 травня 1866](#) р. у Львові. Короткий [некролог](#) був надрукований у газеті «[Слово](#)». Його могилу на [Личаківському цвинтарі](#) розшукати неможливо. На полі № 5 стоїть гранітний обеліск із його іменем, надписом українською мовою проте існують твердження, що ця могила не автентична. Зокрема, [Роман Горак](#) стверджував про його встановлення як символічного у 1987 р. неподалік могил М. Шашкевича, І. Франка.

Сім'я: Дружина — Амалія, померла 3 лютого 1882 р. у віці 55 років. Останні роки мешкала по вулиці Калічій, 4.

Діти: Володимир, учень класичної гімназії, помер 11 березня 1863 р. у віці 16 років; Михайло, помер 3-річним 5 січня 1864 р..

З родиною проживав якийсь час у будинку Тадея Василевського по вулиці Каліча гора, 5.

Наукова діяльність: Писав українською і польською мовами. Перекладав також із [чеської мови](#). Основна його [мовознавча](#) праця «Грамматика малоруської мови в Галичині» (1844 р., опублікована 1845 р., польською мовою) відіграла помітну роль у [лінгво-дидактиці](#) краю. Інша праця — «Розправа про південно-руську мову» (1843 р, польською мовою) залишилася у рукопису.

Попри складні життєві обставини, він не залишав своїх наукових занять і плідно співпрацював з [Августом Бельовським](#) на ниві історичної науки, у галузі [джерелознавства](#).

Так Вагилевич взяв участь у виданні фундаментальних видань «[Akta grodzkie i ziemskie](#)» та «Monumenta Poloniae Historica». Писав також власні праці, які мають зразкове джерелознавче підґрунтя.

Збирав і опрацьовував [лексичні матеріали](#) для словників, зокрема, українсько-німецько-латинського. [Етнографічні](#) праці — «[Гуцули](#), мешканці [Східного Прикарпаття](#)» (1837 р.), «[Бойки](#), русько-слов'янський люд у Галичині» (1839 р.) та «[Лемки](#), мешканці [Західного Прикарпаття](#)» (1841 р.) — містять цінний [діалектичний](#) матеріал. З етнографічними працями Івана

Вагилевича пов'язується початок наукового вивчення мови і культури [Гуцульщини](#).

З 1835 р. і до кінця життя виступав, в основному, як учений, друкуючи свої цікаві фольклорно-етнографічні та історичні розвідки у руських (українських), чеських і польських виданнях.

Незважаючи на всю суперечливість життя та творчості Івана Вагилевича, він залишається для українців шанованою персоною, будучи одним із зачинателів українського руху просвітництва та першовідкривачем багатьох фольклорних українських тематик. Тому у багатьох містах та селах України шанують автора «Руської трійці»: називаючи вулиці його іменем, ставлячи меморіальні дошки та пам'ятники.

[31 грудня 2013](#) р. в [Івано-Франківську](#) відкрили перший у світі пам'ятник «Руській Трійці». Серед постатей на пам'ятнику є, зокрема, Іван Вагилевич.

ВАХНЯНИН АНАТО́ЛЬ КЛИМОВИЧ **([1841](#) — [1908](#) рр.)**



[Український](#) громадсько-політичний діяч, [композитор](#), [педагог](#) і [журналіст](#).

Народився у селі [Сеняві](#) недалеко [Перемишля](#) у родині о. Климента Вахнянина та Кароліни Файт. З [1852](#) р. навчався у Перемишльській гімназії. У [1859–1863](#) рр. — вивчав теологію у [Львівській духовній семінарії](#), займався літературною і музичною діяльністю. У [1865](#) р. — організував перший Шевченківський концерт на західноукраїнських землях.

Деякий час викладав українську мову в гімназії у Перемишлі, згодом переїхав до [Відня](#). Навчаючись на філософському

факультеті [Віденського університету](#), у [1867](#) р. організував студентське товариство «Січ» і став його першим головою.

Після завершення університетських студій ([1868](#)) повернувся до Львова і продовжив педагогічну діяльність у Академічній гімназії. Співорганізатор і перший голова [товариства «Просвіта»](#) ([8 грудня 1868–1869](#) рр.). Тісно співпрацював з комісією з написання українських підручників для народних і середніх шкіл.

У [1867–1870](#) рр. — редактор «Правди», «Письма з Просвіти» ([1878–1879](#)), співредактор «Діла», організатор і керівник музично-хорових товариств [«Торбан»](#) ([1870](#)) і [«Боян»](#) ([1891](#)).

[24 жовтня 1885](#) р. разом з [Юліаном Романчуком](#) організував народовську політичну організацію «Народна Рада», яка продовжила ідеї [Головної Руської Ради](#).

У [1890](#) р. — разом з іншими лідерами [народовців](#) став ініціатором політики «нової ери», яка мала б сприяти унормуванню українсько-польських відносин у Галичині.

У [1894–1900](#) рр. — депутат Віденського парламенту.

У [1903](#) р. заснував Вищий музичний інститут ім. М.Лисенка у [Львові](#) (пізніше — [Львівська консерваторія](#)) та став його першим директором. Був засновником і керівником [Союзу співацьких і музичних товариств](#).

ВІТИК СЕМЕН ([1876](#) — [1937](#) рр.)



[Громадсько-політичний](#) і профспілковий діяч на [Дрогобиччині](#). Редагував часопис [РУРП «Селянин»](#). Засновник [УСДП](#), посол до [Австрійського парламенту](#).

Народився у Галичині — с. Верхні Гаї, тепер Дрогобицького району Львівської області. Навчався у Дрогобицькій гімназії. Закінчив Перемишльську гімназію та [Львівський університет](#). У 1892 р. познайомився з І. Франком, був секретарем Русько-української радикальної партії, очолюваної І. Франком та М. Павликом. Разом з [Миколою Ганкевичем](#) та [Володимиром Охримовичем](#) став одним із засновників [Української соціал-демократичної партії Галичини та Буковини](#) (1899 р.), очолював її крило, яке співпрацювало з Польською соціалістичною партією.

Обраний депутатом (послом) австрійського парламенту (1907–1911 рр.), де наполегливо захищав українські національні інтереси. Брав активну участь у державно-політичному житті України періоду визвольних змагань 1917–1921 рр.

У жовтні 1918 р. увійшов до [складу Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки \(ЗУНР\)](#), був членом її президії, віце-президентом. Наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. призначений [повітовим](#) комісаром Дрогобицького повіту Галичини; під час перебування на цій посаді відмовився виконувати розпорядження Державного секретаріату ЗУНР, що спричинило ускладнення у забезпеченні частин Української галицької армії військовим спорядженням. Звинувачувався в спекуляціях та розкраданнях прибутку з галицьких нафтових родовищ.

У період Директорії УНР обраний делегатом Трудового конгресу України, головою його президії; пізніше очолив Міністерство галицьких справ УНР.

У 1919 р. емігрував до [Відня](#), де виступав як проти Директорії УНР, так і проти радянського уряду України. Обраний головою Всеукраїнського трудового комітету, від імені якого виступив з декларацією про незаконність укладення Варшавського мирного договору та з пропозицією початку мирних переговорів з урядом УНР. У 1923–1925 рр. редагував і видавав журнал «Нова громада».

У 1925 р. приїхав до УСРР, до [Харкова](#), де працював редактором журналу «Червоний клич» ЦК української секції Міжнародної організації допомоги борцям революції (1925–1927 рр.). Вступив до КП(б)У. Перебував на партійній роботі. Займав низку відповідальних посад. У листах з України у Львів С.Вітик

закликав соціал-демократичну партію виступити на захист Радянської України.

У 1933 р. заарештований за приналежність до «націоналістичної організації» (метою якої нібито було «відокремлення України від Росії») і ув'язнений у таборі, де загинув [10 жовтня 1937](#) р. 4 липня 1958 р. військовий трибунал Київського військового округу реабілітував його посмертно.

11 липня 1990 р. Комісією партійного контролю при ЦК Компартії України С.Г. Вітик був реабілітований посмертно і як член КП(б)У.

ВІТОВСЬКИЙ ДМИТРО ДМИТРОВИЧ **([1887](#)— [1919](#) рр.)**



Український [політик](#) і військовик, [полковник Легіону Українських Січових Стрільців](#), [полковник](#), [начальний командант УГА](#), Державний секретар військових справ [ЗУНР](#). Батько [Дмитра Вітовського](#), поручника [УПА](#).

Народився [8 листопада 1887](#) р. у селянській родині у селі [Медуха Станіславського повіту](#), випускник Станіславівської гімназії та правничого факультету [Львівського університету](#).

Член Головної Управи [Української радикальної партії](#), організатор [«Січей»](#), голова драгоманівської таємної організації, один із найактивніших провідників студентської молоді. Брав участь у боротьбі за створення українського університету, розробив план звільнення з в'язниці [Мирослава Січинського](#), котрий здійснив замах на намісника Галичини графа [Андрія Потоцького](#). За активну політичну діяльність був засуджений та

позбавлений старшинського ступеня австрійської армії, якого отримав у [1908](#) р.



Могила Дмитра Вітовського у [Львові](#) на Личаківському цвинтарі

У легіоні [УСС](#), куди був переведений з австрійського війська, перебував із серпня [1914](#) р., командир однієї з найкращих сотень напівкурення [Шухевича](#).

У жовтні сотню Вітовського підпорядкували генералу Леману, командиру восьмої кінної дивізії, яка брала участь у жовтневому наступі Австрійських військ на Галичині. Наступ проводився у напрямку з [Ужжа](#) до [Старого Самбора](#), за словами самого Вітовського це пов'язання з кіннотою було не надто вдалим:

«Важко навздігнати її, та ще й нами як єдиною піхотною частиною закривали всі діри»

Згодом сотня Вітовського брала участь у боях під [Туркою](#) та [Нагуєвичами](#), де заледве не потрапила до російського полону.

Дмитро Вітовський був стрілецьким ідеологом та одним з неформальних лідерів УСС, ініціатором стрілецького фонду.

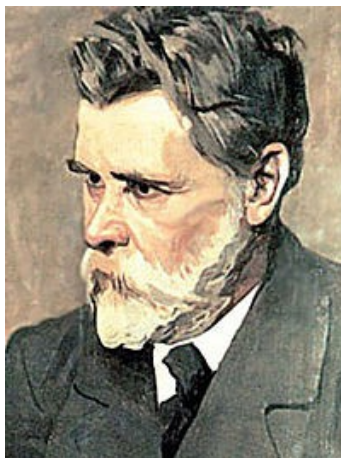
У [1916–1917](#) рр. разом з четарем [Миколою Саєвичем](#) і четарем М. Гаврилком організував українське шкільництво на [Волині](#), а у [1918](#) р. — на [Поділлі](#). У період Української держави деякий час був комендантом [Жмеринки](#), де послідовно проводив організаційну діяльність зі створення українських державних органів влади. Один з керівників [Листопадового чину 1918](#) р. у Львові, командир збройних сил [ЗУНР](#), пізніше — державний секретар військових справ [ЗУНР](#), член [УНР](#) ради від [Української радикальної партії](#).

У травні [1919](#) р. — член делегації на [мирній конференції у Парижі](#), яка за дорученням Державного секретаріату мала домагатись припинення агресії Польської держави проти [ЗУНР](#). Видавав офіційну газету українських січових стрільців «Шляхи». Мав письменницький хист. Найчастіше виступав під псевдонімом Гнат Буряк.

Повертаючись в Україну, загинув в авіакатастрофі під [Ратибором \(Сілезія\)](#) разом із [ад'ютантом, чотарем УГА Юліаном Чучманом](#) (1895–1919 рр.). Донедавна вважалося, що він загинув [4 серпня 1919](#) р., проте київський історик [Павло Гай-Нижник](#) на підставі раніше невідомих документів встановив, що Дмитро Вітовський загинув [2 серпня 1919](#) р.

Похований був у [Берліні 14 серпня 1919](#) р. на цвинтарі Гугенотів. [1 листопада 2002](#) р. його прах урочисто перепоховано на [Личаківському цвинтарі](#) міста [Львова](#); перепохованням опікувався [Ференцевич Юрій](#).

ВОВК ФЕДІР КІНДРАТОВИЧ **([1847](#) - [1918](#) рр.)**



Український [антрополог](#), [етнограф](#), [археолог](#), [археограф](#), [муз езнавець](#), [видавець](#) та [літературознавець](#). В еміграції у Швейцарії та Франції - [1879](#) - [1905](#) рр., у Росії — [1906](#) - [1917](#) рр.

Козацького роду. Народився [17 березня 1847](#) р. у селі Крячківка на [Полтавщині](#). Батько — відставний офіцер, служив економом у панських маєтках. Мати походила з білоруської шляхти.

Після закінчення навчання у Ніжинській гімназії вступив

до [Новоросійського університету](#) в [Одесі](#), пізніше перейшов на природничий відділ [Київського університету ім. Святого Володимира](#), де вивчав [хімію](#), [ботаніку](#), [зоологію](#), порівняльну [анатомію](#), анатомічну антропологію. Після закінчення навчання в університеті стає членом [Київської Громади](#), разом з [М. Драгомановим](#), [В. Антоновичем](#), [Т. Рильським](#), [П. Чубинським](#), [П. Житецьким](#) бере участь в організації недільних шкіл, виданні [літератури](#) українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів.

Протягом [1874–1876](#) рр. працює помічником ревізора губернського секретаря, одночасно бере участь у Південно-західному відділі [Російського географічного товариства](#) як його засновник і дійсний член. У [1874](#) р. бере участь в організації та діяльності III Археологічного з'їзду.

З [1905](#) р. — доцент антропології [Петербурзького університету](#). Федір Вовк (професор Петербурзького університету) як антрополог — послідовник французької антропологічної школи. Вивчав етнографічні матеріали в різних країнах Європи.

Видатний член київської Громади, через переслідування у [1879](#) р. змушений був надовго виїхати за кордон.

З [1887](#) р. оселився у [Парижі](#), де вивчав (у [Г. де Мортільє](#), [Л. Манувріє](#), [П. Топінара](#), Ж. Ерве, У. Т. Амі, [Ш. Летурно](#), [П. Брока](#)) антропологію, порівняльну етнографію і археологію.

За працю «Скелетні видозміни ступні у приматів і людських расах» ([1901](#)) отримав премії Godard і Російської академії наук.

У [1904–1906](#) рр. робив наукові екскурсії у [Галичині](#), [Буковині](#) та [Угорщині](#).

З урахуванням публіцистичних статей спадщина Ф. Вовка нараховує 628 праць, виданих по усьому світові переважно іноземними мовами.

Вовк — член Російського географічного товариства у Петербурзі, Історичного й Антропологічного товариства у Парижі, активний популяризатор української культури в Європі. Науковець — один з перших дослідників палеолітичних пам'яток на території України ([Мізинська стоянка](#), зокрема).

Вчений зібрав значний матеріал з етнографії українського народу. Він — автор праць «Антропологічні особливості українського народу», «Етнографічні особливості українського

народу» (обидві 1916 р.), в яких доводив, що українці — окремий слов'янський народ.

Федір Вовк зробив вагомий внесок в розвиток української антропології. Однак слід застерегти від некритичного сприйняття зібраних ним даних з фізичної антропології. Зауваживши величезну роботу проведену науковцем, слід відмітити недостатню вибірку вимірювань, похибки інструментів тих часів, особливості наукової школи. У будь-якому разі на той час роботи Вовка були висококласними дослідженнями, проведеними за останнім словом науки, котрі справили вплив на майбутнє покоління українських вчених та розвиток і вдосконалення вітчизняної антропології загалом. Зокрема, одним з товаришів Федора Кіндратовича був [Дмитро Михайлович Дяченко](#), син котрого, [Василь](#), разом з етнографом [Всеволодом Науком](#) та іншими пізніше провів значно ширші та досконаліші дослідження, котрі є актуальними й сьогодні.

10 лютого 2015 р. вітчизняні дослідники заснували «Центр палеоетнологічних досліджень» ім. Федора Вовка. .

ВОЛКОНСЬКИЙ СЕРГІЙ ГРИГОРОВИЧ ([1788](#) — [1865](#) рр.)



Генерал-майор, бригадний командир 19 піхотної дивізії, [декабрист](#), Герой [Франко-російської війни](#) 1812 р.

Походить зі старовинного роду [чернігівських князів](#). Предки [декабриста](#) - знамениті у давньоруській історії [Ольговичі](#), правили у [Чернігові](#) і були ініціаторами та учасниками безлічі

міжусобних воєн у Стародавній Русі. Сам [декабрист](#) належав до XXVI коліну роду [Рюриковичів](#). По материнській лінії Волконський з роду князів Рєпніних. Батько — Член Державної Ради, генерал від кавалерії, князь Волконський Григорій Семенович (25.01.1742 — 17.07.1824 рр.), мати — кн. Рєпніна Олександра Миколаївна (25.04.1756 — 23.12.1834 рр.). С. Г. Волконський виховувався до 14 років вдома. Записаний до служби сержантом у Херсонський гренадерський полк (номінально) у [1796](#) р. 8 років від народження до штабу [фельдмаршала](#) Суворова-Римнікського. На дійсній військовій службі з 28.12.[1805](#) р.

Воював з французами у кампанію [1806](#) — [1807](#) рр., заслужив орден Володимира 4 ступеня, золотий знак за Прейсіш-Ейлау (1807 р.) і золоту шпагу за хоробрість. У [1810](#) — [1811](#) рр. — учасник військових кампаній у [Туреччині](#).

Учасник [франко-російської війни 1812 р.](#) і [закордонних походів](#). У [1812](#) р. був у почиті імператора [Олександра I](#), потім у загоні [Ф. Ф. Вінцингероде](#), за оборону переправи через ріку [Москву](#) отримав звання [полковника](#). Брав участь майже у всіх великих битвах війни. У [1813](#) р. отримав звання [генерала](#).

Володів 10 000 десятин землі у [Таврійській губернії](#), хутором під [Одесою](#), 1046 кріпаками у [Нижегородській губернії](#) і 545 в [Ярославській губернії](#).

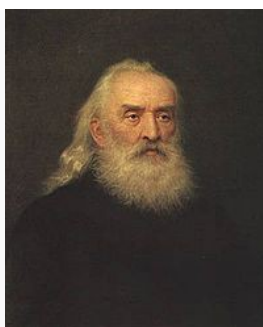
[Масон](#), член ложі «Об'єднаних друзів» ([1812](#) р.), ложі «Сфінкса» ([1814](#) р.), засновник ложі [«Трьох чеснот»](#) ([1815](#) р.) та почесний член Київської ложі [«Товариство об'єднаних слов'ян»](#).

Член [Союзу благоденства](#) (1819 р.) і [Південного товариства](#). З [1823](#) р. Волконський очолює разом з [Давидовим Василем Львовичем](#) Кам'янську управу [Південного товариства](#), активний учасник київських з'їздів, здійснював зв'язок між [Північним товариством](#) та [Південним товариством](#). У [1825](#) р. князь Волконський вів переговори про спільні дії і з [Польським патріотичним товариством](#). Переговори ці закінчилися невдачею: ні з Північним, ні з Польським патріотичним товариствами південним змовникам домовитися так і не вдалося.

У [1824](#) р. на виконання доручення [Пестеля](#), Волконський їздив на [Кавказ](#), намагаючись дізнатися, чи існує таємне суспільство у корпусі генерала [О.П. Срмолова](#).

Волконський - єдиний генерал дійсної військової служби, який узяв безпосередню участь у повстанні [декабристів](#).

Заарештований 05.01.[1826](#) р., доставлений до [Петербургу](#) і ув'язнений у [Петропавлівській фортеці](#) у № 4 [Алексєєвського рavelіну](#).



Горджиані М. Портрет Волконського С.Г., написаний у 1873 р. з останньої фотокартки Волконського, зробленої 3 травня [1864](#) р. у [Ніцці](#)

Засуджений по 1 розряду і по [конфірмації](#) відправлений на каторжні роботи до [Сибіру](#) у кайданах. 22.08.1826 р. строк скорочено до 15 років. 25 жовтня [1826](#) р. прибув на [Благодатний рудник](#). У вересні [1827](#) р. відправлено до [Читинського острогу](#). У дворі Читинського острогу був невеликий город - і Волконський вперше захопився «городництвом». У вересні [1830](#) р. відправлено у [Петровський завод](#), строк скорочено до 10 років у [1832](#) р. У Петровському Заводі, нової в'язниці, куди декабристів перевели з [Чити](#) у вересні [1830](#) р., каторги як такої взагалі не було: злочинців не змушували ходити на роботи, ті з них, у кого були сім'ї, могли жити в острозі разом з дружинами.

У Петровському заводі Волконський як і раніше займався «сільським господарством». І ще до того, як закінчився термін його каторжних робіт, по [Сибіру](#) стала поширюватися слава про надзвичайні овочі і фрукти, які він вирощував у своїх парниках. У [1834](#) р. померла мати Волконського. Після смерті в її паперах знайшли лист з передсмертним проханням до імператора - пробачити сина. За клопотанням матері звільнений від каторжних робіт і виведений на поселення у Петровському заводі у 1835 р.

Дружина Сергія Волконського [Марія Миколаївна Раєвська](#) (25.12.1805 — 10.08.1863 рр.) поїхала слідом за чоловіком до [Сибіру](#) і у листопаді [1826](#) р. прибула у Благодатний рудник.

З [1845](#) р. родина Волконських мешкає в [Іркутську](#). Волконський як і раніше живе в [Уріку](#), лише зрідка відвідуючи сім'ю в [Іркутську](#). У нього тепер зовсім інше життя – «хлібороба» та купця. Після закінчення каторжного терміну він отримав велику ділянку землі, і всі сили віддав її обробці. До кінця свого перебування у [Сибіру](#) ссильнопоселенець Сергій Волконський власною працею зібрав пристойний статок.

За [амністією 26.08.1856 р.](#) С. Г. Волконському і його дітям повернено [дворянство](#) (дітям дарований князівський титул) і дозволено оселитися в Європейській Росії, місцем проживання визначено с. Зиково [Московського повіту](#).

Помер Волконський Сергій Григорович у с. [Воронки](#) (маєток Кочубея М.А., чоловіка дочки Волконського), [Козелецького повіту Чернігівської губернії](#), де і похований разом з дружиною.

Діти: син - [Волконський Михайло Сергійович](#) (1832 – 1909 рр.), дочка - Олена Сергіївна (1835 – 1916 рр.).



Портрет Волконського С.Г. роботи Дж.Дюу. Військова галерея [Зимового палацу Ермітаж](#)

Нагороди: [Орден святого Володимира](#) 4 ступеня з бантом; [Золота шпага за хоробрість](#); [Орден святого Володимира](#) 3 ступеня; [Військовий орден святого Георгія](#) 4 ступеня; [Орден святої Анни](#) з діамантовими знаками; [Орден святої Анни](#) 1 ступеня; [Орден "Pour le Mérite"](#) (Пруссія).

Нагороди були повернуті С.Г.Волконському у [1863](#) р. «Ніколи не шкодував про свою зламану кар'єру і ставився холоднокровно до позбавлення його відзнак, С. Г. Волконський жалкував лише про втрату ним Георгіївського хреста, відзнаки на згадку Прейсіш - Ейлауської битви, і військової медалі дванадцятого року, як свідків його колишніх військових подвигів»

- писав його син М.С.Волконський, перший біограф С.Г. Волконського.

ГАВРІЛКО МИХАЙЛО ОМЕЛЯНОВИЧ (1882 - 1920 рр.)



Український [художник](#), [скульптор](#), [поет](#), активний учасник [українських визвольних змагань початку ХХ ст.](#)

Народився на Козацьких хуторах поблизу с. Рунівщини (тепер с. [Гаврилки Полтавського району](#)). Навчався у [Миргородській](#) художньо-промисловій школі ім. М. В. Гоголя (1899–1904 рр.) в [Опанаса Сластіона](#), [Краківській Академії мистецтв](#) (1907–1910 рр.) у професора К. Лящки. Удосконалював майстерність у Парижі у [Антуана Бурделя](#).

Під час [Першої світової війни](#) Михайло Гаврилко у складі [УСС](#) брав участь у боях проти військ [Російської імперії](#), а на початку [1920](#) рр. воював як отаман на [Полтавщині](#). На полях битв вправно володів зброєю, у мистецькому просторі його головним знаряддям був [стек](#) — дерев'яний інструмент [скульпторів](#).

Виявив у своїй творчості багато сили, енергії, поривів, оригінального світовідчуження. Відзначався бурхливим, не завжди врівноваженим характером. Ціле його життя — це одіссея переїздів, обшуків, арештів, втеч. Широке полотно його пригод, подане у повісті, затьмарило б не один сюжет авантюрного твору.



Михайло Гаврилко ліпить погруддя сотника Василя Дідушка
(Войнилів, 1915)

Поряд із творчістю займався активною політичною діяльністю як член [Революційної української партії](#), згодом — [Української соціал-демократичної робітничої партії](#), з 1914 р. — [Союзу визволення України](#). Працював серед українських військовополонених у [Фрайштадтському](#) та інших таборах. З початком Першої світової війни у 1915 р. вступив до [Легіону Українських січових стрільців](#), у 1916-1918 рр. — [хорунжий](#). З 1918 р. перебував у складі [Сірої дивізії](#), командир саперної чоти. З 1920 р. — командував повстанським загonom Армії [Української Народної Республіки](#) на [Чернігівщині](#), одружився у [с. Пісочна](#), загинув мученицькою смертю за волю України.

Згідно зі спогадами [Юрія Липи](#), був [язичником](#) — перед боєм просив [Перуна](#) накидати блискавиць на [більшовицьке військо](#) й захистити його військо (переважно греко-католицьке — [УСС](#)).

Заарештований [чекістами](#) як керівник антибільшовицького повстання на [Диканьщині](#), був страчений у [Полтаві](#) восени 1920 р. За іншими даними, у 1920 р. його схопили [більшовики](#) та стратили у м. [Конотоп](#). Спалений живцем у топці паровоза.

«Гаврилко завжди буде цікавий для українців, як
« довго буде українська земля, бо він виріс з цієї землі». »
[Юрій Липа](#)

« «Він прагнув війни з [Росією](#), щоб відвоювати свою Батьківщину. У 1915 р. Михайло взяв участь у всіх »

визначних битвах [УСС](#) проти Росії – у [Карпатах](#), під [Болеховом](#) та [Семиківцями](#). У 1916 р. він відкривав перші українські школи на [Волині](#), самовіддано захищаючи українських селян Волині від насильства [австро-угорської влади](#), рішуче боровся проти колонізації Волині, яку здійснювали польські чинники австро-угорської військової влади. Гаврилко не ставився до грецьосіїв із погордою як [Донцов](#), він добрим словом і добрими ділами спонукав їх ставати оборонцями рідної землі», - [Роман Коваль](#)

23 червня 2011 р. вийшла у світ нова книга дослідника доби Визвольних змагань українського народу у 1914 — 1920 рр. [Романа Ковалю](#) «Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею». У книзі опубліковано близько 400 старовинних фотографій, більшість з яких стало доступними для широкого огляду вперше.



Група старшин УГА (зліва направо): отаман [Н. Гіряк](#), поручник [В. Старосольський](#), чотар [М. Саєвич](#), полковник [Д. Вітовський](#), чотар [М. Гаврилко](#), [І. Боберський](#), сотник [О. Семенюк](#), до 2.08.1919

Перша презентація книжки відбулася у переповненому залі кінотеатру «Родина», що у центрі [Вінниці](#). Наступні її презентації відбулися 6 липня 2011 р. у [Києві](#), у [Національному музеї Тараса Шевченка](#) та 14 липня 2011 р. у [Львові](#), у [Львівському палаці мистецтв](#). 27 грудня 2013 р. у бібліотеці [Історичного клубу](#)

[«Холодний Яр»](#) у серії «Видатні українці» вийшла нова книжка [Романа Ковалю](#) «Шевченкіана Михайла Гаврилка».

Головні твори: «Ганнуся» (1909 р.), «Сироти», «Козак і дівчина», «Каменярь» (1915 р.), «Воля» (1916 р.). Найбільшим досягненням був проект пам'ятника Т. Шевченку у Києві (1912 р.): грізний велет у [киреї](#), навколо якого згуртувалися внизу козаки і селяни. Створив проект пам'ятника [Т. Шевченку](#) для [Харкова](#). Виконав [барельєф](#)-медальйон та бюст для [Полтавського театру](#) (1919 р.), пам'ятник Т. Г. Шевченку у [Кіцмані](#) (на території приміщення гімназії, 1914 р.; зруйнований при зайнятті російськими солдатами) і у [Косові](#). 1909 р. видав збірку «На румовищах».

Одружився з Оленою Гордієвською з роду Крушельницьких.

На честь нього названа Вулиця Михайла Гаврилка у [Болехові](#). [7 вересня 2014](#) р. у [Болехові](#) відкрили пам'ятник скульпторові та поету Михайлові Гаврилку.

ГАЛАГАН ГРИГОРІЙ ПАВЛОВИЧ ([1819](#) — [1888](#) рр.)



[Громадський діяч](#), українофіл, [меценат](#), великий поміщик на Полтавщині і Чернігівщині, представник відомого старшинсько-дворянського роду [Галаганів](#).

Вищу освіту здобув у [Петербурзькому університеті](#) на юридичному факультеті, після чого працював у палаті державного майна на [Чернігівщині](#). Після цього він займає ще низку громадських посад і врешті стає членом чернігівського комітету з поліпшення життя селянства. Ще під час роботи у палаті державного майна Галаган виявив прихильність до селянства як верстви, організувавши допомогу постраждалим від

неврожаю, а у 1850 рр. роках заявляє про себе як про активного прихильника скасування кріпацтва, внаслідок чого його у [1858](#) р. запрошують до «редакційної колегії», яка працювала над підготовкою майбутньої селянської реформи. Його послідовний захист прав селянства спричинив чимало конфліктів з місцевими поміщиками. У подальшому Григорій Галаган неодноразово займав посади у різних комісіях, які працювали над проектами рішення «селянського питання», виступаючи з позицій повного звільнення вчорашніх кріпаків від залишків феодальних тягарів та громадянських обмежень.

Із [1865](#) р. — [земський діяч-меценат](#): за його ініціативою й при його матеріальній підтримці відкрито гімназію у [Прилуках \(1874\)](#) й багато народних шкіл — а також [колегію](#) (названу іменем його передчасно померлого сина Павла) у Києві ([1871](#)). Матеріально підтримував журнал [«Киевская Старина»](#).

Г. Галагану було доручено дослідити положення селян, потерпілих від неврожаїв, та дати допомогу хлібом і коштами найбільш потерпілим, — що й дало початок у 1871 р. першому в Україні [ощадно-позичковому товариству](#). У [1873–1875](#) рр. — голова [Південно-Західного відділу Російського географічного товариства](#). Був особисто знайомий і листувався з [Шевченком](#), [Максимовичем](#), [Кулішем](#), [Антоновичем](#) та іншими

ГАНКЕВИЧ МИКОЛА ([1869](#) — [1931](#) рр.)



Український політичний та профспілковий діяч, ідеолог [австромарксизму](#) в українській соціал-демократії, організатор

робітничого руху у [Галичині](#), перший голова і засновник [УСДП](#), [журналіст](#) і співредактор партійних органів [УСДП](#) газет [«Воля»](#) і [«Земля і воля»](#) у [1900–1912](#) рр. Заступник голови [Головна Українська Рада](#) у [1914–1915](#) рр. і віце –президент [Загальної української ради](#) у Відні [1915–1918](#) рр. У [1918](#) р. — член [Української національної ради](#).

Народився Микола Ганкевич [16 травня 1869](#) р. у м. [Снятин](#) (тепер — [Івано-Франківська область](#)) у родині священика. Після закінчення [Тернопільської гімназії](#), навчався у [Львівському університеті](#) спочатку на філософському, а згодом на юридичному факультетах. Все своє життя працював службовцем львівської «Каси хорих». М. Ганкевич почав цікавитися політикою, особливо соціалістичними ідеями, ще у старших класах гімназії, коли був членом лівого крила таємного молодіжного гуртка Тернопільської гімназії.

Поряд із [І. Франком](#) та [М. Павликом](#), М. Ганкевич, разом з групою студентів-[марксистів](#), був одним із засновників першої української політичної партії — [Русько-Української радикальної партії](#), брав участь в її установчому з'їзді у Львові 4-5 жовтня [1890](#) р.

У вересні [1896](#) р. М. Ганкевич разом з іншими членами УРП скликали таємні збори українських робітників у Львові, на яких вирішено заснувати українську соціал-демократичну партію. [17 вересня 1896](#) р. був виданий «Поклик до робітників русинів», який повідомляв про намір створити окрему, українську, соціал-демократичну партію. Ініціаторами її утворення були І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич та ін.

З [1 січня 1897](#) р. почав виходити друкований орган українських соціал-демократів — газета [«Robitnyk»](#) ([українською мовою](#) у латинській транскрипції, [редактором](#) якої був М. Ганкевич. Однак організаційний комітет через політичні розбіжності того ж року розпався, а тому М. Ганкевич 1897 р. став членом [Польської партії соціал-демократичної Галичини і Сілезії](#) (ППСДГС).

Згодом УСДП була заснована [радикалими-марксистами](#) М. Ганкевичем, [С. Вітиком](#), [Ю. Бачинським](#)) та іншими на конференції [17 вересня 1899](#) р. у Львові як автономна національна секція [Соціал-демократичної робітничої партії Австрії](#)(СДРПА). М. Ганкевича було обрано до Екзекутиви

(виконавчого комітету) УСДП та делегатом на VII конгрес СДРПА, в якому він взяв участь 24-29 вересня [1899](#) р. у м. Брюнн (нім. Brünn, тепер — [Брно](#)).

[1 січня 1900](#) р. М. Ганкевич розпочав видавати у Львові партійний орган УСДП — газету [«Воля»](#), одночасно був її відповідальним редактором.

Перший з'їзд відбувся лише у [1903](#) р. Послідовний [марксист](#) М. Ганкевич водночас вирізнявся послідовним [інтернаціоналізмом](#). Прикметно, що, очолюючи УСДП, він також очолював Львівський міський комітет ППСДГС, редакцію соціалістичної газети «Glos» і разом із Семеном Вітиком входив до керівного заряду ППСДГС. Партія була маловпливова. У [1903–1904](#) рр. співробітничав із [Революційною українською партією](#) та її Закордонним комітетом, брав участь у 4-му Амстердамському і 6-му Штутгартському конгресах [Другого інтернаціоналу](#).

У [1913](#) р. — 1-й половині [1914](#) р. активно співпрацював зі створеним [А. Жуком](#) Українським інформаційним комітетом.

Співпрацював також із [Союзом визволення України](#), сприяв його діяльності серед українських військовополонених. Член [Головної Української Ради](#) у 1914–1917 рр. і віце-президент [Загальної Української Ради](#) у Відні 1915-го.

[Польсько-українська війна](#) справила на М. Ганкевича гнітюче враження, тому до будівництва [ЗУНР](#) він не мав стосунку. Натомість прийняв від польської влади мандат тимчасової міської ради Львова. Проте вже у лютому [1919](#) р. склав його, охарактеризувавши тимчасову міську раду як «пережитий, перестарілий міський режим, пережите панування дотеперішньої львівської олігархії». [29 грудня 1921](#) р. управа [УСДП](#) ухвалила виключити М. Ганкевича з партії. Втім через перехід на комуністичну платформу [1923](#) р. партія фактично поставила себе поза законом і припинила діяльність. На початку 1920-х рр. виступав проти переходу УСДП на комуністичну платформу, за що був виключений у 1923 р. разом з [В. Старосольським](#), [Л. Ганкевичем](#), П.Буняком, І. Квасницею з партії.

У 1920 рр. ставши членом [Польської Соціалістичної Партії](#), робив спроби знайти шляхи політичного партнерства з УСДП. М. Ганкевич продовжив співпрацювати з польськими соціалістами, незмінно виступав на львівських першотравневих вічах із промовама українською. До відновленої у [1928](#) УСДП не

повернувся.

Помер [31 липня 1931](#) р. у м. [Шкло](#) (тепер — Львівська область). Похований у Львові, з великими почестями під прапорами УСДП і ППС.

Праці: Ганкевич, Микола. З перед двадцяти літ : початки української соціал-демократії в Галичині / Микола Ганкевич // Календар «Впереду»: 1920. — Львів, 1920. — С. 71-82.; Ганкевич, Микола. Соціалістичний Інтернаціонал і Війна. — Софія, 1915. — 31 с.; Ганкевич, Микола. Про жіночу неволю в історичнім розвою. — Торонто: Робітнича книгарська і вид. спілка, 1918. — 80 с.; Hankiewicz, Mikołaj. Niepodległość Polski. — Warszawa, 1910. — 59 s.

ГЛІБОВ ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ ([1827](#) - [1893](#) рр.)



Український [письменник](#), [поет](#), [байкар](#), громадський діяч та видавець.

Народився у [селі Веселий Поділ Хорольського повіту](#). Його батько, Іван Назарович Глібов, був управителем кінськими табунами у маєтку поміщика [Гаврила Родзянки](#). Дитинство провів у селі [Горби](#) Кременчуцького повіту, куди з Веселого Подолу перейшов на роботу його батько, забравши з собою сім'ю.

Початкову освіту він здобув удома за допомогою матері, а у [1840](#) р. вступив до Полтавської гімназії, де почав писати [вірші](#) і де виходить його перша збірка [російською мовою](#)

«Стихотворения Леонида Глебова» (1847). До жанру [байки](#) Глібов звертається під час навчання у [Ніжинському ліцеї вищих наук](#), тоді ж деякі з них друкує у газеті [«Черниговские губернские ведомости»](#).

Після закінчення ліцею (1855) Глібов працює вчителем історії та географії у [Чорному Острові](#) на [Поділлі](#), а з 1858 р. — у Чернігівській чоловічій гімназії, гаряче захищає прогресивні педагогічні методи. Навколо сім'ї Глібова групується чернігівська інтелігенція. У 1861 року письменник стає видавцем і редактором новоствореної газети [«Черниговский листок»](#). На сторінках цього тижневика часто з'являлися соціально гострі, спрямовані проти місцевих урядовців, поміщиків-деспотів, проти зловживань судових органів, матеріали. За зв'язки з членом підпільної організації [«Земля і воля»](#) Іваном Андрущенком у 1863 р. Глібова було позбавлено права вчителювати, встановлено над ним поліцейський нагляд.

Два роки поет живе у [Ніжині](#), а у 1865 р. повертається до [Чернігова](#) та деякий час працює дрібним чиновником у канцелярії губернатора. З 1867 р. він стає управителем земської друкарні, продовжує активну творчу працю, готує збірки своїх байок, видає книги-«метелики», друкує фейлетони, театральні огляди, публіцистичні статті, поезії російською мовою, твори для дітей.

Помер 10 листопада 1893 р. у [Чернігові](#), де його й поховано на території [монастиря Святої Трійці](#) (вул. Толстого, Болдина гора) .



Байки Глібова видані у [Херсоні](#), кооп. т-ва «Укр. книгарня». 1918 рік. Упорядник: [С. Шульгин](#)

Широке визнання в українській літературі Глібов здобув як байкар. Усього він написав понад сотню творів цього жанру.

Перша збірка «Байки Леоніда Глібова», що містила 36 творів, вийшла у Києві у [1863](#) р., але майже весь тираж її був знищений у зв'язку з [валуєвським циркуляром](#). У [1872](#) р. вдалося видати другу, доповнену у порівнянні з першою, книгу байок, а у [1882](#) р. — третю, що була передруком попередньої. Спроби надрукувати інші збірки Глібову не вдалися — перешкождали цензурні заборони.

Твори: Народна пісня на вірш «Журба» на поштової листівці; Ведмідь-пасічник; Вовк та ягня; Журба («Стоїть гора високая...»); Жаба й Віл; Зозуля і півень; Квіти; Лисиця-жалібниця; Мальований стовп; Мірошник; Муха й бджола; Охрімова свита; Пісня; Синиця; Солом'яний дід; Цуцик; Шелестуни; Щука.

ГНАТІОК ВОЛОДИМІР МИХАЙЛОВИЧ ([1871](#)— [1926](#) рр.)



Український [етнограф](#), [фольклорист](#), [мовознавець](#), [літературознавець](#), [мистецтвознавець](#), [перекладач](#) та громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН (1902 р.), академік [АН України](#) (1924 р.), член [Чеського наукового товариства](#) (1905 р.), [Празької](#) та [Віденської Академії наук](#).

З [1899](#) р. — секретар [НТШ](#). З [1909](#) р. — [член-кореспондент Російської академії наук](#). З [1916](#) р. — голова Етнографічної комісії [НТШ](#). З [1924](#) р. — член [ВУАН](#)

Редактор видань [НТШ](#) (близько 60 томів [Етнографічного Збірника](#) та [Матеріалів для української етнології](#)) й [Літературно-Наукового Вісника](#). Директор [Української видавничої спілки](#).

Володимир Гнатюк народився на [Галичині 9 травня 1871](#) р. у селі [Велеснів](#), нині це [Монастириський район Тернопільської області](#).

Навчався у сільській 1-класовій школі, з осені 1883 р. у міській школі, у гімназіях: [василіянській](#) — у [Бучачі](#) (з 1885 р.) та [Станіславі](#) (нині [Івано-Франківськ](#); закінчив 1894 р.). Перед вступом до Станіславської гімназії за порадою пароха [Григорова](#) отця Я. Бачинського звернувся до єпископа [Юліана Пелеша](#), щоб той допоміг йому добратись до Колегії св. Атанасія у Римі, бо хотів стати місіонером та подорожувати. Вакантне місце отримав інший (болгарин).

Під час навчання у гімназії Станіслава друкувався у бережанській газеті Л. Джулинського «Посланник», де була надрукована його перша стаття [«Рукомиш»](#). Вислав до москвофільської львівської газети «Новый Галичанин» (редактор П. Полянський) чималу збірку записаних народних пісень, коли чекав на рішення з Риму. Декілька з них були надруковані, решта зникли. Приїхавши на студії до Львова, передав Іванові Франку не менше 500 народних віршів, прози, які той передав секретареві «Товариства Людознавчого» А. Стрілецькому для друку у журналі «Люд». Збірку не надрукували, вона пропала.

У [1894](#) р. вступив до [філософського факультету Львівського університету](#) (слов'янська філологія, вивчав українську мову, літературу; студіював у [Михайла Грушевського](#) й [Олександра Колесси](#)).

Після його закінчення — вчений секретар [НТШ](#) у Львові. На цій посаді залишався до кінця життя.

Помер [6 жовтня 1926](#) р. у Львові. Похований на [Личаківському кладовищі](#) (поле № 5). Автор надгробного пам'ятника — [скульптор](#) Л. Біганин.

У роки навчання почав серйозно студіювати фольклористику та етнографію, саме тоді вийшли його перші праці у часописах «Жите і слово», «Народ» та ін. Всього опубліковано майже 1000 наукових праць.

Студентом I-го курсу філософського факультету [Львівського університету](#) зацікавився [фольклором лемків](#) південних [схилів Карпат](#).

Першу розвідку «Лірники: Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і таке інше про лірників повіту Бучацького» надруковано у 1896 р.

У 1897 р. видав першу книжку шеститомника «Етнографічні матеріали з Угорської Русі». Під керівництвом Івана Франка редагував етнографічний збірник «Матеріали до української етнології». Видав ряд наукових праць про лемків закарпатської смуги, а також югославських русинів:

- «Руські в Бачці» (1898),
- «Русини в Угорщині» (1899),
- «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (1900),
- «Словаки чи русини» (1901).

Редактор творів українських і зарубіжних письменників, перекладав українською мовою з болгарської, польської, російської, сербської, чеської, шведської та інших літератур.

Зібрані матеріали відзначаються точністю запису і мають велике значення для дальшого вивчення культури і побуту українців, зокрема лемків. Створив регулярну мережу для збору етнографічних та фольклористичних матеріалів. Численні праці з порівняльної етнографії, мовознавства, літературної критики, упорядкування та видання фольклористичних матеріалів.

Більшість народнопісенних зразків (зафіксував більше 1500 текстів) записана Володимиром Гнатюком у селах Косівського, Бучацького, Монастирського, Старосамбірського, Стрийського, Надвірнянського повітів, на Берегівщині, Пряшівщині. Автографи зберігаються у рукописних відділах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

У 1895–1903 рр. перебував у народознавчій подорожі на Закарпатті, результатом якої стало видання його шеститомної праці «Етнографічні матеріали з Угорської Русі». Лемківські фольклорні матеріали, записані під час відвідування Гнатюком Пряшівщини у 1896 і 1899 рр., увійшли до перших трьох томів «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі». Це записи передусім народної прози — легенд, казок, анекдотів, народних оповідань, а також пісень. Зокрема, унікальна фіксація пісенного репертуару одного села (140 текстів) — Орябина.

Володимир Гнатюк був досвідченим збирачем та текстологом фольклорно-етнографічних матеріалів. Його науково довершені тексти вирізнялися фактологічною автентичністю, високою текстологічною культурою. З найширшого кола текстологічних питань, що їх ставив і розв'язував Володимир Гнатюк, були такі: атрибуція фольклорного твору, встановлення його приналежності до народної традиції, принципи і прийоми філологічної критики фольклорного тексту та його редагування, явища [контамінації](#) у фольклорі, джерелознавча база фольклорного тексту, його паралелі й варіанти.

Величезною є епістолярна спадщина вченого. Він активно листувався з [Іваном Франком](#), [Борисом Грінченком](#), [Миколою Вороним](#), [Богданом Лепким](#), [Михайлом Павликом](#), [Антіном Крушельницьким](#), [Іваном Нечуєм-Левицьким](#) та ін. За 30 років своєї дослідницької та видавничої діяльності Володимир Гнатюк опублікував близько тисячі різних за жанром праць.



Памятник на могилі Володимира Гнатюка на [Личаківському цвинтарі](#) у Львові

Він був першим, хто вивів українську фольклористику на широкий шлях європейської науки. Іван Франко назвав Володимира Гнатюка «феноменально щасливим збирачем усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один». Усе багатство й розмаїття творчої спадщини Володимира Гнатюка й досі, на жаль, не вивчено. Нині нам випадає нагода досягнути створений ним золотий фонд не лише української чи слов'янської, а й світової етнології.

Праці: «Війна і народна поезія» (1917), «Гаївки» (1909), [«Галицькоруські народні легенди»](#) (2 т.; 1902–1903), «Гуцули» (1923), «Деякі уваги надбайкою» (1916), «Етнографічні матеріали з Угорської Руси» (т. 1, 2, 4-6; 1897-1911), «Коломийки» (3 т.; 1905-07), «Колядки і щедрівки» (1914), «Народні байки» (1918), «Народні новели» (1917), «Народні оповідання про опришків» (1910), «Національне відродження австро-угорських українців» (1916), «Паленє та купанє відьом на Галичині», «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» (1902), «Словацький опришок Яношик в народній поезії» (1899), «Співаник з Грушова» (1903), «Угро-руські духовні вірші» (1902), «Українські народні байки» (2 т.; 1916), «Українська народна словесність» (1917), «Чи закарпатські українці автохтони?» (1922), «Як поставав світ: Народні легенди з історії природи й людського побуту» (1926).

ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ ФЕДОРОВИЧ ([1814](#) - [1888](#) рр.)



Український [лінгвіст](#), [етнограф](#), [фольклорист](#), [історик](#), [поет](#), [священик УГКЦ](#), [педагог](#), [громадський діяч](#). Один із засновників об'єднання [«Руська трійця»](#), співавтор збірника [«Русалка Дністровая»](#). [Вуйко М.Антоневича](#).

Син о. Теодора, уродженця м. [Миколаєва](#). З Миколаєва походить вся родина Головацьких. У [1831](#) р. — після закінчення Львівської гімназії вступив на філософський факультет [Львівського університету](#). У [1831](#) р. — разом із [Маркіяном Шашкевичем](#) та [Іваном Вагилевичем](#) утворив національно-патріотичний гурток галицької молоді інтелігенції так звану [«Руську трійцю»](#).

У [1832](#) р. — перервав навчання і два роки мандрував, переважно пішки, містами та селами [Галицької](#) та [Угорської Русі](#) (свою мандрівку розпочав з [Миколаєва](#) над [Дністром](#)).

У [1835](#) р. — поступив у [Кошицьку](#) академію, потім — [Будапештський університет](#). У [Будапешті](#) зблизився з [чеськими](#), [словацькими](#) та [сербськими славістами](#), з допомогою яких у [1837](#) р. там було видано перший [галицький альманах](#) руською мовою «[Русалка Дністровая](#)», складений за участю Я. Головацького, інших діячів «Руської трійці», що відігравали велику роль у галицькому літературному відродженні.

У [1836–1839](#) рр. — продовжив навчання у Львівському університеті. У [1842](#) р. — закінчив [Львівську духовну семінарію](#). був висвячений на священника. Був греко-католицьким [парохом](#) у селах [Микитинці](#) (на [Коломийщині](#), [1842–1846](#) рр.) та [Хмелева](#) (нині [Заліщицький район](#), [1846–1848](#) рр.), залишаючись під церковним наглядом як «неблагодійний».

У [1847](#) р. — померли два його сини, які поховані на сільському цвинтарі у с. Хмелева. У Хмелеві готував до друку працю «Розправа о язиці южноруськім», упорядковував альманах «Вінок русинам на обжинки».

У [1846](#) р. — під [псевдонімом](#) «Гаврило Русин» надрукував німецькою мовою у 9-му випуску журналу «Річник слов'янської літератури, мистецтва та науки», який видавав у [Лейпцігу](#) відомий славист Йордан, статтю «Становище русинів у Галичині».

У ній різко критикував політику уряду у національному питанні у Галичині і виступав проти переслідування національно свідомої інтелігенції.

Зокрема, він писав:

«Русини займають дві-третьє Галичини й східні комітати в Карпатах та Угорщині; також цілу полудневу частину Росії від [Прип'яті](#) по верхній Дон. Замешкують цю територію у компактній масі, не розпорошені поміж другими народами, ані не змішані з чужими національностями. Вони не є жодними колоністами, які примандрували в ті землі, але вони є їх рідними синами, які живуть на могилах і курганах славних предків своїх з-перед тисячі літ, на прадідівських вогнищах. Коли в них така славна минувшина, то чому вони не досягнули кращої долі, яка належала б такій великій нації?»

...Тому у головній мірі, бо Русини не видали здібних провідників і просвітителів; немає у них теж спільного осередку, немає лучности поміж поодинокими галузями нації, так званим освіченим Русинам бракує моральних сил, обзнайомлення з обставинами, патріотизму й бажання приносити жертви. Нарід поділений, порабощений, живе, навіть не знаючи хто він. Його провідна верства зденаціоналізована, відчужена від народньої маси, якій помагає тільки спати».

Під час революційних подій [1848](#) р. їздив по селах, виступав на селянських вічах. [4 липня](#) 1848 р. виголосив промову на народному [вічі](#) у [Чорткові](#). На цьому вічі його було обрано секретарем місцевої «Руської ради».

У [1848](#) р. — учасник [Собору руських учених](#) у [Львові](#). У 1848-[1867](#) рр. — перший в історії професор «руської мови та словесності» (української мови та літератури) у Львівському університеті, перший завідувач кафедри руської словесності.

Живучи у Львові, підтримував тісні контакти з [М. Устияновичем](#), [Д. Зубрицьким](#), І. Вагилевичем, переписувався з [М. Погодіним](#), [О. Бодянським](#), [М. Максимовичем](#), [Я. Колларом](#), [П. Шафариком](#), П. Коубеком, [К. Запом](#), [В. Залеським](#), а пізніше з [В. Ганкою](#), К. Я. Ербеном та іншими славістами.



Яків Головацький — ректор [Львівського університету](#), [1864](#)

Свої поетичні твори надрукував у «Русалці Дністровій» та альманаху [«Вінок русинам на обжинки»](#) (ч. 1—2, [Відень](#), [1846–1847](#) рр.), у виданні якого брав участь. Численні літературні та етнографічні праці розкидані по різних збірниках, богословські й

мемуарні твори надруковані переважно у «Науковому збірнику [Галицько-Руської матиці](#)».

У [1858–1859](#) рр. — [декан](#) філософського факультету Львівського університету. У [1859](#) р. — очолив боротьбу проти прихильників заміни [кирилиці латинкою](#), яка завершилася виданням у Львові німецькою мовою збірника «Питання мови і письма русинів в Галичині» ([1861](#) р.). У [1861-1862](#) рр. — опублікував записки [архіпресвітера Феодосія Бродовича](#). У [1864–1866](#) рр. — [ректор](#) Львівського університету.

Під впливом [Міхаїла Погодіна](#) перейшов на [москвофільські позиції](#), через що був відзначений званням [академіка Санкт-Петербурзької АН](#).

У свій романтичний період до 1848 р. Яків Головацький приділив багато уваги збиранню й обробленню українських мовознавчих матеріалів, виходячи з засади, що мова найкраще відбиває дух нації. Але відхід на москвофільські позиції не міг не позначитися і на його наукових працях. Вже його «Грамматика руского языка» ([1851](#) р.) далека від позиції збереження і розвитку української мови. Мав вплив на [Миколу Устияновича](#), який також у своїх пізніх творах відмовився від чистої української мови і перейшов на [«язичіє»](#).



Надгробок Гловацького на православному кладовищі [Вільнюса](#)

У [1867](#) р. — взяв участь у Всеросійській етнографічній виставці у складі делегації слов'ян [Австро-Угорщини](#), на якій виголосив промову про руську національно-культурну єдність і слов'янське об'єднання, що у Відні було сприйнято як ознака

домагань Росії на слов'янські землі і демонстрацію проросійської орієнтації австрійських слов'ян. Це відбувалося в умовах послаблення Австрії після програної [австро-пруської війни](#) і спричинило гоніння на Головацького, в якому велику роль відіграв [намісник Галичини](#) граф [Агенор Голуховський](#).

У [1868](#) р. — Головацький переїхав у Росію, склав із себе духовний сан і перейшов у православ'я. Цього року очолив Віленську археографічну комісію.

У [1871](#) р. — очолив Тимчасову комісію зі створення Віленської публічної бібліотеки і музею.

Велике значення мала і зберігає досі тритомна етнографічна праця Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», опублікована у [1863–1878](#) рр. у [«Чтениях» Товариства історії і древностей російських](#) при [Московському університеті](#).

Зберігають свою наукову цінність ряд історичних праць з дослідження окремих проблем історії Закарпаття, Галичини і Буковини, слов'янського [етногенезу](#), польсько-галицьких, польсько-українських і слов'яно-германських стосунків, статті про [І.Котляревського](#), [Г. Квітку-Основ'яненка](#), М. Шашкевича, І. Вагилевича, розвідки про [«Слово о полку Ігоревім»](#), [Лазаря Барановича](#), [Феофана Прокоповича](#), «Географический словарь западнославянских и южнославянских земель и прилежащих стран» ([1877](#), виданий [1884](#)).

Поряд із тим його обґрунтування існування «одної руської народності і одної руської літератури» аж до виступів проти вживання української мови у літературі і науці мали негативний вплив на розвиток галицької і закарпатської інтелігенції.

Архів Якова Головацького зберігається у [Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника](#) та в [Інституті літератури НАН України](#) у Києві (фонд 104). За даними Романа Горака, став кавалером російських орденів св. Анни II ст., св. Владимира, св. Станіслава. Був похований 4 травня у Вільнюсі.

Дружина — донька пароха [Криворівні](#) Марія [Бурачинська](#), шлюб 1841 р. Діти: Ярослав, покінчив самогубством 1879 р.; Всеволод, випускник Московського університету, тривалий час був безробітним; Софія, сиділа у в'язниці; Текля, разом з сестрою отримала у дарунок ікони від московської цариці, стали її стипендіатками, навчалися у Петербурзькому Олександрівському училищі.

ГОЛУБОВСЬКИЙ ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ
([1857](#)— [1907](#) рр.)



Український та російський [історик](#). Належав до [Київської школи істориків Володимира Антоновича](#).

Закінчив історико-філологічний факультет [Київського університету](#). Очолював кафедру російської історії цього університету.

Петро Голубовський — автор низки праць, написаних на основі літописних та архівних джерел, присвячених питанням про кочове населення території степової України, про історичний розвиток її князівств.

Серед праць: «История Северской земли до половины XIV столетия» (1881); «Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XIII вв.» (1884). Губицький Л. Декабристський рух у науковому доробку членів Історичного товариства Нестора-літописця // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Випуск 3. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. — С.51.

Також автор праць з історико-бібліографічної тематики, зокрема — про нові видання та дослідження, які стосуються давньоруської історії.

Петро Голубовський віднайшов близько 100 листів декабриста [Олексія Петровича Юшневського](#) та його дружини, написаних із [Сибіру](#). Ці листи стали предметом дослідження Петра Васильовича. На засіданні [Історичного товариства](#)

[Нестора-літописця](#) від 25 квітня 1904 р. вчений прочитав доповідь, присвячену Юшневському. Пізніше її без будь-яких змін було опубліковано як передмову до підготовленої істориком сибірської добірки листів декабриста та його дружини [Марії Казимирівни](#).

ГОРБАЧЕВСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ (1800 - 1869 рр.)



[Декабрист](#), [підпоручик](#) 8 артилерійської бригади.

Народився у м. [Ніжин](#) в Україні. Батько — Горбачевський Іван Васильович, у 1812 р. служив при штабі [Кутузова Михайла Ілларіоновича](#) і [Барклая-де-Толлі](#), з 1818 р. знаходився під слідством. Мати — народжена Коніська (1826 р.). Виховувався у вітебській гімназії у 1813 — 1817 рр. 23 серпня вступив до служби у дворянський полк. У 1820 р. — [прапорщик](#). 27 липня 1820 р. був направлений до 8 артилерійської бригади до [Новоград-Волинська](#). 10 червня 1825 р. — [підпоручик](#).

Член «[Товариства об'єднаних слов'ян](#)» з 1823 р. У 1825 р. приєднався до «[Південного товариства](#)». Знав і підтримував намір введення республіканського правління у [Росії](#), а також плани знищення всієї імператорської родини. Займався агітацією серед нижчих чинів. Вважав необхідною участь широких народних мас у повстанні проти царизму, виступав проти військової революції. Заарештований у [Житомирі](#) у січні 1826 р., 3 лютого 1826 р. доставлений до [Петербургу](#) до [Петропавлівської фортеці](#). Засуджений за 1 разрядом до позбавлення чинів і дворянства та довічної каторги. 22 серпня 1826 р. строк каторги скорочений до 20 років. Покарання відбував у [Читинському острозі](#), з вересня 1830 р. — у [Петровському заводі](#).

8 листопада [1832](#) р. строк був скорочений до 15 років, у [1835](#) р. — до 13 років. Після закінчення строку каторги був переведений на поселення при [Петровському заводі](#). У [1863](#) р. дозволено жити у [Петербурзі](#) під жорстким наглядом, але Горбачевський залишився у [Петровському заводі](#).

ГОШКЕВИЧ ВІКТОР ІВАНОВИЧ ([1860](#) - [1928](#) рр.)



[Український археолог](#), [красзнавець](#), [громадський діяч](#), [публіцист](#), [редактор](#) та засновник газети «Юг» ([1898–1907](#) рр.). Засновник та перший директор [Музею старожитностей](#) у [Херсоні](#).

Гошкевич Віктор Іванович народився у [Києві](#), у родині [викладача духовної семінарії](#) Івана Антоновича Гошкевича. Фахову освіту здобув на історичному відділенні історико-філологічного факультету [Київського університету](#) ([1882–1886](#) рр.), де вивчав [археологію](#) під керівництвом відомих українських вчених [В. Б. Антоновича](#) і М. І. Петрова. Навчаючись в університеті, майбутній археолог одночасно працював в астрономічній обсерваторії та кореспондентом кількох київських газет. Входив до гуртку В. Б. Антоновича.

У [1880](#) р. В. І. Гошкевич набув досвіду створення [музеїв](#). (Він був співзасновником та творцем «Музею Церковно-Археологічного товариства» у [Києво-Печерській Лаврі](#)). Поступово його все більше почала цікавити [археологія Південної України](#) з її яскравими та [скіфськими](#) старожитностями. З [1890](#) р. Гошкевич В. І. обіймав посаду [секретаря Херсонського губерньського статистичного комітету](#). За 15 років роботи у

комітеті ним підготовлено 11 статистико-економічних оглядів [Херсонської губернії](#). Серед статистичних праць вченого особливої уваги заслуговує «Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении» (1896 р.). Гошкевич Віктор Іванович був активним [громадським діячем](#). З 1898 по 1907 рр. видавав газету «Юг». Найбільша заслуга В. І. Гошкевича перед [Україною](#), перед [Херсонщиною](#) — у його невтомній роботі на археологічній та історичній ниві. Він провів величезну кількість досліджень по вивченню давньої історії Південної України та історії [запорізького козацтва](#).



[Херсонський краєзнавчий музей](#), 2009 р.

У 1890 р. ним започатковано прообраз першого херсонського музею. Спочатку це була музейна колекція при статистичному комітеті, яка пізніше переросла у справжній «Музей історії та старожитностей», один з найкращих серед губернських музеїв тодішньої [імперії](#). Відкриття музею відбулось [1 жовтня 1911](#) р. в окремому будинку (сучасна адреса — [пр-т Ушакова](#), 16).

У 1896 р. В. І. Гошкевича обрано дійсним членом товариства історії та старожитностей. У 1914 р. його обрано [членом-кореспондентом](#) Московського [археологічного товариства](#). У 1917–1920 рр. дослідник збирав матеріали цієї доби — [газети](#), [плакати](#), [листівки](#) різних партій, [фотографії](#), зразки зброї, [картини](#), інвентар дореволюційної в'язниці.



Могила Віктора Гошкевича

У [1924](#) р. при музеї засновано Товариство вивчення Херсонщини (Херсонське краєзнавче товариство).

Сумлінна праця археолога, краєзнавця отримала високу оцінку: у [1922](#) р. В. І. Гошкевич був удостоєний звання [Героя Праці](#). Помер Гошкевич Віктор Іванович у м. [Херсоні 2 березня 1928](#) р., де й був похований на [міському цвинтарі](#). Зараз могила знаходиться на території [Херсонського обласного краєзнавчого музею](#).

[Володимир Кедровський](#) у своїх спогадах про Віктора Гошкевича зазначає, що останній поважав українські традиції та звичаї, щиро підтримував ідею української державності. Віктор Іванович часто казав, — писав Кедровський, що [патріотом](#) може бути лише та людина, яка знає історію свого народу і плекає його кращі традиції. Тому, пояснюючи якийсь музейний експонат, він нав'язував його до побуту і звичаїв [українського народу](#), до [української старовини](#).

Гошкевич вважав українців нащадками [скіфів](#):

«Про скитів Віктор Іванович дуже багато розповідав, вважаючи їх за той народ, з якого пізніше сформувалася [українська нація](#). Взагалі, він стояв на становищі, що з часів первісної людини, з кам'яного віку українці замешкували ті самі землі. Приходили різні народи, різні завойовники, але згодом всі вони розפורшувалися і змішувалися з [автохтонним населенням](#). На цих теренах, де стикалася [римська](#) та [грецька](#) культури з

культурами народів, що йшли з [Азії](#), відбувалася невинна боротьба. І тому, на думку Гошкевича, «чиста українська раса» - це [раса](#), що постала з людей [кам'яної доби](#), [кіммерійців](#), [скитів](#), [сарматів](#), [хозарів](#), [аланів](#), [греків](#) і т. д.» -

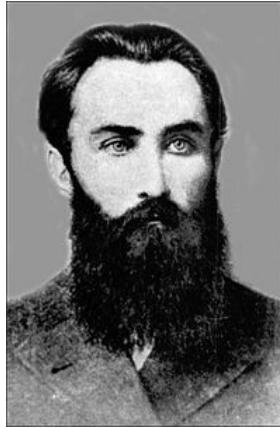
Найбільшим відділом Музею старожитностей Гошкевича був відділ запорізької старовини. Гошкевич найбільше його любив, і коли починав розповідати про ту чи іншу пам'ятку, то, як зазначав Кедровський, «так яскраво поставала уяві та доба, та слава козака, що не можна було перевести дихання. Він тоді ніби палав jakimось дивним внутрішнім вогнем».

У відділі запорізької старовини Гошкевич одразу переходив на українську мову, якою володів бездоганно, співучим київським діалектом. Він казав, що «цей куточок слави України, ці козацькі речі вимагають, щоб тут уживали лише тієї мови, якої вживали їх власники». Цього «мовного ритуалу» він ніколи не порушував, навіть тоді, коли музей відвідували високі гості.

У відділі запорізької старовини Гошкевич час від часу читав лекції з історії України. У [1912–1914](#) рр., коли Херсонське Губерніальне Земство влаштовувало загальноосвітні курси, на які прибувало до 750 вчителів з різних частин губернії, Гошкевич вечорами, без дозволу курсової адміністрації, викладав курс історії України.

Праці: Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении /Сост. В. Гошкевич. — Херсон: Тип. губ. правл., 1896. — 582 с.; Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 годы. Вып.2 /Сост. В. И. Гошкевич; Херсон. гор. музей древностей. — Херсон: Тип. С. Д. Ходушиной, 1912. — 86 с.: ил.; Древние городища по берегам низового Днепра: Летопись музея. Вып.3 /Херсон. музей древностей Херсон. края. — Херсон, 1913. — 31 с.: ил. — (Оттиск ИАК; Вып.47).; Летопись музея за 1912 год. Вып.4 /Сост. В. И. Гошкевич. — Херсон: Изд. гор. упр., 1914. — 71 с.; Летопись музея за 1913 год. Вып.5 /Сост. В. И. Гошкевич. — Херсон: Изд. гор. упр., 1915. — 44 с.; Летопись музея за 1914 год. Вып.6 /Сост. В. И. Гошкевич. — Херсон: Изд. гор. упр., 1916. — 48 с.

ГРАБОВСЬКИЙ ПАВЛО АРСЕНОВИЧ
([1864](#) — [1902](#) рр.)



Український поет-лірик, [публіцист](#), [перекладач](#), яскравий представник української інтелігенції, яка в умовах самодержавної [Російської імперії](#) вела боротьбу за національну волю [України](#) тісно пов'язувала з рухом за соціальне визволення. Створив привабливий образ ліричного героя — борця за утвердження справедливого суспільно-політичного ладу. Автор перекладів світової поезії. Батько [Бориса Грабовського](#).

Павло Грабовський народився [11 вересня 1864](#) р. у селі Пушкарному на [Харківщині](#) (тепер [Грабовське Краснопільського району Сумської області](#)) у бідній сім'ї [пономаря](#). Вчився в Охтирській бурсі ([1874—1879](#) рр.) та [Харківській духовній семінарії](#), де самотужки ґрунтовно знайомився з художньою класикою, таємно виявляв велике зацікавлення політичною літературою, тягнувся до обговорення актуальних суспільних проблем. За зв'язки з харківським гуртком народницької організації [«Чорний переділ»](#), поширення забороненої літератури Грабовський у [1882](#) р. був заарештований і виключений з семінарії.

Перебуваючи під гласним наглядом поліції, він до квітня [1885](#) р. мешкав у Пушкарному, безрезультатно намагаючись знайти роботу, а після зняття нагляду переїхав до [Харкова](#), де працював коректором газети. Тут він поновлює революційну діяльність. Усі ці роки, починаючи із семінарії, Грабовський активно займається самоосвітою, пробує сили у літературній творчості. У листопаді 1885 р. Грабовського беруть на військову службу. Місце дислокації піхотного полку (м. [Валки](#) поблизу Харкова) давало йому змогу не втрачати зв'язків із підпільною народницькою організацією. Проте невдовзі

як покарання за виступ проти армійського начальства його чекало переведення до Туркестанського військового округу. Саме тоді жандармерії вдалося розкрити його участь у розповсюдженні відозв народників; в [Оренбурзі](#) Грабовського заарештовують, повертають до Харкова й ув'язнюють. На початку [1888](#) р. він був засуджений на п'ятирічне заслання до [Сибіру](#).



Пам'ятник Павлу Грабовському у місті [Валки](#)

Під час перебування у в'язниці Грабовський написав ряд [поезій](#), окремі з яких у зміненому й переробленому вигляді увійшли пізніше до першої збірки. Тут була також створена [поема](#) «Текінка». У цей час молодий поет пише вірші [російською мовою](#) «Друзьям» (поширювався у списках серед політичних засланців), «Из путевых заметок», поему «По Сибири. Из живых впечатлений» ([1888](#), не закінчена).

У дорозі до місця заслання Грабовський знайомиться і здружується з членом народовольської організації [Налією Сигидою](#). Бути разом їм довелось недовго: Сигиду відправили до жіночої в'язниці на Кару (де вона загинула восени [1889](#) р.), Грабовського — на поселення у Балаганський округ [Іркутської губернії](#). Поет назавжди зберіг у пам'яті образ цієї прекрасної жінки, мужньої революціонерки, вірного товариша, присвятивши їй ряд віршів.

На місці відбування покарання у зв'язку з репресіями самодержавства проти політичних засланців Грабовський та його товариші пишуть відомий протест «Русскому правительству». Ця акція стала причиною ще одного — третього — арешту. Із серпня 1889 - березень 1892 рр. поет перебуває в Іркутській губернській в'язниці і після двох судових процесів термін заслання Грабовського збільшився (з подальшим поліцейським наглядом). Час перебування в іркутській в'язниці був переломним для літературної творчості Грабовського. Діставши від знайомих

деякі відомості про літературне життя у [Галичині](#), він зав'язує листування з [І. Франком](#), надсилає вірші у галицькі часописи (перші його твори з'явилися друком у [«Зорі»](#) за 1890 р.).

Водночас поет розпочинає велику перекладацьку роботу (переклад першої глави «Євгенія Онегіна» [О. Пушкіна](#), фрагментів «Фауста» [Гете](#), віршів народовольця П. Якубовича та ін.). На цей період припадає написання поеми «Бурятка» (1891 р.). Разом із товаришами Грабовський був засуджений на поселення у найглухіших місцях Східного [Сибіру](#). Із кінця [1893](#) - кінця [1896](#) рр. поетові довелося проживати у [Вілюйську](#) та населених пунктах Вілюйського округу. На засланні Грабовський, використовуючи спогади тутешніх очевидців, написав [нарис-життепис](#) про [Миколу Чернишевського](#) («Житє і слово», [1895](#)). Із Вілюйська Грабовський надсилав у Галичину оригінальні й перекладні віршові твори, статті й нариси. Це дало можливість підготувати і видати у [Львові](#) збірки П. Грабовського «Пролісок» ([1894](#)), «Твори Івана Сурика» (1894, переклади), «З чужого поля» (1895, переклади світової поезії), «З півночі» (1896, оригінальні поезії та переклади).



Надія Сигида

Статті Грабовського торкаються різноманітних проблем тогочасного громадського і культурного життя в Україні, Сибіру та Галичині («Лист до молоді української», «Коротенькі вістки з Сибіру», «Дещо в справі жіночих типів», «Дещо до свідомості громадської», «Дещо про освіту на Україні», «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини» тощо).

Трагічне життя подружки поета, співниці у боротьбі відображено ним у статті «Надія Костева Сигида. Сумна споминка». Чимало виступів Грабовського присвячено актуальним проблемам літератури.

Це біографічні нариси про видатних діячів російського літературного й суспільного руху («Микола Гаврилович Чернишевський», «Михайло Ларіонович Михайлов»), спогади про українських письменників («Порфир Кореницький», «Споминки про д-ра В. Александрова»), статті, що містять розгляд творчості [Тараса Шевченка](#) й Олександра Пушкіна та міркування про їх значення («Т. Шевченко у Нижнім Новгороді», «Московські переклади творів Шевченкових», «Тарас Григорьевич Шевченко», «Памяти Т. Г. Шевченко», «К пушкинскому вечеру у народной аудитории»; останні три були надруковані у тобольській газеті «Сибирский листок»).

Наприкінці 1896 р. Грабовський дістав змогу виїхати в [Якутськ](#) — губернське місто, де значно активнішим було життя політичних засланих.

Тут остаточно були сформовані збірка перекладів «Доля» (вийшла у [Львові](#) у 1897 р.), а також збірка оригінальних і перекладних поезій «Кобза», надіслана [Борису Грінченку](#) в Україну і видана у [Чернігові 1898](#) р. Грінченку було надіслано й рукопис перекладів творів українських поетів [російською мовою](#), але вони не побачили світ.

Значну роль в українському літературному процесі відіграла написана на засланні стаття Грабовського «Дещо про творчість поетичну» («Зоря», 1897).

У ній Грабовський аргументовано спростовує теорію [«мистецтва для мистецтва»](#), обстоює тенденційність мистецтва, його реалізм, ратує за прогресивний світогляд як одну із заporук створення справжньої літератури. Розробка проблематики цієї статті своєрідно продовжена Грабовським у листах до Бориса Грінченка 1897–1902 рр.



Могила П. А. Грабовського у м. Тобольську

У [1899](#) р. Грабовський здійснює переїзд із [Якутська](#) у [Тобольськ](#), дорогою роблячи нетривалу зупинку в [Іркутську](#). У Тобольськ поет прибув у вересні 1899 р. Цьому місту судилося бути останнім у його житті. Грабовський мешкав ще у кількох сусідніх населених пунктах, проте йому так і не пощастило повернутися в Україну, як він про це мріяв. Майже весь вільний час поета поглинала малооплачувана і виснажлива робота (коректором у редакції, у ветеринарному управлінні, приватні уроки тощо).

Роки заслання вкрай підірвали його здоров'я, у Тобольську він дуже хворів.

Проте й у таких умовах Грабовський не залишає літературної роботи, готується видавати зібрання творів, пише нові вірші. На цей період припадає інтенсивне, цінне з історико-літературного погляду листування Грабовського з Борисом Грінченком.

Помер Павло Грабовський [12 грудня 1902](#) р. у [Тобольську](#). Похований, згідно із заповітом, на кладовищі поруч із [декабристами](#).

Упродовж усього творчого життя Грабовський здійснював величезну роботу як перекладач творів світової поезії. У книгах «З чужого поля», «Доля», «З Півночі» (розділ «Переклади»), «Кобза», у підготовленій, але не виданій збірці «Хвиля» ([1899](#)) вміщено переклади поетичних творів із 25 літератур світу. Українською мовою завдяки праці Грабовського звучали

російські [билини](#), твори Державіна, [Жуковського](#), Пушкіна, [Кіндрата Рилєєва](#), Полежаєва, [Михайла Лермонтова](#), [Федора Тютчева](#), [Миколи Огарьова](#), [Олексія Толстого](#), [Курочкіна](#), [Миколи Некрасова](#), [Миколи Добролюбова](#), Михайлова, Минаєва, Плещеева, Майкова тощо.

Павлу Грабовському належать переклади двох поем [Джорджа Байрона](#) («Шільйонський в'язень», «Замок Альва»), двох поем [Роберта Бернса](#) («Хома Баглай» (в оригіналі «Том О'Шантер») та «Старчача гульня»), віршів [Персі Шеллі](#), Сауті, [Вільяма Вордсворта](#), Теннісона, [Генрі Лонгфелло](#), [Елізабет Браунінг](#), [Йоганна Гете](#), Уланда, [Генріха Гейне](#), [Ленау](#), Фрейліграта, [Георга Гервега](#), Леопарді, [П'єр-Жана Беранже](#), [Віктора Гюго](#), Дюпона, [Анрі-Огюста Барб'є](#), [Моріса Метерлінка](#) тощо.

Значне місце у перекладах Грабовського займають поети слов'янських ([чеської](#), словацької, болгарської, [польської](#), сербської, хорватської, словенської, лужицької), скандинавських (шведської, норвезької, фінської) та угорської літератур. Поет-перекладач мріяв про видання українською мовою творів угорського поета [Шандора Петефі](#) та італійської поетеси [Ади Негрі](#).

Одним із перших в Україні звернувся Грабовський до грузинської ([Ілля Чавчавалзе](#), Бараташвілі, [Церетелі](#)), вірменської (Ісаакян, [Ованес Туманян](#)), естонської ([Лідія Койдула](#), [Фрідріх Крейцвальд](#)) поезії.

Цікавим явищем є створення збірника «Песни Украины» (за життя поета не був надрукований) — спроба популяризації російською мовою найкращих поетичних творів українських поетів XIX ст.

Переклади Грабовського (сам автор часто називав їх «переспівами») мають різний рівень відповідності оригіналам. Неусталеність перекладацьких принципів і брак першоджерел, спричинені злигоднями заслання, позначилися на створеній Грабовським «антології світової поезії», але не применшують її значення, особливо для свого часу.

Своєрідністю перекладацької діяльності Грабовського є й те, що поет здебільшого щедро наснажував перекладний твір пафосом й ідеями власної творчості.

ГРЕБІНКА ЄВГЕН ПАВЛОВИЧ

(1812 - 1848 РР.)



[Український письменник](#), [педагог](#), [видавець](#). Старший брат архітектора [Миколи Гребінки](#).

Євген Гребінка народився 2 лютого [1812](#) р. на [хуторі](#) Убіжище [Пирятинського повіту](#) на [Полтавщині](#) (тепер село [Мар'янівка Гребінківського району](#)) у сім'ї відставного штаб-ротмістра [Павла Івановича Гребінки](#). Початкову освіту здобув у домашніх умовах. У [1825–1831](#) рр. навчався у Ніжинській гімназії вищих наук. У гімназії почав писати вірші. У [1827](#) р. написав драматичний твір для самодіяльного театру «В чужие сани не садись». У [1829](#) р. почав працювати над перекладом на українську мову поеми [Пушкіна «Полтава»](#). Брав участь у виданні рукописних журналів, складених із учнівських творів [М.Гоголя](#), [Н.Кукольника](#), [М.Прокоповича](#), [Г.Гребінки](#).

У [1831](#) р. закінчив гімназію. Того ж [1831](#) р. на сторінках [«Украинского альманаха»](#) у Харкові під псевдонімом Е. Гребенкин побачив світ його перший друкований твір — вірш [російський «Рогдаев пир»](#) («Рогдай сидел между друзей»).

У вересні [1831](#) р. повітове дворянство відрядило Гребінку у званні обер-офіцера у 8-й резервний Малоросійський полк, сформований для придушення польського повстання, але полк з [Пирятина](#) не вийшов, і у вересні, після поразки повстанців у [Варшаві](#), Гребінка вийшов у відставку.

У [1834](#) р. Гребінка переїхав до [Петербурга](#), де восени вийшла його збірка байок «Малороссийские приказки», працює у комісії духовних училищ.

У [1836](#) р. вийшов переклад поеми [Пушкіна «Полтава»](#) українською мовою. У червні [1835](#) р. [Іван Сошенко](#) познайомив Гребінку з [Тарасом Шевченком](#). З [1837](#) р. працює вчителем російської мови у Дворянському полку. Бере участь в організації

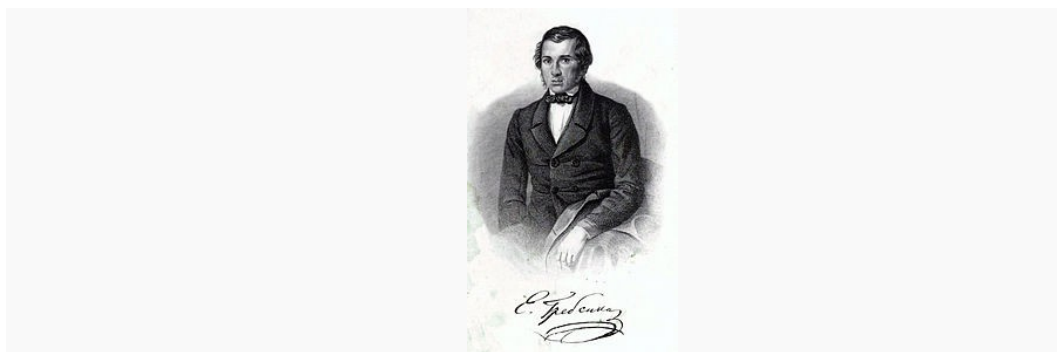
викупу [Т.Шевченка](#) з кріпацтва, збирає твори українською мовою й клопочеться про випуск їх у додатках до журналу [«Отечественные записки»](#). Одержавши відмову, із зібраних для додатків матеріалів укладає [альманах «Ластівка»](#), який вийшов 27 квітня [1841](#) р.

У [1840](#) р. Гребінка допоміг Шевченкові у виданні [«Кобзаря»](#). Того ж року у журналі «Отечественные записки» вийшла Гребінчина повість «Записки студента», а в «Утренней заре» — повість «Кулик».

У [1842](#) р. пише повість «Сеня». У [1843](#) р. Гребінка відвідав Україну, був у [Харкові](#), разом з Шевченком побував у маєтку Т.Волховської у селі [Мосівці](#). Того ж року у журналі «Отечественные записки» надруковано роман «Чайковський» з епіграфами, взятими із Шевченкових творів.

У [1844](#) р. Гребінка одружився з [Марією Василівною Ростенберг](#). Того ж року вийшов його роман «Доктор». У [1845](#) р. познайомився з [П.Кулішем](#), написав нарис «Петербургская сторона».

У 1847 р. відкрив своїм коштом у селі [Рудці Лубенського повіту](#) на Полтавщині парафіяльне училище для селянських дітей. Того ж року вийшли повість «Заборов» та «Приключения синей ассигнации». З [1846](#) р. Гребінка почав видавати зібрання своїх прозових творів. До кінця [1848](#) р. він видав вісім томів. Помер Гребінка [3 грудня 1848](#) р. від [туберкульозу](#) у [Петербурзі](#). Тіло його перевезли в Убіжище, де й поховали.



Євген Гребінка, гравюра за портретом

Українське суспільство у 20—30-х рр., коли зростав талант Євгена Гребінки, розвивалося в умовах загострення суспільно-політичних відносин, зростання ліберальних і радикальних настроїв. Після наполеонівської війни 1812 р., коли багато

громадян Росії та України ознайомилися з життям Європи й порівняли його зі своїм середньовічним кріпацтвом, почали виникати таємні політичні товариства, з яких 14 грудня 1825 р. виросло декабристське повстання у Петербурзі. 28 грудня це повстання відбулося в [Україні](#), під Васильковом, де збунтувався піхотний полк, заготований декабристами. Новий спалах національної самосвідомості після придушення декабристського руху відбувся під час польського повстання у 1835 р., яке знайшло жвавий відгук у середовищі радикально настроєного українського громадянства. Прояви українського національного відродження, зініційовані польським визвольним антиросійським рухом, ширилися на [Лівобережній Україні](#). Водночас на [Правобережній Україні](#), на колишніх українських землях [Польщі](#), розвиток національної самосвідомості відбувався під впливом [української школи польських письменників](#), найяскравішими представниками якої були [Северин Гоцинський](#), [Богдан Залеський](#), [Антоній Мальчевський](#), [Юліуш Словацький](#), [Тимко Падура](#). У ті часи починали свою діяльність [Микола Костомаров](#), [Пантелеймон Куліш](#), [Микола Гулак](#), Опанас Маркович. Уже було видано славнозвісний збірник українських пісень Михайла Максимовича. Надзвичайною популярністю користувалася «Енеїда» [Івана Котляревського](#), яка започаткувала нову українську літературу, писану живою народною мовою. Ці прояви національного відродження у часи царювання [Миколи I](#) викликали непримиренну ворожість. Царизм в усіх проявах національного життя вбачав сепаратизм і вживав заходів щодо остаточної асиміляції українських провінцій.



Можливий [портрет Євгена Гребінки](#), художник [Тарас Шевченко](#).

У таких умовах виник так званий романтичний напрям української літератури дошевченківського періоду, яка жила

подіями народного життя й надихалася ідеями національного відродження. Євген Гребінка, як і багато хто в українській, російській та польській літературі, вдавався в умовах миколаївської реакції до жанру байки, яка мала в Україні давні традиції й досягла найвищого рівня у XVIII ст. у «Баснях Харьковских» [Григорія Сковороди](#) та у російських байках [Івана Крилова](#). Гребінка творчо переосмислив здобутки попередників у жанрі байки й надав їм ширшого жанрового звучання, ввівши у них українські реалії та думки, що відображають світогляд українського селянина. У байках Гребінки відбито соціальні суперечності тогочасної дійсності. Езопівською, сповненою алегорій мовою, він, бачачи соціальну й національну несправедливість тогочасної царської Росії, наважувався говорити сувору і сміливу правду. Майже в усіх його байках хижакам і гнобителям протистоїть простий чоловік, який має здоровий глузд і мораль, і цим протиставляється автором багатим, крутіям, здирникам, чиновникам. Наприклад, у байці «Ведмежий суд» він викриває тогочасні порядки, продажність і корупцію у судових установах миколаївської [Росії](#), де судді, Ведмеді та Вовки, за доносом Лисиці готові розтерзати жертву, бідолашного Вола, за те, що той лиш «їв сіно, і овес, і сіль». Вола за скоєні злочини «справедливий» суд постановив ...четвертувати І м'ясо розідрать суддям на рівні часті, Лисичці ж ратиці оддать.



[Монета НБУ присвячена Євгену Гребінці](#)

Більшість байок Гребінки — «Зозуля та Снігир», «Сонце та Хмари», «Рожа та Хміль», «Школяр Денис», «Грішник», «Ворона

і Ягня», «Вовк і Огонь» та інші — своїм корінням сягають у народну творчість і побудовані на зіставленні двох моралей — панської і народної, хижацької і гуманної. Для своїх байок Гребінка використовує традиційні у народній творчості персонажі Ведмедя, Вовка, Лисиці, Орла, а з другого боку постають Віл, Зозуля, Снігур, Ягня, Конопляночка. Завдяки цьому образи й ідеї його творів були зрозумілими для народу й виконували свою моралізаторську та повчальну роль. В одній з найкращих своїх байок — «Вовк і Огонь» Гребінка у досить сміливій критичній формі так висловлює характер взаємовідносин між багатими і бідними:

З панами добре жить, Водиться з ними хай тобі господь поможе, Із ними можна їсти й пить, А цілувать їх — крий нас боже!

У своїх байках, коротких мініатюрах, побудованих, як у драматичних творах, на протиставленні й зіткненні характерів, добра і зла, Гребінка досяг простоти й легкості стилю, влучності характеристики персонажів, завдяки чому його твори стали явищем в українській літературі того часу. Євген Гребінка успішно виступав і як прозаїк, автор історичних повістей, нарисів та роману «Чайковський», присвяченого подіям визвольної війни 1648–1654 рр. Цей роман Іван Франко називав улюбленим твором галицько-руської молоді 60—70-х рр. Створено його на основі родинних переказів, оскільки мати Гребінки походила з роду Чайковських. У «Чайковському» Гребінка, продовжуючи лінію М.Гоголя, творами якого тоді зачитувалися Росія й Україна, створив широке епічне полотно, зобразив суворе життя козаків, їхню мужність і вірність у дружбі. Гребінка звертався й до так званих злободенних тем, дуже гостро вирішуючи тему маленької людини у жорстокому суспільстві. Недарма його роман «Доктор» майже через півстоліття після смерті Гребінки А.Чехов називав серед найкращих творів тогочасної літератури, гідних для перевидання й народного читання. Велику популярність у другій половині XIX ст. мали також повісті Гребінки «Приключения синей ассигнации» та «Кулик», в яких він у традиціях гоголівських творів показав жорстоку владу грошей у тогочасному суспільстві. Окремою, а, може, з сьогоденського погляду, найяскравішою гранню творчості Гребінки є його лірична поезія українською та російською мовами. Найкращі з

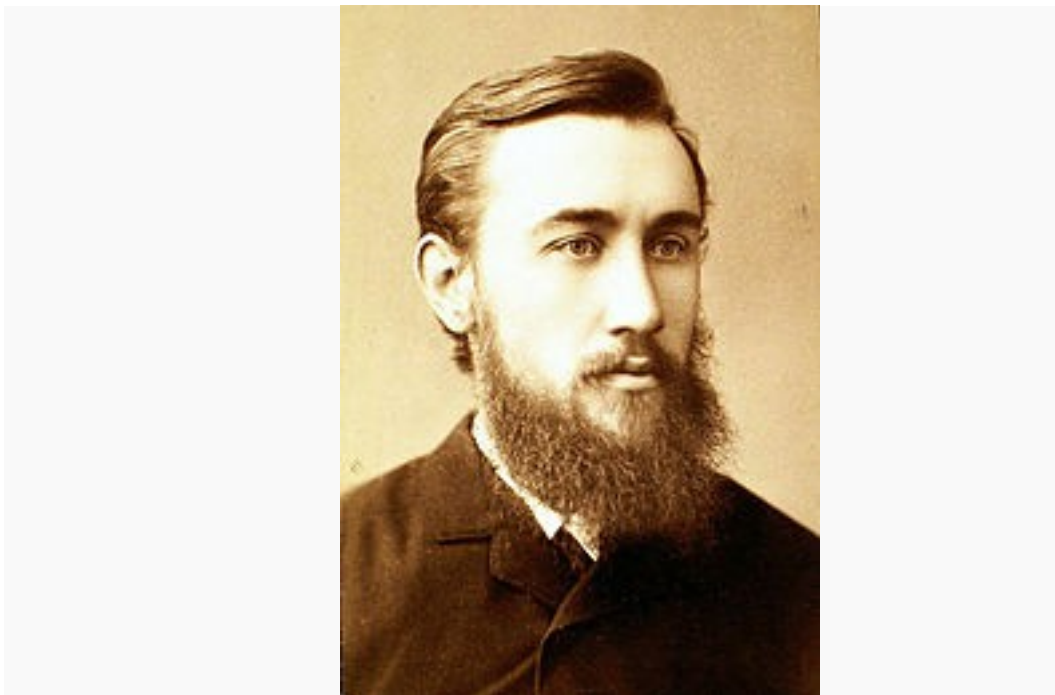
поміж українських поетичних мініатюр — «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любити») стала народною піснею. А російський романс на слова Гребінки «Очи черные, очи страстные» приніс Гребінці ще й світову славу. В історії української культури Гребінка залишився навечно ще й як щирий учасник у вирішенні Шевченкової долі, коли брав участь у викупленні його з кріпацтва та допоміг видати [«Кобзар»](#) 1840 р.



[Пам'ятник Євгену Гребінці у місті Гребінці](#)

Твори: Будяк та конопляночка, Ведмежий суд, Горобці та вишня, Дядько на дзвониці, Кулик (1840), Лебедь і гуси, Пан та Собака, Пшениця, Рибалка, Українська мелодія, Чайковський (1843), Човен (1833), Записки студента (1841), Нежинский полковник Золотаренко (1842), Богдан (1843), Приключения синей ассигнации (1847), Автор слів відомого російського романсу [«Очи черныя»](#) (уперше було надруковано у «Літературній газеті» [17 січня 1843](#) р.)

ГРІНЧЕНКО БОРИС ДМИТРОВИЧ
(1863 — 1910 рр.)



Український [письменник](#), [педагог](#), [лексикограф](#), [етнограф](#), [історик](#), [публіцист](#), громадсько-культурний діяч. Редактор низки українських періодичних видань. [Літературознавець](#). Обстоював поширення української мови у школі та в установах. Літературні псевдоніми: Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий, Перекотиполе, Гречаник.

Автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови й літератури, а «Рідного слова» — книжки для читання у школі. Укладач чотири томного тлумачного [«Словаря української мови»](#).

Один із організаторів і керівників [«Просвіти»](#), активний член [Братства тарасівців](#), співзасновник [УРП \(1904\)](#).

Народився на хуторі [Вільховий Яр](#) поблизу села [Руські Тишки](#), тепер Харківського району Харківської області. Походив із дрібнопоміщицької родини, в якій розмовляли російською мовою. Рано навчившись читати, хлопець виявив нестримний потяг до книжок. Вчився у [реальному училищі](#) у Харкові. Тут Грінченко зблизився з народницькими гуртками, вивчав й поширював їхні видання, що стало причиною арешту та кількомісячного ув'язнення. На цьому його навчання закінчилося:

довелося іти заробляти на власний хліб. Якийсь час, працюючи у [казематі](#), Борис жив у сім'ї шевця. Навчившись шити чоботи, на заощаджені копійки від заробітку купував книжки і займався самоосвітою.

У [1874](#) р. вступив до Харківської реальної школи. Саме тоді, під впливом [«Кобзаря»](#), він почав збирати та записувати почуті [пісні](#), [легенди](#), [казки](#) та інші фольклорні матеріали. «Першими вчителями літературними» Б. Грінченко називає [В. Скотта](#), [Дж. Байрона](#), [В. Гюго](#), [О. Пушкіна](#), [М. Некрасова](#), [О. Кольцова](#). Саме вони сприяли формуванню вольового характеру письменника.

Склавши при Харківському університеті іспити на звання народного вчителя, Грінченко з [1881](#) - [1893](#) рр. (за винятком [1886–1887](#) рр., коли був статистиком у Херсонському губернському земстві) вчителював на [Слобожанщині](#) і [Катеринославщині](#).

У [1887](#) р. разом з молодою дружиною мешкав на Донбасі у селищі [Олексіївка](#) (Катеринославська губ., зараз Луганська обл.) та працював у [народній школі Христі Алчевської](#).

У [1891](#) р. засновано [Братство тарасівців](#), активним діячем якого невдовзі став Грінченко.

У [1884–1900](#) рр. працював у Чернігівському земстві, активно співпрацював з місцевою Громадою. На кошти [Івана Череватенка](#) організував у Наддніпрянській Україні видавництво популярних книжок українською мовою («Про грім та блискавку», «Велика пустеля Сахара», «Жанна д'Арк», життєписи [Івана Котляревського](#), [Євгена Гребінки](#), [Григорія Квітки-Основ'яненка](#) та ін.). З [1902](#) р. жив і працював у Києві. З [1904](#) р. — став одним із лідерів новоствореної [Української демократичної партії](#).

Наприкінці [1904](#) р. очолив ліву течію УДП, яка утворила [Українську радикальну партію](#), наприкінці [1905](#) р. об'єдналася з УДП в [Українську демократично-радикальну партію](#).

За дорученням [київської Громади](#) редагував [«Словарь української мови»](#) (т.т. 1-4, [1907–1909](#)), з [1906](#) р. — працівник газети [«Громадська думка»](#) та редактор журналу «Нова Громада». У [1906–1909](#) рр. очолював київську [«Просвіту»](#).

Грінченко належав до гурту найвизначніших представників українського народництва. У період найбільшого розмаху

великодержавно-шовіністичної політики російського уряду в Україні виступав за послідовне проведення національно-культурницької роботи серед українського суспільства. Свої політичні погляди виклав у написаній ним програмі УДРП та у «Листах з Наддніпрянської України» (газета [«Буковина»](#), 1892–1893).

Помер 6 травня 1910 р. в [Оспедалетто \(Італія\)](#). Похований письменник на [Байковому кладовищі](#), біля дочки. Дружина попросила, щоб залишили місце і для неї.



Пам'ятна дошка, Львів

[Меморіальна дошка](#) Борису Грінченку на будівлі [Чернігівської обласної державної адміністрації \(2011 р.\)](#)

Літературну діяльність розпочав у 80-тих рр. XIX ст. Автор близько 50 [оповідань](#) («Чудова дівчина», 1884; «Сама, зовсім сама», 1885; [«Олеся»](#), 1890; «Украла», 1891; «Дзвоник», 1897 та ін.), [повістей](#) («Соняшний промінь», 1890; «На розпутті», 1891; «Серед темної ночі», 1900; «Під тихими вербами», 1901), збірок поезії («Пісні Василя Чайченка», 1884; «Під сільською стріхою», 1886; «Під хмарним небом», 1893 та ін.).

Історичній темі присвячені [драми](#): «Серед бурі» (1897), «Степовий гість» (1897), «Ясні зорі» (1884–1900).

Перекладав твори [Фрідріха Шиллера](#), [Йогана-Вольфганга Гете](#), [Генріха Гейне](#), Віктора Гюго та ін.

Впорядкував і видав у трьох книгах «Етнографічні матеріали зібрані у Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (т.т. 1-3, 1895-99).

Йому належать цінні збірки народної творчості «Пісні та думи» (1895), «Думи кобзарські» (1897), «Веселий оповідач» (1898), «Изъ усть народа. Малорусские рассказы, сказки и пр.» (1901) та ін.

Плідно працюючи у галузі народної освіти, свої педагогічні погляди виклав у працях: «Яка тепер народна школа в Україні» (1896), «Народні вчителі і українська школа» (1906), «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1906) та ін. Боровся за навчання українських дітей рідною мовою, виступав за чистоту української літературної мови.

Створив кілька шкільних підручників, серед яких «Українська граматика», «Рідне слово».

Одним із найяскравіших творів Грінченка є вірш «Землякам, що раз на рік збираються на Шевченкові роковини співати гімн» (1898 р.), у якому поет висловив своє бачення ставлення української псевдоінтелігенції до України.

Землякам, що раз на рік збираються на Шевченкові роковини співати гімн

Ще не вмерла
Україна,
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерті!
Не хваліться, що
живе ще
Наша воля й слава:
Зрада їх давно
стоптала,
Продала, лукава.
Ваші предки
торгували
Людськими
правами,
Їх продавши,
породили
Нас на світ рабами.
Не пишайте ж у
співах
Ви козацьким

Зрадних прадідів
нікчемних
Правнуки погані!
Тільки той достойний
щастя,
Хто боровсь за його,
Ви ж давно покірні
слуги
Ледарства гидкого.
Ви ж давно не люди —
труп
Без життя і сили,
Ваше місце —
кладовище,
Яма та могили.
Як живі покинуть
мертвих,
Щоб з живими стати,
«Ще не вмерла
Україна»
Будемо співати.

родом:
Ви раби, хоча й
пани ви
Над своїм народом.
Україна вам не
мати,
Є вам інша пані,

Як живі покинуть
мертвих,
Прийде та година,
Що ділами, не словами
Оживе Вкраїна.



Анастасія Грінченко, у «львівський» період життя

Борис Грінченко був одружений з [Марією](#) (1863-1928 рр.), у дівочтві Гладиліною. Вони повінчалися 10 лютого 1884 р. у приміщенні школи у селі [Нижня Сироватка](#) (нині [Сумська область](#)), де Борис на той час був завідувачем.

Грінченко з дружиною були дуже близькі, окрім кохання їх єднала спільність переконань і життєвих позицій. Напередодні весілля Марія писала своєму нареченому: «Ми любимо один одного, у нас тепер одна душа, але любов до України і спільна праця на користь їй ще дужче з'єднають нас і дадуть силу перемогти все. Але ти це й сам розумієш ще краще мене... Твоя Маруся».

У подружжя була лише одна дитина — донька Анастасія. Вона цікавилась українським національним рухом, перекладала, пробувала писати, захоплювалась музикою. Після закінчення гімназії у Києві, Настя Грінченко вирушила до Львова, де

записалася на філософський факультет і слухала лекції професорів [Грушевського](#), [Колесси](#), [Студинського](#).

Значне враження справила на неї зустріч з [Іваном Франком](#). Крім того, вона познайомилася з членами [РУП](#), що її повністю захопило. Приїжджаючи додому, до Києва, не зважаючи на перевірки, Анастасія привозила підпільну літературу. Таким чином вона стала активною учасницею соціал-демократичного робітничого руху.

Архівні документи засвідчують пряму причетність Анастасії Грінченко до збройних виступів протягом [революції 1905–1907 рр.](#), в яких вона брала участь зі своїм нареченим. Після того як її було ув'язнено, на початку 1906 р. у Анастасії розвинувся [туберкульоз](#). Борис та Марія докладали великих зусиль, аби звільнити доньку за станом здоров'я. Туберкульоз розвивався швидко і 1 жовтня 1908 р. Анастасія Грінченко померла. Невдовзі помер немовлям і її єдиний син. Ці смерті дуже підірвали здоров'я Бориса, він помер за півтори роки після доньки.

Грінченко належав до активних дописувачів критико-бібліографічного відділу журналу [«Зоря»](#). Свої зведені праці з поточної бібліографії він публікував під назвою «Новості української літератури» і «Нові українські книжки» під псевдонімами В. Чайненко і В. Вільхівський. Це були інформаційно-бібліографічні повідомлення з побіжними оцінками видань або збірники рецензій. Такий зведений матеріал бібліограф подав за 1886 та 1889 рр. У 1890 рр. він вміщував у «Зорі» окремі рецензії, іноді оцінював і львівські книжки. Грінченко вимагав від редакції «Зорі» систематичної роботи в ділянці поточної бібліографічної інформації, вказував на недостатнє рецензування продукції галицьких друкарень, пропуски окремих творів, висловлювався за публікацію оглядів щомісячних періодичних видань.

Особливою увагою Грінченка користувалася література для народного читання. Він присвятив їй спеціальну статтю «Популярні книжки», нерідко робив відгуки на новинки цієї літератури.



Ювілейна [монета НБУ «Борис Грінченко», 2013](#)

[22 серпня 2011](#) р. у Києві було відкрито пам'ятник Борисові Грінченку (скульптор — [Микола Обезюк](#), архітектор — Микола Босенко).

[Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка](#) щороку відзначає [Премією імені Бориса Грінченка](#) учених, просвітян, громадських і політичних діячів, які зробили значний внесок у розбудову незалежної України, утвердження державної української мови, розвиток національної культури, відродження історичної пам'яті, формування національної свідомості та піднесення духовності й добробуту українського народу, просвітницьку і подвижницьку діяльність в ім'я України.

4 липня 2012 р. українським Парламентом було ухвалено Постанову «Про відзначення 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка».

22 листопада 2013 р. Національним банком України введено в обіг пам'ятну ювілейну монету «Борис Грінченко» номіналом 2 гривні.

Науково-педагогічний склад, студенти [Київського університету імені Бориса Грінченка](#) доглядають могилу Вченого у Києві на Байковому кладовищі.

До 145-ї річниці з дня народження Б. Грінченка було розроблено нагрудний знак «За особистий внесок у розвиток Університету» та запроваджено іменну стипендію найкращим студентам.

Перший нагрудний знак «За особистий внесок у розвиток Університету» з барельєфом Грінченка передані дружині

колишнього ректора Міжрегіонального інституту удосконалення вчителів Віктора Григоровича Слюсаренка (нині покійного).

У 2011 р. до 20-ї річниці незалежності України у Києві було відкрито пам'ятник Борису Грінченку, збудований коштом викладачів та студентів [Київського університету імені Бориса Грінченка](#) за підтримки [Київської міської державної адміністрації](#).

Біографічно-літературний портал «Грінченко онлайн» містить результати досліджень про життя та творчість Бориса Дмитровича, а також найповнішу в інтернеті бібліотеку його творів, унікальність котрої полягає у наявності хронологічного категоризатора за періодами художньої діяльності автора. Ресурс був розроблений студентами-інформатиками Іваном Степурою та Миланою Сабліною, які посіли з ним I місце на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Борис Грінченко очима студентів XXI століття».



У селі [Олексіївка](#) Перевальського району розташований «Меморіальний музей Б. Д. Грінченка». «До музею веде короткий степовий шлях. На подвір'ї Олексіївської школи — стара будівля, перед якою височить пам'ятник талановитому педагогу, видатному письменнику і публіцисту, критику і мовознавцю, видавцю та громадському діячу — Борису Дмитровичу Грінченку.»

У Постанові ВРУ 2013 р. про відзначення 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка відзначено, що до дня народження (9 грудня) силами Луганської облради та

Луганської ОДА буде забезпечено ремонтні та реставраційні роботи у меморіальному музеї Б. Д. Грінченка у смт [Михайлівці](#) Перевальського району Луганської області.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1790 — 1865 рр.)



Український [письменник](#), [вчений](#), [перекладач](#), [поет](#), байкар.

Народився у містечку [Городищі Київської губернії](#) (нині Черкаська [область](#)) у сім'ї священника. Не закінчивши академію, у [1813](#) р. почав викладати у приватних пансіонах [Бердичева](#), вчителював у будинках багатих польських поміщиків. У [1817](#) р. переїхав до [Харкова](#) і вступив до [університету](#) вільним слухачем словесного факультету, і тоді ж, завдяки заступництву попечителя Харківського навчального округу графа Потоцького, затверджений Радою університету лектором польської мови. З [1820](#) р. йому було доручено викладання також російської історії, географії та статистики. У 1821 р. П. П. Гулак-Артемовський здав кандидатський і магістерський іспит, захистив дисертацію на тему «О пользе истории вообще и преимущественно отечественной и о способе преподавания последней» і отримав ступінь магістра. Через два роки був обраний ад'юнктом російської історії та статистики, у 1825 р. — екстраординарним; у 1828 р. — ординарним професором. У 1831 і 1833 рр. — секретар етико-політичного відділення, член училищного комітету при

Харківському університеті. З 1841 р. до виходу у відставку у 1849 р. — ректор [Харківського університету](#). У 1855 р. Гулак-Артемівський обраний почесним членом Харківського університету. Крім того, П. П. Гулак-Артемівський з 1818 р. викладав французьку мову у Харківському інституті благородних дівчат, а з 1827 р. також керував навчальною частиною Полтавського інституту шляхетних дівчат. Він належав до числа засновників [«Українського журналу»](#). Був членом Московського товариства аматорів російської словесності, Королівського товариства друзів науки у [Варшаві](#).



Могила П. Гулака-Артемівського

До творчого доробку П. Гулака-Артемівського належать [байки](#) ([байка-казка](#), [байка-приказка](#)), [притчі](#), [вірші](#), [послання](#), [балади](#). Він також ввів в українську літературу жанр романтичної балади. Його найкращі твори українською мовою написані у дусі естетики просвітницького реалізму. З 1817 р. почав друкуватися у журналі [«Український вісник»](#), де були опубліковані його переклади класиків світової літератури: [Жана Жака Руссо](#), [Джона Мільтона](#), [Адама Міцкевича](#), [Йоганна Вольфганга Гете](#), [Горація](#) та інших.

Байка «Пан та собака» — найгостріший твір української літератури [XIX ст.](#) Ідейний зміст співзвучний того часним прагненням проти кріпацтва, проти ставлення до кріпака як до робочої худоби. В основі байки — соціальний конфлікт між Паном і кріпаком (в алегоричному образі собаки Рябка).

Перші поетичні спроби П. Гулака-Артемівського припадають на період перебування його у [Київській академії](#) та на [Волині](#). У 1813 р. він здійснює у піднесено-патетичному тоні пародійний переспів російською мовою антиклерикальної поеми Буало «Налой» (текст його знищений автором у 1826 р.) та приблизно у той же час пише оригінальний вірш «Мудрость» (опубліковано у 1819 р.), позначений твердою впевненістю у мудрість і милість «провидіння».

Інтенсивне формування і зростання П. Гулака-Артемівського як письменника відбувається після переїзду до [Харкова](#), де він одразу ж активно включається у культурне життя, основним осередком якого був університет, зав'язує дружні контакти з [Г. Квіткою-Основ'яненком](#), Р. Гонорським, Є. Філомафитським та іншими діячами культури, починає систематично виступати на сторінках [«Украинского вестника»](#) з перекладними й оригінальними творами різних жанрів. Був одним з лідерів гуртка [«Харківських романтиків»](#).

Певний інтерес в ідейно-естетичних пошуках П. Гулака-Артемівського становлять надруковані у 1817–1819 рр. вільні й наслідувальні переклади російською мовою з Ж.-Б. Руссо, Д. Мільтона, Ж. Расіна, П.-Ж. Кребійона, Горація, з Біблії тощо. Вони засвідчують широку обізнаність поета із світовою класичною літературою, інтерес насамперед до французької класицистичної традиції, схильність до раціоналістичної моралізаторської дидактики. У перших з цих перекладів («Ослепление смертных» Ж.-Б. Руссо, «Мучение сатаны при воззрении на эдем» — переспів уривка з «Втраченого раю» Д. Мільтона та ін.), сповнених високої риторики, релігійного пафосу, П. Гулак-Артемівський зачіпав і деякі громадянські мотиви: осуджував тиранію, необмежений деспотизм «владык царств земных», підносив добродетель, гідність людської особистості. Проте вже починаючи з «Подражания пророку Иоилу» (1818), у російських творах П. Гулака-Артемівського (неопубліковане наслідування однієї з глав «Книги пророка Ісаїї», «Чаяние души христианской 25 дек.» — надруковане лише у 1825 р. та ін.) під впливом посилення в університеті незадоволення, пов'язаного з призначенням його ректором запеклого містика і реакціонера З. Карнеєва та прагненням молодого викладача зблизитися з ним, відчутно поглиблюються

мотиви резин'єкції, неприхованого пієтизму, захоплення апокаліптичними жахами. Не випадково видавці «Украинского вестника», займаючи загалом прогресивні позиції у тогочасних дискусіях про шляхи розвитку вітчизняного письменства, літературної мови, поетичного стилю, зокрема про роль перекладів у цьому процесі, тактовно рекомендували П. Гулаку-Артемівському звернути «свое воображение» на «менее страшную» тематику «священных песнопений» і показати «прелесть выражений нежных», органічно властивих благозвучному «славянскому языку».

На складний літературно-суспільний розвиток П. Гулака-Артемівського значно вплинуло польське письменство, до якого він виявив глибокі симпатії ще з часів навчання у Київській академії. У Харкові П. Гулак-Артемівський уже у 1818 р. стає лектором заснованої з його ініціативи «кафедри польської мови». У «Речи...» з нагоди її відкриття він, виклавши у загальних рисах історію польської культури та високо оцінивши заслуги її визначних діячів (М. Коперника, Я. Длугоша, А. Нарушевича, І. Красіцького та ін.), наголошував на потребі вивчення польської мови — «языка живого, богатого, сильного» (і що «важнее всего» — «языка единоплатного, умевшего воспользоваться всеми сокровищами древней учености и нашего собственного языка и у благодарную замену сему отверзающего богатства свои нашему»), а також інших слов'янських мов, зокрема і «языка малороссийского». Того року П. Гулак-Артемівський переклав присвячену пам'яті І. Красіцького «Речь...» Ф. Дмоховського.

Давши ґрунтовний огляд художньої творчості І. Красіцького на широкому фоні літературного процесу, Ф. Дмоховський визначив його виняткову роль у становленні польської просвітительської літератури, нових стилів, жанрів, віршових форм. Показово, що переклад цієї «Речи» П. Гулак-Артемівський супроводжував багатьма оригінальними «примечаниями», коментарями, значно доповнюючи характеристику літературної діяльності не тільки «оракула польського слова» І. Красіцького, а й інших письменників епохи Відродження і Просвітництва в Польщі. Приміром, він окремо зупиняється на літературній постаті самого Ф. Дмоховського як талановитого перекладача творів Гомера, Д. Мільтона, Е. Юнга і автора теоретичного трактату «Мистецтво віршування», в якому помітно намічалися

відхід від естетичних догм Буало, наближення до сентименталістських тенденцій, до просвітительсько-реалістичної течії.

У 1817–1819 рр. П. Гулак-Артемівський перекладає з польської ряд публіцистично-філософських праць І. Красіцького, [Я.Снядецького](#) та ін. («Критика», «Нечто для сочинителей», «О философии», «О письмах» тощо), поділяючи погляди на викладені у них основні положення. У цих статтях йшлося про високе звання письменника як «наставника и учителя», про його відповідальність перед суспільством, про необхідність посилення вимогливості літераторів до своєї праці («Нечто для сочинителей»); висловлювалося негативне ставлення до поетів, які, «углубляясь у бездну обильного и бесчувственного воображения», відходили від натуральності і простоти («О письмах»). З просвітительських позицій розглядалася і літературна критика, яка мусить бути «безпристрастной», керуватися «правилами строгой справедливости» (важливо, щоб критик умів не лише «побранить», а й «дать удовлетворительные причины оуждения», — «Критика»).

І хоча у цих статтях ще досить відчутні класицистичні нашарування (приміром, критик не повинен зачіпати конкретних осіб, «не превращать в личность то, что должно быть общим»), у них, як і у деяких оригінальних матеріалах «Украинского вестника», ставилося питання про вироблення у критиці нових естетичних засад.

У плані літературно-естетичних пошуків П. Гулака-Артемівського слід розглядати і надруковані в «Украинском вестнике» (1819) його переклади з польської («каледонської повісті» «Бен-Грианан», у якій у сентиментально-преромантичній тональності звеличувалися почуття дружби й кохання, оспівувалася сувора природа Шотландії, її знаменитий бард Оссіан) та сповненого елегійно-сентиментальних настроїв прозово-поетичного нарису «Синонимы: задумчивость и размышление».

У ранніх російських творах (поетичних і прозових) П. Гулак-Артемівський постає переконливим прихильником французького й польського класицизму і водночас виявляє симпатії до нових літературних стилів і напрямів, зокрема до просвітительського

реалізму, у дусі естетичного кодексу якого написані у ті ж часи його найкращі українські поезії.

Перший український твір П. Гулака-Артемівського «Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)», написаний 1817 р. (незавершений і за життя автора не друкувався), — це лірико-філософське послання, адресоване Г. Квітці-Основ'яненку як одному з керівників «Товариства благодіяння». Закликаючи його пожвавити громадські починання на користь суспільству, поет засобами інакомовлення створює узагальнений образ Добрості як сукупності високих моральних якостей; вона життєрадісна й стоїчно непохитна, їй не страшні найтяжчі життєві випробування, врешті вона не боїться сказати відверту правду і «хоч яким панам вельможним». Возвеличуючи Добрість, П. Гулак-Артемівський відповідно до естетичних концепцій класицизму прагне до утвердження громадянської мужності, справедливості й добродійності, віри у могутність людського розуму. Позитивний ідеал письменника — ідеал справжньої Добрості — осмислюється з його гуманістично-просвітительського уявлення про добро і зло, про «природну» рівність людини.

У посланні П. Гулак-Артемівський загалом не виходить за межі абстрактного уособлення добродійностей і пороків, критики загальнолюдських вад, але часом у його моральні роздуми проникають мотиви суспільного звучання — критичне ставлення до «злого» панства, обстоювання інтересів людини-трудівника. Дидактично-моралізаторський вірш «Справжня Добрість», торкаючись «високих» етично-філософських проблем, написаний у жартівливій, бурлескній манері з широким використанням стилістичних ресурсів національного фольклору (образні розмовні вислови, яскраві метафори, повтори, дотепні приказки й прислів'я тощо). А це вже свідчило про порушення автором нормативів класицистичної поетики.

Літературно-естетичні настанови П. Гулака-Артемівського — просвітителя, закладені у «Справжній Добрості», знаходять конкретнішу реалізацію у його найкращих байках та «писульках» і «супліках». Найзначнішим у байкарському доробку українського поета по праву вважається «казка» «Пан та Собака», яка одразу ж після опублікування в «Украинском вестнике» (1818) набула великої популярності не тільки в Україні, а й у Росії.

Використавши у «казці» фабульну канву однойменної чотирирядкової байки І. Красіцького (а також окремі епізоди з його сатири «Pan niewart slugi»), П. Гулак-Артемівський значно поширив її, збагатив колоритними побутовими зарисовками, життєвими реаліями, комічно-драматичними колізіями, емоційним розмовним діалогом, увів моральну сентенцію тощо, а головне — переніс дію в українське середовище, актуалізував умовно-абстрактний зміст «першоджерела», тобто створив цілком самостійний твір нового, злободенного ідейно-тематичного спрямування.

Головними передумовами написання «Пана та Собаки» були насамперед активізація передової суспільної думки, піднесення народної самосвідомості, викликані переможним завершенням Вітчизняної війни 1812 р., настрої, породжені ліберальними обіцянками Олександра І щодо можливого скасування кріпацтва. Тому не випадково у байці «Пан та Собака» з просвітительських позицій порушується одна з кардинальних проблем соціального і політичного життя епохи — проблема кріпосного права. Перед нами недвозначно постає розгорнута у бурлескно-гумористичних тонах інвектива проти паразитизму, самодурства й розбещеності панства, сувора правда про рабське існування простих трударів. Увівши у байку гострий соціальний конфлікт, автор зображує характери її головних персонажів — і пана і Рябка — як представників двох протилежних суспільних «сфер» у реалістично-побутовій конкретності й виразності. Це вже не статичні класицистичні «портрети», не умовно-алегоричні маски (хоча алегоричним залишається увесь смисл байки), а життєві образи-персонажі, які розкриваються у динаміці — у діалогах, поведінці, у самохарактеристиках, а також в оповіді «простодушного» автора, який виступає стрижневою фігурою, що організує і спрямовує увагу читача навколо суспільного конфлікту. В усьому цьому, безперечно, виявилось новаторство П. Гулака-Артемівського як байкаря.

Жорстокість поміщиків, їхнє зловживання необмеженою владою було об'єктом гнівної критики П. Гулака-Артемівського і в інших творах, приміром у згаданій уже «Справжній Добрості», у «Супліці» до Г. Квітки-Основ'яненка, у «Писульці» до Є. Філомафітського. Але у них, як і у байці «Пан та Собака», позначеній викривальним антикріпосницьким спрямуванням,

поет картав лише надмірне свавілля «злих» панів та закликав їх більш людяно ставитись до кріпаків. Його Рябко, ще покірний, темний і забитий, не мислить життя, незалежного від пана і вірить у його гуманність. Тому показане у байці обурення Рябка проти незаслужених поміщицьких знущань («Той дурень, хто дурним іде панам служити, А більший дурень, хто їм дума угодити!»), яке поділяв і сам автор, не набувало характеру усвідомленого соціального протесту. П. Гулак-Артемівський, зрозуміло, не міг посягати на структуру самодержавно-феодалного ладу. Він, за словами М. Добролюбова, як і інші представники поміркованої течії російського просвітительства, намагався не нашкодити будові існуючого порядку, оскільки вона цілком досконала і її треба тільки очистити трохи від накопиченого сміття; байкар плекав ілюзорні надії на «освіченого монарха», на розумні закони, на моральне самовдосконалення людей.

І все ж байка-«казка» «Пан та Собака» — завдяки злободенності тематики, яскравому народному колориту, реалістично-сатиричним тенденціям у зображенні кріпосницької дійсності (в цьому позначився вплив сильних сторін бурлескних традицій І. Котляревського та російської сатиричної літератури) — об'єктивно сприяла посиленню антикріпосницьких громадських настроїв. І. Франко, відзначаючи сильні й слабкі сторони байки П. Гулака-Артемівського, підкреслював, що поет «добув собі відразу почесне місце в українському письменстві широко розведеною гумористичною байкою «Пан та Собака». Хоча основана на фальшивій ідеї, що признає управління підданства, а тільки висміває явні надужиття і капризність панів, яким підданий ніколи не може догодити, ця байка... була деяким ферментом, що збуджував думки про потребу реформи селянських відносин».

Важливу роль відіграла «казка» П. Гулака-Артемівського і у розвитку байкового жанру в Україні. Це була, по суті, перша літературна (віршова) байка, написана із свідомою орієнтацією автора на фольклорні, демократичні джерела, на традиції народної сміхової культури, на живу розмовну мову. У 1819 р. П. Гулак-Артемівський опублікував в «Украинском вестнике» ще дві байки — «казку» «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі» і «побрехеньку» «Тюхтій та Чванько». У першій з них поет, з

одного боку, у лукаво-в'їдливій формі висміює панську нікчемність та егоїзм, недотепність і обмеженість деяких сучасників (зокрема В. Каразіна), що захоплювалися безглуздими прожектами господарських нововведень («як локшину варить для війська із паперу»), а з іншого — проголошує заклик до розумової, суспільно корисної діяльності як єдиний, на його думку, шлях до добра й справедливості. У «казці» наявні реалістичні зарисовки селянського побуту, яскраві розмовні діалоги, фольклорні елементи, зокрема приказки і прислів'я тощо, але загалом вона поступалася «Панові і Собаці» художньою майстерністю. Ця «казка» написана у тій же бурлескно-комічній манері, однак «простакуватість» у стилі (багатослів'я, вульгаризми та ін.) виявилася значно різкіше. У другій байці «Тюхтій та Чванько» автор з властивим йому глузливым гумором картає «віршомазів»-графоманів, що своїми «творіннями» нікому не приносили естетичної насолоди. Ця «побреженька» генетично пов'язана із згаданою уже перекладеною з польської мови статтею «Нечто для сочинителей», у якій також гостро говорилося про численних «бумагомарателей», поетичні «опуси» яких «достойны не сохранения, но совершенного истребления». У доданій до «Тюхтія та Чванька» публіцистичній замітці «Дещо про того Гараська» П. Гулак-Артемівський, розвиваючи іронічний погляд на нікчемних тогочасних писак, виступає представником просвітительської орієнтації — настійливо проводить думку про необхідність проникнення митця в реальне життя і правдивого відтворення його відповідно до власного розуму.

Перу П. Гулака-Артемівського належить також невеликий цикл байкових мініатюр: «Дурень і Розумний», «Цікавий і Мовчун», «Лікар і Здоров'я» (1820). Ці, за визначенням автора, «приказки» (як і їхнє «першоджерело» — «Przypowieści» І. Красіцького), на відміну від його попередніх сюжетних «казок», написані у формі гранично лаконічних народних гуморесок або розгорнутих прислів'їв і не виходили за межі вузькопобутових тем, алегоричних повчань.

Пізніше Гулак-Артемівський ще раз повертається до байкового жанру. У 1827 р. він пише байки «Батько та Син», «Дві пташки у клітці», «Рибка» (перша й остання були надруковані того ж року у «Вестнике Европы»). У них, як і у ранніх «казках», поет часом торкається громадянських мотивів. У байці «Дві

пташки в клітці» він, майстерно користуючись засобами алегорії, зоологічних уподібнень, чітко висловлює думку про те, що свобода краще неволі, навіть «ласої». Ідея твору, прогресивна за своєю суттю, не раз знаходила художнє втілення в інших байкарів (наприклад, у Г. Сковороди — «Чиж і Щиглик», у І. Хемніцера — «Волк и неволя», пізніше у Л. Глібова — «Вовк і Кундель»). У байці «Рибка», позначеній стрімким розвитком дії, «трагікомічними» ситуаціями, є критичні випадки проти «великих» риб-хижаків, у яких «пелька й живіт» «з ковальський міх». Щоправда, автор закликає «малих» не заздрити «великим», а задовольнятися тим, що послала доля, у цьому виявилася обмеженість просвітительських поглядів П. Гулака-Артемовського. Цілком життєву основу має художньо вивершена байка «Батько та Син», де у дусі дотепного народного гумору висміяно схоластичну систему навчання в старій дяківській школі.

І цей, останній, цикл байок П. Гулака-Артемовського пов'язаний з творчістю І. Красіцького. Проте, як і раніше, український поет зовсім не повторював польського байкаря. Використовуючи його теми, мотиви, образи, Гулак-Артемовський художньо переосмислює, оригінально інтерпретує їх відповідно до своїх естетичних смаків, наповнює конкретно-побутовим національним змістом. Побудовані на реальному ґрунті, ці твори належали до іншого жанрового різновиду байки. За характером опрацювання традиційної фабули вони наближалися до усталеної на той час байки у російській літературі, творцем якої виступив І. Крилов. П. Гулак-Артемовський намагається уникати надмірної описовості, зниженої бурлескності, зайвої деталізації, характерних для його «казок»; чіткіше тепер проступають у нього жанрово-структурні ознаки байки — епічність розповіді, сюжетність, сконденсованість дії, своєрідна «сценічність»; дидактичний елемент впливає вже з самого оповідання, алегорія набуває ще більшої реальності. Поет, отже, прагне до переборення абстрактного раціоналізму і схематизму жанру. Спираючись на багатющі надбання світової і російської байкарської культури (не оминаючи, зрозуміло, й попередньої української традиції), П. Гулак-Артемовський творив оригінальні вірші. У своїй поетичній практиці він випробовує, по суті, всі найголовніші різновиди жанру, йдучи від просторої

байки-«казки» Лафонтена та І. Хемніцера через байку-«приказку» І. Красіцького (цю традицію продовжив Л. Боровиковський) до класичної криловської байки, з якою згодом успішно виступив Є. Гребінка. Жанр байки давав можливість поету, використовуючи власну спостережливість, фольклорні джерела (зокрема образотворчі елементи казки, приказки тощо), надавати своїм байковим персонажам соціально-конкретної визначеності, під алегоричним прикриттям змальовувати суспільні явища дійсності й оцінювати їх із позицій загально гуманістичних ідеалів. П. Гулак-Артемівський першим у новому національному письменстві подав високохудожні зразки просвітительської реалістичної байки, чим активно сприяв разом з іншими найкращими своїми творами демократизації й інтенсифікації літературного процесу в Україні.



Родовий герб Гулака-Артемівського «Лук»

Художні твори П. Гулака-Артемівського писалися у період, коли на порядок денний дедалі частіше висувалася вимога національної самобутності й народності літератури, реалістичного відтворення поетичним словом життя найнижчих верств суспільства. У руслі цих тенденцій виступають і байки письменника, і його «супліки» та «писульки». У приписці до «Пана та Собаки» — «Супліці до Грицька Квітки» П. Гулак-Артемівський висловлює практичні поради, як слід вимовляти українські слова і окремі звуки, високо підносить «Енеїду» І. Котляревського та гостро осуджує оперу-водевіль «Козак-віршотворець» О. Шаховського за спотворений, фальшивий показ побуту й звичаїв простих людей, калічення їх мови (з аналогічною критикою цього твору виступали І. Котляревський, О. Сомов, Є. Гребінка та ін.). П. Гулак-Артемівський намагається досягнути нове розуміння літературної творчості, вільної від

ортодоксальних класицистичних догм, висуває, по суті, головним критерієм творчості письменника правдиве зображення тогочасної дійсності. Причому критерій правдивості літератури він, як і інші представники просвітительського реалізму, пов'язує з орієнтацією на демократичного читача. У цьому плані заслуговують на увагу Гулакові переклади з польської (часом із власними суттєвими корективами і доповненнями) літературно-критичних статей «О поэзии и красноречии», «О поэзии и красноречии на Востоке», «О поэзии и красноречии в древних и в особенности у греков и римлян» (Украинский журнал, 1825).

У цей час у вітчизняній естетичній думці все голосніше лунала критика класицистичного раціоналізму, все помітніше завойовували місце нові літературні напрями — просвітительський реалізм і романтизм. Викладені у цих статтях теоретичні положення ще значною мірою залежали від раціоналістичної естетики класицизму, греки й римляни визнаються «вечними наставниками в тайне искусства и красноречия», але водночас авторитетними дослідниками в розробці нової філософської концепції прекрасного називаються Лессінг, Мендельсон, Кант, Гердер та ін. Досить продуктивною рисою згаданих статей був дух історизму в розумінні природи і мистецтва, судження про розвиток поезії і «красноречия» залежно від конкретних суспільних умов, думка, що основою прекрасного є чуттєва сфера інтелектуального життя людини тощо. П. Гулак-Артемівський, як свідчать ці статті і його художні твори, поступово відходив від класицистичних канонів і висловлював погляди, тією чи іншою мірою пов'язані з теорією романтизму. Принципи романтизму вторгалися в естетичні погляди у суперечливому поєднанні з вимогами народжуваного тоді реалістичного напрямку.

Тяжіння П. Гулака-Артемівського до нових, романтичних віянь обумовлювалось його глибокими симпатіями до польських романтиків, насамперед А. Міцкевича, автора знаменитих «Балад і романсів» (1822). Не останню роль у захопленнях українського поета романтизмом відіграло читання ним у 1825 р. в університеті лекцій з естетики за відомою тоді книгою О. Галича «Опыт науки изящного», де були викладені основні положення романтичної теорії, зокрема визначалися нові жанри — романтична балада, поема, романс тощо, пропагувалася творчість

В. Жуковського та інших російських поетів. Усе це спонукало П. Гулака-Артемівського випробувати свої сили в романтичній манері.

Ще у 1819 р. П. Гулак-Артемівський, як уже зазначалося, здійснив російський переклад преромантично-сентиментальної повісті «Бен-Грианан», а у 1825 р. — уривка з легендарної поеми В. Ганки «Суд Любуши»: «Царский стол (Древнее чешское предание)», позначеної виразними тенденціями романтизму.

У 1827 р. український поет виступає на сторінках «Вестника Европы» з «малоросійськими баладами» «Твардовський» і «Рибалка». Перша з них — досить вільна переробка балади А. Міцкевича «Пані Твардовська», створеної за популярним у слов'янському фольклорі переказом про пана (козака)-гульвісу, що запродав душу чортові. Традиційний фольклорний сюжет А. Міцкевич опрацьовує у романтично-гумористичному стилі, зрідка пересипаним простонародною лексикою. У баладі «Твардовський» Гулак-Артемівський загалом зберігає тематичні мотиви оригіналу, але надає їм виразної національної своєрідності. Сюжет переноситься на український ґрунт і розробляється у бурлескно-травестійній манері. Порівняно з Міцкевичем український автор помітно підсилює гумористичну тональність твору, досягає ще більшого комізму завдяки введенню нових незвичайних епізодів, жартівливих сцен і драматичних колізій, запозичених з народних переказів, анекдотів, демонологічних повір'їв. Значно розширюючи «першоджерело» зарисовками українського побуту, Гулак-Артемівський створює яскраве фольклорно-етнографічне тло, на якому рельєфно виступає колоритна постать шляхтича-гультя [Твардовського](#). Основним засобом естетичної оцінки цього образу є сміх, насамперед травестійно-розважальний. Звертаючись до фольклорної поетики і народної мови, Гулак-Артемівський вдало використовує стильові прийоми (символи, гіперболізовані метафори, звукописи, емоційний розмовний діалог тощо), просторічну лексику, згрубілі вирази й ідіоми. Балада, що належить до типу гумористично-фантастичних, витримана у дусі народної поезії, написана коломийковим віршем, однак вище від надання їй «простонародного» характеру Гулак-Артемівський не піднявся. Цьому заважала передусім ще досить сильна в українській літературі й у творчості самого

автора бурлескна стихія. І все ж «Твардовський», зберігаючи деякі жанрові прикмети балади (драматично-напружений сюжет з елементами незвичайності, казковості, експресивність оповіді тощо), засвідчував потяг до романтичних пошуків відбиття фольклорними засобами образності окремих сторін предметного, об'єктивного буття.

Балада «Твардовський» користувалася значним успіхом у читачів. Відразу ж після публікації у «Вестнике Европы» вона була передрукована у журналах «Славянин», «Dziennik Warszawski», у «Малороссийских песнях» М. Максимовича, вийшла окремим виданням. Цікаво, що А. Міцкевич, з яким, до речі, Гулак-Артемівський був особисто знайомий, відгукувався про цей твір, за свідченням сучасників, «з найбільшою похвалою» і, «не шкодуючи свого авторського самолюбства, зазначав, що малоросійський переклад вище оригіналу». Балада Міцкевича відома й у перекладі білоруською мовою («Пані Твардоуская», 40 рр. ХІХ ст.), причому показово, що в опрацюванні її сюжету автор ішов переважно за «малоросійською баладою».

Другий твір Гулака-Артемівського — «Рибалка» — переспів однойменної балади Гете (ще раніше її переклав російською мовою В. Жуковський). Надсилаючи свою баладу до редактора «Вестника Европы», автор наголошував на «некоторых особенных побуждениях, заставивших его передать на родном языке» твір німецького поета. «По влечению любопытства, — зазначав М. Каченовський, — захотел он попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные, не заставляя читателя или слушателя смеяться, как от «Энеиды» Котляревского и от других, с тою целию писанных стихотворений. Указывая далее на некоторые народные песни малороссийские, на песни самые нежные, самые трогательные, он, с благородною неуверенностью в успехе, выдает балладу свою единственно как простой опыт».

Фабула балади Гете (мрійливий юнак, зачарований русалкою, кидається у зваблене підводне царство) сягає у світову, зокрема й українську народну міфологію. У своєму переспіві Гулак-Артемівський на цей раз повністю зберігає тематичний і сюжетно-композиційний каркас оригіналу, але опрацьовує його в дусі національної традиції. Теплою задушевністю і ще глибшим

ліризмом пройнятий, приміром, опис незвіданого підводного світу («Сонечко і місяць червоненький хлюпощуться... у воді на дні і із води виходять веселенькі!»); образи рибалки і водяної красуні подані в емоційно-мелодійному освітленні. Поет широко вплітає у художній контекст твору характерні для народної пісні зменшувально-пестливі звороти, елементи казкового епосу, розмовні окличні форми тощо. Все це увиразнює національний колорит балади, її сентиментально-романтичну тональність (щоправда, тут часом трапляються й бурлескно-травестійні інтонації).

«Рибалка» — одна з перших спроб романтичної поезії в українському письменстві початку ХІХ ст., зокрема літературної балади, для якої, до речі, характерна версифікаційна майстерність: вдале поєднання чотиристопного ямбу з п'яти- і шестистопним. Показово, що перші українські балади у добу романтизму (П. Білецького-Носенка, П. Гулака-Артемівського та ін.) при надзвичайно сильних фольклорних традиціях в Україні ще наприкінці ХVІІІ — перших десятиліттях ХІХ ст. минули, так би мовити, благодатний ґрунт баладної народної поезії і виникли на основі баладних сюжетів польської, німецької і російської літератур, хоча ці сюжети завдяки обробці їх засобами української народнопоетичної творчості набували виразного національного колориту.

Того ж 1827 р. і у тому ж «Вестнике Европы» Гулак-Артемівський друкує дві переробки Горацієвих од «До Пархома», і звертається він до них під впливом загальноросійського захоплення творчістю давньоримського поета. У російському письменстві другої половини ХVІІІ — початку ХІХ ст. з'являються переклади й наслідування творів Горація у різних жанрах з їх епікурейськими мотивами, еротичним ліризмом, мотивами гармонійного злиття особистості з природою. Трансформуючи у власному стилі оди, послання Горація, О. Сумароков, Г. Державін, В. Капніст, В. Жуковський та ін. пристосовували їх до російської дійсності, робили фактами національної поезії. Гулак-Артемівський у наслідуванні Горацієвих од типологічно близький насамперед до Капніста. Він добирає для перекладу часом ті ж самі твори, що й російський поет, зокрема оди, в яких на першому плані епікурейська й стоїчна тематика (мотиви громадянської лірики, яскраво виражені

у перекладах-наслідуваннях Капніста, Гулак-Артемівський свідомо ігнорував).

Уперше до Горація Гулак-Артемівський звернувся ще у 1819 р., надрукувавши виконаний у поважному стилі переклад його оди «К Цензорину». На кінець 20 рр. і пізніше (1832 р., 1856 р.) припадає кілька наслідувань Горацієвих од. З-поміж них вирізняються два послання «До Пархома». Як і Капніст, Гулак-Артемівський досить вільно поводить ся з першоджерелами, послідовно «українізує» їх, насичує реаліями місцевого побуту, фольклорними елементами. У другому посланні «До Пархома» (ода Горація «До Левконої») у дусі класицистичного стоїцизму Гулак-Артемівський, до речі, як і Капніст, закликає до терпіння, поміркованості, покірливості долі («Терпи!... За долею, куди похне, хились, як хилиться од вітру гілка...») і водночас (уже на відміну від російського поета) у виразних гумористичних тонах проголошує мотиви епікурейства — культ безтурботного існування, веселощів («Чи будеш жить, чи вмреш, Пархоме, не журись!... Журись об тім, чи є горілка!...»). У такому ж, по суті, плані написані й пізніші Гулакові переспіви од Горація. У деяких з них («До Постума») поряд з мотивами ефемерності людського життя звучить проповідь відходу від громадянських проблем. Звертаючись до Горація, український автор опрацьовував їх у підкреслено жартівливій, а то й просто пародійній манері; його наслідування сповнені елементів бурлеску, який, проте, втрачає критичне начало та реалістичну спрямованість, характерну для творів 10—20 рр.

З початку 30-х років Гулак-Артемівський поступово відходить від активної літературної діяльності, пише лише принагідно, здебільшого у зв'язку з пам'ятними подіями в його службовому і родинному житті. У творчості письменника починають переважати консервативні тенденції (казеним патріотизмом пройняті його вірші, пов'язані з деякими епізодами Кримської війни), зумовлені, очевидно, посиленням урядової реакції після придушення повстання декабристів та кар'єристичними пориваннями самого автора. Т. Шевченко, характеризуючи еволюцію ідейно-естетичних поглядів Гулака-Артемівського, до творчості якого 20 рр. ставився загалом прихильно, у передмові до «Кобзаря» 1847 р. з осудом писав: «Гулак-Артемівський хоть чув (народну мову. — Б. Д.), так забув,

бо у пани постригся». Проте й в останній період творчості Гулак-Артемовський написав ряд цікавих поетичних творів (за його життя вони не друкувалися і не були відомі Шевченку).

Це, з одного боку, невеликий цикл «переложених псалмов» (1857–1858 рр.), позначених філософсько-медитативним характером. Відштовхуючись від біблійних тем і образів, автор витлумачував їх у просвітительсько-гуманістичному дусі — виступає проти існуючого зла і кривди, возвеличує людську особистість, її природні права на земне щастя. Переспіви псалмів виконані у властивих тогочасній українській літературній традиції формах, часом у народно-розмовній і бурлескній стильовій манері. З іншого боку, це яскраві ліричні медитації: «Не виглядай, матусенько...», «Текла річка...», «Ой не вода клубом крутить...», «До Любки» (перекладена російською мовою А. Фетом) та ін.

В останні роки, як і раніше, Гулак-Артемовський продовжує цікавитись культурним і літературним життям Росії, історією і творчістю українського народу, захоплюється «Кобзарем» Шевченка, підтримує дружні контакти з українськими і російськими вченими — М. Максимовичем, М. Погодіним, І. Срезневським, Г. Данилевським та ін. Помітну увагу приділяє Гулак-Артемовський питанням міжслов'янських літературних взаємин, фольклорно-етнографічному вивченню слов'янських народів. Показовою з цього погляду є редактована ним «Инструкция в руководство г. адъюнкту Срезневскому по случаю назначаемого для него путешествия по славянских землях с целью изучения славянских наречий и их литературы» (1839). «Путешественник», підкреслювалося в цьому документі, має звернути особливу увагу на «узнавание характеристики славянских народов», їх спосіб життя, мову, звичаї, їх «увеселения», «предания и поверия»; не повинен залишатися «равнодушным к важным заслугам мужей, подвизавшихся с честью и пользою на поле славянской литературы», — Шафарика, Ганки, Лінди та ін.

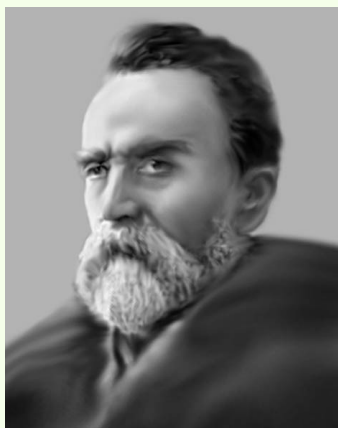
У 1855 р. Гулака-Артемовського обрано почесним членом Харківського університету, а ще раніше — членом «Московського товариства аматорів російської словесності», «Московського товариства історії і древностей російських», «Королівського

товариства друзів науки» у Варшаві, членом Копенгагенського товариства північних антикварів та ін.

В історії української літератури значення Гулак-Артемовського визначається його положенням наступного за [Котляревським](#) поета, який, використовуючи творчі методи останнього ([бурлеск](#), [травесті](#)), спробував ввести в українську літературу ряд нових жанрів ([балади](#): «Твардовський» (опублікована в журналі «Славянин» в 1827 році), «Рибалка»).

Твори: Батько та син, Дві пташки в клітці, Пан та собака, Справжня добрість, Цікавий і мовчун, Рибалка.

ДЕБАГОРІЙ-МОКРІЄВИЧ ВОЛОДИМИР КАРПОВИЧ (1848—1926 рр.)



Політичний діяч, революціонер, публіцист, мемуарист. Народився у м. [Чернігів](#) у дворянській родині. Дитинство провів у дідовому маєтку (с. Лука-Барська Літинського повіту Подільської губернії, нині село Барського р-ну Вінницької області). Навчався (до 1864 р.) у гімназіях містечка [Немирів](#) та (до 1866 р.) м. [Кам'янець-Подільський](#).

У 1866—1871 рр. — студент фізико-математичного факультету, потім — медичного факультету Київського університету. У 1871 р. з братом Іваном, [С.Коваликом](#), [Г.Мачтетом](#), [М.Судзиловським](#) та ін. одностудентами був у так званому «американському гуртку», що планував заснувати за океаном землеробську громаду.

У 1873 р. зустрівся у м. Локарно (Швейцарія) з М.Бакуніним, прийняв його вчення, програму майбутнього визвольного повстання у [Російській імперії](#). Того ж року

приєднався до [«Київської комуни»](#), у 1873—1874 рр. працював у теслярській артілі. Навесні 1874 р. брав участь у [«ходінні в народ»](#) (Поділля, Подніпров'я). Уникаючи арешту, восени 1874 р. з [Києва](#) дістався [Радивилова](#), перетнув російсько-австрійський кордон біля [Бродів](#) і знову приїхав до Швейцарії, після чого тієї ж осені з [Я.Стефановичем](#) розпочав у Києві створення товариства [«Південних бунтарів»](#) (1875—1876 рр. включало близько 20 осіб, серед яких — [І.Бохановський](#), [Л.Дейч](#), [В.Засулич](#), [М.Фроленко](#), [М.Ковалевська](#) — громадянська дружина Д.-М.). Ініціював підготовку селянського заколоту у місцевостях, де збереглася пам'ять про [гайдамацький рух](#) та [«київську козаччину»](#) у 1855 р.. Контактуював із діячами українського відродження ([В.Беренштамом](#), [Ф.Вовком](#), [О.Андрієвським](#), [Є.Борисовим](#)), представниками земського руху.

Сприяв [В.Осинському](#) в улаштуванні втечі керівників [Чигиринської змови 1877](#) р. з [Лук'янівської тюрми](#). Заочно звинувачуваний на «процесі 193-х», який відбувся 30(18) жовтня 1877 — 4 лютого (23 січня) 1878 рр. у [Санкт-Петербурзі](#) над частиною народницьких активістів ([Процеси над народниками](#)).

23(11) лютого 1879 р. затриманий жандармами у Києві, засуджений на 14 років і 10 місяців каторги, але восени втік з етапу. До зими 1880 – 1881 рр. переховувався серед польських засланих у Сибіру, затим нелегально прибув до [Москви](#) й звідти таємно вирушив на еміграцію. У 1882 р. на прохання [М.Драгоманова](#) прилучився до переговорів із російською монархічною організацією «Добровільна охорона».

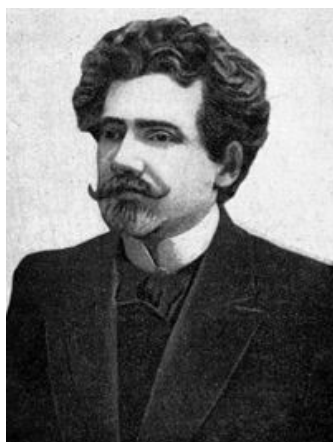
У 1882—1885 рр. мешкав у Східній Румелії (Південна Болгарія). У цей час женевський «Вестник «Народной воли»» вміщував його мемуари. Повернувшись до Швейцарії, Дебагорій-Мокрієвич у 1887 р. налагодив співробітництво з часописом «Самоуправління», вельми зблизився з М.Драгомановим, поділяючи ідею політичної свободи на засадах якомога більшої децентралізації та широкого місцевого самоврядування. Навколо них, зокрема, згуртувались І.Добровольський, П.Зелінський, В.Бурцев, В.Маслов-Стокоз. У 1888—1889 рр. спільно випустили три числа журналу «Свободная Россия».

У 1894 р. Дебагорій-Мокрієвич під іменем Петра Каблукова прийняв болгарське підданство. У Софії гостював у М.Драгоманова, познайомився з [Лесею Українкою](#). Не полишав

літературної праці (виступав у болгарській пресі; у 1894—1898 рр. жив у Парижі, у 1903 р. у Штутгарті (Німеччина) та у 1906 р. у С.-Петербурзі видано його спогади).

Від середини 1917 р. Дебагорій-Мокрієвич — у Петрограді (нині м. С.-Петербург), з 1918 р. — в Україні. Опублікував нотатки про Ф.Вовка та М.Драгоманова. Хворів. У 1922 вирушив до Болгарії. Помер у м. Чирпан (Болгарія).

ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКИЙ МИТРОФАН ВІКТОРОВИЧ **(1867 — 1934 рр.)**



[Етнограф](#) та [фольклорист](#), [джерелознавець](#), [архівознавець](#), [археограф](#) [білоруського](#) походження. Народився у м. [Речиця Мінської губернії](#) (нині місто [Гомельської області](#), [Білорусь](#)) у родині [чиновника](#), вихідця з безземельної білоруської шляхти.

Народився Митрофан Вікторович у м. Речиці, Мінської губернії у сім'ї столоначальника Речицького повітового поліцейського управління, спадкового шляхтича Віктора Мартиновича Довнар-Запольського. У зв'язку з матеріальними нестатками сім'я переїхала у [болгарське](#) місто [Пловдив](#), де у той час проживав старший брат майбутнього історика Петро. Згодом батько після конфлікту із старшим сином повернувся з Митрофаном до [Білорусі](#).

Через переїзди і матеріальну невлаштованість М. В. Довнар-Запольський декілька разів міняв місце навчання. В одинадцять років його віддали до мінської гімназії, де він провчився один рік. За цей час батько знайшов роботу у м. [Мозирі](#) (посаду мирового судді) та помешкання на вулиці Покровській і перевів сина до

мозирської прогімназії. У ній хлопчик закінчив 6 класів. У 1885 р. батько перевів його до 7 класу київської Першої чоловічої гімназії, з якої у 8 класі його було виключено. Причиною виключення стала заборонена література, яку знайшов у його помешканні інспектор гімназії А. Старков. Це були поема [Т. Г. Шевченка](#) «Марія», українські журнали «Громада» й «Основа», лист відомого історика [М. Костомарова](#) до видавця «Колокола» та ін. Як показало слідство, проведене у гімназії, Митрофан Довнар-Запольський купив цю літературу у [Болгарії](#), де гостював у матері. Як відомо, за [Емським указом](#), виданим імперським урядом [18 травня 1876 р.](#), друкування української літератури, а також ввіз її з-за кордону заборонялися.

Навчався на історико-філологічному факультеті [Київського університету](#) (1889–1894 рр.). Своїми вчителями вважав істориків [В. Антоновича](#) та [В. Іконникова](#). Захистив магістерську (1901) та докторську (1905) дисертації з історії [Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського](#).

У 1901–1919 рр. — професор кафедри російської історії Київського університету та організатор і керівник студентського історико-етнографічного гуртка, членами якого були майбутні історики [Д. Дорошенко](#), [Й. Гермайзе](#), [П. Курінний](#), [О. Оглоблин](#), [Н. Полонська-Василенко](#).

Директор [Київського комерційного інституту](#) (1912–1917 рр.), організованого у 1908 р. на базі комерційного відділення Вищих комерційних курсів, створених у 1906 р. за його ініціативи. Один з організаторів і перший директор [Київського археологічного інституту](#) (1918–1919 рр.), ініціатор створення Географічного інституту (1918–1919 рр.). Один із засновників Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (1910–1919 рр.), співробітник Київської археологічної комісії.

Підтримував [Білоруську Народну Республіку](#), очолював Білоруську торговельну палату (Київ, 1918), підготував проект створення [Білоруського університету](#) у [Мінську](#) (кінець березня 1918 р.).

У травні-жовтні 1918 р. брав участь у роботі [дипломатичної місії](#) БНР у Києві, яка шукала можливості домогтися визнання БНР у влад [Радянської Росії](#), [України](#), [Дону](#), [Німеччини](#), [Австро-Угорщини](#).

На прохання властей БНР склав «Меморіал» («Основи білоруської державності»), який був надрукований у [Гродно](#) і [Вільно](#) у 1919 р. декількома мовами. Документ містив історичне обґрунтування необхідності створення незалежної білоруської держави, і був представлений на [Версальській конференції](#).

У 1920 р. переїхав до [Харкова](#), де працював у [Харківському університеті](#) та [Інституті народного господарства](#), пізніше — проректор [Азербайджанського університету](#) (м. Баку), професор [Білоруського університету](#) (1925—1928 рр., м. Мінськ), московських Інституту народного господарства та Сільськогосподарської академії імені І.Тімірязєва (1928–1934 рр.).

Надрукована, але неопублікована книга «Історія Білорусі» викликала обурення у тогочасної [більшовицької](#) влади Білорусі (початок 1926 р.), була названа «катехізисом націонал-демократизму» і заборонена, а сам рукопис конфіскований. Після цього, Довнар-Запольський був практично висланий у [Москву](#) (осінь 1926 р.).

Автор понад 150 праць з історії [Київської Русі](#), [Московської держави](#), [Росії](#) у ХІХ ст., історії [Литви](#), Білорусі та України. Довнар-Запольський досліджував литовсько-польську добу [української історії](#), історію [Кривицької](#) й [Дреговицької](#) земель, українських міст ХУ—ХУІ ст. Створив у Києві власну школу з історії Росії. Опублікував низку праць з історії народного господарства Російської держави ХУІ—ХУІІ ст., суспільного руху у Росії, зокрема з історії [декабристського](#) руху.

Негативно ставився до залучення білоруських земель до складу Росії після поділу [Речі Посполитої](#). Вважав, що польська «шляхетська аристократична республіка» і російська «боярська олігархія», які повністю ігнорували [демос](#), були «два зла» у [білоруській історії](#) і згубно впливали на [білоруський народ](#), який є «дуже демократичний у своїх історичних та народних традиціях».

Помер у місті [Москва](#). Похований на новому Донському цвинтарі.

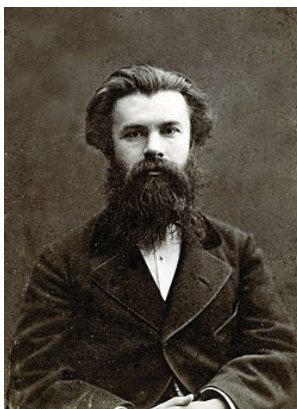
Його праці й нині зберігають неабияке довідкове значення завдяки вміщеному у них багатому фактичному матеріалові.

Два сина Довнар-Запольського загинули під час [громадянської війни](#) у рядах [Червоної армії](#).

На честь одного з синів, [Всеволода](#), комуністами у Києві було названо [вулицю](#).

Праці: Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. К., 1891; Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах, т. 1. К., 1901; Очерки по истории западнорусского крестьянства в XVI в. К., 1906; Мемуары декабристов. К., 1906; Идеалы декабристов. М., 1907; Украинские староства в первой половине XVI в. К., 1908;

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ ([1841](#) — [1895](#) рр.)



Український [публіцист](#), [історик](#), [філософ](#), [економіст](#), [літерату роззнавець](#), [фольклорист](#), [громадський діяч](#), представник відомого роду українських громадських і культурних діячів [Драгоманових](#).

Один із організаторів [«Старої громади»](#) у [Києві](#). [Доцент Київського університету](#) ([1864](#) -[1875](#) рр.). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував до [Женеви](#), де очолював осередок української політичної еміграції ([1876](#)–[1889](#) рр.). [Професор](#) Вищої школи у Софії ([зараз — Софійський університет](#)) ([1889](#)–[1895](#) рр.).

Брат письменниці та громадської діячки [Олени Пчілки](#), дядько [Лесі Українки](#) й [Оксани Драгоманової](#). Його син — [Світозар Драгоманов](#), зять — [Іван Труш](#).

Батьки Михайла Драгоманова, дрібнопомісні дворяни, нащадки козацької старшини, були освіченими людьми, поділяли ліберальні для свого часу погляди.

«Я надто зобов'язаний своєму батьку, який розвив у мені інтелектуальні інтереси, з яким у мене не було морального

розладу і боротьби» — згадував пізніше М. Драгоманов.

У [1849–1853](#) рр. - навчався у Гадяцькому повітовому училищі, де, з-поміж інших дисциплін, виділяв історію, географію, мови, захоплювався античним світом.

Продовжив навчання у Полтавській гімназії. Вражав викладачів своєю надзвичайною цілеспрямованістю, працьовитістю, освіченістю.

Його сестра Ольга (письменниця [Олена Пчілка](#), мати [Лесі Українки](#)) згадувала, що «книжок... Михайло перечитав ще в гімназії таку силу і таких авторів, що багато учнів середніх шкіл пізніших часів... здивувались би, почувши, що між тими авторами були й такі... як Шлосер, Маколей, Прескот, Гізо».

Восени [1859](#) р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира.

Тут у нього з'являються значно ширші і більші можливості вдосконалювати свою загальну освіту, повніше і живіше знайомитися з тими суспільними і політичними процесами, що постійно зароджувалися у студентському середовищі.

Університет тих часів являв собою один із найважливіших осередків наукового, культурного і громадського життя. Значною мірою це була заслуга попечителя Київського навчального округу, славетного хірурга [М. Пирогова](#), який «допустив у Києві de facto академічну свободу, схожу на європейську». М. Драгоманов намагався органічно поєднувати процес навчання з практичною громадською роботою, на яку підштовхували розбуджені загальною ситуацією політичні настрої.



Етапним у справі становлення М. Драгоманова як політичного і громадського діяча став його виступ над

труною [Шевченка](#) у [Києві](#), коли прах великого Кобзаря перевозили до [Чернечої гори](#).

У [1863](#) р. — став членом товариства [«Громада»](#), об'єднання, що було формою пробудження свідомості національної інтелігенції до пізнання української історії, культури, народного побуту, права. Пізніше, у 1870-х рр., з'явилися нові, «молоді» Громади, у статутах яких уже стояло питання про «самостійне політичне існування» України з «виборним народним правлінням».

З середини 1860-х рр. становлення М. Драгоманова як ученого відбувалося у тісному взаємозв'язку з його публіцистичною діяльністю. У тодішніх роботах М. Драгоманова — історичних, етнографічних, філологічних, соціологічних — мимоволі відбувається зміщення акцентування на політичне підґрунтя означуваного питання.

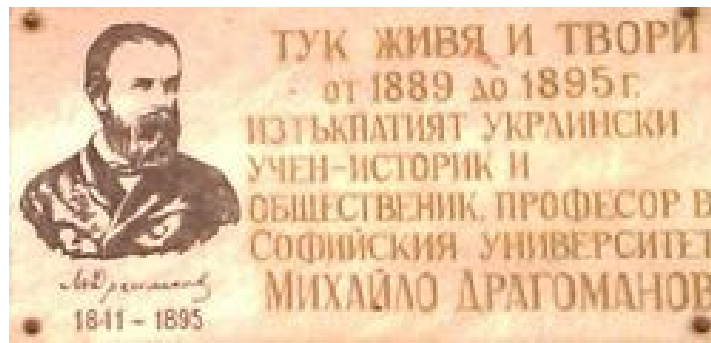
У [1870](#) р. — Київський університет відрядив М. Драгоманова за кордон. Замість запланованих двох років молодий учений пробув там майже три, відвідавши за цей час [Берлін](#), [Прагу](#), [Відень](#), [Флоренцію](#), [Гайдельберг](#), [Львів](#).

Особливе місце у політично-публіцистичній діяльності М. Драгоманова посідала [Галичина](#). Він намагався «розбудити» галицьке громадське життя (так, як він це розумів), піднести рівень суспільної свідомості.

Трирічне закордонне турне М. Драгоманова було надзвичайно плідним для молодого вченого. Він тепер міг критично оглянути й оцінити свої переконання, зіставляючи їх з науковим західноєвропейським досвідом.

Наступ реакції, повторне запровадження утисків проти відроджуваних проявів української культури змусили М. Драгоманова виїхати за кордон і стати політичним емігрантом. Восени 1875 р. через Галичину й [Угорщину](#) він вирушив до Відня з наміром створити там осередок національної політичної думки, започаткувати випуск української газети.

Восени [1876](#) р. - М. Драгоманов створив у [Женеві](#) громадсько-політичний збірник [«Громада»](#). Було видано 5 томів збірника. Головна тема «Громади» — дати якнайбільше матеріалів для вивчення України і її народу, його духовних починань і прагнення до свободи і рівності серед світової спільноти.



Пам'ятна таблиця на честь Драгоманова у [Софії](#)

З другої половини 1880-х рр. М. Драгоманова запрошували до співпраці ряд провідних видань Галичини.

У [1878](#) р. на Паризькому літературному конгресі Михайло Драгоманов зачитав доповідь «Українська література, заборонена російським урядом», у якій різко засудив [Емський указ](#) і виступив на захист [української мови](#) та [культури](#). Прочитавши цю доповідь, що вийшла окремою брошурою, [Карл Маркс](#) підкреслив у тексті такі слова: «Тарас Шевченко — син народу у повному розумінні цього слова. Більше, ніж хто інший, він заслуговує на титул народного поета».

У [1889](#) р. — запрошений викладати на кафедрі загальної історії історико-філологічного факультету [Софійського університету \(Болгарія\)](#), де працював до своєї кончини.

«Пригнічений стан духу значною мірою збільшується від усвідомлення печального стану справ в Україні», — свідчила [Леся Українка](#) про останні дні свого дядька. Тимчасові поліпшення загального стану сприяли сплескам творчого піднесення, але несподівана смерть від розриву аорти обірвала життя вченого і громадського діяча.

У студентські роки захопився історією стародавнього світу. Під керівництвом професора [В. Я. Шульгіна](#) підготував дисертацію на право читання лекцій в університеті «Імператор Тиберій», яку захистив у [1864](#) р.

Працював учителем географії у 2-й Київській гімназії.



Ювілейна монета, присвячена М. Драгоманову

У [1865](#) р. — прийнятий на посаду [приват-доцента](#) на кафедрі загальної історії історико-філологічного факультету [Київського університету Св. Володимира](#). Читав лекції з історії Стародавнього Сходу, історії та історіографії Стародавньої Греції, історії Стародавнього Риму, Нової історії (доби Реформації та Відродження). Опублікував низку статей зі стародавньої історії.

У [1870](#) р. — захистив магістерську дисертацію на ступінь [магістра](#) загальної історії на тему «Питання про історичне значення Римської імперії та Тацит». Після наукового відрядження за кордон у [1873](#) р. призначений на посаду штатного [доцента](#). У [1875](#) р. — звільнений з університету за політичну діяльність.

У своїх наукових і літературно-критичних працях 1870-1890-х рр. («Література російська, великоруська, українська і галицька», 1873–1874 рр.; «Листи на Наддніпрянську Україну», 1893–1894 рр.; «Святкування роковин Шевченка в «руському обществі», 1873 р.; «Війна з пам'яттю про Шевченка», 1882 р.; «Т. Шевченко в чужій хаті його імені», 1893 р. та ін.) вимагав, щоб література неодмінно керувалася принципами вірності правді життя, відповідала своєму часові, сягала проблемами та героями глибин суспільного життя.

Велике значення мала розробка Драгомановим концепції народності літератури. Він наголошував на історичності цієї

категорії, яка, постійно розвиваючись, оновлюючи зміст і форму, виявляла глибоку чутливість до суспільних і естетичних потреб народу. Підтримуючи у творчості українських письменників справді народне, М. Драгоманов вів рішучу боротьбу проти псевдонародності, провінційності та обмеженості літератури.

Одним із перших в українському літературознавстві звернувся до аналізу романтизму як напряму у мистецтві, що у попередні десятиліття відіграло позитивну роль у становленні національної літератури, викликавши зацікавленість до усної народної творчості, етнографії, міфології українців. Цим самим було підготовлено передумови для реалізму, який став домінувати в українській літературі другої половини ХІХ ст.

Цікавою є концепція реалізму в естетиці М. Драгоманова, осердям якої є вимога безтенденційного, об'єктивного змалювання життя. Недооцінка переваг реалістичного способу відображення дійсності вела до того, що окремі українські письменники (наприклад, О. Стороженко) малювали абстрактні схеми, а не живих людей, захоплювалися дидактизмом, у той час як художня творчість вимагає «виводити на сцену існуючі, а не видумані особи й становище». Досягнення реалізму в українській літературі вчений пов'язував із творчістю [Тараса Шевченка](#), [Марка Вовчка](#), [Панаса Мирного](#), [Івана Нечуя-Левицького](#), частково [Юрія Фельковича](#). Займаючись порівняльним літературознавством, М. Драгоманов пропагував важливість загальнолюдських естетичних цінностей у розвитку культури українського народу.

Автор праць «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879), «Историческая Польша и великорусская демократия» (1883), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893); «Автобіографічної замітки» (1883) та «Додаток» до неї (1889); мемуарів «Австро-руські спомини. 1867–1877» (1889–1892); «Исторические песни малорусского народа» (1874–1875, у співавторстві з В. Антоновичем), «Малорусские народныя предания и рассказы» (1876), «Нові українські пісні про громадські справи: 1764–1880» (1881), «Політичні пісні українського народу 18-19 ст.» (1883–1885) та інших.

ЕЙХЕЛЬМАН О́ТТО О́ТТОВИЧ

(1854 — 1943 рр.)



Український громадсько-політичний і державний діяч, вчений-правознавець, професор [Київського університету](#).

Народився 27 квітня 1854 р. у м. Санкт-Петербурзі. Закінчив юридичний факультет Дерпського університету (1875). У 1880 р. захистив докторську дисертацію з міжнародного права. З 1882–1920 рр. — професор кафедри загальної історії права та міжнародного права на юридичному факультеті Київського університету. Брав участь в урядах Української Народної Республіки (УНР). Для потреб УНР розробив проект Конституції, в основу якої поклав драгоманівську ідею про державу, як «спілку громад». У 1918 р. працював у міністерствах торгівлі і промисловості та закордонних справ. У 1921 р. він емігрує до Чехословаччини. Працював в Українському Вільному університеті (Прага, 1921-1943 рр.) та в Українській господарській академії (Подєбради, 1922–1936 рр.). З відкриттям у Празі Українського Інституту громадознавства (1924) став дійсним членом секції соціології, а з 1926 р. заступником директора інституту. Його соціологічні погляди формувалися під впливом концепції «психологічних впливів» В.Вундта, ідей філософії природного права та біхевіористської соціологічної традиції. Основним об'єктом соціологічних зацікавлень Ейхельмана були правові відносини.

У 1880–1882 рр. працював доцентом, потім професором державного та адміністративного права Демидовського юридичного ліцею у м. Ярославлі: тут же у 1880 р. захистив

докторську дисертацію. Від квітня 1882 р. працював у Київському університеті: завідувач кафедри історії; у 1883 р. очолив кафедру міжнародного права; від 1905 р. -декан юридичного факультету. У 1908–1913 рр.-директор Київського комерційного інституту. У 1918–1920 рр.-товариш міністра закордонних справ УНР. Основні праці: «Історія іноземних законодавств» (1884 р.), «Програма курсу міжнародного права» (1885 р.), «До питання історії міжнародного права» (1886 р.), «Конспект лекції з міжнародного права» (1887 р.), «Замітки про міжнародні трактати і міжнародне приватне право. Історичний нарис учень про право і державу» (1892 р.), «Нарис із лекції з міжнародного права» (1909 р.). Уклав збірник міжнародних договорів, підписаних Росією. Брав участь у підготовці проекту Конституції російської імперії, розробив проект виробничого закону. Автор проекту Конституції УНР та «Програм для складання Зводу законів для звільненої України».

О.Ейхельман зробив великий внесок у становлення і розвиток української політичної думки. Фундаментальні державницькі ідеї та ідеали О.Ейхельмана можна використати у реалізації сучасної державотворчої стратегії в Україні. Хоча суспільно-політичні погляди вченого і пройшли скрізь століття, проте не втратили своєї актуальності, відображають діалог століть і схиляються до державотворчих устремлінь українського народу. Останнім конституційним актом УНР був проект Конституції Української держави О.Ейхельмана, що значною мірою відповідає сучасним конституційним баченням українського суспільства. Цей документ містить 345 пунктів, а його особливістю є обґрунтування федерально-державного устрою України.

Запропонований проект Основного закону не здобув достатньої кількості прихильників серед членів конституційної комісії та Національної Ради. Лише кілька з них підтримали проект О.Ейхельмана, посилаючись на його цікаві елементи юридичного та адміністративного характеру.

Над проектом Конституції УНР О. О. Ейхельман почав працювати на початку 1918 р. Цей документ, став своєрідним підсумком конституційно-правових поглядів О.Ейхельмана. Метою розробки та введення конституції, на переконання вченого, було встановити такий державний устрій, який «цілком

відповідатиме потребам всіх народних мас і вищій духовній та економічній культурі у країні».

У сучасному конституційному праві безпосереднє волевиявлення народу на референдумі передбачається лише для вирішення найбільш важливих питань державного життя, насамперед для вирішення питання про зміни у території України (ст.73 Конституції України 1996 р.). О.Ейхельман вважав, що безпосереднє народне голосування на референдумі повинно вживатися і «для вирішення питань звичайного законодавства, а також деяких питань з обсягу державного управління».

О. Ейхельман запропонував особливий порядок прийняття Конституції. Кожна конституція у зв'язку зі змінами у громадському житті, у співвідношенні політичних сил може бути переглянута. Існують різні способи перегляду конституції. Для цього потрібна кваліфікована більшість у палатах парламенту, також інколи потрібне повторне голосування того ж складу парламенту через певний термін. О.Ейхельман передбачав іншу процедуру прийняття постійної Конституції УНР. Для формування її проекту передбачалося створення особливої установчої палати, до складу якої мали бути залученими особи, обрані земсько-державною палатою федерального парламенту, земськими парламентами й населенням. За основу формування постійної Конституції УНР установча палата повинна була взяти тимчасову конституцію і включити до неї зміни, доповнення, зробити скорочення, які приймалися більшістю у 2/3 голосів її членів.

Лише народіві України надавалося право шляхом референдуму прийняти постійну конституцію при умові, що за неї висловиться більшість у 3/5 голосів виборців і що в половині земель за неї буде подана абсолютна більшість голосів.

Помер О. О. Ейхельман 12 лютого 1943 р. у м. Празі.

ЖЕЛ'ЯБОВ АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

(1851 — 1881 рр.)



Революціонер-народник. Народився у селі [Миколаївка](#) (маєток Султанівка) [Феодосійського повіту Таврійської губернії](#) (нині [Советського району Автономної Республіки Крим](#)).

У 1869 р. закінчив навчання у гімназії у місті [Керч](#) і вступив на юридичний факультет [Новоросійського університету](#) в [Одесі](#). У 1871 р. за участь у студентських виступах був відчислений з навчального закладу і висланий з Одеси.

З 1873 р. жив у містечку [Городище Київської губернії](#) (тепер місто [Черкаської області](#)), брав активну участь у роботі [київської Громади](#), був учасником «[ходіння у народ](#)» у [Херсонській](#) і [Катеринославській губерніях](#). За участь в українському народницькому русі неодноразово заарештовувався.

У 1877–1878 рр. Желябов був посудним під час процесу над народниками (процес 193-х) у Петербурзі, але через брак доказів — звільнений. У цей період своєї діяльності зблизився з визначними діячами українського національного руху — [Михайлом Драгомановим](#), [Володимиром Антоновичем](#) та ін.

Від весни 1878 р. до літа 1879 р. Желябов перебував у [Подільській губернії](#), де вів агітацію серед селян.

З 1879 р. — член народницької організації «Земля і Воля». Після розколу «Землі і Волі» став одним з керівників партії «[Народна Воля](#)». Створив ряд найважливіших програмних документів організації. Під керівництвом Желябова засновано першу у Російській імперії газету для робітників — «Рабочая газета».

Один з організаторів замаху на імператора [Олександра II](#) 1(13) березня 1881 р. Заарештований напередодні 27 лютого (11

березня), Желябов добився прилучення своєї справи до судового процесу про вбивство царя. Страчений 3(15) квітня 1881 р.

ЖИТІЦЬКИЙ ПАВЛО ГНАТОВИЧ (1836 — [1911](#) рр.)



Український [мовознавець](#), [лексикограф](#), [педагог](#) і громадський діяч. Доктор російської словесності (1908 р.). Член-кореспондент Петербурзької АН (1898 р.), дійсний член [Історичного товариства Нестора-літописця](#) (1879 р.), [Наукового товариства імені Шевченка](#) (1903 р.).

Досліджував історичну [фонетику української мови](#), зокрема таку її пам'ятку, як [Пересопницьке Євангеліє](#) 1556–1561 рр. (з Пересопницького монастиря на [Волині](#)). Приятелював із [Михайлом Драгомановим](#).

Павло Гнатович Житецький народився 23 грудня 1836 р. (4 січня 1837 р.), у місті [Кременчук](#), тепер [Полтавська область](#) у родині священника. Був відомим українським [філологом](#), [педагогом](#) і громадським діячем, доктором російської словесності з [1908](#) р., [членом-кореспондентом](#) Петербурзької Академії Наук з [1898](#) р., членом [НТШ](#) (Наукове товариство ім. Т. Шевченка) у [Львові](#) з [1903](#) р.

Навчався у [1857–1860](#) рр. у [Київській духовній академії](#), у [1860–1864](#) рр. — на історико-філологічному факультеті [Київського університету](#).

Упродовж 1864—[1868](#) рр. працював учителем [російської мови](#) у [Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії](#) (серед учнів —

майбутній письменник [Григорій Мачтет](#)), з 1868 р. — у кількох гімназіях Києва; в [1874-1893](#) рр. — у [Колегії Павла Галагана](#).

Павло Житецький — один із основоположників українського [мовознавства](#); йому належать глибокі дослідження з [історії української мови](#), літератури і [фольклору](#) (писав українською мовою). Це, передусім, перша в українському мовознавстві велика праця з історії [фонетики](#) української мови «Нарис звукової історії малоруського наріччя» ([1876](#) р.), у якій поставлено і частково розв'язано ряд питань, зокрема про занепад редукованих «ъ» та «ь», про звукову природу «ѣ» та перехід його в «і» тощо. У розвідці «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» ([1876](#) р.) Житецький розкрив мовні та [палеографічні](#) особливості пам'ятки і виявив у її тексті багато рис живого народного мовлення, показавши велике значення її для вивчення історії української літературної мови.

Особливо цінними є праці з історії української літературної мови, що актуальні й у наш час: «Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII ст.» ([1889](#)) та [«Енеїда» Івана Котляревського](#) і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» ([1900](#)). У них вчений дослідив функціонування у писемності ХУІІ - ХУІІІ ст. двох типів старої літературної мови — слов'яно-української, що продовжувала церковнослов'янську традицію, і книжної української мови, яка поєднувала стару писемну традицію з елементами живого народного мовлення; розглянув процеси еволюції обох типів літературної мови на ґрунті їх взаємодії з народнорозмовною мовою і занепад їх під впливом [русифікації](#) у ХУІІІ ст. Павло Житецький першим показав значення «Енеїди» І. Котляревського для формування нової [української літературної мови](#). Становлення нової літературної мови він розглядав у її зв'язках із старою книжною і вбачав у мовно-літературній діяльності І. Котляревського розвиток традиції вживання живого народного мовлення у низьких [жанрах](#) староукраїнської писемності. Досліджував також шляхи розвитку російської літературної мови, її взаємозв'язки з українською («До історії літературної російської мови в XVIII ст.», [1903](#)). Житецький виявляв інтерес до історії мовознавства (статті «Діалог Платона «Кратіл»», [1890](#); «Гумбольдт в історії філософського мовознавства», [1900](#), та ін.). У кількох літературознавчих статтях і рецензіях порушував

проблеми взаємозв'язків літературно-книжної та уснонародної традицій у старій українській писемності.



Павло Житецький в останні роки життя

Помітне місце в історії української фольклористики зайняла праця Павла Житецького «Думки про народні малоруські думи» (1893). У праці «Про переклади [Євангелія](#) малоруською мовою» (1905) Житецький здійснив науковий аналіз мови тогочасних українських перекладів Євангелія з екскурсом в історію перекладів євангельських текстів українською мовою.

Автор шкільних підручників: «Теорія твору з хрестоматією» (1895), «Теорія поезії», «Нариси з історії поезії» (обидва— 1898), які не раз перевидавалися.

Брав активну участь у виробленні норм українського правопису. Розроблена Павлом Житецьким правописна система частково була використана в україномовній частині «Записок Юго-Западного отдела Русского географического общества» (1873–1876 рр.), а також мала вплив на правопис «Словаря української мови» під редакцією [Бориса Грінченка](#) (1907–1909 рр.). Допомагав в упорядкуванні й підготовці цього словника до друку.

Житецький був активним учасником українського політичного руху, членом київської [«Громади»](#), співробітником [«Кіевской Старини»](#). У дискусії щодо «теорії» [Михайла Погодіна](#) про нібито російськість княжого Києва відстоював думку, що [Київська Русь](#) — це держава українського народу, що традиції культури й побуту тут не

переривалися у всі часи, а риси української мови наявні ще у письмових джерелах XII - XIII ст.

Останні роки свого життя мешкав у Києві за адресою [Андріївський узвіз](#), 34 (190?-1911 рр.). Помер у Києві 1911 р.

Видатному науковцеві присвячено одну з вітрин [Музею Однієї Вулиці](#). У музеї представлені оригінальні портрети і праці вченого, а також все коло київської [«Громади»](#), — праці, фотографії та автографи відомих українських діячів.

ЗІБЕР МИКОЛА ІВАНОВИЧ **(1844 — 1888 рр.)**



Український [економіст](#) і [соціолог](#), [філософ](#), громадський діяч, перший популяризатор економічного вчення Карла Маркса у Російській імперії та Україні.

Народився Микола Зібер у [Судаку \(Крим\)](#). Син швейцарського підданого і українки, уродженець Таврійської губернії. Вихованець сімферопольської гімназії. У [1876](#) р. закінчив юридичний факультет Київського університету, після чого недовго був мировим посередником у Волинській губернії. У [1871](#) р., за дисертацію «Теорія цінності і капіталу Д. Рікардо, у зв'язку з пізнішими доповненнями та роз'ясненнями» («Киевские Университетские Известия», [1871](#) р.), отримав ступінь магістра

політичної економії і відряджається за кордон.

У [1873-1875](#) рр. працював доцентом, згодом професором політекономії і статистики. Зібер був членом [київської Громади](#) і Південного-Західного Відділу Географічного Товариства. Приятелював з [М. Драгомановим](#), після звільнення якого з Київського університету на знак протесту також залишив цей навчальний заклад. Співпрацював у інформаційно-публіцистичних збірниках «Громада», які видавав у [Женеві М. Драгоманов](#), мав тісний зв'язок з [віденською](#) «Січчю», дописував до журналів «Знання» і «Вісник Європи» та ін. Зібер був великим прихильником кооперативного руху, одним з його організаторів в Україні. У [1873](#) р. університет святого Володимира вибрав Зібера [доцентом](#) по кафедрі політичної економії і статистики, але у [1875](#) р. він вийшов у відставку і поселився у [Швейцарії](#), звідки постійно брав участь своїми статтями у російських журналах, а також у газеті «Русские Ведомости».

З журнальних статей Зібера найчудовіші: «Экономическая теория Карла Маркса» («Знание», [1876](#); «Слово», [1878](#)); «История швейцарской альменди» («Вісник Європи», [1881](#)); «Экономические эскизы» («Вітчизняні Записки», [1880](#); 1881; [1882](#)); «Доли громадського володіння в Швейцарії» («Вісник Європи», [1882](#)); «Про вплив прогресу на бідність» («Русская Мисль», [1883](#)); «Разподіл поземельної власності в Германії» («Русская Мысль», [1883](#)); «Громадська економія і право» («Юридический Вестник», [1883](#)).

Найбільшу популярність приніс Зіберу вищезазначений твір по «Теорії цінності», найповніше не тільки російською мовою, але і в іноземній літературі викладання різних теорій і визначень цінності і капіталу. Д. Рікардо, ім'я якого поставлене у заголовку цього твору, є тільки головним центром, біля якого групуються інші економісти. Надзвичайно високо ставлячи Рікардо (повне зібрання творів якого, у перекладі російською мовою, Зібер видав особливою книгою, у [1882](#) р.), Зібер у той же час прагнув довести прямий наступний зв'язок між теоріями цінності Рікардо і Карла Маркса. Останній знайшов собі у Зібере кращого тлумачника і популяризатора у російській літературі. Це виразилося особливо у гарячому захисті головного твору К. Маркса «Капітал» від його російських критиків, Герье, Чичеріна і Ю. Жуковського. Він пише критичні статті, спрямовані проти Ю. Жуковського та Б.

Чичеріна, які виступили проти економічного вчення К. Маркса. Він відхиляє як безпідставне намагання буржуазних критиків звинуватити К. Маркса у метафізичному підході до дослідження цінності. Полемізуючи з Ю. Жуковським та Б. Чичеріним, які особливо гостро критикували теорію К. Маркса про додаткову вартість, М. Зібер не лише прагне спростувати аргументацію її критиків, а й викладає й роз'яснює суть цієї теорії. Популяризація «Капіталу» знайшла відображення також і у пізнішому, важливішому творі Зібера: «Рікардо і К. Маркс в їх суспільно-економічних дослідженнях» (Спб., [1885](#)). У цій книзі, що є, до певної міри, переробкою «Теорії цінності», Зібер ще повніше зобразив природну еволюцію теорії Рікардо в учення Маркса, освітивши особливо яскраво процес розвитку капіталістичного виробництва і переживання ним трьох основних фаз: ремесло, мануфактура, фабрика. Як коментатор і популяризатор економічного вчення К. Маркса М. Зібер показує суперечності капіталістичного виробництва й повертає до них увагу читачів, глибоко аналізує становище робітничого класу, прямо переказуючи деякі місця з «Капіталу». Завдяки, головним чином, працям Зібера, трудова теорія цінності Рікардо-Маркса і Марксова схема економічного розвитку отримали і у російській економічній науці тверду і міцну постановку. Самий спосіб викладу і критики даних теорій виявляє як обширну ерудицію Зібера, так і видатну його здібність до теоретичного мислення і творчості. Більшість праць Зібера обертаються біля тих же теоретичних питань, проте його погляди на закономірності суспільного розвитку заслуговують на додаткове вивчення. М. Зібер зробив значний внесок у опрацювання багатьох суспільно-економічних проблем. Він досліджував питання розвитку первісного суспільства, виникнення різних форм власності, великого й дрібного виробництва у землеробстві та ін. У «Нарисах первісної економічної культури» ([1883](#)) Зібер, користуючись численним літературним матеріалом з опису побуту різних некультурних народів і племен, та одночасно і історичними даними про первісний стан нині культурних європейських народів, робить спроби узагальнення первісних форм суспільного життя. Головна його увага приділена явищам економічним, але поряд з ними висвітлюються форми шлюбних і сімейних відносин і інші сторони життя суспільства. Основна

думка твору полягає у тому, що громадські форми господарства, в їх різних стадіях, представляють універсальні форми економічної діяльності на ранніх етапах розвитку. Підтверджується це розглядом різних видів і моментів громадської господарської діяльності — полювання, рибного лову, тваринництва, землеробства, робіт по випалюванню лісів, зрошуванню, споруді жител. Первісні види і поняття власності і різні форми обміну також знаходять у Зібера достатньо повне освітлення, так само як і процес розвитку суспільно-посадової діяльності, общин, як і корпорацій.

Найвизначніші праці: «Теорія цінності і капіталу Д.Рікардо» (1871); «Нариси первісної економічної культури» (1883); «Девід Рікардо і К.Маркс в їх суспільно-економічних дослідженнях» (1885)

КАПНІСТ ОЛЕКСІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (1796 – 1867 рр.)



Військовик, член [Союзу благоденства](#). [Підполковник Воронежського піхотного полку](#) (1825 р.). [Миргородський повітовий предводитель](#) дворянства. [Колезький радник](#) (1856 р.).

З [дворян Катеринославської губернії](#). Батько полтавський губернський предводитель дворянства, письменник [Капніст Василь Васильович](#), мати — Олександра Олексіївна Дьякова (сестра другої дружини [Михайла Державіна](#)). У службу вступив у лейб-гвардії [Ізмайловський полк підпрапорщиком](#) — 3

жовтня [1814](#) р. У [1821](#) р. призначений [ад'ютантом](#) до [Миколи Раєвського](#). [Підполковник](#) Воронежського піхотного полку з 29 квітня [1825](#) р. Член [Союзу благоденства](#) з [1820](#) р. [Михайло Бестужев-Рюмін](#) пропонував йому вступити у [Південне товариство](#), на що Капніст відповів відмовою. Під час слідства у справі [декабристів Бестужев](#) і [Муравйов-Апостол](#) підтвердили це і показали, що з [1821](#) р. Капніст змінив образ думок і тому ніхто з ним з приводу таємного товариства зв'язків не підтримував.

Наказ про арешт від 30 грудня [1825](#) р., заарештований у [Києві](#) — 14 січня [1826](#) р., доставлений до [Петербургу](#) на головну гауптвахту — 19 січня, з 20 січня ув'язнений у [Петропавловську фортецю](#). 15 квітня [1825](#) р. Височайше наказано звільнити, арешт зарахований у покарання.

Звільнено від служби — 18 березня [1827](#) р. Почесний наглядач миргородського повітового училища ([1833](#)), миргородський повітовий предводитель дворянства ([1829–1835](#) рр., [1841–1844](#) рр.). У [1836](#) р. відкрив в [Обухівці](#) школу для селянських дітей.

Сім'я: з 1833 р. був одружений на Уляні Дмитрівні Білуха-Кохановської. Подружжя мали дітей (з 15 січня 1876 р. носили титул графів)

Дмитро (1837-1904 рр.) - таємний радник.

Василь (1838-1910 рр.) - гофмейстер; одружений на кнж Варварі Василівні Репніної.

Петро (1839-1904 рр.) - таємний радник, сенатор; одружений на графині Надії Олексіївні Стенбок-Фермор.

Павло (1842-1904 рр.) - таємний радник, сенатор; одружений на Емілії Олексіївні Лопухиной. Їх сини - Олексій і Дмитро Капністи.

Олександра (1845-1920 рр.) - дружина Бориса Миколайовича Чичеріна (1828-1904 рр.); С. А. Товста вказувала, що вони «втратили свою єдину дочку», насправді у них було троє дітей, померлих у дитинстві; у тому числі син Олексій (14 квітня - 6 червня 1874 рр.).

Марія (1848-1925 рр.) - друга дружина камергера Василя Аркадійовича Кочубея (1826-1897 рр.). Один з їхніх синів - депутат Василь Кочубей.

КАРА́ЗІН ВАСІ́ЛЬ НАЗА́РОВИЧ
([1773](#) — [1842](#) рр.)



[Вчений](#) Російської Імперії, [винахідник](#), [громадський діяч](#). Засновник [Харківського університету](#) (1805), ініціатор створення одного з перших у [Європі](#) Міністерства [народної освіти](#), автор ліберальних проектів реформування [державного](#) устрою і народного господарства. Праці з [агрономії](#), конструювання [сільськогосподарських](#) машин. Зробив численні відкриття у галузі [органічної](#) і [неорганічної хімії](#), першим запропонував створення мережі [метеорологічних станцій](#) по всій державі.

Василь Назарович був нащадком стародавнього [дворянського](#) роду, який мав свій герб ще з 1627 р. Засновником роду вважається Григорій Караджи (прадід Василя Назаровича) — [архієпископ](#) міста [Софії](#). Дід Каразіна, Олександр Григорович, переїхав до Росії за часів [імператора Петра I](#). Саме тоді його прізвище було записано з російським закінченням (Каразін).

Батько Василя — [Назар Олександрович Каразін](#) — успадкував професію від свого батька — також став військовослужбовцем. Пішовши у відставку у 1770 р., [Назар Каразін](#) отримав «в вечное пользование» села [Кручик](#) і [Основинці](#) на Харківщині. Він одружився з донькою [козацького сотника](#) Харківського полку Якова Івановича Коваленка Варварою Петрівною (майбутньою матір'ю Василя Назаровича). У селі [Кручик](#) Богодухівського повіту Харківської губернії (нині [Богодухівський район](#)) на [Харківщині](#)) 30 січня 1773 р. у селянській хаті і народився Василь Назарович Каразін.

Дитячі роки Василь провів у колі рідної сім'ї, слухаючи розповіді батька про війни, в яких той брав участь, про життя своїх предків — [сербів](#), які вели боротьбу з [Туреччиною](#) за своє національне визволення.

Каразін мав можливість бачити життя звичайного [маєтку](#). Із селянського середовища він виніс утопічне переконання, що [поміщик](#) відповідає перед богом і імператором за [селян](#), якими керує. Це свідoctво досить прогресивних поглядів Каразіна, яких не мала більшість оточення вченого.

Народився [30 січня 1773](#) р. у с. [Кручик](#) на Слобожанщині (тепер Харківська область). Батько, офіцер російської армії, походив з грецького роду Караджі, мати — з козацької родини Ковалевських. До 10 років Василь навчався у маєтку батька, родина переїхала до Вільшани, де у будинку вітчима він часто зустрічався з незвичною особою — Григорієм Сковородою. Дитячі спогади про це знайомства Василь Назарович проніс через усе життя. Світогляд В. Н. Каразіна формувався під впливом творів Г. С. Сковороди та найкращих європейських культурних традицій, що панували в приватних пансіонах Кременчука та Харкова, де він навчався до 17 років. У січні 1791 р. Василь Каразін вступив на військову службу. У сержанта Семенівського гвардійського [полку](#) було багато вільного часу, отож він став постійним слухачем лекцій у Горному корпусі — на той час найкращому вищому навчальному закладі Росії, де здобув ґрунтовні знання з [математики](#), [фізики](#), [хімії](#), [медицини](#), оволодів основними європейськими мовами. Восени 1795 р. Василь Назарович залишив військову службу, щоб «вивчати Росію і займатися точними науками». Він оселився у своєму маєтку у селі Кручик, де одружився з дівчиною-кріпачкою. Кілька років Василь Назарович жив замкнуто, ведучи наукову роботу і практично не виїжджаючи за межі повіту. Переконалий [«західник»](#), В. Н. Каразін мріяв назавжди виїхати за кордон, щоб «серед просвіченого суспільства... жити своєю моралью». Але покинути межі Російської імперії без спец. дозволу царя було неможливо. Спроба втекти без дотримання законних документів закінчилася невдачею. 3 серпня 1798 р. В. Н. Каразіна, його вагітну дружину та слугу Остапа схопили й запроторили на гаупвахту міста Ковно. Випереджаючи офіційне донесення, Василь Назарович написав листа до [імператора](#) Павла з поясненням своїх намірів і передав

його естафетою. З листа Каразіна до імператора: «Я волів позбавитись Вашого правління, як надзвичайно жорстокого. Вільний спосіб мислення і жага до науки були єдиною моєю провиною».

Сміливість вчинку [дворянина](#) і щире пояснення своїх намірів спонукало Павла I до несподіваного рішення: Каразін отримав посаду у державній скарбниці (а міг би потрапити в [заслання](#) чи у в'язницю). Нова служба потребувала постійної роботи у Московському та Петербурзькому [архівах](#) і педагог використовує цю обставину для збирання матеріалів з історії Росії.

Досить нетиповою була поведінка дворянина Василя Каразіна і в особистому житті. Повернувшись з Петербурга, де залишив службу у престижному Семенівському полку, узяв шлюб з дівчиною-кріпачкою Домною, якій виповнилося тоді 14 років. Саме з нею, вже вагітною, він і намагався втекти за кордон з Російської імперії. Звичайно, що цей шлюб дворянське оточення не визнавало.

Одружитися вдруге Василь Каразін спробував на початку XIX ст. Він сватався до Надаржинської Олександри Тимофіївни. Але багата наречена відмовила Каразіну, тоді раднику самого царя Олександра I, і вийшла заміж за кавалергарда, генерал-майора Корсакова Олексія Івановича.



Імператорський університет в місті Харків, стародавня будівля.

У 1801 р. після убивства імператора Павла трон посів його старший син [Олександр I](#). Аби залучити на свою сторону якомога

більше прихильників, новий цар робить декілька ліберальних кроків. Не досить обізнаний з подвійними стандартами царату, ідеаліст-Каразін сприйняв ці кроки за щирі наміри. Він подає новому імператору свій проект політичної та економічної перебудови імперії. Цар нібито пестить Каразіна, робить його [радником](#) і дає тому високу посаду. Саме у цей недовгий період Каразіну і вдалося заснувати і Міністерство просвіти, і як крок практичної просвіти — заснувати [університет](#) у місті [Харків](#) у 1805 р.

Жага до практичної діяльності, до швидкого впровадження своїх ідей у реальність зіграла з Каразіним злий жарт. Він наражається на тяганину, хабарі, злочинство, наживає могутніх ворогів і починає дошкуляти царю та його прибічникам критикою, докорами, звинуваченнями. Василь швидко набрид і царю, і його підступному оточенню, адже серед ворогів Каразіна опинились дуже впливові особи, яким довіряв Олександр I (наприклад, могутній [Аракчєєв](#) та інші).

Про вдячність до Каразіна забуто — йому дають наказ про відставку, виїзд зі столиці. Він знову у селі, але не скоряється і знову пише листи, проекти, повідомлення, осуди до царя. Тепер він потрапляє під нагляд поліції, потім заборона жити у столицях, пізніше ув'язнення у тюрмі-фортеці [Шліссельбург](#), у Ковенській тюрмі-фортеці. Царство було нове, та проблеми і негаразди — старі. Але діяльного ідеаліста Каразіна ніщо не зломило і не притишило.

З ініціативи Каразіна було засновано [Харківський університет](#) (1805 р.) та створено [Філотехнічне Товариство](#) (1811–1818 рр.) для поширення досягнень науки, техніки та розвитку [промисловості](#). Каразін займався народними школами, жіночою освітою, державними архівами, науковими дослідженнями.

У [1820–1821](#) рр. за критику існуючого суспільного ладу був ув'язнений у [Шліссельбурзькій фортеці](#). Після звільнення жив під наглядом поліції у своєму маєтку.

Найкращу оцінку практичній та науковій діяльності Василя Каразіна дав О. І. [Герцен](#) в своєму «Колоколі», де писав: «Невтомна діяльність Каразіна і глибока наукова освіта його були вражаючими: він був астрономом, хіміком, агрономом,

статистиком... моторним чоловіком, який вносив у будь-яке питання зовсім новий погляд і цілком правильне домагання.



Особняк Миколи Кумані у Миколаєві за адресою вул. Пушкінська, 4, в якому помер Василь Каразін

У жовтні [1842](#) р. 69-літній Каразін приїхав у [Миколаїв](#) до сина, який служив на [Чорноморському флоті](#) під командуванням [М. П. Лазарєва](#). [Адмірал](#) зацікавився життям та діяльністю вченого і звернувся до його сина з пропозицією скласти біографію батька.

По дорозі з Миколаєва до [Криму](#), куди Василь Каразін поїхав для проведення своїх досліджень, учений захворів і через тяжкий стан повернувся до Миколаєва.

4 (16) листопада 1842 р. Василь Каразін помер на руках генерала [Миколи Михайловича Кумані](#) у його будинку за адресою: вул. Бульварна (тепер [Пушкінська](#)), № 4.

Похований на [міському кладовищі](#) у каплиці. На обеліску склепу викарбувані деякі факти його видатної біографії:

«Винуватець заснування у Росії Міністерства народної освіти, засновник Харківського університету, фундатор і правитель Філотехнічного товариства, ...
« запроваджувач квітучої торгівлі та добробуту громадян у м. Харків; природознавець, який подав перший думку про можливність зробити з метеорології науку точну, корисну для людей; почесний член різних вчених товариств, російських та іноземних».

На жаль, догляду за місцем поховання В. Каразіна не було і склеп сплюндровано. У вересні 2010 р. представниками [Харківського державного університету ім. В. Н. Каразіна](#) та [Чорноморського гуманітарного університету ім. П. Могили](#) було зроблено ремонт склепу. Шефство над захороненням взяли студенти Чорноморського гуманітарного університету ім. П. Могили та учні [ЗОШ № 29 міста Миколаєва](#).



Каразін автор ряду важливих відкриттів у галузі [техніки](#), [хімії](#), [агрономії](#), [селекції](#) тощо. Йому належать близько 60 наукових праць.

У [Харкові](#) та [Кручику](#) Василю Назаровичу Каразіну встановлено пам'ятники.

До створення пам'ятника у [1905](#) р. у Харкові мав відношення архітектор [Бекетов Олексій Миколайович](#), бронзову постать В. Н. Каразіна виконав [скульптор](#) Андреотті І. І. За переказами, збори грошей на монумент Каразіну тривали 20 років. Але неспокій і зміни ставлення були характерні як до живого, так і до «бронзового Каразіна». Ливарна майстерня виготовила його влітку [1904](#) р. Це був перший монумент з фігурою у повний зріст у Харкові.

Монумент розмістили на виході з університетського саду у середині [вулиці Сумської](#). За часів [СРСР](#) у лютому [1934](#) р. монумент зняли і перенесли на Університетську вулицю. А спорожніле місце зайняв радянський монумент Тарасу Шевченко, ніби поетові неможливо було відшукати інше місце. Через три роки (у 1937) прийнято рішення взагалі зняти монумент Каразіну

та перевезти на Харківський тракторний завод на переплавку у метал. Адже у Василя Каразіна не було «революційних заслуг». Здається, про монумент забули і він простояв у дворику заводу 20 років... У [1958](#) р. про скульптуру роботи Андреотті І. І. згадали і встановили неподалік від сучасної споруди університету. У серпні [2004](#) р. (на 100-річні роковини пам'ятки) монумент у черговий раз перенесли на майданчик перед головним корпусом університету.

Ще гіршим за часів СРСР було ставлення до склепу-поховання Василя Каразіна у місті Миколаїв. Склеп спустошено, а приміщення використовували місцеві безпритульні для ночівлі.

На честь Каразіна названо [астероїд 6547 Василькаразін](#).

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО ГРИГО́РІЙ ФЕ́ДОРОВИЧ ([1778](#) — [1843](#) рр.)



Український [прозаїк](#), [драматург](#), [журналіст](#), [літературний критик](#) і культурно-громадський діяч. Засновник художньої прози і жанру соціально-побутової комедії у класичній українській літературі. Твори письменника утверджували високі морально-етичні якості людини з народу, відіграли помітну роль у розвитку української мови. Як письменник, видавець, літературний критик і публіцист виступав в оборону художніх можливостей української літературної мови.

Брав участь у заснуванні професійного театру у [Харкові \(1812\)](#), у виданні першого в Україні журналу

[«Українській Вѣстникъ»](#) (1816–1817 рр.), сприяв виданню альманаху [«Молодикъ»](#)(1843–1844 рр.).

Одного дня 1604 р. до [Києва](#) прибився звідкись дід із внуком-сиротою Григорієм. Невдовзі дід помер, а внук прижився. За ніжну вдачу і незвичайну вроду підлітка прозвали Квіточкою, а коли підріс — Квіткою. Згодом у нього закохується горда красуня, дочка [київського воєводи](#), і парубок відповідає палкою взаємністю. Вони потай вінчаються, підмовляють гурт козаків і тікають на вільні, дикі тоді, землі [Лівобережжя](#). На березі річки [Уди](#) засновують поселення — початок майбутнього [Харкова](#) й усієї [Слобожанщини](#). Це був прапрадід Григорія Федоровича, що заснував рід [Квіток](#).

Народився у [с. Основі](#) (тепер у межах Харкова). Походив з козацько-старшинського роду.

Здобув домашню освіту, згодом навчався у Курязькій монастирській школі. У родині панувала глибока шана до рідної мови, історії, фольклору, мистецтва. Звичаї у родині відзначалися простотою, тут багато читали, постійними були вистави самодіяльного театру, натхненником яких був Григорій; він же виконував і головні ролі. Усе це формувало мистецькі смаки юного Квітки, його суспільні погляди, прищеплювало любов до народної поезії, виховувало повагу до простолюду. Родину Квіток часто відвідував [Сковорода](#), а відомо, що він відвідував лише одностумців. Може, тому Григорій Квітка вивчає напам'ять вірші Сковороди, байки [Гулака-Артемовського](#), цілі уривки з [«Енеїди»](#), читає [Ломоносова](#) і [Мольєра](#), [Жуковського](#) і [Сервантеса](#) — взагалі все, що потрапляло йому на очі, любив слухати легенди, повір'я та розповіді про героїчні битви козаків супроти нападників.

15-тирічним юнаком зарахований вахмістром у лейб-гвардії кінний полк, числився «не при справах» в департаменті герольдії, у 1796—1797 рр. числився ротмістром Сіверського карабінерного та Харківського кірасирського полків. Після відставки близько 10-ти місяців, з червня 1804 до квітня 1805 рр., відбував послух у [Курязькому монастирі](#). У 1806 р. служив у народному ополченні, був повітовим предводителем дворянства (1817–1828 рр.), згодом — головою Харківської палати кримінального суду. Став активним діячем громадського і культурного життя Харкова. Обирався членом Товариства наук при Харківському університеті.



Палац Квіток в слободі Основі. Саме за назвою родинного маєтку й було взято Григорієм псевдонім

Виступив одним із засновників Харківського професійного театру (з 1812 р. — його директор), Благодійного товариства (1812), Інституту шляхетних дівчат (1812), Харківської губернської бібліотеки (1838). Квітка-Основ'яненко був прихильником ідеї вдосконалення суспільства шляхом реформ та впливу на нього засобами літературного і театрального мистецтва. Головним творчим принципом вважав «писання з натури», орієнтацію на живу навколишню дійсність. Виступав з пропагандою народної теми у літературі, був переконаний у позастановій цінності особистості. Свої перші твори друкував у журналі [«Украинский Вістник»](#), який видавав у 1816–1817 рр. разом з Р. Гонорським і [Є. Філоматським](#). Писав українською і російською мовами.

Помер Г. Квітка-Основ'яненко 20 серпня 1843 р. після тяжкої хвороби у Харкові.

У 1820 рр. виступив з комедіями — «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе» (1827 р., опубл. 1840 р.), «Дворянские выборы», [«Шельменко-денщик»](#) та ін. Спираючись на літературну традицію, започатковану Іваном Котляревським, народну пісенність і гумор, Квітка-Основ'яненко написав українською мовою популярні й досі комедії [«Сватання на Гончарівці»](#) (1835), «Шельменко-денщик» (1835), «Бой-жінка» (1840).



Могила-пам'ятник в Харкові

Українські прозові твори Квітки-Основ'яненка поділяються на дві основні групи: бурлескно-реалістичні («Салдацький патрет», «Мертвецький великдень», «От тобі і скарб», «Пархімове снідання», «Підбрехач», повість [«Конотопська відьма»](#)) та сентиментально-реалістичні повісті ([«Маруся»](#), 1834; «Козир-дівка», 1838; «Сердешна Оксана», 1841; «Щира любов», 1839; «Добре роби — добре й буде», 1836; «Божі діти», 1840; «Перекотиполо», 1840).

Серед найкращих творів російською мовою — роман [«Пан Халявский»](#) (1840), повісті «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова» (1841), «Ганнуся», «Панна сотниковна», історико-художні та етнографічні нариси «Головатый» (1839), «Украинцы» (1841), «История театра в Харькове» (1841), «1812 рік в провінції», так звані фізіологічні нариси — «Ярмарка» (1840), «Знахарь» (1841).

Найкращі твори Квітки-Основ'яненка одними з перших представляли українську літературу європейським читачам. У 1854 р. у Парижі опубліковано французькою мовою «Сердешну Оксану». Твори Квітки-Основ'яненка перекладено польською, болгарською, чеською та іншими мовами. З Квіткою-Основ'яненком листувався [Тарас Шевченко](#). Поет давав позитивні відгуки на його твори, присвятив йому [вірш](#) «До Основ'яненка» («Б'ють пороги; місяць сходить»; 1839 р.) та виконав

ілюстрації [«Знахар»](#) і «Панна Сотниківна» до однойменних творів.

Квітка-Основ'яненко має почесне ім'я «батька української прози». Його повісті, сюжети яких розгортаються поза соціальними конфліктами, з ідеально-побожними героями, є типовим зразком українського сентименталізму. Творчість Квітки-Основ'яненка справила значний вплив на подальший розвиток української літератури, зокрема так званої етнографічної школи. [І. Бецький](#), видавець альманаху [Молодикъ](#), писав, що Квітка-Основ'яненко:

«могъ, по своему несомнѣнному, самородному
« таланту, одинъ поддержать самостоятельность
малороссійской литературы».



Пам'ятник Г.Ф. Квітці-Основ'яненку в Харкові.

Ім'ям письменника у [1978](#) р. названо вулицю поблизу старого [Харківського університету](#) (колишній Уфимський провулок).

На [вулиці Квітки-Основ'яненка](#) у Харкові є встановлений у [1994](#) р. пам'ятник Григорію Федоровичу Квітці-Основ'яненку, створений скульптором Семеном Якубовичем і архітектором Юрієм Шкодовським.

Так само у Харкові є [парк імені Квітки-Основ'яненка](#), розташований в історичному районі [Стара Основа](#). До даного парку раніше примикала садиба родини [Квіток](#). Це було їх родовий маєток. Будівля втрачена, парк в значній частині був вирубаний під приватну забудову.

У Т. Г. Шевченка є вірш «До Основ'яненка», присвячений письменнику. До 1917 року в Харкові існувало 28-е Приходське училище в ім'я Квітки-Основ'яненка. У 2008 р. у серії «Видатні особистості України» Національним банком України була випущена [монета номіналом у 2 гривні](#), присвячена Г. Ф. Квітці-Основ'яненку. Автор ескізів і моделей — Володимир Атаманчук.



Монета України 2 [гривні](#). Квітка-Основ'яненко Г.Ф. 2008 Аверс



Монета України 2 [гривні](#). Квітка-Основ'яненко Г.Ф. 2008 Реверс

Найвідоміші твори: «Конотопська відьма» (1833); «Маруся» (1832); «Салдацький патрет» (1833); «Сватання на Гончарівці» (1835); «Сердешна Оксана» (1841); «Козир-дівка» (1838); «Ганнуся» (1839); «Шельменко-волосний писар».

КІСТЯКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ
(1833 — 1885 рр.)



Український [вчений-криміналіст](#) та історик права, батько [Володимира](#), [Богдана](#) та [Ігора Кістяківського](#).

Народився 14 ([26 березня](#)) [1833](#) р. у селі [Городищі Сосницького повіту Чернігівської губернії](#) (тепер [Менського району Чернігівської області](#)) в родині [священника](#). У [1852](#) р. закінчив Чернігівську духовну семінарію, у [1857](#) р. юридичний факультет [Київського університету](#). З [1864](#) р. — [приват-доцент](#), а з [1869](#) р. — [професор](#) кримінального права цього ж університету.

Досліджував і здійснив редакцію видатної юридичної пам'ятки [«Права, по которым судится малороссийский народ»](#)([1879](#)). Перебуваючи у [Петербурзі](#), виконував обов'язки заступника редактора українського журналу [«Основа»](#). У [1882](#) р. висловив бажання увійти до складу [Київської Громади](#), хоча тоді вона вже існувала нелегально. Брав участь у роботі Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, надавав матеріальну підтримку у виданні українських [книжок](#).

Помер 13 ([25 січня](#)) [1885](#) р. Похований у [Києві](#) на [Байковому кладовищі](#).

Був одним з ініціаторів створення та головою [Київського юридичного товариства](#). Опублікував близько 70 наукових статей у журналах [«Киевская Старина»](#) і [«Киевские Университетские Известия»](#).

Досліджував українське звичаєве право, історію права та судовий устрій [Гетьманщини](#). Зібрав і видав збірник законів [«Права, за якими судиться малоросійський народ»](#) ([1879](#)). [Автор](#) праці: [«Дослідження про смертну кару»](#) ([1867](#)).

КИБАЛЬЧИЧ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1853 - 1881 рр.)



Винахідник і революціонер-народник українського походження. Автор схеми першого у світі реактивного літального апарата. Страчений за замах на імператора [Олександра II](#).

Народився Микола Іванович Кибальчич 31 жовтня 1853 р. у місті [Коропі](#), сьогодні [Чернігівська область](#), у родині священника. Підліток пішов на серйозний конфлікт із батьком-священником, покинув духовну семінарію у Чернігові і вступив до гімназії [Новгорода-Сіверського](#). Там же хлопчик і захопився [хімією](#), за що навіть одержав прізвисько Миколка-піротехнік. Щоб читати технічну літературу, він самотужки вивчив [англійську мову](#). Кибальчич був одним із найкращих учнів гімназії. Закінчивши зі срібною медаллю навчання, хлопець обрав для себе шлях вивчення точних наук. Це привело його спочатку у Петербурзький інститут інженерів шляхів сполучення (1871—1873 рр.). Не закінчивши його, він перейшов у Медично-хірургічну академію. Тут Кибальчич і познайомився з [народовольцями](#) та їхніми ідеями. У 1875 р. за зберігання нелегальної літератури був заарештований і майже три роки провів у [Лук'янівській в'язниці](#) у Києві, після чого його випустили під нагляд поліції.

Ще за часів навчання у Новгород-Сіверській гімназії та спілкуючись з своїм дядьком, Микола Іванович познайомився із народницькими ідеями. В умовах заборони продовжити освіту він обрав шлях революціонера-підпільника. Народники належно оцінили здібності экс-студента. Згодом Кибальчич працює і у

підпільних друкарнях, і у так званих «пекельних лабораторіях», де виготовляли вибухівку і зброю для терористичних актів. Там і проявився його неабиякий талант хіміка і винахідника. Микола навчився у домашніх умовах робити [нітрогліцерин](#) і [динаміт](#). Навіть більше — він поліпшив їх якість. Динаміт Кибальчича за своїми характеристиками перевершував [динаміт](#) його винахідника — шведа [Нобеля](#). Крім того, він створив рецепт унікальної фарби для підпільних друкарень народовольців.

Кибальчич також написав одну з найважливіших в народовольчій публіцистиці теоретичну статтю «Политическая революция и экономический вопрос» (газ. «Народная воля», 5 лютого 1881 р.).

На імператора Олександра II «Визволителя» терористи-народовольці здійснили шість замахів. Увійшовши до складу терористичної групи [Андрія Желябова](#), Кибальчич проаналізував помилки попередніх замахів і вирішив створити бомбу, якій би не було рівних. Царські генерали пізніше назвуть її справжнім дивом і новим словом у вибухотехніці. По суті, вона стала прообразом сучасної гранати. Подібних зразків у той час техніка Європи ще не знала.

Під час останнього замаху на царя 1 березня 1881 р. вирішальну роль зіграла «забійна сила» бомби, створеної Кибальчичем. Однак після цього прожити на свободі талановитому винахіднику вдалося недовго — його заарештували через сімнадцять днів після теракту. У камері, за кілька днів до страти, Микола розробив проект реактивного літального апарата. У проекті Кибальчич розглянув пристрій порохового ракетного двигуна, керування польотом шляхом зміни кута нахилу двигуна, програмний режим горіння, забезпечення стійкості апарата тощо. Схему унікального апарата арештант надряпав уламком гудзика на стіні каземату... Миколі Кибальчичу вдалося передати папери з розробленим проектом адвокату. Однак їх вилучила царська «охранка», долучила їх до справи і відправила у спецархіви таємної канцелярії. Тут вони пролежали до перемоги Жовтневої революції. Вперше було опубліковано у 1918 р. у журналі «Былое», № 4-5. У проекті Кибальчич обґрунтував вибір робочого тіла і джерела енергії апарата, висунув ідею про можливість застосування [броньованого пороху](#) для реактивного двигуна і про необхідність забезпечення програмованого режиму горіння

пороху, розробив пристрої для подачі палива і регулювання, способи запалювання. Подачу порохових шашок у камеру згорання Кибальчич планував забезпечувати за допомогою автоматичних годинникових механізмів. Досліджуючи питання щодо стійкості польоту, Кибальчич зазначив, що стабілізація апарата може проводитися як відповідним розподілом мас, так і за допомогою крил-стабілізаторів. У проекті досліджене питання про гальмування апарата при спуску. У кінці пояснювальної записки Кибальчич виказав думку про те, що успіх у вирішенні проблеми залежить від вибору співвідношення між масою корисного вантажу, габаритами порохових шашок і геометричними розмірами камери згорання двигунів. Розвиток ракетотехніки було відкинуто назад майже на тридцять років.

Значно пізніше до принципів ракетобудування самотужки прийде вчитель з Калуги — [Костянтин Ціолковський](#). Тож можна лише уявити, як би розвивалася техніка, коли б Кибальчич спрямував свій талант у мирне русло. Цікаво, в якому тоді році людина змогла б здійснити політ у космос?

Кибальчич був відданий до суду разом з Желябовим, Перовською, Рисаковим та Михайловим і страчений 3 квітня 1881 р.

Із матеріалів «Дела о совершенном 1 марта 1881 г. злодеянии, жертвой коего пал в бозе почивший император Александр II»:

«Звати мене — Микола Іванович Кибальчич. Від народження маю — 27 років, віри — православної. Походження і національність- син священика, росіянин.

Звання — був студентом Інституту інженерів шляхів сполучення».

Рідним «царевбивці» Кибальчича було запропоновано змінити прізвище, однак вони відмовилися. Сім'я терориста зазнала шквалу репресій. Усіх юнаків з їхньої родини виключили з навчальних закладів і відправили у солдати. Через півроку, не витримавши потрясіння і переслідувань, померли сестра і брат народовольця. Буря не обійшла і земляків Кибальчича: указом сина убитого царя містечку [Короп](#) було заборонено розбудовуватися, а самим коропчанам наказано побудувати церкву і все життя замолювати гріх земляка.



Пам'ятник Миколі Кибальчичу на батьківщині

Ім'ям Кибальчича названо кратер на зворотному боці [Місяця](#), а також вулиці у [Києві](#), Москві, Житомирі та Калузі. На батьківщині (у Коропі) встановлено [пам'ятник](#) та відкрито краєзнавчий [музей](#), який розташовується у реконструйованому будинку, де проживав Кибальчич. Також ім'ям Кибальчича названий [житловий масив у Києві](#).

КИВЛИЦЬКИЙ ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

([1861–1921](#) рр.)



Український історик, педагог, публіцист, письменник, редактор журналу [«Киевская старина»](#) (1889–1893 рр.), перший директор [Всенародної бібліотеки України](#) (1919–1920 рр.).

Народився [8 лютого 1861](#) р. у [Санкт-Петербурзі](#). Батько - Кивлицький Олександр Євдокимович - був дрібним поміщиком с. [Городище](#) Сосницького повіту [Чернігівської губернії](#).

У 1889 р. закінчив історико-філологічний факультет [Університету Святого Володимира](#) зі ступенем кандидата історико-філологічних наук. Служив у Київському дворянському зібранні. У 1889–1893 рр. — секретар, згодом редактор журналу [«Киевская старина»](#). На сторінках «Киевской старины» Є.О. Кивлицький опублікував чимало власних праць: бібліографічні огляди (з історії Русі), статті, критичні нариси, повідомлення, наприклад, такі як «Несколько слов к портрету Н. И. Костомарова», «Свидетельства современников о Наливайко». Співробітничав з редакціями [Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона](#) (1892–1907 рр.), «Педагогічного журналу», газети [«Киевские отклики»](#) (видавець у 1904–1906 рр.). З 1891 р. — помічник [бібліотекаря університетської бібліотеки](#). Кивлицький був також одним з укладачів історико-географічного словника України.

Кивлицький брав активну участь у громадському житті, був членом наукових та просвітницьких товариств, як-от: «Киевское литературно-художественное общество», «Общество имени Шевченко вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащихся в высших учебных заведениях Санкт-Петербурга», [«Історичне товариство імені Нестора-Літописця»](#).

Водночас викладав у київських середніх навчальних закладах, зокрема у Київській приватній жіночій гімназії О. Т. Дучинської, заснованої В. Н. Ващенко-Захарченко, а також у [Четвертій київській гімназії](#) (історія, голова педагогічної ради гімназії). Також викладав у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1906). З 1917 р. — інспектор Київського учбового округу. У 1917–1918 рр. був завідувачим у справах російської школи у Департаменті народної освіти Української республіки.

Кивлицький доклав великих зусиль до заснування [Всенародної бібліотеки України](#), де працював спершу як старший бібліотекар, потім керуючий відділом, голова Ради бібліотекарів, а з 1919 р. — завідувач [Всенародною бібліотекою України](#). У 1919 р. з ініціативи Кивлицького починає виходити часопис «Книжковий вісник» (редактор — [Г. Житецький](#)). У жовтні 1920 р. Кивлицького на посаді завідувача Всенародної бібліотеки змінив [Ю. Іванів—Меженко](#).

Помер [4 січня 1921](#) р. у Києві. У журналі Україна був надрукований некролог, підписаний [Гнатом Житецьким](#).

КОБРИНСЬКА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА
([1855](#) — [1920](#) рр.)



Українська [письменниця](#), організаторка [жіночого руху](#). Найбільший вплив на неї мав друг Івана Франка публіцист і літературознавець Остап Терлецький. У 1883 р. з'явилося оповідання «Шумінська» (пізніша назва — [«Дух часу»](#)), а через рік — повість «Задля кусника хліба».

Тоді Наталія Кобринська уяснила, що мета її життя — реалізація [феміністичних](#) ідей через літературні твори. Цей «нюанс» досить важливий, щоб зрозуміти подальшу діяльність Наталії Кобринської. [Іван Франко](#) неодноразово наголошував у заувагах Наталії Кобринській, що її публіцистичні твори не можуть так ефективно служити розвою жіночого духу, як твори художні.

Народилася [8 червня 1855](#) р. у с. [Белелуя Снятинського повіту](#) на Станіславщині (нині Івано-Франківщині) у родині священика з поважними національно-культурними традиціями.

Дід Кобринської — [Озаркевич Іван Григорович \(1795–1854](#) рр.) — відомий як перший популяризатор творів письменників

України у Галичині, ініціатор українського театрального аматорства, автор і постановник [п'єс І. Котляревського](#), [Г. Квітки-Основ'яненка](#), [Степана Писаревського](#) та ін. Батько письменниці [Іван Іванович Озаркевич](#) (1826–1903 рр.) був депутатом [Галицького сейму](#) та [Австрійського парламенту](#) (райхсрату), громадським діячем, писав [вірші](#).

Мати — Окуневська Теофілія Данилівна (представниця давнього українського роду [Окуневські](#)). Двоюрідною сестрою Наталі була [Софія Окуневська](#), яка після смерті матері жила у родині Озаркевичів.

Наталія Кобринська стояла біля витоків українського [фемінізму](#), позитивно націленого не на руйнування, а на будівництво і творчість. Вона стала ініціатором першої української жіночої організації. «Перший вінок» заклав основи розвитку жіночих часописів, які редагували і видавали самі жінки. Він з'явився у [1889](#) р. у Львові за редакцією [Олени Пчілки](#) та Наталії Кобринської.

При створенні альманаху до праці були залучені кращі творчі жіночі сили як Наддніпрянської України, так і Галичини: [Олена Пчілка](#), [Леся Українка](#), [Дніпрова Чайка](#), [Людмила Старицька](#), [Уляна Кравченко](#), [Анна Павлик](#), [Олеся Бажанська](#) та інші.

Видання «Першого вінка» було здійснено завдяки приватним пожертвам та фінансовій підтримці [Олени Пчілки](#). Наталія Кобринська вела активну громадську діяльність, організовувала збір підписів за право жінок навчатися в університетах та гімназіях. До Галицького сейму внеслося ряд вимог і пропозицій щодо захисту прав селян.

У 1893–1896 рр. Наталія Кобринська займається видавничою справою. Її видавництво [«Жіноча справа» випускає](#) у світ три книги альманаху «Наша доля». Це незвичайний для того часу факт, високо оцінений [Лесею Українкою](#) та [Іваном Франком](#).

Для налагодження ефективнішого книгодрукування Наталія Кобринська виїхала на проживання до Львова. Гадала, що у цьому славному місті з'являться кращі умови і для популяризації [феміністичних](#) ідей. Померла 22 січня 1920 р. від [тифу](#).

КОНІСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ
(1836 —1900 рр.)



Український [перекладач](#), [письменник](#), видавець, [лексикограф](#), [педагог](#), [громадський діяч](#) ліберального напрямку. Літературні [псевдоніми](#) О. Верниволя, Ф. Горовенко, В. Буркун, Перебендя, О. Хуторянин та інші. (всього близько 150). Професійний адвокат, педагог, журналіст. Автор слів пісні [«Молитва за Україну»](#), перекладу [«Щоденника» Т. Г. Шевченка](#).

Народився 6 ([18 серпня](#)) [1836](#) р. у селі [Переходівці](#) (тепер [Ніжинського району Чернігівської області](#)). Походив із стародавнього чернігівського [роду](#), який нараховував понад 400 років. Його [дитинство](#) пройшло в місті [Ніжині](#), про яке він згадував у свої спогадах так:

«Ніжин — місто невелике. Водночас воно було осередком просвітництва Чернігівщини та півночі Полтавщини. Тут красувався тоді Безбородьків лицей. До того ж за Ніжином було славнозвісне минуле історичне, особливо торгашеське, тому серед людності було вдосталь людей із статками».

Друкуватися почав у 1858 р. у «Черниговском Листке». Вів велику і різноманітну громадську роботу. У [Полтаві](#), де він служив, організував недільні школи, писав для них підручники. У пресі опублікував низку статей на церковні теми. Брав участь у роботі київської [Громади](#), організовував недільні школи. Як член київської міської ради домагався запровадження у школах української мови. Для недільних шкіл Кониський видав популярні книжки й підручники

(«Українські прописи» (1862), «Арифметика, або шотниця» (1863), «Граматка або перша читанка задля початку вчень» 1882).

Налагоджував зв'язки з українськими діячами у Галичині. Обвинувачений у поширенні «малоросійської пропаганди», він у 1863 р. без слідства і суду був засланий до Вологди. Його роман «Не даруй золотом і не бий молотом» у 1871 р. під час чергового обшуку конфіскувала і знищила поліція. Із 1865 р. жив за кордоном. Тісно зійшовся з національними українськими діячами Галичини. У 1872 р., після зняття поліційного нагляду, повернувся до Києва. Там працює у газеті «Київський Телеграф». Кониський був одним із фундаторів Літературного Товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1873), а пізніше — ініціатором перетворення його у Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (без права комерційної діяльності).

У 1897 р. ініціював створення Всеукраїнської спільної організації, громадсько-політичної спілки, що мала об'єднати всі кола національно свідомих українців. Для потреб організації він заснував у Києві видавництво «Вік», що, проіснувавши 15 років, опублікувало понад 100 книг українською мовою.



Могила Олександра Кониського

Помер у Києві 29 листопада (12 грудня) 1900 р. Похований на Байковому кладовищі (ділянка № 1).

Літературну діяльність почав у 1858 р. У [поезіях](#), [повістях](#), [драмах](#), [оповіданнях](#) обстоював українську національну ідею, проголошував теорію малих діл. Автор популярних [поезій](#): «Я не боюсь тюрми і ката», «На похорони Т. Шевченка», інші, які, втім, стримано оцінюються критиками. Кониський — автор першої ґрунтовної біографії поета [Шевченка \(у 2 томах\)](#), яка не втратила свого значення і нині: [«Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя»](#) (тт. I–II, Львів, 1898–1901). Цю працю високо оцінили [І. Франко](#), [А. Кримський](#). Створення гімну [«Молитва за Україну»](#), покладеного на музику [Миколою Лисенком](#), також припадає на період його плідної праці над дослідженням життя та творчості Т. Шевченка.

Від кінця 1920 рр. твори Кониського у [СРСР](#) знаходились під забороною. Певна «реабілітація» Кониського відбулася у 80-их рр. [XX ст.](#), а у Києві [1990](#) р. перевидано його монографію «Тарас Шевченко-Грушівський».

КОССАК МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ **([1874](#) - [1938](#) рр.)**



Український [композитор](#), [диригент](#), [музикознавець](#), музичний [педагог](#).

Михайло Коссак народився [8 квітня 1874](#) р. у приміському селі [Горішня Вигнанка](#) біля [Чорткова](#) у родині самодіяльного диригента хору. Михайло був найстаршим серед шести дітей дядка Андрія Івановича Коссака (1850–1917 рр.) та Розалії Григорівни Федорович (1856–1923 рр.). Після нього народилися: у 1876 р. —

Марія, у 1878 р. — Антоніна, у 1881 р. — Катерина, у 1886 р. — Василь, у 1888 р. — Володимир.

Усі діти змалку опанували музичну грамоту, співали у батьківському хорі. Пізніше [Василь Коссак](#) прославився як актор, співак і режисер, Катерина Коссак (по чоловікові [Рубчакова](#)) як драматична актриса та співачка.

У 1892 р., закінчивши чотири класи [гімназії](#) у [Бучачі](#), Михайло вступив до [Львівської консерваторії](#) на курс диригування, гармонії та інструментовки. Одночасно він працював хористом у львівській оперетковій трупі Ю. Мишковського, а невдовзі став хормейстером.

У 1896 р., завершивши навчання у консерваторії, Коссак прийшов на роботу у [Народний театр товариства «Руська бесіда»](#) (згодом [«Українська бесіда»](#)).

Трупа театру безперервно гастролювала. У 1902 р. диригент Михайло Коссак разом із трупю відвідав [Кам'янець-Подільський](#). Успіх перевершив усі сподівання. Особливо сподобалася кам'янчанам сестра диригента — артистка [Катерина Рубчакова](#).

У 1909 р. Коссак став одним з організаторів запису українських народних пісень, творів [Семена Гулака-Артемовського](#) та [Миколи Лисенка](#) на платівки.

Коли 1914 р. почалася [Перша світова війна](#), 40-річного Михайла Коссака призвали в [австро-угорську](#) армію. Там він у званні [фендрика](#) став військовим диригентом.

Підрозділ Коссака була серед частин, оточених військами [Росії](#) у [Перемишлі](#). Після капітуляції оточених навесні у 1915 р. Коссак опинився у полоні. Вже через кілька тижнів він був у [Ташкенті](#). У таборі військовополонених Коссак організував оркестр.

У 1918 р. після укладення [Брестського миру](#), коли військовополоненим дозволили повернутися додому, Коссак вирушив до [Львова](#). Але під час зупинки у [Києві](#) [Микола Садовський](#) запросив Михайла Коссака у [свій театр](#) на посаду [диригента](#).

У 1919 р. Театр Миколи Садовського переїхав у Кам'янець-Подільський. Проте Коссак залишився у Києві та став працювати у Театрі музичної драми.

У 1921 р. Михайло Коссака разом із новою сім'єю переїхав у [Кам'янець-Подільський](#). Деякий час він був диригентом у місцевому театрі. Одночасно працював учителем співів і музики у музичній школі.

У лютому 1925 р. Коссака призначили викладачем другої групи (тобто, асистентом), завідувачем лабораторії музично-вокального мистецтва Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (нині [Кам'янець-Подільський національний університет](#)).

Сім'я Коссаків жила у Кам'янці-Подільському у важких побутових умовах. Михайло Андрійович довго не міг отримати квартири, тож жив у неопалюваному інститутському флігелі.

Хоч Коссаку надали ставку доцента, проте через півроку знову перевели на асистенську ставку. Намагання відновити справедливість призвело до звільнення Коссака з інституту. Усе це стало наслідком того, що заарештований у [Москві](#) колишній ректор інституту [Володимир Геринович](#), зломлений допитами, «засвідчив», що до контрреволюційної організації, яка нібито існує у Кам'янці-Подільському серед викладачів інститутів і технікумів, входить Михайло Коссака.

Проте у 1933 р. Коссака не заарештували. Все обмежалося викликом до слідчого, де від Коссака вимагали засвідчити, що Геринович вимагав від нього «якнайбільше виучувати з хором заборонених українських пісень».

1 грудня 1934 р. Коссака знову зарахували на роботу в інститут. Він став керівником відновлених хорового та симфонічного гуртків. Але влітку 1935 р. інститут закрили, а студентів перевели в інші вищі навчальні заклади. Після цього Коссака влаштувався піаністом-акомпаніатором місцевого кінотеатру. Дружина влаштувалася санітаркою у міській лікарні. Син Ярослав навчався у школі.

26 грудня 1937 р. Михайла Коссака заарештували. 30 грудня 1937 р. Особлива трійка при управлінні НКВС по Кам'янець-Подільській області засудила Коссака до розстрілу. Вирок виконано [2 січня 1938](#) р. Поховано Коссака на території хутора Загальського у загальній могилі.

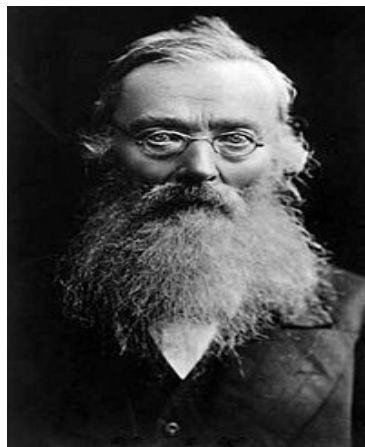
10 липня 1989 р. прокурор Хмельницької області дійшов до висновку, що Коссака було засуджено необґрунтовано.

Михайло Коссака зробив інструментовку опери «Роксолана» [Дениса Січинського](#), написав музику до багатьох вистав, зокрема

разом з режисером [Йосипом Стадником](#) вперше на українській сцені поставили «Продану наречену» [Бедржиха Сметани](#), «Гальку» [Станіслава Монюшка](#), «Енея на мандрівці» [Ярослава Лопатинського](#), «Свгенія Онегіна» [Петра Чайковського](#), «Фауста» [Шарля Гуно](#), «Кармен» [Жоржа Бізе](#), «Мадам Баттерфляй» [Джакомо Пуччіні](#), «Травіату» [Джузеппе Верді](#) та деякі опери [Миколи Лисенка](#), Жана [Оффенбаха](#), [Франца Легара](#). Написав музику до вистав «Вій», «Циганка Аза», «Дай серцю волю, заведе в неволю», [«Лісова пісня»](#).

Був автором романсів, маршів, п'єс для скрипки, обробок народних пісень.

КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ ([1817](#) - [1885](#) рр.)



Видатний український [історик](#), поет-[романтик](#), [мислитель](#), [громадський діяч](#), [етнопсихолог](#).

Походження хлопчика визначало деяку подвійність його долі. Він з'явився на світ до взяття шлюбу місцевого [поміщика](#) вана Петровича Костомарова з кріпачкою і за законами [Російської імперії](#) став [кріпаком](#) свого власного батька.

Відставний військовий Іван Костомаров уже у похилому віці вибрав собі у дружини місцеву українську дівчину Тетяну Петрівну Мельникову й відправив її до [Москви](#) для навчання у приватному пансіоні — з наміром потім із нею одружитися. Обвінчалися батьки Миколи Костомарова у вересні [1817](#) р., вже після народження сина.

Раптова смерть батька ([14 липня 1828](#) р.) поставила його родину у скрутне юридичне становище. Народжений поза шлюбом, Микола Костомаров як кріпак батька у спадок переходив тепер його найближчим родичам — Ровневим, які були не проти відвести душу, знущаючись над паничем.

Коли Ровневи запропонували Тетяні Петрівні за 14 тисяч десятин родючої землі вдовину частку — 50 тис. [карбованців асигнаціями](#), а також волю синові, вона погодилася без зволікань.

Залишившись із дуже скромними статками, мати перевела Миколу з [московського](#) пансіону (де він, щойно почавши вчитися, за блискучі здібності отримав прізвисько [фр. enfant miracleux](#) — чудесна дитина) до пансіону у [Воронежі](#), ближче до домівки. Навчання у ньому обходилося дешевше, але рівень викладання був дуже низьким, і хлопчик ледь висиджував нудні уроки, які практично нічого йому не давали. За «витівки» він був відрахований з цього пансіону і перейшов до [Воронезької гімназії](#). У [1833](#) р. Микола вступив до [Харківського університету](#) на історико-філологічний факультет.

В університеті Микола Костомаров вивчав стародавні й нові [мови](#), цікавився античною [історією](#), [німецькою філософією](#) і новою [французькою літературою](#), учився грати на [фортепіано](#), пробував писати [вірші](#). Зближення з гуртком українських [романтиків](#) Харківського університету незабаром визначило його захоплення переважно [фольклором](#) і [козацьким минулим України](#).

У ті роки у [Харківському](#) університеті навколо професора-славіста і літератора-романтика [І. Срезневського](#) сформувався гурток студентів, захоплених збиранням зразків української народної пісенної творчості. Вони сприймали [фольклор](#) як вираження народного духу, самі складали вірші, [балади](#) і [ліричні пісні](#), звертаючись до народної творчості.

Костомаров в університетські роки дуже багато читав. Перевантаження позначилося на його здоров'ї — ще за студентства значно погіршився [зір](#).

У січні [1837](#) р. Костомаров склав іспити з усіх предметів, і [8 грудня 1837](#) р. його затвердили у статусі [кандидата](#).

Після закінчення університету Костомаров пішов на [військову службу](#), був [юнкером](#) у Кінбурзькому [драгунському полку](#) в [Острогозьку](#).

Почавши розбирати багатий архів повітового [суду](#), у якому зберігалося діловодство колишнього козацького [полку](#) з часу заснування міста, Костомаров став [істориком](#) полку. Його твір з цього приводу не зберігся, проте він відіграв велику роль у формуванні його інтересів як ученого. Тоді ж Костомаров переконався, що історію треба вивчати не лише за [літописами](#), але за народною творчістю. Для ліпшого знайомства з життям народу він, за його ж словами, почав [«етнографічні](#) екскурсії з [Харкова](#) сусідніми [селами](#) і [шинками](#)».

Великий вплив у ті роки справили на Костомарова вчення [Йоганна Гердера](#), гегелівська філософія, чеське [слов'янофільство](#), європейська романтична [традиція](#) (особливо творчість [Ернста Теодора Амадея Гофмана](#)).

Прослухані навесні 1838 р. у [Московському університеті](#) лекції літературознавця [Степана Шевирьова](#) зміцнили у ньому романтичне ставлення до народності.

Уже у харківський період життя Костомаров став схилитися до думки про те, що серед [слов'янських](#) народів саме українському належить особлива [місія](#) у справі визволення всіх слов'ян від [імперського деспотизму](#) і кріпосницького [рабства](#). У віршах і поемах тих років він оспівує [князівські](#) і козацькі часи [України](#). Свої поетичні твори Костомаров друкує у різних [альманахах](#) і видає у вигляді збірників «Українські балади» (1838) і «Гілка» (1840) під псевдонімом [«Ієремія Галка»](#). Тоді ж під впливом творчості [Вільяма Шекспіра](#) створює історичну драму «Сава Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841).

У 1840 р. Костомаров склав магістерські іспити і приступив до підготовки дисертації, присвяченої [Берестейській унії 1596](#) р. Але робота («Про причини і характер унії в Західній Росії») не була захищена через урядову заборону. Дисертація побачила світ у 1841 р. окремою книгою і набула широкої відомості. Але це об'єктивне дослідження викликало люті протести з боку церковної влади, яка побачила у ньому відхід від офіційного трактування актуальної для України проблеми.

Друга дисертація Миколи Костомарова, підготовлена через півтора року, називалася «Про історичне значення руської народної поезії», ідеологічних нарікань не викликала і була

успішно захищена у 1844 р. Костомаров одержав звання магістра і можливість зосередитися на науковій і педагогічній праці.

Темою його нового дослідження стала історія [Богдана Хмельницького](#). Бажаючи бути ближче до місць відповідних подій, Костомаров влаштувався вчителем гімназії містечка [Рівне](#) на [Волині](#). Але вже у 1845 р. він переїхав до [Києва](#), де став працювати старшим учителем у [гімназії](#), познайомився з найавторитетнішим на той час ученим [Михайлом Максимовичем](#).

Навесні 1847 р. вчена рада [Київського університету](#) обрала Костомарова викладачем російської історії, а з [1 серпня](#) — [ад'юнктом-професором](#). З осені він почав читати лекції, викликаючи жвавий інтерес у студентів. З цього часу Костомаров заглибився у масштабну роботу з вивчення [історії України](#). Тоді ж Костомаров зблизився з видатним київським релігійним філософом [Петром Авсеньєвим](#), який читав лекції з філософії і психології у [Київській духовній академії](#) і Київському університеті. Його філософсько-психологічні праці (зокрема, у галузі [етнопсихології](#)) справили величезне враження на Костомарова.

Яскрава фігура Костомарова приваблювала багатьох молодих киян, зокрема, [Василя Білозерського](#), [Миколу Гулака](#), [Пантелеймона Куліша](#) й [Опанаса Марковича](#). У грудні 1845 — січні 1846 рр. вони створили слов'янофільсько-українське [Кирило-Мефодіївське братство](#), до якого незабаром приєднався і [Тарас Шевченко](#). Своє завдання братчики бачили у поширенні передових ідей «слов'янської взаємності».

Більшість кирило-мефодіївців (зокрема, Костомаров) були людьми глибоко [релігійними](#), а народницький пафос носив у них характер майже релігійної віри. Але якщо Костомаров, Гулак і Білозерський були швидше [слов'янофілами](#), аніж [українофілами](#), то Куліш і Шевченко становили патріотично-українське крило.

Програмні документи кирило-мефодіївців (насамперед написана Костомаровим [«Книга буття українського народу»](#)) відображають вплив документів польського визвольного руху, зокрема «Книги народу польського і польського пілігримства» [Адама Міцкевича \(1832\)](#). Не менший вплив на історико-політичне мислення братчиків справила й [«Історія русів»](#).

Оформившись в ідейному плані, кирило-мефодіївці мали намір перейти до практичної діяльності, пропагуючи свої

переконання серед населення. При цьому Гулак, близький до [декабристського радикалізму Павла Пестеля](#), не виключав застосування насильницьких методів боротьби, а Шевченко навіть мріяв про народне [повстання](#).

Але до практичної діяльності братчиків справа не дійшла. Студент Петров, підслухавши їхні розмови та ввійшовши до них у довіру, у березні [1847](#) р. написав донос попечителю Київського навчального округу генерал-майору Траскіну. Донос негайно переправили до Петербурга начальнику III відділення Його імператорської величності власної канцелярії графу Орлову. [17 березня](#) Орлов повідомив про зібрання наступникові престолу Олександрові Миколайовичу з проханням дозволити арешти в Києві.

[Київський губернатор Іван Фундуклей](#) з великою повагою ставився до Костомарова. За кілька тижнів до цих подій він дав Миколі Івановичу для відгуку й зауважень свій рукопис книги [«Огляд Києва щодо старожитностей»](#) (була надрукована у [1847](#) р.). Довідавшись про підготовку арешту, Фундуклей намагався попередити Костомарова про небезпеку. У відправленій із посильним записці він просив Костомарова негайно зайти до нього. Але [історик](#), заклопотаний майбутнім весіллям з Ангеліною Крагельською, не знайшов часу заїхати до губернатора. У ніч на [30 березня 1847](#) р. Костомарова взяли під варту і відправили до Петербургу.

Костомаров перебував у жахливому стані. У відчаї він навіть намагався заморити себе голодом у дорозі. [7 квітня](#) його привезли до Петербурга, а 15-го відбувся перший допит.

[14 червня 1847](#) р. Костомарову, який перебував у [Петропавловській фортеці](#), було дозволено побачення з нареченою Ангеліною Крагельською. Науковець боявся після суду зв'язувати з Аліною своє, як він вважав, пропаще життя. Зрештою їхній шлюб розпався. Крагельська вийшла заміж за іншого чоловіка і прожила з ним 19 років.

[24 червня 1848](#) р., відбувши рік у Петропавловській фортеці, Костомаров був засланий у [Саратов](#).

У Саратові його призначили на посаду перекладача при губернському правлінні. Оскільки перекладати не було чого, [губернатор](#) доручив політичному засланцеві завідувати секретним відділом, у якому велися справи [«розкольників»](#).

У Саратові Костомаров знову «включився» у наукову роботу і завершив монографію [Богдана Хмельницького](#). Тоді ж почав писати про побут у [Московській державі XVI–XVII](#) ст. Для цієї роботи він, за звичкою, вже не обмежувався наявною літературою, а вирушав в етнографічні поїздки, збираючи стародавні пісні і [перекази](#) й одночасно знайомлячись із життям [розкольників](#) та інших [сектантів](#).

У «Саратовских губернских ведомостях» за [1853](#) р. опублікували перший варіант майбутнього великого дослідження Костомарова «Бунт Стеньки Разіна».



У [1856](#) р. маніфест царя [Олександра II](#) звільнив Костомарова від поліцейського нагляду. У [1857](#) р. він вирушив за кордон, побував у [Швеції](#), [Німеччині](#), [Швейцарії](#), [Франції](#) й [Італії](#). У [Празі](#) зустрівся з патріархом чеського слов'янофільства [Вацлавом Ганкою](#). У [1858](#) р. Костомаров повернувся до Петербурга і продовжив свої наукові пошуки. Довідавшись, що до Петербурга повернувся Тарас Шевченко, Костомаров вирішив відвідати товариша. Дуже зворушливо описана сцена їхньої зустрічі у «Автобіографії» Костомарова: «Майстерня Шевченка знаходилася поруч із академічною церквою. Це була простора і світла кімната, що виходила вікнами в сад. «Здрастуй, Тарасе», — сказав я йому, побачивши його за роботою в білому фартуху, з олівцем у руці. Шевченко витріщив на мене очі, але не міг упізнати. Даремно я, все ще

не називаючи себе на ім'я, пригадав йому обставини, що ... повинні були навести його на думку про те, хто перед ним. «От же говорив ти, що побачимося й будемо ще жити в Петербурзі, — так і сталося!». Це були його слова, вимовлені в III відділенні ще тоді, як після чергових ставок... ми поверталися до своїх камер. Але Шевченко і по тому не міг догадатися, роздумуючи і розводячи пальцями... Мабуть, я сильно змінився за одинадцять років розлуки з ним. Я нарешті назвав себе. Шевченко сильно розхвилювався, заплакав і почав обіймати мене й цілувати».



Микола Костомаров. Худ. [Микола Ге](#), 1878

У [1859](#) р. Костомаров прийняв запрошення зайняти кафедру російської історії [Петербурзького університету](#). Вступна лекція в університеті запам'яталася йому над усе: «Скупчення публіки було величезне; кілька державних осіб відвідали мою лекцію. По закінченні читання знялися гучні овації, а потім юрба молодих людей підхопила мене на руки і винесла з університетського приміщення до екіпажа». Хтось із сучасників точно помітив: «Лекції Костомарова кликали на площу!». Вплив ученого на петербурзьку інтелігенцію був величезним. На кожній лекції — стовпотворіння; у себе вдома по вівторках він збирав цвіт російської культури.

За роки ув'язнення та заслання погляди Костомарова на історію суттєво змінилися. Він уже був далекий від містичного поклоніння перед народом, але, як і раніше, на відміну від більшості російських професорів, не вважав суттю історичного процесу державне життя. Він дедалі критичніше дивився на події

та основних осіб як російської, так і української історії, що йшло врозріз із суспільними переконаннями тих років.

Костомаров напружено працював, розбирав і аналізував архівні матеріали, багато публікувався у найпопулярніших тоді журналах [«Современник»](#), [«Вестник Европы»](#) і [«Русское слово»](#).

У Петербурзі він зустрівся зі старими друзями, Пантелеймоном Кулішем і Василем Білозерським. Разом вони створили й очолили петербурзьку українську [«Громаду»](#), в ідейному спектрі якої Костомаров обстоював ліберальні погляди, не поділяючи політичного радикалізму Шевченка. Але на національних позиціях стояв непохитно, про що свідчить його гасло, виголошене у 1860 р.:

«Нехай же ані великороси, ані поляки не називають своїми землі, заселені нашим народом!»

У [1861–1862](#) рр. петербурзькі громадівці, підтримуючи тісні зв'язки з аналогічними гуртками в Україні, видавали журнал [«Основа»](#). У ньому були надруковані теоретичні праці Костомарова «Думки про федеративний початок у Древній Русі», «Дві руські народності» і «Риси народної південноруської історії».

У ці роки Микола Іванович підтримував зв'язки з багатьма ліберальними та демократичними діячами, листувався з [Олександром Герценом](#) і регулярно друкувався в його альманасі «Колокол» ([Лондон](#)). На сторінках «Колокола» без цензурних обмежень Костомаров зміг опублікувати гострі історико-публіцистичні статті «Правда москвичам про Русь» і «Правда полякам про Русь».

В обстановці поляризації суспільства, що настала за [селянською реформою 1861](#) р., Костомаров не бажав приєднуватися ні до революційного, ні до консервативного таборів, залишаючись при власних ліберальних переконаннях. Цим він настроїв проти себе обидва табори. Після викликаного студентськими заворушеннями 1861 р. закриття [Петербурзького університету](#), кілька його професорів, серед них і Костомаров, організували у приміщенні Міської думи систематичне читання лекцій. Однак на «неслухняних» щодо влади викладачів посипалися утиски, а потім і заборона на такого роду несанкціоновані виступи.

На знак протесту Костомаров у [1862](#) р. подав у відставку і більше до викладацької роботи не повертався. У [1863](#) р. він одержав запрошення очолити кафедру у [Київському університеті](#), у [1864](#) р. аналогічний виклик прийшов з [Харкова](#), а у [1869](#) р. його знову запросили в [університет святого Володимира](#). Але російський уряд не дозволив Костомарову відновити викладання.

Костомаров цілком зосередився на дослідницькій роботі. З [1863](#) р. він бере активну участь у періодичному виданні томів зібрання документів з історії України та [Білорусі](#) XIV–XVII ст. («Акти, що стосуються історії Південної і Західної Росії, зібрані і видані Археографічною комісією»).



«Історик Микола Іванович Костомаров у домовині»,
художник [Ілля Рєпін](#), [1885](#) р.

Основними працями його життя стали «Богдан Хмельницький» (перше видання — [1857](#) р., третє, вже у 3 томах, — [1876](#) р.), «Руїна» ([1879–1880](#) рр.), присвячена трагічним подіям, що настали після смерті Хмельницького, «[Мазепа](#)» і «[Мазепинці](#)» ([1882–1884](#) рр.), а також фундаментальна праця «Російська історія у життєписах її найважливіших діячів» ([1874–1876](#) рр.), де представлені критичні біографії основних героїв давньоруської, української та російської історії. Власне історії Росії, крім згадуваної роботи про повстання [Степана Разіна](#), присвячене «Північноруське народоправство» ([1863](#) р.) і «Непевний час Московської держави» ([1866](#) р.). Особливий інтерес представляє його наукова розвідка «Останні роки [Речі Посполитої](#)».

У [1873](#) р. розлучені долею багато років тому Микола Костомаров і Аліна Крагельська (мати трьох дітей) зустрілися знову. [9 травня 1875](#) р. вони обвінчалися і 10 років, до самої смерті Костомарова, прожили разом.

У [1872](#) р. від напруженої роботи у Костомарова стали сильно боліти [очі](#). Він говорив, що пропадає від бездіяльності. Саме тоді у нього зародилася думка надиктувати «Руську історію...» для популярного читання.

Фатально вплинули на здоров'я Костомарова дві події. Восени [1881](#) р. його збив ломовий візник. Наслідки травми відчувалися дуже довго. А [25 січня 1882](#) р. зануреного в роздуми Костомарова знову збив екіпаж. З [1985](#) р. і до смерті жив у [Дідівцях](#) на [Прилуччині](#), [Чернігівська область](#).

[6 квітня 1885](#) р., у день пам'яті святих [Кирила і Мефодія](#), здоров'я вченого різко погіршилося. Вранці [7 квітня](#) він помер у своїй квартирі на [Васильєвському острові](#) у Петербурзі. Похований [11 квітня 1885](#) р. на [Волковому цвинтарі](#) у Петербурзі.



Могила Костомарова на Літераторських містках в Санкт-Петербурзі.

Роль Костомарова у розвитку української і російської історіографії величезна. Репутація Костомарова, як історика, і за життя, і після смерті його неодноразово піддавалася сильним нападкам. Його дорікали у поверхневому користуванні джерелами та виникаючими звідси помилками, в однобічності поглядів, у партійності. У цих закидах полягає частка істини, вельми, втім, невелика. Неминучі у всякого вченого дрібні

промахи і помилки, бути може, дещо частіше зустрічаються у творах Костомарова, але це легко пояснюється незвичайною різноманітністю його занять і звичкою покладатися на свою багату пам'ять. У тих небагатьох випадках, коли партійність дійсно виявлялася у Костомарова — а саме у деяких працях його з української історії, — це було лише природною реакцією проти ще більш партійних поглядів, які висловлювались у літературі з іншого боку. Не завжди, далі, сам матеріал, над яким працював Костомаров, давав йому можливість дотримуватися своїх поглядів на завдання історика. Історик внутрішнього життя народу за своїм науковим поглядам і симпатіями, він саме в своїх роботах, присвячених Україні, повинен був з'явитися зображувачем зовнішньої історії.



Поштова марка [України](#), присвячена Миколі Костомарову, [1992](#)

У всякому разі, загальне значення Костомарова у розвитку російської та української історіографії можна, без жодного перебільшення, назвати величезним. Ним було внесено і наполегливо проводилася у всіх його працях ідея народної історії. Сам Костомаров розумів і здійснював її головним чином у вигляді вивчення духовного життя народу. Пізніші дослідники розсунули зміст цієї ідеї, але заслуга Костомарова цим не зменшується. У зв'язку з цією основною думкою робіт Костомарова стояла у нього інша — про необхідність вивчення племінних особливостей кожної частини народу і створення обласної історії. Якщо у сучасній науці встановився дещо інший погляд на народний характер, який заперечує ту нерухомість, яку

приписував йому Костомаров, то саме роботи останнього послужили поштовхом, залежно від якого стало розвиватися вивчення історії областей.

Вносячи нові і плідні ідеї у розробку російської історії, досліджуючи самостійно цілий ряд питань в її області, Костомаров, завдяки особливостям свого таланту, пробуджував, разом з тим, живий інтерес до історичних знань і у масі публіки. Глибоко вдумуючись, майже вживаючись в досліджувану їм старовину, він відтворював її в своїх роботах такими яскравими фарбами, в таких опуклих образах, що вона приваблювала читача і незгладимими рисами вросло у його розум. В особі Костомарова вдало поєднувалися історик-мислитель і художник — і це забезпечило йому не тільки одне з перших місць у ряді російських істориків, але і найбільшу популярність серед читаючої публіки.

«Щира любов історика до своєї Батьківщини може виявлятися тільки у строгій повазі до правди», — повторював Микола Іванович. Цим принципом він керувався все життя.

У 1857 р. Микола Костомаров видає свою першу ґрунтовну працю «Богдан Хмельницький», присвячену історії українського козацтва першої половини та середини XVII ст. Завжди зацікавлений особистою роллю людини в історичних подіях, Костомаров збирається написати історію українського козацтва, виставивши головними героями своїх праць саме ватажків української громади цього періоду. У першій главі «Богдана Хмельницького» Костомаров, протягом більше як ста сторінок, розглядає історію українського суспільства від часів занепаду [Київської Русі](#) аж до епохи гетьмана [Богдана Хмельницького](#). Вже у перших рядках своєї праці Костомаров наголошує на головнім кредо усіх своїх майбутніх історичних праць — український народ є найголовнішим спадкоємцем державності Київської Русі, зберігши усі демократичні традиції своєї Давньокиївської держави. Наголошує Костомаров і на принципі соборності усіх тих земель, на яких мешкає український народ. Ось як він пише про це:

«Народ, який населяє у наш час більшу частину Галичини та Буковини, Люблінську губернію Царства Польського, губернії Російської імперії: Подільську, Волинську, Київську, частину Гродненської та Мінської, Чернігівську, Полтавську, Харківську,

Катеринославську, землю війська Кубанського, народ, що складає значну частину народонаселення у губерніях: Воронізькій, Курській, Херсонській, народ, що має свої поселення у губерніях: Саратовській, Астраханській, Самарській, Оренбурзькій і землі Війська Донського, народ, який називають малорусами, українцями, черкасами, хохлами, русинами та просто руським, з'являється, за відомостями наших літописців, у IX столітті».

До кінця своїх днів відстоював Костомаров ідею різності «двох руських народностей», як він їх називав — українців (спадкоємців демократичних традицій Київської Русі) і росіян (творців деспотичного Московського царства та Російської імперії). У творцях демократичної Новгородської республіки XII-XV ст. Костомаров бачив теж народ, близький за кров'ю та духом саме українцям, а не росіянам. У праці «Північноруські народоправства у часи удільно-вічового устрою» він так про це пише:

«Русько-слов'янський народ розподіляється на дві галузі, до першої належать білоруси та великоруси, до другої — малоросіяни або південноруси, і новгородці».

Ідею соборності всіх українських земель Костомаров висував і в своїх поетичних творах. У програмній поезії «Пісня моя», оспівуючи Україну, він згадує і Сян і Карпати, і Дніпро і Чорне море, і рідну для нього невеличку річку Сосну, на якій розташоване місто [Острогозьке](#), і яка впадає, неподалік від Острогозьку, до Дону.

Твори: Книга буття українського народу; Богдан Хмельницький; Руїна; Мазепа; Мазепинці; Бунт Стеньки Разіна; Автобіографія; Російська історія в життєписах її найважливіших діячів; Північноруське народоправство; Непевний час московської держави; Думки про федеративний початок у Древній Русі; Дві руські народності; Риси народної південноруської історії; Правда москвичам про Русь; Правда полякам про Русь; Українські балади; Гілка; Сава Чалий; Переяславська ніч; Останні роки Речі Посполитої; Співець Митуса; Русская республика (Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада. История Новгорода, Пскова и Вятки).

КОТЛЯРЄВСЬКИЙ ІВАН ПЕТРІВІЧ
([1769](#) — [1838](#) pp.)



Український [письменник](#), [поет](#), зачинатель сучасної [української літератури](#), [громадський діяч](#). Підтримував зв'язки з [декабристами](#). Його поема [«Енеїда»](#) (1798 р.) стала першим в українській літературі твором, написаним народною мовою.

Творчість Котляревського має основоположне значення в історії становлення [нової української літературної мови](#).



Будинок Котляревського у Полтаві, робота [Тараса Шевченка 1845 р](#)

В умовах занепаду всіх різновидів староукраїнської писемної мови, його поема [«Енеїда»](#), п'єси [«Наталка Полтавка»](#) і [«Москаль-чарівник»](#), написані на основі живого усного мовлення народу, започаткували новий етап формування літературної мови.



**Полтава. Будинок де жив Іван Котляревський.
Фото початку ХХ ст.**

Із [1780 - 1789](#) рр. вчився у духовній семінарії. У [1789–1793](#) рр. працював канцеляристом, у [1793–1796](#) рр. — домашнім учителем у сільських поміщицьких родинах.

У [1796–1808](#) рр. перебував на військовій службі у Сіверському карабінерському полку. У [1806–1807](#) рр. Котляревський у ранзі [штабс-капітана](#) брав участь у [російсько-турецькій війні 1806–1812](#) рр., був учасником облоги [Ізмаїлу](#). У 1808 р. вийшов у відставку з [орденом Святої Анни](#).

З [1810](#) р. працював наглядачем «Дому для виховання дітей бідних дворян».

У [1812](#) р., під час походу [Наполеона І Бонапартана](#) Росію, Котляревський, за дозволом [малоросійського генерал-губернатора Я. Лобанова-Ростовського](#), сформував у містечку [Горошині](#) Хорольського повіту на Полтавщині 5-ий [український козачий полк](#) (за умови, що полк буде збережено після закінчення війни як постійне козацьке військо), за що отримав чин [майора](#).

У [1817–1821](#) рр. — директор [Полтавського вільного театру](#). У [1818](#) р. разом з [В. Лукашевичем](#), В. Гарновським та інші входив до складу полтавської [масонської](#) ложі [«Любов до істини»](#). Член [Вільного товариства любителів російської](#)

словесності з 1821 р. За свідченнями декабриста Муравйова-Апостола Матвія Івановича, які він дав під час слідства у справі декабристів, член Малоросійського таємного товариства. Слідчий комітет залишив це без уваги.

Котляревський сприяв викупові М. Щепкіна з кріпацтва. У 1827–1835 рр. — попечитель «богоугодних» закладів.

Помер і похований у Полтаві.



Перше видання «Енеїди», 1798

Цікава доля літературних творів Котляревського. Ще у семінарії «римач»-початківець писав вірші «малоросійською» мовою до окремого альманаху «Полтавська муха», який пізніше називали сатиричним журналом. Проте широкому колу читачів Іван Петрович відомий передусім завдяки своїй «Енеїді».

Котляревський — автор «Енеїди» (1798 р., у трьох частинах; у 1842 р. — повне посмертне видання) — першого твору нової української літератури, написаного народною мовою. Взявши за основу сюжетну канву однойменної поеми Вергілія, Котляревський у традиціях давнього українського бурлеску створив свій оригінальний художній твір. У поемі автор відтворив різні сторони життя українського суспільства у другій половині ХУІІІ ст. Національне забарвлення і співчуття до долі простого народу зумовили великий успіх «Енеїди» серед сучасників. За мотивами поеми були створені опери «Еней на мандрівці»

(композитор [Я. Лопатинський](#)) та [«Енеїда»](#) (композитор [М. Лисенко](#), лібретто [М. Садовського](#)).



[Пам'ятник І. П. Котляревському, Полтава \(1903\), фото 2008 р](#)

У 1804 р. написав «Пісню на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю [Олексію Борисовичу Куракіну](#)» (вперше опублікована [Я. Головацьким](#) у журналі «Пчола» у 1849 р.). Попри дещо «сервілістичний» (за визначенням Бориса Грінченка) сюжет (оспівування царського урядовця), твір позначений яскравим народним гумором, а також має окремі елементи соціальної сатири (критика «панів-людоїдів», що «зо злої волі не дають орати нив», тощо).

У 1819 р. Котляревський написав для Полтавського театру п'єсу [«Наталка Полтавка»](#) (надрукована у 1838 р.) і [водевіль «Москаль-чарівник»](#) (надрукований у 1841 р.), які стали основою започаткування нової української драматургії. [Микола Лисенко](#), використавши доробок своїх попередників ([А. Барцицького](#), [А. Єдлічки](#)) створив [оперу «Наталка Полтавка»](#).

Характерні риси драматургічної творчості Івана Котляревського: невелика кількість дійових осіб, вдало вибраний

конфлікт, напруженість і природність розвитку сюжету, стрункність композиції, органічно вмонтовані в текст пісні, народна, індивідуалізована й гранично виразна мова, гумор, чіткість ідей, рельєфно зримі образи.

Творчість Котляревського високо цінував [Т. Шевченко](#). Поет у 1838 р. написав [вірш](#) «На вічну пам'ять Котляревському», в якому підносив Котляревського, як національного співця та прославляв як творця безсмертної «Енеїди».



Учасники з'їзду українських письменників з нагоди 100-річчя виходу у світ «Енеїди» Івана Котляревського. Львів. 1898

Однак вже [Пантелеймон Куліш](#) мав строгіший погляд на творчість та громадську поставу Котляревського. Куліш звинувачував свого колегу по перу у догоджанні високим чиновникам російської колоніальної адміністрації — князю Куракіну, князю Репніну тощо. Цим закидам опонує український літературознавець І. Снігур, який у 1946 р. оприлюднив у емігрантському журналі «Похід» наступну репліку:

«Іван Котляревський, зберігаючи теплу пам'ять про Гетьманщину («Так вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колись»), опоминаючись за народну правду («Мужика правда все колюча, а панська на всі боки гнуча»), без будь-якого, проте, внутрішнього психологічного конфлікту поєднує свою симпатію до козацької минувшини

з більш ніж толерантним ставленням до царського державного устрою, - з симпатією до таких його репрезентантів, як генерал-губернатор князь Олексій Куракін, князь Рєпнін, князь Лобанов-Ростовецький. При чому Котляревський робить це цілком щиро, без ніякого наміру користолюбно здобувати прихильність впливових людей, що цілком несправедливо закидає йому Пантелеймон Куліш. І цей внутрішній конфлікт не виникає у Котляревського тому, що поняття української нації уклалося у його свідомості як складова частина поняття російської держави, частина, підпорядкована цілому».

[М. Коцюбинський](#), характеризує роль І. П. Котляревського у розвитку української культури, підкреслив, що «занедбане й закинута під сільську стріху слово, мов фенікс з попелу, воскресло знову... і голосно залунало по широких світах» із його творів.

У [1952](#) р. у Полтаві було відкритий [літературно-меморіальний музей Котляревського](#).



Садиба-музей І. П. Котляревського, [Полтава, 2008](#)

Український радянський письменник [Хорунжий Анатолій Мефодійович](#) зробив штабс-капітана І. П. Котляревського головним героєм історичного оповідання «В тривожний рік» — про внесок українського народу у перемогу 1812 р. у [війні Російської імперії з Французькою імперією](#). Оповідання опубліковане у збірці «Давня французька пісенька» 1981 р.

Сюжет твору підкреслює, що І. Котляревський був тоді відомим і популярним як автор поеми «Енеїда» особливо серед українських селян: «Панас «Енеїду» Вашу напам'ять знає... Офіцери знайшли її в одному маєтку, щовечора читали та реготали, а він тим часом всю її до пам'яті взяв.»

У [1903](#) р. у [Полтаві](#) було споруджено перший у світі [пам'ятник Котляревському](#) (скульптор [Л.Позен](#)). На майдані перед [Українським католицьким університетом ім. святого Климента](#) у Римі.

У [1971](#) р. на території музею-садиби І. П. Котляревського встановлене погруддя письменника (скульптор [Г. Н. Кальченко](#)). Пам'ятник — подарунок музею — гіпсобетонний бюст висотою 1,18 м на гранітному постаменті висотою 1,34 м. У [1973](#) р. — [пам'ятник-погруддя у Києві](#) (скульптор [Г. Кальченко](#)). У [2004](#) р. — пам'ятник літописцям Русі-України, подвижникам українського письменства з барельєфом І. П. Котляревського і написом «Енеїда» у [Чернівцях](#) (скульптор В. Гамаль). У [2010](#) р. — пам'ятник у м.[Бендери](#) на території придністровського військово-історичного комплексу «Бендерська фортеця» (скульптор Петро Герман).

Премії: З 2007 р. відбувається вручення [обласної премії імені І. П. Котляревського](#).

У 1990 р. встановлено [премію у галузі драматургії і театрального мистецтва імені І. П. Котляревського](#), яка присуджується щорічно представниками [Міністерства культури](#), [Спілки письменників України](#) та [Спілки театральних діячів України](#).

Твори: [«Енеїда» \(1798\)](#), [«Москаль-чарівник» \(1819\)](#), [«Наталка-Полтавка» \(1819\)](#), [«Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну»](#), [кантата «Малороссийский губернский общий хор»](#), «Ода Сафо» — переклад на [російську мову](#), Записи про перші дії російських військ у турецьку війну 1806 року (російською мовою), Роздуми про евангеліє від Луки, перекладене з французького твору аббата Дюкеня (російською мовою)

КОЦОБІНСЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ
([1864](#) — [1913](#) рр.)



Український [письменник](#), [громадський діяч](#), голова [«Просвіти»](#) в [Чернігові](#).

Народився [17 вересня 1864](#) р. у [Вінниці](#). Батько його працював дрібним службовцем, пив, через що часто змінював роботу. За іншими відомостями батько був людиною добросовісною й працьовитою, але запальною і нестриманою, мав від природи неврівноважену вдачу, не міг терпіти утисків начальства і несправедливості. І саме складні стосунки з керівниками були причиною частой зміни роботи. Мати, Гликерія Максимівна Абаз, дуже любила сина, вкладала в нього всю душу.



Михайло Коцюбинський, 1870-ті роки

Невдовзі Коцюбинські мушили залишити Вінницю, переїхали жити на село, згодом — у містечко [Бар](#). Тут Михайла віддали до

початкової школи (1875–1876 рр.), де він проявив себе старанним учнем.

Згодом навчався у [духовному училищі](#) у [Шаргороді](#) (1876–1880 рр.). Тут сталася подія, про яку письменник згадував з деяким гумором. 12-літнім підлітком він закохався у 16-річну дівчину, а щоби привернути її увагу, вирішив стати «великою людиною» і накинувся на книжки. Твори [Т.Шевченка](#) та [Марка Вовчка](#) справили на нього таке сильне враження, що він і сам захотів стати письменником.



Рідна садиба Коцюбинського у Вінниці, нині музей письменника

У [1881](#) р. — родина Коцюбинських повернулася у Вінницю. Через тяжке матеріальне становище сім'ї юнакові не вдалося продовжити освіти: мати осліпла, а згодом ([1886](#) р.) помер батько. Відповідальність за родину з 4 осіб лягла на плечі Михайла. У 1886-[1889](#) рр. він заробляв приватними уроками і продовжував самоосвіту, а у [1891](#) р., склавши [екстерном](#) іспит на народного учителя при Вінницькому [реальному училищі](#), працював [репетитором](#).

Займав активну громадянську позицію, пропагував революційні та самостійницькі ідеї, тому [Подільське жандармське](#) управління взяло Коцюбинського на облік. На квартирі Коцюбинських було зроблено кілька обшуків, а за Михайлом установлено таємний нагляд.

Дебютний літературний твір «Андрій Соловко, або Вченіє світ, а невченіє тьма» (1884) критика оцінила вельми скептично. Один із рецензентів радив початківцеві залишити цю справу, проте він писав і далі, але твори до друку не подавав. Вдруге почав друкуватися у 1890 р. (львівський дитячий журнал «Дзвінок» опублікував його вірш «Наша хатка»). Це сталося після його поїздки до Львова того ж року. Тут він познайомився з І. Я. Франком, іншими місцевими літераторами та видавцями, налагодив співпрацю з редакціями журналів «Правда», «Зоря», «Дзвінок» та ін., почав публікувати у них свої твори.

З початку 1891 р. працював домашнім вчителем у родині бухгалтера цукрового заводу у с. Лопатинці, де створив низку літературних творів.

На початку 1890-х рр. частина молодії української інтелігенції, перейнята ліберально-просвітницькими ідеями, утворила «Братство тарасівців», з учасниками якої Коцюбинський деякий час підтримував зв'язки. У 1892–1896 рр. — працював у складі Одеської філоксерної комісії, яка боролася зі шкідником винограду на території колишнього Новоросійського генерал-губернаторства. Робота у селах Бессарабської та Таврійської губерній дала йому матеріал для написання циклу «молдовських» («Для загального добра», «Пекотьор») і «кримських» («В путах шайтана», «На камені», «Під мінаретами») оповідань.

Залишивши роботу у комісії (1897 р.), він сподівався одержати посаду завідуючого книжковим складом у Чернігівській губернській земській управі, але чернігівський губернатор не допустив його до цієї праці. Після безуспішної спроби влаштуватися на роботу у Чернігові, де жила сім'я, Коцюбинський тимчасово осів у Житомирі, де від листопада 1897 до березня 1898 обіймав різні посади у редакції місцевої газети «Вольнь».

Весною 1898 р., отримавши роботу у Чернігівській земській управі, нарешті переїхав у Чернігів. Спочатку займав посаду діловода, тимчасово завідував столом народної освіти та редагував «Земский сборник Черниговской губернии». У вересні 1900 р. влаштувався до міського статистичного бюро, де працював до 1911 р. У Чернігові зустрів і закохався у Віру Устимівну Дейшу, з часом вона стала його дружиною. Тут

вирости його діти: [Юрій](#), Оксана, [Ірина](#), Роман. Щотижня у будинку письменника збиралась літературна молодь міста, зокрема, відомі у майбутньому письменники [Василь Блакитний](#) і [Микола Вороний](#). Під час навчання у [Чернігівській духовній семінарії](#) ці «суботи» часто відвідував молодий [Павло Тичина](#). Михайло Коцюбинський порадив [Михайлові Грушевському](#) вмістити його вірші у часописі [«Літературно-науковий вісник»](#) (1912 р.).

Важливе джерело інформації до біографії письменника — понад 300 листів Коцюбинського до коханої жінки, Олександри Іванівни Аплаксіної (1880–1973 рр.), молодшої за нього на 16 років.

Їх було вперше видано 1938 р. [Інститутом української літератури АН УРСР](#) (щоправда, видання рясніло купюрами морального й політичного характеру — зокрема, викреслено всі згадки про людей, оголошених у [СРСР «ворогами народу»](#)). Стосунки Коцюбинського з Аплаксіною завершилися у 1907 р., коли з анонімного листа про них дізналася [дружина письменника](#). Вона змусила чоловіка дати слово не залишати родину.

Після чергових відвідин [Галичини](#) (зокрема, [Гуцульщини](#)) народився один із найкращих творів письменника — [повість «Тіні забутих предків»](#). За його сюжетом [Сергій Паралджанов](#) створив [однойменний фільм](#), який став одним із світових шедеврів.

У 1911 р. — [«Товариство прихильників української науки і штуки»](#) призначило Михайлу Коцюбинському довічну стипендію у розмірі 2000 [крб.](#) на рік, щоби він міг звільнитись зі служби. Проте письменник počував себе дедалі гірше. Його мучили [астма](#) і [туберкульоз](#). Через потребу у лікуванні Коцюбинський відвідав [Італію](#) (острів [Капрі](#)) й інші країни [Європи](#).

Під час поїздок на острів [Капрі](#) письменник часто зустрічався з [Максимом Горьким](#), взимку 1911–1912 рр. навіть жив у нього і написав там свої відомі твори [«Коні не винні»](#) та [«Подарунок на іменини»](#).

Знав 9 мов (крім української та російської), зокрема [грецьку](#), [кримськотатарську](#), [циганську](#).



Могила Михайла Коцюбинського. [Болдина гора, Чернігів](#)

Востаннє перебуваючи у лікарні, Коцюбинський дізнався про смерть найкращого друга, [композитора Миколи Лисенка](#).

Помер [25 квітня 1913](#) р. Поховали письменника на [Болдиній горі](#) у [Чернігові](#), улюбленому місці його щоденних прогулянок.

На березі [Південного Бугу](#) у районі Сабарова ([Сабарів](#)) є відомий «камінь Коцюбинського» з цитатами письменника. Вважається, що саме на цьому камені Михайло Коцюбинський писав свої твори.

Михайло Коцюбинський є одним із найоригінальніших українських прозаїків. Він одним із перших в українській літературі усвідомив потребу її реформаторства у напрямі модерної європейської прози.

Творчість Коцюбинського завжди була предметом суперечок літературних критиків. Деякі дослідники про [модернізм](#) Михайла Коцюбинського говорять обережно, називаючи його [імпресіоністом](#) у літературі. Сучасник письменника, критик [Сергій Єфремов](#) так сказав про нього: «Людина культурна, до найменших подробиць, європеєць з голови до п'ят ... був справжнім аристократом Духа без жодного силування з свого боку...».

Коцюбинський почав пробувати свої сили у літературі рано, брався за поезію, переклади, нариси, та швидко головним полем його письменницької діяльності стала художня проза. З перших

спроб Коцюбинського-прозаїка до нас дійшли оповідання «Андрій Соловійко, або Вченіє світ, а невченіє тьма» (1884), «21-го грудня, на Введеніє» (1885), «Дядько та тітка» (1885).

Друкуватися почав у 1890 — львівський дитячий журнал [«Дзвінок»](#) опублікував його [вірш](#) «Наша хатка».

Працюючи домашнім учителем у селі [Лопатинці](#) (нині [Вінницька область](#), 1891), створив оповідання [«Харитя»](#), [«Ялинка»](#), [«П'ятизлотник»](#), повість [«На віру»](#), віршовану казку [«Завидючий брат»](#).

На творчості Коцюбинського відбилосся спілкування з членами [«Братства тарасівців»](#). У казці «Хо» (1894) він підносить значення ліберально-просвітницької діяльності.

Перебування Коцюбинського на урядовій службі у [Бессарабії](#) та [Криму](#) дали життєвий матеріал для його творів [«Для загального добра»](#) (1895), [«Пе-коптьор»](#) (1896), [«Посол від чорного царя»](#) (1897), [«Вільма»](#) (1898), [«В путях шайтана»](#) (1899), [«Дорогою ціною»](#) (1901), [«На камені»](#) (1902), [«У грішний світ»](#), [«Під мінаретами»](#) (1904). Одним із свідчень того, що Коцюбинський своїми творами молдовсько-кримського циклу виходив за межі локальних проблем, є те, що його повість «Для загального добра» була надрукована в російському перекладі у журналі «Жизнь» (1899, кн. 12).

Важливим моментом світоглядно-письменницької еволюції Коцюбинського було оповідання [«Лялечка»](#) (1901). У ньому він постає визначним майстром психологічного аналізу. Зосередження уваги на психологічних колізіях стає визначальною рисою творчості Коцюбинського.

Дещо окремо в доробку Коцюбинського стоять твори на теми з минулого українського народу: [«На крилах пісні»](#) (1895), [«Дорогою ціною»](#) (1901). Їх єднає романтично-піднесена, героїчна тональність.

Новела «Цвіт яблуні» була в українській літературі новаторською за темою: порушувалась проблема ставлення письменника до дійсності, говорилося, що митець за будь-яких обставин не може забувати про свій громадянсько-професійний обов'язок, повинен боліти чужим горем, як власним. До цієї теми Коцюбинський повертався ще не раз (цикл мініатюр «З глибини», поезія в прозі «Пам'ять душі», незавершений твір «Павутиння», новели [«Intermezzo»](#) і «Сон»). Виражене у цих творах ідейно-

мистецьке кредо декларується й у листі-відозві Коцюбинського та [Миколи Чернявського](#) до українських письменників (1903). Наступний розвиток української літератури Коцюбинський бачив у розширенні її тематичних та ідейних обріїв, пошукові нових художніх форм. У п'ятиліття перед [революцією 1905–1907 років](#) Коцюбинський написав і опублікував оповідання [«Fata Morgana»](#) ([Киевская старина](#), 1904), в якому вловив ті головні зрушення у свідомості селянства і нові тенденції в еволюції соціальної психології села, які на повну силу виявилися під час революції. Революція остаточно відкрила світові нове село, а Коцюбинський без будь-якого втручання в текст оповідання продовжив його як другу частину повісті. Друга частина повісті «Fata morgana» (опублікована в квітневому номері «Літературно-наукового вісника» за 1910) належить до найвизначніших творчих досягнень Коцюбинського, пов'язаних з подіями першої російської революції (1905–1907).

Провідним жанром малої прози Коцюбинського після 1901 стала соціально-психологічна новела.



На відкритті [пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві, 1903](#). Зліва направо: [Михайло Коцюбинський](#), [Василь Стефаник](#), [Олена Пчілка](#), [Леся Українка](#), [Михайло Старицький](#), [Гнат Хоткевич](#), [Володимир Самійленко](#).

У 1906–1912 рр., крім другої частини «Fata morgana» Коцюбинський створив новели [«Сміх»](#), [«Він іде»](#) (1906), «Невідомий», [«Intermezzo»](#), «В дорозі» (1907), [«Persona grata»](#), «Як ми їздили до Криниці» (1908), «Дебют» (1909), «Сон», «Лист» (1911), [«Подарунок на іменини»](#), [«Коні не винні»](#), образки-етюди «Хвала життю!», [«На острові»](#) (1912), а також повість «Тіні забутих предків» (1911).

Художні нариси «Хвала життю!» й «На острові», написані влітку 1912, — останні твори Михайла Коцюбинського. Пафосом торжества життя над смертю пройнятий нарис «Хвала життю!». Лейтмотивом нарису «На острові» також є ідея безперервності, вічності людського буття.

Коцюбинський побував у багатьох екзотичних місцях: у [Криму](#), [Бессарабії](#), на [Гуцульщині](#) та в [Італії](#). Його листи переповнені враженнями від природи цих країв.

Коцюбинський вражав своїх сучасників знанням природничих наук. Він проникав у таємниці природи через наукову літературу і власні спостереження. Це допомагало йому глибше, по-філософськи сприймати навколишній світ, краще збагнути і точніше відтворити життя людини в органічному зв'язку з усім світом. Природа і людина зливаються у нього в одне ціле, стоять в одному поетично-філософському ряду.

Мовна практика Коцюбинського — один із яскравих прикладів широкого підходу до розвитку [української літературної мови](#). Не заперечуючи ваги різних її стилів, слів-новотворів, оригінальних виразів, конструкцій, він головним джерелом збагачення мови літератури вважав загальнонародну розмову.

У митця давно зрів план відтворити свої глибокі та суперечливі враження від подорожі [Гуцульщиною](#). Цей край назавжди лишив у його пам'яті образ загиблого мисливця Макія, великої дитини гір, танки та пиятику біля труни небіжчика (звичай, що залишився від часів язичництва), мізерні хрести на могилах, безпорадне пицання нещасної дитини, яку мати вважає підміненою. Десь приблизно так народжувався задум напоєної народними легендами Гуцулії повісті [«Тіні забутих предків»](#).

Його називали Сонцепоклонником і Соняхом, бо над усе любив [сонце](#), [квіти](#) і [дітей](#). Служачи звичайним клерком у статистичному відділі Чернігівської земської управи, на роботу ходив з неодмінною квіткою у бутоньєрці. У своїх творах

оспівував цвіт [яблуні](#), жайворонкову пісню, дитячі очі, малював словом людську [бід](#)у і [красу](#). Простежити журналістську творчість Михайла Коцюбинського дозволяє його майже піврічна праця в редакції газети «Волинь» (Житомир). Тут він працював спершу на посаді адміністратора, потім завідував рубрикою «Свет и тени русской жизни».

Умови праці у газеті були складні: видавець не дбав про сприятливі умови, погано фінансував редакцію, співробітники часто бідували. Михайло Михайлович був украй невдоволений перебігом редакційних подій. Нарікаючи на те, що доводиться «розриватися на 100 частин», він добросовісно виконував щоденні журналістські обов'язки, інколи самотужки випускав у світ новий номер, продавав свіжий номер, оформляв передплату.

Незгоди з редактором, боротьба з цензурою тривали майже кожного разу, коли доводилося подавати матеріали у номер і відстоювати власну позицію.

Коцюбинський уважно перечитував тогочасну російську пресу, «викроював» із неї більші чи менші шматки, опрацьовував ці матеріали, підпорядковував їх висвітленню тих чи інших питань. Намагаючись приспати увагу цензури, журналіст свідомо обмежував себе як коментатор, часто не висловлювався з приводу певної інформації, коли факти були промовистими. Жартома письменник називав себе «закрійником».

Окремі свої статті в газеті «Волинь» письменник не позначав повним іменем, залишаючи під матеріалом криптонім. Про те, що вони належать саме Коцюбинському, свідчать листи до дружини. Так, рубрику «Свет и тени русской жизни» письменник підписував М. К. Про цю публікацію він повідомляв Вірі Устинівні 22 грудня 1897 р.:

«... Вибравши вільну годину, взявся за «Свет и тени» і дав для завтрашнього випуску статтю. Отож редактор не згоджується з моїми поглядами на справу — і нам довелось дуже сперечатися та лаятися. Хоч я й відстояв половину статті, та цікавіша половина пропала, бо Фідлер викреслив її, опираючись на свої права відповідального редактора».

Справжньою удачею вважав письменник публікацію у житомирській газеті матеріалів про українські справи: рецензії на галицькі журнали, огляди шкільної освіти, відродження національних традицій, поширення фольклору, вшанування

видатних письменників, обговорення проблем розвитку рідної мови (він також вів рубрику «К полемике о самостоятельности малороссийского языка») тощо. Впродовж трьох номерів (№ 22—24) за [28-30 січня](#) «Волянь» презентувала статтю «Организация общественных развлечений» — перероблений матеріал відомого українського фольклориста, етнографа, літературознавця [Миколи Сумцова](#) (оригінально ця публікація з'явилася в січневій книзі журналу «Образование» за 1898), де простежуються європейські шляхи розвитку української культури, проаналізовані вистави малоросійського театру, літературні вечори, поширення народних читань у Харкові, Одесі).

За оцінками дослідників української преси, саме завдяки Коцюбинському газета «Волянь» набула широкої популярності. Інколи навіть не вистачало примірників і доводилось збільшувати наклад.



Михайло Коцюбинський з дружиною та дітьми. З ліва на право: [Ірина](#), [Віра](#), [Роман](#), [Юрій](#), Михайло, [Оксана](#).

Батько Михайла Коцюбинського, Михайло Матвійович, працював дрібним службовцем. Мати, Гликерія Максимівна (пом. 1917 р.), у дівочтві Абаз, дуже любила сина, вклала у нього всю душу.

У Михайла було два брати, [Хома](#) (1870–1956 рр.), Леонід; та дві сестри, Лідія (пом. 1916 р.) та Ольга. [Хома](#), літературознавець, брав активну участь в увічненні пам'яті свого брата. Його

донька [Михайлина](#) — філолог та літературознавець, активна учасниця руху [шістдесятників](#), [дисидент](#). Дружина письменника — [Віра Устимівна Дейша](#) (1863–1921 рр.) походила з дворян, по материній лінії з роду Гортинських. Її мати Юлія Степанівна Дейша по смерті чоловіка переїхала до Чернігова, працювала начальницею Чернігівського єпархіального училища і виховувала самотійно трьох дітей. Дядько Віри (брат матері) — відомий чернігівський лікар Василь Степанович Гортинський. Віра Дейша у молоді роки була пов'язана з революціонерами, за це на неї було накладено суворий домашній арешт. У цей період померла її мати.



Віра Дейша, 1887 рік

Зі своєю майбутньою дружиною Коцюбинський познайомився у [Києві](#) на першому з'їзді [«Громади»](#) наприкінці 1894 р.

Після народження чотирьох дітей, Віра відійшла від революційної діяльності і присвятила себе родині. Вона пережила Михайла на 8 років і померла наприкінці 1921 р. від тяжкого виснаження, запалення легенів та висипного тифу вдома на руках їхнього молодшого сина — Романа.

Діти: [Юрій](#) (1896–1937) — під час [українсько-більшовицької війни](#) один з [більшовицьких](#) ватажків в Україні, у подальшому партійний та державний діяч [УСРР](#), розстріляний за часів [сталінського терору](#). Одружений (з 1919) на більшовицьці Ользі Петрівні Бош (пом. 1966), доньці [Євгенії Бош](#). Син Олег, крім того ще до його народження подружжя взяло з [сиротинця](#) дівчинку; [Оксана](#) (1898–1920) — воювала у складі [Червоного козацтва](#), стала дружиною [Віталія Примакова](#);

[Ірина](#) (1899–1977) — заміжня за [червоним козаком](#), надалі [енкаведистом](#) Абрамом Данишевським. Мала від нього двох синів, Юрія (помер трирічним) та [Флоріана](#) (1921–1991). Була юристом, з 1950 р. директор [Чернігівського музею Коцюбинського](#), з 1965 р. — кандидат філологічних наук. Заслужений працівник культури України; [Роман](#) (1901–1937) — під час [українсько-більшовицької війни](#) воював у складі [Червоного козацтва](#), був [чекістом](#). Потіми працював тривалий час на партійній роботі в [Одесі](#) та науково-освітній в [Академії наук](#) у [Харкові](#), був директором [музею батька у Вінниці](#). Репресований та розстріляний. Син від другого шлюбу з Оленою Писаревською [Юлій](#) (1934–2000) — літературознавець.



Пам'ятник Михайлу Коцюбинському у Вінниці

Життя батька описала донька [Ірина](#), використавши не лише власні спостереження, а й розповіді рідних, близьких, уривки з творів письменника, листування, забуті спогади його сучасників, які були опубліковані давно чи зовсім не оприлюднювалися, матеріали жандармських управлінь та інші архівні матеріали, що зберігалися у [Москві](#), [Києві](#), [Чернігові](#), Вінниці, [Одесі](#), [Харкові](#), [Житомирі](#), [Криму](#) тощо.

В іншому аспекті розповів про письменника [Леонід Смілянський](#) у повісті «Михайло Коцюбинський». Письменник

постає перед читачем в усій своїй духовній і творчій величі. Автору вдалося підкреслити незвичайний талант Михайла Коцюбинського, його людяність, інтелігентність, народність, безмежну закоханість у свій рідний край. У цій повісті, як у будь-якому художньому творі, є місце домислу. З надією відпочити, покращити здоров'я Коцюбинський залишає Чернігів і оселяється у порожньому сільському будинку доброго знайомого, далеко від гамірних шляхів та трактів. Його оточує рідна багатобарвна природа, яку він так любив і так уміло відтворював майстерним письменницьким словом. Та спокій і відпочинок невдовзі були порушені приїздом [Бориса Дмитровича Грінченка](#), фольклориста, етнографа, літератора. Було у житті таке, на чому схрещували мечі ці знаменитості. Їхнім суперечкам було принаймні 15 років. Не обійшлося без дискусії й цього разу. А в результаті — знову дало про себе знати хворе [серце](#).

КРІМСЬКИЙ АГАТА́НГЕЛ ЮХІ́МОВИЧ (1871 — 1942 рр.)



Український [історик](#), [перекладач](#) [кримсько-татарського](#) походження, [письменник](#), один з організаторів [Академії Наук України](#) (1918). Літературний псевдонім А. Хванько.

Народився у місті [Володимирі-Волинському](#) (тепер [Волинська область](#)) 15 січня 1871 р. у родині вчителя історії та географії [Кримського Юхима Степановича](#).

Походив з татарського роду. У дитячі роки його батьки переїхали у [Звенигородку](#) Київської губернії (тепер Черкащина). У трирічному віці навчився читати, а через два роки батько віддав

його у місцеве училище, де Агатангел провчився п'ять років [1876–1881](#) рр. Після навчання у протогімназії в [Острозі](#) ([1881–1884](#) рр.) та Другій київській гімназії ([1884–1885](#) рр.) вступив за конкурсом у [Колегію Павла Галагана](#) [1885–1889](#) рр. У ті роки опановує іноземні мови: [польську](#), [французьку](#), [англійську](#), [німецьку](#), [грецьку](#), [італійську](#), [турецьку](#) та [латинську](#). Всього він знав шістдесят мов. У колегії навчався у [Павла Житецького](#), який пробудив у ньому любов до [української мови](#), [літератури](#), [історії](#), завдяки чому він, не маючи й краплини української крові, присвятив своє життя [українській науці](#) та [культурі](#).

У [1889–1892](#) рр.— навчався у [Лазаревському інституті східних мову Москві](#). Основними дисциплінами науковця були [арабська філологія](#), [іслам](#) та [арабська література](#), [перська](#) і [турецька мова](#) та [література](#). З [1892–1896](#) рр. Кримський пройшов повний курс славістичних студій на історико-філологічному факультеті [Московського університету](#) під керівництвом мовознавця В.Міллера, славіста Р.Брандта, знавця індоєвропейських мов П.Фортунатова.

У [1896](#) р. молодий науковець склав магістерські іспити з [арабістики](#) у [Петербурзькому університеті](#) та зі [слов'янської філології](#) у [Московському університеті](#). Крім того, він слухав у Московському університеті лекції із [всесвітньої історії](#) у професора [В. Гер'є](#). Після закінчення Московського університету Кримський одержав від Лазаревського інституту дворічну стипендію для поїздки у [Сирію](#) та [Ліван](#). Після повернення з поїздки [1898](#) р. Кримський працює у Лазаревському інституті, викладає курси [семітських мов](#), веде курс перекладу з [російської мови](#) на [арабську](#) і навпаки, вивчення [Корану](#), читає лекції з [історії арабської літератури](#). З [1901](#) р. очолює кафедру арабської лінгвістики, стає професором [арабської літератури](#) та історії [мусульманського Сходу](#).

За час викладання у Лазаревському інституті східних мов написав і видав цілу бібліотеку академічних підручників з філології та історії [Близького Сходу](#), про Коран, мусульманство, курси історії і літератури арабів, персів і турків.

У [1918](#) р. переїхав до [Києва](#), де став секретарем заснованої гетьманом [Павлом Скоропадським Української Академії наук](#). У Києві Кримський був творцем українського сходознавства. В

Академії наук він також очолював історико-філологічний відділ, кабінет арабо-іранської філології, комісію словника живої мови, комісію історії української мови, діалектологічну та правописну комісії.

З [1921](#) р. він також був директором [Інституту української наукової мови](#).

У жовтні [1921](#) р. брав участь у Першому Всеукраїнському Церковному Соборі, який підтвердив автокефалію [Української автокефальної православної церкви](#).

У [1918–1921](#) р. працює професором всесвітньої історії у [Київському університеті](#). Водночас він був редактором «[Записок Історично-філологічного відділу Української Академії наук](#)», з 8 серпня 1925 р. — головою [Київського філіалу Всесоюзної асоціації сходознавства](#), створеного при ВУАН. У Києві Агатангел Кримський плідно працював лише у [1918–1928](#) рр. 12 вересня 1921 р. у знак визнання його заслуг РНК УСРР прийняла постанову «Про соціальне забезпечення заслужених працівників науки», серед інших достойників, Кримському дозволено видання за державний кошт наукових праць; звільнено від сплати державних податків; заборонено реквізиції та ущільнення помешкання, яке він займав; матеріально забезпечено, а у випадку смерті — членів родини поза категоріальною довічною ставкою заробітку.

З [1929](#) р. його почали переслідувати, позбавляти посад. У [1930](#) р. Кримський був практично усунений від науково-викладацької роботи в академічних установах України. [20 липня 1941](#) р. Кримського було заарештовано співробітниками [НКВС](#), звинувачено в антирадянській націоналістичній діяльності і ув'язнено в одній із тюрем НКВС у [Кустанаї](#) (тепер [Казахстан](#)). 25 січня [1942](#) р. вчений помер у лазареті Кустанайської загальної тюрми № 7. Реабілітований у [1957](#) р.

А.Кримський брав активну участь в українському національному житті кінця [XIX ст.](#), листувався з відомими діячами української культури — О. Огоновським, [Б. Грінченком](#), [І. Франком](#) та ін. У цей період своєї діяльності Кримський вів наукову полеміку з [О. Соболевським](#), який пропагував гіпотезу [М. Погодіна](#) про те, що давні кияни були росіянами, які тільки у період татаро-монгольської навали відійшли на північ.

А. Кримський — [автор](#) численних праць з історії та культури арабських країн, [Ірану](#), [Туреччини](#) та ін., [семітології](#), історії, ісламу: «Історія мусульманства», [1904-12](#); «Історія арабів і арабської літератури», [1911-12](#); «Історія Персії та її письменства», [1923](#); «Історія Туреччини та її письменства», 4 тт., [1924-27](#)); «Перський театр, звідки він узявся та як розвивався», [1925](#)). Окремі історико-літературні монографії Кримського присвячені «Хамасі» Абу Таммана, Абану Ліхікі, Хафізу, П.Алеппському.

У 2007–2010 рр. [Інститутом сходознавства ім. А. Ю. Кримського](#) здійснено перевидання рідкісних сходознавчих праць А. Ю. Кримського [«Вибрані сходознавчі праці у п'яти томах»](#): Т. I. Арабістика. (2007) Т. II. Тюркологія. (2007) Т. III. Тюркологія. (2010) Т. IV. Іраністика. (2008) Т. V. Іраністика. (2010)

Велику увагу приділяв дослідженню історії української мови і літератури, фольклору, етнографії. Кримський — автор праць: «Українська грамати́ка» (2 тт., [1907-08](#)), «Нариси з історії української мови» ([1922](#), у співавторстві з О. Шахматовим) «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного». Редактор першого тому [«Академічного словника»](#) ([1924](#)). Агатангел Юхимович Кримський вважається одним з найвидатніших [орієнталістів](#) в історії світової філологічної науки.

Як письменник Кримський відомий поетичними творами на східні теми, що увійшли до збірки «Пальмове гілля» (3 тт., [1901](#), [1908](#), [1922](#)), оповіданнями (зб. «Повістки й ескізи з українського життя», [1895](#) і «Бейрутські оповідання» [1906](#) та романом — «Андрій Лаговський» ([1905](#), повністю опублікований в [1972](#))). Кримському належать численні художні переклади [Антари](#), [Омара Хайяма](#), [Сааді](#), [Хафіза](#), Міхрі-Хітум, [Фірдоусі](#) та багатьох інших, у тому числі західноєвропейських поетів. Перші переклади, переспіви й оригінальні твори друкував в часописах «Зоря», «Правда», «Народ», «Зеркало», «Буковина».

Ім'я Кримського міститься у затвердженому XVI сесією Генеральної Асамблеї [ЮНЕСКО](#) переліку видатних діячів світу.

[Інститут сходознавства НАН України](#) носить ім'я Агатангела Кримського.

КУЗЕМСЬКИЙ МИХАЙЛО
([1809](#) - [1879](#) рр.)



Єпископ [Української Греко-Католицької Церкви](#); з [1868 р.](#) єпископ Холмський. Був останнім греко-католицьким владикою Холмської єпархії, яку було ліквідовано.

Народився у сім'ї греко-католицького пароха [Шибалина](#) на сучасній Тернопільщині. Закінчив Бережанську гімназію, [Львівський університет](#) (богослов'я). Під час навчання в університеті на нього звернув увагу Галицький митрополит [Михайло \(Левицький\)](#), який взяв талановитого студента під свою опіку. Та попри очікування митрополитом прийняття Куземським [целібату](#), той одружився з Марією Січинською. У 1833 р. висвячений на священника. З [1833](#) - [1836](#) рр. душпастирював у [Залізнях](#) на Тернопільщині. Після смерті дружини перебрався до Львова.

Згодом займав різні пости в управлінні [Львівської греко-католицької архієпархії](#): сповідника при [соборі св. Юра](#) у Львові ([1836](#)), канцлера консисторії ([1837–1842](#) рр.), каноніка, пралата-схоліарха ([1842–1848](#) рр.). З [1856](#) р. — прелат-кустос (хранитель), з [1865](#) р. — [архидиякон](#), генеральний вікарій і офіціал [Галицької митрополії](#). Після смерті митрополита [Михайла Левицького](#) управляв митрополією (1858–1860 рр.).

Відповідаючи за шкільництво, спричинився до заснування значної кількості народних (парафіяльних) шкіл у Галичині. У 1848–1849 рр. — заступник голови, у 1849–1851 рр. — фактичний голова [Головної Руської Ради](#) у Львові.

Один з ініціаторів скликання Першого з'їзду української інтелігенції у Львові (жовтень [1848](#) р.), заснування [Галицько-Руської Матиці](#) (був її першим головою), відкриття [Народного Дому у Львові](#) (1848 р.). За свою велику працю і любов до народу

його називали «серцем Галицької Русі». Відомий своїми [москвофільськими](#) поглядами.

У [1859](#) р. — активний учасник боротьби проти наміру урядових кіл перевести галицьке письменство на [латинський алфавіт](#) (див. [«Азбучна війна»](#)). Від [1861](#) р. — депутат [Галицького крайового сейму](#). У 1862 р. був нагороджений російським орденом св. Анни I ст. У [1868–1871](#) рр. останній греко-католицький єпископ Холмський. У 1868 р. зустрічався у Варшаві з російським царем. Був активним прихильником усунення з греко-католицької церкви усіх елементів, пов'язаних з католицизмом. 20 січня 1871 р. зрікся уряду і подав у відставку, яку задовільнив російський імператор. Однак цю відставку не признала Апостольська Столиця. Папа [Пій IX](#) і надалі вважав його владикою Холмським. З 1871 р. жив у Львові, згодом — у с. [Ляшки Горішні](#) (нині с. [Горішнє](#), Миколаївського району) де й помер.

Тесть [Василя Ковальського](#). Похований у власному гробівці на [Личаківському цвинтарі](#) разом з донькою Юлією, онучкою.

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ ([1819](#) — [1897](#) рр.)



Український [письменник](#), [фольклорист](#), [етнограф](#), [мовознавець](#), [перекладач](#), [критик](#), [редактор](#), видавець. Автор [першої фонетичної абетки](#) для української мови, яка лежить в основі сучасного українського правопису.

[Іван Франко](#) називав Куліша «перворядною зіркою» в українському письменстві, «одним із корифеїв нашої літератури». Відомий найбільше як автор першого [історичного роману «Чорна рада»](#), який вийшов з друку українською мовою. Був однією з самих освічених людей серед своїх ровесників. Писав українською та російською мовами.



II. Куліш у молоді роки, з малюнка самого Куліша

Народився 7 серпня (26 липня за старим стилем) [1819](#) р. у містечку [Воронежі Глухівського повіту Чернігівської губернії](#) (тепер — [Шосткинський район Сумської області](#)). Був дитиною від другого шлюбу заможного хлібороба Олександра Андрійовича, що походив зі старовинного старшинського козацького роду, і доньки козацького сотника Івана Гладкого — Катерини. На [хуторі](#) під Воронежем хлопчик змалечку наслухався різних казок, переказів, легенд, особливо народних пісень, які наспівувала йому мати. Була у нього і «духовна мати» — сусідка по хуторах Уляна Терентіївна Мужилівська, що навернула його до книжної мудрості і наполягла на навчання у Новгород-Сіверській гімназії. Про свої перші свідомі роки життя і навчання Панько Куліш розкаже у повістях «История Уляны Терентьевны» (1852), «Феклуша» (1856) і «Яков Яковлевич» (1852). Та першим його літературним твором була оповідка «Циган», яку він витворив із почутої від матері народної казки.

З кінця [1830](#) рр. Куліш — слухач лекцій у [Київському університеті](#). Мрія навчатися тут, яку плекав із 1834 р., коли зробив першу невдалу спробу вступити до цього навчального закладу, обірвалася у 1841 р.. Куліш не мав документального

свідчення про дворянське походження, хоча його батько і був із козацько-старшинського роду, а отже — й права навчатися в університеті. Кілька років слухання лекцій на словесному, а згодом на правничому факультеті виявилися визначальними для його подальшої долі.

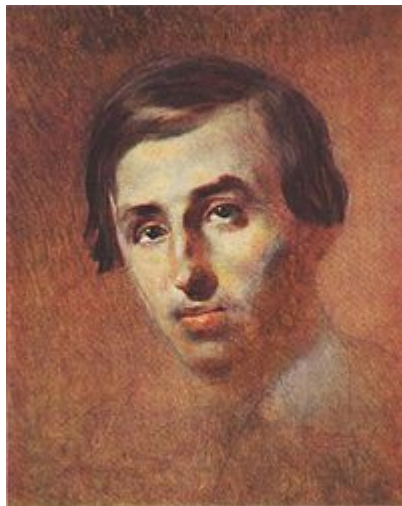
Куліш написав у той час «малоросійські оповідання» російською мовою — «О том, от чего в местечке Воронеже высох Пешевцов став» і «О том, что случилось с козаком Бурдюгом на Зеленой неделе», а також повість із народних переказів «Огненный змей».

Письменник завдяки протекції інспектора шкіл [Михайла Юзефовича](#) дістав посаду викладача у Луцькому дворянському училищі. У цей час він пише російською мовою історичний роман «Михайло Чарнышенко», віршовану історичну хроніку «Україна» і оповідання-ідилію «Орися». Неодноразово (1843, 1844, 1856) перебував на тривалій гостині та творчому пленері у маєтку [Міхала Грабовського](#). Згодом працював у [Києві](#), у [Рівному](#), а коли журнал «Современник» почав друкувати у 1845 р. перші розділи його славетного роману «Чорна рада», ректор Петербурзького університету П. Плетньов (він і редактор «Современника») запросив його до столиці [Російської імперії](#) на посаду старшого вчителя гімназії і лектора російської мови для іноземних слухачів університету.

Через два роки Петербурзька Академія наук за рекомендацією направила Куліша у [відрядження](#) у Західну Європу для вивчення слов'янських мов, історії, культури та мистецтва, куди він вирушив зі своєю вісімнадцятирічною дружиною [Олександрою Михайлівною Білозерською](#), з якою побрався 22 січня 1847 р. Боярином на весіллі був співучий, дотепний, веселий друг Пантелеймона — [Тарас Шевченко](#).

У [Варшаві](#) Куліша як члена [Кирило-Мефодіївського товариства](#) заарештували і повернули до [Санкт-Петербурга](#), де його майже три місяці допитували у [III відділі](#), але довести його приналежність до таємної антикріпацької організації не змогли. [Жандармерія](#) вирішила: «Учителя 5-ої С.-Петербурзької гімназії 9-го класу Куліша, який хоча й не належав до цього товариства, але був у дружніх зв'язках із усіма його учасниками й самовиношував надзвичайні думки про вигадану важливість [України](#), вмістивши навіть у надрукованих ним творах

багато двозначних місць, що могли вселяти у малоросів думки про право їх на окреме існування від імперії, — заточити в Олексіївський рavelін на чотири місяці й потім відправити на службу у Вологду».



Портрет П. Куліша, худ. [Тарас Шевченко](#) (1843–1847 рр.)

Після «щирого каяття» Куліша, клопотань сановитих друзів дружини та її особистих благань покарання було замінене: його ув'язнили на два місяці в арештантське відділення військового шпиталю, а звідти відправили на заслання у Тулу. Спочатку молодому подружжю було нелегко. Бідували, але проведені у Тулі три роки й три місяці не пройшли марно. Куліш написав «Историю Бориса Годунова и Дмитрия Самозванца», історичний роман «Северяки», який згодом вийшов друком під назвою «Алексей Однорог», автобіографічний роман у віршах «Евгений Онегин нашего времени», роман «Петр Иванович Березин и его семейство, или Люди, решившиеся во что бы то ни стало быть счастливыми», вивчав європейські мови, осягав «механіку» романного мислення [В. Скотта](#), [Ч. Дікенса](#), захоплювався поезією [Дж. Байрона](#) і [Ф-Р. Шатобріана](#), ідеями [Ж.-Ж. Руссо](#).

Після довгих клопотань перед III відділом Куліш здобув посаду у канцелярії губернатора, а згодом почав редагувати неофіційну частину «Тульских губернских ведомостей».

Наближалось 25-ліття царювання [Миколи I](#). Можливо, з ласки монарха, а особливо завдяки клопотанням вірної подруги Олександрі Михайлівни, П. Плетньова та протекції земляка-сенатора О. В. Кочубея, П. Куліш повернувся до Санкт-

Петербурга, де продовжив творити, хоча деякий час не мав права друкуватися. Під криптонімом «Николай М.» він публікує у Некрасовському «Современнике» російські повісті і двотомні «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя».



Знайомство на Полтавщині (де Куліш хотів придбати власний хутір) із матір'ю автора «Тараса Бульби» і «Мертвих душ» спонукало його до підготовки шеститомного зібрання творів і листів Миколи Гоголя. Та найбільшим своїм творчим успіхом [Пантелеймон Куліш](#) вважав двотомну збірку фольклорно-історичних і етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси». З'явилися вони у Санкт-Петербурзі у 1856 — 1857 рр. у двох томах і викликали подив та захоплення. «Записки о Южной Руси» друкую з насолодою не тому, що у них є моє, а тому, що передаю світові пам'ятки духу народного, яким у моїх очах нема ціни», — так писав він в одному із листів до С. Аксакова.

Збірка була написана [«кулішівкою»](#) — придуманим Кулішем першим українським фонетичним правописом, який згодом прислужився і для друку «Кобзаря» у 1860 р., і для журналу «Основа». Творчо багатим і успішним був для Куліша 1857 р. Вийшли у світ «Чорна рада», український буквар і читанка — «ГраMATка», «Народні оповідання» [Марка Вовчка](#), які він відредагував і опублікував, відкрив власну друкарню. Надії на цензурні послаблення не виправдалися, хоча Куліш остаточно не

розчарувався у імператорі Олександрі II, тому вирушив з дружиною до Москви, гостював у свого друга С. Т. Аксакова, відвіз дружину на хутір Мотронівку ([Чернігівщина](#)), щоб згодом звідси у березні 1858 р. разом вирушити у мандри [Європою](#). Там він, уважно фіксуючи у листах найменші деталі життя європейських народів, приглядався до тодішніх здобутків цивілізації, але не захоплювався ними. Навпаки, переймався глибшою вірою у майбутнє природно-патріархального побуту. Хутір як форма практичного втілення руссовської ідеї гармонійного життя серед природи і як духовний оазис національної самобутності — цей ідеал упевнено захоплював Пантелеймона Куліша.

Куліш не отримав дозволу на заснування у Санкт-Петербурзі українського журналу, тому створив альманах [«Хата»](#). Одночасно брат дружини [Василь Білозерський](#) клопотався про видання першого українського часопису «Основа». Куліш разом із дружиною, яка починала друкувати оповідання під псевдонімом [Ганна Барвінок](#), зразу ж захопився підготовкою матеріалів для цього літературного й громадсько-політичного журналу. Насамперед дбав про історичне виховання українського громадянства. Тому почав писати «Історичні оповідання» — своєрідні науково-популярні нариси із історії України — «Хмельницина» і «Виговщина». З'явилися вони у 1861 р. в «Основі». Сторінки цього журналу заповнювали і його перші ліричні поезії та поеми, що були написані вже після другої подорожі Західною Європою, яку він здійснив разом із [Миколою Костомаровим](#).

«Основа» — щомісячний український літературно-науковий часопис, виходив у Петербурзі з 1861 – 1862 рр. Вийшло 22 номери. Матеріали друкувалися українською та російською мовами. Ініціаторами створення журналу були колишні кирило-мефодіївці П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський (редактор), які у програмній заяві визначили головне його завдання — «всебічне і безпристрасне дослідження південно-руського краю».

Водночас Куліш уклав свою першу поетичну збірку «Досвітки. Думи і поеми», що вийшла у Петербурзі у 1862 р. — перед появою у 1863 р. ганебного [валуєвського циркуляра](#), яким самодержавство обмежило друкування українською мовою. Слава

про Куліша долетіла до Галичини, де львівські журнали [«Вечерниці»](#) і [«Мета»](#) публікували його прозу, поезію, статті. «Куліш був головним двигачем українофільського руху у Галичині у 60-х і майже до половини 70-х рр.», — писав [Іван Франко](#), особливо відзначаючи його співробітництво у народовському журналі [«Правда»](#).

Чотири роки перебування у [Варшаві](#), матеріальні статки (тут був на посаді директора духовних справ і членом комісії для перекладу польських законів) дали змогу письменникові набути неабиякого досвіду й знань (праця у державній установі, вивчення архівів, де він робив численні записи для майбутніх історичних досліджень, дружба із польською інтелігенцією і галицькими українцями, зокрема у [Львові](#), де часто бував).



[Меморіальна дошка](#) на будинку у Відні, де мешкав П. Куліш

Людина емоційна і діяльна, схильна до беззастережного обстоювання виношеної ідеї, П. Куліш терпляче і цілеспрямовано добирав матеріали для обґрунтування концепції про негативний вплив козацьких і селянських повстань на розвиток української державності і культури. Працюючи у [Варшаві](#) у 1864 — 1868 рр., з 1871 р. у [Відні](#), а з 1873 р. — у Санкт-Петербурзі на посаді редактора «Журнала Министерства путей сообщения», він готував тритомне дослідження «История воссоединения Руси», в якому прагнув документально підтвердити ідею історичної згубності народно-визвольних рухів і піднести культуротворчу місію польської шляхти, ополяченого українського панства і російського царизму в Україні.

Роки спливали, відходили у небуття друзі, однодумці, по суті, не залишилося, надто після появи «Истории воссоединения Руси», яка була зустрінена українською громадськістю із розчаруванням і обуренням. Сам Куліш розчарувався у державній службі і своїх «москвофільських» орієнтаціях. У 1876 р. з'явився [Емський указ](#), згідно з яким заборонялося друкувати [українською мовою](#) будь-які тексти, крім художніх творів і історичних документів, ставити театральні спектаклі; не дозволялися прилюдні читання [українською мовою](#), а також викладання нею будь-яких дисциплін. Львівський журнал «Правда» у 1876 р. у статті «Указ проти руського язика» проаналізував наслідки цього згубного для української культури шовіністичного указу, а через два роки [М. Драгоманов](#) подав до Міжнародного літературного конгресу у [Парижі](#) науковий реферат, у якому інформував європейську громадськість про самодержавну акцію щодо цілковитого усунення української мови з громадського життя.

Куліш оселився на хуторі Мотронівка поблизу Борзни Чернігівської губернії. Тут господарював, творив, зокрема, укладав зі своїх російськомовних статей і україномовних художніх творів збірку «Хуторская философия и удаленная от света поэзия», яку після появи друком у 1879 р. цензура заборонила і вилучила з продажу. Це не зупинило вченого, письменника. Його погляд то знову сягає далекої Галичини, куди він посилає свою «Крашанку русинам і полякам на Великдень 1882 р.» у надії залучити до спільної культурницької діяльності українських і польських інтелігентів, то приглядається до мусульманського світу, передусім до етичних засад [Ісламу](#) (поема «Магомет і Хадиза», 1883 р., драма у віршах «Байда, князь Вишневецький», 1884 р.).

Куліш багато перекладав, особливо [Шекспіра](#), [Гете](#), [Байрона](#), готував до видання у Женеві третю збірку поезій «Дзвін», завершував історіографічну працю у трьох томах «Отпадение Малороссии от Польши», листувався з багатьма кореспондентами, переймався розбратом слов'янських націй, особливо шовіністичними заходами польської шляхти у Східній Галичині щодо українського населення, дбав про видання прогресивних журналів і газет.

Пантелеймон Куліш пішов з життя [14 лютого 1897](#) р. на своєму хуторі Мотронівка.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МАТВІЙОВИЧ ([1834](#) — [1902](#) рр.)



О. М. Лазаревський в 1858 і 1865 рр.

Видатний український [історик](#), [генеалог](#), джерелознавець та видавець. Організатор національної архівної справи. Перший дослідник адміністративно-судового устрою Гетьманщини. Редактор кількох видань журналу [Кіевская старина](#). Праправнук сотника [Красноколядинського Леонтія Лашинського](#). Близький знайомий та один із перших біографів поета [Тараса Шевченка](#).

Народився у селі [Гирявка Конотопського повіту Чернігівської губернії](#) у сім'ї службовця з дрібнопомісних [дворян](#), предки якого належали до [козацько-старшинського роду Лазаревських](#) та [Лашинських](#). Тут він прожив до 7 років.

Сім'я у Лазаревських була велика і через брак коштів не було змоги мати учителя дома для О. М. Лазаревського. Через це його у 1842 р. відвезли до старшого брата Федора, який у той час був студентом Харківського університету.

У 1844 р. поступив на навчання у перший клас Конотопської повітової школи, де провчився до 1846 р. У лютому 1850 р. Лазаревський прийнятий до 3 класу Другої Петербурзької гімназії.

1 серпня 1854 р. Олександр Матвійович вступив на історично-філологічний факультет Петербурзького університету.

У [1858](#) р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. 15 вересня 1859 р. він був зачислений канцелярським урядовцем до Петербурзького Губернського правління, але менше ніж через рік, 22 червня 1860

р. перейшов урядовцем до Археографічної комісії, яка тоді існувала при Департаменті Міністерства народної освіти.

12 листопада 1861 р. Лазаревський обраний членом губернського статистичного комітету, шро на той час були єдиною інституцією по губерніях, де могла проводитись науково-дослідницька робота з вивчення історії, етнографії та статистики відповідних регіонів.

7 червня 1865 р. Лазаревського призначено на посаду губернського секретаря «по крестьянским делам Присутствия», а 21 червня того ж року й на посаду секретаря Чернігівського губернського статистичного комітету. У цей час він міг узятися за наукову та архівну працю і розгорнув її в широкому масштабі.

У вересні 1865 р. Лазаревський одружився з Катериною Федорівною Лашинською, яка була його сусідкою по Гирявці та родичкою по матері. Через це довелось просити дозволу на шлюб у архієрея .

Працюючи в архіві Чернігівської Казеної палати, О. М. Лазаревський відкрив там Румянцевський Опис Малоросії (який вважався втраченим), про що 16 листопада 1865 р. зробив відповідну доповідь на засіданні Статистичного комітету.

7 листопада 1866 р. був призначений членом Полтавського окружного суду.

З [1880](#) р.— у Києві він член судової палати. Член історичного товариства Нестора-літописця, один із засновників журналу [«Киевская Старина»](#).

Через своїх братів, особливо [Михайла](#), був близько знайомий з [Тарасом Шевченком](#). Лазаревський був присутній при ньому, коли наближався день смерті поета і бачив його за півдоби до кончини, описав останній день його життя, зібрав перші матеріали до історії дитинства поета і супроводжував тіло його до [Канева](#) спільно з художником [Честахівським](#).

Лазаревський — автор близько 450 праць і статей переважно з історії [Лівобережної України](#) ХУІІ-ХУІІІ ст. Головну увагу історик приділив дослідженню історії селянства — «Малоросійські [посполиті](#) селяни 1648–1788» (1866), козацької старшини і Шляхти — «Нариси дворянських родів Чернігівської губернії» (1868), «Нариси малоросійських фамілій» (1875–1876), «Люди старої Малоросії» (1882–1888), колонізації та землеволодіння — «Опис старої Малоросії» (1888–1902),

адміністративно-судового устрою Гетьманщини — «Суди в старій Малоросії» (1898) та ін. Л. видав важливі документальні публікації: «Щоденник М. Ханенка» (1884), «Сулинівський архів» (1884), «Мотижинський архів» (1890), «Щоденник генерального підскарбія Якова Маркевича» (1893–1897), «Любецький архів графа Милорадовича» (1898) та ін.

В основі історичної концепції Лазаревського лежала ідея [народництва](#). У своїх працях історик підкреслював визиск українського селянства з боку козацької старшини і як результат — неприхильне ставлення до [Гетьманщини](#) та її діячів («Замітки про Мазепу», 1878; «Павло Полуботок», 1880). Зосереджуючись в основному на соціально-економічних проблемах, Лазаревський менше уваги звертав на політичний занепад Гетьманщини внаслідок колоніальної політики російського уряду. Це зумовило деяку односторонність історичної концепції вченого, що підкреслювала українська історіографія, хоча високо оцінила його вклад у розвиток історичної науки в Україні.

Заслугою Лазаревського є те, що він ввів у наукове користування велику кількість документів, архівних матеріалів, які мають велике значення у вивченні історії Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст.

Помер у Києві, похований у Гирявці. Бібліотеку та особистий архів заповідав Київському університетут святого Володимира.

Про життя та діяльність О. М. Лазаревського дніпропетровським істориком В. І. Вороновим було захищено кандидатську дисертацію.

О. М. Лазаревський здобув популярність, як історик. Саме він відкрив Рум'янівське «Описание Малороссии», що вважалося втраченим.

Лазаревський вів дослідження на території [Лівобережної України](#). Найбільш відомі його праці: «Очерки малороссийских фамилий», «Малороссийские посполите крестьяне (1648–1783 гг.)», «Описание старой Малороссии» та ін. Саме він відкрив дворянські фальсифікації історії України (спираючись на архівний матеріал).

Щодо [бібліографії](#), то вчений почав нею займатися ще з юнацьких років. У 1853 р., навчаючись у старших класах гімназії,

він надрукував у «Черниговских губерньских відомостях» свій «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях». Цим посібником молодий бібліограф прагнув «принести хотя малую лепту на пользу науки...». До покажчику ввійшла російська та українська книжково-журнальна література — історична і бібліографічна, а також роботи з географії, статистики та етнографії — всього 154 джерела.

Цей «Опыт», поклав початок історичній бібліографії в Україні. Про нього позитивно віднісся «Журнал Министерства народного просвещения», історик-славист [О. М. Бодяньський](#) та відомий російський бібліограф [Г. М. Геннаді](#).

Після позитивних відгуків про «Опыт», Лазаревський поставив за мету розширити свою працю. Поступивши до університету, він отримав вихід до Петербурзької публічної бібліотеки.

Займаючись у бібліотеці, він обробляє першу частину свого покажчика (російську). У 1858 р. надсилає перший випуск «Указателя источников для изучения Малороссийского края» О. М. Бодяньському.

У цьому «Указатели» подано майже у чотири рази більше джерел ніж в «Опыте». Всього зареєстровано 554 номери за 1622–1857 рр. За складом покажчик наближався до загального покажчика з українознавства.

«Указатель источников» вийшов з посвятою Бодяньському, саме він був першим учителем Лазаревського з бібліографії. Бодяньський навчав старанності бібліографування та не прощав бібліографічних неточностей.

Паралельно з підготовкою «Указателя» Лазаревський розпочав роботу над складанням іншого великого посібника — «Украинская литературная летопись». Цей літопис він вів протягом трьох років — 1856–1858 рр. За ці роки бібліограф зареєстрував 70 книг і статей.

«Летопись» являла собою критико-бібліографічний огляд поточної української та українознавчої літератури.

Праці: [Исторический очерк Батурина \(1625–1760\)](#)/ А. Лазаревский. — Киев : Типогр. В. И. Завадзкого, 1891. — 18 с. — Оттиск из 6 книги «Чтений в Историческом обществе Нестора Летописца»; [О собирании материалов для истории освобождения](#)

[крестьян от крепостной зависимости в пяти губерниях Киевского учебного округа](#)/Ал. Лазаревский. — [б.м.] : [б.вид.]. — 8 с. — Авт. указ. в коце статьи. — Отд. оттиск.; [По поводу ста лет от смерти графа П. А. Румянцева](#)/Ал. Лазаревский. — 16 с. — Отд. оттиск из «Киевской старины». — Конволют. Перепл. с перепиской П. А. Румянцева (6 писем); [Старинные польско-русские календари](#)/А. М. Лазаревского. — Киев : Типография Т. Г. Мейнандер, 1900. — 22 с.; [Историко-статистические сведения о населенных местностях Конотопского уезда](#)/Ал. Лазаревский. — Киев : Типография К. Н. Милевского, 1890. — 24 с. — Отд. оттиск из памятной книжки Конотопского земства.; [Указатель источников для изучения Малороссийского края](#)/Ал. Лазаревский. — Санкт-Петербург : В типографии Губернского правления, 1858. — II, 121 с. — Сост. указ. на стр. II.; [Очерки, заметки и документы по истории Малороссии](#) Ал. Лазаревского : С рис. Т. Г. Шевченко и портретом Мазепы. — Киев : типография Имп. Ун-та Св. Владимира, Н. Т. Корчак-Новицкого. 5. — 1899. — 148 с. — Отд. оттиск. — Библиогр.: ил.; [Лубенщина и князя Вишневецкие : \(1590–1648 гг.\)](#)/Ал. Лазаревский. — Киев : Типография Н. Т. Корчак-Новицкого, 1896. — 56 с. — Отд. оттиск. — Библиогр.: ил.; «Сведения о церковных школах и богадельнях в старой Малороссии в XVIII в.»; «Сведения о детстве поэта Шевченка, по рассказам его сестры» (обе статьи в «Основе»); [«Малороссийские посполитые крестьяне» \(«Записки Черн. Стат. Комитета», кн. 1, Чернигов, 1866\)](#); «Очерки старейших дворянских родов Черниговской губ.» (там же, кн. 2, вып. 1 и 2); «Очерки из жизни старой Малороссии: сотники, духовенство» («Рус. Архив», 1871 и 1873); «Очерки малороссийских фамилий» («Русск. Архив», 1875 и 1876); «Павел Полуботок» («Рус. Архив» 1880); «Люди старой Малороссии» («Киевская Старина», 1882, 1, 3, 8; 1884, 1; 1885, 5; 1886, 1, 7; 1887, 6, 7, 8; 1888, 11); «Полтавщина в XVII в.» («Киевская Старина», 1891, 9); «Из истории сел и селян левобережной Малороссии» («Киевская Старина», 1891, 1 и 11); «Описание старой Малороссии» (т. I, «Стародубский полк», Киев, 1889; т. II, «Нежинский полк», Киев, 1893; т. III, «Прилуцкий полк», Киев, 1902; здесь приведены все важнейшие сведения о заселении, землевладении и управлении Малороссии).

ЛАЗАРЄВСЬКИЙ МИХАЙЛО МАТВІЙОВИЧ (1818 —1867 рр.)



Близький товариш [Тараса Шевченка](#).

У 1837 р. закінчив [Ніжинський ліцей](#). У 1838 р. поступив на службу у Чернігівську палату. У 1840 р. призначений столоначальником, того ж року по власному бажанню переводиться в Орськ. У 1841–1846 рр. жив у [Тобольську](#), у 1845 р. в Оренбурзі був столоначальником-попечителем «прилінійних киргизів».

У 1856 р. знову переїхав до [Оренбурга](#), чиновник прикордонної комісії. З 1850 р. — радник [Петербурзького](#) губернського правління.

Познайомився з Тарасом Шевченком у 1847 р. Кілька разів Лазаревський зустрівся з Шевченком в [Орську](#). Переписувався з Кобзарем та намагався матеріально допомагати йому. Через Михайла Тарас Григорович одержував книжки, потрібні речі для творчості. Клопотав про його звільнення та одним з перших про це звільнення сповістив: 7 квітня 1857 р. надіслав поету великодні крашанки, гроші, фарби, і лист зі звісткою про амністію.

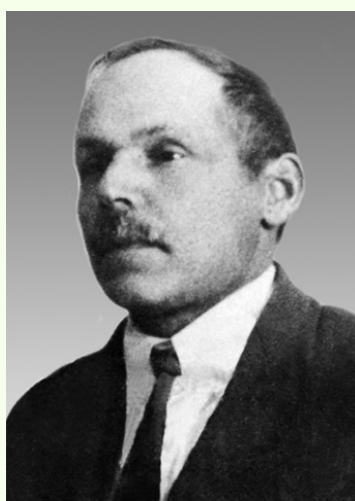
У 1858 р. до одержання у червні квартири у Академії мистецтв, Шевченко жив у Михайла. Надалі часто харчувався у Лазаревських. 12 червня того року Шевченко подарував Лазаревському рукопис свого щоденника. Багато зусиль Лазаревський доклав, щоб Шевченко здобув звання академіка гравюри, серед іншого, влаштував меценатську допомогу.

Коли Шевченко важко захворів, клопотався забезпеченням належних умов по його uzдоровленню найбільше серед братів, 11

березня 1861 р. подав прохання петербурзькому військовому генерал-губернатору про дозвіл перевезти тіло Шевченка в Україну.

Візир М. П. Лазаревський Михайло Матвійович // [Шевченківський словник](#). Том 1 / Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР. — Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. — С. 341.

ЛАЩЕНКО РОСТИСЛАВ МИТРОФАНОВИЧ (1878— 1929 рр.)



Учений-правознавець, історик права, громадянський і політичний діяч. Професор (1923).

Народився у м. Єлизаветград (нині м. [Кіровоград](#)) у сім'ї інспектора духовного училища, засновника місцевої української громади Митрофана Лащенко (1832—1903). Брат поета, освітянин і громадський діяч В'ячеслав Лащенко (1875—1953), батько письменниці Галини Лащенко (1911—1999). Закінчив у 1896 р. Єлизаветградську гімназію і у 1905 р. — юридичний факультет Київського університету (з дипломом 2-го ст.).

У студентські роки був частим гостем київського будинку родини [Косачів](#), захоплювався ідеями [М. Драгоманова](#). Від 17 березня 1906 р. — молодший кандидат на посади по судовому відомству при Київському окружному суді. Стажувався у різних структурних підрозділах цього суду, а також при судовому слідчому 6-ї дільниці м. [Київ](#).

1 липня 1907 р. за власним бажанням звільнився зі служби. У цьому ж році опублікував оповідь «Лейба Шмерль». 12 грудня 1907 р. знову був зарахований молодшим кандидатом на посади по судовому відомству при Київській судовій палаті і у січні 1908 р. направлений до судового слідчого 6-ї дільниці м. Київ.

Від 29 лютого 1908 р. — старший кандидат на посади по судовому відомству. 8 березня цього ж року переведений у розпорядження Чернігівського окружного суду, 10 червня — до кримінального департаменту Київської судової палати, 7 серпня — у розпорядження голови Васильківського з'їзду мирових суддів.

Від 27 серпня 1908 р. - 15 лютого 1909 р. - виконував обов'язки мирового судді 6-ї дільниці Васильківського округу (див. [Мировий суд](#)). Надалі числився за Єлизаветградським окружним судом (з вересня 1909 р.), Київської судової палати (з жовтня 1909 р.) та деякими іншими судовими установами. Після завершення кандидатського строку 18 грудня 1909 р. імператорським наказом по цивільному відомству був призначений міським суддею 1-ї дільниці м. [Маріуполь](#), а згодом новим наказом від 22 квітня 1913 р. — дільничним мировим суддею Віленського міського суду. 28 грудня 1915 р. ордером міністра юстиції направлений до Київського міського з'їзду мирових суддів на правах мирового судді.

Після [Лютневої революції 1917](#) р. — член [Української партії соціалістів-федералістів](#) (оформилася у червні 1917 р., перейменована у 1923 р. на еміграції в Українську радикально-демократичну партію), один із засновників і членів президії Українського правничого товариства, створеного 30 квітня 1917 р. Брав участь в Українському правничому з'їзді 13—14 червня 1917 р. з доповіддю «Історичний огляд української правничої творчості» та у [З'їзді поневолених народів](#) 12 вересня 1917 р. з доповіддю про взаємовідносини окремих штатів держави з центральними органами федерації у зв'язку з ідеєю федералізації колишньої [Російської імперії](#) (зміст доповіді викладено у газеті «[Народна воля](#)» від 14 вересня 1917 р.). На Українському правничому з'їзді був обраний членом Київського крайового судового комітету, створеного для підтримки зв'язків між [Українською Центральною Радою](#) і місцевими судовими установами. Викладав історію українського права у Київському

українському народному університеті, відкритому у жовтні 1917 р.

Після змін у судоустрої, внесених законом [Тимчасового уряду](#) Росії «Про тимчасовий устрій місцевого суду» від 4 травня 1917 р., був 15 вересня 1917 р. обраний Київською міською думою дільничним мировим суддею.

З проголошенням [Української Народної Республіки](#) 21 листопада 1917 р. був обраний надзвичайними Київськими повітовими земськими зборами мировим суддею Київського повітового округу, а у грудні 1917 р. став головою (президентом) Київського повітового з'їзду мирових суддів. Невдовзі, 2 січня 1918 р., Мала рада (див. [Комітет Української Центральної Ради](#)) обрала його до складу Київського апеляційного суду. Звільнений з попередньої посади лише 1 квітня 1918 р.

Деякий час вважався порядкуючим департаментом Київського апеляційного суду, але реально суд тривалий час не працював у зв'язку з [гетьманським переворотом 1918](#) р. і відновленням [судових палат](#).

З приходом [Директорії](#) УНР — один з найактивніших членів Верховної слідчої комісії УНР по розслідуванню діяльності уряду Скоропадського (грудень 1918 — жовтень 1919 рр.; див. також [П.Скоропадський](#)). Після відновлення 26 січня 1919 р. Київського апеляційного суду призначений членом цього суду, а 24 квітня — головою департаменту суду (у зв'язку з бойовими діями Київський апеляційний суд відкрив свою діяльність лише з серпня 1919 р., працював він з перебоями і під кінець своєї діяльності включав лише двох суддів, у т. ч. Лащенко як в. о. голови суду; у липні 1920 р. суд був евакуйований у м. Тарнув (Польща), де було кілька безуспішних спроб відновити його діяльність).

Згодом переїхав до [Львова](#), очолив там у червні 1921 р. Наддніпрянську допомогову секцію при Українському громадянському комітеті. Опікувався емігрантськими справами (до розпуску комітету у жовтні 1921 р.). Також працював у [Бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка у Львові](#). Цього ж року переїхав до [Чехословаччини](#), почав викладати на ф-ті права і суспільних наук в [Українському вільному університеті](#) у Празі (нині столиця Чехії), займав посади: доцента (1921 р.), надзвичайного професора (з 1923 р.) і звичайного професора (з

1925 р.). Читав загальний курс історії українського права, а також спецкурси курси з історії окремих галузей українського права та організації судочинства в Україні. Написав і власним коштом видрукував для студентів підручник «Лекції по історії українського права» (ч. 1: Княжа доба. Прага 1923; ч. 2: Литовсько-польська доба. Прага, 1924).

Водночас викладав цивільне право та цивільний процес в [Українській господарській академії](#) у Подєбрадах (нині місто у Чехії). Був членом емігрантського історико-філологічного товариства, співзасновником і до 1927 р. включно головою Правничого товариства у Празі, (статут товариства було затверджено 17 березня 1923 р.). На засіданнях товариства (у перші 5 років його роботи) зробив 18 наукових доповідей. Опублікував кілька ґрунтовних наукових праць, серед них зокрема: «Литовський статут як пам'ятка українського права» (1923) і «Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій» (1926—27).

Історики українського права вважають Лащенко одним із зачинателів української історико-юридичної науки у діаспорі.

Історико-правові погляди Лащенко сформувалися значною мірою під впливом [М.Владимирського-Буданова](#), лекції якого він слухав в університетські роки, а також під впливом праць [В.Антоновича](#), [М.Грушевського](#) й ін. представників [народницького напрямку в українській історіографії](#) та під впливом історико-юридичних робіт [М.Василенка](#), [М.Слабченка](#) і їх однодумців.

Правові явища Лащенко оцінював крізь призму «української ідеї». Досліджуючи «Руську правду», [Статути Великого князівства Литовського](#), [Березневі статті](#), [звичаєве право](#) та практику українських [копних судів](#), шукав у їхніх текстах аргументи — своєрідну історико-правову підставу — для формулювання ідеї історичної необхідності творення українським народом власної державності. Засадничими для українського державно-правового життя вважав принципи народоправства, децентралізації влади, домінування приватно-юридичних принципів у сфері державного управління, рівноправ'я та відсутності становості. При цьому допускав деяку ідеалізацію правових інститутів старої України. За останнє його не раз

критикували співробітники [Комісії ВУАН для виучування історії західноруського та українського права](#).

Водночас послідовно обстоював федералістсько-автономістську концепцію державного устрою, вважав, що основоположними принципами федеративного зв'язку України з Росією мають бути добровільність і політична самостійність (власна державність) України. Витоки цих принципів убачав у договорі України з Росією 1654 р., який розцінював як персональну унію, що не перекреслила політичну і державну самостійність України.

Помер у м. Прага, похований на міському кладовищі м. Подебради.

ЛАШКЕВИЧ ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ (1842 — 1889 рр.)



Український історик і громадський діяч.

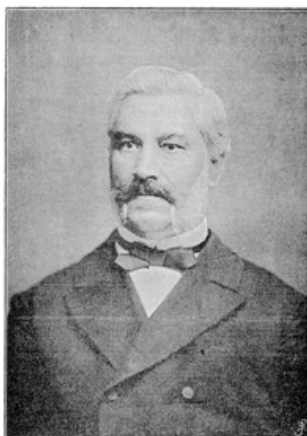
Народився у с. [Брахлів Чернігівської губернії](#) (тепер у Климівському муніципальному районі на південному заході Брянської області Росії) у дворянській сім'ї (козацько-старшинського походження). З дитячих років мешкав у [Києві](#). Навчався у [1-й Київській гімназії](#), у 1864 р. закінчив історико-філологічний факультет [Київського університету](#) і став на службу у канцелярію колишнього київського генерал-губернатора Безока. Був головою перевірного від-ня у м. [Звенигородка](#), а потім — головою з'їзду мирових посередників у Гайсинському повіту Подільської губернії. У подальшому поселився у своєму маєтку у Брахлові, займав різні посади у земських установах. Був земським гласним, мировим суддею. У 1886 р. вийшов у

відставку і переїхав до Києва, почав співпрацювати з часопису [«Кіевская старина»](#). У [1887](#) р. перекупив у Ф.Лебединцева право випускати у світ «Кіевскую старину» і всі свої зусилля сконцентрував на роботі з піднесення рівня цього видання. Сам не раз друкувався на його сторінках з науковими статтями, написаними на матеріалах своєї родової бібліотеки.

Захоплювався поглядами слов'янофілів. За його участі була відкрита Печерська недільна школа, сам він викладав у щоденній школі, а також працював у приватній школі, де вчилася сільська молодь.

У [вересні 1889](#) р. тяжко захворів і невдовзі помер. Був похований на [Аскольдовій горі](#).

ЛЕБЕДИНЦЕВ ФЕОФАН ГАВРИЛОВИЧ ([1828](#) — [1888](#) рр.)



[Педагог](#), [історик](#), [громадський](#) і церковний діяч, літератор, [журналіст](#). Основоположник української періодики. Засновник, видавець і перший редактор журналу [«Киевская Старина»](#).

Народився у багатодітній родині священника у селі [Зелена Діброва](#) на Київщині (тепер [Городищенський район Черкаської області](#)), один із п'яти славетних братів [Лебединцевих](#).

Рідні брати Феофана Гавриловича: [Лебединцев Петро Гаврилович](#), [Лебединцев Арсеній Гаврилович](#), [Лебединцев Андрій Гаврилович](#), [Лебединцев Данило Гаврилович](#).

Як і всі його [брати](#), Феофан спершу навчався у [Богуславському](#) духовному училищі, згодом блискуче закінчив Київську духовну семінарію.

У [1851](#) р. захистив дисертацію по [Унії в Україні](#) і отримав ступінь старшого кандидата богослів'я у [Київській духовній академії](#), де був однокурсником майбутнього видатного [філософа Памфіла Юркевича](#). Незабаром став магістром.

Викладав у [Воронежській](#) (з [1852](#)) та Київській (з [1855](#)) духовних семінаріях. У [1861](#) р. отримав місце екстраординарного професора кафедри історії розколу у своїй [alma mater](#). Заснував і у [1860—1863](#) рр. редагував [її](#) видання — «Руководство для сільських пастыррей».

[4 грудня 1864](#) р. спеціаліст по розколу Церков Феофан Лебединцев став начальником навчальної дирекції (головним [освітнянином](#)) на [уніатській Холмщині](#). Де боровся з [Унією](#) і полонізацією,

«заботясь о возрождении русской народности, но
« соблюдая уважение к местному народному языку».

З його ініціативи на [Холмщині](#) відкрито коло 300 народних шкіл, середніх навчальних закладів, курси для вчителів, учительську семінарію, чоловічу ([5 жовтня 1865](#) р.) та жіночу (у жовтні [1866](#) р.) гімназії. З [1872](#) р. — директор училищ у [Радомі](#).



Після виходу у відставку оселився у [Києві](#). У [1882](#) р. разом із братом [Петром](#) (кафедрального протоієрея [Софії Київської](#)) заснував [«Киевскую Старину»](#) — на 3000 рублів, позичених у [Григорія Галагана](#). Всесильний [Галаган](#) допоміг зв'язками у найвищих ешелонах [Імперії](#), і нове видання отримало державну субсидію.

В останні роки життя Феофан Лебединцев був активним учасником київських Церковно-історичного та Археологічного товариств. Помер у день свого 60-річчя. Похований на історичному [некрополі](#) старого [Києва](#) — [Щекавицькому кладовищі](#).

У [1859](#) р. Феофан Лебединцев познайомився з [Тарасом Шевченком](#) (спогадом про знайомство залишився [«Кобзар»](#) з автографом). [Шевченко](#) високо оцінював праці земляка (зокрема, проповідь «Про ярмарки», надруковану за протекції Шевченка у [1861](#) р. першим українським часописом [«Основа»](#)).

Після смерті поета Лебединцев опублікував дослідження про [Тараса Шевченка](#), спогади, власне листування з ним.

Дружина Феофана Лебединцева Юлія була хрещеною матір'ю [Михайла Грушевського](#).

ЛИЗОГУБ ДМИТРÓ АНДРІЙОВИЧ ([1849](#) — [1879](#) рр.)



[Революціонер-народник](#), один з організаторів політичного тероризму у [Російській імперії](#).

Дмитро Андрійович Лизогуб народився на [Чернігівщині](#) у родині багатих землевласників, які належали до роду [Лизогубів](#). Старший брат [Федора Лизогуба](#). Їхній батько [Андрій Іванович Лизогуб](#) був добрим знайомим [Тараса Шевченка](#). Поет двічі — 1846 і 1847 рр. (ще до народження Дмитра та Федора) — гостював у маєтку Лизогубів, створив рисунки та портрети Лизогуба-старшого.

У [Києві](#) Лизогуб увійшов до гуртка [Льва Дейча](#) та [Івана Фесенка](#). Восени 1876 р. став одним з організаторів таємного товариства [«Земля і воля»](#). Наприкінці 1877 р. приїхав до Києва і

вступив до терористичної організації [Валер'яна Осинського](#) (від 1878 р. — «Виконавчий комітет соціально-революційної партії»).

Лизогуб особисто не брав участі в акціях зі смертельним результатом. Вважався «фінансистом тероризму у Росії». Гроші для здійснення терактів тримав за кордоном і видавав їх через управителя своїх родових маєтків В. Дрига.

Лизогуба заарештували у вересні 1878 р. в [Одесі](#). За зізнанням В. Дрига, Лизогуб витратив на фінансування терактів до 185–250 тисяч рублів. Від 6 серпня до 19 вересня 1879 р. проходило засідання Одеського військово-окружного суду («[Процес 28-ми](#)»). Суд визнав Лизогуба та його товаришів [Сергія Чубарова](#), [Йосипа Давиденка](#) та миколаївських терористів групи [Соломона Віттенберга](#) у підготовці замаху на царя і засудив їх та [Івана Логовенка](#) до смерті.

Лизогуб відмовився від прохання про помилування і разом з Йосипом Давиденком і Сергієм Чубаровим був повішений біля Одеси на Скаковому полі (Валер'яна Осинського стратили дещо раніше — у травні цього ж року у Києві). Після страти був похований на [Карантинному кладовищі](#) міста Одеси (територія сучасного [парку Шевченка](#)).

ЛИЗОГУБ ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ (1851 - 1928 рр.)



Народився 6 жовтня 1851 р. у родовому маєтку Седневі Чернігівського повіту.

Походив зі старовинного козацько-старшинського роду, у якому були послы, полковники, генеральні осавули, генеральні бунчужні, генеральні обозні, наказні гетьмани тощо. Наприклад, один із пращурів — Я. К. Лизогуб — був спочатку канівським, потім чернігівським полковником і наказним гетьманом (за часів

І. Мазепи). Його онук — наказний гетьман Я. Ю. Лизогуб був військовим і політичним діячем першої половини XVIII ст. і в 1728 — 1744 рр. очолював комісію, що уклала кодекс законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». Батько Федора Лизогуба, Андрій Іванович, закінчив московський університет, був поміщиком ліберально-демократичних поглядів, обдарованим художником і піаністом, знавцем і шанувальником української пісні й літератури, одним із щирих друзів Т. Г. Шевченка та палким шанувальником його таланту. Восени 1846 р. і у 1847 р. Тарас Григорович гостював у нього, створив кілька малюнків і портретів членів його сім'ї. Андрій Іванович один із небагатьох, хто листувався з поетом на засланні й допомагав матеріально.

У 1850 р. він навіть клопотав перед царським урядом про полегшення участі рядового солдата Шевченка. Старший брат Федора Лизогуба, Дмитро Андрійович, — учасник народницького руху в Україні у 1870 — 1880 рр., один із засновників і фінансистів таємної організації «Земля і Воля». У 1879 р. за підготовку замаху на життя імператора Олександра II Одеський воєнно-окружний суд засудив його до смертної кари (повішення).

Закінчивши гімназію, Федір Андрійович здобув у 1888 р. вищу агрономічну освіту й майже десять літ обіймав посаду Городнянського повітового гласного. У цей період він побрався з донькою колезького реєстратора Олександрою Федорівною Левиц, яка народила йому трьох діточок: Олену (1890 р.), Єлизавету (1892 р.) та Віру (1897 р.).

У 1895 р. землевласника Лизогуба обрали почесним мировим суддею Лохвицького повіту. У його Формулярному списку значилось, що дійсний статський радник Федір Лизогуб мав 1360 десятин родової землі в Городнянському та 225 десятин придбаної землі в Лохвицькому повітах і два будинки: у Києві та Чернігові. За два роки Лизогуб стає гласним Чернігівського губернського земського зібрання, а ще через чотири його переводять у Полтаву — головою губернської земської управи. На цій посаді Федір Андрійович перебував 14 літ і зарекомендував себе видатним земським діячем, який завзято боронив інтереси української культури. Як зазначав політичний діяч, історик Д. Дорошенко, Лизогуб на цій посаді виявив «величезну здатність до праці, великий організаційний талант і широкий погляд на завдання земської самоуправи», а також «щирі прихильність до

української культури». Приміром, Федір Андрійович був одним із ініціаторів зведення у Полтаві будинку земства у національному стилі і пам'ятника І. Котляревському, фінансував видання його творів, сприяв відкриттю кількох музеїв, а також матеріально підтримував українське декоративно-прикладне мистецтво, зокрема школу художнього промислу ім. М. Гоголя в Миргороді.



Після Лютневої революції 1917 р. Лизогуб, який належав до партії октябристів, переїхав у Петроград, де очолив відділ іноземних підданих Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду Росії. Його обрали членом Особової міжвідомчої ради, а невдовзі він очолив комісію, яка розробляла новий порядок розглядання прохань іноземних підданих про прийняття їх у російське підданство. Однак пропрацював там недовго. Встановлення у листопаді того ж року радянської влади у Петрограді й побоювання за безпеку власного життя та своєї родини змусили Федора Андрійовича, як і багатьох його колег, переїхати в Україну. Коли владу захопив Павло Скоропадський, Лизогуба призначили на посаду міністра внутрішніх справ, а також тимчасовим виконувачем обов'язків міністра пошт і телеграфів у першому гетьманському уряді М. М. Устимовича. За тиждень він очолив Раду міністрів Української Держави. Під час формування нового Кабінету міністрів намагався залучити до співпраці в уряді представників партій національно-демократичного напрямку, зокрема Український Національно-Демократичний Союз. Одночасно з посадою Отамана — міністра (Голови) Ради міністрів — Федір Андрійович продовжував

виконувати обов'язки міністра внутрішніх справ, що відповідало традиційному урядовому устрою Російської імперії. Проте поєднання цих двох найважливіших державних посад, як згодом виявилось, було малоефективним. Обтяжений обов'язками прем'єр-міністра, він опирався в управлінні МВС на товаришів (заступників), здебільшого на М. М. Вороновича, який фактично керував міністерством.



Садиба Лизогубів

У липні 1918 р. гетьман Скоропадський надіслав Лизогубу відкритого листа, в якому наголошував на деяких питаннях надзвичайної державної важливості, що потребують докладання особливих зусиль уряду. Зокрема, писав про «невідповідність у деяких випадках осіб, призначених на посади по Міністерству внутрішніх справ, брак злагодженості, а іноді навіть розбіжність їхніх вчинків на місцях із намірами й метою центрального уряду. «Необхідно мати на місці людей твердих і рішучих, але так само необхідно, щоб люди ці працювали у повній відповідності з духом і напрямом державної програми». Федір Андрійович, як то кажуть, натяк зрозумів і після бесіди з гетьманом передав портфель міністра внутрішніх справ І. О. Кістяківському, який до цього був державним секретарем.

26 липня 1918 р. київська газета «Последние новости» повідомила своїм читачам, що напередодні гетьман подякував Лизогубу за організацію МВС і звільнив його від обов'язків міністра, залишивши головою уряду. У цьому ж місяці після

реорганізації Генерального суду Федора Андрійовича призначили сенатором Загального зібрання Державного сенату Української Держави, а у вересні — головою Колегії верховних правителів Української Держави. Слід зазначити, що за прем'єрства Лизогуба Українська Держава досягла помітних успіхів у стабілізації економіки й фінансів, утвердженні на міжнародній арені. Очолюваний ним уряд сприяв започаткуванню українських університетів (у Києві, Кам'янці-Подільському та Полтаві), майже півтори сотні україномовних гімназій, створенню Української академії наук, Національного архіву, Національної бібліотеки, Галереї Мистецтв й Українського драматичного театру, забезпечив видання україномовних підручників і введення української мови у шкільні програми. Після повалення гетьманської влади у київських газетах 18 грудня 1918 р. було опубліковано статтю «Під суд!», в якій вимагалось притягти до кримінальної відповідальності міністрів гетьманського уряду та інших гетьманських «слуг». Їх звинувачували в тому, що вони «... узурпатори влади, не тільки реакціонери, але й справжні шантажисти, злодії та гвалтівники... Сім з половиною місяців вони просто розпродавали народне добро, цинічно й одверто спекулювали, брехали, ховали правду від громадянства й перепиняли катівськими засобами всілякі спроби вивести їх на чисту воду».

Зокрема, колишнього прем'єр-міністра Федора Лизогуба пропонували віддати під суд «...за те, що:

1) з його відома здійснювалися по міністерствах спекуляція й грабіж народного добра;

2) він дозволяв і сприяв німцям порушити домовленості між Німеччиною та Україною на користь німців».

Спроба січових стрільців Директорії заарештувати Лизогуба не увінчалася успіхом.

Йому вдалося з великими труднощами залишити територію України й емігрувати в Югославію. Майже десять літ Федір Андрійович жив у Белграді (нині Сербія), де й помер у 1928 р. Про його життя на чужині в еміграції майже нічого невідомо.

ЛІПА ІВАН ЛЕВКОВИЧ
(1865 - 1923 рр.)



Український громадський і [політичний діяч, письменник](#), за фахом [лікар](#), літературні псевдоніми — Петро Шелест, Іван Степовик.

Співзасновник таємного товариства [«Братство тарасівців»](#). Український комісар [Одеси \(1917 р.\)](#), член ЦК [Української партії соціалістів-самостійників](#), [міністр віросповідань УНР \(1919 р.\)](#).

За материнською лінією (Ганна Житецька) походить з козаків, що підтримували [Івана Мазепу](#) у його повстанні.

Навчався у народній школі при грецькій церкві, яку відмінно закінчив. Відтак вступив до Керченської гімназії, де навчався у [1880–1888](#) рр. і блискуче закінчив.

У [1888](#) р. — вступив на медичний факультет [Харківського університету](#).

У [1891](#) р. — разом із [Борисом Грінченком](#), [Миколою Міхновським](#) та іншими став засновником таємного товариства [«Братство тарасівців»](#), яке мало за свої завдання поширення ідей [Тараса Шевченка](#) та боротьбу за національне визволення українського народу. У [1893](#) р. товариство розгромили, а Івана Липу заарештували. Після 13 місяців ув'язнення ще 3 роки жив під наглядом поліції у Керчі.



У [1897](#) р. закінчив [Казанський університет](#), відтак працював лікарем на Херсонщині і у [Полтаві](#). У [1902–1918](#) рр. — жив у [Одесі](#), займався лікарською практикою. У [1904–1905](#) рр. — побудував у м. [Дальник](#) лікарню для незаможних жителів.

Організував видавництво «Одеська літературна спілка», з 1905 р. видавав альманах «Багаття» (разом з дружиною), часто друкувався в українських часописах «Діло», «Народ», «Правда», «Буковина», «Зоря», «Літературний Науковий Вісник», «Українська Хата» та інших. Тісно співпрацював з одеською [«Просвітою»](#) і Одеським Літературним Товариством.

У 1917 р. — призначений українським комісаром Одеси, заснував українське видавництво «Народній Стяг». Згодом переїхав до Києва. З 1919 р. належав до Української Партії Соціалістів-Самостійників, входив до складу її Центрального комітету.

У період [Української Народної Республіки](#) — керуючий управлінням культури і віровизнання в уряді. Був членом Всеукраїнської Національної Ради та Ради Республіки. 25 січня 1919 р. міністр культів [УНР](#) Іван Липа звернувся до духовенства та службовців духовного відомства з обіжником — зобов'язував вести усе церковне діловодство, особливо метричні книги, тільки українською мовою.

З серпня 1920 р. входив до складу комісії з підготовки Конституції УНР, деякий час був міністром охорони здоров'я в [Уряді Української Народної Республіки в екзилі](#). На початку

1922 р. переїхав до Львова. 1 березня 1922 р. прибув до Винник, про що свідчить запис в особистому записнику.

У Винниках провадив життя, позбавлене політики: займався лікарською практикою і писав. Мешкав як приватний лікар у хаті Марії Лозовської по вулиці Лесі Українки (колишня вулиця Шашкевича; будинок зберігся донині). У Винниках відкрив медичну амбулаторію з такою табличкою: «Д-р мед. Іван Липа. Приймає».

Був переслідуваний польською поліцією, бо не мав дозволу на практику. Заробляв мало, тому жив дуже скромно.

Думками завжди був з близькими людьми, з якими розлучила доля, — дружиною Марією (залишилася в Одесі) і сином Юрієм (студент медичного факультету Познанського університету), з яким підтримував постійний зв'язок через листування.

У Винниках у той сам час мешкав Іван Огієнко, який постійно спілкувався з самотнім Іваном Липою. Огієнко залишив цікаві спогади про Івана Липу, про його життя і побут у Винниках (опубліковані у журналі «Наша культура» за 1937 р.).

Огієнко у спогадах цитує Івана Липу:

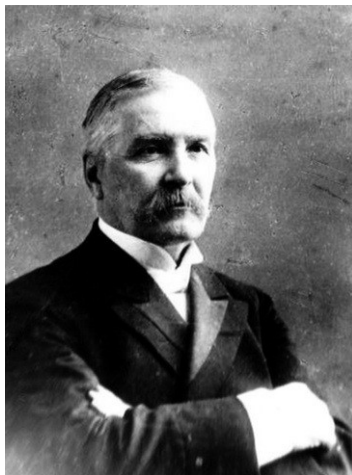
«Наш державний здвиг негасимим вогнем запалить усі живі українські душі, і свого часу таки принесе відповідний плід. Помремо ми, але святий вогонь, що його ми сміливо запалили, уже ніколи не погасне. Це те, що переживе нас і створить найрозкішніші легенди в Україні...». У Винниках написав новели «Кара» й «Утома», виткані, як писав його син Юрій, «ніби блакитним цвітом». У листопаді 1923 р. стан здоров'я Івана Липи різко погіршився (з травня 1919 р. хворів на рак шлунка).

Похований 15 листопада у Винниках. Ховав православного Івана Липу греко-католицький священник о. декан Григорій Гірняк (з дозволу митрополита Андрея Шептицького).

Автор віршів, нарисів, оповідань та збірок «Тринадцять притч», «Оповіді про смерть, війну і любов»(1935) та ін.

Окремі видання: Липа І. Листи до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського / Упорядк. та комент. В. Мазного. — Ніжин, 2002. — Т. III: Карманський-Мочульський. — С. 210–225.; Липа І. Казки. — Львів: Світ дитини, 1998. — 96 с.; Липа І. Тихе слово. Збірка казок. — Львів: Світ дитини, 1929. — 80 с.

ЛІСЕНКО МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ
(1842 — 1912 рр.)



Український [композитор](#), [піаніст](#), [диригент](#), [педагог](#), збирач [пісенного фольклору](#), громадський діяч.

До найвідоміших творів Лисенка належать [музика гімнів «Молитва за Україну»](#) та [«Вічний революціонер»](#), котрі зокрема виконував [хор К. Стеценка](#) під час [Свята Злуки](#), опери [«Тарас Бульба»](#), [«Наталка Полтавка»](#) та інші. Лисенко створив численні [аранжування народної музики](#) для голосу й фортепіано, для хору та мішаного складу, а також написав значну кількість творів на слова [Т. Шевченка](#).

Народився у селі [Гриньки Кременчуцького повіту Полтавської губернії](#) в родині [дворянина](#) Віталія Романовича Лисенка, [полковника](#) Орденського кірасирського полку.

Мати, Ольга Єреміївна, походила з полтавського поміщицького роду Луценків. Освіту здобула у Петербурзькому Смольному інституті шляхетних дівчат, розмовляла майже виключно французькою і примушувала до цього всіх членів родини.

Походив з козацько-старшинського роду [Лисенків](#). Як одного з засновників роду історичні документи засвідчують Якова Лисенка (1-а половина XVII ст., брав активну участь у визвольній війні 1648–1654 рр.). Іван, син Якова — відомий військовий і політичний діяч 2-ї половини XVII ст., був Чернігівським, пізніше Переяславським полковником, згодом — [наказним гетьманом](#); у 1695 р. брав участь в Азовських походах Петра I. Його син Федір

(прапрадід Миколи Віталійовича) з 1741 р. був [генеральним суддею](#).

У [1855](#) почав навчання у привілейованому навчальному закладі — 2-й [Харківській](#) гімназії. У [Харкові](#) він навчався у відомих музикантів [М. Дмитрієва](#) і чеха Вільчека. Талановитий підліток швидко став популярним у місті [піаністом](#), якого запрошували на вечори і [бали](#), де він виконував п'єси [Моцарта](#), [Бетховена](#), [Шопена](#), блискуче імпровізував на теми українських народних пісень.



Микола Лисенко, [1865](#)

Закінчивши гімназію, вступив на природничий факультет [Харківського університету](#). Але у [1860](#) р. через матеріальні труднощі родина Лисенків переїхала до Києва, і Микола разом із троюрідним братом [Михайлом Старицьким](#) перевівся до [Київського університету](#). Його він закінчив з відзнакою, а у [1865](#) р. навіть захистив дисертацію на тему «Розмноження нитчастих водоростей».

Серед українського [студентства](#) університету панувала атмосфера патріотизму, і це сприяло формуванню Лисенка як громадського діяча.

Він належав до [«Київської Громади»](#), працював у кількох гуртках, пов'язаних з етнографічною діяльністю, викладанням у недільних школах, заснував і провадив студентський [хор](#), організовував [концерти](#).



Микола Лисенко, 1869

У [1865-1867](#) рр., одразу після закінчення [Київського університету](#), працював у [Таращі](#) на посаді мирового посередника. Там же у [Таращі](#) на посаді [офіцера драгунського полку](#) служив і батько Миколи Лисенка, Віталій Романович. У цей період Лисенки активно збирали [фольклор](#) і опублікували розвідку «Про історичні вподобання у смаках і [модах](#) народного одягу у [Сквирському](#) та [Таращанському повітах](#)».

З [1867](#) р. навчався у [Лейпцизькій консерваторії](#). Студіював, насамперед, як піаніст, проте значне місце у навчанні займали й лекції з музично-теоретичних дисциплін. Окрім того освоював гру на скрипці й органі, та брав додаткові лекції з композиції та теорії музики. Його педагогами були [Карл Рейнеке](#) (фортепіано, приватні лекції з композиції та оркестрування), [Ігнац Мошелес](#) (фортепіано), Фердинанд Давід (клас ансамблевої та оркестрової гри), Ернст Венцель (фортепіано), Ернст Фрідріх Ріхтер (теоретичні дисципліни: складний контрапункт, імітація, канони, хорали на певний мотив), Роберт Веніамін Паперітц (теоретичні дисципліни: поліфонічні варіації на *cantus firmus*, fuga). У вільні хвилини Лисенко відвідував [оперний театр](#), картинні галереї, церкву св. Томи, [Гевандгаус](#). Концертне життя Лейпцига справляло сильне враження на Лисенка. З листів до рідних постає образ кмітливого молодика, який усе помічав, але вбирав у себе лише те, що вважав корисним та потрібним.

Незважаючи на зайнятість, був активним пропагандистом українства в Європі.

[28 грудня 1867](#) у Празі відбувся надзвичайно успішний концерт Лисенка, де він виконав багато українських пісень у власних фортепіанних аранжуваннях.

Влітку [1868](#) р. одружується з [Ольгою О'Коннор](#), яку він узяв з собою до [Лейпцига](#) (вона студювала [вокал](#)).

У [1869](#) р. завершив навчання у консерваторії, пройшовши 4-річний курс навчання усього за два роки. У характеристиці, доданій до випускного свідоцтва про закінчення консерваторії, сказано: «Пан Лисенко, при своїй зразковій старанності й чудовому таланті, досяг блискучих успіхів і є піаністом, віртуозна техніка й характерне, піднесене та духовно наснажене виконання якого значно виходять за межі того, що звичайно вимагається від учнів».

У час навчання написав декілька інструментальних творів, зокрема 1-у частину симфонії та симфонічну увертюру «Ой запив козак, запив», струнний квартет та тріо, а також видав свою першу збірку українських народних пісень для голосу й фортепіано. Тоді ж Лисенко написав і свої перші твори на слова Тараса Шевченка: «Заповіт», «Ой одна я, одна», «Туман, туман долиною».

Повернувшись до Києва, відновлює свої концертні виступи, але вже у новому статусі — як професійний піаніст. 1 лютого 1870 р. у залі Дворянського зібрання (сьогодні зала [Київської філармонії](#)) він дає великий концерт. Виконує чотири фантастичні п'єси [Шумана](#), фантазію «Мандрівник» [Шуберта](#), п'єси із [власної сюїти](#). Тоді ж прозвучало й кілька творів з першої Лисенкової серії «Музики до Кобзаря» у виконанні співака М. Богданова. Перший концерт мав великий успіх, тож Лисенко вирішив продовжувати цю справу. Квитки на Лисенкові концерти розкуповувались заздалегідь, а слухачі приїжджали навіть із провінції. Побачивши зацікавленість публіки, Лисенко вже з кінця 1870 рр. виступає не лише у Києві, а й у Полтаві, Чернігові, Катеринославі тощо. Лисенко провів чотири великих гастрольних турне: 1892—1893 рр., 1897 р., 1899 р., 1902 р. Програма складалась із двох відділів — на початку Лисенко виступав як піаніст з виконанням власних творів, а потім співав хор, якому Микола Віталійович акомпанував. Всю організаційну роботу

також виконував композитор. Це була потужна пропаганда української музики.

У [1874–1875](#) рр. — вдосконалював майстерність у [Петербурзі](#) у [М. Римського-Корсакова](#). [5 \(17\) грудня 1872](#) р. у приміщенні початкової школи сестер Марії та Софії Ліндфорс (будинок № 21 на вул. [Фундуклеївській](#)) відбулася перша вистава українського музичного театру у Києві — [«Чорноморці»](#), автором якої був Микола Лисенко. Постановник опери — двоюрідний брат композитора [Михайло Старицький](#). Він же — автор [лібрето](#) (за мотивами твору [Якова Кухаренка](#)).

У [1878](#) р. — займав посаду [педагога](#) з [фортепіано](#) в [інституті](#) шляхетних дівчат. Тоді ж настають зміни і в особистому житті — Микола Віталійович взяв другий (цивільний) [шлюб](#) з Ольгою Липською, яка була піаністкою і його ученицею. Від цього [шлюбу](#) мав 7 дітей (двоє з них померли в ранньому віці). Цікаво, що своїй громадянській дружині Лисенко не присвятив жодного твору (натомість своїй першій дружині Ользі О'Коннор він присвятив 11 творів, серед яких обробка української народної пісні «Ой на гору [козак](#) воду носить»).

З [1869](#) р. жив у Києві, де працював учителем гри на фортепіано, а у [1904](#) р. відкрив [власну музично-драматичну школу](#).

Був у центрі музичного і національно-культурного життя Києва — виступав з концертами як піаніст, організовував хори, концертував з ними у Києві і по всій Україні. Грошовий збір від концертів йшов на громадські потреби, зокрема, на користь 183 студентів Київського університету, відданих у солдати за участь в антиурядовій демонстрації [1901](#) р.

Брав участь у «Філармонічному товаристві любителів музики і співу», «Гуртку любителів музики і співу», «Гуртку любителів музики» Я. Спиглазова, в організації недільної школи для хлопців-селян, пізніше — у підготовці «Словника української мови», у переписі населення Києва, у роботі Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства. Виступав як піаніст у концертах Київського відділення Російського музичного товариства, на вечорах Літературно-Артистичного Товариства, членом правління якого він був, у щомісячних народних концертах у залі Народної аудиторії. Організовував щорічні

шевченківські концерти. Разом з [Олександром Кошицем](#) був організатором музичного товариства «Боян» (1905).

У [1908–1912](#) рр. — голова ради правління «Українського Клубу».

Обставини української дійсності були такими, що не дозволяли Лисенку обмежитись лише артистичною діяльністю. Проте все ж головним своїм покликанням вважав композиторську діяльність, тому старався зробити якомога більше. Писав твори у різних жанрах: оперному, хоровому, вокальному, інструментальному, а обробці української народної пісні надавав величезного значення. Започаткувавши свідомий національний напрям в українській музиці, Микола Лисенко ще за життя заслужив собі епітет «батько української музики». Коли у [1903](#) р. він прибув до [Галичини](#) на ювілейні урочистості з нагоди 35-ліття творчої діяльності, був вражений ентузіазмом та шанобою, з якими його скрізь зустрічали. З огляду історичної ролі для української культури Миколу Лисенка порівнюють із [Едвардом Грігом](#), [Бедржихом Сметаною](#), [Михайлом Глинкою](#) та іншими представниками національних музичних культур XIX ст.



Могила Миколи Лисенка

Лисенка переслідував царський уряд, у [1907](#) р. він був на деякий час заарештований. Помер [6 листопада 1912](#) р. у Києві, похований на [Байковому кладовищі](#) (надгробок — [бетон](#), [граніт](#); [скульптор Юхим Білостоцький](#); встановлений у [1939](#)).

Микола Лисенко заслужено вважається засновником української національної музики. Суттєву роль у цьому відіграє як його [композиторська](#), так і [етнографічна](#) діяльність.

Етнографічна спадщина Лисенка — запис весільного обряду (з текстом і музикою) у Переяславському повіті, запис дум і пісень [кобзаря](#) О. Вересая, розвідки «Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Остапом Вересаем» (1874), «Про [торбан](#) і музику пісень Відорта» (1892), «Народні музичні інструменти на Україні» (1894).

Сам композитор підкреслював важливість глибокого знайомства із фольклором:

«Яка то є велика потреба музикові, а zarazом і народникові повештатися поміж селянським людом, зазначити його світогляд, записати його перекази, «споминки, згадки, прислів'я, пісні і спів до них. Вся ця сфера, як воздух чоловікові потрібна; без неї гріх починати свою працю і музикові й філологіві»

У композиторській спадщині Лисенка важливе місце займають твори на тексти [Тараса Шевченка](#). Музика до [«Кобзаря»](#), «Радуйся, ниво неполитая», «Б'ють пороги», «Гайдамаки», «Іван Гус» тощо, що стали наріжним каменем подальшого розвитку українського академічного музичного мистецтва та утвердження його самобутності. Лисенко — автор опер «Різдвяна ніч» (1874), «Утоплена» (1885), [«Наталка Полтавка»](#) (1889), [«Тарас Бульба»](#) (1890), [«Енеїда»](#) (1910), дитячих опер «Коза-дереза» (1880), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892), оперети «Чорноморці», які стали основою українського національного оперного мистецтва.

Попри політику царського уряду, спрямовану на знищення української мовної самосвідомості, що простягалася й на музичну сферу (зокрема [Емський акт](#) 1876 р. забороняв також і друкування українською мовою текстів до нот), Микола Лисенко займав однозначну й непохитну позицію щодо статусу українського слова в музичній творчості. Доказом принципового ставлення митця до українських текстів є те, що в своїх численних хорах і солоспівах, написаних на слова різних поетів, він звертався переважно до українських авторів ([Іван Франко](#), [Леся Українка](#), [Олександр Олесь](#), [Олександр Кониський](#) та ін.), а коли

брав за основу вірші інших — наприклад, [Г. Гейнечи](#) [А. Міцкевича](#), то завжди у перекладах, здійснених [Михайлом Старицьким](#), [Лесею Українкою](#), [Максимом Славинським](#), [Людмилою Старицькою-Черняхівською](#) й іншими. Показово, що у багатій вокальній спадщині Миколи Лисенка є лише один романс «Признание» на російський текст С. Надсона. Однак вже інший солоспів на вірші цього вельми популярного серед музикантів російського поета — «У сні мені марилося небо» — перекладений.

Будучи світським композитором, Лисенко усе ж написав декілька творів на духовну тематику: «Камо поїду от лица Твоєго», «Херувимська» та молитву [«Боже великий, єдиний»](#) (сл. О. Кониського), а також здійснив обробки трьох побожних пісень — «Пречиста Діво, мати Руського краю», «Хресним деревом», «Діва днесь пресущественного раждає».

Отримавши фахову освіту як піаніст, Лисенко став автором ряду фортепіанних творів великих та малих форм — це «Українські рапсодії» (gis moll, a moll), «Героїчне скерцо» ор. 25, «Епічний фрагмент» ор.20, [«Українська сюїта»](#). Фортепіанні мініатюри М. Лисенко об'єднував у невеликі цикли — «Альбом літа 1900» ор. 37, «Альбом особистий» ор. 40 тощо.

Родина: [Лисенко Андрій Віталійович](#) — брат; [Лисенко Остап Миколайович](#) — син; [Лисенко Мар'яна Миколаївна](#) — донька; [Лисенко Юрій Андрійович](#) — небіж, син [Андрія Віталійовича](#); [Лисенко Наталія Андріївна](#) — небога, донька [Андрія Віталійовича](#); [Лисенко Аріадна Остапівна](#) — онука, донька [Остапа](#); [Лисенко Віталій Романович](#); [Лисенко Микола Віталійович \(молодший\)](#) — правнук.

14 вересня 1913 р. у Полтаві відбулося вшанування пам'яті М. В. Лисенка з нагоди першої річниці його смерті. До цієї дати полтавською громадою був виданий життєпис композитора (В.Будинець «Славний музикант Микола Віталієвич Лисенко» (видання Полтавської української книгарні, 1913). Іменем Миколи Лисенка названі провідні мистецькі установи України, такі як [Львівська національна музична академія](#) (1903), [Харківський академічний оперний театр](#)(1944), [Колонний зал Національної філармонії](#) (1962), [Київська спеціалізована музична школа](#) (1944), [Полтавське державне музичне училище](#). Ім'я

Лисенка носить також провідний камерний колектив — [струнний квартет](#)



[Пам'ятна монета на честь Лисенка](#)

[29 грудня 1965](#) р. поруч з [Національною оперою України](#) на Театральній площі було відкрито пам'ятник М. В. Лисенко. Скульптор [О. О. Ковальов](#), архітектор [В. Г. Гнезділов](#).

Пам'ятник встановлено на батьківщині композитора, в селі [Гриньки](#). У [1986](#) р. на [кіностудії імені О. Довженка](#) режисером [Тимофієм Левчуком](#) був знятий історико-біографічний фільм «І в звуках пам'ять відгукнеться ...», який показує сторінки з життя Миколи Віталійовича Лисенка.

Роль композитора у фільмі виконав [Ф. М. Стригун](#). У [1992](#) р. [укрпошта](#) випустила [поштову марку](#) і [художній маркований конверт](#) з оригінальною маркою, присвячені 150-річчю від дня народження М. В. Лисенка. У [2002](#) р. до 160-річчя з дня народження композитора [Національний Банк України](#) випустив [ювілейну монету](#) номіналом 2 гривні.

На [аверсі](#) монети зображено нотний уривок з композиції «Молитва за Україну» (1885), на [реверсі](#) — портрет М. Лисенка.

Українським музикантам щорічно присуджується [Премія імені Миколи Лисенка](#).

Періодично в Києві проводиться [Міжнародний музичний конкурс імені Миколи Лисенка](#). Іменем Лисенка названі вулиці у [Києві](#) та [Львові](#).

ЛЮБЛІНСЬКИЙ ЮЛІАН КАЗИМИРОВИЧ
([1798](#) — [1873](#) рр.)



Декабрист, один із засновників Товариства об'єднаних слов'ян. Дворянин Волинської губернії. Католик. Батько — збіднілий шляхтич Казимеж Мотошнович (1803 р.). Мати — Констанція, уродженка Варшави. Прізвище Люблінський взяв по найменуванню маєтку Люблінець, який належав його роду. Виховувався з 1803 – 1811 рр. у Межирічському училище ксендзів. У 1817 р. обраний шляхтой Новоград-Волинського уезду асесором нижчого суду, потім вступив на службу в канцелярію Виленського університету. У 1819—1821 рр. — слухач на відділенні права Варшавського Університету.

Підтримував стосунки з польськими таємними організаціями — Союз молодих поляків і Союз друзів. Заарештований у 1821 р., висланий із Варшави у Новоград-Волинський за місцем мешкання матері. Разом із братами Борисовими (Андрієм Івановичем і Петром Івановичем) заснували «Товариство об'єднаних слов'ян».

Приказ про арешт — 15.02.1826 р., поміщений до Петропавлівської фортеці. Засуджений по 6 разряду і по конфірмації приговорений до 5 років каторжних робіт. 22.08.1826 р. — срок скорочено до 3 років. Каторгу відбував у Читинському острозі.

У 1829 р. переведений на поселення до Тункінської фортеці Іркутської губернії, у 1844 р. — дозволено переїхати до с. Жилкіно Іркутської губернії.

За амністією 26.08.1856 р. поновлений у правах, дозволено виїхати з родиною до Європейської частини Росії.

МАКОВЕ́Й О́СИП СТЕПА́НОВИЧ
(1867 — 1925 рр.)



Український [поет](#), [прозаїк](#), [публіцист](#), [критик](#), [літературознавець](#), [перекладач](#), редактор багатьох періодичних видань, [педагог](#), громадсько-політичний діяч.

Народився у сім'ї [кушніра](#), у місті Яворові. Після початкової школи у рідному місті навчався у 1879—1887 рр. у Львівській гімназії. У 1887—1893 рр. студіював [філософію](#) у [Львівському університеті](#). На цей час припадають його перші літературні спроби. Переклади з [Овідія](#) і [Гейне](#), як і вірш «Заказані яблука», створені ще на шкільній лаві, [Іван Франко](#) опублікував у газеті [«Зоря»](#). Відтоді Маковей друкується у провідних українських журналах і альманахах.

У 1895 р. з'явилася його перша збірка віршів «Поезії». За нею виходять у світ збірка «Подорож до Києва» (1897), спрямована проти псевдопатріотичних галицьких політиків сатирична [поема](#) «Ревун» (1911) і багато поетичних циклів у періодиці («Сум і глум», 1896, «Гірські думи», 1899, «Строфи», 1911).

Після закінчення університету Осип Маковей присвятив себе [журналістиці](#): був співробітником львівської [«Зорі»](#) у 1895—1897 рр. працював головним редактором газети [«Буковина»](#), яка набула під його керівництвом широкого резонансу у слов'янському світі. Тут публікувалися буковинські автори [Ольга Кобилянська](#), [Євгенія Ярошинська](#), [Іван Бажанський](#) та інші.

Наприкінці 1897 р. запрошений на посаду редактора новоствореного львівського часопису [«Літературно-науковий](#)

[вістник](#)», де співпрацював з [Іваном Франком](#), [Михайлом Павликом](#), [Володимиром Гнатюком](#), [Михайлом Грушевським](#).

Навесні 1899 р. отримав державну стипендію для молодих письменників у [Віденському університеті](#), де слухав лекції відомих славістів і займався науковими дослідженнями. Під керівництвом професора [Ватрослава Ягича](#) він написав наукову роботу про поему видатного хорватського поета XVII ст. [Івана Гундулича](#) «Осман», яка зображує боротьбу поляків і запорізьких козаків проти турків і їхню переможну [битву під Хотинном](#).



Пам'ятник Осипу Маковею в [Чернівцях](#)

У 1899 р. письменник повернувся на [Буковину](#): викладав україністику в учительській семінарії, у [Чернівецькому університеті](#). Тут захистив дисертацію про українського поета і письменника [Пантелеймона Куліша](#), сприяв популяризації буковинських поетів [Юрія Федьковича](#), [Сидора Воробкевича](#), [Ольги Кобилянської](#) та інших («Матеріали до життєписі Осипа Юрія Гординського Федьковича», 1910, «Життєпис Осипа Юрія Гординського Федьковича», 1911, упорядкування зібрання творів Федьковича і Воробкевича). З кінця XIX ст. Маковей творив переважно як [прозаїк](#) («Весняні бурі», 1895, «Клопоти Савчихи», 1896, «Наші знакомі», 1901, «Оповідання», 1904, [«Ярошенко»](#), 1905, «Пустельник з Путни», 1909 тощо).

У повісті [«Ярошенко»](#) описано події [Хотинської війни](#) 1620—1621 рр. У 1907 р. у газеті [«Діло»](#) Осип Маковей писав: «Ся війна описана майже день по дневі в різних пам'ятках і студіях. Усе це я уважно прочитав, а крім того, їздив ще у [Бессарабію](#) над [Прут](#) та над [Дністер](#) і у [Кам'янець-Подільський](#) подивитися на терен війни. Се дало основу повісті, і сю основу я міг лише у дрібничках змінити». Серед першоджерел, які використав Маковей у роботі над повістю, одне з найголовніших місць належить «Історії Хотинського походу» (1646) Якова Собеського — безпосереднього учасника Хотинської війни, одного з комісарів польської армії.

В [оповіданнях](#) і [новелах](#) письменник змальовував важке життя галицьких і буковинських селян, будні мешканців маленьких містечок, картини української історії.

[Будзиновський В'ячеслав](#) згадував, що під час першого прочитання творів [Василя Стефаника професор Степан Смаль-Стоцький](#) заплакав і сказав: «Я цікавий, яке вражіння зробить на Поліно» (так називали О. Маковея через сталеві [нерви](#)).

У 1910 р., через напружені стосунки з деякими духовними провідниками українських кіл (викривав у сатиричних творах), покинув [Чернівці](#); жив до 1913 р. у [Львові](#), викладав у жіночій гімназії (семінарії).



Гімназія імені Осипа Маковея в рідному місті письменника [Яворові](#). Перед входом — пам'ятник Осипу Маковею

З 1913 р. до своєї смерті письменник обіймав (за винятком воєнної цезури) посаду директора вчительської семінарії у

галицько-подільському містечку [Заліщики](#). Під час [Першої світової війни](#) служив військовим кореспондентом, поштовим цензором в австрійському війську. Під час існування [Галицької СРР](#) був завідувачем відділу освіти повіту, зазедве не потрапив під військовий трибунал так звана ГАНКА (Галицької ЧК; врятувався, перебравшись на Буковину за Дністром).



Меморіальна дошка у Львові, на вул. Туган-Барановського, 7

У [віршах](#), [новелах](#), [нарисах](#) воєнних і повоєнних літ Маковей показував жорстокість фронтних боїв, трагічну долю російських і австрійських українців, які почувалися етнічно спорідненими, проте мусили стріляти один в одного («Кроваве поле», 1921). Письменник вірив у краще майбутнє українського народу і своєю багатогранною діяльністю наближав його. У лютому 1921 р. польська влада заарештувала Маковей за «українізацію» своєї гімназії й на декілька тижнів ув'язнила у [Чортківській](#) тюрмі. Маковей перекладав з багатьох мов, збагатив українську літературу своїми інтерпретаціями творів польських ([Адам Міцкевич](#), [Генрик Сенкевич](#), [Еліза Ожешко](#), [Стефан Жеромський](#)), німецьких ([Генріх Гейне](#), К. Ф. Майер), австрійських (Г. Зудерман, М. Ебнер-Ешенбах), данських (Й. П. Якобсен), французьких ([Гі де Мопассан](#), [Альфонс Доде](#), [Еміль Золя](#), Е. М. Прево), англо-американських ([Марк Твен](#), [Джером Клапка Джером](#)) авторів.

Меморіальні дошки встановлено у Чернівцях на будинку колишньої вчительської семінарії (нині педагогічний коледж [Чернівецького національного університету](#)) і на будинку

на вулиці Богдана Хмельницького, 36, де мешкав письменник. Меморіальну дошку встановлено також у Львові, на фасаді колишньої Учительської жіночої семінарії (нині вул. Туган-Барановського, 7), де викладав Маковей.

МАКСИМОВИЧ МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1804 - 1873 рр.)



Портрет Максимовича виконаний [Т. Г. Шевченком](#)

Вчений-енциклопедист, фольклорист, історик, філолог, етнограф, ботанік, поет зі [старшинського козацького роду Полтавщини](#), перший ректор [університету Св. Володимира](#).

Народився на хуторі [Тимківщина](#) (нині [Черкаської області](#)) у сім'ї Олександра Максимовича (1773–1834 рр.) сільського судді.

У 1819 р. закінчив [Новгород-Сіверську](#) гімназію. У 1823 р. закінчив [Московський університет](#) (словесний і природничий відділи філософського факультету, згодом ще й медичний). Залишився при університеті для науково-академічної праці, викладав ботаніку.

У 1833 р. одержав учений ступінь доктора й був іменований ординарним професором на кафедрі ботаніки Московського університету. У 1834 р. у відкритому тоді [університеті Св. Володимира](#) Максимович дістав професуру російської словесності й був обраний його першим ректором.

Через поганий стан здоров'я пішов у 1845 р. у відставку й решту життя присвятив винятково науково-літературній

діяльності, яку провадив на своєму хуторі Михайлова Гора біля с. Прохорівки Золотоніського повіту, де й помер.

Максимович не раз намагався повернутися до активної науково-академічної діяльності, однак російське міністерство освіти, побоюючись українофільських поглядів Максимовича, усувало його від науково-академічної діяльності. Живучи в Україні, Максимович підтримував тісні творчі й особисті зв'язки з [Т.Шевченком](#), [П.Гулаком-Артемівським](#), [Є.Гребінкою](#), [М.Костомаровим](#), [М.Щепкіним](#), А.Міцкевичем та ін. визначними діячами науки й культури. Незважаючи на великий науковий авторитет (Максимович був почесним членом кількох українських та російських університетів і багатьох наукових товариств), лише під кінець життя (1871 р.) його обрано членом-кореспондентом [Російської Академії Наук](#) з відділу російської мови та словесності.



Меморіальна дошка на честь першого ректора Київського університету М. Максимовича, встановлена на фасаді [Червоного корпусу Київського університету](#)

Максимович був справжнім ученим-енциклопедистом, і то дуже широкого діапазону — від ботаніки до історії. Його наукові праці у царині природознавства, опубліковані у 1820-х рр. — на початку 1830-х рр., не лише стояли на рівні тогочасної науки, але й прокладали для неї методологічні шляхи.

Як фольклорист Максимович видав 1827 р. у Москві «Малороссийские песни», 1834 р. — «Украинские народные

песни» (третя збірка «Сборник украинских песен», ч.1 вийшла вже у Києві 1849 р.). Передмова Максимовича до видання 1827 р. була «свого роду літературним маніфестом, повним ентузіазму до народної української поезії» (Д.Дорошенко). Фольклорні видання Максимовича мали величезний вплив на українську фольклористику (також в Устилузі). Вони викликали інтерес до українського фольклору не лише серед інших слов'янських народів (зокрема, росіян, поляків, чехів), а навіть в Англії й Америці.

Як мовознавець Максимович опублікував низку статей про класифікацію слов'янських мов (1838 р., 1845 р. і 1850 р.), у яких широко користувався даними з української мови. У дискусії з М.Погодіним і П.Лавровським Максимович обстоював «старобытность» української мови. Максимович був автором етимологічного правопису [«максимовчівки»](#).

Як літературознавець Максимович вивчав [«Слово о полку Ігоревім»](#), яке переклав українською мовою. Йому належить видання і дослідження найдавніших літературних пам'яток Київської Русі — [«Руської Правди»](#), [«Повісті минулих літ»](#). Був автором праці «История древней русской словесности» (1839 р.), про козацькі [літописи](#), зокрема Грабянки тощо. Крім того, Максимович перекладав псалми українською мовою та написав низку віршів, у тому числі «Ой, як дуже за тобою тужила Вкраїна», присвячений Т.Шевченкові.



[Пам'ятна монета України](#)

В історичних (як і у фольклорно-етнографічних) творах Максимович був прихильником панівного тоді романтизму та ідеї народності. Він обстоював генетичний зв'язок між княжою та козацько-гетьманською добами в історії України, яким він

присвятив багато розвідок, статей, критичних заміток про джерела, літературу тощо. У статті «О мнимом запустении Украины» (1857 р.) та «Письмах» до М.Погодіна, Максимович довів безпідставність його гіпотези про «великоруське» населення Київщини за княжої доби. Численні праці Максимовича з історії княжої України, Києва та його пам'яток (зокрема, «Очерк Киева», 1847; «Письма о Кieve к М.Погодину», 1871 та ін.), з історії козаччини, гетьманщини й гайдамаччини (розвідки про гетьмана [П.Сагайдачного](#), «История письма о казаках приднепровских», 1863–1865), «Письма о Б.Хмельницком», 1859, «Бубновская сотня», 1848–1849, про Гайдамаччину й Коліївщину тощо, мали особливе значення для дальшого розвитку української історіографії. У 1830–1834 рр. видав три випуски альманаху «Денница». У 1840 р. і у 1841 р. у Києві та у 1850 р. у Москві видав історичний альманах [«Киевлянин»](#). У 1859 р. та у 1864 р. у Москві видав альманах [«Украинец»](#).



[Поштова марка](#) України, 2004, присвячена 200-річчю з дня народження Максимовича

Максимович працював також у царині української археології та був автором першої в Україні археологічної праці з застосуванням типологічного методу («Украинские стрелы древнейших времен», 1868).

Наукові праці Максимовича у галузі природознавства («Про системи рослинного царства», 1827; «Основи ботаніки», тт. 1-2, 1828-31; «Роздуми про природу», 1831) дають підстави вважати вченого одним з основоположників вітчизняної ботаніки.

Твори: Праці природничого характеру «Главные основания зоологии», «Систематика растений», «Ботаника». видав у Москві збірку «Сборник малороссійських пісень»; Зелінська Н. «Видавнича справа та редагування: Постаті та джерела (XIX-перша третина XX ст.)», Львів, видавництво «Світ» — 2003;

Він був нащадком старшинського роду, природознавець, філософ, увійшов до числа найвидатніших українських вчених, його «Курс математики» був основним підручником кілька десятиліть в усій Російській імперії.

МАСЛЯК ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
([1859](#)— [1924](#) рр.)



Український письменник, поет, перекладач, критик, журналіст. Батько українського поета, перекладача [Масляка Степана-Юрія](#).

Народився у сім'ї управителя панських дібр (маєтків; помер 1865 р. у [Свистільниках](#)). Мати-вдова переїхала до Горішної Липиці (мала невелике господарство), сина віддала на науку Данилови Хомі — народному учителю у Підгороддю (був жонатий з сестрою чоловіка Марією). У 1867 р. мати продала господарство, переїхала до Бережан.

Навчався у народній школі Бережан, гімназіях Бережан (5 класів, до 1876 р.), Перемишля (закінчив 1879 р.), Львівському (вступив 1879 р., як Іван Франко спочатку належав до москвофільського студентського товариства; під впливом викладачів [Омеяна Партицького](#), [Омеяна Огоновського](#) став

народовцем), Краківському університетах. У Львівському університеті вивчав класичну філологію, історію руського письменства (викладач професор Омелян Огоновський), філософію (викладач доктор Улян Охорович).

Працював у газетах «Діло» (Львів), «Нова реформа» ([пол.](#), Краків), журналах «Зеркало», «Нове зеркало» (підписував твори «Вуйко Влодзьо»).

У 1888 р. став заступником гімназійного учителя, через 7 років став учителем у гімназіях Станиславова, Перемишля, Золочева, у 1901 р. став професором польської мови в українській гімназії Коломиї, вчителював у гімназіях Львова (деякий час), [Бучача](#) (довголітній учитель).

У політичних поглядах (цитата): «щирий і горячий націонал, не жалкує... ніколи свого труду, де ходить о добро народне, а комітет, що займаєся у Коломиї популярно-науковими відчитами, зискав в авторі «Кістяків Гольбайна» визначного і дуже ревного співробітника».

Надзвичайно болісно пережив В. Масляк невдачі у визвольних змаганнях українців у 20 рр. ХХ ст. У той час він припинив свою творчу діяльність, почав часто хворіти, а 15 липня 1924 р. помер. Його поховали на Личаківському цвинтарі у Львові. На жаль, могилу Володимира Масляка більшовицька влада знищила, звинувачуючи його посмертно у націоналізмі.

У 1879 р. у «Ластівці» був опублікований перший вірш. У 1886 (або 1887 р.) у Кракові видав перший том своїх поезій («Поезії», народнопісенного складу). У 1896 р. вийшла у світ сатирична повість «Кістяк Гольбайна».

Літературний збірник [«Левада»](#), що вийшов у Львові у 1892 р., відкривався віршем Володимира Масляка «До рідного краю» («Що ж тобі хибує, земле моя рідна...»). Автор вірша позначений псевдонімом Яромир.

«Буковина» надрукувала його відому статтю «Галицко-русский дилетантизм а руско-українська агресивність», 1897 р.: редакція «Зорі» своїм коштом видала другий том його поезій, взяв участь у виданні руської читанки для жіночих віділових шкіл. У 1898 р. своїм коштом видав «Одноднівку» (до 100-річчя відродження руського письменства), «Руслан» своїм коштом видав розвідку Володимира Масляка «На великі роковини» про

Івана Котляревського. У 1902 р. у Коломиї вийшла збірка поезій «Поетова перемога».

Багато писав польською у «Кур'єрі Львівському», «Новій реформі», «Дзєнніку Познаньському», «Пшегльонді повшехнім» про русько-українські стосунки, літературу.

Академік [Агатангел Кримський](#) (1871–1941 рр.) назвав переклади В. Масляка «...найкращими» і додав, що «...він один із великих патріотів України, який бачив зорю свободи, як сходяче сонце правди, яка засіяла у 1848 р.».

Сергій Єфремів у своєму II-у томі «Історії української літератури» назвав Масляка Володимира «поетом не без іскри таланту, але вона не розгорілася». Іван Франко спочатку бачив у В.Масляку велику літературну силу.

Переклав ряд творів Віктора Гюго, [Марії Конопніцької](#), Ф.Міллера (автора вірша «Раз, два, три, чотири...»), [Петара Прєрадовича](#), серба Л.Ненадовича (українською), Юрія Федьковича, [Лєвка Сапогівського](#) (польською).

МИЛОРАДОВИЧ ЄЛИЗАВЕТА ІВАНІВНА ([1832](#) — [1890](#) рр.)



Українська громадська діячка і меценатка. Тітка гетьмана [П. Скоропадського](#). Дружина дійсного статського радника Лева Милорадовича (1808-1879 рр.), який був дядьком відомого українського історика графа [Григорія Милорадовича](#) (1834–1905 рр.).

Єлизавета Іванівна відіграла велику роль у заснуванні та розвитку найбільших культурно-наукових організацій українців :

- Після заборони видань українською мовою у Російській імперії (див. [Валуєвський указ](#) 1863 р.) пожертвувала гроші на розвиток українського руху у [Галичині](#) — зокрема, на товариство [«Просвіта»](#) (створене у 1868 р.) та журнал «Правда».

- Разом з цукрозаводчиком [Василем Смиренком](#) відіграла ключову роль в фінансуванні заснування [«Літературно-наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка»](#) у Львові, у 1873 р. (натхненниками заснування виступали відомі діячі [Куліш](#), [Кониський](#), [Драгоманов](#)) — внесла на заснування Товариства 20 тис. австрійських крон. Це Товариство з 1893 р. перейменоване на [Наукове товариство ім. Т. Шевченка](#)), його часто називали «українською академією наук».

- Також з 1878 р. очолювала [Полтавське філантропічне товариство](#). Підтримувала своїми пожертвами українські видання та недільні школи, жіночу гімназію у Полтаві. Заснувала на свої кошти школу у с. Рибці поблизу Полтави.

МИХАЛЬЧУК КОСТЯНТИН ПЕТРОВИЧ (1840 — [1914](#) рр.)



Український мовознавець та етнограф, член [Київської Старої Громади](#), дійсний член [НТШ](#) у Львові, [Українського Наукового Товариства у Києві](#), [Історичного Товариства Нестора-Літописця](#). У своїй праці «Наречія, поднаречія и говоры Южной России» («Труды» за ред. [П. Чубинського](#). Т. 7) виступив

основоположником української [діалектології](#). Автор багатьох праць з терену [мовознавства](#) (історичної [фонетики](#) й [морфології](#), генези [української мови](#) та ін.).

У [1856–1858](#) рр. навчався у Житомирській чоловічій гімназії. У [1859–1863](#) рр. - у [Київському університеті](#). Перед польським повстанням 1863 р. змушений був залишити навчання в університеті; від 1867 р. до кінця життя працював бухгалтером Київського пивоваренного заводу. Співпрацював з Південно – Західним відділом [Російського географічного товариства](#) (1873–1876 рр.), [Петербурзькою Академією Наук](#). Основоположник [української діалектології](#). В описових працях методологічно був одним з попередників [структуралізму](#). Досліджував проблеми української [діалектології](#), історії української мови, українського [правопису](#), методології [лінгвістики](#).

Вперше здійснив систематичний опис українських діалектів на основі порівняльних матеріалів, одержаних після обстеження українських говірок за єдиною програмою, визначив діалектичне членування української мови, окреслив межі поширення трьох наріч — північного, південно-західного і південно-східного — і менших одиниць діалектичного поділу. Підготував першу карту українських говорів; обгрунтував поділ діалектів на давні й новожитні, запропонував пояснення генези багатьох явищ сучасних діалектів («Наріччя, піднаріччя і говори південної Росії у зв'язку з наріччями Галичини», 1872, 1877, рос. мовою).

В етногенетичних дослідженнях обстоював автохтонність південно-давньоруського населення Київщини, запропонував критерії розмежування структурно і генетично близьких мов, наріч («Відкритий лист до О. М. Пипіна з приводу його статей у «Вестнике Европы», 1909). Обгрунтував наддіалектичний характер літературної мови; утверджував право української мови і культури на безперешкодний розвиток («Що таке «малоруська (південноруська) мова?», 1899; «До питання про малоруську літературну мову», 1898, опубл. 1929; обидві — рос. мовою]. Сформулював наукові принципи обстеження українських діалектів, що заклали підвалини їх типол. вивчення («Програма до збирання діалектних одмін української мови», 1909, у співавторстві з Є. Тимченком; «Програма для збирання

особливостей малоруських говорів», 1910, рос. мовою, у співавторстві з А. Кримським).

У публіцист, статтях, надрукованих у газетах і журналах, виступав на захист української мови і культури. Як редактор і порадник вклав багато праці у видання «Української граматики» та «Російсько-українського словаря» Є.Тимченка, [«Українського словаря» за ред. Б. Грінченка.](#)

Основні праці: «Наріччя, піднаріччя і говори південної Росії у зв'язку з наріччями Галичини», 1872, 1877; «Що таке малоруська (південноруська) мова?», 1899; «До питання про малоруську літературну мову», 1898, опубл. 1929; «Програма до збирання діалектних одмін української мови», 1909, у співавторстві з [Є. Тимченком](#); «Програма для збирання особливостей малоруських говорів», 1910, рос. мовою, у співавторстві з [А. Кримським](#).

МОГИЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН ЛЮБИЧ (1811 — 1873 рр.)



[Український](#) письменник, громадський і політичний діяч, [греко-католицький](#) священник, [декан](#) богородчанський УГКЦ. Писав мовою, близькою до [народної](#). Батько [Могильницького Андроника](#).

Антін Любич Могильницький, світлина з листівки серії «Історія України-Руси», [Коломия](#), 1902 р.

Антін Могильницький народився у родині священика (пароха села Підгірки (тепер частина [Калуша](#)). Дитинство Антіна минуло у [Солотвині](#), куди переїхала його сім'я після смерті батька у 1813 р. Відомо, що вітчим Антона не дуже переймався освітою пасинка. Лише у віці 16 років А.Могильницький вступив до [гімназії](#) при [монастирі](#) оо. Василян у [Бучачі](#). Через порушення гімназійних розпорядків не раз змінював місце навчання. Навчався у гімназіях [Чернівців](#) і [Львова](#), здобув середню освіту у [Будапешті](#). У 1840 р. закінчив Львівську духовну семінарію. Висвячений 1841 р.

Адміністратор парафії Кальне (тепер Сколівського району). Був парафіяльним священиком у селах Хутарі Стрийського округу, Зборі Калуського округу, тоді у [Комареві](#) Станіславського округу, [Бабчому](#) (1859–1873 рр.). Одночасно працював приватним учителем.

У 1859 р. Антін Могильницький оселився у селі [Бабче](#) Богородчанського округу. У [1861](#) р. його обрали депутатом [Галицького крайового сейму 1-го скликання](#) (від IV курії округу Богородчани — Солотвина, входив до складу «Руського клубу») та австрійського парламенту (Райхсрату) у [Відні](#), де [27 червня](#) виступив з палкою промовою на захист народної освіти рідною мовою. Обстоював інтереси українського населення разом з єпископом Спиридоном Литвиновичем.

Нонконформіст, на відміну від сучаників-москвофілів відстоював вживання народної мови у літературі, дотримувався федералістських принципів.

В останні роки життя А.Могильницький відійшов від письменницької творчості та громадського життя.

Помер несподівано [13 серпня 1873](#) р., перебуваючи проїздом у [Яблуницьі](#), Богородчанського округу. Через серцевий напад. За іншою версією, загинув внаслідок нещасного випадку.

Літературну діяльність Антін Могильницький почав у 1838 р. Головною ідеєю його поетичних, публіцистичних творів була боротьба за рідну мову і освіту для [русинського народу](#). Послідовник «Руської трійці». Публікувався з [1838](#) р. у газетах «Новини», «Зоря галицька», «Слово» у Львові, в альманаси «Вінок русинам на обжинки» та ін. [Іван Франко](#) писав про нього:

«Житє Могильницького від самого 1838 р. до його смерті було немов дзеркалом, в котрім досить живо відбилися пориви, надії та судьби галицько-руського народа». Революція 1848 р. пожвавила творчу і громадську діяльність А.Могильницького.



Титульна сторінка "Скиту Манявського

Літературну популярність здобув завдяки поемі «Скит Манявський» (перша частина вийшла у [1849](#) р., остання — у [1852](#) р.), на основі усних народних повістей. У ній йшлося про велич давньоруського [Галича](#), описувалася краса [Карпат](#) і стародавня [слов'янська міфологія](#). Поема була популярна, як і балада «Русин-воjak», що також вийшла 1849 р.. Здійснити творчі задуми Могильницькому перешкодило настання після революційної реакції.

А.Могильницький був автором повістей «Конгруа батька Жегаловича» і «Повість старого Сави із Підгір'я», сатиричної поеми «Пісня поета» і кількох «Дум». Окремим виданням були опубліковані його «Речі в сеймі та парламенті» та приватні листи ([1885](#) р.). З огляду на літературну діяльність А.Могильницького, [Іван Франко](#) зарахував його до «перших будителів руського духа у Галичині».

ОТЕЦЬ МОГИЛЬНИЦЬКИЙ ІВАН
([1778](#) - [1831](#) рр.)



Український освітній і церковний діяч, вчений-філолог, [крилошанин](#) Перемишльської [капітули УГКЦ](#) з [1817](#) р., опікун шкіл [Перемишльської єпархії](#), один з провісників національного відродження у [Галичині](#). Студіював теологію у [Львові](#). Навчався на богословському факультеті [Віденського університету](#).

Висвячений на священника у [1800](#) р. Був парафіяльним священником у с. [Дроздовичі](#) (з [1800](#) до [1815](#) р.) і [деканом](#) у містечку [Нижанковичі](#) (нині [Старосамбірський р-н, Львівська обл.](#)).



Надгробок Могильницького, Перемишль

У Дроздовичах у 1806 р. за клопотанням Могильницького було організовано першу в окрузі народну школу.

З [1816](#) р. — ректор новозаснованого дяко-вчительського інституту у Перемишлі. Того року заснував першу на західноукраїнських землях культурно-освітню громадську організацію «Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних», яка ставила собі за мету видання українських загальноосвітніх та релігійних книжок (організація проіснувала до середини 1817 р.; припинила існування під тиском католицького духівництва). Уклав «Статут» товариства — «важливий документ для історії нашого національного розвитку» ([І. Франко](#)).

З 1817 р. — інспектор шкіл Перемишльської єпархії УГКЦ. Входив до гуртка українського духівництва на чолі з кардиналом [Михайлом Левицьким](#) та [Іваном Снігурським](#).

Підготував і видав низку підручників українською мовою для народних шкіл: «Буквар славено-руського язика» (вид. 1816, 1817, 1819, 1826, 1827 рр.), «Катехізіс малий» (1817 р.).

Створив першу у Галичині граматику української мови — підручник «ГраMATика язика словено-руського» ([1823](#) р.). У передмові — статті «Відомість о руськім язичі» (видана у [1829](#) р. у польському перекладі «Rozprawa o języku ruskim») першим серед західноукраїнських мовознавців обґрунтував положення про самостійність і самотність української мови. Цим спростовував поширені у той час помилкові уявлення про українську мову як діалект польської або російської мови та аргументовано визначив її як одну з реально існуючих східнослов'янських мов. Підкреслював зокрема її «урядовий» характер за часів польсько-литовського панування, відмінність від «інших гілок слов'янських мов, особливо від [церковнослов'янської](#), польської та великоросійської», спільні риси у вжитку «в усіх руських землях, відомих колись під ім'ям Малої та [Червоної Русі](#)», необхідність розвитку літератури народною мовою тощо. Цією статтею «відбив нову атаку намісництва проти вживання української мови» ([І. Франко](#)).

Під час інспекторської діяльності домагався поширення мережі українських народних шкіл. Помер за часу епідемії холери у 1831 р. Похований на головному цвинтарі Перемишля.

МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (1796 — 1826 рр.)



Один з лідерів повстання декабристів. Підполковник [Чернігівського полку](#). Керівник [повстання Чернігівського полку](#). Син [Муравйова-Апостола Івана Матвійовича](#), брат [Муравйова-Апостола Матвія Івановича](#) та [Іполита Івановича Муравйова-Апостола](#). Нащадок (по лінії матері батька, [Муравйова-Апостола Івана Матвійовича](#)) [Данила Петровича Апостола](#), українського гетьмана (1727–1734 рр.).

Дитинство провів у Гамбурзі. Потім виховувався у приватному пансіоні у [Парижі](#). Військову службу розпочав у 1810 р. Учасник [Вітчизняної війни 1812 р.](#) і закордонних походів 1813–1814 рр. На Україну Сергій Муравйов-Апостол приїхав у 1820 р., будучи переведеним до [Полтавського піхотного полку](#) після повстання лейб-гвардії [Семенівського полку](#), звідки у 1822 р. переведений у [Чернігівський 29-й піхотний полк](#) командиром 2-го батальйону. [Масон](#), член і обрядоначальник (з 1817 р.) ложі «Трьох добродійностей» (вийшов з ложі у 1818 р.). Один із організаторів [Союзу порятунку](#) і [Союзу благоденства](#). Член [Південного товариства](#) (один із директорів, голова Васильківської управи). Прийнятий у [Південне товариство Пестелем](#) у 1822 р. У співпраці з [М. П. Бестужевим-Рюміним](#) склав революційну прокламацію «Православний катехізіс», яка закликала до повалення самодержавства і встановлення республіки (згодом її було прочитано перед повсталим Чернігівським полком). Будучи за своїми переконаннями республіканцем і противником кріпацтва,

Муравйов-Апостол у 1823–1825 рр. запропонував ряд планів озброєного повстання в армії, яку декабристи розглядали як основну силу перевороту. Підтримував ідею царевбивства. Використовуючи солдатів колишнього Семенівського полку, переведених на Україну, розгорнув революційну пропаганду у військах. Заарештований [29 грудня 1825 р.](#) у [Трилісах](#), був звільнений офіцерами-спільниками ([Кузьмінім](#), [Щепилло](#), [Сухіновим](#)) і разом з підпоручиком [М. П. Бестужевим-Рюмінім](#) очолив [повстання Чернігівського полку](#) 29 грудня 1825 — 3 січня 1826 рр. 3 січня 1826 р. повсталий полк зазнав поразки під [Ковалівкою](#). У бою з урядовими військами С.Муравйов-Апостол був тяжко поранений картеччю і взятий у полон. З великою гідністю і мужністю поводив себе під час слідства. Засуджений до страти через повішення на кронверку [Петропавлівської фортеці](#). Вирок виконано 13 липня 1826 р. Похований разом з іншими страченими [декабристами](#) на острові [Голодаї](#).

МУРАВЙОВ-АПОСТОЛ МАТВІЙ ІВАНОВИЧ ([1793](#) — [1886](#) рр.)



[Декабрист](#), [підполковник](#) у відставці, брат [Сергія](#) й [Іполіта](#) Муравйових-Апостолів. Нащадок (по лінії матері батька, [Муравйова-Апостола Івана Матвійовича](#)) [Данила Петровича Апостола](#), українського [гетьмана](#) ([1727-](#) [1734](#) рр.).

Походить із дворян. Народився у [Петербурзі](#). Батько — [Муравйов-Апостол Іван Матвійович](#) (01.10.1768 — 12.03.1851 рр.), [письменник](#), член [Російської академії](#), [посол](#) у [Гамбурзі](#) та [Мадриді](#), мати — Ганна Семенівна Черноєвич (померла 28.03.1810 р.). За батьком — 3478 душ. До 1802 р. разом з братом Сергієм виховувався у [Парижі](#) у пансіоні Хікса, потім у [Петербурзі](#) у корпусі інженерів шляхів сполучення. Вступив на службу підпрапорщиком до лейб-гвардії [Семенівського полку](#) у 1811 р. Учасник [Вітчизняної війни 1812 р.](#) і закордонного походу.

У 1817 р. — поручик, призначений ад'ютантом до малоросійського [генерал-губернатора](#) князя [М. Г. Рєпніна-Волконського](#) ([Полтава](#)).

У 1819 р. — [штабс-капітан](#). У 1821 р. — переведений до лейб-гвардії Єгерського полку, залишаючись на посаді ад'ютанта [Рєпніна](#). У 1822 р. — [майор](#) Полтавського піхотного полку.

У 1823 р. — вийшов у відставку [підполковником](#). Мешкав у маєтку [Хомутець](#) Миргородського уїзду Полтавської губернії. У 1816 — 1820 рр. — [масон](#), член ложі «З'єднаних друзів» і «Трьох чеснот». Один із засновників [Союзу спасіння](#), учасник московської змови 1817 р.

Член [Союзу благоденства](#), член [Південного товариства](#). Брав участь у нарадах декабристів у [Петербурзі](#) 1820 р. Учасник [повстання Чернігівського полку](#). Наказ про арешт підписаний [19 лютого 1825](#) р. Заарештований [29 грудня 1825](#) р., визволений офіцерами Чернігівського полку, повторно заарештований [3 січня 1826](#) р., відправлений до [Білої Церкви](#), звідти до [Москви](#), із [Москви](#) до [Петербурга](#) до [Петропавлівської фортеці](#).

Засуджений за 1 разрядом до страти, яку замінено 20-річною, а потім 15-річною каторгою. За наказом імператора одразу переведений на поселення до [Сибіру](#). Прибув до [Бухтарминської фортеці](#) [29 серпня 1829](#) р. За [амністією](#) [26 серпня 1856](#) р. поновлений у колишніх правах, пізніше було повернено нагороди і дозволено їх носити.

Помер у 1886 р. у [Москві](#), похований на [кладовищі Новодівочого монастиря](#).

НАВРОЇЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(1823 - 1892 рр.)



Український громадсько-політичний і культурний діяч, поет і перекладач, член [Кирило-Мефодіївського братства](#).

Народився у сім'ї безмаєтних дворян. Навчався у Золотоніському повітовому училищі і Полтавській гімназії. У 1847 р. закінчив філософський факультет Київського університету.

Під впливом свого двоюрідного брата [Миколи Гулака](#) став кирило-мефодіївцем.

Належав до радикального крила братства. Після закінчення університету у 1847 р. приїхав до Полтави шукати служби. Під час відвідин батьків у рідному селі був заарештований і відправлений до [Петербурга](#).

Відбувши піврічне ув'язнення у В'ятській тюрмі, був висланий до [Єлабуги](#), працював писарем у земському суді. Після зняття поліційного нагляду з [1853](#) р. служив у державних установах у різних містах Російської імперії. Перекладав українською мовою світову класику. Писав поетичні твори, переважно на історичну тематику. Публікувався у журналах [«Основа»](#), [«Зоря»](#), [«Киевская старина»](#), альманасі [«Складка»](#). На честь митця було названо [вулицю у Полтаві](#).

НАУМЕНКО ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ
(1852 - 1919 рр.)



Український [журналіст](#), [філолог](#), [педагог](#), [громадський діяч](#).

У березні [1917 року](#) протягом двох тижнів тимчасово очолював [Українську Центральну раду](#) до повернення із заслання [Михайла Грушевського](#), після чого відмовився увійти до Центральної Ради. Міністр освіти в останньому уряді гетьмана [П. П. Скоропадського](#) (листопад 1918 р.).

Заарештований [7 липня 1919 р.](#) [ЧК](#), протягом 24 годин засуджений та розстріляний за так звану «контрреволюційну діяльність». Реабілітований [13 грудня 1991 р.](#)



Колишнє приміщення [Другої київської гімназії](#), де навчався, а згодом і вчителював Володимир Науменко

Народився [19 липня 1852 р.](#) у [Новгороді-Сіверському](#), де батько — Павло Осипович Науменко працював директором гімназії.

Про свій родовід Науменко писав так: «Родовід свій я знаю слабо: відомо мені тільки, що дід мій, котрого я ніколи не бачив,

як казали, був надзвичайно здібною людиною і тонким політиком, що служив у лубенському повітовому суді, протягом тривалого часу займаючи посаду секретаря».

Дитинство провів у [Новгороді-Сіверському](#) і [Білій Церкві](#), а з 1861 р. і до смерті жив у Києві. У 1868 р. закінчив [Другу київську гімназію](#). У гімназії Науменко вчився разом з [Олександром Русовим](#), з яким дружив усе життя. Важливим для формування світогляду Науменка було знайомство з батьковим другом, українським енциклопедистом [Михайлом Максимовичем](#). 12 вересня 1869 р. Володимир Науменко був зарахований «своєкоштным» слов'яно-російського відділення історико-філологічного факультету [Київського університету](#), який він закінчив 31 травня 1873 р. Зразу після університету Науменко працював у підготовчому класі рідної [Другої київської гімназії](#).

[18 жовтня 1874 р.](#) Володимир Науменко одружився з Вірою Миколаївною Шульгіною, сестрою відомого історика [Я. М. Шульгіна](#), яка на той час вже закінчила [Київський інститут шляхетних дівчат](#) і за відмінне навчання була нагороджена «малим золотим шифром імператриці Марії Олександрівни».

Життя В. П. Науменка було тісно пов'язане з українським національним рухом. На початку 1870 рр. він став членом київської [«Старої громади»](#), з 1875 р. — її скарбником, з 1876 р. увійшов до складу так званої групи дванадцяти — тих членів «Старої громади», які після видання [Емського указу](#) прийняли рішення перенести свою діяльність за кордон. Науменко редагував матеріали перед їхнім відправленням за кордон до [Михайла Драгоманова](#), який займався питаннями друку цих матеріалів у женеvській друкарні. З початку 1900 рр. Науменко фактично очолював «Стару громаду». Він також активно працював у Південно-Західному відділі Російського географічного товариства, створеному у 1873 р. за ініціативи членів «Старої громади». У 1906–1910 рр. Науменко був активним членом київської [«Просвіти»](#). У 1902 р. придбав на своє ім'я ділянку землі, на якій знаходилася могила Тараса Шевченка, і взяв на себе всі клопоти з упорядкування і догляду за нею.

У [1893–1906](#) рр. Науменко працював на посаді головного редактора, а з 1902 р. — ще й видавця щомісячного історико-етнографічного та літературного журналу [«Кіевская](#)

[старина](#)» (Київська минувшина). Автор 115 журнальних публікацій.



Обкладинка часопису [«Кієвская старина»](#) за часів редакторства Науменка

За часів Науменко «Киевская старина» з суто науково-популярного видання поступово перетворюється на орган [українофільства](#), на сторінках якого розгортається боротьба за вільний розвиток української літератури, з'являються статті, що характеризують політичну ситуацію у Східній Україні (Наддніпрянщині), Галичині, Буковині.

У журналі публікувалися статті, в яких відстоювалося право українського народу на власну мову, а у кінці 1890 рр. журнал став учасником дискусії про самостійність української мови та літератури й про їхнє місце серед інших слов'янських мов. Відома полеміка, що її на сторінках журналу Науменко вів з [Т. Д. Флоринським](#), який відмовлявся визнавати українську мову окремою мовою, а не «малоросійським наріччям» (пор.: Науменко В. Решен ли проф. Т. Д. Флоринским вопрос о книжной малорусской речи? // Киевская старина. — 1900. — No 1.).

Саме у результаті активних зусиль Науменка у 1898 р. журнал отримав дозвіл на публікацію художніх творів [українською мовою](#) та створення української друкарні; а ще через два роки було відкрито книгарню «Київської старовини».

Журналістська діяльність Науменко була пов'язана і з іншими періодичними виданнями: у кінці 1870 — початку 1880 рр. він

співпрацював з газетою «Труд», у 1898 р. брав участь у створенні газети «Киевские отклики», у 1905–1906 рр. спільно з І. Лучицьким заснував газету «Свобода та право» — орган київського комітету партії кадетів. У кінці 1906 р. він отримав свідоцтво на право видання у Києві журналу «Україна», який мав стати наступником «Київської старовини», однак видання було припинено вже у кінці 1907 р.



Гімназія Володимира Науменка, зараз — Школа мистецтв імені Михайла Вериківського

Володимир Науменко багато років працював гімназійним вчителем, викладав словесність у [Другій київській гімназії](#), [міністерській жіночій гімназії](#), [колегії Павла Галагана](#), [Фундуклеївській жіночій гімназії](#) і [Володимирському кадетському корпусі](#).

У 1880 р. Володимир Науменко, який вже мав достатній педагогічний досвід, був затверджений класним наставником Другої гімназії. У 1882 р. отримав чин колезького радника, а у 1883 р. за відмінну службу у [міністерській жіночій гімназії](#) був нагороджений орденом Святої Анни IV ступеня. У 1886 р. за свою педагогічну діяльність отримав чин статського радника та орден Святого Станіслава II ступеня.

Крім двох згаданих гімназій, В. Науменко викладав також у [Фундуклеївській жіночій гімназії](#) (з 1889 р.) і [Володимирському кадетському корпусі](#) (з 1893 р). 1 січня 1893 р. був нагороджений орденом Святої Анни II ступеня, а через чотири роки — орденом

Святого Володимира IV ступеня. Ще через рік, 28 лютого 1898 р., був удостоєний звання заслуженого вчителя.

Володимир Павлович увійшов в історію української педагогіки не лише як блискучий вчитель-практик, але й як досвідчений методист-новатор і теоретик. Майже щороку від різних земських управ йому надходили запрошення очолити літні вчительські курси і він не відмовлявся. Він систематично проводив методичні заняття з педагогами недільних шкіл Київського товариства грамотності, головою якого він був у 1897–1907 рр. Протягом багатьох років його запрошували перевіряти знання вихованців київських дитячих притулків. Ці своєрідні іспити В. Науменко перетворював на зрозкові уроки не тільки для учнів, а у першу чергу для вчителів і вихователів.

В Інституті рукописів ім. В. І. Вернадського зберігаються тексти лекцій за різні роки, які Володимир Павлович Науменко читав учителям народних шкіл.

Володимир Науменко постійно висловлював своє переконання, що найефективнішим шкільне навчання може бути лише тоді, коли воно ведеться рідною мовою дитини: «Найбільш нормальне навчання можливе за тих умов, коли воно відбуватиметься рідною мовою... Рідна мова дітей не повинна бути занедбаною, діти не мають права ставитися зневажливо до мови батька і матері».

Саме тому він виступав за скасування [Емського указу 1876 р.](#) про заборону використання української мови в школах. У [1881 р.](#) він підготував для сенатора Половцева пам'ятну записку про необхідність повернення української мови у школу, однак у умовах реакції, що розгорнулася у Російській імперії після замаху на царя, про це не могло бути й мови.

У 1905 р. Володимир Науменко відкрив [власну приватну гімназію](#), яка вважалася однією з найкращих у місті. У 1912 р. вона стала базовою при Товаристві сприяння середній освіті. Свого часу у ній навчався [М. Т. Рильський](#), який високо оцінював діяльність її директора. Про педагогічний талант Науменка згадує літературознавець [Мирон Петровський](#) у зв'язку з його викладанням у колегії Павла Галагана (80-і рр. XIX ст.), аналізуючи вцілілі учнівські письмові роботи колегианта Володимира Грабаря: «У розподілі тем чітко простежується педагогічний задум. Спершу пропонуються теми простодушного-

описові, побутові та початківськи літературні. З другого класу йдуть теми власне літературні — історичні й теоретичні, а також етичні. Що далі, у старших класах? Тут викладач вводить вихованця у коло тем, що їх інакше, як культурологічними, не назвеш, і вони всотують попередні, підіймають їх на вищий мислительний рівень, даючи учневі змогу розкрити себе, своє вміння самостійно мислити, підготовленість до розв'язання складних буттєвих проблем, розуміння смислу й конкретних ситуацій культури».



**«Словарь української мови Грінченка», що мав би називатися
«Словар Науменка і Грінченка»**

«Науменко перший говорив про стан українського життя й українського слова з погляду академічного» - [Олена Пчілка](#).

У [1888](#) р. Науменко підготував до друку свій «Опыт грамматики малорусского языка», проте цензура не пропустила цю працю. Науменкові довелося трохи схитрувати, і у 1889 р. праця таки була опублікована у Києві під назвою «Обзор фонетических особенностей малорусской речи». Науменко й далі продовжував роботу над українською граматикою. У 1917 р. він видав невелику монографію «Загальні принципи українського правопису», а у 1918 р. — «Руководство для изучения украинского языка в русских школах». У той же час разом з [Г. Житецьким](#), [Є. Трегубовим](#) та [П. Стебницьким](#) працював над «Просторим російсько-українським словником». Працював також

у Правописній комісії Міністерства освіти, що її очолював [Іван Огієнко](#). Результатом роботи комісії були «Найголовніші правила українського правопису», опубліковані у [1918](#) р.

У [1905](#) р. Науменко як один з експертів у складі української делегації вирушив до Петербурга, щоб переконати тодішнього прем'єр-міністра С. Вітте скасувати обмеження щодо української мови. Він брав участь у роботі комісії [Академії наук](#), утвореної під головуванням академіка [Ф. Е. Корша](#) для обговорення за пропозицією Комітету міністрів питання про скасування обмежень українського друку.

До комісії увійшли академіки [В. Заленський](#), [О. Лаппо-Данилевський](#), [С. Ольденбург](#), [А. Фамінцин](#), [Ф. Фортунатов](#), [О. Шахматов](#).

[18 лютого 1905](#) р. екстренні Загальні збори Академії наук обговорили доповідь комісії, написану О. О. Шахматовим. У доповіді була категорична вимога дозволити українському народу говорити публічно та друкуватися рідною мовою. Загальні збори Академії схвалили доповідь комісії. Доповідь та постанову Загальних зборів було направлено до міністерства народної освіти, проте чиновники не дали цим документам ходу.

Ще на початку 1880 р. Науменко спільно з іншими членами «Старої громади» взявся за збір матеріалів для [словника живої української мови](#). У кінці десятиліття Науменко та [Є. Тимченко](#) почали редагування зібраних матеріалів, а у 1896 р. за згодою керівника міністерства внутрішніх справ словник на перші дві літери алфавіту був розісланий передплатникам як безкоштовний додаток до журналу «Киевская старина».

Тривалий час основну роботу над словником безоплатно здійснював Науменко, та перевантаженість справами редакції та гімназії змусила його шукати собі помічника. Окрім того стало відомо, що існує можливість подати Словник в Академію наук на здобуття премії Миколи Костомарова, тож справу слід було прискорити. Було створено комісію у складі Є. Тригубова, В. Бернштама та Є. Чикаленка, яка почала переговори з Борисом Грінченком. [Борис Грінченко](#) погодився довершити працю Науменка, Тимченка та інших громадівців за умови відповідної оплати та публікації словника тільки під одним своїм іменем. [Стара Громада](#) виділяла на оплату праці Грінченка 100 рублів на місяць та не погоджувалася з тим, що спільна праця

буде підписана виключно іменем Грінченка. [Євген Чикаленко](#) писав у своїх спогадах: «На заголовку Словника мало не розбилися наші переговори... Грінченко напосідав на тому, що він сам зредагує всі літери, аби на заголовку стояло тільки одне його прізвище. Нам хотілося, щоб на словнику стояло і ім'я Науменка, бо він поклав на нього багато праці, і справедливість вимагає моральної заплати за ту безкорисну роботу протягом багатьох років».

Лише за особистого наполягання Володимира Науменка договір з Грінченком таки було укладено, й словник вийшов у світ у 1907–1909 рр. під іменем Грінченка. Щоправда у передмові до словника Грінченко коротко описав історію його створення та згадав про внесок Науменка, Тимченка та інших.

Чимало наукових праць Науменка було присвячено історії української літератури. Були опубліковані окремі розвідки про творчість [Івана Котляревського](#), [Григорія Квітки-Основ'яненка](#), [Тараса Шевченка](#), [Леоніда Глібова](#), [Пилипа Морачевського](#) та інших.

В останні роки життя Науменко займався публікацією великої кількості матеріалів з історії української літератури, що мали увійти у збірку під назвою «Пропілеї». Перший неповний варіант збірки було опубліковано ще за життя. Він одержав схвальні відгуки насамперед через використання наукових методів для аналізу історії української літератури XIX ст.

Науменко багато зробив для віднайдення й оприлюднення архівних документів, пов'язаних з українською історією та літературою, зокрема він розшукав та опублікував кілька автографів Тараса Шевченка.

Науменко багато уваги приділяв вивченню українського фольклору. На думку академіка [О. Пипіна](#), Володимир Науменко був одним з найвидатніших тогочасних етнографів. Відомі дослідження Науменка українських народних [дум](#), які здебільшого друкувались у «Київській Старовині».

У 1906 р. Науменко став одним із засновників Українського наукового товариства у Києві. Тривалий час був заступником голови товариства [Михайла Грушевського](#). У 1913 р. передав у дар Українській науковому товариству свою бібліотеку на кілька тисяч найменувань, серед яких було багато рідкісних видань.

На посаді міністра освіти уряду Скоропадського виступив одним з організаторів [Всеукраїнської академії наук](#). Саме підпис Науменка стоїть під наказом про призначення [В. Вернадського](#) її президентом.

4 (17) березня у Києві була сформована [Українська Центральна рада](#), В. П. Науменка було обрано заступником її голови та покладено на нього обов'язки голови до повернення із заслання [М. С. Грушевського](#), що був заочно обраний головою Центральної Ради. Проте, з поверненням Грушевського, Науменко здав повноваження та відмовився увійти до складу Центральної Ради, оскільки, за власними заявами, політика, а тим більше революційна діяльність, його ніколи не приваблювали.

На перших зборах відродженої київської [«Просвіти»](#) Науменко був обраний главою її тимчасового правління, зайняв посаду помічника першого українського попечителя Київського учбового округу [М. Василенка](#) (з літа 1917 р. — піклувальника округу). Ще у березні 1917 р. Науменко надрукував у газеті «Киевская мысль» статтю «Націоналізація школи в Україні», в якій виклав свою програму українізації початкової, середньої та вищої школи.

І у цій статті, і у своїх численних виступах він закликав враховувати реальності, що склалися за кілька століть, — якщо українізацію сільських шкіл він вважав можливим розпочати негайно, то в містах з переважанням російської мови це слід було робити поступово, у міру підготовки необхідної кількості вчителів, які могли б викладати українською мовою.

У грудні 1917 р. Науменко разом з іними членами «Старої громади» І. Лучицьким, В. Ігнатовичем, А. Десницьким, Г. Квятковським став засновником [Української федеративно-демократичної партії](#). У 1918 р. входив до складу комітету при міністерстві віросповідань Української Держави, який займався перекладом українською мовою [Святого Письма](#).

Улітку 1918 р. міністр освіти [Василенко](#) пропонує гетьману Скоропадському запросити Науменка на роботу до Ради міністрів. 30 липня 1918 р. Науменка було призначено членом Ради міністра народної освіти та мистецтва. У листопаді він прийняв пропозицію обійняти посаду міністра освіти. На цій посаді йому вдалося пропрацювати всього місяць, та за цей час він, зокрема, брав активну участь у формуванні керівництва новоствореної

Всеукраїнської академії наук. Після встановлення влади [Директорії УНР](#) Науменко повернувся до науково-педагогічної роботи.

«Розстріл Науменка був, безперечно, найбільш кричущим злочином київської надзвичайки. Це був один з небагатьох людей, які користувалися абсолютно винятковою репутацією й були відомі всьому Києву, одне з небагатьох імен, яке вимовлялося не інакше, як з великою повагою. Якби йому дали померти своєю смертю, за його труною йшов би сотисячний натовп... І таку людину схопили та поспішили розстріляти через 24 години — щоб ніхто не встиг за нього заступитися», - київський юрист [Олексій Гольденвейзер](#).

[6 лютого 1919](#) р. Київ був захоплений військами [Червоної Армії](#). [7 липня](#) Науменко був заарештований [ЧК](#), допитаний слідчим В. Вітлицьким, засуджений та розстріляний вже наступного дня за звинуваченням у контрреволюційній діяльності.

Довідавшись про арешт Науменка, 9 липня свій протест надіслали перший президент УАН академік [В. І. Вернадський](#) та секретар-академік [А. Ю. Кримський](#), але вирок було вже виконано. Науменка розстріляв комендант ВУЧК Терехов. Разом з Науменком чекісти розстріляли також юриста Е. Ф. Богуцького та популярного київського адвоката С. Горбунова.

За радянського часу ім'я Науменка востаннє згадувалося у спогадах [Софії Русової](#) та Людмили Міщенко, які вийшли друком у 1929 р.

Після того Науменко був викреслений з усіх радянських енциклопедій та підручників, його праці не перевидавалися, ім'я не згадувалося.

Архів Науменка потрапив до Всенародної бібліотеки України й частково зберігся. Зокрема збереглася низка неопублікованих праць, написаних в останні роки життя.

Доля родини Володимира Науменка не з'ясована, припускають, що дружину і дітей також було репресовано.

Володимир Науменко похований у загальній могилі на [Лук'янівському цвинтарі](#) Києва. Реабілітований посмертно [13 грудня 1991](#) р.

ОГОНО́ВСЬКИЙ ОМЕЛЯ́Н МИХА́ЙЛОВИЧ
([1833](#) — [1894](#) рр.)



Український учений - філолог і громадський діяч. Доктор філософії (1865 р.), член-кореспондент Польської академії знань (з 1881 р.). Брат Олександра, Петра та Іларія Огоновських, стрийко Любомира Огоновського. Псевдоніми і криптоніми: Омелян із Григорова, Ємілян, Ом. о та ін

Навчався у Львівській духовній семінарії.

З 1863 р. викладав релігію, руську (українську) мову та літературу в Академічній гімназії Львова. Після закінчення Львівського (1865 р.) і Віденського (1870) університетів заступив Якова Головацького на кафедрі руської (української) мови та літератури у Львівському університеті.

Один із засновників «Просвіти» (її голова 1877–1894 рр.), Народної Ради (1885 р.), Наукового Товариства ім. Т.Шевченка (1893 р.).

Під його впливом багато студентів змінювали погляди з москвофільських на народовські (зокрема, Володимир Масляк). Тісні зв'язки з ним підтримував Цалковський Василь.

Намагався досягнути порозуміння з австрійським урядом і польськими політичними колами, впроваджуючи в життя політику так званої «нової ери», яка, зазнала невдачі. Зокрема, 24 листопада 1890 р. разом з Олександром Барвінським, Костянтином Телішевським, Костем Левицьким, Корнилом Мандичевським, митрополитом Сильвестром Сембратовичем брав участь у прес-конференції Казімежа Бадені, на якій було підведено підсумки попередніх переговорів.

У [1893](#) р. став головою комітету з перевезення та перепоховання на Личаківському цвинтарі мощів блаженної пам'яті [Шашкевича Маркіяна](#) з Новосілок.

У [1874–1894](#) рр. — листувався з [Олександром Барвінським](#).

Помер у Львові, похований у родинному гробівці на [Личаківському цвинтарі](#), поле № 1. Автор поезії «Хрест» (1860), драм «Федько Острозький» (1861), «Настасія» (1862), «Гальшка Острозька» (1887), українського перекладу «Слова о полку Ігоревім» (1876), біографії Т. Шевченка (1893) та ін.

Автор поеми, балади, віршів, оповідань, опублікованих у часописах [«Зоря галицька»](#), [«Галичанинъ»](#), [«Зборник»](#).

Найбільша праця Огоновського «Історії української літератури» залишилась незавершеною (публікувалась у «Зорі» 1887–1894 рр.; видана окремо, тт. I-6 (1887 р., 1889 р., 1891 р., 1893–1894 рр.).

ОГОНОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ ([1848](#) — [1891](#) рр.)



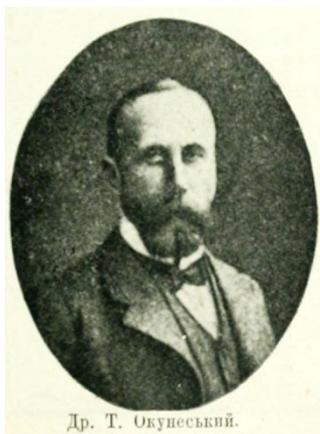
Український [правник](#), політик, громадський діяч. Брат [Омеяна Огоновського](#). Закінчив Львівський університет.

З [1882](#) р. — професор [Львівського університету](#). Перший професор права, який викладав в університеті українською мовою. Зробив значний внесок у розробку української юридичної термінології.

Один із ініціаторів створення [Народної Ради](#) у [Львові](#) і перший її голова ([1885](#)), редактор [«Правди»](#) (1872–1876 рр.). Автор праць з [цивільного права](#).

Був також співзасновником кількох громадських організацій ([«Дружній лихвар»](#), [«Просвіта»](#), [НТШ](#), [«Рідна школа»](#)). Брат [Омеляна](#), [Петра](#) та [Іларія](#) [Огоновських](#), [стрийко Любомира Огоновського](#).

ОКУНЕВСЬКИЙ ТЕОФІЛ ІПОЛІТОВИЧ (1858 — 1937 рр.)



[Український юрист](#), [адвокат](#), [дипломат](#), громадський і політичний діяч. Син [греко-католицького](#) священника о. Іполита Окуневського. Брат [Окуневського Ярослава](#). Закінчив правничий факультет [Віденського університету](#). З 1885 р. кандидат адвокатури у Станіславові, у 1890 р. відкрив власну адвокатську канцелярію у Городенці. Пізніше у ній працював молодий [Бачинський Лев](#).

Початок [липня 1889](#) р. обраний послом [Галицького сейму](#) від IV [курії](#) 11-го Коломийського виборчого округу як представник народовців.

Мандат здобув без особливих труднощів (набрав 96 голосів, суперник — князь Пузина — 70; застосував тактику безпосереднього спілкування з виборцями на вічах, під час переїздів чи піших переходів від одного населеного пункту до іншого). Вступив до русько-українського парламентського клубу під проводом [Юліяна Романчука](#). У 1889 р. з причини політичної суперечки у Сеймі прийняв виклик на поєдинок польського депутата Томіслава Розвадовського, переміг його.

Заснував, очолив філію товариства [«Просвіта»](#), ініціатор, один з фундаторів гімназії товариства [«Рідна школа»](#) у [Городенці](#).

Обирався делегатом Городенківської повітової ради, міський голова (бургомістр) Городенки з 1898 р. (намісництво не допускало до урядування). У 1899 р. один із засновників [УНДП](#). [Олесницький Євген](#) був захисником Теофіла Окуневського на коломийському процесі за зневагу [намісника Казимира Фелікса Бадені](#). Посол до [парламенту Австро-Угорщини](#) від повіту [Заліщики Галицького сейму](#) від [радикальної партії](#) (1895–1901 рр. і 1907–1918 рр.).

Під час I-ї світової війни заарештований російською окупаційною владою, ув'язнення відбував у [Чорткові](#). У 1915–1917 рр. працював у Києві. У 1917–1918 рр. працював начальником повітового суду у Городенці.

У період [ЗУНР](#) — [комісар](#) Городенківського повіту, член президії [Національної Ради ЗУНР](#). Похований у родинному гробівці на цвинтарі Городенки (недалеко від одинокого дерева). Видана Михайлом Павликом «Переписка Михайло Драгоманова з доктором Теофілом Окуневським» (Львів, 1905) є одним з основних джерел історії українського національного руху наприкінці XIX ст.

ОХРИМОВИЧ ВОЛОДИМІР ЮЛІАНОВИЧ (1870 - 1931 рр.)



В. Ю. Охримович.

Галицький [громадський](#) і [політичний діяч, учений, журналіст, правник](#). З 1899 р. дійсний член [НТШ](#) і голова його Статистичної комісії, [член-кореспондент Петербурзької АН](#), [професор](#) права та [декан](#) Правничого факультету [Українською таємного університету](#) у Львові (1920–1925 рр.).

Діяч [Української радикальної партії](#), один із засновників [Української національно-демократичної партії](#), співробітник журналів [«Народ»](#) (1890) і [«Життя і Слово»](#) (1895).

З 1902 р. був кількакратно головним редактором газети [«Діло»](#). Для української журналістики поклав ту історичну заслугу, що завів фонетичний правопис на місці етимологічного: до того часу вживали російську букву ѣ (ять) замість і.

На початку 1903 р. переїхав у [Заліщики](#), де відкрив адвокатську канцелярію. У 1907–1908 рр. — посол до [австрійського Райхсрату](#), де користувався загальною пошаною як українців, так і польських освічених кіл. Після приходу російських військ до Галичини у 1914 р. був вивезений у 1915—1917 рр. як злочинець у [Сибір](#), де перейшов еволюцію свого філософського світогляду. Написав у 1917 р. брошуру «Як я навернувся до Бога. Прилюдна сповідь.»

З 1918 р. року делегат [Української Національної Ради ЗУНР](#), з 1923 р. — голова [Народної трудової партії](#), з 1925 р. — в [УНДО](#).

В його оселі були гостями [Соломія Крушельницька](#), [Василь Стефаник](#), [Михайло Павлик](#), [Іван Франко](#).

ПАВЛІК МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (1853 - 1915 рр.)



[Український письменник, публіцист, громадський і політичний діяч](#). Дійсний член [НТШ](#). Разом з [Іваном Франком](#) у 1890 р. створили [Русько-українську радикальну партію \(РУРП\)](#).

Народився у небагатій сім'ї землеробів і ткачів у с. [Монастирське](#). Місцевість та, що називалася Гирівкою, — нині околиця районного центра [Косів Івано-Франківської області](#). У рідному селі, як і у навколишніх, жив дух [опришківства](#). Із вуст в

уста передавалися пісні про [Олексу Довбуша](#). Винятковий вплив на виховання Михайла та його сестри [Анни](#) мала мати Марія. Від неї син успадкував найкращі риси — лагідність, делікатність, доброту.

Закінчив Косівську школу, склав іспит за 4-й клас для навчання у [Снятині](#). Продовжив навчання у [Коломийській гімназії](#). По її закінченні вступив до [Львівської академічної гімназії](#), у 1874 р. став [студентом філософського факультету Львівського університету](#).

Навчаючись, поринув у суспільно-громадське й культурне життя [Львова](#). У середовищі студентів-українців активно виношувалися й обговорювалися ідеї національного визволення [Галичини](#). М. Павлик з ентузіазмом підключився до роботи [українофільських](#) гуртків, встановивши тісні контакти з [І. Франком](#). Першою їхньою спільною роботою було редагування науково-літературного часопису [«Друг»](#) — органу демократичної молоді [Західної України](#).

У журналі друкувалися статті й матеріали про становище українців Галичини, переклади найцікавіших творів зарубіжних письменників, звіти про діяльність студентських товариств, наукові розвідки. Головною метою своєї громадської діяльності у цей час Павлик вважав формування нової концепції вітчизняної літератури, покликаної нести просвіту у соціальні низи і виховувати в інтелігенції почуття обов'язку перед власним народом, здатність до самопожертви та безкорисливого служіння загальнолюдським цінностям.

З приходом до редакції «Друга» М. Павлика розпочалися принципові реорганізації, боротьба за [народну мову](#), проти [«язичія»](#). Внаслідок зусиль передової молоді на чолі з М. Павликом з весни 1876 р. у «Друзі» остаточно перемагає й утверджується народна мова. Найсильнішим був критико-публіцистичний відділ, що тримався, по суті, на плечах М. Павлика та І. Франка. М. Павлик був одним з перших редакторів в історії української газетно-журнальної періодики, видавцем, популяризатором наукових знань, художньо-мистецьких цінностей. Він відстоював реалізм у літературі, живу народну мову, наголошуючи на завданнях інтелігенції у літературно-публіцистичних працях «Лихі люди. Один листочок з

життя», «Миколай Васильович Гоголь», «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині».

На цьому, ранньому етапі життєдіяльності Павлик допомагає у пересилці заборонених цензурою видань, перекладає зарубіжних філософів, економістів, соціологів. Поліція і влада постійно переслідують його та сестру, а 18 червня 1877 р. після тривалого нагляду було знайдено привід заарештувати. У його помешканні було зроблено обшук, під час якого вилучили чимало літератури, зокрема твори Ю. Федьковича, І. Котляревського «Енеїду», «Катерину» Т. Шевченка, «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя, «Борислав. Картини з життя підгірського народу» І. Франка, статті М. Драгоманова, інші київські та лондонські видання. Після заборони «Друга» М. Павлику довелося докласти чимало зусиль для виходу у світ «Громадського друга». Перший і другий номери часопису поліція конфіскувала, а М. Павлика як редактора й автора оповідання «Ребенщуківа Тетяна» було засуджено до шести місяців ув'язнення. На сторінках цього журналу М. Павлик виступає зі статтями, у яких закликав літературну молодь спрямовувати свій талант на захист народу. Перекладав твори І. Тургенєва, Г. Успенського, О. Толстого, М. Лєскова, О. Пушкіна, М. Лєрмонтова, А. Чехова та інших. Чимало перекладав з європейських літератур, зокрема ті твори, що мали народознавчу основу, могли прислужитися відродженню української культури. Довгий час М. Павлик брав активну участь у роботі секцій та комісій Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ), у виданні перекладних творів художньої та наукової літератури.

Продовжуючи традиції «Громадського друга», М. Павлик разом з І. Франком видавали «Дзвін» і «Молот», де 1878 р. опублікували першу частину повісті Павлика «Пропаций чоловік». Співпрацював Павлик у багатьох виданнях, зокрема у львівській польськомовній газеті «Prasa», де видрукував гостропубліцистичні статті та огляди з питань політики, економіки, селянського життя тощо.

Перебуваючи з 1879 - 1881 рр. у Швейцарії та на півдні Франції, М. Павлик, М. Драгоманов і С. Подолинський видавали журнал «Громада». Злободенними були дописи М. Павлика «Україна австрійська», «Новини з Австрійської України», його сестер Параски й Анни «От хто робить порядок

меж людьми», «Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда!».

Упродовж тривалого часу М. Павлик досліджував проблему українського культурницького поступу, зокрема збирав і узагальнював матеріали про роботу читалень, освітніх товариств і спілок, писав про назрілі питання освіти.

На шпальтах демократичних видань підтримував багатьох письменників: [Л.Українку](#), [Павла Грабовського](#), [Леся Мартовича](#), [Ольгу Кобилянську](#), [Наталію Кобринську](#), [Євгенію Ярошинську](#).

Особливо предметний характер народознавчих зацікавлень проступає у стосунках М. Павлика з М. Драгомановим та І. Франком, у його ставленні та оцінках тих праць учених, що стосуються безпосередньо історико-краєзнавчого, фольклорно-етнографічного пластів соціального буття. Власне, М. Павлик став учнем Драгоманова і був речником його ідей до самої смерті.

Підготував і видав (1899–1907 рр.) 4-томне капітальне дослідження «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство», кілька томів листування М. Драгоманова з передовими представниками науки, літератури, мистецтва, зокрема з І. Франком, М. Бучинським, Лесею Українкою та іншими, дослідження «Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895). Єго юбилей, смерть, автобіографія і опис творів» (1896), «Пам'яті Михайла Драгоманова» (1902), «Михайло Драгаманов. Єго роль в розвою України» (1907), «Михайло Драгоманов як політик» (1911).

Чимало рецензій, відгуків написав М. Павлик на твори І. Франка, нерідко аналізував його окремі виступи і публікації у періодиці. Значною і понині є бібліографічна праця Павлика «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності, 1874–1898 рр. На пам'ять його ювілею 30. IX. 1898» (1898).

У дослідницькій фольклористично-етнографічній діяльності М. Павлика чільне місце посідають матеріали, присвячені становищу жінки у тогочасному суспільстві.

У статті «Неволя женщин», дослідженнях «Про жоночу долю», «Причинок до етнографії «любові», «В справі робітних людей і женщин у Галичині», «Дещо про рух русинок», «Товариство руських жінок на Буковині», «Ще із-за товариства руських жінок на Буковині», «Про емансипацію жінки» та інших

матеріалах дослідник обстоює потребу освіти жінок, створення умов для їх незалежності від чоловіків, рівності з ними у суспільному житті та діяльності. Він висуває й обґрунтовує тезу про забезпечення правової свободи і рівності жінок, створення умов для їх незалежності від чоловіків, рівності з ними у суспільному житті та діяльності, гарантування жінці свободи зборів, слова, совісті.

М. Павлику належить провідна роль у справі збирання, публікування, розповсюдження, збереження безцінних пам'яток української, загальнослов'янської та європейської культур. Завдячуючи йому, сьогодняшня українська і світова культури мають у своєму розпорядженні чимало із збереженої епістолярної спадщини видатних громадсько-культурних діячів: [Осипа Маковея](#), М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, [Мелітона Бучинського](#), [Теофіла Окуневського](#), Наталії Кобринської, [Соломії Крушельницької](#), [Петра Карманського](#), [Франтішека Ржегоржа](#), [Сергія Степняка-Кравчинського](#), І. Палівки, [А. Крушельницького](#), Г. Грабовського, [Остапа Нижанківського](#), М. Лисенка, В. Стефаника, Л. Мартовича, [М. Черемшини](#), Ольги Кобилянської,

Похований разом з сестрою Анною на [Личаківському цвинтарі](#) Львова, пам'ятник скромний, поряд з надгробком [Іларіона Свенціцького](#).

Став одним з фундаторів першої модерної української політичної організації — Русько-української радикальної партії, заснованої у Львові [1890](#) р. У програмі, розробленій ним спільно з Франком, проголошувалася її головна мета: пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з вимогами якої мусила б рахуватися австрійська влада.

У 1894 р. кандидував у Бродівському повіті на виборах до Галицького сейму.

Перший поетичний твір Михайла Павлика «Прийди, весно!», написаний на початку [1873](#) р., покладений на ноти Віктором Матюком, став популярною піснею, яку виконували на Галичині. У журналі «Друг» [1874](#) р. М. Павлик надрукував [вірші](#) «Не забудь», «Влюблена», «Судьба», «В Карпатах», в альманасі «Дністрянка» за [1876](#) р. — вірш «Щаслива».

В архівних сховищах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, у Києві, виявлено

матеріали, що засвідчують активну поетичну працю М. Павлика упродовж [1872](#) р. Збереглося 8 рукописних зошитів віршів Павлика, датованих 9 січня — 13 грудня, написаних у Монастирську, [Кутах](#), Львові, [Вижниці](#).

Перу Михайла Павлика - прозаїка належить кілька оповідань та повістей. Перше своє оповідання він присвятив викриттю мілітаристської політики [Австро-Угорщини](#), її воячини, жорстокого режиму. Трагедію юнака, який зазнав солдатчини, усіх лихоліть загарбницької війни, з вражаючою психологічною достовірністю розкрито в оповіданні «Юрко Куликів».

У прозовому доробку М. Павлика є 2 повісті — «Пропавший чоловік» та «Вихора». У першій автор засуджує антинародну роль продажної частини інтелігенції, реакційних верств суспільства тогочасної Галичини. Порушується питання ставлення до жінки, її морального та духовного поневолення.

ПАРТИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН ОСИПОВИЧ ([1840](#) — [1895](#) рр.)



Український [галицький](#) вчений [мовознавець](#), [громадський діяч](#), [етнограф](#), [історик](#), [педагог](#),

Народився у селі Тейсарова Жидачівського повіту (тепер село [Тейсарів Жидачівського району](#)) у сім'ї священика Йосипа Партицького (пароха у селі Тейсарова з 1825 - 1879 рр.).

У 1864 р. закінчив [Львівський університет](#). Дуже рано покинув батьківську хату. Початкову освіту здобув у місті Стрию.

Вчився у Бернардинській гімназії, Львівській духовній семінарії, у Львівському університеті, який закінчив 1863 (1864) р. Іспити склав на відмінно; одержав 3 дипломи: етнографа, історика, педагога і мовознавця української літератури. Викладав у [Чернівцях](#), [Тернопільській](#) гімназії (вчитель української та класичних мов, 1864–1868 рр.), Академічній гімназії [Львова](#) (1868–1871 рр.), Львівській вчительській семінарії (1871–1895 рр.).

У Тернополі разом з [Володимиром Лучаківським](#), В. Ільницьким, Є. Згарським створив літературний гурток.

Один з лідерів народовецького руху у [Галичині](#), редактор «Газети шкільної» (видавав власним коштом, 1875–1879 рр.), [«Зорі»](#) (двотижневий, заснував, шість років видавав власним коштом 1880–1885 рр.). Автор підручників з мови, літератури, німецько-українського словника (1867 р.), «Старинної історії Галичини» (1894 р.). Переклав «Слово о полку Ігоревім» (1884 р.).

Сповідував ідеї «народовців», один із засновників, почесний член культурно-освітньої організації [«Просвіта»](#), заступник голови першого головного відділу товариства, з 1874 р. виконував його обов'язки. У 1875 р. — делегат від головного відділу на заснуванні першої філії «Просвіти» у селі [Бортниках](#) Бібречького повіту (сучасний [Жидачівський район](#)).

Разом з [Анатолем Вахнянином](#) видавав у 1877–1879 рр. «Письмо з Просвіти». Під його впливом частина студентської молоді змінювала погляди з москвофільських на народовські (зокрема, [Володимир Масляк](#)). Матеріально підтримував студентську молодь, зокрема, Івана Франка.

Для покращення здоров'я в останні роки життя їздив на лікування до [Одеси](#), відпочивав на [Карлобаді](#). 21 січня 1895 р. раптово помер. У 1863 р. у літературному збірнику [«Галичанинъ»](#) надруковано твір Омеляна Партицького, написаний народною мовою,— «Червона Русь в часах передісторичних». У цьому збірнику опублікував статтю про походження Руси, надрукував дві поезії; статті започаткували працю як історика над історією Руси. У 1884 р. друком вийшла величезна студія «Старинна історія Галичини».

Збирав етнографічні матеріали, помістив у [«Правді»](#) — 1868 р.: «З уст народна: гагілки, коляди», у «Газеті шкільній» за 1877 р.: «Заговори у Русиків», «Рахманський Великдень».

У 1875–1879 рр. надрукував ряд статей про виховання: «Гадки про виховання домашнє» (1877), «Листи о вихованню» (1879), працював у комісії з видання шкільних книжок. Видав гарно укладені читанки для народних шкіл, працював над граматиками: «Руска читанка для нижчих кляс середніх шкіл» (1871), «Руский буквар для шкіл людових» (1876), «Руска читанка для третьої кляси шкіл народних»(1878), «ГраMATика руского языка для ужитку в школах людових»(1880).

Видання граматики 1880 р. з погляду методики вважалося одним із найкращих видань граматик «рускої (української) мови» того часу.

У рідному селі [Тейсарові](#): коштом односельців перед школою встановлено пам'ятник Омеляну Партицькому; його іменем названа одна з вулиць села.

У Жидачеві: гімназія Жидачева (Удеча) названа його іменем.

ПИРОГОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1810 — 1881 рр.)



Російський [хірург](#), [анатом](#) і [педагог](#). Засновник атласа [топографічної анатомії людини](#), засновник військово-польової хірургії, започаткував використання анестезії при оперативних втручаннях. [Член-кореспондент Петербурзької академії наук](#).

Народився у Москві у сім'ї військового чиновника, був тринадцятою дитиною у сім'ї). Початкову освіту здобув дома. З 1882 - 1884 рр. навчався у приватному пансіоні.

14-річним юнаком вступив на медичний факультет [Московського університету](#). Отримавши диплом, ще декілька років вчився за кордоном.

До професорської діяльності Пирогов готувався у [Дерптському університеті](#) (зараз університет міста [Тарту \(Естонія\)](#)). На той час цей університет вважався найкращим у Росії. Тут, у хірургічній клініці, Пирогов пропрацював 5 років, блискуче захистив докторську дисертацію. У віці 26 років його обрали професором [Дерптського \(Тартуського\) університету](#).

Через кілька років Пирогова запросили до Петербурга, де він очолив кафедру хірургії у Медико-хірургічній Академії. Одночасно Пирогов керував організованою ним клінікою госпітальної хірургії. Оскільки в обов'язки Пирогова входило навчання військових хірургів, він зайнявся вивченням поширених у ті часи хірургічних методів. Багато з них були ним докорінно перероблені. Крім того, Пирогов розробив ряд цілком нових прийомів, завдяки чому йому вдавалося частіше, ніж іншим хірургам, уникати ампутації кінцівок. Один із таких прийомів досі називається «операцією Пирогова».

У пошуках дієвого методу навчання вирішив застосувати анатомічні дослідження на заморожених [трупах](#). Сам Пирогов це називав «льодяною анатомією». Так народилася нова медична дисципліна — топографічна анатомія. Через кілька років такого вивчення анатомії, Пирогов видав перший анатомічний атлас під назвою «Топографічна анатомія, ілюстрована розтинами, проведеними через заморожене тіло людини в трьох напрямках», який став незамінним керівництвом для лікарів-хірургів. З цієї миті хірурги дістали можливість оперувати, завдаючи мінімальних травм хворому. Цей атлас і запропонована Пироговим методика стали основою всього подальшого розвитку оперативної хірургії.

У [1847](#) р. виїхав на [Кавказ](#), де російська армія вела війну проти місцевих горян. Тут він хотів перевірити у польових умовах розроблені ним операційні методи. На Кавказі він вперше застосував перев'язку бинтами, просоченими крохмалем. Крохмальна перев'язка виявилася зручнішою та міцнішою аніж лубки, що застосовувалися до того.

Тут таки, в аулі Салти, вперше в історії медицини почав оперувати поранених з ефірним знеболенням у польових умовах. Загалом провів близько 10000 операцій під ефірним наркозом.

У [1855](#) р., під час Кримської війни, був головним хірургом обложеного англо-французькими військами Севастополя. Оперуючи поранених, Пирогов вперше в історії світової медицини застосував гіпсову пов'язку, що дозволила прискорити процес загоєння переломів і позбавила багато солдатів і офіцерів від потворного викривлення кінцівок.

Під час облоги Севастополя, для догляду за пораненими, Пирогов скористався допомогою сестер милосердя, частина яких приїхала на фронт з [Петербургу](#). Це теж було нововведення на той час.

Найважливішою заслугою Пирогова є запровадження у [Севастополі](#) цілком нового методу догляду за пораненими. Він полягав на тому, що поранені підлягали ретельному відбору вже на першому перев'язувальному пункті; у залежності від тяжкості поранень одні з них підлягали негайній операції у польових умовах, тоді як інших, з легшими пораненнями, евакуювали у глиб країни для лікування у стаціонарних військових госпіталях. Тому Пирогов справедливо вважається засновником спеціального напрямку в хірургії, відомого як [військова хірургія](#).



Національний музей-садиба М. І. Пирогова у Вінниці

Повернувшись до Петербурга, Пирогов на прийомі в [Олександра II](#) доповів царю про негаразди в армії. Цар не став

прислухатися до нього, і з цієї миті Пирогов упав у немилість і був «засланий» до [Одеси](#) на посаду опікуна Одеського і Київського навчальних округів. Пирогов спробував реформувати систему шкільної освіти, що тоді склалася, ці його дії призвели до конфлікту з владою, і вченому довелося залишити свою посаду. Через 10 років, коли після замаху на Олександра II у Росії посилилася реакція, Пирогова взагалі звільнили з державної служби навіть без права на пенсію.

У розквіті творчих сил Пирогов усамітнися у своєму невеликому маєтку «Вишня» неподалік від [Вінниці](#), де організував безкоштовну лікарню. Він ненадовго виїжджав звідти тільки за кордон, а також на запрошення Петербурзького університету для читання лекцій (на цей час Пирогов вже був членом кількох іноземних академій).

Відносно надовго Пирогов лише двічі покидав маєток: перший раз у [1870](#) р. під час [прусьсько-французької війни](#), будучи запрошений на фронт від імені [Міжнародного Червоного Хреста](#), і другий раз, у [1877–1878](#) рр. — вже у досить літньому віці — кілька місяців працював на фронті під час [російсько-турецької війни](#).

Основне значення діяльності Пирогова полягає у тому, що своєю самовідданою і здебільшого безкорисною працею він перетворив хірургію на науку, озброївши лікарів науково обґрунтованою методикою оперативного втручання.

Основні видання праць: Собрание починений: в 8 т. — М. : Медгиз, 1957–1962. — Т. 1—8.; Собрание литературно-педагогических статей, 1858–1861. — К. : Ун-т тип., 1861. — 353 с.; Избранные педагогические сочинения. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1953. — 750 с.; Избранные педагогические сочинения. — М. : Педагогика, 1985. — 496 с.; Вопросы жизни: дневник старого врача, писанный исключительно для самого себя, но не без задней мысли, что может быть когда-нибудь прочтет и кто другой (сельцо Вишня). — СПб. : Тип. Балашова, 1885. — 464 с.; Вопросы жизни: (из трудов Н. И. Пирогова и В. Я. Данилевского). — Х. : Форт, 2004. — 86 с. — [ISBN 966-7097-99-4](#).; Речи к студентам и евреям. — СПб. ; М. ; Варшава ; К. : Книгоиздательство «Правда», 1906. — 16 с.

Сім'я: Перша дружина — Катерина Березіна. Померла від ускладнень після пологів у віці 24 років. Сини — Микола, [Володимир](#).

Друга дружина — баронеса Олександра фон Бістром.

На честь М. І. Пирогова названий [астероїд 2506 Пирогов](#) (2506 Pirogov).

Болгарія:



Барельєф Пирогова на лікарні в Софії

У країні споруджено 26 обелісків, 3 ротонди і пам'ятник М. І. Пирогову у [Скобелевському](#) парку у [Плевені](#). У селі Бохот, на тому місці, де стояла російська 69-а військово-тимчасова лікарня, створений парк-музей «М. І. Пирогов».

Коли у [1951](#) р. у [Софії](#) створили першу у Болгарії лікарню [швидкої медичної допомоги](#), її назвали ім'ям М.Пирогова. Пізніше лікарня багато разів змінювала ім'я, але [барельєф](#) Пирогова при вході залишається на місці.

14 жовтня 1977 р. у Болгарії випустили [поштову марку](#) «100 років з дня прибуття до Болгарії академіка Миколи Пирогова».

Естонія: Пам'ятник в місті [Тарту](#)

Росія: Ім'я Миколи Пирогова носить Російський Державний Медичний Університет (РГМУ). У Москві ім'ям М. І. Пирогова названо дві вулиці. У районі Великої і Малої Пироговських вулиць в Москві зосереджені навчальні й адміністративні корпуси, а також клінічні бази РДМУ і ММА ім. Сеченова.

У Санкт-Петербурзі Пироговська набережна — набережна Малої Невки від Літейного до Гренадерського моста. На

набережну виходять фасади Військово-медичної Академії. У [новосибірському](#) Академмістечку вулиця Пирогова — одна з головних вулиць, де розташовані університет, фізматшкола та гуртожитки. У [Самарі](#) його ім'ям названо міську лікарню.



Російська монета «Н. И. Пирогов» реверс

У [Оренбурзі](#) ім'я М. І. Пирогова носить одна з міських лікарень. Медичний центр [Мурманська](#) носить його ім'я. Вулиці Пирогова є у [Вологді](#), [Чебоксарах](#), [Воронежі](#), [Ставрополі](#). У [1947](#) р. на кіностудії [«Ленфільм»](#) зняли художній фільм «Пирогов».

Україна: У с. Пирогово (у межах м. [Вінниця](#)) збереглася [садиба-музей Пирогова](#), де покоїться його [забальзамоване](#) тіло.

На честь М. І. Пирогова названий [Вінницький національний медичний університет](#). Вулиця Пирогова — найдовша вулиця Вінниці (8 км), йде повз садибу Миколи Пирогова. [Центральна міська лікарня Севастополя](#) носить ім'я Миколи Івановича. Ім'я М. І. Пирогова носив Одеський медичний інститут (зараз [Одеський державний медичний університет](#)).

Вулиця Пирогова у Києві проходить від [станції метро «Університет»](#) до [вулиці Богдана Хмельницького](#).

У [Чернігові](#) засновано щорічну медичну премію імені Пирогова, його ім'я носить вулиця, де розташоване велике лікарняне містечко (дві лікарні для дорослих, дитяча лікарня, дитяча поліклініка, санстанція, станції переливання крові та швидкої допомоги). На честь 200-річчя з дня народження [Національний банк України](#) відкарбував срібну ювілейну монету «Микола Пирогов» номіналом 5 гривень.

ПОДОЛІНСЬКИЙ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ
([1850](#) — [1891](#) рр.)



Український [громадський](#) і [політичний діяч](#), [лікар](#), [соціолог](#), [економіст](#), публіцист, член «[Женевського гуртка](#)».

Народився 19 (31) липня [1850](#) р. у селі Ярославці [Звенигородського повіту Київської губернії](#) (нині село [Ярославка Шполянського району Черкаської області](#)) у сім'ї заможного поміщика, значного урядовця, поета [Андрія Івановича Подолінського](#) і Марії Сергіївни Подолінської (уродженої княжни Кудашевої). Його юнацькі роки припали на час піднесення революційного і національно-визвольного рухів. У 1867 р. він став студентом природничого відділення фізико-математичного факультету [Київського університету](#) і брав активну участь в громадському житті. Так, він був делегатом нелегального з'їзду студентів у Петербурзі.

Після закінчення університету, того ж 1871 р. захистив дисертацію на тему «Синтез цукру» і одержав диплом кандидата природничих наук.

У 1872—1874 рр. перебував у [Цюриху](#), де продовжував вивчати медицину у цюрихському університеті, допомагав П. Л. Лаврову видавати журнал «Вперед!». Брав активну участь у житті російської колонії, дискусіях, боротьбі між лавристами і бакунінцями, організував вечір пам'яті [Т. Шевченка](#).

Перебуваючи у маєтку батьків у с. Ярославці, організував лікарню, де щоденно безкоштовно приймав понад 50 хворих з навколишніх сіл.

У 1874 р. С. Подолинський зблизився з діячами [«Київської громади»](#), вів роботу зі створення української соціально-демократичної партії, організації у Женеві друкарні, активно співпрацював у газеті «Киевский телеграф», яка фактично була органом «Київської громади». Опублікував у газеті 11 кореспонденцій, у тому числі репортажі про подорож до Герцеговини. Окремі з них видруковано анонімно, інші — під ініціалами «П. С.».

У Відні зблизився з товариством [«Січ»](#). У 1875 р. у віденській друкарні болгарина Я. Ковачева коштом С. Подолинського, за редактуванням [О. Терлецького](#) анонімно вийшли українською мовою перші соціалістичні брошури — «метелики»: «Про хліборобство» (1874), «Парова машина» (1875), «Про бідність», «Правда» (переробка брошури В. Вардзера), автором яких був С. Подолинський.

У 1876 р. одержав у Бреслау ([Вроцлаві](#)) диплом доктора медицини, а у грудні цього ж року — диплом лікаря у Київському університеті.

У грудні 1877 р. С. Подолинський виїхав за кордон. Протягом 1879—1881 рр. вийшли друком його основні праці: «Життя і здоров'я людей на Україні», «Ремесла і фабрики на Україні», якими, за висловом І. Франка, могла б «повеличатися кожна нація». Найбільшу славу вченому принесла робота «Праця людини та її відношення до розподілу енергії», що вийшла друком у [Росії](#), [Німеччині](#), [Італії](#), [Франції](#).

Праці С. Подолинського перекладалися на французьку, німецьку, італійську, російську, сербську, білоруську мови.

У 1880 р. під редактуванням [М. Драгоманова](#), [М. Павлика](#), С. Подолинського у Женеві виходить часопис «Громада», де С. Подолинський опублікував останні свої праці: «Громадівство і теорія Дарвіна», «Перегляд громадського руху в Західній Європі» та ін.

Внаслідок ідеологічного протистояння, а саме мирного, еволюційного переходу до соціалізму шляхом реформ в освіті, економіці та державному устрої, Подолинський С.А. став небезпечним ідеологом альтернативного шляху розвитку цивілізації. Незважаючи на суттєву значущість його праць, К. Маркс не роблячи посилань на Подолинського став більше пов'язувати його роботи з природничими науками, а Енгельс

висловлювався про Подолинського у пасквільному тоні. Але незалежно від їх оцінок слід відзначити величезні вигоди, які соціалізм має дати у цілому. Слова Подолинського були пророчі, і навіть зараз є досить прогресивними та надзвичайно актуальними: «Коли працівник фізичної праці, без надмірних зусиль підтримуватиме високий рівень освіти, це спричинить не тільки збільшення продуктивності соціального організму, але і послужить превентивним заходом проти можливих спроб меншини реставрувати лад олігархії, при якому ми живемо».

[Вернадський В.І.](#) високо оцінюючи роботи Подолинського висловлює думку про фізичне відсторонення потужного ідеолога-пацифіста від справ. Бо навіть з дружиною есеркою, соціалісткою-революціонеркою було ідеологічне протистоння. За загальною версією, у наслідок напруженої праці, знегод з дружиною С. Подолинський раптово захворів. Перебував на лікуванні у психічній лікарні у Монпельє та у приватній клініці у Кламарі (під Парижем).

У травні 1885 р. мати ученого М. С. Подолинська привезла хворого сина до Києва, оселилися вони у своєму будинку на Банковій вулиці, згодом Подолинські купили садибу із садом на Виноградній вулиці (нині вул. Богомольця), де він провів свої останні шість років.

Помер 30 червня ([12 липня](#)) [1891](#) р. у [Києві](#). Його поховали поруч із батьком на кладовищі Аскольдової могили. У 30-х рр. ХХ ст. прах сина і батька Подолинських було перенесено на [Звіринецьке кладовище](#) у Києві.

Ім'ям Подолинського названо [одну з вулиць](#) міста [Черкаси](#).

Основні праці: «Життя і здоров'я людей в Україні» ([1879](#)); «Ремесла і фабрики в Україні» ([1880](#)); Труд человека и его отношение к распределению энергии. / Слово. № 4/5, Санкт-Петербург, 1880, С. 135—211.

Ідеалом нового суспільства вважав громадівство, соціалізацію землі і фабрик і передачу їх громадянам, що є безпосередніми виробниками — [селянам](#) і [робітникам](#). Один із перших популяризаторів [соціалізму](#) і [марксизму](#) в Україні.

Коло його наукових інтересів включало академічну соціологічну тематику: соціальні аспекти виробничої діяльності, господарські відносини, суспільна стратифікація, мобільність, залежність статусу індивіда від національної належності, ряд

соціологічних законів. Аналізуючи їх, Подолинський, як і деякі інші вчені, звертався до марксистських поглядів, вміло поєднуючи їх з соціал-дарвіністськими.

Практичне застосування поєднання цих двох концепцій призвело до досить оригінальних раціональних припущень — вчений вважав, що у суспільстві, побудованому на засадах солідарності, природний відбір виявить себе у просуванні науки, мистецтва, морального вдосконалення людей. У цілому це дозволить людям долати природні проблеми, не витрачаючи сили на боротьбу між собою.

Соціолог, подібно до більшості вітчизняних науковців, також виступав проти [мальтузіанства](#), що стало ідеологією концепції «золотого мільярда». Аргументи його були подібними до висловлених [М. Зібром](#), але ґрунтувалися на його роботах, що випередили на століття визначення енергетичного еквівалента розумової і фізичної праці через енергоносії та технології енергетики (парус, вітряк, машини, тощо).

ПОПОВИЧ ОМЕЛЯН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1856 – 1930 рр.)



Український [педагог](#), [публіцист](#), письменник [громадський](#) та [політичний діяч](#) Буковини кінця [XIX](#) — першої чверті [XX](#) ст..

Народився [18 серпня 1856](#) р. у місті [Ватра-Дорней](#), [Герцогство Буковина](#), [Австро-Угорщина](#) (сьогодні — [повіт Сучава](#), [Румунія](#)).

До 8 років Омелян виховувався, ріс і формувався під впливом матері — Вікторії фон Байер (онучка [протоієрея](#) М. Ганіцького) та бабусі Марії Ганіцької-Дияконович (сестра Анни Ганіцької — матері [Юрія Федьковича](#)). Мати була доброю, широкою, освіченою жінкою, що закінчила німецьку школу, але бездоганно володіла

і руською (українською) мовою. Вона добре розуміла необхідність освіти для свого сина.

Протягом 1864–1865 рр. закінчив 2 класи початкової школі у селищі Сторонець-Путилів. У 1865–1867 рр. навчався у 3-4 класах у «Чернівецькій зразковій православній хлопчачій школі», яку згодом Омелян Попович у своїх спогадах називав — «фабрикою румунізації».

Уже у дев'ятирічному віці у Омеляна простежується зріле сприйняття надмірно пихатого та зневажливого ставлення учителів-румунів до учнів-українців, що ще більше укріпило його волю, свідомість, національну приналежність до українців та стійкість поглядів.

З 1867 р. Омелян Попович продовжив навчання у «Чернівецькій німецькій гімназії». З того ж року здебільшого жив у татових батьків Льва та Марти Поповичів, про яких завжди згадував з глибокою ніжністю. Саме у них він зблизився з учнями-русинами, що були родом з Волоки над Черемошем. У 6 класі під впливом свого товариша Апостола Думича та учителя української мови (народовця) доктора Кліма Гнаткевича гімназист Попович сам записався на поглиблене вивчення української мови, у чому його щиро підтримала мати.

У 1870 р. через нужденне становище родини (по смерті батька) Омелян залишив гімназію, недовчившись два роки. Водночас, Омелян Олександрович продовжував наполегливо працювати над собою, займався самоосвітою. Вже у 1873 р. він склав іспити і вступив на другий рік навчання до «Чернівецької державної учительської семінарії», яку успішно закінчив у 1877 р.

Одразу після закінчення семінарії Омелян Попович приступив до педагогічної діяльності. Спочатку учителем-помічником, згодом — учителем «Чернівецької 4-класної хлопчачої народної школи», де одночасно був класним керівником 1-го класу і викладав німецьку мову, рахунки, гімнастику, співи, письмо; у 2-му класі — рисунки, співи, гімнастику, українську і румунську мови.

У 1879 р. склав на «відмінно» другий (практичний) кваліфікаційний іспит, отримав кваліфікацію: «Вчитель народних шкіл з німецькою та українською викладовими мовами».

У [1881](#) р. Омелян Олександрович був переведений на посаду дійсного вчителя «Чернівецької міської хлопчачої школи на вул. Турецькій».

Того ж року (через 3 місяці) був призначений управителем нової міської школи в [Садгорі](#), а з [1883](#) р. — учителем, а згодом й управителем «Чернівецької початкової хлопчачої школи» на [Монастириській](#), де працював до [1891](#) р.

У [1890](#) рр. Омеляна Поповича перевели на адміністративну роботу. З [1892](#) р. — повітовий інспектор народних шкіл у [Сереті](#), з [1894](#) р. — у [Кіцмані](#). Через рік Крайовою шкільною радою був запрошений на роботу референтом народних шкіл [Герцогства Буковина](#). З [1906](#) р. Омелян Олександрович був крайовим інспектор народних шкіл та семінарій. На всіх цих посадах О. Попович наполегливо працює: ретельно обстежує стан шкіл, кваліфікованість та рівень фахової підготовки вчителів, виявляє недоліки і намагається якнайкраще посприяти їх виправленню. До його повноважень входила: інспекція всіх руських шкіл краю, «стан якого виявлявся ... на Буковині... дуже сумно». За його сприяння на засіданні Крайової Шкільної Ради від 13.12.1908 р. прийнято рішення про додаткову оплату вчителям, які організовували і працювали на «курсах анальфabetів» (заняттях, на яких вчилися читати, писати й рахувати дорослі і діти 10 — 15 років, які з різних причин не відвідували школу).

Поряд з адміністративною роботою, з [1896](#) р. Омелян Олександрович був викладачем «Чернівецької учительської семінарії», де колись здобув фах учителя.

Ще навчаючись у семінарії, Омелян Попович став членом таємного товариства «[Согласіє](#)», яке очолював протягом [1876](#)–[1877](#) рр. Проте, вже у ті часи все більше схилився до [народовців](#). Тому поряд із «Согласієм» брав участь у ще одному таємному товаристві — «[Братній союз](#)». Ці товариства захищали і популяризували національні ідеї, прищеплювали [русинам](#) Буковини (зокрема молоді) любов до рідної, [руської мови](#). З цією метою при семінарії був створений учнівський аматорський театр, директором якого було обрано Омеляна Поповича. Театр готував вистави, серед яких особливою любов'ю користувалась «[Наталка Полтавка](#)» [Івана Котляревського](#).

Працюючи вчителем, Омелян Попович у [1877](#) р. вступив до товариства «[Руська Бесіда](#)». Вже через рік на загальних зборах

(1878) його обрали до «Виділу товариства». Спочатку виконував обов'язки секретаря, а згодом (з 1884 р. голови товариства. Як керівник організації, О. Попович розгорнув різнобічну громадсько-культурну діяльність, спрямовану на те, щоб зробити товариство справжнім осередком національного життя українців Буковини. Омелян Олександрович був безпосереднім учасником створення товариства [«Руський народний дім»](#) (1884). З його ініціативи постало товариство [«Руська Школа»](#) (1887), завдяки чому українське шкільництво у краї піднялось на належний рівень, і було за оцінками дослідників найкращим у порівнянні з іншими українськими землями. Омелян Попович був членом правління [«Руської Каси»](#) (1896).

У цей період Омелян Попович розпочинає і свою редакційно-видавничу діяльність. З 1879 р. майже 40 років редагував щорічне видання товариства «Руська бесіда» — [«Буковинський православний календар»](#).

Був ініціатором створення другого видання товариства «Руська бесіда» — [«Бібліотека для молодіжи, міщан і селян»](#). Він і редагував його протягом 1885–1893 рр. Активно працював (до 1892 р.) у редакції визнаної й популярної у краї, та за його межами, української газети [«Буковина»](#).

Громадська діяльність Омеляна Поповича пов'язана зі створенням товариств [«Жіноча Громада»](#), [«Об'єднання вчителів і учительок»](#) під головуванням Д.Ісопескула, керував роботою [«Товариства української православної шляхти»](#). Шануючи велику і почесну працю Омеляна Поповича, більшість із них іменували його почесним членом ([«Запороже»](#), «Товариство української православної шляхти» тощо). Звичайно став він почесним членом і «Руської Бесіди». Ось зокрема, що про це було надруковано у «Буковині»:

« У 1892 р. в урочистій обстановці за «величезні заслуги для товариства «Руська бесіда», до котрої пристав 1877 р., а у 1878 р. увійшов до виділу, він, то як секретар, бібліотекар, як редактор і адміністратор видань «Руської бесіди» – «Бібліотеки для молодіжи», «Календаря» – то нарешті як голова працював ревно, не втомлено, безнастанно, сумлінно і безкорисно і серед глибокого зворушення аж до сліз оголосили однудушну волю цілого збору віддати цьому синові Матері Руси найбільшу »

заплату, що загальний збір іменує його почесним членом...

З приходом на Буковину [російських військ](#), Омелян Попович у [1914](#) р. разом з родиною емігрував спочатку до [Колошвару](#) в [Угорському королівстві](#), а згодом — до [Відня](#). Тут він працював у товаристві [«Українська культурна рада»](#), яке займалося організацією українських шкіл в еміграції. З [1916](#) р. Омелян Олександрович протягом 14 місяців перебував у [Празі](#), де взяв участь у створенні та роботі [Комітету допомоги українським біженцям](#).

Активна громадська діяльність дуже часто перетиналася з політичною. Активний діяч (керівник) «Руської Бесіди», брав участь у роботі її політичної платформи [«Руської Ради»](#). У [1905](#) р. — очолив місцеву [«Українську поступову партію»](#). Водночас традиційно належав до «народового табору».

З [1911](#) р. — посол [Буковинського крайового сейму](#) та член його виконавчого органу — Буковинського крайового виділу. Водночас не полишав роботи у [Крайовій шкільній раді](#).

Під час Першої світової війни адміністрація Герцогства Буковинатривалий час працювала у Ватра-Дорней, працював у ній як посадовець крайового виділу певний час до від'їзду до Відня. Член [Загальної Української Ради](#) з 5 травня 1915 р.

У [1918](#) р. Омелян Попович повернувся на Буковину. Це був рік початку інтенсивної боротьби буковинців під його орудою за право жити в єдиній українській державі. [19 жовтня 1918](#) р. Омелян Олександрович у складі буковинської делегації брав участь у створенні [Української Національної Ради ЗУНР](#) та проголошенні створення Української держави у Галичині, Володимирії, Буковині (землях колишніх коронних країв Австро-Угорщини) у [Львові](#). Був обраний керівником її шкільної комісії. Брав безпосередню участь у формуванні [Українського Крайового Комітету Буковини](#), як складової частини [УНРади](#). Був обраний його головою.

[3 листопада 1918](#) р. разом з Українським Крайовим Комітетом Буковини провів у Чернівцях [Буковинське віче](#), на якому волю буковинців було оголошено вимогою — Хочемо до України. [6 листопада](#) як повноважний представник УНРади ЗУНР перебрав від останнього [Президента Герцогства Буковина Йозефа фон Ендорфа](#) владу над українськими територіями краю. Було

створено [Тимчасовий уряд](#) на чолі з [Президентом](#), яким було обрано Омеляна Поповича. Він став першим буковинцем, що обійняв таку посаду у нашому краї. Проте, цей уряд проіснував лише кілька днів, [11 листопада 1918](#) р. Буковина була окупована [королівською Румунією](#). Президент Попович разом зі всім Тимчасовим Урядом виїхав спочатку до [Кіцманя](#), а звідти до [Станіслава](#), де змушені були працювати в екзилі. Поряд з цим Омеляна Олександровича було обрано одним із віце-президентів УНРади ЗУНР (ЗОУНР). Та з часом українська влада впала й у Галичині, яка була захоплена [Польщею](#). [Шовіністичний](#) окупаційний режі, що панував на Буковині, не дав можливості Поповичу повернутись на [малу батьківщину](#). Він залишився у Станіславі, куди із Чернівців переїхала і його родина.



Могила Омеляна Поповича (м. [Залішки](#) Тернопільської області)

У грудні [1922](#) р. Поповичі переїхали до Львова, де Омелян Олександрович активно долучився до громадсько-політичного життя Галичини, викладав українську та німецьку мови на приватних курсах учительської семінарії ([1922–1923](#) рр.). Посівши за конкурсом посаду шкільного референта при українському педагогічному товаристві [«Рідна школа»](#), весь віддавав улюбленій справі. Працював на цій посаді з інтересом і задоволенням, внісши значний вкладу розвиток українського шкільництва в цьому краї. Водночас Омелян Олександрович регулярно друкувався у галицьких періодичних виданнях

[«Народна просвіта»](#), [«Діло»](#), [«Новий час»](#), [«Український голос»](#) тощо.

У [1929](#) р. стан здоров'я Омеляна Поповича різко погіршився. Останній рік життя жив у [Заліщиках](#) у своєї дочки Наталки.

Омелян Попович помер 22 березня 1930 р. У ніч перед похованням група священників та соратників таємно перебрались до Заліщиків через [Дністер](#). Церемонія прощання перетворилась у масовий мітинг проти румунської окупації Буковини. Поховано видатного буковинця на міському кладовищі у Заліщиках (сьогодні [Тернопільська область](#)) поряд з близьким товаришем [Осипом Маковесем](#).

Омелян Попович був багатодітним батьком: було 5 синів і 4 доньки.

- Наталя: довелося пережити [інтернування](#) (ув'язнення) і [конфінування](#) (обмеження у правах). Її чоловік: адвокат [Роман Стефанович](#) був керівником місцевої [«Просвіти»](#), у часи ЗУНР — [комісар](#) у Заліщиках. Переслідувався польською владою, був репресований радянською владою, чудом уникнув смерті

- Ольга учительвала на Буковині (чи не єдина хто залишився там після румунської окупації). Переслідувалась окупаційним режимом, подальша доля не відома

- Остап та Віктор — загинули на полях Першої світової війни

- Олександр — був членом Українського Крайового Комітету Буковини. Після румунської окупації переїхав до [Кам'янця-Подільського](#), був лектором місцевого [університету](#), потрапив до більшовицької тюрми, з якої ледве врятувався

- Ілько пройшов війну у складі [Гуцульсько-Буковинського Легіону](#). У [1918](#) р. був комендантом Чернівців. Пройшов весь бойовий шлях [УГА](#)

- Степан — пройшов всіма бойовими стежками Української Галицької Армії.

Літературна спадщина Омеляна Поповича заслуговує на увагу. У літературі виступав під різними псевдонімами та криптонімами (Мурашка, Омелян Олексів, Омелян Олександрів, О. П. та ін.). Писав поетичні, прозові, публіцистичні, науково-популярні твори, є автором мемуарів «Відродження Буковини» ([1933](#) р.) Досить

влучно у цьому контексті висловився науковець-літературознавець [Микола Юрійчук](#), який у статті під назвою «Омелян Попович», надрукованій у хрестоматії «Письменники Буковини другої половини XIX — першої половини XX ст.», зазначив:

« Омелян Попович – передусім педагог, культурно-освітній та громадсько-політичний діяч». »

Внесок педагога, просвітителя і громадського діяча Омеляна Поповича в розвиток освіти нашого краю та національної свідомості буковинців — надзвичайно помітний і вагомий — переоцінити важко — по суті, він здійснив революцію в українському шкільництві Буковини. Завдяки йому у нашому краї було засновано 200 українських шкіл, в яких навчалось понад 40000 дітей. Розуміючи значення освіти для народу, педагог докладав немало зусиль для втілення у життя своїх планів щодо освіти, домагаючись викладання предметів в школах українською мовою (руською).

Педагогічну діяльність поєднував із науково-методичною та редакційно-видавничою справою. У [1884](#) р. у народних школах Буковини було запроваджено «Буквар», укладений О.Поповичем. Цей підручник, який педагог представив на конкурс, був визнаний з-поміж трьох — найкращим.

Перу педагога Омеляна Поповича належать: «Читанка для шкіл народних» (у 3-х частинах), «Граматика для шкіл народних» (у 2-х частинах), «Переклад п'яти частин математичних книжок Ф.Мочніка» (у переробці Кривса-Гоберналя), «Підручник з української мови для середніх шкіл» (у 3-х частинах), «Українсько-німецький словар».

Зі спогадів самого Омеляна Поповича знаємо, що він:

« Уложив... в українській мові стінні мапи Буковини, Австро-Угорщини й півкуль, виданої у Відні» »

Педагог, подвижник українського шкільництва, лідер буковинської інтелігенції, активний поборник і захисник національних інтересів українців за життя здобув високе визнання організатора — «батька українського шкільництва Буковини», авторитет і повагу серед освітян і широкої громадськості. Крім того, що ще за життя О. О. Поповича було удостоєно честі бути «почесним членом» та «почесним головою»

багатьох українських товариств Буковини, його вшановували й на державному рівні. У [1905](#) р. Омеляна Поповича було нагороджено [австрійським Орденом Залізної Корони III класу](#), а також створено особний фонд — «Стипендія імені О.Поповича» для заохочення найкращих учнів. Її було впроваджено у школах Буковини у [1905–1906](#) рр.навчальному році.

Сьогодні на честь Омеляна Олександровича Поповича у Чернівцях названо одну з вулиць у центрі міста. Якраз поряд з будинком, де він працював як керівник Українського крайового Комітету та Президент Буковини. На цьому ж будинку встановлено «пам'ятну табличку».

[«Премія Омеляна Поповича»](#)

Даниною пам'яті великому вчителю та просвітителю Омеляну Поповичу стала обласна освітянська премія, названа його іменем, яка вручається щорічно до професійного свята педагогів — «Дня вчителя» (перша неділя жовтня). [«Премія імені Омеляна Поповича»](#) заснована [28 серпня 1992](#) р. Першими лауреатами цієї премії стали 15 освітян області, серед них:

- Василь Грубий — вчитель математики, директор Кельменецької СШ
- Степан Далаврук — доцент кафедри педагогіки та психології ЧНУ
- Марія Іванчук — вчителька початкових класів СШ № 23 (м. Чернівці)
- Михайло Іванюк — вчитель української мови, голова Вижницького районного осередку товариства «Просвіта»
- Віктор Кравченко — вчитель хімії Шишківської СШ Кіцманського району
- Людмила Лук'яненко — директор СПТУ № 3 м. Чернівці.

З [2003](#) р. кількість педагогів, які нагороджувались щорічно «Премією Омеляна Поповича», зросла із 15 до 30 чоловік. На сьогоднішній день її лауреатами є 335 педагогів Буковини. У самому «Положенні про премію ім. О.Поповича для заохочення педагогічних працівників» зазначено:

« «Премія ім.О.Поповича засновується головою обласної державної адміністрації з метою піднесення ролі » та авторитету вчителя, визнання його заслуг у

відродженні національної школи та науки в Чернівецькій області».

На переконання багатьох дослідників та експертів, внесок Омеляна Поповича в історію Буковини та й України у цілому залишається належним чином не оціненим.

ПОТЕБНІ ОЛЕКСАНДР ОПАНАСОВИЧ **(1835 - 1891 рр.)**



Видатний український [мовознавець](#), [філософ](#), [фольклорист](#), [етнограф](#), [літературознавець](#), [педагог](#), [громадський діяч](#), [член-кореспондент Петербурзької АН з 1875 р.](#), член багатьох (у тому числі зарубіжних) наукових товариств.

Брат військового та політичного діяча [Андрія Потебні](#). Батько українського [ботаніка Андрія Потебні](#) та українського [електротехніка Олександра Потебні](#).

Закінчив у [1856 р. Харківський університет](#). Був учителем [російської мови](#) у гімназії, з [1861 р.](#) — [ад'юнкт](#) Харківського університету з правом викладання [історії російської мови](#).

З серпня [1862 р.](#) до серпня [1863 рр.](#) — у закордонному науковому відрядженні ([Німеччина](#), [Чехія](#), [Австрія](#)). Після повернення — доцент кафедри слов'янського мовознавства і секретар історико-філологічного факультету, від [1875 р.](#) екстраординарний, згодом — ординарний професор кафедри російської мови і словесності Харківського університету.

Один із засновників Харківської громади, [Харківського історико-філологічного товариства](#) (був його головою у 1877–1890 рр.). Основоположник т. з. психологічного напрямку у слов'янському [мовознавстві](#). Автор праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про [походження мови](#), взаємозв'язок мови й мислення тощо.

Потебня розглядав питання [історії української мови](#) та української діалектології у зв'язку з відповідними аспектами російської мови. Обидві мови вчений вважав нащадками однієї, спільної у минулому ([давньоруської](#)) мови-предка. Відповідно до термінології свого часу називав [українську мову малоруським](#) наріччям, а терміном «русский язык» позначав сукупність східнослов'янських мов («Про повноголосся» (1864), «Про звукові особливості руських наріч» (1865), «Замітки про малоруське [наріччя](#)» (1871), «До історії звуків руської мови», 1 — 4 (1871–1883), рец. на працю [П. Житецького](#) «Нарис звукової історії малоросійського наріччя» (1878) та ін.).

Філолог Потебня розробив наукове підґрунття східнослов'янської діалектології як самостійної дисципліни. У працях цієї проблематики він уперше в слов'янській філології систематизував ознаки української мови, за якими вона відрізняється від інших слов'янських мов. Охарактеризував межі поширення її найважливіших діалектичних звукових явищ. З погляду історії розвитку української мови особливе значення мають відкриття т. з. [нового ятя](#) та обґрунтування дифтонгічного переходу давньоруських, е в і у новозакритих складах. Учений постійно цікавився питаннями народності і мови, взаємовідношення [націй і мов](#), народності й особи, дво- і багатомовності, майбутню долю націй і мов («[Думка і мова](#)» (1862), «Мова і народність» (1895), «Про націоналізм» (1905), «Лист до Єлени Штейн» (1927), «Загальна літературна мова і місцеві наріччя» (1962)).

Засуджуючи денаціоналізацію, Потебня стверджував, що усі мови мають невичерпні внутрішні можливості для розвитку. У рецензії на збірку «Народні пісні Галицької й Угорської Русі» [Я. Головацького](#) (1876) розглянув питання про право української мови на літературну писемну форму. Великою мірою на

матеріалах української мови ґрунтується праця Потебні «Із записок з руської граматики» (т. 1—2 (1874), т. 3 (1899), т. 4 (1941)), у якій дано порівняльно-історичне дослідження граматичної будови і всієї системи східнослов'янських мов у їх зв'язках з іншими мовами; мова розглядається у тісному зв'язку з історією народу, з еволюцією людської думки. Такого ж плану і розвідка «Значення множини в руській мові» (1888).

Значну увагу приділяв психології словесно-художньої творчості («3 лекцій з теорії словесності», опубліковано у 1894 р.; «Із записок з теорії словесності», опубліковано у 1905 р.). Потебня є творцем лінгвістичної поетики. Теорія поезії у нього базується на аналогії між поетичним твором і словом. Практичною реалізацією теоретичних поглядів Потебні став його переклад [«Одіссеї»](#) українською мовою (уривки, що збереглися, опубліковані у 1905 р.). Дослідженню [давньоруських пам'яток](#) присвячено праці: [«Слово о полку Ігоревім. Текст і примітки»](#), «Малоруська народна пісня за списком XVI ст. Текст і примітки» (обидві — 1877 р.). Чималий внесок Потебні у вивчення народної поетичної творчості [йетнографії](#) («Про деякі символи в слов'янській народній поезії», 1860 р.; «Про зв'язок деяких уявлень у мові», 1864 р.; «Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв», 1865 р.; «Про долю і споріднені з нею істоти», «Про купальські вогні і споріднені з ними уявлення», обидві — 1867 р.; «Пояснення малоросійських і споріднених народних пісень», т. 1-2, 1883-1887 рр.). За його редакцією виходили твори [Г. Квітки-Основ'яненка](#) (т. 1-4, 1887–1890 рр.), [І. Манжури](#) (1889, 1890), [П. Гулака-Артемівського](#) (1888). З передмовою Потебні опубліковано «Малоросійські домашні лікувальні поради XVIII ст.» (1890). Ім'я Потебні 1945 р. надано [Інститутові мовознавства НАН України](#), з 1977 р. Інститут проводить [Потебнянські читання](#).

У 1977 р. у селі Гришиному, де він народився, відкрито [музей О. Потебні](#), встановлено йому [пам'ятник](#).

Якщо загальносвітоглядні засади Потебні склалися спочатку під впливом [М. Костомарова](#) і у спілкуванні із громадівцями, то його філософсько-методологічні орієнтири формувалися у руслі гумбольдтівської філософії мови і співзвучні з ідеями [Г. Лотце](#), Й. Ф. Гербарта, Г. Штейнталя та інших філософів «берлінської школи», випереджаючи концептуальні

побудови пізніх гумбольдтіанців ([Б. Кроче](#), К. Фосслера, Е. Сапіра, Л. Шніцлера). Відправною для Потебні була ідея Гумбольдта про мову як діяльність (energeia) духу, про творення думки мовою. Постулюючи найтісніший зв'язок мови і мислення, Потебня показував, що думка виявляє себе через мову, а кожний мовленнєвий акт творчий і несе відбиток неповторності, тож процес спілкування — діалогічний, розуміння завжди передбачає і непорозуміння. Звертаючись до слова-мовлення, Потебня виділяє у ньому зовнішню форму (артикульований звук), зміст (значення, думку) і внутрішню форму (зображення). Ця остання визначається своєрідністю народної (національної) мови із властивою саме їй перспективою бачення, самобутнім світосприйняттям. Якщо зображення ([внутрішня форма](#)) корелює з «ближчим» значенням слова, що виникає у свідомості адресанта і адресата, оскільки вони належать до тієї самої спільноти, то «віддалене» особистісне значення слова, будучи семантично розпорошеним, не є однаковим для мовця і слухача. Завдяки цьому формуються нові значення, які з часом стають надбанням цієї спільноти чи людства. Простеження еволюції значень — один із дослідницьких пріоритетів Потебні. Він уважає, що на початкових стадіях становлення думка ще тільки нагромаджує матеріал, необхідний для кристалізації її в поняття, і тому «ще не доросла до слова». Лише коли ця кристалізація стає можливою, з'являється слово, завдяки якому думка знаходить своє вираження у понятті. На вищих рівнях абстрагування слово перестає відповідати потребам думки, обмежує її. Тож мова й мислення не тотожні.

[Філософія мови](#) Потебні сформувала підвалини його теоретичного пошуку у галузі поетики й [естетики](#). Це стосується передусім таких його концептів, як розрізнення мови і мовлення, як ізоморфізм слова й твору мистецтва, внутрішньої форми слова і художнього образу. Як і слово, мистецтво виникає не для образного виразу готової думки, а як засіб творення нової думки. Як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна її повідомити у творі мистецтва, і тому зміст завершеного твору «розвивається не у мистецтві, а у тих, хто розуміє», хоча й виникає твір як акт самоусвідомлення його творця.

Співвідношення у слові образу і значення щоразу інше у [міфі](#), поетичному мисленні й науці — формах мислення, котрі історично чергуються. Водночас, як зауважує І. Фізер, для Потебні це й триєдина семантична можливість вираженнево-змістових відносин, осмислюваних ним як супутні (за Потебні, наприклад, міфологічне мислення властиве не якомусь певному часові, «а людям усіх часів, що перебувають на певному ступені розвитку думки»). У міфологічній свідомості образний і понятійний плани мови невіддиференційовані; образ і річ, об'єктивне і суб'єктивне, внутрішнє і зовнішнє ототожнюються. У художньо-поетичному мисленні значення виражає себе в образі, подається через образ. Полісемантичність значень становить специфіку поетичної мови. Науковому мисленню, що звертається до прозової мови, притаманний пріоритет значення над образом. Слово тут стає прозорим у міру втрати внутрішньої форми, тим самим воно прагне урівняти себе з поняттям.

[Мова](#) розглядається Потебнею у контексті культури; у [міфі](#), [фольклорі](#) та [словесності](#) він бачить похідні від мови моделюючі системи. Тому мова ставиться ним у ще одне сутнісне відношення — до народу і народності (нації). Мова є породженням і виявом «народного духу», вона ж окреслює національну самостійність спільноти, кодуючи у структурах твореного нею «проміжного» світу особливий нац. світогляд. Убачаючи у мові єдино властиві кожній людині та кожній спільноті спосіб і можливість сприймати світ і мислити його, Потебня гостро протестував проти [денаціоналізації](#) загалом і деукраїнізації зокрема як духовного і душевного розтління («Язык и народность», 1895). Адже винародовлювання загрожує зникненням витіснюваної мови, що не може не вести до втрати етнічної самобутності спільноти, оскільки саме мова індивідуалізує як окремі особи, так і національний загал. Крім того, зникнення хоч би однієї мови (а кожна мова є повною, «глибоко відмінною системою прийомів мислення») вело б до втрати загальнолюдською культурою цілої групи зв'язаних саме з нею мислительних процесів, а у результаті заміни «відмінності мов однією загальнолюдською» людство зазнало б «зниження рівня думки». Бо загальнолюдська культура, за Потебнею, є інтегративним продуктом різних національних культур, існує через їх взаємодію. Діалог культур створює можливості для

асиміляції інокультурних елементів, для саморозвитку і, отже, для поступу світової культури. Тож неприпустимим для Потебні є створення умов, які унеможливають діалог і вільний нац. розвиток: від цього втрачає не тільки утискувана спільнота, а й панівна нація. Так осмислює він мовно-культурні аспекти філософії національної ідеї. Торкається він і деяких соціально-філософських її граней. Серед основних напрямів своїх досліджень, крім лінгвістики і словесності, Потебня називає народність (націю). Поняття «націоналізм» він витлумачує як світогляд, для якого природною є національна розмаїтість людства. «Ідея національності здатна сприяти людському поступові, якщо вона стверджує взаємоповагу права народів на самостійне існування та розвиток; коли ж через цю ідею стверджують зверхність однієї спільноти над іншою, то вона набуває реакційного смислу». Рівноправність і взаємоповага є для Потебні модельним варіантом стосунків між націями.

Основні твори: «Про зв'язок деяких уявлень у мові» (1864); О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Х., 1860; Мысль и язык. — Х., 1892; О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. — Х., 1865; Заметки о малорусском наречии (1871); Рец. на сб. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким». — СПб., 1880; Значения множественного числа в русском языке (1888); Объяснения малорусских и сродных народных песен. — Т. 1. — Варшава, 1883, Т. 2. — Варшава, 1889; Из записок по русск. грамматике. Т. 1 (1874), Т. 2 (1874), Т. 3, — Х., 1899, Т. 4. — М.; Л., 1941; Из записок по русской грамматике. (Ч. 1-2). Изд. 2-е (1888); Из лекций по теории словесности. — Х., 1894 (3-е вид. — Х., 1930); Из записок по теории словесности. — Х., 1905; 1. О некоторых символах в славянской народной поэзии; 2. О связи некоторых представлений в языке; 3. О Купальских огнях и сродных с ними представлениях; 4. О доле и сродных с нею существах — Х., 1914; Полное собрание сочинений: Мысль и язык. Т. I. — 1926.; Из записок по рус. грамматике, т. 1 — 4. М., 1958 — 85; Ударение. К., 1973; Эстетика и поэтика, — М., 1976; Эстетика і поетика слова. — К., 1985; Теоретическая поэтика. — М., 1990; Слово и миф. М., 1989; Слово о полку Игореве (Текст и примечания) (1878); Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти.

Упорядкування і вст. стаття [Ю. Шевельова](#). Н.-Й., 1992; Мысль и язык. К., 1993; Полн. собр. трудов: Мысль и язык. Т. I. — М., 1999.

Переклади українською: Потебня О. Естетика і поетика слова: збірник / Упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної; Пер. А. Колодної. — К.: Мистецтво, 1985. — 302 с.; Потебня О. Думка й мова (фрагменти) та інші.

ПОТОЦЬКИЙ АНДЖЕЙ КАЗІМЄЖ ([1861](#) — [1908](#) рр.)



[Граф, польський](#) політичний діяч у [Галичині](#).

Син графа [Адама Юзефа Потоцького](#) та уродженки [Любомля](#) Катажини з графів Браніцьких (Браницьких).

Був депутатом віденського парламенту та [Галицького сейму](#) (у [1901–1903](#) рр. — [маршалок](#) сейму), з [1903](#) р. — [намісник Королівства Галичини і Володимирії \(Лодомерії\)](#).

Тривалий час виступав проти задоволення національних вимог українського населення у [Галичині](#), підтримував москвофільську течію у громадсько-політичному житті краю.

Під час виборів до [Галицького сейму](#) у [1908](#) р. намагався шляхом виборчих порушень та політичного терору не допустити обрання до крайового парламенту представників українських партій національно-демократичного спрямування, застосував стару польську засаду «пустити русина на русина». Завдяки його діяльності до Галицького сейму потрапили 11 [народовців](#) і [радикалів](#), 10 [москвофілів](#), що явно не відображало політичних

настроїв Галичини того часу і викликало трактування такого розвитку подій як провокацію.

Здається, що зрозумів свою помилку. Пробирав за порадою Бобжинського відновити перемовини з українцями (Українським клубом). Навів особисті контакти з керівником народних демократів Євгеном Олесницьким, який схильний був прийняти пропозиції (стримувало їх ймовірно несприйняття частиною української громади). Незадовго до смерті приїхав автомобілем до Стрия на зустріч із українським політиком [Євгеном Олесницьким](#) гербу «Денбно», запропонував йому уневажнення мандатів москвофілів, посаду віце-маршалка Галицького сейму, нову посаду другого віце-президента Крайової шкільної ради для українського шкільництва тощо. Угода була зірвана вбивством (Євген Олесницький пережив [інфаркт](#), наступний — через рік).

Незадовго до смерті [Марко Каганець](#) отримав 2 листи від [намісника](#) Галичини з вимогою не брати участь у виборах. Вбитий [12 квітня 1908](#) р. українським студентом (3-й курс філософії) [Мирославом Січинським](#) на знак протесту проти виборчих зловживань.

РЕПНІН-ВОЛКОНСЬКИЙ МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ ([1778](#) — [1845](#) рр.)



Російський військовий і державний діяч, [генерал від кавалерії \(1828\)](#), [князь](#). [Малоросійський генерал-убернатор з 1816 - 1834](#) рр.

Старший брат [декабриста С.Волконського](#). Походив із роду чернігівських [Рюриковичів](#). Онук по матері фельдмаршала князя

М.В.Репніна, прізвище якого перейшло до Миколи Григоровича за указом імператора [Олександра I](#) від [1 липня 1801](#) р. щоби не припинився рід.

Був одружений з онукою гетьмана [К.Розумовського](#). У [1792](#) р.- закінчив [кадетський корпус](#), перебував на військовій службі.

У [1809-1812](#) рр. — [посол](#) у Вестфальському герцогстві.

У [1813-1814](#) рр. — генерал-губернатор [Саксонії](#).

У [1816-1834](#) рр. — малоросійський [генерал-губернатор](#) ([Полтавська](#) та [Чернігівська](#) губернії). Заснував [кадетський корпус](#) у [Полтаві](#). Послідовно відстоював інтереси українського населення перед російським урядом. У [1830-1831](#) рр. - склав проект відновлення козацьких полків. Цікавився історією України, надавав допомогу [Д.Бантши-Каменському](#) у написанні «Історії Малої Росії». Співчував українському [автономістському](#) руху, підтримував зв'язки з його діячами. Погляди Репніна-Волконського спричинили до його усунення [Миколою I](#) з посади генерал-губернатора та еміграції за кордон.

Останні роки свого життя провів в [Яготині](#).

Був близько знайомий з [Тарасом Шевченком](#), який у [1843](#) р. — на початку [1844](#) р. жив у його [яготинському](#) маєтку. Т.Шевченко виконав дві копії портрета Репніна роботи швейцарського художника Й.Горнунга (п. 1870 р.).

РОМАНЧУК ЮЛІАН (1842 – 1932 рр.).



Політичний керівник галицьких українців, громадський і культурно-освітній діяч (педагог, письменник і журналіст).

Народився у селі Крилос біля Галича у сім'ї вчителя. Закінчив університет у Львові, де у 1863-1900 рр. був учителем гімназії (викладав класичну філологію) і жив там до самої смерті.

Член-засновник материнського товариства «Просвіта» (1868) і довголітній його голова (1896-1906), один із засновників НТШ (1873), «Рідної школи» (1881), Вчительського Товариства (другий глава, згодом почесний член).

Засновник і видавець газети «Батьківщина» (1873), співзасновник і співробітник «Дела» (1880), місячника «Ruthenische Revue» («Ukrainische Rundschau») у Відні.

У 1885 р ініціатор і керівник Народної Ради, у 1899 співзасновник Української національно-демократичної партії (до 1907 р. її голова).

У 1883-1895 рр. член галицького сейму (з 1889 - голова Українського сеймової Клубу), у 1890 р. один з творців так званої «нової ери», в опозицію до якої став у 1894 році.



Галиція у 1897 р

У 1891-1897 рр і 1901-1918 рр. - член австрійського парламенту (1907-1910 рр., 1916-1917 рр. голова Української Парламентської Репрезентації, з 1910 р. віце-президент парламенту).

Як на сеймі, так і в рейхсраті, він був визнаним вождем нечисленної української групи; боровся за права української мови, за збільшення числа шкіл у Галичині і проти адміністративного свавілля.

Під час Першої світової війни - голова Українського Допоміжного Комітету та Української Культурної Ради у Відні.

У 1918 р. член Української національної ради ЗУНР; 10 листопада 1918 р. Романчук присягнув у Львові членам Державного Секретаріату ЗУНР.

Мав величезний вплив серед галицьких політичних і громадських діячів, а також користувався великою повагою серед українського народу і мав великий вплив на розвиток політичної, громадської та культурно-освітнього життя. У 1900-1910 рр. разом з Є. Олесницького і К. Левицьким був членом фактичного політичного керівництва галицьких українців.

Редактор місячних книг і календарів «Просвіти», упорядник, виданих у 1879 р шкільних підручників (українською мовою для народних і середніх шкіл, в які разом з А. Барвінським ввів в 1890 р фонетичний правопис, з 1899 р. також у популярні видавництва «Просвіти»). Підтримував активні зв'язки з українськими письменниками та громадськими діячами знаходяться в Центральних і Східних областях України.

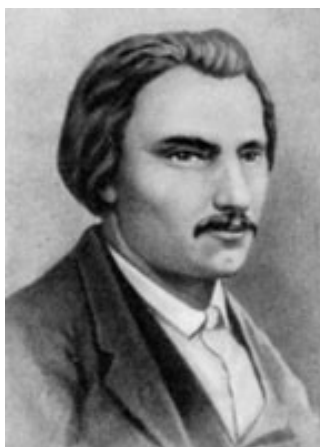
Редактор збірки творів українських класиків під назвою «Російська грамотність». Автор і упорядник підручників «Читання для нижчих класів середніх шкіл» і «Русское читання для четвертого класу народних шкіл» (1879).



Успенська церква у Крилосі

Романчук видавець-редактор творів Т. Шевченка в Галичині - «Поезія» (1902), «Твори» (I-II, 1907), «Кобзар» (1914), дослідник текстів поезії Шевченка, автор літературно-критичних статей, ініціатор видання «Просвітою» бібліотеки українських класиків «Російська грамотність »та видавець-редактор 23-х її томів у 1904-1920 роках.

РУДАНСЬКИЙ СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ (1833 — [1873](#) рр.)



Український [поет](#), перекладач [античної літератури](#). Автор класичних сатир на міжнаціональну та антиімперську тематику. Професійний лікар.

Народився 25 грудня 1833 р. (за [старим стилем](#)) у селі [Хомутиці Вінницького повіту Подільської губернії](#) у родині сільського [священика](#).

Після початкової науки у дядка вчився у [Шаргородській](#) бурсі (1842–1849 рр.) та [Подільській духовній семінарії](#) у [Кам'янці-Подільському](#) (1849–1855 рр.).

Ще у роки навчання у семінарії почав назривати конфлікт з батьком. Коли 1856 р. Руданський приїздить до [Петербурга](#), то цілком самочинно, проти волі батька, вступає не до духовної академії, а до [медико-хірургічної](#), відомої вже на той час як осередок передової науки і культури. Тут у [1850-1860](#) рр. працювали [Сергій Боткін](#), [Іван Сеченов](#) та інші молоді передові вчені.

У медико-хірургічній академії підтримувався традиційний інтерес до літератури й мистецтва. Ще раніше професор хірургії

академії Каменецький разом з Парпурою підготував перше видання «Енеїди» [Івана Котляревського](#). Аматорський гурток студентів цього навчального закладу вперше поставив драму [Тараса Шевченка](#) «Назар Стодоля» (1844). Тут здобували освіту колишні [петрашеві](#), що, безперечно, активізувало громадянську настроєність студентів.

У Петербурзі Руданський зблизився з гуртком українських письменників, що готував журнал [«Основа»](#). Петербурзький період найплідніший у житті Руданського-поета. У цей час (1859) він почав друкуватися. У цей час помітно загострюються громадянські мотиви його творчості («До дуба», «Гей, бики!»), визріває й кристалізується майстерність гумористичного й сатиричного вірша, наслідком чого було виникнення нового поетичного жанру в українській поезії — віршованої гуморески-співомовки, тематично різноманітної й стилістично своєрідної. Одночасно Руданський продовжував писати балади, ліричні вірші, віршовані казки й поеми, перекладав з російської та інших мов.

Після закінчення академії Руданський одержав звання повітового лікаря і дозвіл працювати у [Криму](#), куди він переїхав у 1861 р. і де сподівався поправити своє підточене здоров'я. У 1861–1873 рр. Руданський працював міським лікарем у [Ялті](#), а також лікарем у маєтках [князя Воронцова](#). Він доклав багато зусиль для піднесення благоустрою міста, невтомно трудився як лікар і почесний мировий суддя Сімферопольсько-Ялтинської мирової округи, водночас цікавився [археологією](#), [етнографією](#), відновив розпочаті ще на Поділлі фольклорні заняття, продовжував поетичну творчість, головним чином, у галузі перекладу.

Знайомство з поетом і композитором [Петром Ніщинським](#), художником [Іваном Айвазовським](#), поетом та істориком [Миколою Костомаровим](#), поетом [Амвросієм Метлинським](#) наклало відбиток на творчі заняття Руданського, підтримувало інтерес до живопису, старовини, народної творчості. Найбільше ж уваги в ялтинський період Руданський приділяв перекладам з античної та російської літератур ([Гомер](#), [Вергілій](#), [Лермонтов](#)).

Помер Руданський у Ялті 21 квітня 1873 р. (за старим стилем). Передчасну смерть спричинила не лише недуга

(сухоти ще зі студентських років), але й переслідування з боку начальства.

Його поховали в [Ялті](#) на Масандрівському кладовищі. У [1892](#) р. на могилі споруджено перший пам'ятник, який згодом замінили на новий.

[Сергій Єфремов](#) описав перший пам'ятник на могилі С.Руданського:



Могила Степана Руданського (сучасний вигляд)

«Півкругла брила дикого, необтесаного каменя, аршинів на 2½ заввишки... Червонасто-сірий кольор каменя ... відтіняє невеличкий білий мармуровий хрестик на своєму вершечку... По каміню повився розгорнутий аркуш і на йому вирито: **«На могилі не заплаче Ніхто у чужині, Хиба хмаронька Заплаче дощем по мені. Степан Руданський, малоруський поет, помер року 1873. квітня 21-го, 39 літ».**

На місці зруйнованого під час [війни](#) Масандрівського цвинтаря було створено [Полікурівський меморіал](#). Сучасний надгробок С.Руданського розташований біля головного входу на меморіал, осторонь від інших збережених поховань.

Вірші Руданський почав писати ще у семінарії у жанрі романтичної балади («Розбійник», «Вечорниці», «Упир», «Розмай» та ін.), у них помітний вплив [фольклору](#) й [Т.Шевченка](#). Руданський згодом перейшов до громадянської поезії, засудження кріпацтва («Над колискою». «Не кидай мене»), заклик до праці на ниві рідної культури («Гей, бики!», «До дуба»), звертання до славного минулого свого народу (іст. поеми «Віщий Олег», «Мазепа», «Іван Скоропада», «Павло Полуботок», «Велямін», «Апостол» та ін.).

Руданський, готуючи свої твори до видання, укладав їх у рукописні збірки. Цензура, а також урядові заборони утруднювали й гальмували їх друкування.

Усі свої твори, включаючи й віршовані переклади, Руданський називав «співомовками». «Співомовки» це збірки гумористичних віршів, жартів, приказок і сміховинок про панів, попів, циган, москалів, поляків, жидів, німців, чортів і т. д., зачерпнутих здебільше з уст народу («Пан та Іван в дорозі», «Піп з кропилом», «Баба в церкві», «Циган з хроном», «Вареники», «Хоробрий лях», «Мошко-асесор», «Зайшов німець раз на баль», «Чорт» й ін.).



Степан Руданський із сестрою Ольгою та братом Григорієм

Термін «Співомовки» закріпив за гуморесками [Іван Франко](#). Гуморески Руданського являли собою нову різновидність гумористично-сатиричних віршованих творів, якої раніше в українській поезії не було і поява якої потребувала закріплення відповідним терміном.

Основні автографи творів Руданського складають три томи, переписані й оформлені самим поетом. Перший, під назвою «Співомовки козака Вінка Руданського, книжка перша, з [1851](#) р. до [1857](#)» (Вінок — переклад імені поета з грецької: стефанос — вінок), вміщує пісні та балади у хронологічній послідовності їх написання. Другий — «Співомовки козака Вінка Руданського, книжка друга, [1857–1858](#) і [1859](#)» — складається з 235 поезій,

гуморесок, названих «приказками», й вірша «Студент». Третій — «Співомовки козака Вінка Руданського, [1859–1860](#)» — це пісні, приказки, легенди, історичні поеми. Крім цієї першої авторської редакції творів Руданського, відомі автографи збірок, укладених за жанрово-тематичним принципом у різні часи й призначених до видання. До таких належать рукопис «Нива» ([1858–1859](#) рр.) і рукопис, який у [1861](#) р. мав уже цензурний дозвіл, але так і не з'явився друком.

За життя поета була опублікована лише невелика кількість його творів у петербурзькому тижневику «Русский мир» ([1859](#)), у двох номерах «Основи» ([1862](#)), в «Опыте южнорусского словаря» Шейковського ([1861](#)), у львівському журналі «Правда». Більшість творів поета побачила світ у 80-х — на початку 90-х рр. уже після його смерті у львівських виданнях «Правда», «Зоря», в «Киевской старине».



Перше видання «Співомовок» окремою книгою, яке вмістило двадцять вісім віршів, здійснила у Києві [Олена Пчілка](#) [1880](#) р. під псевдонімом «Н-й Г-ъ Волинський» (Невеличкий гурток волинський). Найповніше дореволюційне видання творів Руданського у семи томах (перше видання — [1895–1903](#) рр., друге — у [1910](#) р.) вийшло завдяки зусиллям М. Комарова, Василя Лукича (В.Левицького), [А.Кримського](#) та [І.Франка](#). Найповнішим, найбільш прокоментованим і укладеним з урахуванням авторської роботи над підготовкою рукописів до видання є тритомник «Степан Руданський. Твори в трьох томах» (К., [1972–1973](#)).

Крім веселих «співомовок», Руданський писав ліричні поезії («Повій, вітре, на Україну», «Чорний колір», «Ой, чому ти не літаєш» та ін.), що відбивали не тільки особисте горе поета, але й страждання всього народу. Деякі з них стали народними піснями («Повій вітре, на Україну»). Деякі вірші мають автобіографічний характер («Студент», 1858).

До літературної спадщини Руданського, основна й найцінніша частина якої була надрукована лише по його смерті, належать і переклади («Слово о полку Ігоревім», уривки з «Краледворського рукопису», Гомерова [«Ліада»](#), Вергілієва [«Енеїда»](#), частина «Демона» Лермонтова, «Сни» Гейне, поодинокі вірші Т.Ленартовича й [Б.Радичевича](#)), збірники народних пісень з власних записів («Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии С. В. Р.», [Кам'янець-Подільський, 1852](#); «Копа пісень», Ялта, [1862](#)). За життя поета вони не були опубліковані, а після його смерті тривалий час перебували в приватних руках. Виявлені й вивчені фольклористами у часи СРСР, вони видані [1972](#) р. у Києві.



Бюст Степана Руданського на території Луганського онкодиспансера. Споруджений за ініціативи [Юрія Єненка](#)

Музей-кімнату Степана Васильовича Руданського у [Хомутинях](#) [Калинівського району](#) створено [1959](#) р. У [1965](#) р. розпочалося будівництво музею і вже у [1967](#) р. його було відкрито на місці хати батьків поета, де і народився великий сміхотворець.

Музей складається з двох невеличких кімнат, що розповідають про життя і творчість Степана Руданського. Поряд із музеєм — могили батьків Василя Івановича та Федори Порфирівни.

В експозиції музею представлено оригінальні предмети, фото, документи, які знайомлять з дитячими та юнацькими роками, петербурзьким періодом життя гумориста. Також представлено комплекс експонатів, що розповідають про ялтинський період життя поета: «На другій батьківщині Степана Руданського».

Ще одна частина експозиції присвячена вшануванню пам'яті земляка, що розповідає про дні сатири і гумору імені Степана Руданського, які традиційно відзначаються на батьківщині поета з [1981](#) р. Це святкування проходить у січні після дня народження гумориста.

Щорічно музей відвідує близько 1000 чоловік. Відбуваються виставки, тематичні уроки, літературні читання, конкурси на краще виконання творів Руданського.

У Ялті діє Ялтинський НВК № 15 «гімназія-школа-садок» імені Степана Руданського, в якій є Кімната-музей Степана Руданського. Це єдина українська школа Ялти



[17 січня 2009](#) року введено в обіг поштову марку № 979 «Степан Руданський (1834–1873)». Формат марки — 40×28 мм. Кількість марок в аркуші — 12 (3×4). Номінал марки — 1 гривня. Наклад — 200 тисяч примірників

Марку захищено мікротекстом «О.Калмиков». В ультрафіолетових променях світяться дубльоване факсиміле

підпису та зображення книг. Художник марки та штемпеля — [Олександр Калмиков](#).

У [1870](#) р. в Ялті поет-романтик [Амвросій Метлинський](#) покінчив життя самогубством. Розтин тіла покійного робив Степан Руданський спільно зі ще одним лікарем. Також серед пацієнтів Степана Руданського в останні дні свого життя був видатний актор [Михайло Щепкін](#).

Твори: Вовки, Горох, Указ, Чорт, «Треби всюди приятеля мати», Пан та Іван у дорозі, Верба, Опир, Купці, Вечорниці, Добре торгувалось, Засідатель, Над колискою, Наука, Павло Апостол, Павло Полуботок, Понизив, Пісня, Співомовки.

РУСОВА СОФІЯ ФЕДОРІВНА ([1856](#) — [1940](#) рр.)



Український [педагог](#), прозаїк, літературознавець і громадська діячка, одна з піонерок [українського](#) жіночого руху. Дівоче прізвище — Ліндфорс. Дружина [Олександра Русова](#). Мати [Юрія](#) та [Михайла](#) Русових.

Народилася у [французько-шведській](#) родині. З 9 років мешкала у [Києві](#), де закінчила [Фундуклеївську гімназію](#) і увійшла в українське патріотичне середовище Лисенків-Старицьких.

Від [1871](#) р., разом із сестрою Марією, вела в Києві перший дитячий садок і позашкільну освіту для дорослих.

У [1874–1876](#) рр. — у [Санкт-Петербурзі](#) була членом українського земляцтва. Допомогала чоловікові у підготовці повного [«Кобзаря» Тараса Шевченка](#) для видання у [Празі](#) 1876 р.

Згодом на [хуторі](#) поблизу [Борзни](#) працювала як повитуха й вела культурно-освітню роботу. Від [1879](#) р. вчителювала в [Олешні](#).

Ув'язнена у [1881](#) р. за зв'язки з російськими революційними колами і відтоді постійно перебувала під поліційним наглядом. Часто переслідувана, змінювала місце перебування, проте всюди включалася у громадську роботу (у [«Київській Громаді»](#), [«Одеській Українській Громаді»](#), [«Харківському Обществі Грамотности»](#), була головою [«Національного Комітету Учителів»](#) та ін.), влаштовувала прилюдні народні читання, організувала таємні школи. У 1879–1883 рр. разом з чоловіком мешкала і працювала в Одесі. В Одесі складала каталоги української літератури. Була ув'язнена в одеській в'язниці.

Від [1909](#) р. викладач і професор на Вищих жіночих курсах А. В. Жекуліної та у Фребелівському педагогічному інституті у Києві.

Співзасновниця і співробітниця педагогічного журналу [«Світло»](#) ([1910–1914](#) рр.). У січні 1913 р. у Петербурзі на першому всеросійському жіночому з'їзді виступила на захист навчання українською мовою і поставила питання про навчання рідною мовою.

У [1917](#) р. — член [Української Центральної Ради](#). У [міністерстві освіти](#) (за [гетьманату](#)) очолювала департамент дошкільної та позашкільної освіти, активна у дерусифікації шкіл, у влаштуванні курсів українознавства, підготовці українських шкільних підручників і в укладанні плану й програми єдиної діяльної ([трудової](#)) школи, яка мала мати національний характер і базуватися на теорії [Кершенштайнера](#) ([Трудова школа](#)). Жовтнем 1919 р. у Кам'янці-Подільському засновано громадсько-політичну організацію — «Союз українок» на чолі з С.Русовою.

У [1920](#) р. — лектор педагогіки [Кам'янець-Подільського державного українського університету](#) і голова Української національної жіночої ради (до [1938](#) р.). У листопаді 1920 р. у Кам'янці-Подільському відкрилися двомісячні курси українознавства для старшин, військових урядовців та їх родин, організовані культурно-освітньою управою при Генеральному штабі Дієвої армії УНР; лекції читали професор Іван Огієнко, професор В. Біднов, Софія Русова.

Від [1922](#) р. на еміграції, з [1923](#) р. у Празі, професор педагогіки [Українського Педагогічного Інституту](#) імені [Михайла Драгоманова](#).

Софія Федорівна Русова — співробітник численних наукових і популярних журналів — українських і російських, автор праць головно з педагогічних питань (зокрема дошкільного виховання), але також з літератури і мистецтва.

Автор праць: «Дошкільне виховання» (1918), «Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл» (1918), «Методика колективного читання» (1918), «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), «Дидактика» (1925, 1930), «Сучасні течії в новій педагогіці» (1932), «Роля жінки в дошкільному вихованні» (1934), «Дещо про дефективних дітей» (1935), «Моральні завдання сучасної школи» (1938); спогадів «Мої спомини» (1939), «Наші визначні жінки» (1934; друге вид. 1945).

Найважливіші праці: «Початкова географія».- СПб, 1911.; «Методика початкової географії».-К.:Українська школа, 1918.; «Дошкільне виховання» ([1918](#)).; «Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл» ([1918](#)).; «Методика колективного читання» ([1918](#)).; «Єдина діяльна (трудова) школа» ([1923](#)).; «Теорія і практика дошкільного виховання» ([1924](#)).; «Дидактика» ([1930](#)).; «Сучасні течії в новій педагогіці» ([1932](#)).; «Роль жінки в дошкільному вихованні» ([1934](#)).; «Дещо про дефективних дітей» ([1935](#)).; «Мої спомини».-Львів (1937); «Моральні завдання сучасної школи» ([1938](#)); підручники з географії і французької мови; спогади («Мої спомини», [1939](#)), «Наші визначні Жінки» ([1934](#); друге видання [1945](#)).

Дала огляд української літератури в «Истории России у XIX ст. (т. 4, [1908](#)), зокрема огляд творчості [Григорія Квітки-Основ'яненка](#), досліджувала драматичну творчість [Спиридона Черкасенка](#), [Олександра Олеса](#) та ін., музику [Миколи Лисенка](#) та дитячу літературу.

У 2004 р. на замовлення Державного комітету з інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України в серії соціально значущих видань видрукувано книгу Софії Русової «Мемуари. Щоденник».

Найважливіші принципи педагогічної концепції Русової:
гуманізм; демократизм; народність; природовідповідність;
культуровідповідність; особистісно орієнтований підхід;
соціальна обумовленість виховання; загальнолюдські цінності.

Центральне місце у багатогранній педагогічній спадщині вченої займає концепція української національної системи освіти і національного виховання, у межах якої отримали своєрідну інтерпретацію найважливіші, фундаментальні теоретико-методологічні проблеми — мета, завдання, зміст, методи, принципи, форми освіти, навчання й виховання.

Ідея національного виховання — головна й визначальна у педагогічній концепції С.Русової, яка у методологічному плані набуває основної й найважливішої закономірності розвитку теорії і практики освіти, школи, виховання. У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами. Головне завдання виховання — забезпечення розвитку відзначених чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, здатної до свідомого суспільного вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного, соціально-політичного і культурного потенціалу свого народу.

Успішно вирішувати ці завдання покликана рідна українська школа — школа рідної мови, гуманна й демократична, в якій вся структура, система, мета й завдання, зміст і методи, принципи і форми, сам дух наповнені ідеєю українства, забезпечення всебічного і гармонійного розвитку дитини. Система освіти, школа, виховання, за Русовою, повинні здійснюватися, насамперед, згідно з принципом природовідповідності виховання, який передбачає, що виховання повинно ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися з загальними законами розвитку природи і людини.

Заслуговують на увагу погляди Русової на проблеми розумового, морального, естетичного, трудового, дошкільного, сімейного виховання, підготовки вихователів дитячого садка, вчителя нової української школи та ін.

При розв'язанні проблем розумового виховання вчена була більш схильна до ідеї виховання розуму дитини у процесі природної, активної самостійної діяльності, хоч й не заперечувала й іншої — виховання розуму розвиваючої особистості повинно ґрунтуватися на узагальненому досвіді людства, сконцентрованому у науці, техніці, культурі, мистецтві, практиці.

Розум повинен керувати всією духовною діяльністю людини, а отже необхідне виховання розуму. Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання — «вितворити... людину у найкращому значенні цього слова», звучить лейтмотивом у багатьох творах С.Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей. Моральне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі.

Головними завданнями морального виховання вчена вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення у них шляхом безпосередньої участі у добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і моральної поведінки, а також формування моральної свідомості, стійких моральних переконань.

Надзвичайно цікавими і корисними для теорії і практики сучасної школи є пропонувані С.Русовою шляхи і засоби морального виховання. За допомогою виховання вчена пропонувала поступово поширювати коло дитячої любові. Спочатку природжену любов до матері перенести на батька, потім на інших рідних — дідуся, бабусю, брата, сестру та ін., далі на вчителя, товаришів по школі і садку і т. д. Так, поширюючи свою любов все далі й далі, дитина на певному етапі свого розвитку починає відчувати любов до свого народу, своєї нації, врешті до всього людства. Намагання поширити любов до людей усього світу зайвий раз свідчать про гуманні й демократичні прагнення С.Русової.

Софія Русова справедливо вважається класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що красномовно свідчать її твори «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дитячий сад на національній ґрунті», «Дошкільне виховання», «Нова школа

соціального виховання», «Націоналізація дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Роль жінки у дошкільному виховання» та інші, а також подвижницька практична діяльність у галузі дошкільного виховання.

Вшановуючи внесок Русової у розвиток педагогічної науки та її роль у створенні національної системи освіти, [2005 р. Міністерство освіти і науки України](#) запровадило [нагрудний знак «Софія Русова»](#). Ним нагороджують наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників за значні особисті успіхи у галузі [дошкільної](#) та [позашкільної освіти](#). На її честь названо 24 курінь УПЮ імені Софії Русової.

РУСОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ([1847](#) — [1915](#) рр.)



Український земський [статистик](#), [етнограф](#), [фольклорист](#) і [громадський діяч](#). Чоловік [Софії Русової](#).

Народився [7 лютого 1847](#) р. у [Києві](#). Закінчив [Другу київську гімназію](#). Під час навчання у [Київському університеті](#) був членом [Старої Громади](#), до якої його ввів [Михайло Драгоманов](#).

По закінченні історико-філософського факультету у [1868](#) р. кілька років був учителем гімназії у Києві; після відкриття [Південно-західного відділу Географічного Товариства](#) став його активним членом. У [1874](#) р. брав участь у підготовці

перепису населення Києва. Кілька разів виїздив на навчання за кордон.

Під час перебування у Празі у 1875–1876 рр. видрукував перше повніше видання Шевченкового «Кобзаря» (2 томи), з якого російська цензура пропустила тільки перший том. Разом з Петром Червінським, Василем Варзаром і Олександром Шликевичем організував земську статистику на Чернігівщині, яка дала початок так званій Чернігівській земській статистиці і залишила глибокий слід в історії статистичної думки.

У 1878–1880 рр. працював у Ніженському повітовому земстві. У 1879–1883 рр. перебував в Одесі, де взяв участь у діяльності української громади.

У 1882–1892 рр. очолював оціночно-статистичну роботу в Херсонській і Харківській губерніях. У 1893–1898 рр. розробив економічний баланс Чернігівської губернії.

У 1899–1902 рр. — завідував Статистичним бюро Полтавської губернії. Провадив описи повітів і міст, організував подвірний перепис Полтавської губернії.

Після примусового виселення з Полтави у 1902 р. переїхав до Петербургу, де працював у страховому товаристві «Наdejда».

У 1909 р. повернувся в Україну і викладав статистику у Київському комерційному інституті.

Помер у Саратові 8 жовтня 1915 р., куди був евакуйований під час Першої світової війни комерційний інститут.

Русов — автор близько 40 наукових праць і численних статей, серед них 8 у «Київській старині» і «Украинской Жизни». З економічно-статистичних праць Русова найважливіші:

- «Русские тракты в конце ХУІІ и начале ХУІІІ веков» 1876 р.; «Нежинский уезд» 1879 р.; «Харьков по переписи 1893 г.» 1893 р.; «Описание Черниговской губернии» 2 томи 1898–1899 рр.; «Днепр в конце ХУІІІ ст.»; «Статистика украинского населения Европейской России» (в книзі «Украинский народ в его прошлом и настоящем», 1914 р.);

Праці про Херсонський повіт, про народну освіту в Херсонській губернії, про Воздвиженський ярмарок у Чернігові та інші. З української фолклористики Русов написав розвідку про Вересая («Остап Вересай и исполняемые им думы и

песни» [1874](#) р.), торбаністів [1892](#), [колядки 1907](#) й інші. Русов написав також працю про діяльність [М. Лисенка](#) («КСт.», [1903](#)). Своєю географічно-експедиційною методом статистичних дослідів Русов створив школу дослідників.

СВИДНІЦЬКИЙ АНАТОЛЬ ПАТРІКІЙОВИЧ ([1834](#)—[1871](#) рр.)



Український письменник, громадський діяч і фольклорист, народився у с. [Маньківці Гайсинського](#) повіту, на Поділлі, у родині священника.

Батько родини Патрикій Якович (1800–1870), розпочавши службу дячком, у 1836 р. одержав сан священника. Отець Патрикій був простою людиною, але любив книжку і зібрав чималу бібліотеку.

Мати письменника, Мотрона Лаврентіївна Ганчевська, дочка колишнього уніатського пароха села [Попова Гребля](#), походила з шляхти.

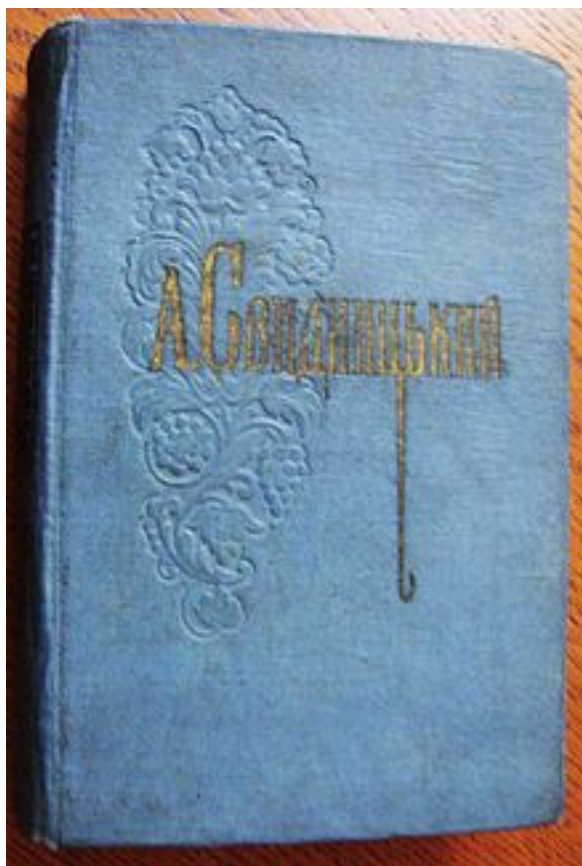
Сім'я Патрикія Свидницького була чимала — чотири сини і дві дочки.

У [1843](#) р. Анатолій вступає до Крутянської духовної школи (бурси). Закінчив її у 1851 р., після чого вступає до [Подільської духовної семінарії](#) у [Кам'янці-Подільському](#) і, не закінчивши її, вступив (1856) до [Київського університету](#), на медичний

факультет. Згодом перевівся на філологічний факультет, котрий через матеріальні труднощі не закінчив.

Згодом учитель у [Миргороді](#) (1860–1862 рр.), акцизний чиновник у [Козельці](#) (1862 —1869 рр.). Працював у Козелецькому повітовому земстві, котре розміщувалося у [Будинку полкової канцелярії](#).

У [1863](#) р. одружується з дочкою козелецького лікаря — Оленою Величківською. У червні [1868](#) р. у зв'язку з алкоголізмом Свидницького переводять на позаштатну роботу. На той час у нього вже було троє дітей.



Палітурка книги зібрання творів Анатолія Свидницького 1958 р.

28 березня [1869](#) р. виходить у відставку і переїздить до [Києва](#).

Влаштується на посаду помічника завідувача архіву [Київського університету](#), де фактично виконує обов'язки вченого архіваріуса і за час 1869–1871 рр. науково описав багато архівних

матеріалів. Ця робота була видана вже помертню у 1879 р. правлінням університету.

У вересні 1870 р. подорожує до Кам'янця-Подільського у пошуках кращої роботи, але безрезультатно. Помер у Києві 18 липня 1871 р.

Свидницький розпочав громадську працю як член таємного Харківсько-Київського студентського товариства, яке ставило своїм завданням боротьбу з [царським](#) режимом, ширило заборонену літературу, домагалася заснування недільних шкіл тощо.

Свидницький був ініціатором заснування недільної школи на Подолі. У студентські роки починає писати, створює низку високопатріотичних поетичних творів, до яких сам писав музику. «В полі доля стояла» спрямований проти кріпосництва і «сподіваної волі».



Титульна сторінка книги зібрання творів Анатолія Свидницького 1958 р.

За життя була надрукована лише «Горлиця» (1860), інші твори опублікував у [1901 І. Франко](#) у [ЛНВ](#): «Коли хочеш нам добра», «Україно, мати наша», «В полі доля стояла», «Вже більш літ двісті», остання, написана під впливом [Т. Шевченка](#), дійшла до нашого часу як популярна народна пісня; у ній Свидницький засуджує діяльність [Б. Хмельницького](#) і Переяславську угоду [1654](#) р.

З низки етнографічних статей, написаних Свидницьким у 1860-1862 рр., надрукована лише «Великдень у подолян» і статті, спрямовані проти сваволі царської адміністрації «Из Миргорода» (обидві в [«Основі»](#), 1861).

По закритті «Основі», коли не стало жодного українського журналу, Свидницький опублікував російською мовою ряд нарисів й оповідань у газеті [«Киевлянин»](#).

Головний твір Свидницького - роман [«Люборацькі»](#). Це хроніка (значною мірою автобіографічна) занепаду священничого роду Люборацьких у трьох поколіннях, на реалістично відтвореному тлі панування польських панів на Поділлі, утисків царського режиму і ворожого українству офіційного православ'я. Широке тематичне полотно твору дало підставу І. Франкові назвати його «першим реалістичним романом на побутовому тлі».

Як змістом, так і мистецькою формою роман «Люборацькі» — посередня ланка між прозою [Г. Квітки-Основ'яненка](#), [Марка Вовчка](#) та інших з одного боку — і пізнішою реалістично-побутовою епічною прозою [Івана Нечуя-Левицького](#) і [Панаса Мирного](#) з другого боку.

Але на сучасну Свидницькому літературу роман впливу не мав, бо його опублікував лише 15 років по смерті автора [І. Франко](#) у [«Зорі»](#) (1886).

По цьому роман багато разів перевидавано до і за радянського часу.

Докладна бібліографія видання творів Свидницького і літератури про нього в «Українські письменники. Біо-бібліографічний словник» (т. III, 1963).

«У лавах української літератури, взагалі не бідних на всякого роду невдах, Анатоль Свидницький був невдаха найбільший і найтипівіший.



Титульна сторінка роману [«Люборацькі»](#) 1901 р. Ілюстрація з книги зібрання творів Анатолія Свидницького 1958 р.

Ніхто-бо — навіть сам бурлака-поет Манжура — не вражає нас такою гострою невідповідністю великої природної обдарованості та злочасної літературної долі.

Манжура все-таки за життя діждався друкованого збірника поезій, виданого дбайливою рукою Потебні; Манжуру все-таки по смерті спогадано низкою некроложних заміток та статей,— тут же «чоловік, що мав від природи великі духові сили і неабиякий до письменства хист... віддав Богу дух, як той класичний чумак серед відлюдного степу.

Не знаємо, де навіть могила того талановитого, але безталанного письменника»... Микола Зеров - Анатоль Свидницький, його постать і твори: Вибрані твори. Микола Зеров. Київ «Смолоскип», 2015.

«а вже про те, що наступного року гряде ювілей, який усі культурні нації святкують у себе на державному рівні — 150 років українського роману (саме у 1861 р. вийшли «Люборацькі» Анатолія Свидницького), взагалі ніхто не згадує!». Оксана Забужко 12 січня 2010 р., інтерв'ю газеті LB.UA.

СИМИРЕНКО ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ
(1835 — 1915 рр.)



Український [інженер-конструктор](#) та [технолог](#) у галузі цукроваріння, [промисловець](#) визначний [меценат](#) української культури, видавець, син [Федора Сими́ренка](#), серед українського громадянства відомий як «Великий Хорс».

Навчався у вищому комерційному пансіоні в Москві, потім продовжив навчання у Санкт-Петербурзькому технологічному інституті, після чого протягом двох років — у Паризькій вищій політехнічній школі, по закінченні якої отримав фах інженера-технолога цукроварства.

Повернувшись із Франції, Василь перебирає на себе керівництво над сімейною фірмою.

Зробивши все можливе й переконавшись у приреченості фірми, Василь Федорович у 1873 р. залишає посаду голови адміністрації, відмовляється від утримання і прав на спадщину і покидає родову оселю у Млієві. У цьому році він придбав руїни старої державної цукроварні у с. Сидорівці на Канівщині, відновив її на позичені гроші й почав господарювати. Лише завдяки особливому розумінню справи, організаційному хисту та працьовитості Василя Федоровича, куплений ним завод-руїна став приносити прибутки і зробив його заможною людиною.

Знання механіки і талант до неї дав йому можливість сконструювати кілька цукрових машин на основі нових принципів фізики і механіки. Цим він привернув до себе увагу не лише у Росії, а й за кордоном. Зокрема, у 1876 р. Василь Сими́ренко зареєстрував патент на випаровувальний апарат, що вдвічі скорочував витрати палива на переробку цукрового буряка,

а працюючи у хімічній лабораторії, винайшов нові способи виварювання цукру. Організував у себе на заводі виробництво пастили «Українська» та мармеладу, який успішно експортували за кордон і який прописували хворим у місцевій лікарні. Дорогий делікатес давав високий прибуток і звільнив країну від потреби імпортувати пастилу.

В. Смиренко турбувався не лише про технічне вдосконалення виробництва, а й про достатній освітньо-культурний розвиток місцевого населення. У Сидорівці діяли дві школи — реміснича і сільсько-господарська. Викладання у них велось винятково українською мовою.

Василь Смиренко дуже любив український театр і тому посприяв утворенню аматорського колективу на Сидорівському цукровому заводі. Цей театр був одним із найкращих в Україні. Керував ним відомий громадівець Йоїль Руденко. До трупи, крім місцевої молоді та робітництва, входили також: Михайло Старицький, Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич, Ганна Борисоглібська.

Був членом Київської Старої Громади ще з молодих років. У часи тиску на українську мову і культуру, Валуєвського циркуляра та Емського указу, мало яке українське видання на Наддніпрянщині виходило без допомоги Василя Федоровича. Він довгі роки підтримував перші всеукраїнські газети «Раду», «Громадську думку», часописи «Україна» і «Літературно-науковий вісник» та допомагав видавати за кордоном «Україніше Рундшау» і «Рутеніше рев'ю» для ознайомлення європейців з Україною.

Один із видавців «Київської старовини» Володимир Науменко засвідчував, що Василь Федорович передав на часопис понад 35 тисяч карбованців. З непідробним інтересом меценат стежив за діяльністю одного з перших українських видавництв «Вік», що одразу розпочало широку, як на той час, роботу і потребувало лише тимчасової матеріальної допомоги.

Коштом Василя Смиренка, але без розголосу, вийшло кілька видань «Кобзаря» Т. Шевченка. Допомагав також окремим письменникам, як наприклад, Михайлу Коцюбинському та Іллі Шрагові; за його матеріальної підтримки вели досліди і видавали праці Олександр Кістяківський і Павло Чубинський; на його

щорічну допомогу у 600 крб. Петро Ніщинський переклав «Іліаду», видану у Львові.

Василь Федорович допомагав Михайлові Драгоманову в еміграції у Швейцарії і дав йому кошти на друкарню. Подарував 100 тисяч карбованців золотом на будинок для Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Протягом багатьох років матеріально допомагав українському гуртку у Київській семінарії, що дало студентам змогу утримувати бібліотеку і конспіративну квартиру, розповсюджувати українську книжку серед селян і організовувати з'їзди колишніх студентів семінарії тощо. Василь Федорович опікувався громадським зібранням «Родина», «Товариством допомоги культурі і науці» і «Науковим товариством».

Василь Смиренко надавав кошти винятково на літературні та наукові, а не політичні завдання. Лише один раз він передав 500 крб. для організації замаху на Плеве.

Не маючи дітей, В. Смиренко, за порадою приятеля професора В. Антоновича, склав заповіт, у якому все майно, що оцінювалось до 10 мільйонів карбованців, залишав у користування дружині Софії Іванівні. Після її смерті воно мало піти на українські справи за розпорядженням комітету, власністю якого й стало те майно. Членами комітету були Володимир Антонович, Микола Лисенко, Володимир Науменко, Левко Смиренко, Леонід Смоленський та Ілля Шрага. Пізніше до комітету залучили небожа Смиренка Володимира Леонтовича, Михайла Грушевського, Петра Стебницького та Свгена Чикаленка.

В останні роки життя здоров'я Василя Федоровича погіршилось і Софія Іванівна намагалася всіляко оберігати його спокій. Особливо важкими для Смиренка були часи Першої світової війни. Він боляче переживав за Україну, її майбутнє, можливе поновлення утисків з боку влади, боявся знищення плодів його праці, передчував лихо.

Помер В. Смиренко, 7 грудня 1915 р. у Києві. Його поховали на Аскольдовій могилі.

Після його смерті Софія Іванівна, виконуючи волю чоловіка, дуже щедро видавала кошти на національні справи. Тоді, за домовленістю з удовою, для своїх потреб товариство купило друкарню Барського на Хрещатику. Тут планувалось друкувати

нову щоденну українську газету. Колишній редактор «Ради» В. Ніковський взявся наново організувати і редагувати газету, якій дали назву «Нова рада». Маєток у селі Сидорівні дружина заповіла на заснування сільськогосподарської садівничої школи імені Василя Смиренка.

СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ СТЕПАН ЙОСИПОВИЧ (1859 — 1938 рр.)



Український [мовознавець](#) і [педагог](#), визначний громадсько-політичний, культурний, економічний діяч [Буковини](#). Один із засновників [Музею визвольної боротьби України](#) у [Празі](#).

Народився у селі Немилові [Радехівського повіту](#) ([Галичина](#)) у селянській родині Йосипа Смаль-Стоцького та Катерини Карпової, мав 7 братів, сестер. Мати померла, коли Степану було кілька років. Спочатку вчився у сільській школі, у 1869–1874 рр. у «руській» (українській) гімназії Львова, у німецькій гімназії, після закінчення вступив на філологічний факультет Чернівецького університету.

У [1878–1884](#) рр. — учився у Чернівецькому, з 1882 р. — у Віденському (учень [Франьо Міклошича](#), у якого 1885 р. [габілітувався](#)) університетах — доктор слов'янської філології Віденського університету. Франьо Міклошич: «Один з перших західних мовознавців, що обстоював самобутність української мови, підтримував намагання галицьких українців оперти свою літературну мову на народній основі, був прихильником введення для українців латиниці» — «Енциклопедія Українознавства».

У [1885–1918](#) рр. — [професор Чернівецького університету](#), викладає українську та російську мову і літературу; друкуються монографії: «Руська правопись» (1891–1893 рр.); «Руська граматика» 1893; «Буковинська Русь. Культурно-історичний образок» 1897; «Шкільна граматика»; «Характеристика наукової діяльності І. Я. Франка» 1913; «Ідеї Шевченкової творчості» 1914; «Діди, батьки і внуки у Шевченка» 1918.

З [1921](#) р. — професор [Українського вільного університету](#) у [Празі](#). Дійсний член [НТШ](#) (з 1899), [ВУАН](#) (з 1918), [Слов'янського інституту](#) у [Празі](#) (з [1928](#)) та ін.

Один з керівників національно-культурного відродження Буковини. Противник [москвофільства](#), чимало спричинився до перемоги [народовців](#) на Буковині; голова студентського товариства «[Союз](#)» у Чернівцях (1879–1882 рр.), співзасновник товариств «[Народний Дім](#)», «[Буковинський Боян](#)», «[Руська Школа](#)» й інших, активний діяч «[Руської Бесіди](#)». Був дійсним членом [Слов'янського інституту](#) у [Празі](#).

[Іван Франко](#) у листі до [Михайла Драгоманова](#) 1890 р: «Оце приходилося побувати два рази у Чернівцях. Я там записався на лекції [Стоцького](#) і [Калужняцького](#), лекції обох цих професорів мені подобалися без порівняння ліпше, аніж лекції [Огоновського](#), — все це видно більш європейський метод науковий».

У 1892–1911 рр. посол від [національно-демократичної партії](#) до буковинського сейму (1904–1910 рр. - заступник маршала; довголітній член [Крайового Виділу](#) і [Крайової Шкільної Ради](#)), у 1911–1918 рр. - посол до [віденського парламенту](#).

Спільно з [Миколою Васильком](#) та іншими добився цілковитої рівноправності українців в адміністрації, політичному житті Буковини; завдяки його заходам, працям (він уклав першу шкільну граматичку української мови — 4 видання: 1893 р., 1907 р., 1922 р. і 1928 р.) введено (1893 р.) [фонетичний правопис](#) у середніх школах Буковини, розбудовано українське (зокрема середнє) шкільництво. «Руську граматичку» розробляв з професором [Гартнером](#); вперше побудовано на фонетичному правописі [Євгена Желехівського](#) — відомого лексикографа з Галичини (так звана «[желехівка](#)» містила абетку з 34-х літер).

[В'ячеслав Будзиновський](#) згадував, що під час першого прочитання творів Василя Стефаника професор Степан Смаль-Стоцький заплакав і сказав: «Я цікавий, яке вражіння зробить на Поліно (так називали [Осипа Маковея](#) через сталеві нерви)».



Степан Смаль-Стоцький зі своїм онуком [Юрієм Луцьким](#) у Празі, 1937

В економічній ділянці як голова «Руської Каси» та «[Селянської Каси](#)» (з 1903 р.) намагався розбудувати українську кооперацію; невдача на цьому відтинку спричинила [1910](#) р. розбиття українського громадського життя на Буковині, послаблення політично-громадської діяльності С.Смаль-Стоцького. «Селянська каса» 1912 р. об'єднувала 174 кооперативи, наступного налічувала 149 кредитових кооперативів з майже 19 тисячами їхніх членів. На зростання українського національного руху на Буковині вплинула його наукова (серед інших у праці «Буковинська Русь», 1897, Смаль-Стоцький змальовує історію Буковини у зв'язку з [Галицько-Волинською державою](#) й іншими українськими землями), публіцистична (багаторічний співредактор газети «Буковина», редактор газети [«Руська Рада»](#)), педагогічна діяльність.

Під час першої світової війни як діяч [Союзу Визволення України](#) вів культурну працю у таборі українських полонених у [Рапштаді](#); у 1917 р. - голова Бойової Управи [Січових Стрільців](#). У 1919 р. - посол [ЗУНР](#) у Празі, де жив до смерті; крім праці в [УВУ](#), голова Музею Визвольної Боротьби, перший голова Української Могилиянсько-Мазепинської АН. У Празі як посол ЗУНР перебував під наглядом радянської розвідки, яка представляла у ЦК КП(б)У «агент-матеріал» з приводу діяльності посла. В одному з листів «Петлюровський посол Смаль-Стоцький о Советской Украине», йшлося про його думку щодо України, як самостійної держави — можлива лише тоді, коли замість УСРР буде Українська Народна Республіка. За такі думки йому було навішено ярлики «українського націоналіста», «сепаратиста», «петлюрівця».



Могила Смаль-Стоцького у Кракові (Раковицький цвинтар, гробівець Смаль-Стоцьких)

У 1921 р. починає працювати у щойно відкритому Українському вільному університеті. Увійшов до складу викладачів філософського факультету, читав курс «українська мова в сім'ї слов'янських мов», проводив семінар з творчості Т. Г. Шевченка.

Восени 1921 р. колегія професорів філософського факультету обрала його деканом, бо [С.Рудницький](#), який досі займав цю посаду, виїхав до Відня.

Увійшов до першого складу дійсних членів УАН як позаштатний академік історично-філологічного відділу, обраний також членом правління Академії. Брати участь в організації УАН йому не довелося, бо не зміг приїхати з Буковини до Києва.

Як мовознавець Смаль-Стоцький після студій про аналогію в історії української іменної відміни написав разом із [Т. Гартнером](#) «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» (1913), де доводив, що українська мова постала безпосередньо з праслов'янської, а ідея прасхідньо-слов'янської мови позбавлена ґрунту. Цей погляд боронив і пізніше, особливо у праці «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов та їх взаємне споріднення» (1925, 1927).

Викладав українську мову та літературу і у [Варшавському університеті](#). Не втрачав зв'язків з ВУАН, надсилав свої статті, розвідки, друкувався у академічному часописі «Україна» (головний редактор [М.Грушевський](#)).

У 1930 р. відбувся перший з'їзд слов'янських філологів, брав участь і Смаль-Стоцький. Вченого обурило, що УАН не послала на форум своїх представників.

Різно виступив проти поглядів [В. Ганцова](#) на формування української мови з двох говіркових груп, північно- і південноукраїнської.

Виразні перебільшення (наприклад, твердження про особливу близькість української і сербської мов, заперечення дифтонгів у північноукраїнських говірках) перешкождали прийняттю багатьох слушних ідей Смаль-Стоцького.

В останні роки життя зосередився на іманентній інтерпретації творів [Шевченка](#), у свідомому відриві від історичного й літературного розвитку («Т. Шевченко. Інтерпретації», 1934–1936 та інші статті). Позитивістична фразеологія сполучалася у мовознавчих і літературознавчих працях Смаль-Стоцького з національною романтичною ідеологією.

Серед учнів — мовознавець, педагог, методист [Микола Равлюк](#).

Похований на [Раковицькому цвинтарі](#) Кракова.

Родина: У серпні 1885 р. одружився з Емілією Заревич, дочкою пароха [Рожнова](#). Їх син, [Роман](#) також став мовознавцем і громадським діячем.

СТАРІЦЬКИЙ МИХАЙЛО ПЕТРІВЧИЧ (1840 — 1904 рр.)



Український [письменник](#) ([драматург](#), [прозаїк](#)), театральний і культурний і громадський діяч, [поет](#).

Михайло Петрович Старицький народився 2 грудня (14 грудня за новим стилем) 1840 р. у селі Кліщинці [Золотоніського повіту](#) на Полтавщині (тепер — Черкаська область). Походив зі шляхетського роду. Батько, Петро Іванович, відставний [ротмістр](#), помер, коли хлопцеві було вісім років.

У 1852 р. померла і мати — Анастасія Захарівна. Вона походила з родини [Лисенків](#). Залишившись сиротою, Михайло виховувався у родині свого дядька — Віталія Романовича Лисенка, батька композитора [Миколи Лисенка](#).

У 1851–1856 рр. хлопець навчався у Полтавській гімназії, яка була на той час однією з найкращих.

У 1858 р. Михайло Старицький разом з Миколою Лисенком вступає до [Харківського університету](#), а у 1860 р. переводиться на фізико-математичний факультет [Київського університету](#).

У 1861 р. повертається до рідного села, щоб вступити у володіння батьківською спадщиною.

У 1862 р. одружився із сестрою Миколи Лисенка Софією Віталіївною.

У 1864 р. повертається до Київського університету, але навчається вже на юридичному факультеті. У 1865 р. закінчує навчання у Київському університеті.

У 1871 р. оселився у Києві. Увійшов у творчу співпрацю з Миколою Лисенком — вони спільно організували «Товариство українських сценічних акторів».

Старицький записував народні пісні, які потім видавав в обробці Миколи Лисенка, писав лібрето до Лисенкових опер («Гаркуша», «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Утоплена»).

Під тиском імперської влади Старицький змушений був у 1878 р. емігрувати на деякий час за кордон. Повернувся в Україну у 1880 р. й знову розгорнув видавничу і театральну діяльність. У 1883 р. Михайло Старицький став керівником і режисером першої об'єднаної української професійної трупи. У 1883 - 1884 рр. - видавав український альманах «Рада» (вийшло два випуски).

У 1885 р. через низку причин залишив трупу корифеїв і заснував нову з молодих акторів. З 1895 р. залишив театральну діяльність і цілком віддався літературній творчості.

Помер у Києві 27 квітня 1904 р., похований на Байковому кладовищі.

Перші твори Старицького були надруковані у [1865](#) р. Старицький був справжнім учителем молодих українських письменників і відіграв велику роль в організації літературного і громадського життя у 1890-х рр.

Михайло Старицький переробляв п'єси інших авторів та інсценував прозові твори переважно у той час, коли він очолював об'єднану українську професійну трупу. Так були написані «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба», «Циганка Аза», «Чорноморці», [«За двома зайцями»](#) та інші.

Поетичну творчість Старицький розпочав перекладами з [Олександра Пушкіна](#), [Михайла Лермонтова](#), [Миколи Некрасова](#), [Генріха Гейне](#), [Джорджа Байрона](#), [Адама Міцкевича](#), [Мартіна Андерсена-Нексе](#), сербських пісень та ін.

Одночасно писав оригінальні поезії, друкуючи їх у [галицьких](#) періодичних виданнях. У Києві були надруковані [казки](#) у його перекладі (псевдонім М. Старченко) М.

Андерсена (1873), [сербські народні думи і пісні](#) (1876), збірка поезій «З давнього зшитку. Пісні і думи» (1881 — 1883) та інші.

Значною подією було видання «Гамлета» [Вільяма Шекспіра](#) у перекладі Старицького (1882).



На відкритті пам'ятника [Івану Котляревському](#) у [Полтаві](#), 1903 рік.
Зліва направо: [Михайло Коцюбинський](#), [Василь Стефаник](#), [Олена Пчілка](#), [Леся Українка](#), [Михайло Старицький](#), [Гнат Хоткевич](#), [Володимир Самійленко](#)

Основне місце в оригінальній поетичній спадщині Старицького посідає його громадянська лірика з виразними соціальними («Швачка»), патріотичними («До України», «До молоді») мотивами, з оспівуванням героїчного минулого («Морітурі») чи протестом проти царизму («До Шевченка»). Окрема частина поетичної творчості письменника — його інтимна лірика («Монологи про кохання»). Деякі ліричні поезії Старицького стали [народними піснями](#) («[Ніч яка, Господи](#)

[місячна, зоряна](#)», «Ох і де ти, зіронько та вечірня», «Туман хвилями лягає»).

Великий внесок зробив Старицький в [українську драматургію](#). Почавши з інсценізацій прозових творів та переробок малосценічних п'єс, Старицький написав багато оригінальних драматичних творів, найсильніші з них соціальні драми: «Не судилось» (1881), «У темряві» (1893), «Талан» (1893).

Значну популярність здобула драма «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1890). Особливе значення мають його історичні драми: [«Богдан Хмельницький»](#) (1897), «Маруся Богуславка» (1899). В історії української драматургії Старицький відзначається як видатний майстер гострих драматичних ситуацій і сильних характерів.

В останні роки свого життя, попри хворобу, Старицький написав історичний роман «Оборона Буші» (1894), романи «Перед бурей» (1897), [«Молодість Мазепи»](#) (1898), «Разбойник Кармелюк» (1903) та інші [російською мовою](#).

СТЕПНЯК - КРАВЧІНСЬКИЙ СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1851 - 1895 рр.)



Революціонер-народник, письменник, українського походження, що писав [італійською](#), [англійською](#) і [російською](#) мовами, псевдонім Степняк

Його батько, Михайло Тадейович, за національністю був білорусом, служив військовим лікарем. Мама, Любов Яківна, українка, передала дітям любов до рідної пісні, поезії «природи краю».

Дитинство минуло в [Олександрії](#), [Слисаветграді](#), [Умані](#). Закінчив Михайлівське артилерійське училище у [Петербурзі](#) (1870 р.), там же навчався у Лісовому інституті (1871–1873 рр.).

Був членом гуртка [чайковців](#), одним з ініціаторів «ходіння у народ», фундатором партії [«Земля і воля»](#). У 1874 р. був заарештований, після втечі виїхав за кордон. Брав участь у національно-визвольному повстанні у [Герцеговині](#) (1875 р.), повстанні [анархістів](#) в італійській провінції [Беневетто](#). У травні 1878 р. повернувся до Петербурга, де 4 серпня 1878 р. кинджалом-стилетом вбив шефа жандармів, генерал-лейтенанта, члена Державної ради [Мезенцева](#) і наприкінці того ж року вимушений був [емігрувати](#).

У Росії Кравчинського оголошують державним злочинцем, у донесеннях він значився як найнебезпечніший керівник революціонерів у Петербурзі. Переслідувався він поліцією Росії й за кордоном. Тож на чужині Кравчинський з конспіративною метою стає Степняком. Цей літературний псевдонім вперше з'явився у 1881 р. під публікаціями нарисів з майбутньої книжки «Підпільна Росія» в одній з італійських газет. З цим прізвиськом і був відомий за життя в Європі та Америці.

За океаном Степняк читає студентам Бостона, Чикаго, Вашингтона лекції про Л.Толстого, І.Тургенєва, революційний рух у Росії, сибірські заслання. Грошей, які він заробив за лекції, вистачило, щоб заснувати Фонд вільного російського друку. Це дозволило друкувати і закупувати революційну літературу для Росії.

Від 1884 р. жив у [Лондоні](#). Був особисто знайомий з [Ф. Енгельсом](#), Г.В. Плехановим, [Е. Л. Войнич](#), [І. Я. Франком](#). Для видання й розповсюдження нелегальної літератури заснував «Фонд вільної російської преси». Автор публіцистично-історичних і літературних творів, присвячених російському революційному рухові, чим спричинився до інформації про нього на Заході.

Цікавився [Т. Шевченком](#) і пропагував на Заході його твори та інших письменників. Листувався з [М. Драгомановим](#) та іншими.

23 грудня 1895 р. Степняк-Кравчинський загинув, випадково потрапивши під потяг. Степняк, за звичаєм задумавшись, переходив через колію залізниці, на нього наскочив поїзд, і він був убитий на місці.

Відкрито було музей Сергія Степняка-Кравчинського в його рідному селі Новий Стародуб, за ініціативи літературознавця Євгенія Таратута. Відкрили його у липні 1976 р. Як пише Григорій Гусейнов у своїй книжці «Незаймані сніги», на той час це була подія всеукраїнського масштабу, на яку навіть завітав Павло Загребельний. Євгенія Олександрівна свого часу спілкувалася з Войнич, а тому надала музею чимало цікавих експонатів, подарувала місцевій бібліотеці чимало книжок. Із часом приміщення з колонами передали церкві, експонати — школі.

Видав книги публіцистичних нарисів «Підпільна Росія» (1881), «Російські грозові хмари», «Росія під владою царів» (1885), які перекладались на інші мови; художні твори «Андрій Кожухов» (1889) та «Домік на Волге» (1896).

СТЕФАНОВИЧ ЯКІВ ВАСИЛЬОВИЧ (1854 – 1915 рр.)



Революціонер-народник, брат Олімпу Стефановича. Кличка «Дмитро».

Народився у селі Деπτівці. За походженням син священника. У 1875 р. був виключений з Київського університету. З 1875 р. належав до київського кружка бунтарів, 11 червня 1876 р. брав участь у замаху на шпигуна Гориновича в Одесі. У 1877 р. спробував організувати повстання селян у Чигиринському повіті Київської губернії. У вересні 1877 р. був заарештований, але у травні 1878 р. Стефановичу вдалося втекти за кордон.

У 1879 р. повернувся у Росію, став членом революційних організацій «Земля і воля» і «Чорний переділ». У січні 1880 р. знову виїхав за кордон, але вже у 1881 р. повернувся. Після повернення став членом Виконавчого комітету організації «Народна воля». У 1882 р. був заарештований і судом Особливої присутності Урядового Сенату на процесі 17-ти народовольців засуджений до 8 років каторги на річці Кара. У 1891 р. вийшов на поселення в Якутську область. Помер 1 квітня 1915 р. у Чернігівській губернії. У в'язниці, за пропозицією Плеве, написав записки про російську еміграцію.

З спогадів Л. А. Тихомирова: «Він з'явився у Чигиринському повіті в якості нібито таємного посланця від самого Царя і бродив між тамтешніми козаками і селянами, намагався підібрати у народі відповідних осіб і, ознайомившись з ними, відкривав їм свою велику місію. Він говорив, що Цар стоїть за народ і хотів би віддати йому всю землю і всю волю, але нічого не у змозі зробити, тому що оточений панамі, які його вб'ють, якщо він надумає не тільки здійснити, але навіть виявити такі наміри. Тому він нібито вирішив шукати допомоги самого народу. Для цього він розіслав по Росії своїх посланців, один з яких і є він, Стефанович. Завдання полягає в тому, щоб утворити у народі збройні дружини, які, коли їх збереться достатня кількість, повинні почати повстання проти панів і влади. Тоді і Цар з'явиться відкрито до народу і зробить переворот всього ладу, нині пригнічувала його.

Промови Стефановича порушили довіру. Потрібно сказати, що у нього були видатні здібності для виконання взятої на себе ролі. Він навіть і по зовнішності чудово до неї підходив, особливо у місцевостях малоросійських. Він сам був малоросом, звичайно, прекрасно говорив по малороські і глибоко розумів народну психологію. Вийшов він, пам'ятається, з середовища тамтешнього духовенства. Високий, м'язистий, він мав розумний малоросійський тип з відтінком «хитруна» і «собі на умі», а це анітрохи не шкодить у думці малоросійського селянина. Я навіть скажу, що у нього був деякий відбиток єзуїтства, але це щось вже теж швидше вигідне у малоросійському середовищі, де дуже своєрідно поєднуються простодушність і хитрість. Стефанович умів помовчати, а малоруси кажуть: «Хто мовчить, той двох навчить». Але Стефанович умів також і поговорити, якщо не

трибунно, то з відтінками надзвичайною щирості, умів влізти в душу людини і узгоджуватися у своїй промові з індивідуальністю його. Він був по натурі чудовий актор, входив у свою роль і начебто сам вірив тому, що говорив.

Пізніше мені довелося познайомитися з ним досить близько, і я звернув увагу на дивну і неприємну його рису: він був надзвичайний брехун і брехав навіть без потреби, наче з якогось задоволення обдурити людину, навіть якщо б обман повинен був негайно виявитися. Дивиться, наприклад, з віконця і каже: «А ось іде Н.Н.», якого, ті, що сиділи у кімнаті, дуже бажали бачити. Але Н. Н. не приходив, а через деякий час Стефанович оголошував, що він просто пожартував і що ніякого Н.Н. не було. Не було ні найменшої можливості розрізнити, коли він говорив правду і коли обманював.

Потрібно сказати, що він був дуже розумний, з надзвичайно практичною складкою, швидко розбирався в обставинах всякого справи, умів добре зрозуміти людину, з якою стикався, добре засвоював всякий життєвий досвід. У нього була жива уява, схильна до широким задумам, і в той же час сильна воля і наполегливість. У житті змовника легко дуже скоро підмітити, наскільки людина холонокровна у небезпеці, і у цьому відношенні я оцінюю Стефановича дуже високо. Думаю, що нелегко він міг розгубитися.

Взагалі, всі його здібності дуже підходили до самозванства. Я легко уявляю собі, що він за надобності міг прийняти дуже величній вигляд, міг і розжалобити слухачів описом пригніченого становища Царя. Як би там не було, справи у нього йшли успішно. За загальним планом, потрібно було, щоб бажані спочатку записалися у дружини. Потім передбачалося їх збирати і озброювати. Стефанович роз'їжджав по повіту, і у нього записалися вже 12 000 чоловік. Їздив він і у Київ. Не знаю, чи почав він уже заготовляти зброю, але підприємство його стало нарешті відомо поліції. Він був заарештований. Заарештовано було і безліч тих, хто записався у дружини, а з найближчих співучасників Стефановича був захоплений Боханівський.

Подробиць цього краху я не пам'ятаю. Знаю лише, що кращі (у революційному сенсі) із заарештованих козаків, звичайно, небагато - двоє-трьох, - були дуже ображені і засмучені, коли дізналися, що Стефанович їх обманював. Вони вірили у нього,

вірили, що і він добре до них ставиться, а виявилось, що він заманював їх обманом. «Ми б і так пішли на повстання, якби він відкрив нам правду», - говорили вони.

Стефанович та Боханівський перебували у київському тюремному замку. Справа була неабияка: за нього могла загрожувати і смертна кара. Зрозуміло, в ув'язнених негайно зав'язалися стосунки з «волею». У той час підкуп тюремної варти був неважкий. А Стефанович дуже швидко розташував до себе серця в острозі. Він умів бути привабливим і симпатичним і зійшовся навіть з самим наглядачем. Він теж був з «хохлів», і Стефанович йому дуже сподобався, а сама чигиринская затія вражала його широтою задуму і спритністю виконання. «Ех, Яків, Яків, - говорив він у пориві почуття, - тобі б треба міністром бути, а не в острозі сидіти». Від надміру почуттів він навіть на «ти» перейшов.

Спроба втечі представлялася зовсім неможливою інакше як при пероведенні своїх людей в острог. Найобережніших службовців не можна підкупити на таку небезпечну справу, після якого співучаснику доводилося б і самому втекти за кордон. Провести ж свою людину хоча і було мислимо, але вимагало якогось невизначено довгого часу, та й взагалі представляло щось жахливо складне. Один з землевольців, Михайло Фроленко, вирішив питання найпростішим способом, правда, за допомогою щастя.

Фроленко пішов на ринок як пошукач роботи. Він розраховував, що, може, знадобляться робочі для острогу, і не помилився. Через кілька днів прийшли наймати на якусь справу в острог. Фроленко був і фізично досить сильний, і знав потрошку різні галузі праці, в деяких був взагалі дуже кмітливий. Почавши роботу у в'язниці, він сподобався і своїм тихим характером, і уважністю до справи, а тим часом якраз знадобився служитель по камерах арештантів - те, що і потрібно було йому. Він, звичайно, негайно погодився вступити на це місце. Інше пішло у нього як по маслу. Він підробив ключі до камер Стефановича та Бохановського, припас для них костюми службовців у в'язниці, видивився шлях для втечі, підготував способи перелізти через стіну, і потім обидва вязнів благополучно втекли. Сам Фроленко теж зник. Ця втеча тоді наробила багато шуму і належала до числа найбільш спритних і незвичайних.

Товариші переправили Стефановича та Бохановського за кордон, де останній залишився назавжди, працюючи укладачем у російських друкарнях. Коли я з ним познайомився, він був прекрасним укладачем і метранпажем. У цей час він був людиною досить відомою і Галині Чернявській, теж з півдня. Що стосується Стефановича, він ще найжджав до Росії, а за кордоном близько зійшовся з гуртком Плеханова.

У 1881 р. він близько зійшовся з виконавчим комітетом «Народної волі» другого, нового складу.

Після царевбивства 1 березня 1881 р. із за кордону до Росії рушили багато емігрантів, деякі дуже невдало. Так, Микола Морозов був заарештований при самому переході кордону. Але взагалі в еміграції стало таке відчуття, що недобре сидіти склавши руки на чужині, коли в Україні відбуваються великі події. Вони погано уявляли собі стан справ у Росії, вважаючи, що після 1 березня революційний рух спалахне з особливою силою. У той же час вони знали, як постраждав виконавчий комітет, і вважали, що російській революції потрібно підкріплення новими силами. Останнє було абсолютно справедливо. Але, що стосується революційного руху, то він, навпаки, надзвичайно послабшав. Урядова боротьба проти нього була поведена надзвичайно енергійно, і додатково поліція знайшла нечувано вправного керівника в знаменитому Судейкіну. Тим часом у суспільстві посилювалися настрої не тільки антиреволюційні, але навіть прямо реакційні. За таких умов основна народовольча ідея - державний переворот шляхом змови - ставала практично нездійсненним мрією; дія ж шляхом виключно терористичним було, по-перше, дискредитовано тією обставиною, що успішне царевбивство не дало рішучих ніяких корисних для революції результатів, навіть навпаки, по-друге, терор став фактично вкрай скрутним внаслідок загибелі безлічі терористів, послаблення підтримки суспільства і надзвичайного посилення поліцейської охорони. У загальній складності народовольство втрачало під ногами ґрунт.

На довершення всього у виконавчому комітеті загинули всі найбільш видатні діячі минулого.

Його склад необхідно було поповнити і у той же час ніким було поповнювати. Склад виконавчого комітету «Народної волі» завжди підтримувався за системою кооптації, тобто не виборами

партійними, а залученням нових членів самим же комітетом. Після 1 березня залишки колишнього комітету з'їхалися до Москви і першим ділом повинні були поповнити свій явно недостатній комплект. Але людей досить придатних було так мало, що на з'їзді так і формулювали: «Потрібно приймати по пониженому цензу». Так і зробили, тому що інакше й не можна було нічого зробити. Але коли обставини стали набагато важче колишніх, тобто, значить, вимагали людей більш сильних і великих, знижений ценз, зрозуміло, не міг створити нічого революційно путнього.

Загалом, обставини були вкрай погані і не обіцяли нічого доброго. Чисельно революційні сили приєднувалися до «Народної волі», але якісно були погані.

Стефанович був у числі емігрантів, що з'явилися з-за кордону на допомогу революції. Це був порив, звичайно, благородний, але абсолютно даремний. Його прийняли у члени комітету, і він міг особисто побачити, як слабкий якісно його склад. Тоді з людей великих залишалися тільки Марія Миколаївна Оловенікова, вдобавок хвора, та Савелій Златопольский. Оловенікова скоро виїхала за кордон, почасти через хворобу, а більш за все тому, що бачила повну пустопорожню «діяльності» комітету і невисокий складу його, та й всю російську обстановку, яка виключала можливість чогось значного революційного. Її відпустили, давши їй доручення організувати за кордоном друкований орган партії.

Стефанович, при своєму розумі, швидко побачив, що ніякої справи у комітету немає. Все зводилося до біганини по гуртках молоді, а найбільше - втечі від поліції. Постійно «провалювалися» то той, то інший, у зв'язку з цим та іншим доводилося міняти паспорти, міняти квартири, навіть зовсім виїжджати в інші міста. Я тоді три рази якимось дивом уникав арешту, а Оловенікова прямо втекла з квартири, помітивши випадково бороду сищика, який сховався за шафою. Цю квартиру поліція захопила, але Марія Миколаївна встигла врятуватися. Це було у Москві.

Стефанович, нічим товариським не зв'язаний із комітетом і бачачи нікчемність народовольчеських організацій, задумав було зробити перебудову взагалі революційної організації або, точніше, її дійсного центру. Цю думку свою він відкрив мені,

пропонуючи заснувати новий таємний комітет з трьох осіб: себе, мене і Людвіга Варинського. Варинській був найпомітнішим і дійсно блискучим членом польського «Пролетаріату». Стефанович пропонував, що він діятиме серед народників-землевольців, я - серед народовольців, Варинській у «пролетаріату», і, склавши таємний вищий центральний комітет, будемо направляти до однієї мети ці три організації.

Цей проект був для мене, звичайно, неприйнятний, бо складав би підступний вчинок стосовно виконавчого комітету. Я так і сказав Стефановичу, що це неможливо, що я свою організацію обманювати не стану. Так ця його єдина ідея, до якої він додумався у тодішній беззмістовній революційній штовханині, і лишилася без наслідків. Він жив як усі, відвідував збори невідомо навіщо. Єдина цікава річ, тоді з'явилася і на яку він звернув увагу, був проект «Християнського братства» якогось Гусєва, зовсім у смаку Стефановича

..Я також бачився з Гусєвим, який запропонував утворити фірму «Християнського братства», на перший час хоча б фіктивну, і від його імені звернутися до сектантів з посланням «Християнського братства» відповідного змісту. Стефанович, я і Гусєв редакували це послання, яке складено було, по суті, Гусєвим. Він добре засвоїв склад таких послань. Навіть і свою звичайну промову він пересипав церковнослов'янськими виразами і зворотами і легко цитував тексти Писання.

У цей час Народовольча друкарня була вже влаштована у Москві. Вона надрукувала це послання, і Стефанович доставив його Гусєву. Не знаю, хто з них раніше попався, але скоро були заарештовані і той і інший. При арешті у Стефановича була захоплена між іншим і пачка цих послань. Втім, заарештований він був не з цього приводу. Він уже кілька разів помічав, що за ним стежать шпигуни, і уявляв, ніби збивав стеження з пантелику, але, звичайно, помилявся. Пробувши досить довго за кордоном, люди відвикають від мистецтва боротися з поліцейською стеженням. А Стефанович й раніше, діючи більше в народі, навряд чи міг виробити в собі це мистецтво.

Таким чином, Стефановичу знову довелося потрапити у в'язницю. Подальше життя його мені вже невідоме. Я у 1882 р. сам емігрував і втратив Стефановича з виду. Пам'ятаю тільки, що він зносився з в'язниці з плеханівцями, так як у мене була навіть

неприємна історія з Плехановим через якогось листа Стефановича, нібито перехопленого народовольцями. Я ні найменших зносин з російськими народовольцями не мав тоді, а Плеханов цьому ніяк не хотів повірити. Не знаю, що це був за лист; ймовірно, тут були якісь штуки Дегаєва, який зробив шпигуном Судейкина.

На суд Стефанович, мені здається, так і не потрапив. Його «чигиринська справа», де судили обдурених ним козаків (втім, всього 60 чоловік з декількох тисяч), розбиралася ще у 1879 р., без головного винуватця. Участь же самого Стефановича, здається, вирішилася адміністративно. Мені казали, що у газетах було повідомлення про смерть Стефановича вже у 1915 р., під час світової війни, десь на Україні. Він, повідомлялося, дуже гаряче стежив за ходом війни і, вмираючи, висловлював жаль, що не побачить її результатів».

СТУДІНСЬКИЙ КИРІЛО ЙОСИПОВИЧ (1868 — 1941 рр.)



Український [філолог](#) - [славіст](#), [літературознавець](#), [мовознавець](#), [фольклорист](#), [письменник](#), громадський діяч. Онук [Степана Качали](#), дядько Володимира, Климентія, [Романа Слюзарів](#). Доктор філософії (1894), член [ВУАН](#) (з 1929 р., з якої виключений у 1934 р. «за контрреволюційну діяльність», у 1939 р. відновлений у членстві). Псевдоніми і криптоніми — К. Вікторин, І. Лаврін, К. Зорян, В. Кость, К. С. та ін.

У 1923–1932 рр. — голова [НТШ](#) у [Львові](#). У жовтні 1939 р. був головою [Народних зборів Західної України](#), а в 1940 р.-депутат [Верховної Ради УРСР 1-го скликання](#). Був примусово

вивезений зі Львова більшовиками, загинув за невідомих обставин.

Народився у селі Кип'ячці [Тернопільського повіту](#) у священичій родині.

Навчався у [Львівському](#) й [Віденському](#) (учень [Ватрослава Ягіча](#)) університетах.

Від вересня [1894](#) до червня [1895](#) рр. здійснював наукові пошуки у бібліотеках університетів у містах [Київ](#) і [Санкт-Петербург](#) (нині [РФ](#)), повернувся до Львова, де вчителював у гімназії.

Після студій на дослідницькій праці в [Берлінському Університеті](#) (під керівництвом [Александра Брюкнера](#)); [1897](#) — [1899](#) рр. - [доцент Краківського університету](#), [1900](#) — [1918](#) рр. і [1939](#) — [1941](#) рр. - професор Львівського Університету ([1939](#) — [1941](#) рр. — його проректор).

Був одним з керівних членів [Християнсько-Суспільної Партії](#) та співредактором її органу «Руслам», у [1905](#) — [1914](#) рр. - член [Крайової шкільної ради](#). Від кінця XIX ст. співпрацював із [«Просвітою»](#) у [Львові](#), референт-редактор (із [Іваном Франком](#)) видань товариства.

Під час [польсько-української війни 1919](#) — [1920](#) рр. інтернований у [Баранові](#), [Домб'ю](#).

У [1916](#) — [1920](#) рр. - голова Учительської Громади, у [1921](#) — [1922](#) рр. — голова [Української Національної Ради](#).

Кирило Студинський товаришував із [Богданом Лепким](#), [Петром Франком](#) та іншими, листувався з Володимиром Антоновичем, Александром Брюкнером, [Андрієм Чайковським](#) та ін.

Діяч НТШ: довголітній директор Філологічної Секції і ([1923](#) — [1932](#) рр.) голова НТШ (встановив близькі зв'язки з [ВУАН](#) у [Києві](#), однак, захопившись розвитком науки у [УРСР](#) у [1920-их](#) рр., некритично поставився до політики радянської влади).

[22 травня](#) 1924 р. К. Студинський був обраний позаштатним академіком на кафедрі давнього українського письменства історично-філологічним відділом, а 23 червня це обрання затвердило Спільне зібрання ВУАН. У рекомендації М. Грушевський підкреслює громадянську мужність К. Студинського: «Коли з початком 1919 р. польські власті зажадали

від нього присяги на вірність Польщі, котрій не признано тоді галицької землі, — він відказався від зложення присяги, за що його двічі ув'язнено та інтерновано в Паранові і Домб'ю під Краковом, де просидів півроку, відобрано платню і счеркнено з професорських каталогів».

Працював у комісії з укладання [українського правопису \(1928 р., м. Харків\)](#).

Кругозір К. Студинського був надзвичайно широким, оскільки його хвилювали не лише місцеві галицькі проблеми, а й проблеми цілої України, яка в цей час переживала «голодні роки». Створений та очолений за кордоном М. Грушевським «Комітет допомоги голодній Україні» мав свій Крайовий комітет у Галичині, котрий очолював К. Студинський.

У 1927 р. К. Студинський разом з М. Кордубою, Ф. Колесою й О. Макарушкою репрезентували НТШ на відзначенні у Києві сторіччя з часу виходу збірки українських пісень М. Максимовича. М. Грушевський, у своєму вступному слові, так характеризує завдання перед даною комісією та місце у ній К. Студинського, як голови НТШ: «Комісія Західньої України поставила своїм завданням увійти у можливо живі і діяльні зносини з науковими установами і поодинокими ученими не тільки тих частин Західньої України, які містяться в межах Української Радянської Республіки, але й тих, що захоплені окупацією — польською, румунською й чеською. Сьому завданню політичні кордони і тяжкі, не полагождені ще наслідки Світової війни ставили особливі труднощі. Але вони успішно поборюються завдяки живому спочуттю і співділанню в сім єднанню наукових сил обох частин нашої землі, що виявляє особливо наш західно-український науковий осередок — наша львівська безтитульна, але многозаслужена і славна в розвою української науки Західно-Українська Академія Наук — «Наукове Товариство імени Шевченка», котрої нинішній голова академик Кирило Осипович Студинський бере безпосередню діяльну участь в організації занять Комісії Західньої України — є її фактичним спів провідником».

Під час приєднання Західної України до УРСР був обраний у жовтні [1939 р.](#) головою [Народних Зборів Західної України](#), у [1940 р.](#) — депутатом Верховної Ради СРСР. На цих постах

врятував своїми клопотаннями багатьох українців від радянських репресій.

Під час евакуації радянського війська зі Львова у червні [1941](#) р. вивезений і помер за не з'ясованих обставин, за однією з версій — застрелили конвоїри під час бомбардування санітарного поїзда біля м. [Тернопіль](#). [Наталя Полонська-Василенко](#), натомість, згадує про те, що бачила його у Києві на бульварі Шевченка «в останніх днях червня, або у перших липня» поряд із наповненим валізами авто і мала з ним коротку розмову, під час якої він розповів, що його вивезли зі Львова і мають везти до Уфи, куди він потім так і не дістався.



Пам'ятник академіку, мовознавцю, літературознавцю, фольклористу Кирилові Студинському біля школи у селі [Кип'ячка](#)

К.Студинський автор понад 500 праць головно з літературознавства, в яких застосовував здебільшого соціологічний і порівняльний методи, зокрема у працях з **полемічної літератури**: «Пересторога» (1895); «Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.» (1900); «Антиграфі, полемічний твір [М. Смотрицького](#)» (1925) та ін.

З культурно-літературного руху у Галичині: («Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza» (1896, український переклад [1910](#)), «Кореспонденція Якова Головацького» (2 т., [1905](#) — [1909](#)), «Копітар і Зубрицький» (1918), «Матеріали до історії культурного життя в Галичині в [1795](#) — [1857](#) рр.» (1920) та ін.

З фольклору: «Лірники» (1894).

Про зв'язки Галичини з Наддніпряниною: «До історії взаємин Галичини з Україною» (1906), «З листів П. Куліша до Ом. Партицького» (1908) й ін.

З української літератури XIX ст.: «Котляревський і Артемовський» (1901), «Літературні замітки» (1901), «В п'ятдесятілітє смерти Т. Шевченка» (1911) та ін.

Про українсько-польські взаємини: «Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831 — 1848» (1908), «Листи мін. Флоріяна Земляковського до єп. Івана Ступницького» (1908) й ін.

Автор поезій, оповідань, які друкувалися в українських журналах і пресі під псевдонімами К. Вікторин, І. Лаврін, К. Зорян й ін. У 1993 р. у Кип'ячці відкрито пам'ятник Кирилу Студинському (скульптор — І. Мулярчук). У селі діє кімната-музей. Ім'ям Студинського названо вулиці у [Тернополі](#), [Львові](#) та інших містах.

ТЕМНИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ (1879 — 1938 рр.)



Український громадсько-політичний діяч, голова [УСДП](#) у 1914–1920 рр., міністр закордонних справ [УНР](#) у 1919 р., [правник](#), [публіцист](#). Брат [Омеіяна Темницького](#), двоюрідний брат [Мирослава Січинського](#).

Народився Володимир Темницький у с. [Хлопівка](#), (тепер — [Гусятинський район, Тернопільської області](#)) у родині місцевого священика [Темницького Миколи](#). Зі студентських років

брав активну участь в українському політичному русі, член [УСДП](#) Галичини (її голова у 1914–1921 рр.).

Дитячі роки пройшли у [Хоросткові](#). Навчався у гімназіях Коломиї, Золочева, у Краківському, Віденському, [Львівському університетах](#). Співзасновник організації [«Молода Україна»](#) (1900–1902 рр.), редактор її [однойменного часопису](#). Разом з [Михайлом Галуцинським](#), [Євгеном Косевичем](#) та іншими студентами з 1899 р. домагався заснування Українсько-Руського університету у Львові. Апогеєм боротьби «Молодої України» за український університет стало віче українських студентів 19 листопада 1901 р., яке завершилося походом вулицями міста зі співами [«Ще не вмерла Україна»](#) та [«Не пора»](#). За це ректорат Львівського університету схвалив рішення виключити Володимира Темницького та Євгена Косевича (організаторів виступів) з університету. У відповідь 583 студенти заявили про припинення навчання у Львівському університеті (загалом у цьому закладі тоді навчалося близько 1400 юнаків; у літературі згадана акція відома як «сецесія»). Лютий 1906 р. заарештований у Тереховлі, ув'язнення відбував у Тернополі.

Від серпня 1914 р. — член Бойової Управи [УСС](#), [Головної Української Ради](#) (створені у [Львові](#), потім [Загальна Українська Рада](#) діяла у [Відні](#)); голова УСДП (березень 1914 — червень 1918 рр.). Співпрацював із [Союзом визволення України](#). У 1919 р.: учасник проголошення Акту Злуки ЗУНР та УНР; віце-міністр закордонних справ УНР у кабінеті [В. Чехівського](#), міністр закордонних справ у кабінеті [Бориса Мартоса](#) (24 квітня — 26 серпня). З 1921 р. у Галичині (Станіслав), у 1926 р. переїхав до Стрия, з 1928 р. у Львові. Займався юридичною практикою, брав активну участь у кооперативному русі, писав для української преси («Діло»). [Витвицький Степан](#) після повернення з еміграції до Дрогобича відновив адвокатську діяльність спочатку спільно з В.Темницьким.

З 9 грудня 1928 р. — віце-президент відродженої [Української соціал-демократичної партії](#). У 1930–1934 рр. — член Тимчасової ради міста Львова, в ході засідання ради намагався використовувати українську мову. Двічі невдало балотувався у польський Сейм.

Учасник української делегації на [мирній конференції у Парижі](#).

Праці: «Українські Січові Стрільці. Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху» (Відень, 1915 р.); (з [Осипом Бурачинським](#)) Les atrocités polonaises en Galicie ukrainienne (Note télégramme adressée par Valdemar Temnytsky et Joseph Bouratchinski à Clemenceau). Paris: Bureau ukrainien, 1919 (англійською — Polish Atrocities in Ukrainian Galicia: A Telegraphic Note to M. Georges Clemenceau. New York: The Ukrainian National Committee of the United States Year, 1919).

«Микола Ганкевич» (Львів, 1932 р.); переклав, видав п'єсу Максима Горького «На дні» (1903 р.); Статті на політичні теми (журнали «Молода Україна» (1900-1901 рр.), «Світ» (1915 р.), альманах «Січ» (1908 р.), газети).

У [1997](#) р. на будинку в [Усті-Зеленому](#), в якому проживав, встановлено меморіальну таблицю

ТЕРЛЕЦЬКИЙ ОСТАП СТЕПАНОВИЧ ([1850](#) — [1902](#) рр.)



О. С. Терлецький.

Галицький [громадсько-політичний діяч](#), [літературознавець](#) та [публіцист](#), псевдоніми — В. Кістка, Ів. Заневич, В. Мак; криптоніми О. Т., О. Т-кий.

Народився у с. [Назірній](#) Коломийського повіту у священничій родині; закінчив філософський факультет [Львівського](#) і правничий [Віденського університетів](#). Терлецький був одним з керівників нової радикальної течії [народовців](#), яка пізніше дала почин до створення [Української Радикальної Партії](#); прихильник [М. Драгоманова](#) і [С. Подолинського](#), разом з яким видавав у [Відні](#) популярну соціалістичну літературу українською мовою

(«метелики»). У 1874–1877 рр. голова «Січі» у Відні, у 1877 р. — заарештований разом з [І. Франком](#), [М. Павликом](#) й іншими за пропаганду соціалізму; пізніше став адвокатом у Львові й участі в громадському житті не брав.

Розвідки: «Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці» (1874), «Лихва на Буковині» (1878), «Літературні стремління галицьких русинів у 1772–1872» (1894 — 95), «Галицько-руське письменство у 1848 — 65 рр.» (1903) та ін.

5 лютого 1850 р. народився [Остап Степанович Терлецький](#) український публіцист і літературознавець (псевд. В. Кістка, І. Заневич, Р. Мак), який належав до тієї ж когорти «каменярів», що й [Іван Франко](#). Він був представником західноукраїнської молоді, яка займалася питаннями розвитку громадського та літературного життя України. Публіцистична, літературно-критична, фольклористична та епістолярна спадщина Остапа Терлецького ще й досі не зібрана в окремому виданні. Його праці не виявлені у повному обсязі й недостатньо вивчені. Відомо, що Терлецький народився у сім'ї священика, здобув достойну освіту, вільно володів німецькою, польською, англійською та французькою мовами. Будучи людиною високоосвіченою, [Остап Терлецький](#) протягом життя здійснював значний вплив на інтелектуальне життя молоді. Активна громадська діяльність та мужність Остапа Терлецького захоплювала [Івана Франка](#). Їх єднала міцна дружба, спільність ідейно-творчих інтересів. Після смерті свого друга, Франко зробив чимало, щоб зібрати й опублікувати ряд матеріалів з рукописної спадщини Терлецького.

У 1876 р. і 1877 р. разом з І. Франком, М. Павликом його притягали до судової відповідальності за пропаганду соціалізму. Пізніше займався адвокатською практикою, був співробітником львівських революційно-демократичних видань («Молот», [«Світ»](#), [«Житє і слово»](#)). На світогляді Терлецького позначився вплив марксизму. Він одним з перших у Галичині закликав до створення політичної організації робітничого класу. Єдиний порятунок для селян від розорення внаслідок розвитку капіталізму він вбачав у боротьбі за соціалізм. Але соціалістичні ідеї Терлецького мали утопічний характер. Основні твори: «Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці» (1874 р.), «Лихва на Буковині» (1878 р.), «Робітницька плата і рух робітницький в Австрії у послідніх часах» (1881 р.), «Літературні

стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 р.» (1894–1895 рр.), «Галицько-руське письменство 1848–1865 рр.» (1903 р.)

ТРИЛЬОВСЬКИЙ КИРИЛО ЙОСИФОВИЧ (1864 - 1941 рр.)



Відомий галичанин, [адвокат](#), доктор права, [громадсько-політичний](#) та культурно-освітній діяч. Основоположник і один із засновників [Української радикальної партії](#) та Селянсько-радикальної партії Східної Галичини, депутат [віденського парламенту](#), посол [Галицького сейму](#), [публіцист](#), [журналіст](#), [видавець](#), засновник [товариства «Січ»](#) і січового руху у Галичині. Криптоніми та псевдоніми: К. Т.; Кл. О.; Кл. Об.; Об. Кл.; Білошапник; Вандрівник; Гайдамака; Гриць Покотило; Залізник Максим; Іван С.; Кирило; Кирило Тр...; Клим; Обух Клим; Приятель; Приятель «Січи»; Радикал; радикал Тр. К; Сила Іван; Січовий батько; Снятинчук; Трильовський Григорій

Кирило Трильовський походив із священничої родини: батько Йосиф Трильовський був греко-католицьким священником, а мати Гонората Левицька була дочкою греко-католицького декана у [Золочеві](#). Хоча розмовною мовою родини Трильовських була польська, проте батьки вважали себе русинами. Тому за ініціативою Й. Трильовського, який у 1865 р. із сім'єю переїхав у с. Острів Золочівського повіту, місцевий український вчитель Симеон Свенціцький з вересня [1871](#) р. став домашнім репетитором майбутнього громадського діяча. Саме С. Свенціцький прищепив любов до українського народу, вперше ознайомив його з виданнями [М. Білоуса](#) з Коломиї.

Проживаючи у діда по материній лінії о. Г. Левицького, майбутній політик у [1872](#) р. закінчив перший клас Золочівської

польської школи. Проте у зв'язку зі смертю діда Кирило з осені [1873](#) - весни 1875 рр. навчався у школі у [Бродах](#). Згодом, протягом 1875–1876 рр. продовжив навчання у Золочівській гімназії. Тут, у Золочеві, у червні 1876 р. молодий Кирило став одним із організаторів таємного шкільного гуртка, метою якого була пропаганда творів українських письменників.

Через хворобу протягом 1876–1879 рр. К. Трильовський займався самоосвітою, перебуваючи у с. [Ожидові](#) Золочівського повіту (новій парафії батька). З ініціативи священника о. К. Винтоняка у 1877 р. став членом москвофільського «Общества імені М. Качковського».

Восени 1879 р. громадський діяч знову продовжив навчання у Золочівській гімназії, відновивши діяльність у нелегальному просвітницькому гуртку. Проте у лютому 1881 р. батько К. Трильовського отримав нові парафії у с. [Будилів](#) та с. Микулинці Снятинського повіту, а тому майбутній політик з осені 1882 р. став учнем Коломийської гімназії. Власне, все подальше життя громадського діяча тісно пов'язане з Покуттям, зокрема зі Снятинщиною та Коломийщиною.

У вересні 1884 р. громадський діяч вступив до військової школи у Львові, а тому почав брати участь у житті львівського студентства. 19 жовтня 1884 р. він став членом «Академічного братства», а на початку 1885 р. перевівся до Віденської військової школи.

Восени 1886 р. політик вступив на правничий факультет Львівського університету, який закінчив у 1894 р., ставши доктором права. Будучи студентом, з осені 1888 р. очолював товариство «Академічне братство». 9–10 березня 1889 р. К. Трильовський, як голова згаданого братства, взяв участь у вічі польської та української студентської молоді, на якому закликав студентів брати активну участь у громадському житті.

Наприкінці 1880 рр. радикали розпочали сильну агітаційну та практичну роботу серед галицького селянства, здобутком якої стало утворення першої партії на етнічних українських землях, — [Русько-української радикальної партії](#) (далі РУРП). Осередком радикального руху було [Покуття](#), зокрема у Коломії проходила підготовча робота щодо заснування РУРП, відбулися перші селянські віча. У 1889 р. завдяки агітації політика послом до [Львівського сейму](#) було обрано священника [К. Гаморака](#),

тестя [В. Стефаника](#). К. Трильовський був присутнім у Коломиї на першому радикальному народному вічі 2 лютого 1891 р., на другому народному вічі у теперішньому парку ім. К. Трильовського (що названий на його честь) 30 травня 1893 р., на довірчих зборах [радикальної партії](#) 20 жовтня 1893 р.

У травні 1893 р. «січковий батько» став одним із засновників політичного товариства [«Народна воля»](#) у Коломиї, створеного у рамках радикальної партії. Зокрема, К. Трильовський був присутнім на організаційному вічі товариства, яке відбулося у Коломиї у липні 1893 р. Мережа товариства охоплювала Снятинський та Коломийський повіти. К. Трильовського, як представника Української Радикальної Партії (наступниці РУРП, далі — УРП), було двічі обрано, у 1907 р. та 1911 р., до австро-угорського парламенту від виборчого округу Коломия — Косів. У 1907 р. політик отримав рекордну кількість голосів — 44000. Кирило Трильовський виголосив з трибуни [Віденського парламенту](#) понад вісімнадцять великих промов, які тривали від двох до десяти годин.

Згодом К. Трильовський став одним із засновників нової [Селянсько-радикальної партії](#). На з'їзді 16 лютого 1919 р., який проходив у приміщенні коломийської ратуші за участю 321 делегата, було обрано нову управу Селянсько-радикальної партії, яку очолив К. Трильовський; було прийнято рішення про організацію боротьби проти більшовизму, зміцнення військової організації. У відповідь на такі дії 22–23 березня 1919 р. на загальнокрайовому з'їзді УРП К. Трильовського було виключено з партії.

Після поразки національно-визвольних змагань українців К. Трильовський 1920 р. виїхав до [Відня](#). Перебуваючи на еміграції, він переживав великі фінансові труднощі, а тому восени 1927 р. «січковий батько» повернувся в [Галичину](#), зокрема у селище Гвіздець Коломийського повіту. Маючи намір взяти участь у чергових польських виборах до сейму та сенату, призначених на весну 1928 р., К. Трильовський спробував відновити членство в Українській соціалістично-радикальній партії, наступниці УРП, проте йому було відмовлено. Тому за ініціативою політика 1 січня 1928 р. у Львові було створено Українську соціалістично-радикальну партію — Лівичю.

Незважаючи на активну політичну діяльність К. Трильовського, найбільшим його внеском у громадське життя [Галичини](#), що безсумнівно відіграв чималу роль у процесі формування національної свідомості галицького селянства, є заснування та керівництво січовим рухом. Зокрема, 5 травня 1900 р. у с. [Завалля](#), що на Снятинщині, політик заснував перше руханково-пожарне (спортивно-протипожежне) товариство під назвою [«Січ»](#). Спортивно-пожежна діяльність цієї організації була формальним приводом її створення, справжньою ж метою її існування було пробудження національної свідомості українців шляхом відродження історичних традицій, виховання патріотичної молоді, освіти селянства.

Про велику народну любов до «Січей» свідчить їхня кількість. У 1914 р. налічувалось 1056 «Січей», членами яких було близько 66 тис. осіб. Центром січового руху стала Коломия, зокрема адвокатська канцелярія К. Трильовського, розміщена на розі вулиць Костюшка та Вальної.

У період ЗУНР К. Трильовський також спробував відродити січовий рух. З його ініціативи 8 листопада 1918 р. у Печеніжині було відновлено першу «Січ». На 23 березня 1919 р. політик скликав до Коломиї Крайовий січовий з'їзд. Згідно з рішенням з'їзду було обране нове керівництво Українським Січовим Союзом, Кирило Трильовський став отаманом.

Помітний вплив на громадське життя Галичини, зокрема Снятинщини й Коломийщини, кінця ХІХ — початку ХХ ст. мала також культурно-просвітницька діяльність К. Трильовського.

На початку 1890 р. у Коломиї К. Трильовський був одним із засновників просвітницького товариства [«Народна спілка»](#), метою якого було піднесення добробуту і просвіти народу через заснування читалень, бібліотек, видання популярних часописів і книжок неполітичного змісту, заснування позичкових кас, торгово-промислових спілок. На початку ХХ ст. на Покутті було близько п'ятдесяти «Народних спілок».

Чимала заслуга К. Трильовського у літературно-публіцистичній роботі, початок якої припадає на кінець 1870 р. Зокрема, у 1878 р. були опубліковані його перші поезії у «Газеті школьній» та «Букварі» О. Партицького.

У 1896–1897 рр. у Коломиї, у друкарні Я. Брука, Кирило Трильовський видавав часопис [«Громада»](#). Це видання стояло на

радикальних засадах і було призначене широкому загалу читачів. У першому його числі було задекларовано, що назва газети є згадкою про [«Громаду»](#) М. Драгоманова.

На початку ХХ ст. К. Трильовський здійснював активну видавничу діяльність, яка була насамперед спрямована на популяризацію січової ідеї. Видавничим центром січових часописів була Коломия. Тут К. Трильовський у друкарні В. Бравнера видавав популярний місячник [«Зоря»](#), двотижневик [«Хлопська правда»](#). У 1903 р. політик заснував видавництво газети «Хлопська правда», що була фактично друкованим органом Коломийського осередку радикальної партії. Для популяризації січового руху він також щорічно видавав у Коломії календарі із символічними назвами «Отаман» (1904–1908 рр.) та «Запорожець» (1902–1913 рр.).

Активною публіцистичною діяльністю Кирило Трильовський також займався у період національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях. У середині листопада 1918 р. він заснував у Коломії видання часопису [«Січковий голос»](#), що був друкованим органом Українського Січового Союзу. Редактором газети спочатку був Я. Навчук, а згодом — «січковий батько».

У 1927 р. К. Трильовський повернувся у Галичину, проживаючи у селищі Гвіздець Коломийського повіту.

Найбільшим здобутком у публіцистичній діяльності К. Трильовського наприкінці 1920 р. було видання історичних нарисів. У 1927 р. він видав у Коломії брошуру «Російська цариця Катерина II», у якій описав її колоніальну політику, зокрема зруйнування Січі. У 1928 р. за його редакцією у Коломії вийшла монографія «Боротьба італійців за свободу та соборність». У 1934 р. політик видав брошуру, написану спільно з С. Яричевським, «Про велику Французьку революцію».

У цілому К. Трильовський написав понад 2000 статей, присвячених актуальним суспільно-політичним, соціальним, культурно-освітнім проблемам, підписуючись власним прізвищем, а також псевдонімами. Політик видав понад 80 популярних брошур, зокрема календарі «Запорожець» і «Отаман», літературу для січових товариств — підручник для січових вправ, січові співанки, колядки, парламентські промови, історичні нариси, монографії.

Кирило Трильовський був також відомим у краї поетом. Частина з його пісень стали народними ще за життя автора. Зокрема він написав пісні [«Гей, там на горі «Січ» іде»](#), «Гей, Чорногора зраділа», [«Про Січ славну, Запороже»](#), «Хлопська пісня».

Таким чином, К. Трильовський був самотньою постаттю у Галичині кінця ХІХ — початку ХХ ст. Але найбільшу славу йому принесло заснування та керівництво січовим рухом. Кирило Трильовський помер 19 жовтня 1941 р., похований на старовинному коломийському українському цвинтарі «Монастирок».

ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (1865 - 1919 рр.)



Видатний український і російський економіст. Перший [економіст](#)-східноєвропеець, наукові теорії якого визнали зарубіжні вчені різних шкіл і напрямків; один із найкращих знавців кон'юнктурних економічних циклів, автор численних праць про теорію вартості, розподілу суспільного доходу, історію господарського розвитку та кооперативних основ господарської діяльності. Доктор економіки (1899 р.). Генеральний секретар (міністр) фінансів [Української Центральної Ради](#) (серпень-листопад 1917 р.).

Народився у селі Солоному на [Харківщині](#) у дворянській родині.

Рід батька походив із [литовських татар](#) (повне прізвище — Туган-Мірза-Барановський), мати — українка з Полтавщини.

Освіту розпочав у Другій Московській гімназії, продовжив у Першій Київській і закінчив у Другій Харківській.

У 1884 р. вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету.

Закінчив у 1888 р. екстерном природничо-математичний, здобув ступінь кандидата наук; у 1890 р. і правничо-економічний факультети [Харківського університету](#) і доповнював студії в [Англії](#) (1892 р.).

У 1890 р. у журналі «Юридический Вестник» опублікував першу наукову працю «Вчення про граничну корисність господарських благ як причина їхньої цінності», в якій виступив з критикою теорій трудової вартості та граничної корисності. Вивчаючи економічні теорії, опублікував біографічні нариси: «Прудон, его жизнь и деятельность» (1891 р.) та «Д. С. Милль, его жизнь и учено-литературная деятельность» (1892 р.).

З 1893 р. працював у департаменті торгівлі й мануфактур міністерства фінансів столоначальником.

У [1894](#) р. опублікував відому працю «Промислові кризи у сучасній Англії, їхні причини та вплив на народне життя», за яку здобув у [Московському університеті](#) ступінь магістра політичної економії.

У 1895 р. вступив до Вільного Економічного Товариства (головою з 1896 р.) і брав активну участь на цьому форумі в економічних дискусіях народників і марксистів. Разом з П. Струве став визначнішим прихильником т. зв. легального марксизму і у 1890 рр. надрукував низку статей, нерідко полемічного характеру. З 1895 р. — [приват-доцент](#) політичної економії в Петербурзькому Університеті, у 1899 р. звільнений за «вільнодумство», у 1898 р. появилася його праця «Русская [фабрика](#) в прошлом и настоящем», в якій подана синтеза капіталістичного розвитку у Росії і критика поглядів народників та слов'янофілів на ролі соціально-економічних інституцій, зокрема дрібного промислового виробництва. За цю працю здобув [докторат](#) Московського університету.

У 1901-1905 рр. він перебував на Полтавщині і брав деяку участь в українському суспільному житті, зокрема у Полтавському земстві. З 1905 р. вдруге приват-доцент [Петербурзького Університету](#), одночасно [професор](#) економічного факультету Петербурзького Політехніки і Комерційного

інститутів; також приватного університету Шанявського у Москві (кафедра кооперації). З 1901 р. Туган-Барановський цілком відмовився від попередніх поглядів і припинив співпрацю з представниками популярного тоді у Росії «легального марксизму». За цього другого періоду діяльності Туган-Барановський схилився до поглядів неокантіанців й опублікував багато теоретичних й історичних праць, в яких складні явища суспільно-економічного життя пов'язував з ідеалами соціальної справедливості, що найвиразніше віддзеркалене в його працях з кооперативізму. До найважливіших праць цього періоду належать: «Очерки по истории политической экономии» (1901-1902 рр., у журналі «Народне Богатство») — перша праця про історію економічної доктрин у Російській Імперії; поширене вид. «Очерки по новейшей истории политической экономии» 1903; 3 вид. 1915 р., того ж року також нім. мовою), «Основы политической экономии», дуже популярний високошкільний підручник (1 вид. 1907, 5-те 1924; укр. переклад 1919), «Теоретические основы марксизма» (1905, також нім. мовою), «Subjectivism und Objectivismus in der Wertlehre» (1907), «Социальная теория общественного распределения» (1910; нім. мовою 1913), «Социально-экономические идеалы нашего времени» (1913), «Социальные основы кооперации» (1916, 3 вид. 1919; у тому ж р. також скор. укр. вид. «Кооперація, її природа і мета»), «Бумажные деньги и металл» (1917), «О кооперативном идеале» (1918), «Вплив ідей політичної економії на природознавство та філософію» («Записки ВУАН», 1923) та ін.

У 1906 р. Туган-Барановський — гол. ред. ж. «Вестник Кооперации», у 1910-их рр. — популярного серійного видання «Новые идеи в экономике» (5 випусків). Перед [першою світовою війною](#) Туган-Барановський співпрацював з М. [Грушевським](#) й іншими українськими ученими над підготовою енциклопедичного довідника [«Украинский народ в его прошлом и настоящем»](#) (1914 — 16, 2 тт.), третій том якого, зредагований Туган-Барановський і присвячений народному господарству України, не появився.

У 1905 р. Туган-Барановський звернувся до Полтавського губернського земського зібрання з пропозицією про встановлення першого в Україні пам'ятника Тарасу Шевченку у Полтаві та розпочав збирання коштів для цієї мети, яку в майбутньому було

реалізовано. Бере активну участь у роботі товариства взаємодопомоги вчителів Лохвиччини, у лохвицькому сільськогосподарському товаристві, у повітовому та губернському земствах.

Влітку 1917 р. Туган-Барановський повернувся в Україну і як член [УПСФ](#) (доти був [кадетом](#)) брав активну участь в українському громадському і державному житті; недовгий час (серпень-листопад 1917 р.) був [генеральним секретарем фінансів](#), але найбільше уваги присвятив кооперативним справам. Туган-Барановський відстоював створення власної української валюти; опублікував статтю про усамостійнення українського кооперативного руху, редагував журнал «Українська [Кооперація](#)» та очолював Українське Товариство Економістів, брав участь у створенні УАН і в заснуванні [Українського Державного Університету](#) в Києві. Очолює створений за його ініціативою 5 грудня 1918 р. Інститут з вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства; інститут пропрацював до 1922 р. Стає фундатором Демографічного інституту, який з 1 січня 1919 р. очолив [М. Птуха](#). 28 (15) листопада 1918 р. наказом гетьмана Павла Скоропадського Туган-Барановського затверджено на посаді голови відділу соціальних наук.

Помер раптово у поїзді дорогою до Парижа на станції Затишок поблизу Одеси від серцевого нападу. Похований М. Туган-Барановський в Одесі.

Його концепції стали підґрунтям розробленої [Дж. М. Кейнсом](#) теорії прогнозування ринкової кон'юнктури, проведенні ефективної економічної політики. Представник «легального марксизму». Один із найяскравіших представників ліберального руху в Україні. Брав участь у заснуванні [Національної академії України. Міністр фінансів Української народної республіки \(1917–1918\)](#). Головна праця — «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя» ([1894](#)). Книга тричі перевидалася з різними доповненнями і була дуже позитивно сприйнята науковими колами у всій Європі.



Пам'ятник у [Донецьку](#)

Наукова спадщина Туган-Барановського становить близько 140 праць, які охоплюють майже всі ділянки економічної науки. Найбільше значення має його теорія періодичних криз, вивченню яких він присвятив низку праць, що з'явилися і в перекладах на німецьку та французьку мови і здобули йому світове ім'я. На основі його концепції кон'юнктурних циклів у Франції діяв постійний комітет для передбачення промислових криз. Менш популярна його дуалістична теорія вартості, яка базується на критиці [трудових теорій Давида Рікардо](#) і [Карла Маркса](#) та теорії [граничної корисності австрійської економічної школи](#). Туган-Барановський багато уваги присвятив кооперації, завдяки дослідженню якої він увійшов до числа найвидатніших теоретиків кооперативного руху у Східній Європі.

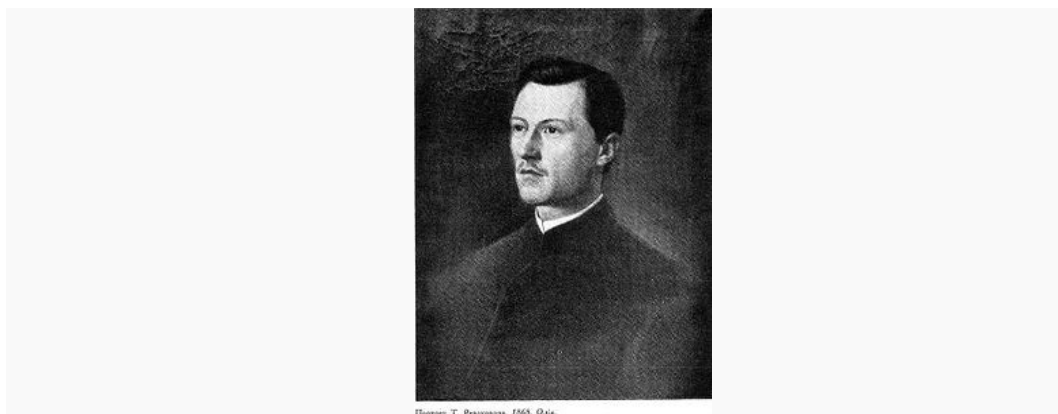
Іменем М. І. Туган-Барановського названо [Донецький національний університет економіки та торгівлі](#). Біля цього університету відкрито пам'ятник видатному науковцю-економісту. [Академія економічних наук України](#) заснувала [медаль імені М. І. Туган-Барановського](#).

УСТИЯНОВИЧ КОРНІЛО МИКОЛАЙОВИЧ
(1839 - 1903 рр.)



Український маляр, представник [класицизму](#) й [академізму](#) у [Галичині](#), письменник і публіцист.

Син [о. Миколи Устияновича](#) і Анни з Плешкевичів. Навчався у [гімназії оо. Василян Бучача](#) та Львова. У 1867 р. побував у Санкт-Петербурзі, у 1872 р. у Києві. У 1873–1874 рр. жив у с. [Вікно](#) у [Володислава Федоровича](#) (малював портрети, пейзажі), у 1882-1883 рр. у Львові редагував, ілюстрував сатирично-гумористичний часопис «Зеркало».



Портрет Т. Рева. 1865. Олія.

Портрет [Тита Рева](#) роботи Корнила Устияновича

Мистецьку освіту здобув у [Віденській академії мистецтв](#) (1858–1863 рр.). Працював у Відні, у Галичині й на [Буковині](#). Найчисленніше виявився у церковному монументальному малярстві: ікони для понад 50 церков, 15 іконостасів, 11 стінописів (у тому числі [Церква Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, Буцнів](#)), 7 декоративних картин тощо, з яких помітніші: «Христос перед Пилатом» (1880 р.) у Відні, «Мойсей» (1887 р.) у Преображенській церкві у Львові,

«Хрещення Руси», «Володимир Великий», «Свята Ольга» у церкві с. Вістова ([Калушина](#)) та ін.



[Мазепа](#) на переправі через [Дніпро](#). 1883. Полотно, олія.
Національний музей у Львові ім. Митрополита Андрея Шептицького

Устиянович створив близько 40 портретів (зокрема, [Анатолія Вахнянина](#), Степана Качали, Ю.Лаврівського, [Тита Реваковича](#)); низку картин на історичні теми («Василько Тербовельський», «Шевченко на засланні», «Літописець Нестор», «Плач Ярославни», «Козацька битва», «Семен Палій...», «Скасування панщини» та ін.); у 1882–1883 рр. редагував й ілюстрував сатирично-гумористичний журнал «Зеркало» і «Нове Зеркало» — його сатиричні ілюстрації політичного змісту високо оцінював [Іван Франко](#).

Збереглися нечисленні пейзажі Корнила Устияновича («Дзвіниця», «Морський пейзаж», «Чорне море», «Кавказький пейзаж», «Скит Манявський», «Пейзаж з хрестом», «Захід сонця», «Ранок»), в яких, поруч з портретами, найсильніше відчутні традиції [класицизму](#) й [академізму](#) з нахилом [доромантизму](#).

Під час студій у Відні Корнило Устиянович еволюціонував від [панславізму](#) (зародки якого виніс з дому й поглибив у Відні під впливом російського священника М. Раєвського) до активного українського патріотизму (під впливом польських митців [Артура Гротгера](#) і А. Гротовського та письменника [Юзефа Богдана Залеського](#)).

Як письменник вперше виступив у 1861 р. з поезіями, писаними [язичієм](#); з 1872 р., під впливом української літератури, друкував народною мовою у [«Галичанині»](#), «Слові», [«Зорі»](#), [«Правді»](#), [«Ділі»](#), «Основі» статті про галицьке мистецтво. У 1870 рр. появились перші його історичні поеми — «Іскоростень», «Вадим», «Святослав Хоробрий» і драми — «Ярополк», «Олег Святославич, князь Овруцький» — обидві були виставлені в [театрі «Руської Бесіди»](#) у Львові (1878 р. і 1883 р.), в якому Устиянович працював деякий час сценографом. Видав свої твори під назвою «Письма Корнила Устияновича» (3 тт., 1875—77) й окремо брошуру «М. Ф. Раевській и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого» (1884). Мистецька спадщина Устияновича зберігається переважно у Львівській галереї мистецтв.

Помер у [1903](#) р. у селі [Довге](#) на Дрогобиччині під час роботи над [іконостасом](#).

Найяскравіше патріотичні погляди Корнила Устияновича відображені у його вірші [«Заклятий Іван»](#).

ФРАНКО ІВАН ЯКОВИЧ (1856 — 1916 рр.)



Український [письменник](#), [поет](#), [публіцист](#), [перекладач](#), [вчений](#), [громадський](#) і [політичний діяч](#).

[Доктор філософії](#) (1893 р.), дійсний член [НТШ](#) (1899 р.), почесний доктор [Харківського університету](#) (1906 р.).

Іван Франко народився [27 серпня 1856](#) р. у селі [Нагуєвичі Дрогобицького повіту](#) у [Східній Галичині](#), поблизу [Борислава](#), у родині заможного селянина-[коваля](#) Якова Франка. Мати, Марія

Кульчицька, походила із зубожілого українського [шляхетського](#) роду [Кульчицьких](#), гербу [Сас](#), була на 33 роки молодшою за чоловіка. Свою селянську ідентичність, що виявлялась у подиву гідній працелюбності й невибагливості у побуті, Франко зберіг до кінця життя.

Навчався спочатку у школі [села Ясениця-Сільна \(1862–1864\)](#), потім у так званій нормальній школі при [василіянському монастирі Дрогобича \(1864–1867\)](#).

Коли Іванові було 9 років (1865 р.), помер батько. Мати вийшла заміж удруге. Вітчим, Гринь Гаврилик, уважно ставився до дітей, фактично замінив хлопцеві батька. Франко підтримував дружні стосунки зі своїм вітчимом протягом всього життя. Коли Іванові було 15 років, у 1872 р., померла мати. Вихованням дітей стала займатися мачуха.



Меморіальна дошка Івану Франку на корпусі [Чернівецького університету](#), де він навчався

У [1875](#) р. закінчив [Дрогобицьку гімназію](#) (нині — Дрогобицький педагогічний університет). Залишившись без батьків, Іван був змушений заробляти собі на життя репетиторством. З свого заробітку виділяв гроші на книжки для особистої бібліотеки.

У багатьох автобіографічних оповіданнях Івана Франка («Грицева шкільна наука», «Олівець», [«Schönschreiben»](#)) художньо відтворено атмосферу тогочасної шкільної освіти з

її [схоластикою](#), тілесними покараннями, моральним приниженням учнів. З них довідуємося, наскільки важко було здобувати освіту обдарованому селянському хлопцеві. Він жив на квартирі у далекій родички Кошицької на околиці Дрогобича, нерідко спав у [трунах](#), які виготовлялися у її столярній майстерні («У столярні»). Уже навчаючись у гімназії, Франко виявив феноменальні здібності: міг майже дослівно повторити товаришам годинну лекцію вчителя; знав напам'ять усього [«Кобзаря»](#); домашні завдання з польської мови нерідко виконував у поетичній формі; глибоко й на все життя засвоював зміст прочитаних книжок. Серед його лектури у цей час були твори європейських класиків, [культурологічні](#), [історіософські](#) праці, популярні книжки на природничі теми. Загалом особиста бібліотека Франка-гімназиста складалась з майже 500 книжок українською та іншими європейськими мовами. У цей же час Франко починає перекладати твори античних авторів ([Софокла](#), [Еврипіда](#)); під впливом творчості [Маркіяна Шашкевича](#) й [Тараса Шевченка](#) захоплюється багатством і красою української мови, починає збирати й записувати зразки усної народної творчості (пісні, легенди тощо).

Восени [1875](#) р. Франко став студентом філософського факультету [Львівського університету](#). Спочатку належав до москвофільського товариства. Під час навчання матеріальну допомогу Івану Франку надавав [Омелян Партицький](#).



Іван Франко. 1875 р.

Перші літературні твори Франка — [вірш](#) «Народна пісня» ([1874](#)) і [повість](#) «Петрії і Довбушуки» ([1875](#)) були надруковані у студентському часописі «Друг», членом редакції якого він став у

1875 р. Активна громадсько-політична, видавнича діяльність, листування з [Михайлом Драгомановим](#) спричинили [арешт](#) письменника за звинуваченням у належності до таємного соціалістичного товариства. Після відбутого ув'язнення співпрацює з польською газетою «Ргаса», знайомиться з працями [Карла Маркса](#), [Фрідріха Енгельса](#), разом із [Михайлом Павликом](#) засновує у 1878 р. часопис [«Громадський друг»](#), який після конфіскації виходив під назвами «Дзвін» і «Молот».

У 1880 р. Франка вдруге заарештували, обвинувачуючи у підбурюванні селян проти влади. Після 3-місячного ув'язнення перебував під наглядом поліції, був змушений припинити навчання в університеті.

Перший період творчості Франка визначають його політичні поезії, своєрідні народні гімни: [«Каменярі»](#) (1878), [«Вічний революціонер»](#) (1880), [«Не пора...»](#) (1880) та ін., повісті «Воа constrictor» (1881), [«Борислав сміється»](#) (1881), [«Захар Беркут»](#) (1882), низка літературознавчих, публіцистичних статей.

З 1881 р. Франко став співвидавцем часопису [«Сьвіт»](#), після закриття (1882) якого працював у редакції часопису [«Зоря»](#), газеті [«Діло»](#) (1883–1885). Зневірившись у співпраці з галицькими [народовцями](#), Франко спільно з діячами [«Старої Громади»](#) пробував заснувати власний незалежний орган («Поступ»). З цією метою двічі їздив до Києва — 1885 і 1886 рр., зустрічався з громадсько-культурними діячами ([Миколою Лисенком](#), [Михайлом Старицьким](#), [Єлисеєм Трегубовим](#), [Павлом Житецьким](#) тощо); познайомився зі своєю майбутньою дружиною [Ольгою Хоружинською](#), у травні 1886 р. взяв з нею шлюб у Павлівській церкві [Колегії Павла Галагана](#). Одруження Франка-галичанина з «українкою» сприймалося тодішніми киянами як уособлення духовної і політичної єдності [Західної](#) та [Східної України](#).

У 1888 р. Франко деякий час працював у часописі [«Правда»](#). Видав один номер журналу [«Товариш»](#). Після невдалих спроб заснувати власний український часопис був змушений вдатися до співпраці з польською пресою, яка давала хоч невеликий, зате стабільний прибуток: був довголітнім співробітником польськомовної газети [«Kurjer Lwowski»](#) (протягом 1887–1897 рр.; цей період Франко назве пізніше «наймами у сусідів»), дописував до «Przyjaciela Ludu», австрійської «Die Zeit».

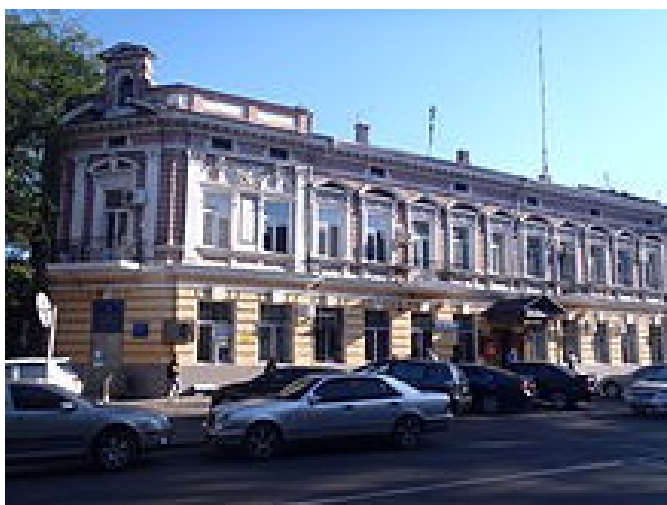
Через «соціалістичний процес» 1877–1878 р. із Львівського університету Івана Франка виключили.

Професор [Степан Смаль-Стоцький](#) не радив Франку робити [докторат](#) у Львівському університеті (про це Франко писав у листі до дружини [10 серпня 1891](#) р.). Задля наступного захисту докторату Франко один [семестр](#) провчився у [Чернівецькому університеті](#), де викладав Смаль-Стоцький. Відтак Іван Франко поїхав до [Віденського університету](#), де з відомим професором-славістом [Ватрославом Ягічем](#) узгодив тему докторату: «Варлаам і Йоасаф — старохристиянський духовний роман і його літературна історія», а також здав кандидатські іспити. Після цього він взяв відпустку у газеті [Kurjer Lwowski](#), де працював журналістом, і [7 жовтня 1892](#) р. прибув до [Відня](#) для написання [дисертації](#). У травні [1893](#) р. дисертація була завершена. І.Франко склав іспити з відзнакою. [1 липня](#) відбулася промоція (урочистий акт оголошення про присудження ступені доктора та вручення диплому).

У [1888](#) р. Франко деякий час працював у часописі «Правда». Зв'язки з наддніпрянцями спричинили третій арешт ([1889](#)) письменника. У [1890](#) р. за підтримки [Михайла Драгоманова](#) Франко став співзасновником [Русько-Української Радикальної Партії](#) (РУРП, її перший голова до 1898 р.), підготував для неї програму, разом з [Михайлом Павликом](#) видавав півмісячник [«Народ»](#) ([1890–1895](#) рр.). У [1895](#) р., [1897](#) р. і [1898](#) р. Радикальна Партія висувала Франка на посла віденського парламенту й Галицького сейму (від Тернопільщини), але — через виборчі маніпуляції адміністрації, провокації ідеологічних та політичних супротивників — без успіху.

У [1899](#) р. через кризу у РУРП почалась криза, Франко спільно з народовцями заснував [Національно-Демократичну Партію](#), з якою співпрацював до [1904](#) р., після чого полишив активну участь у політичному житті.

На громадсько-політичному відтинку Франко довгі роки співпрацював з Михайлом Драгомановим, цінуючи в ньому «європейського політика». Згодом Франко розійшовся з Драгомановим у поглядах на соціалізм, у питанні національної самостійності, закидаючи йому пов'язання долі [України з Росією](#) («Суспільно-політичні погляди [Михайла Драгоманова](#)», [1906](#)).



Будівля готелю «Версаль», у якій жив І. Я. Франко в 1909 році; м. Одеса, Грецька вул., 42/5

Іванові Франку належить ініціатива ширшого вживання у Галичині назви «українці» замість «русини» — так традиційно називали себе корінні галичани. В «Одвертому листі до галицької української молодезі» (1905) Франко писав: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими, а українцями без соціальних кордонів...»

У 1908 р. стан здоров'я Франка значно погіршився, однак він продовжував працювати до кінця свого життя. За останній період він написав «Нарис історії українсько-руської літератури» (1910), «Студії над українськими народними піснями» (1913), здійснив багато перекладів з античних поетів. 1913 р. вся Україна святкувала сорокарічний ювілей літературної праці Франка.

Період останнього десятиліття життя Франка — дуже складний. За розповідями сина Андрія, «у цей період батька переслідував дух померлого дідуся, який бив його золотим молотом по руках». «Протягом 14-ти днів я не міг ані вдень, ані вночі заснути, не міг сидіти, і, коли, проте, не переставав робити, то робив се серед страшенного болю» — писав Іван Франко. За таких обставин за неповний рік до смерті Франко створив 232 поетичні переклади й переспіви, обсягом близько 7000 поетичних рядків.

Помер Іван Франко 28 травня 1916 р. у Львові. 31 травня відбулось кількатисячне урочисте прощання на Личаківському цвинтарі. Співорганізатором похорону був Кость Левицький,

[Зенон Носковський](#) від імени [УСС](#) поклав вінок на могилу Каменяра. Спочатку письменника поховали у чужому склепі (родини Мотичинських), через 5 років домовина з прахом Франка, розпізнана з допомогою Ольги Роздольської, була перенесена в окрему могилу, відому своїм пам'ятником (споруджено [1933](#) р.), на якому Франко-каменяр «лупає сю скалу».

[Бандрівський Карло](#) у 1917 р., виконуючи останню волю письменника, передав його архів і бібліотеку до Наукового товариства ім. Т. Шевченка.



Іван Франко з дружиною [Ольгою Хоружинською](#) 1886 р. сфотографувались у [Влодзімежа Висоцького](#) одразу після одруження на пораду польської письменниці [Елізи Ожешко](#)

- дружина — [Ольга Франко \(Хоружинська\)](#) ([10 квітня 1864](#)— [17 липня 1941](#)), письменниця, перекладачка, громадська діячка;
- син Андрій ([1887](#)–[1913](#));
- син [Тарас](#) ([9 березня 1889](#) — [13 листопада 1971](#)) — письменник, член Спілки письменників СРСР;
- син [Петро](#) ([21 червня 1890](#) — [28 червня 1941](#)) — український педагог і письменник;

- донька [Анна](#) (9 серпня 1892 — 24 квітня 1988) — українська письменниця, публіцист, мемуарист.

Усебічно обдарований, енциклопедично освічений, надзвичайно працьовитий, Франко виявив себе на багатьох ділянках української культури. Був [поетом](#), [прозаїком](#), [драматургом](#), [критиком](#) й істориком літератури, [перекладачем](#), [видавцем](#). Сюжети для творів Франко черпав з життя і боротьби рідного народу, з першоджерел людської культури — зі [Сходу](#), [античної доби](#), [Ренесансу](#). Був «золотим мостом» між українською і світовими літературами.

Нерідко Івана Франка називають титаном праці. [Євген Маланюк](#) свого часу писав: «Свідомо чи несвідомо, з власного пересвідчення чи з чужого голосу, але кожен, почувши ім'я Франка, здимає шапку незалежно від свого місця народження. Тут діє інстинкт величі».

За стилем Франко належить до перших реалістів української літератури, найвизначніший поет пошевченківської доби. Новаторською була друга збірка [«З вершин і низин»](#) (1887, поширена 1893), охоплювала головні твори його суспільної лірики («Товаришам з тюрми», «Вічний Революціонер», «Каменярі», «Земле моя», «Тюремні сонети» та інші); революціонізувала молоде покоління, через що в Російській імперії була заборонена. Вершина інтимної лірики Франка збірка [«Зів'яле листя»](#) (1896). У збірці [«Мій Ізмарагд»](#) (1897) переважають філософські мотиви: рефлексії поета про добро й зло, красу і вірність, обов'язок і зміст людського життя. Але й у ній знаходимо зразок суспільної лірики, в якій Франко увіковічнив страждання рідного народу («По селах», «До Бразилії» та інші). Драму власного життя Франко відобразив у збірці «Із днів журби» (1900) Програмова збірка [«Semper tito»](#) (1906) є містичним [кредо](#) поета-борця. «Давне і нове» (1911) поетична збірка. Велику майстерність виявив Франко і в широких епічних поемах «Панські жарти» (1887), «Сурка» (1890), [«Смерть Каїна»](#) (1889), [«Іван Вишенський»](#) (1900) й інших. Багато автобіографічного вклав Франко у свою найвизначнішу поему [«Мойсей»](#) (1905), в якій на матеріалі біблійного сюжету показано конфлікт вождя з народом, засуджується зрада національних інтересів та проголошується ідея служіння рідному народові.

Деякі твори були поетичною відповіддю на закиди інших громадських, політичних діячів, знайомих. Зокрема, вірш «Сідоглавному» — відповідь на статтю «Смутна поява» [Юліяна Романчука](#) у газеті «Діло», вірш «Декадент» присвячений [Василію Щурату](#), «О. Лунатикові» — [Остапу Луцькому](#), «Антошкові» — [Антонію Петрушевичу](#).

Проза Франка охоплює понад 100 [оповідань](#), [новел](#), 10 [повістей](#), [романів](#). Починається з так званого «бориславського циклу» (від 1877 р.), в якому Франко подав жахливий образ і глибокий аналіз соціального зла в тогочасній [Галичині](#). Зубожіння, пролетаризація галицького села лягли в основу збірок «В поті чола» (1890), «Галицькі образки» (1897), до яких належать автобіографічні оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben», інші.

Вершини прози Франка: повість «Воа constrictor» (1878), соціальний роман [«Борислав сміється»](#) (1882, уперше зображені початкові форми революційної боротьби робітництва та стихійне пробудження його класової свідомості).

На основі старих українських літописів Франко написав історичну повість [«Захар Беркут»](#) (1882-го року, зображено героїчну боротьбу українських верховинців проти монголів 1241 р.). До історичних творів належать «Герой поневолі» (1904 р., про революцію 1848 р. у Львові), «Великий шум» (1907 р., про скасування панщини).

Моральному розкладові «верхів» тогочасного суспільства у Галичині Франко присвятив романи «Для домашнього вогнища» (1892), «Основи суспільності» (1895), «Перехресні стежки» (1899–1900). Повість «Лель і Полель» (1887) має [дидактичний](#) характер. Проза Франка відзначається жанровим багатством, реалістичним зображенням життя всіх прошарків суспільства.

У драматургії Франко виявив себе майстром соціально-психологічної та історичної драми й комедії. Перші спроби на цьому полі походять з гімназії: «Югурта» (1873), «Три князі на один престол» (1874), інші. Найбільше п'єс Франко написав у 90-х роках. Найвизначніші з них — соціально-психологічна драма [«Украдене щастя»](#) (1893), віршована історична драма «Сон князя Святослава» (1895). З більших п'єс відомі комедії «Рябина» (1886), «Учитель» (1896), з одноактівок «Останній крейцар» (1879), «Будка ч. 27» (1893), «Кам'яна душа» (1895), «Майстер

Черняк» (1896), «Суд святого Миколая» (вперше вийшла 1920) У жанрі дитячої літератури Франко збагатив українську літературу книгами «Коли ще звірі говорили» (1899), «Лис Микита» (1890), «Пригоди Дон-Кіхота» (1891), «Коваль Бассім», «Абу-Касимові капці» (1895) тощо.

Філософсько-соціологічні, суспільно-політичні концепції Франко трактував у студіях «Наука і jej stanowisko wobec klas pracojacych» (1878), «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881–1882), «Найновіші напрямки в народознавстві» (1895); студію «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897) Франко присвятив критиці «науковому соціалізму», матеріалістичної концепції історії, «Що таке поступ?» (1903) — оглядові суспільно-культурного розвитку з критикою комуністичної концепції держави. 1904-го року Франко написав наукову працю, відому під назвою [«Поема про сотворення світу»](#).

На світогляд Франка вплинули [позитивізм](#) філософії [Огюста Конта](#), [Герберта Спенсера](#), [еволюціонізм](#) у природознавчих досліджах [Чарльза Дарвіна](#), [Ернста Геккеля](#), теорії французьких, німецьких, російських соціологів, літературні критики від [Нікола Буало](#), [Готгольда Лессінга](#) до Тена, [Леметра](#), Гійо, Брюнетьєра, [Брандеса](#), та ін. Проте Франко залишився собою, мав власний світогляд, увійшов у свідомість наступних поколінь, як невтомний будівничий людських душ українського народу.

Праці Франка з теорії й історії літератури, літературної критики, починаючи з докторської дисертації «Варлаам і Йоасаф. Старо християнський духовний роман і його літературна історія» (1895) та [габілітаційної](#) — «Розбір Наймички Шевченка» (1895), є цінним внеском в українське літературознавство. Найбільшою науковою працею Франка є 5-томове видання «Апокрифів і легенд з українських рукописів» (1896–1910) — монументальна збірка текстів рукописного матеріалу з наукового аналізу. До студій Франка з старої і сер. доби належать: «Св. Климент у Корсуні» (1902–1904), «Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв.» (1900), причинки до історії української старовинної драми, зокрема вертепної («До історії українського вертепа XVIII в.», 1906). З нової літератури Франко присвятив увагу творчості [Івана Котляревського](#), [Маркіяна Шашкевича](#), [Тараса Шевченка](#), [Осипа Фельковича](#), [Олександра Кониського](#), [Лесі Українки](#), [Степана Самійленка](#), [Володимира Винниченка](#) та ін.

Низку розвідок Франко присвятив слов'янським літературам, особливо російській і польській, як також західно-європейській. Підсумком літературознавчих студій і монографій була стаття «Южнорусская литература» (1904) у словнику [Брокгауза і Ефрона](#) та загальний курс «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890-го року» (1910). Теоретичні погляди про завдання літератури Франко сформулював у студіях [«3 секретів поетичної творчості»](#) (1898), і «Теорія і розвій історії літератури» (1899), в яких підкреслював суспільний підклад літературного твору, однак за вихідну точку при його оцінці Франко вважає артистичний хист автора та літературно-естетичні цінності твору. При студії літературних пам'яток Франко користувався порівняльним, психологічним й історико-культурним методами.

На відтинку мовознавства Франко присвятив увагу питанню літературної мови: «Етимологія і фонетика в южноруській літературі», «Літературна мова і діалекти» (1907), «Причинки до української ономастики» (1906) та ін. Франко відстоював думку про єдину українську літературну мову, вироблену на наддніпрянських діалектах і збагачену західно-українськими говірками. За праці на відтинку філології [Харківський університет 1906-го року](#) нагородив Франка почесним докторатом, крім того, він був членом багатьох слов'янських наукових товариств. Пропозиція [Олексія Шахматова](#) і [Федора Корша](#) про обрання Франка членом [Російської АН](#) не була здійснена через заборону царського уряду.

У ділянці фолкльору й етнографії Франко зібрав багато джерельного матеріалу, написав низку студій і статей про одяг, харчування, народне мистецтво, вірування населення Галичини, які публікував у журналах «Світ», «Друг», «Житє і Слово», «Зоря», [«Кіевская старина»](#), «ЗНТШ» та ін. З 1898-го року Франко керував Етнографічною комісією НТШ (до 1913-го року) і разом з [Володимиром Гнатюком](#) редагував «Етнографічний збірник». До найважливіших студій Франка з ділянки фолкльору належать: «Дещо про Борислав» (1882), «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883), «Jak powstają pieśni ludowe?» (1887), «Вояцька пісня» (1888), «Наші коляди» (1889), «Із уст народу» (1894–1895), «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» (1905), «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст.» (1928). Капітальною фолкльористичною працею є

«Студії над українськими народними піснями» (три томи у «ЗНТШ»; окреме видання 1913-го року), у яких Франко застосував історично-порівняльний метод.

Економічні праці Франка, трактовані в історичному плані, присвячені станові робітництва: «Промислові робітники в східній Галичині й їх плата 1870 р.» (1881), «Про працю» (1881), а також селянства у Галичині: «Земельна власність у Галичині» (1887 і 1914), «Еміграція галицьких селян» (1892), «Селянський рух у Галичині» (1895), «Гримайлівський ключ в 1800 р.» (1900), «Селянський страйк у Східній Галичині» (1902), «Громадські шпихлірі і шпихлірський фонд у Галичині 1784–1840 рр.» (1907).

Тісно пов'язані з соціологічними, суспільно-політичними і економічними історичні розвідки Франка, близько 100 друкованих праць, більшість з них присвячені селянському рухові і революції 1848 р. у Галичині та польсько-українським взаєминам. До першої групи належать: «Польське повстання в Галичині 1846 р.» (1884), «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» (1898 і 1913), «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.», «Причинки до історії 1848 р.». До другої — «Дещо про стосунки польсько-руські» (1895), «Поляки й русини» (1897, німецькою і українською мовами), «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст.» (1902), «Русько-польська згода і українсько-польське братання» (1906). Інститут історичної праці Франка: причинки до історії Церкви (2 розвідки про єпископа [Йосифа Шумлянського](#), 1891 і 1898 рр.), «Хмельниця 1648–1649 рр. У сучасних віршах» (1898), «Тен як історик французької революції» (1908), «Стара Русь» (1906), «Причинки до історії України-Руси» (1912), статті з старої історії України та багато ін.

Характеристична для еволюції світогляду Франка його публіцистика, якій не бракувало й наукового підходу, тому часто у його творчості розмиваються грані між науковим і публіцистичними есе. Франко бачив Україну як суверенну одиницю «у народів вольних колі». При цьому він багато уваги приділяв здобуттю загальнолюдських прав. Почавши свою громадську діяльність з москвофільського гуртка, він незабаром покинув його для народовецького табору. За студентських часів Франко захоплювався соціалізмом, студював Маркса й Енгельса, а коли побачив облудність «нової релігії», її завзято поборював.

Назагал у Франка помітна еволюція від крайнього радикалізму до поступового націонал-демократизму. У своїй статті «Що таке поступ?» Франко одним із перших спрогнозував появу [тоталітаризму](#) і тоталітарної держави.

Франко відомий своїм інтересом до індійської культури, він вивчав літературу, філософські твори, тексти [Вед](#) на [санскриті](#). Сам він говорив: «Жаль, що я не орієнталіст».

Першу свою працю зі сфери психології Іван Франко опублікував у 1881 р., через 2 роки після того, як Вільгельм Вундт у 1879 р. відкрив у Лейпцігу психологічну лабораторію. Стаття називалася «Чутливість на барви, її розвиток і значення в органічній природі: Реферат на працю американського природознавця Аллена Гранта».

Надалі в багатьох своїх публіцистичних та наукових працях Іван Франко користувався відомими на той час психологічними методами. Найкраще це виявляється у статті [«3 секретів поетичної творчості» \(1898\)](#) (II розділ має назву — «Психологічні основи»), психологічних аналізах діяльності тогочасних суспільних діячів, та психологічному аналізі персонажів із творчості відомих тоді класиків літератури.

«Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетичною, значить, входить в обсяг психології, і мусить послуговуватися тими методами наукового дослідження, якими послуговується сучасна психологія.» Цитата з 1-го розділу статті [«3 секретів поетичної творчості» \(1898\)](#)

Переклади. Перекладацьку діяльність Франко не припиняв усе своє життя. Він перекладав з 14 мов, серед інших [Гомера](#), [Данте](#), [Шекспіра](#), [Гете](#), [Золя](#), [Б'єрнсона](#). Зі слов'янських класиків Франко перекладав [Пушкіна](#), [Лермонтова](#), [Чернишевського](#), [Герцена](#), [Некрасова](#), [Міцкевича](#), Гомулицького, [Асника](#), Гавлічка-Боровського, [Яна Неруду](#), Махара, Халупку та інших.

Серед його перекладів: Біблійна «Книга Буття».

За радянських часів в Україні культ Франка використовувався для політичних цілей, радянське франкознавство однобічно, тенденційно висвітлювало його творчість, представляючи Франка як активного поборника ідей «українсько-російського єднання», переконаного соціаліста, войовничого атеїста.

В Україні була вилучена з ужитку низка його творів: «Не пора...», «Великі роковини», «Розвивайся ти, високий дубе...», інші

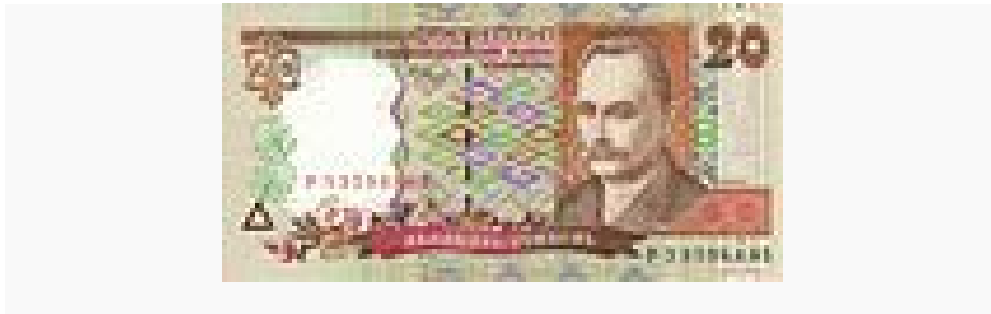
сфальшовані чи тенденційно скорочені (передмова до збірки «Мій Измарагд», «Що таке поступ?», «Соціалізм і соціал-демократизм», «Народники і марксистки», «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», рецензія на книгу Ю. Бачинського «Ukraina irredenta», «Михайло Павлик, замість ювілейної сильветки» й ін.) Деякі твори І. Франка, які були заборонені у СРСР побачили світ у виданні «Іван ФРАНКО, МОЗАЇКА із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах».

З іншого боку, наголошувався вплив російських революційних демократів на Франка, одночасно штучно підкреслювались ворожі взаємини між Франком і Грушевським, українським консервативним табором тощо.



[Меморіальна дошка](#) на будинку по вул. Б. Хмельницького, 11 в Києві. Тут у травні 1886 р. в Павлівській церкві Колегії Павла Галагана Іван Франко взяв шлюб з [Ольгою Хоружинською](#)

Франко на сьогодні єдиний український поет, щодо номінування якого на здобуття [Нобелівської премії з літератури](#) доступні відомості (інформація про номінантів є закритою впродовж 50 років). На його честь у 1962 р. місто Станіслав було перейменовано в [Івано-Франківськ](#), а також селище міського типу Янів було перейменовано в [Івано-Франкове](#). Також на вшанування Івана Франка названо вулиці та площі у багатьох містах України (зокрема, вулиці в [Івано-Франківську](#), [Києві](#), [Львові](#), [Тернополі](#), [Черкасах](#), [Хмельницькому](#), площа у [Львові](#)) та кількох населених пунктах [Росії](#) ([Москва](#), [Липецьк](#), [Перм](#), [Тула](#), [Чебоксари](#)), [Казахстану](#) й [Канади](#). На його честь названо астероїд [2428 Каменярь](#).



Лицьова сторона банкноти номіналом 20 гривень. 2000-ий рік.

27-29 липня 2012 р. у Нагуєвичах відбувся «Франко Фест» — музично-мистецький фестиваль, присвячений Іванові Франку.

Побачити та торкнутись аутентичних речей Івана Франка можна у будинку-музеї Франка у селищі Криворівня, Верховинського району. У цьому будинку окрім Франка надовго зупинялись Леся Українка і Михайло Грушевський. Ще один музей Франка розташований у селі Лолин. У Калуші відкритий Музей-оселя родини Івана Франка. У Львові діє Національний літературно-меморіальний музей Івана Франка (в будинку письменника).



Музей в с. Криворівня

Біографії Івана Франка присвячено кінокартину Тимофія Левчука «Іван Франко» (1956, актор Сергій Бондарчук), його образ створив Ярослав Геляс у фільмі «Родина Коцюбинських» (1970). Про письменника знято науково-популярну стрічку «Іван Франко» (1956) та телефільм Е. Дмитрієва «Іван Франко» (1981),

документальний телефільм [«Іван Франко»](#) в рамках проекту [«Великі українці»](#) телеканалу [«Інтер»](#) (2008).

ЧАЙКОВСЬКИЙ АНДРІЙ ЯКОВИЧ (1857 - 1935 рр.)



Український письменник, громадський діяч, [доктор](#) права, [адвокат](#) у [Галичині](#). Діяч [Національно Демократичної Партії](#), згодом [УНДО](#), один з організаторів [УСС](#), повітовий [комісар ЗУНР](#) у Самборі.

Народився Андрій Якович [15 травня 1857](#) р. у сім'ї дрібного службовця, дрібного шляхтича, у місті [Самбір](#), що належало до [докоролівства Галичини та Володимиро-Австрійської імперії](#), нині [Львівська область](#). У ранньому віці втратив батьків, тому хлопчика забрала до себе бабуся у село [Гординя](#) в [Самбірському повіті](#).

Малий Андрій навчився читати [польською](#), оскільки українського букваря тоді не було. До початкової школи не ходив, навчався вдома. Іспити за початкову школу здавав приватно. Згодом у [1869–1877](#) рр. навчався у [Самбірській гімназії](#), де прочитав [Шевченкового «Кобзаря»](#). У гімназійні роки ([1873–1877](#) рр.) був членом підпільного товариства «Студентська громада». По закінченню гімназії вступив на [філософський факультет Львівського університету](#).

У [1881](#) р. став співзасновником «Кружка правників». Почав працювати за невелику зарплату в товаристві [«Просвіта»](#).

«До сеї пори я ще ногою не був поза Галичиною, а тепер прийшлося мені йти в край далекий, звідки поворот дуже непевний», - такі малооптимістичні рядки постелилися на папір у повісті «Спомини з-перед десяти літ», які стосуються кінця січня

1882 р. Цього року Андрія Чайковського, як і тисячі інших українців, мобілізували в австрійську армію і відправили придушувати герцоговинсько-боснійський визвольний рух. Мемуари одержали позитивну оцінку Івана Франка. Власне на тому творі й зав'язалася дружба з Каменярем. Так само прихильно висловився про спомини письменник Осип Маковей, і з того часу, як казав сам автор, «літературний бакциль» засів у його душі, і він уже не переставав писати й до самої смерті не випускав з рук пера.

З філософського факультету Андрій Чайковський перейшов на [юридичний факультет](#) того ж Львівського університету[1]. За часів навчання на юриспруденції очолював студентське товариство [«Дружній лихвар»](#).

1884 року А. Чайковський склав суддівський іспит і впродовж 1884–1886 років практикував у Самборі після чого переїхав у м. Бережани Тернопільської області, де у 1890 році відкрив власну адвокатську канцелярію. Ніхто інший так активно, як Андрій Чайковський, не популяризує серед [москвофілів](#) ідеї народовецького просвітянського руху, доказуючи власним прикладом, що рідною мовою треба вести справи в судах та установах.



Андрій Чайковський з товаришем. Боснія і Герцеговина. 1882 рік

У 1914 р. Чайковський повернувся до Самбора. Навіть у мирний час не все гаразд творилося зі свободою людини на

окупованих теренах так званої Малопольщі, але інші порядки настали у період [Першої світової війни](#), яку принесли на своїх багнетах царські вояки — переслідування й повальні арешти під час окупації російськими військами рідного міста Андрія Чайковського Самбора, як і Східної Галичини загалом. Там, за доносом єдиновірних співмешканців, які з ідеологічних міркувань симпатизували завойовникам, на заповзятливому українофілові замкнули наручники та й припровадили до сумновідомої львівської в'язниці «Бригідки». Як заручника його перетримали трохи більше двох тижнів, і не знайшовши компромату, випустили під протекцію Володимира Дудикевича.

Спалах надії на власну державність, ознаменував рік 1918, коли 1 листопада етнічні мешканці Західної України перебрали владу у свої руки. Ще до того, як його мали офіційно обрати на керівництво самбірським повітом, люди вже цілком довіряли йому. Довкола нього згуртувалися всі верстви населення. У [1918—1919](#) рр. Чайковський став [повітовим комісаром](#) Самбірського повіту, і принципово працював на засадах гуманності та справедливості.

Та основна біда закрадалася у близькості фронту, провокаціях, та найголовніше фаховій некомпетентності владних горе-патріотів. Відголоском подій тієї доби є просякнуті його болем, істинно «Чорні рядки» (1930), де на тлі страшної зневіри лідерів, постає свята жертовність простих стрільців.

У середині травня 1919 р. Коломия була «під румунським постолом». Ангелом-охоронцем родини Чайковських став недавній старшина УСС і зять Володимир Бемко.

Родина Чайковських в історії Коломиї залишила помітний слід. Зокрема, дружина Андрія Чайковського Наталія очолювала товариство «Союз Українок». Дочка письменника Марія Ставнича редагувала часописи [«Жіноча доля»](#), «Світ молоді», «Жіноча воля». Журнал «Жіноча доля» видавався під редакцією экс-сенаторки [Кисілевської Олени](#) з якою приятелювали Чайковські. У [1926-1927](#) рр. очолював осередок [«Рідної школи»](#).

21 грудня 1928 р. у Львові відбулись урочистості з нагоди святкування 40-літньої громадсько-політичної й літературної діяльності Андрія Чайковського, а 2 березня наступного року естафету Львова перейняла Коломия.

На 21 вересня 1934-го припала золота дата вінчання, адже пів-віку тому доля правника-початківця Андрія Чайковського звела з вчителькою Наталею Гладилевич. Однак осінні красвиди за вікном навіювали депресію, пов'язану з прогресуючою, невиліковною хворобою письменника...

– Якби я видужав, казав своїй дружині, і міг би працювати, я написав би ще одну повість, але вона була б зовсім інша, як усі попередні.

Погіршувалось здоров'я, і нічим не міг зарадити помираючому Чайковському лікар Володимир Ганківський. А на Різдво, взагалі розплакався, як дитя, бо життєлюбом був, який враз гостро передчував свій близький кінець. Перед Великодними святами Чайковський забажав висповідатися. Святі Таїнства приймав лежачи, бо не міг уже сидіти, проте і з цього сумного епізоду не оминув покепкувати, сказавши: «Тепер маю уже паспорт на другий світ».

2 червня 1935 р., о 9-й годині «душа його покинула знеможене тіло», так написало Варшавське видання «Наша культура».

Небаченої досі людності «...з усієї галицької волости» зібралось тоді під стінами Народного дому, балкони якого завішані чорною матерією. Жалобна процесія з тринадцятьма священиками, рушила на старий цвинтар «Монастирок» поблизу церкви Благовіщення. Це були справді «княжі похорони», як написали згодом учасники тих подій..

Друкуватися почав з [1892](#) р. Образи життя знайшли відтворення у його спогадах «Спомини зперед десяти літ» ([1892](#)) та «Чорні рядки», виданих у збірнику оповідань «Із судової зали», «Образ гонору» ([1895](#)), «Хто винен?», «Краще смерть, ніж неволя», «Не для всіх весна зеленіє» ([1920](#)) і повістях «Олюнька», «В чужім гнізді», «Бразилійський гаразд» ([1896](#)), [«Малолітній»](#) ([1919](#)) та інші.

На пробудження національної свідомості й виховання молоді мала значний вплив проза Чайковського у романтичному стилі про [Козаччину](#): «За сестрою» ([1907](#)), «Віддячився» ([1913](#)), «Козацька помста» ([1919](#)), «На уходах» ([1921](#)), [«Олексій Корнієнко»](#) ([1924](#)), «До слави» ([1929](#)), «Полковник Михайло Кричевський» ([1935](#)), «Перед зривом» та ін. У цих творах

Чайковський ідеалізував Запоріжжя і звинувачував Москву за кривди, завдані Україні.



Пам'ятник Андрію Чайковському у Самборі

[13 липня 1988](#) р. вперше відкрито вшанували роковини А. Чайковського у [Коломиї](#). Наступного року, з дозволу міськради відбулися вечори пам'яті, а у музеї було розгорнуто виставку меморіальних речей А. Чайковського, які чекали свого часу у фондах.

[1 червня 1991](#) р. у с. Гординя було освячено пам'ятний знак. [24 серпня 1994](#) р у м. Самборі було відкрито пам'ятник Андрію Чайковському.

Оповідання зі збірки: «Ні разу не вдарив», «Краще смерть, чим неволя», «Хто винен?», «За [віхоть](#) сіна», «Жаль ваги не має» (збірки «Оповідання» ([1904](#) та [1920](#) рр.))

Роман «Сагайдачний» — книга перша «Побратими» ([1924](#)); книга друга «До слави», частина 1 ([1929](#)); книга третя «До слави», частина 2 «Перед зривом» — повість про життя гетьмана Богдана Хмельницького.

Полковник Михайло Кричевський ([1935](#) р.) — трагічна історія польського шляхтича, який став на бік українців у їх боротьбі за волю.

Сім'я Чайковського: Подружжя Чайковських прожило разом пів-століття та мало трьох синів та три доньки.

Гладилович Наталія Юліанівна ([26 серпня 1861](#), [Береги](#) — [17 листопада 1938](#), [Коломия](#)) — з [21 вересня 1884](#) дружина.

[Чайковський Микола Андрійович](#) ([2 січня 1887](#), [Бережани](#) — [7 жовтня 1970](#), [Львів](#)) — син. Професор математики.

Туна Наталія Григорівна ([1890](#), — [1987](#), [Львів](#)) — невістка, дружина сина Миколи. Вчитель німецької мови.

КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

(як пам'ятка на закінчення шкільного року в українській школі).

РОКСОЛЯНА (Антін Лотоцький). Історичне оповідання з XVI століття, ілюстроване	40 ц.
КОЗАК БАЙДА, історичне оповідання про основника Запорізької Січі	25 ц.
БАЙКИ ДЛЯ ДІТЕЙ (Микола Погідний) ілюстроване ..	25 ц.
МАНДРИВКА МИШКИ-ГРИЗНИКНИЖКИ ПО ЛЬВОВІ, (Я Вільшенко) образки Фартуха	50 ц.
ПО РІДНОМУ КРАЮ (в золотій оправі з золотими витясками, Дмитра Дорошенка	85 ц.
УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ зі збірника І. Рудченка, з 42-ма малюнками	40 ц.
ОДАРКА, повістка Андрія Чайківського	35 ц.
МАТИ-СТРАДНИЦЯ, образець з побуту українських виселенців в таборі у Гмінді "S W O B O D A,"	20 ц.

81-83 Grand Street, (P. O. Box 346) Jersey City, N. J.

Реклама книжок для дітей, українська щоденна газета [«Свобода» \(США\)](#), № 210, [10 вересня 1937](#) р

[Чайковський Богдан Андрійович](#) ([29 лютого 1888](#), [Бережани](#) — [26 червня 1941](#), [Львів](#)) — син. Адвокат, етнограф. Закатований комуністами у [Бригідках](#).

Пасіка Юлія Якинтіївна ([15 лютого 1891](#), [Мала Лука](#) — [19 березня 1950](#), [Чита](#)) — невістка, дружина сина Богдана.

Чайковська Галина Андріївна ([19 вересня 1892](#), [Бережани](#) — [6 січня 1979](#), [Флорида](#)) — донька.

[Бемко Володимир](#) ([16 вересня 1889](#), [Козова](#) — невідомо) — зять, чоловік доньки Галини. Старшина [УСС](#).

Чайковська Олена Андріївна ([4 січня 1893](#), [Бережани](#) — [1927](#), [Коломия](#)) — донька. Померла при пологах.

[Станімір Осип](#) ([1890](#), [Ладичин](#) — [1971](#), [Торонто](#)) — зять, чоловік Олени. Сотник [УГА](#).

[Чайковський Андрій Андрійович](#) (14 жовтня 1895, [Бережани](#) — 9 червня 1978, [Коломия](#)) — син. Бібліотекар, член [КПЗУ](#).

[Глібовицька Ярослава Теофілівна](#) (26 листопада 1904, [Тростянець](#) — невідомо) — невістка, дружина сина Андрія. Вчитель.

[Чайковська Наталія Андріївна](#) (6 серпня 1898, [Бережани](#) — 18 лютого 1938, [Коломия](#)) — донька.

[Трач Іван Іванович](#) (невідомо — 1944, [Коломия](#)) — зять, чоловік доньки Наталії. Інженер-механік. Брат [Володимира Блавацького](#).

ЧА́ЛИЙ МИХА́ЙЛО КОРНІ́ЙОВИЧ (1816 - 1907 рр.)



Український [педагог](#) і громадсько-культурний діяч, біограф [Т. Г. Шевченка](#).

Народився 24 вересня 1816 р. у місті [Новгороді-Сіверському](#) на Чернігівщині. У 1844 р. закінчив [Київський університет](#).

Працював директором гімназії у [Білій Церкві](#), [ліцею й гімназії князя Безбородька](#) у [Ніжені](#), організатор недільних шкіл у [Києві](#), приятель [Тараса Шевченка](#). Співорганізатор похорону Т. Шевченка в Україні і промовець над домовиною у Києві під час перевезення тіла до [Канева](#).

У [Києві](#) мешкав у будинку по [вулиці Гоголівській](#), 9 (будинок знесений у 1993 р.



Могила Михайла Чалого

Помер у Києві 6 (19 лютого) 1907 р. Похований на Байковому кладовищі (ділянка № 1). У 1961 р. у Києві на його честь названо вулицю.

Належав до гуртка вчених, що гуртувалися довкола журналу «Киевская Старина». Друкувався в «Основі» (1862) і у «Киевской Старине» (1899). Авторкниг «Жизнь и произведения Тараса Шевченка» (1882) і спогадів.

ЧИКАЛЕНКО ЄВГЕН ХАРЛАМПИЙОВИЧ (1861 — 1929 рр.)



Визначний громадський діяч, благодійник, меценат української культури, агроном, землевласник, видавець, публіцист. Родом із села Перешори Ананьївського повіту Херсонської губернії. Освіту здобув у Харківському університеті (природничий відділ), де був діяльним в українській студентській

громаді й у [драгоманівському](#) радикальному гуртку (керівник В. Мальований), за участь в якому був заарештований (1884) і перебував 5 років під наглядом поліції у с. Перешорах.

На той час батько вже помер. Тож Євген Чикаленко починає господарювати у родинному маєтку самостійно. У цей час експериментує як [агроном](#), навіть у посушливі роки домагається хорошого врожаю на своїх полях.

Пише і видає практичні поради для сільського господарства «Розмови про сільське хозяйство» у 5 книгах ([Одеса](#) (1897), пізніше [Петербург](#)), що з'явилися півмільйонним накладом і становили своєрідну популярну енциклопедію.

У 1894 р. переїхав до Одеси, а у 1900 р. — до Києва, де включився у громадське життя.

Був меценатом різних починів: на його гроші видано «Русско-український словарь» [Уманця-Комарова](#) ([Львів](#), 1893–1898), він допомагав журналу [«Киевская Старина»](#), даючи нагороду (1000 крб) за найкраще написану історію України та сплачуючи гонорари за українські твори письменства, друковані у «Киевской Старине»; організував при [НТШ](#) у Львові фонд ім. Мордовця для допомоги українським письменникам, фінансував тижневик [РУП «Селянин»](#) у Львові, став головним фундатором «Академічного Дому» у Львові (25 000 крб), заохочуючи наддніпрянську молодь їхати на студії до Львова.

Від 1897 р. почав видавати свою працю «Розмови про сільське господарство». Був активним членом [«Старої Громади»](#) (з 1900), [Загальної Безпартійної Демократичної Організації](#), [Української демократичної партії](#) (з 1904), [Української Демократично-Радикальної Партії](#) (з 1905 р.); 1908 р. був ініціатором заснування [Товариства Українських Поступовців](#) і його фактичним головою. Найбільше до поширення національної свідомості спричинився фундацією (при підтримці [В. Смиренка](#) і [Л. Жебуньова](#)) єдиних українських щоденників на [Наддніпрянщині](#) — [«Громадська Думка»](#) (1906) і [«Рада»](#) (1906–1914).

Під час [Першої світової війни](#) ховався від переслідування поліції у Фінляндії, Петрограді, Москві; з початком революції 1917 р. повернувся до Києва, але через консервативні погляди участі в політичній діяльності не брав.

У січні [1919](#) р. виїхав до [Галичини](#) (де згодом його інтернували поляки).

З [1920](#) р. перебував у Рабенштайні (Австрія).

Будучи в еміграції, жив у великій бідності. Українська [ню-йоркська](#) газета [«Свобода»](#) навіть оголошувала збір коштів на його лікування.

З [1925](#) р. очолював Термінологічну Комісію при [Українській господарській академії](#) у [Подєбрадах](#). Помер у [1929](#) р. у Чехії, заповівши розвіяти його прах у рідному селі Перешори.

Свій досвід у сільському господарстві виклав у брошурі «Розмова про сільське хазяйство» (1897). У формі розмови із селянином у ній оповідається про ефективні методи агрономії. Свою брошуру Євген Харлампійович написав українською мовою і потім аж п'ять років добивався її видання, причому дозвіл підписував сам міністр внутрішніх справ Росії, оскільки українська мова на той час була забороненою. Автор «Спогадів» (I-II, [Львів, 1925–1926](#)) та «Щоденника [1917–1919](#)» ([Львів, 1931](#)), які дають багатий матеріал до історії українського руху XIX і початку XX ст.

Автор практичних порад «Розмов про сільське господарство» (у 5 кн., 1897), «Спогадів» (I-II, 1925-1926), «Щоденника. 1917-1919»(1931).

Окремі видання: Чикаленко Є. Х. Зібрання творів: У 7 т. – Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – К.: ТОВ «Рада», 2003. – 432 с.; Чикаленко Є. Листи до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського / Упорядк. та комент. В. Мазного. – Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. – Т. IV: Науменко-Яновська. – С. 296-335. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Нью-Йорк: УВАН, 1955. –504 с.; Чикаленко Є. Х. Спогади (1861-1907): Док.-худ. вид. / Передм. В. Шевчука. – К.: Темпора, 2003. – 416 с.; Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907-1917). – Львів: Червона калина, 1931. – 496 с.; «Горе наше, що і колись, і тепер ми не можемо одностайно стати до праці, до боротьби». Листи мецената Євгена Чикаленка до класика Михайла Коцюбинського // Дивослово. – 2001. – № 12. –С. 17-19.; Громадський рух [«Не будь байдужим»](#) проводить щорічний Історичний табір імені мецената Євгена Чикаленка для дітей з багатодітних сімей різних областей [України](#) ([2010](#) р. проведення табору профінансував [Олег Скрипка](#)).

На вшанування пам'яті про Євгена Чикаленка [Державний комітет зв'язку та інформатизації України](#) випустив поштовий художній конверт із його зображенням (художник О. Соболевський). У 1998 р. [Ліга українських меценатів](#) заснувала [премію імені Євгена Чикаленка](#), яку присуджують за благодійницьку діяльність. Її девізом є слова Євгена Чикаленка: «Мало любити Україну до глибини душі, треба любити її й до глибини кишені».

ЧУБІНСЬКИЙ ПАВЛО ПЛАТОНОВИЧ (1839 — 1884 рр.)



У [етнолог](#), [фольклорист](#), [поет](#), громадський діяч, автор слів [Гімну України](#). Досліджував побут, звичаї, говірки, [фольклор](#) та народні вірування. Народився [27 січня 1839](#) р. на хуторі Чубинський (нині — у межах м. [Бориспіль](#)) [Полтавської губернії](#) у небагатій дворянській сім'ї.

Ще змалку Павло починає захоплюватися [географією](#), мріє про далекі подорожі. Після закінчення [Другої київської гімназії](#) вступає на юридичний факультет [Петербурзького університету](#). Там знайомиться з [географом Семеновим-Тянь-Шанським Петром Петровичем](#), який у свою чергу знайомить Чубинського з видатними географами [Миколою Пржевальським](#) та [Миколою Миклухо-Маклаєм](#).

У студентські роки брав участь у діяльності петербурзької української громади. Був автором журналу [«Основа»](#), де познайомився з [Тарасом Шевченком](#), [Миколою Костомаровим](#). Після мітингу проти розправи над учасниками варшавської маніфестації Чубинського виключають з університету, і він

деякий час живе на Чернігівщині, у селі Ропша.

У 1861 р. захищає у Петербурзі дисертацію «Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії» й одержує вчений ступінь кандидата правознавства.

Повернувшись в Україну, впродовж [1861–1862](#) рр. пише статті для «Основи»: «Значення могорича у договорі, господарські товариства, найм робітників», «Український спектакль у Чернігові», «Два слова про сільське училище», «Ярмарок у Борисполі», співпрацює з «Черниговским листком», де публікує матеріал «Де кілька слів про значення казок, прислів'їв та пісень для криміналіста», та з «Киевскими губернскими ведомостями», в яких побачила світ його «Програма для вивчення народних юридичних звичаїв у Малоросії» (1862 р.).

У цей час намагається відкрити безкоштовну сільську школу у Борисполі, але не добився дозволу влади. Належав до течії [хлопоманів](#). У 1862 р. у Києві кілька українофільських гуртків об'єдналися у [Громаду](#), серед перших членів якої були Павло Чубинський, [Володимир Антонович](#), [Павло Житецький](#), [Талея Рильський](#) тощо. Проти Громади невдовзі було заведено кримінальну справу, почалося [слідство](#). У вересні того року у Золотоніському повіті поліція виявила прокламацію українською мовою «Усім добрим людям». Тієї осені 1862 р. Павло Чубинський пише вірш [«Ще не вмерла Україна»](#), що став національним гімном українського народу. 17 січня шеф жандармів князь Долгоруков дає розпорядження вислати Чубинського «за вредное влияние на умы простолюдинов» (за українську діяльність) на проживання в [Архангельську губернію](#) під нагляд поліції. Туди ж висилають громадівця [Петра Єфименка](#) та його дружину, історика Олександру Єфименко. Через рік він оселяється в [Архангельську](#), де працює слідчим, потім секретарем статистичного комітету, редактором губернської газети, чиновником з особливих доручень при губернаторі. За сім років заслання в Архангельську українець Чубинський зробив чимало для російської науки, зокрема написав дослідження про ярмарки в архангельському краї, про смертність на Архангельщині, про печорський край, торгівлю у північних губерніях Росії, дослідив юридичні звичаї у губернії тощо.



**Пам'ятна дошка в Борисполі, де стояв будинок у якому народився
П. Чубинський**

Очоловав експедицію з вивчення Печорського краю і Заполярного Уралу. За його ініціативою була відправлена експедиція навіть на Нову Землю (невипадково, що українські полярники, які відправляються на зимівлю в Антарктиду, покладають квіти до пам'ятної дошки Чубинського на будинку гімназії, де він навчався).

У [1869](#) р. дістає дозвіл про повернення до України й очолює етнографічно-статистичну [експедицію Російського географічного товариства](#) у Південно-Західному краї.

У [1873–1875](#) рр. — секретар (1875–1876 рр. — заступник голови) [Південно-Західного відділу Російського географічного товариства](#).

У 1876 р. Чубинського було вислано з Києва із заборонаю проживати у малоросійських і столичних губерніях. За допомогою президії Російського географічного товариства він дістає дозвіл проживати у [Петербурзі](#).

У [1879](#) р. Чубинський тяжко захворів, його розбив [параліч](#), і він до кінця життя був прикутий до ліжка. Помер [17 січня 1884](#) р. Прощалися з Чубинським у [Церкві Різдва Христового](#). Похований у [Борисполі](#) на Книшовому кладовищі.

Діти: Олександра — оперна співачка, Михайло — професор-криміналіст, Федір — ветеринар і Павло — інженер (залізнична платформа [Чубинський](#)). Правнук Чубинського Володимир — поет і композитор, був переслідуваний за радянських часів, учинив самогубство.



Символічна могила П. Чубинського на Книшовому кладовищі в Борисполі

За свої цінні наукові праці одержав золоту медаль від Російського географічного товариства (1873 р.), золоту медаль на Міжнародній Виставці у Парижі (1875 р.) та від Російської академії наук Уваровську премію (1879 р.).

Відомий також як поет, автор збірки віршів «Сопілка» (1871 р.). Чубинський — автор тексту українського національного гімну «Ще не вмерла Україна». У період близько 1869–1871 Чубинський обробив та підготував до друку сім томів «Трудів етнографічно-статистичної експедиції».

«Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край» — Т.1-7. — СПб.,

Чубинский, П. П. «Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии» — СПб., 1869.

Чубинский, П. П. «О состоянии Хлебной торговли и производительности в Северном районе». СПб., 1870 (Архангельська, В'ятська, Костромська, Вологодська, Новгородська губернії Росії)

У 1960-х рр. могилу Павла Чубинського було неофіційно впорядковано за участю окремих представників влади і народного господарства Бориспільщини, незважаючи на те, що у ті часи офіційного засудження «українського буржуазного націоналізму»

це могло коштувати їм кар'єри, а то і свободи. Серед іншого цю ініціативу зокрема підтримав і тодішній перший секретар Бориспільського райкому партії [Іван Степанович Деревець](#), про що згадано у книзі спогадів про нього.



Пам'ятник П. Чубинському в Борисполі

У 1963 р. до 100-річчя українського гімну «Ще не вмерла Україна» Відділ ООЛ видав серію марок, наліпок, франкотипів, поштових листівок із зображенням авторів гімну Павла Чубинського і Михайла Вербицького, роботи митця [Миколи Бідняка](#). На будинку колишньої гімназії у Києві, де навчався П. Чубинський, встановлена меморіальна дошка.

У 1994 р. в селі [Чубинське](#) засновано ландшафтний заказник загальнодержавного значення [«Хутір Чубинського»](#). У 2001 р. у Борисполі було встановлено пам'ятник. Заснована Всеукраїнська премія імені Павла Чубинського.



Реверс ювілейної монети

[14 січня 2009](#) р. [Національний банк України](#) увів в обіг ювілейну монету «Павло Чубинський».

ШАПОВАЛ МИКИТА ЮХИМОВИЧ
([1882](#) — [1932](#) рр.)

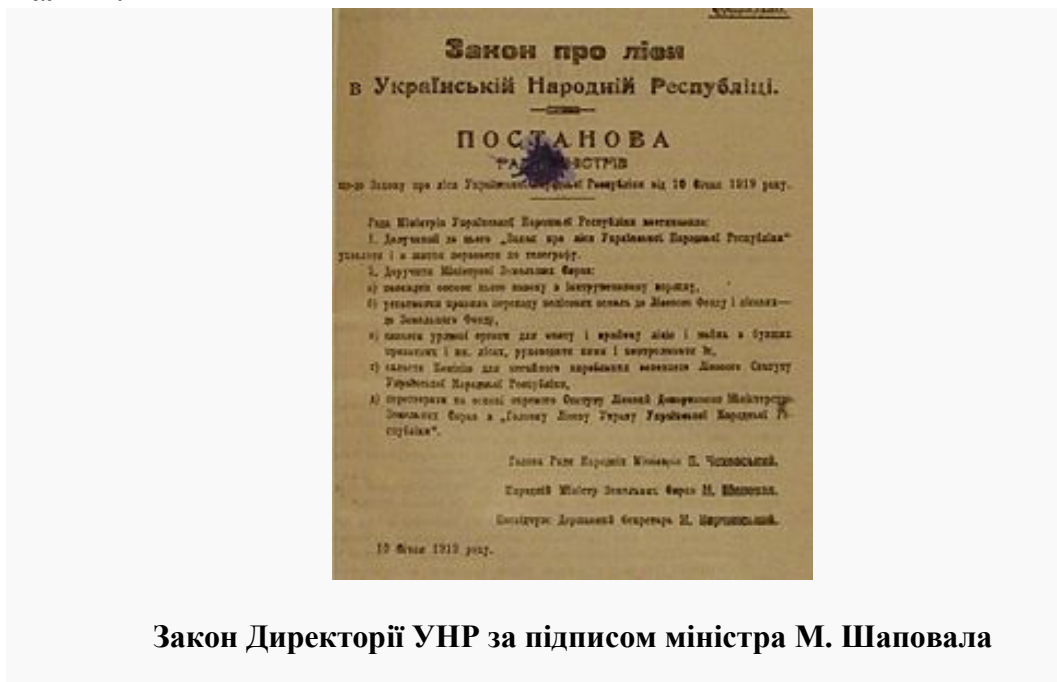


[Політичний](#) і [громадський діяч](#), [публіцист](#), [соціолог](#), [поет](#), за фахом [лісник](#). Член [Центральної Ради](#). Брат [Миколи Шаповала](#).

Народився у селі [Сріблянка Бахмутського повіту](#) (нині [Артемівський район Донецької області](#)) у сім'ї відставного [унтер-офіцера](#), сільського наймита Юхима Олексійовича та Наталії Яківни Шаповалів. Член [РУП](#) (з [1901](#)), видавець і спів[редактор журналу «Українська Хата»](#) ([1909](#) — [1914](#) рр.), один з організаторів і лідерів [УПСР](#) і член її ЦК; голова Всеукраїнської Лісової Спілки, член [Центральної](#) і [Малої Рад](#) ([1917](#) — [1918](#) рр.), [міністр пошт і телеграфу](#) в уряді [В. Винниченка](#) (після [3 Універсалу](#)), співавтор [4 Універсалу](#), [комісар Київського повіту](#), генеральний секретар, згодом голова [Українського національного союзу](#) ([14. 11. 1918](#) р. — січень [1919](#) рр.), співорганізатор [протигетьманського повстання](#) ([1918](#) р.), [міністр](#) земельних справ в уряді [В. Чехівського](#) за [Директорії](#) (грудень [1918](#) — лютий [1919](#) рр.); з лютого [1919](#) р. у [Галичині](#), де уряд [ЗУНР](#) за його соціалістичну демагогію та підбурювання до державного перевороту не дав йому дозволу на перебування.

Згодом у [еміграції](#), секретар [дипломатичної місії УНР](#) у [Будапешті](#) ([1919](#) — [1920](#) рр.), потім у [Празі](#), де, користуючися з підтримки [Т. Масарика](#), розвинув жваву громадсько-політичну і

культурну діяльність: голова [Українського Громадського Комітету](#) (1921 — 1925 рр.), співтворець українських вищих шкіл у Празі, [Української Господарської Академії](#) у [Подєбрадах](#), [Українського Високого Педагогічного Інституту](#) ім. [М. Драгоманова](#), організатор Всеукраїнського Робітничого Союзу у [Чехословаччині](#), голова Українського Соціологічного Інституту у Празі; [видавець](#) і [редактор місячника](#) «Нова Україна» (1922 — 1928 рр.). З середини серпня 1922 р. очолив філіал Ліги Націй у Каліші.



Закон Директорії УНР за підписом міністра М. Шаповала

Після 4 з'їзду УПСР (12. 5. 1918 р.) належав до фракції «центральної течії», в еміграції очолював УПСР і засуджував діяльність її «закордонної делегації» у [Відні](#); був у опозиції і гостро поборював [Уряд Української Народної Республіки](#) у [екзилі](#). Помер у [Ржевниціях](#) біля [Праги](#) і там похований.

Шаповал — автор близько 60 [публіцистичних](#) праць: «Революційний [соціалізм](#) на Україні» (1921), «Село і місто» (1926), «Масарик як [соціолог](#)» (також німецькою і чеською мовами), «Стара і нова Україна» (1926), «Міжнаціональне становище українського народу» (1934), «Велика революція й українська визвольна програма» (1928), «Ляхоманія» (1931), «Щоденник» (2 частини 1958), «Схема життєпису» (1956), «Гетьманщина і Директорія» (1958). Як [письменник](#) (під [псевдонімом](#) М. Сріблянський і М. Бутенко) опублікував [збірку](#) поезій: «Сни віри» (1908), «Самотність» (1910), нариси

«Жертви громадської байдужости» (1910), «Шевченко і самостійність України» (1917), «Листки з лісу» (1918).

Поетичні твори: Шаповал М. Вірші // Українська Муза: Поетична антологія / За ред. О. Коваленка. — К., 1908. — Вип. 12. — С. 1186–1196. Шаповал М. Вірші // Уроки правди і добра / Упоряд. та автор біогр. нарисів В. В. Оліфіренко. — Донецьк: Донбас, 2001. — С. 29-39. Шаповал М. Поезії // Українська хата: Поезії. — К.: Молодь, 1990. — С. 240–248.

Соціологія. Політичні праці: Шаповал М. Загальна соціологія. — К.: Український центр духовної культури, 1996. — 368 с. Шаповал М. Ляхоманія. Наша доба. Соціально-політичний нарис. — Прага: Вільна Спілка, 1931. — 287 с. Шаповал М. Стара і нова Україна. Листи в Америку. — Нью Йорк, 1925. — 32 с. Шаповал М. Шлях визволення. Суспільно-політичні нариси. — Прага — Берлін: Нова Україна, 1923. — 70 с. Шаповал М. Схема життєпису (автобіографічний шкід) / Упоряд. С. Зеркаль. — Нью-Йорк, 1956.

ШАШКЕВИЧ МАРКІЯН СЕМЕНОВИЧ (1811 - 1843 рр.)



Західноукраїнський (галицький) пророк («Будитель»), письменник, поет — зачинатель нової української літератури у Галичині, священик УГКЦ, релігійний та культурно-громадський діяч. Перший у нових часах речник відродження західноукраїнських (галицьких) земель. Очолив «Руську трійцю», ініціатор видання альманаху «Русалка Дністровая» (1837 р.). Виступав за рівноправність української мови з польською в умовах того часу.

Народився у селі [Підлисса Золочівського повіту](#) у сім'ї священика, зокрема, мав брата Миколу, що працював якийсь час у Мізуні коло [Долини](#). Навчався у початковій школі у [Білому Камені](#), міській нормальній школі (закінчив 1823 р.) та домініканській гімназії (1823-1825 рр.) у Львові, [Бережанській](#) гімназії, був вільним слухачем [Львівського університету](#).

У 1836 р. виголосив першу промову українською мовою у музеї семінарії перед представниками духовної влади, запрошеними гостями.

14 жовтня того року у соборі Св. Юра виголосив свою проповідь (водночас з Юліаном [Величковським](#) в [Успенській церкві](#), [Миколою Устияновичем](#) — [церкві св. Параскеви](#)). Через те, що ректор Телеховський не дозволив би цього, текст подав йому, укладений польською мовою.

У [1838](#) р. закінчив [Львівську духовну семінарію](#). За даними Романа Горака, висвячений 20 травня 1838 р. митрополитом Михайлом Левицьким. Був призначений парафіяльним священиком у селах Львівщини: спочатку — у [Гумниськах](#), де була плебанія у жалюгідному стані із гнилою підлогою, через це 3 жовтня 1838 р. писав у листі до консисторії прохання про передення в інше місце, зокрема, через вагітність дружини.

Потім — у [Нестаничах](#) Холоківського деканату (скерування отримав 18 жовтня) і Новосілках.

Під час навчання у семінарії Шашкевич спільно з [Яковом Головацьким](#) та [Іваном Вагилевичем](#) згуртував національно свідому молодь ([І. Білінський](#), Ф. Мінчакевич, М. Козловський, А. Величковський, [Г. Ількевич](#) та ін.), яка стала на боротьбу за національно-культурне відродження на західноукраїнських землях, зокрема за відродження української мови у письменстві й церковних проповідях (див. [«Руська трійця»](#)). Вислідом їхньої діяльності була підготовка [рукописів](#), збірок, авторських поезій слухачів духовної семінарії «Син Руси» ([1833](#)) і «Зоря» ([1834](#)), які через цензуру не побачили світ, а головне — виданого у [Будапешті](#) альманаху [«Русалка Дністровая»](#) ([1837](#)), який вирішально вплинув на національне відродження та розвиток української літератури в Галичині.

На думку [Кирила Студинського](#), Маркіян Шашкевич був «першим русином у Галичині, який пройнявся ідеєю

національності». Значення Маркіяна Шашкевича як народного пророка («Будителя») Західної України співмірне з [Тарасом Шевченком](#) («Кобзарем») як національним пророком всієї України.

Син — [Шашкевич Володимир Маркіянович](#).

Поетична спадщина: Перший опублікований [вірш](#) Шашкевича «Голос галичан» з'явився у 1835 р. Не враховуючи декількох інтимно-ліричних поезій («[До милої](#)», «[Туга за милою](#)», «[Думка](#)»), Шашкевич писав переважно вірші патріотичного характеру («[Руська мова](#)», «[Дайте руки](#)», «[Слово до чителєй руського язика](#)», «[Побратим](#)», «[Лиха доля](#)» та ін.), також на історичні теми: «[Хмельницького обступлення Львова](#)», «[О Наливайку](#)», «[Болеслав Кривоустий](#)». Надзвичайної поетичної (пророчої) сили є його «[Псалми Русланові](#)». У цілому поетична спадщина у кількісному відношенні невелика, але (якісно) високо оцінена [І. Франком](#) та пізнішими дослідниками.

У 1836 р. Шашкевич опублікував брошуру «[Азбука і Abecadlo](#)» (1836), спрямовану проти спроб заведення в українській мові латинської абетки. Переклав частину «[Слова о полку Ігоревім](#)» та [Святого Письма](#) (Євангеліє від Матея і Йоана) на народну мову (1842). Посмертно Яків Головацький видав «[Читанку](#)» Шашкевича для малих дітей (1850).

Помер Маркіян Шашкевич у злиднях від [туберкульозу](#) і був похований в [Новосілках](#) без дотримання приписів церкви стосовно поховання священиків. [Дольницький](#) Андрій — [унівський](#) декан [УГКЦ](#) — 26 червня 1843 р. поховав, запечатав гріб (запис № 38 за 1843 рік у метричній книзі). Слава його як Будителя (пророка) краю галицької і національної русько-української свідомості й зачинателя нової української літератури в Галичині почала зростати посмертно.

У 1893 р. було організовано комітет для перевезення мощів М. Шашкевича, головою став [Омелян Огоновський](#). Тлінні останки за масової участі населення Галичини перенесено до Львова на [Личаківський цвинтар](#) (поле № 3). Тим самим започатковано краєвий пантеон поховань найвизначніших західноукраїнських (галицьких) діячів. У червні 1906 р. на могилі відкрито пам'ятник роботи мюнхенського скульптора Рудольфа Тіле.



Могила Маркіяна Шашкевича на [Личаківському цвинтарі у Львові](#).

Навколо могили почали активно скуповувати землю впливові поляки, зокрема, монополісти [Бачевські](#), існувала можливість її плюндрування. «Діло» № 10 за 1902 рік: «Чи не краще було би ... перенести домовину і уложити... в підземних криптах нової [Преображенської церкви](#) у Львові?»[8]

У [1911](#) р., у століття народження [письменника](#), відбулося величаве шашкевичівське свято з поставленням йому на [Білій Горі хреста-пам'ятника](#).

Художник Іван Труш тоді написав відомий портрет Будителя. Сьогодні місце знаходження портрета невідоме... Цей портрет Шашкевича вважають за найбільш автентичний, а тому він належить — як і збережені екземпляри першого видання «Русалки Дністрової», як «Корона Руська-Данила Галицького» (місце знаходження якої також невідоме), два «руські» браслети (ці знаходяться в Угорському національному музеї) і прапори галицьких полків «Руської Ради» з 1848 р. — до найбільш дорогіних регалій Галичини.

Пам'ятник Шашкевичу у Львові на вулиці Коперника, біля музею «Русалки Дністрової»

У 1880 р. [Теофіл Грушкевич](#) був керівником поїздки студентів — діячів товариства [«Дружній лихвар»](#) на могилу **Шашкевича Маркіяна**, під час якої її віднайшли. У [1893](#) р. [Огоновський Омелян](#) був обраний головою комітету з перевезення та перепоховання на Личаківському цвинтарі мощів блаженної пам'яті М. Шашкевича з Новосілок. Спочатку Рада

Львова не давала дозволу на перепоховання. Формальною причиною відмови була інформація про поховання М. Шашкевича в чужому гробівці. Дозвіл після прохання «Просвіти» надали на спеціальному засіданні 14 жовтня; вирішено «... відступити безоплатно 8 м² землі». Прах був опізнаний по восковому хресту та кадильниці.



Пам'ятник у Львові на території греко-католицької семінарії

У 1911 р., у соті роковини від дня його народження, за ініціативою Братства імені святого Миколая у [Перемишлі](#) та Українського педагогічного товариства засновано [школу ім. Маркіяна Шашкевича](#). Того ж року на Білій Горі, що височіє над селом [Підлісся](#), на кошти, що зібрав народ, було встановлено величний пам'ятник у вигляді хреста на масивному гранітному постаменті, який символізує прагнення до сонця, правди, освіти, культури, прогресу. Висота пам'ятника становить 25 м.

Місце цього Хреста Шашкевича в Новосілках на «Білій горі» (цікаво, що навіть більше ніж його могила у Львові) з часом стала місцем масового краєвого паломництва (в першу неділю серпня кожного року), аналогічно як служить — у національному масштабі і цілий рік — могила Тараса Шевченка біля Канева.

Відкривалися і урочисто освячувалися отцю Маркіяну меморіальні дошки, переважно по церквах. Майже в кожній українській місцевості пройшли урочистості.

За новіших часів вшанування Шашкевича зростає як реакція на русифікацію України й асиміляцію [українців](#) у діаспорі. У [1959](#) р. у Підліссі відкрито [літературно-меморіальний музей](#), а у [1962](#) р. — поставлено бронзове [погруддя](#) Шашкевича. За часів Незалежності України було відкрито музеї-садиби Маркіяна

Шашкевича у селі [Нестаничах](#), Радехівського району та у селі [Новосілки](#) Буського району, а також Музей отця Маркіяна Шашкевича у селі [Деревня](#), Жовківського району, яким у [2012](#) р. рішенням виконкому Львівської облради надано звання «Народний музей».

У 1990 р. поруч з [вежею церкви Св. Духа](#) на вулиці Коперника у Львові був відкритий пам'ятник Маркіяну Семеновичу Шашкевичу (автори пам'ятника скульптор [Дмитро Крвавич](#) та архітектор [Михайло Федик](#)). У 1993 р. на площі Вічевій у [Золочеві](#) встановлено Пам'ятник Маркіяну Шашкевичу (автори скульптори — Дмитро Крвавич, [Микола Посікіра](#); архітектор — Михайло Федик). У канадському місті [Вінніпег](#) у [1962](#) р. було засновано Інститут Маркіяна Шашкевича, який з [1963](#) р. видавав протягом 25-ти років збірник [«Шашкевичіяна»](#) та «Бібліотеку Шашкевичіяни», (редактор М. Марунчак). У [1944](#) р. там споруджено пам'ятник із бронзовим погруддям Шашкевича, а на 170-річчя народження — іменем Шашкевича названо місцевий парк.

У [1991](#) р., після II Шашкевичівських читань, у Львові сформована [Шашкевичівська комісія](#).

Того ж року [Білокам'янецьку](#) школу було перейменовано: рішенням виконкому Львівської обласної ради та присвоєно ім'я М. С. Шашкевича.

Рішенням сесії [Бережанської міської ради](#) № 714 від 02.08.2001 р. Маркіяну Шашкевичу присвоєно звання [«Почесний громадянин міста Бережани»](#).

У [2003](#) р. ім'я Шашкевича присвоєно [Бродівському педагогічному коледжу](#). [31 грудня 2013](#) р. в [Івано-Франківську](#) відкрили перший у світі пам'ятник «Руській Трійці». Серед постатей на пам'ятнику є, зокрема, і Маркіян Шашкевич.

У [2007](#) р. з'явився з нагоди [195](#)-ї річниці від народження Маркіяна Шашкевича та [45](#)-ліття діяльності Інституту-Заповідника Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі збірник «Маркіян Шашкевич на Заході», завдання якого — кинути «...додаткове світло на особу пробудника Галицької Русі Маркіяна Шашкевича, на його однодумців та на саму добу, яку вони творили».

Байки: [Плішка і Соловій](#); [Старий і молодий лис](#); [Потік і Ріка](#); [Щука і маленька рибка](#); [Діти і жаби](#); [Лебедь і ворони](#).

ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОПРОВИЧ
([1814](#) — [1861](#) рр.)



Український [поет](#), [письменник](#) ([драматург](#), [гравер](#)), [прозаїк](#)), [художник](#) ([живописець](#), [громадський та політичний діяч](#). Член [Кирило-Мефодіївського братства](#). Академік [Імператорської академії мистецтв](#) (1860 р.).

Тарас Шевченко народився 25 лютого ([9 березня](#)) [1814](#) р. у [селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії](#) (нині [Звенигородського району Черкаської області](#)). Був третьою дитиною [селян-кріпаків](#) Григорія Івановича Шевченка і Катерини Якимівни Бойко після сестри [Катерини](#) (8 ([20](#)) [листопада 1804](#) — близько [1848](#) рр.) та брата Микити (16 ([28](#)) [травня 1811](#) — близько [1870](#) рр.).

Згідно з родинними переказами, Тарасові діди й прадіди з батьківського боку походили від [козака](#) Андрія, який на початку XVIII ст. прийшов із [Запорізької Січі](#). Батьки матері, Катерини Якимівни Бойко, були переселенцями з [Прикарпаття](#). У [1816](#) р. сім'я Шевченків переїхала до села Керелівка (нині [Шевченкове](#)) [Звенигородського повіту](#), звідки походив Григорій Іванович. Дитячі роки Тараса пройшли в цьому селі. 12 ([24](#)) [травня 1816](#) р. народилася Тарасова сестра [Ярина](#), а 26 січня ([7 лютого](#)) [1819](#) р. — сестра Марія. Одного разу малий Тарас пішов шукати «залізні стовпи, що підпирають небо», і заблукав у полі. [Чумаки](#), зустрівши хлопця, забрали його з собою й увечері привезли до Кирилівки. 8 ([20](#)) [березня 1821](#) р. народився Тарасів брат [Йосип](#).



Хата Григорія Івановича і Катерини Якимівни Шевченків у Кирилівці. Малюнок Тараса Шевченка

Восени [1822 р.](#) Тарас Шевченко почав учитися грамоти в місцевого дяка Совгиря. У той час ознайомився з творами [Григорія Сковороди](#). У період 1822–[1828](#) рр. він намалював «Коні. Солдати» (цей твір не знайдено).

29 січня ([10 лютого](#)) [1823](#) р. його старша сестра й нянька Катерина вийшла заміж за Антона Красицького — селянина із [Зеленої Діброви](#).

20 серпня ([1 вересня](#)) [1823](#) р. від тяжкої праці й злиднів померла мати Катерина, і 7 ([19 жовтня](#)) [1823](#) р. батько одружився вдруге з удовою Оксаною Терещенко, в якій вже було троє дітей. Вона жорстоко поводитися з нерідними дітьми, зокрема з малим Тарасом.

22 червня ([4 липня](#)) [1824](#) р. народилася Тарасова сестра Марія — від другого шлюбу Григорія Івановича. Тарас чумакував із батьком. Бував у [Звенигородці](#), [Умані](#), [Єлисаветграді](#) (тепер [Кіровоград](#)). 21 березня ([2 квітня](#)) [1825](#) р. від тяжкої праці на панщині помер Григорій Шевченко, і невдовзі мачуха повернулася зі своїми дітьми до Моринців, а Тарас пішов у найми до дяка [Петра Богорського](#), який прибув із [Києва](#). Як школяр-попихач, Тарас носив воду, опалював школу, обслуговував дяка, читав псалтир над померлими й навчався далі. У той час Шевченко ознайомився з деякими творами [української](#)

[літератури](#). Не стерпівши знущань Богорського, Тарас утік від нього й почав шукати в навколишніх селах учителя-маляра. Відчуваючи великий потяг до живопису, кілька днів наймитував і «вчився» малярства у диякона Єфрема ([Лисянка Звенигородського повіту](#), нині [Черкаської області](#)). Також мав учителів-малярів із [села Стеблева, Канівського повіту](#) та із села [Тарасівки](#) Звенигородського повіту. У [1827](#) р. він пас громадську отару у Кирилівці й там зустрічався з [Оксаною Коваленко](#). Цю подругу дитинства Шевченко не раз згадує у своїх творах. Їй присвячено вступ до поеми [«Мар'яна-черниця»](#).

Наймитуючи у кирилівського попа Григорія Кошиця, Тарас бував у [Богуславі](#) (куди возив поповича до школи, а яблука та сливи — на продаж). Водночас їздив на базари до містечок [Бурти](#) і [Шполи](#). У [1828](#) р. Шевченка взяли козачком (слугою) до панського двору у [Вільшаній](#) (Звенигородського повіту на Київщині), куди він пішов по дозвіл учитися у [хлипнівського](#) маляра. Коли Тарасові минуло 14 років, помер [Василь Енгельгардт](#) і село Кирилівка стало власністю його сина — [Павла Енгельгардта](#), Шевченка ж зробили дворовим слугою нового поміщика у вільшанському маєтку. [6 \(18\) грудня 1829](#) р. Павло Енгельгардт застав Шевченка вночі за малюванням козака [Матвія Платова](#), героя [франко-російської війни 1812](#) р., нам'яв вуха кріпаку-служі та наказав відшмагати його на стайні різками. Наступного дня наказ було виконано: кучер Сидорко відшмагав Шевченка. Упродовж [1829–1833](#) рр. Тарас копіював картини [суздальських](#) майстрів.

Майже два з половиною роки — з осені [1828](#) - початку [1831](#) рр. — Шевченко пробув зі своїм паном у [Вільні](#). Подробиці цієї подорожі маловідомі. Імовірно, що там він відвідував лекції малювання у професора [Віленського університету Йонаса Рустемаса](#).

У тому самому місті Шевченко міг бути очевидцем [Польського повстання 1830](#) р. З цих часів зберігся Шевченків малюнок [«Погруддя жінки»](#), який свідчить про майже професійне володіння олівцем.

Переїхавши [1831](#) р. з Вільна до [Петербурга](#), Енгельгардт узяв із собою Шевченка, а щоб згодом мати зиск на художніх творах (серед дворянства було модою мати своїх «покоєвих художників»), віддав його у науку на чотири роки до живописця

Василя Ширяєва. Відтоді й до [1838 р.](#) Шевченко жив у будинку Крестовського (тепер — Загородний проспект, 8), де наймав квартиру Ширяєв. Ночами, у вільний від роботи час, Шевченко ходив до [Літнього саду](#), змальовував статуї, тоді ж уперше почав писати [вірші](#).

У [1833 р.](#) він намалював портрет поміщика Павла Енгельгардта ([акварель](#); оригінал, датований автором, зберігається у [Національному музеї Тараса Шевченка у Києві](#)).

У повісті «Художник» Шевченко розповідає, що у доакадемічний період він намалював такі твори: «Аполлон Бельведерський», «Фракліт», «Геракліт», «Архітектурні барельєфи», «Маска Фортунати» (олівець). Шевченко брав участь у розпису [Большого театру](#) як підмайстер-рисувальник. Створив композицію «Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу» (акварель, туш, перо; дата і підпис Шевченка). Малюнок виконано на тему, оголошену ще у [1830 р.](#) для конкурсу у [Петербурзькій академії мистецтв](#) на одержання золотої медалі.

Намалював: «Смерть Олега — князя древлянського» (туш), «Смерть Віргінії» (акварель, туш), на обох дати і підпис Шевченка, «Смерть Богдана Хмельницького» (туш, перо і пензель).

До цього часу дослідники зараховують також Шевченкові малюнки, про які є згадка у його повісті «Художник»: «Геркулес Фарнезький», «Аполліно» — копія, рисунки для розпису Большого театру у Петербурзі, «Маска Лаокоона», «Слідок із скульптурного твору Мікеланджело», «Голова Люція Вера», «Голова Генія»; «Анатомічна фігура»; «Германік»; «Фавн, що танцює».

Улітку [1836 р.](#) під час одного з петербурзьких нічних рисувальних сеансів у Літньому саду він познайомився зі своїм земляком — художником [Іваном Сошенком](#), а через нього — з [Євгеном Гребінкою](#), [Василем Григоровичем](#) і [Олексієм Венеціановим](#), які познайомили Тараса з впливовим при дворі поетом [Василем Жуковським](#). Сошенко вмовив Ширяєва відпустити Шевченка на місяць, щоб той відвідував зали живопису [Товариства заохочення художників](#). Комітет цього товариства, «розглянувши рисунки стороннього учня Шевченка», ухвалив «мати його на увазі на майбутнє».



Портрет Василя Жуковського роботи Карла Брюллова. Зібрані за цей твір гроші в розіграші лотереї послужили для викупу Тараса Шевченка з кріпацтва

5 (17) [квітня 1838](#) р. Шевченко разом із [Аполлоном Мокрицьким](#) відвідав [Ермітаж](#), де вони оглянули твори видатних художників ([Ван-Дейка](#), [Рубенса](#), [Веласкеса](#), [Рені](#) та інших) і говорили про цінність їхніх полотен.

Навесні [1838](#) р. [Карл Брюллов](#) і [Василь Жуковський](#) вирішили викупити молодого поета з кріпацтва. Енгельгардт погодився відпустити кріпака за великі гроші — 2500 [рублів](#). На той час ця сума була еквівалентна 45 кілограмам чистого срібла. Щоб здобути такі гроші, Карл Брюллов намалював портрет Василя Жуковського — вихователя спадкоємця престолу, і портрет розіграли в лотереї, в якій взяла участь царська родина. Лотерея відбулася 22 квітня ([4 травня](#)) [1838](#) р., а 25 квітня ([7 травня](#)) Шевченкові видали відпускну.

Дослідники-мистецтвознавці датують періодом 1837–1838 рр. також малярські твори, про які є згадка у повісті Шевченка «Художник», а саме:

- «Анатомічна статуя Фішера»;
- «Мідас, повішений Аполлоном»;
- «Едіп, Антігона та Полінік»;
- «Єзекіль на полі, всіяному кістками».

Після викупу Шевченко оселився на 4-й лінії [Васильєвського острова](#) у будинку № 100. Незабаром він став [студентом](#) Петербурзької академії мистецтв, а вже там — улюбленим учнем [Брюллова](#).



Катерина (олія, 1842)

Будучи вже неабияким портретистом, упродовж навчання він опанував також мистецтво гравюри й виявив видатні здібності як графік та ілюстратор. 23 червня (5 липня) 1838 р. за рисунок із гіпсових фігур на місячному екзамені в Академії мистецтв Шевченкові виставлено номер тринадцятий (найкраща робота оцінювалась одиницею, а далі оцінки йшли по висхідній).

2 (14 листопада) 1838 р. Шевченко у Гатчині написав «Думку» («Тяжко, важко у світі жити...»), яку вперше надруковано у харківському альманасі Бецького «Молодик».

24 листопада (4 грудня) 1838 р. переїхав на квартиру до Сошенка у будинок № 307 3-го кварталу Васильєвської частини (тепер — будинок № 47 на 4-й лінії).

Наприкінці 1839 р. Тарас Шевченко захворів на тиф. Одужував у маєтку Федора Пономарьова — свого найближчого приятеля в Академії мистецтв.

Водночас Шевченко наполегливо поглиблював свої знання, читав твори класиків світової літератури, захоплювався історією та філософією. Під враженням вістки про смерть автора «Енеїди» Шевченко написав вірш «На вічну пам'ять Котляревському». Разом із чотирма іншими його поезіями цей вірш побачив світ у альманасі Гребінки «Ластівка» (1841).

Першу збірку своїх поетичних творів Шевченко видав 1840 р. під назвою «Кобзар». До неї увійшло 8 поезій: «Думи

мої», [«Перебендя»](#), [«Катерина»](#), «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Окремими виданнями вийшли поеми [«Гайдамаки» \(1841\)](#) та [«Гамалія» \(1844\)](#).

Вірші Шевченка справили на українське суспільство велике враження, проте російська богема загалом негативно поставилася до молодого поета, звинувативши його найперше у тому, що він пише «мужицькою мовою».

Улітку [1842](#) р., використавши сюжет поеми «Катерина», Шевченко намалював [олійними фарбами однойменну картину](#), яка стала одним із найвідоміших творів українського [живопису](#).



Тарас Шевченко, 1843 р. [Автопортрет](#)

[13 \(25\) травня 1843](#) р. Шевченко з [Петербурга](#) виїхав до [України](#). Відвідав відставного поручника й українського поета [Віктора Забілу](#) на його хуторі [Кукуріківщина](#) під [Борзною](#). Зупинився поет у [Качанівці](#) на [Чернігівщині](#) (маєток поміщика [Григорія Тарновського](#)).

У червні [1843](#) р. побував у [Кисві](#), де познайомився з [Михайлом Максимовичем](#) та [Пантелеймоном Кулішем](#), і на [Полтавщині](#) відвідав Євгена Гребінку в його [Убіжищі](#). [29 червня \(11 липня\) 1843](#) р. — у [день св. Петра і Павла](#) — відвідав разом із ним пишну гостину у хрещеної матері Гребінки, вдови-генеральші [Тетяни Вільхівської](#) в її «українському Версалі» у [Мойсівці](#), де познайомився з поетом [Олександром](#)

[Афанасьєвим-Чужбинським](#) та офіцером [Яковом де Бальменом](#) (пізніше присвятив йому поему [«Кавказ»](#)).

У липні [1843 р.](#) у [Ковалівці](#) Шевченко відвідує [Олексія Капніста](#) — учасника руху [декабристів](#), сина автора «Оди на рабство» і комедії «Ябеда» [Василя Капніста](#). Обидва поїхали до [Яготина](#), до [Миколи Рєпніна-Волконського](#), щоб оглянути галерею картин і на замовлення Григорія Тарновського зробити копію з портрета Миколи Рєпніна. Там Шевченко познайомився з [Варварою Рєпніною](#). Того літа він відвідував своїх нових знайомих: [Закревських](#) у [Березовій Рудці](#), Якова де Бальмена у [Линовиці](#), [Петра Селецького](#) у [Малютинцях](#), [Олександра Афанасьєва-Чужбинського](#) в [Ісківцях](#), Рєвуцьких в [Іржавці](#), [Галаганів](#) у [Сокиринцях](#) та [Дігтярях](#). 20 вересня ([2 жовтня](#)) [1843 р.](#) гостював у рідному [селі Кирилівці](#), Звенигородського повіту, на Київщині у сестри та братів. Протягом жовтня — грудня [1843 р.](#) перебував у Яготині у Рєпніних, де на замовлення Олексія Капніста виконав дві копії з портрета Миколи Рєпніна (оригінал намалював [швейцарський](#) художник [Й. Горнунг](#)). Одна зберігається у [Національному музеї Т. Г. Шевченка у Києві](#), а друга — в [Ермітажі](#).



Тарас Шевченко, 1845 р. Автопортрет

Під впливом баченого й пережитого в Україні Шевченко написав вірш [«Розрита могила»](#), в якому висловив осуд

поневолення українського народу царською Росією. У лютому [1844 р.](#) виїхав з [України](#) до Петербурга через [Москву](#), де пробув один тиждень і зустрівся з [Михайлом Щепкіним](#) та [Осипом Бодянським](#). Під час першої подорожі до України Шевченко задумав видати серію малюнків [«Живописна Україна»](#). Саме тому у пошуках історичних сюжетів він мав намір звернутися до [Петра Буткова](#). Про це поет написав у листі до [Осипа Бодянського](#) 29 червня ([11 липня](#)) [1844 р.](#) 30 жовтня ([11 листопада](#)) [1844 р.](#) комітет [Товариства заохочення художників](#) ухвалив дати Шевченкові грошову допомогу для видання «Живописной Украины», визначивши для цієї мети 300 рублів і зобов'язавши його надіслати для Товариства один примірник першого випуску видання. Перші 6 [офортів](#) серії («У Києві», «Видубецький монастир у Києві», «Судна рада», «Старости», «Казка» («Солдат і Смерть»), [«Дари в Чигирині 1649 року»](#)) вийшли друком у листопаді того ж року під назвою [«Чигиринський Кобзар»](#).



Тарас Шевченко. [Автопортрет](#)

У [1844 р.](#) опубліковано передрук першого видання [«Кобзаря»](#) з додатком поеми «Гайдамаки». Того ж року Шевченко написав гостро політичну поему [«Сон»](#) («У всякого своя доля») з критикою самодержавної системи Російської імперії. Проти цього твору дуже різко виступив [Віссаріон Белінський](#).

22 березня ([3 квітня](#)) 1845 р. Шевченко подав заяву до ради Академії мистецтв із проханням дати йому звання художника. Рада, розглянувши заяву, ухвалила таке рішення:

«Ст. 12. По прошенію вольноприходящего ученика Академии Тараса Шевченко (по входящей книге № 386). Определено: Поелику Шевченко известен Совету по своим работам и награжден уже за успехи в живописи серебряною медалью 2-го достоинства, то удостоить его звания некласного художника и представить на утверждение общему собранию Академии».

Також подав заяву до правління Академії про видачу йому квитка для проїзду в Україну й вільного проживання там. 25 березня ([5 квітня](#)) рада Академії мистецтв видала Шевченкові квиток на право проїзду в Україну. Вже у листопаді 1845 р. загальні збори Академії мистецтв у Петербурзі затвердили рішення ради від 22 березня про надання Шевченкові звання некласного художника.



[Циганка ворожить українській дівчині](#)

31 березня ([12 квітня](#)) 1845 р. Шевченко виїхав із Петербурга через Москву до Києва. У Москві зустрівся з [Михайлом Щепкіним](#) і оглянув [Кремль](#). На шляху до [Кисва](#) Шевченко проїхав [Подольськ](#), [Тулу](#), [Орел](#), Кроми, [Есмань](#), [Кукуріківщину](#).

Весну, літо й осінь 1845 р. Шевченко провів у [Мар'їнському](#) на Полтавщині ([Миргородський повіт](#)) на запрошення предводителя дворянства [Миргородського повіту](#)

[Олександра Лук'яновича](#). Жив у окремому від панів приміщенні, малював портрети і краєвиди. Тут поет здружився з селянами, охоче з ними зустрічався і розмовляв. До нашого часу зберігся лише портрет О. А. Лук'яновича, що перебуває в [Миргородському краєзнавчому музеї](#).

Як про те свідчать автографи Шевченка під віршами [«Єретик»](#) (10 жовтня), [«Сліпий \(Невольник\)»](#) (16 жовтня), [Великий льох](#), [«Стоїть в селі Суботові»](#) (21 жовтня), написані вони в Мар'їнському.

У вересні він гостював у своїх родичів у Кирилівці, відвідав сестру Катерину у Зеленій Діброві, побував у [Княжому](#).

Ставши співробітником Київської археографічної комісії, Шевченко багато подорожував Україною, збирав [фольклорні](#) й [етнографічні](#) матеріали та змальовував історичні й архітектурні пам'ятки.

Восени та взимку [1845 р.](#) Шевченко написав такі твори: [«Іван Гус»](#) ([«Єретик»](#)), [«Сліпий»](#), [«Великий льох»](#) [«Наймичка»](#), [«Кавказ»](#), [«І мертвим, і живим...»](#), [«Холодний Яр»](#), [«Давидові псалми»](#). Важко захворівши, наприкінці [1845-го](#) написав вірш [«Заповіт»](#), в якому проголосив заклик до революційної боротьби за визволення свого поневоленого народу.

Через яскраво антирежимний характер нові поетичні твори Шевченка не могли бути надруковані й тому розповсюджувалися у рукописних списках. Сам Шевченко переписав їх для себе у спеціальний зошит-альбом, якому дав назву [«Три літа»](#) ([1843–1845](#) рр.).

Навесні [1846 р.](#) Шевченко прибув до [Києва](#) й оселився у будинку (тепер — [Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка](#)) у колишньому провулку [«Козине болото»](#). У цей час були написані балади [«Лілея»](#) та [«Русалка»](#). У квітні Тарас пристав до [Кирило-Мефодіївського братства](#) — таємної політичної організації, заснованої з ініціативи [Миколи Костомарова](#).

27 листопада ([9 грудня](#)) [1846 р.](#) Шевченко подав заяву на ім'я попечителя Київського навчального округу про зарахування на посаду вчителя малювання у [Київському університеті Святого Володимира](#), на яку його затвердили 21 лютого ([5 березня](#)) [1847 р.](#) У березні [1847 р.](#), після доносу, почалися арешти членів братства.



**Тарас Шевченко в солдатській формі. Перший автопортрет періоду заслання.
1847 р.**

Шевченка заарештували 5 [\(17\) квітня 1847](#) р. на дніпровській переправі, коли він повертався до Києва, відібрали збірку [«Три літа»](#) й відправили під конвоєм до Петербурга. Там його ув'язнили у казематі Третього відділу імператорської канцелярії на Пантелеймонівській вулиці (тепер вул. Пестеля, 9). За спогадами сучасників, на допитах поет відмовився зрікатися своїх поглядів і не виказав нікого з членів братства. Перебуваючи близько двох місяців за ґратами, Шевченко й далі писав вірші, що згодом об'єднав у цикл [«В казематі»](#), до якого, серед інших, належать вірші [«Садок вишневий коло хати...»](#) і [«Мені однаково...»](#).



Автопортрет Шевченка періоду Аральської експедиції. 1849 р.

Шевченка звинуватили у написанні віршів «малоросійською мовою», з якими «могли посятися й згодом вкоренитися думки

про вигадане блаженство часів Гетьманщини, про щастя повернути ці часи й про можливість Україні існувати як окремій державі».

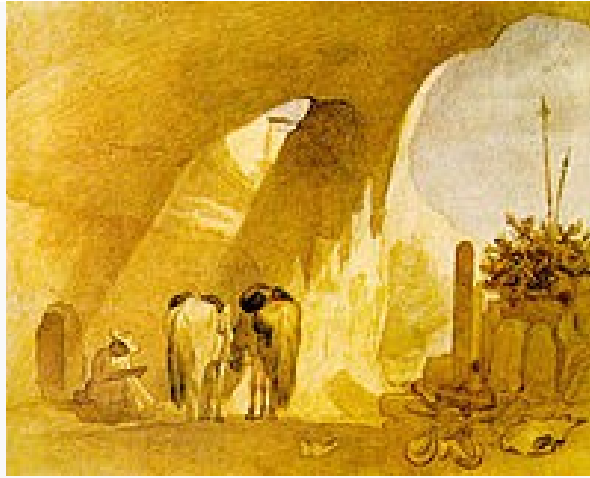


Автопортрет Тараса Шевченка 1849–1850 років.

На суді не доведено участі поета у Кирило-Мефодіївському братстві. Шевченка як «наділеного міцною будовою тіла» призначили рядовим в Оренбурзький окремий корпус із заборonoю писати й малювати.

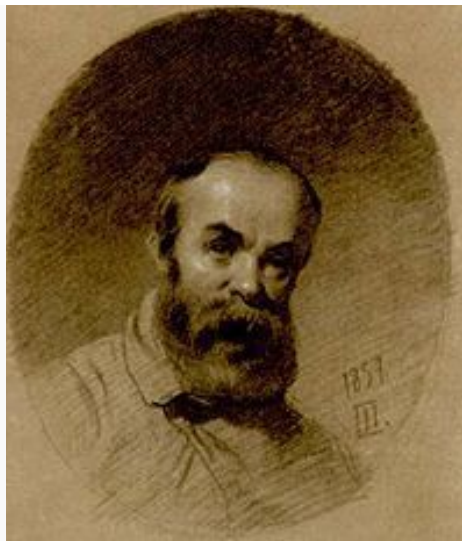
В [Орській фортеці](#), всупереч забороні, Шевченко таємно малював і писав вірші, які йому вдалося переховати й зберегти у чотирьох [«захальвних книжечках»](#) (1847, 1848, 1849, 1850). За того часу Шевченко написав поеми [«Княжна»](#), [«Варнак»](#), [«Іржавець»](#), [«Чернець»](#), «Москалева криниця» та багато поезій. Поет цікавився життям [казахів](#), що кочували в околицях фортеці, вивчав їхні пісні та легенди й малював сценки з їхнього [побуту](#).

Деяке полегшення становища Шевченка настало з весни 1848 р., коли його ввели як штатного художника до складу [Аральської експедиції](#) під командуванням лейтенанта [Олексія Бутакова](#). Перебування на острові [Кос-Арал](#) було дуже продуктивним у творчості митця. Крім виконання численних малюнків, [сепій](#) та [акварелей](#), Шевченко написав поеми [«Царі»](#), «Титарівна», «Марина», «Сотник» і понад 70 поезій, у яких відбитий емоційний стан поета.



Далісмен-мула-аул (папір, акварель, 1851)

В Оренбурзі Шевченко зблизився із засланцями-[поляками](#) — учасниками [повстання 1830–1831](#) рр. — і заприятелював з польськими й [білоруськими](#) письменниками [Броніславом Залеським](#) та [Едвардом Желіговським](#), з якими пізніше листувався. У квітні 1850 р. Шевченка вдруге заарештували й після піврічного ув'язнення помістили у [Новопетровському береговому форті](#), що на півострові [Мангишлак](#); там він перебував сім років.



Автопортрет виконаний у Нижньому Новгороді, 1857 р.

У Новопетровській фортеці, попри нагляд, моральне страждання й фізичне виснаження, Шевченко таємно провадив малярську й літературну діяльність. Співчуття таких гуманних людей, як комендант укріплення А. Маєвський та його наступник І. Усков, дещо полегшувало становище безправного солдата-засланця.

Лише під час [Каратауської експедиції](#) влітку [1851](#) р. він виконав близько ста малюнків аквареллю й олівцем (зокрема, «Вигляд на гори Актау з долини Агаспеяр», «Гора в долині Агаспеяр», «Гори в долині Агаспеяр», «Кладовище Агаспеяр»). Знайшовши коло форту добру глину й [алебастр](#), Шевченко почав вправи в [скульптурі](#). Серед виконаних ним скульптурних творів були й два [барельєфи](#) на [новозавітні](#) теми: «Христос у терновому вінку» та «Іоанн Хреститель».

Поет тоді почав писати російською мовою повісті з українською тематикою й багатим [автобіографічним](#) матеріалом («[Наймичка](#)», «[Варнак](#)», «[Княгиня](#)», «[Музыкант](#)», «[Художник](#)», «[Несчастный](#)», «[Близнецы](#)» та інші).

Друзі Шевченка клопотали про його звільнення, однак тільки у [1857](#) р., через два роки після смерті імператора [Миколи I](#), клопотання увінчалися успіхом, і поета звільнили із заслання. Коли стало відомо про майбутнє звільнення Тараса Шевченка від солдатчини, фельдфебель I лінійного батальйону Окремого оренбурзького корпусу [Мусій Анакієв](#) дав йому змогу проводити вільний від служби час на свій розсуд. Довідавшись про звільнення, Шевченко наново переробив написану ще у [1847](#) р. поему «Москалева криниця», а також почав вести російською мовою «[Щоденник](#)» («Журнал», з [12 червня 1857](#) - [13 липня 1858](#) рр.).

У серпні [1857](#) р. Шевченко залишив Новопетровськ і рибальським човном дістався до [Астрахані](#), а звідти [пароплавом](#) прибув до [Нижнього Новгороду](#). Тут поетові довелося затриматися майже на півроку. В'їзд до Москви й Петербурга йому було заборонено. Хоч у Нижньому Новгороді Шевченко жив під пильним наглядом поліції, він не тільки брав участь у культурному житті міста, а й написав поеми «[Неофіти](#)», «[Юродивий](#)», триптих «Доля», «Муза», «Слава», закінчив повість «[Прогулка с удовольствием и не без морали](#)»,

створив двадцять портретів і зробив чимало архітектурних малюнків.



[Хата на Пріорці](#)

Навесні [1858](#) р. поет прибув до [Петербурга](#), де його зустріли українські друзі та численні прихильники, серед них і родина [Федора Толстого](#). У червні того ж року Шевченко оселився в Академії мистецтв, де жив до самої смерті. Щоб познайомитися з українським поетом, туди приїжджали [Іван Тургенєв](#) і [Марко Вовчок](#).

Діставши з чималими труднощами дозвіл, Шевченко влітку [1859](#) р. повернувся в Україну, де не був дванадцять років. Тут відвідав своїх рідних — у [Кирилівці](#) та декого з давніх знайомих. У перших числах серпня [1859](#) р.

Шевченко приїхав до Києва й оселився на межі [Куренівки](#) та [Пріорки](#), на [Вишгородській вулиці](#). Його мрії про одруження та придбання землі над [Дніпром](#) не здійснилися: Шевченка втретє заарештували і після кілька разових допитів (зокрема [Марком Андрієвським](#) — чиновником для особливих доручень при київському генерал-губернаторі) зобов'язали повернутися до [Петербурга](#).

На світанку [14 серпня 1859](#) р. поет [диліжансом](#) через [Ланцюговий міст](#), що на Дніпрі, виїхав до Петербурга.

До останніх днів свого життя поет перебував під таємним наглядом поліції. Однак він створив багато нових творів. Уважають, що поема «Марія» становить вершину творчості поета після [заслання](#). Шість раніше написаних і заборонених у Росії поезій Шевченка було видано за кордоном у [Лейпцигу](#) у [1859](#) р. У

друкарні [Пантелеймона Куліша 1860 р.](#) побачило світ нове видання [«Кобзаря»](#), яке, однак, охоплювало тільки незначну частину поезій Шевченка. Того ж року надруковано й «Кобзар» у перекладі російських [поетів](#), а у січні [1861 р.](#) випущено окремою книжкою Шевченків «Буквар» ([Букварь южнорусській](#)) — посібник для навчання в [недільних школах](#) України, виданий коштом автора та накладом 10 000 примірників.



Тарас Шевченко, світлина 1860 р

У Петербурзі Шевченко вирішив зайнятися гравюрою, бо цей вид мистецтва можна було тиражувати. У квітні 1859 р. Шевченко, подаючи деякі зі своїх гравюр на розгляд ради Імператорської академії мистецтв, просив удостоїти його звання академіка чи задати програму на здобуття цього звання. [16 квітня](#) рада постановила визнати його «призначеним в академіки й задати програму на звання академіка з гравірування на міді». [2 вересня 1860 р.](#), разом із іншими митцями, Тараса Шевченка визнано академіком гравюри «на повагу майстерності та пізнань у мистецтвах».

Уже хворим Шевченко взяв участь у підготовці першого числа журналу [«Основа»](#), яке вийшло ще за його життя. Перед смертю записав олівцем на офорті автопортрета [1860 р.](#) свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого». Український літературознавець [Павло Зайцев](#) назвав цей [твір](#) незрівняним

поетичним документом боротьби безсмертної душі з тлінним тілом перед обличчям фізичної смерті

Тарас Григорович почав відчувати себе недобре з осені [1860 р. 23 листопада](#), зустрівшись у М. М. Лазаревського з доктором Барі, він особливо скаржився на біль у грудях. Доктор, вислухавши груди, радив Шевченку поберегтися. Відтоді здоров'я його погіршувалося з дня на день. Січень і лютий Шевченко просидів майже безвихідно у кімнаті, зрідка тільки відвідуючи деяких знайомих.



Могила на Смоленському цвинтарі Санкт-Петербурга

26 лютого ([10 березня](#)) [1861 р.](#) Шевченко помер від [водянки](#). На кошти друзів [1 \(13 березня\)](#) його було поховано спочатку на [Смоленському православному кладовищі](#) у [Петербурзі](#).

Після того, як п'ятдесят вісім днів прах Шевченка перебував у Петербурзі, його [домовину](#), згідно із заповітом, за клопотанням [Михайла Лазаревського](#), після отримання ним дозволу у квітні того ж року, перевезено в [Україну](#) й перепоховано на [Чернечій горі](#) біля [Канева](#).

26 квітня ([8 травня](#)) [1861 р.](#) [домовину](#) викопали, перенесли через увесь Петербург до Московського (Миколаївського) вокзалу й [залізницею](#) перевезли до [Москви](#).

Далі шлях проходив через [Серпухов](#), [Тулу](#), [Орел](#), Кромі, [Дмитровськ](#), [Севськ](#), [Глухів](#), [Кролевець](#), [Батурін](#), [Ніжин](#), [Носівку](#), [Бобровицю](#), [Бровари](#) до Києва. Випрягши коней

із воза, студенти Університету Святого Володимира провезли труну [Ланцюговим мостом](#) і далі набережною до церкви Різдва Христового на Подолі.



Селяни копають могилу Тарасу Шевченку на Чернечій горі біля Канева, 1861

У Києві з Тарасом прощалися студенти, поети, багато киян. Була навіть думка, яку підтримували й родичі поета, поховати його у Києві. Та [Григорій Честахівський](#) обстоював думку про поховання у Каневі, бо Шевченко ще за життя мріяв про «тихе пристанище і спокій коло Канева».

8 ([20 травня](#)) [1861 р.](#) на [пароплаві](#) «Кременчук» останки Кобзаря перевезено з Києва до Канева. Дві доби домовина перебувала в [Успенському соборі](#), а 10 ([22 травня](#)), після відслуженої у церкві [панахиди](#), прах віднесли на Чернечу гору.

«Винесли гроб, поклали на козацький віз, накрили червоною китайкою. Замість волів впрягся люд хрещений, і повезли діти свого батька, що повернувся з далекого краю до свого дому», — згадував Григорій Честахівський. Туди ж перенесли дерев'яний [хрест](#) і встановили на могилі.

Першим коханням молодого Шевченка була Оксана, його ровесниця. Родичі та знайомі закоханих були впевнені, що молоді одружаться, щойно досягнуть відповідного віку. Але надії були

марними — Тарас у валці свого пана Павла Енгельгардта мусив поїхати до Вільна. Розлука була несподівана й довга. Усе своє життя Шевченко згадував ту дівчину, яку колись кохав. Наступною жінкою, котру він кохав, була польська швачка Дзюня Гусіковська.

У [1843 р.](#) Шевченко їде в Україну й зустрічає там [Ганну Закревську](#), якій згодом присвятив вірш «Г. З.». Наступними жінками, котрі мали місце у серці поета, були [Варвара Респіна](#), сільська дівчина Глафіра та Агата Рускова, 16-річна актриса Катерина Піунова, яка, напевно, просто не наважилася пов'язати своє життя з модним, але скандально відомим художником, майже на тридцять років старшим від неї. Останнім коханням поета була 19-річна петербурзька наймичка, українка [Лукерія Полусмак](#), якій Шевченко присвятив вірш «Ликері». Зваблював цю простакувату дівчину дорогими подарунками, але вона не захотіла відмовитися від столичного життя й переїхати в українське село. Покинула поета й вийшла заміж за перукаря Яковлева. І лише [1904 р.](#), після смерті свого чоловіка-пияки, Лукерія Яковлева-Полусмак, залишивши дітей у Петербурзі, переїхала до [Канева](#) й щодня приходила на могилу Шевченка.

Тарас Шевченко у своїй творчості відобразив саме ті думки й настрої, які були важливими у житті українців його часу. Про те, що його творчість знайшла відгук у серцях людей, свідчить те, що в другій половині XIX — на початку XX ст. чи не єдиною книжкою в більшості сільських хат України був «Кобзар», вірші з нього вчили напам'ять, за ним училися читати.

В історичному розвитку України Шевченко — явище незвичайне своїм місцем у [літературі](#), [мистецтві](#), [культурі](#). Походженням, становищем та відомістю Шевченко — виняткове явище також у світовій літературі. З 47 р. життя поет пробув 24 роки в кріпацтві, 10 — на засланні, а решту — під наглядом жандармів. Шлях Шевченка до творчих висот визначив в образній формі [І. Франко](#):

«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, свіжі й вільні шляхи професорам та книжним ученим».

Революційна творчість Шевченка була одним із головних чинників формування національно-політичної свідомості

народних мас України. Впливи Шевченка на різні сторони духовно-національного [життя](#) нації відчужаються до сьогодні.

Творчість Шевченка була багатогранною. Митець був і глибоким [ліриком](#), і творцем [епічних поем](#), і видатним [драматургом](#) та різнобічно обдарованим [митцем](#). Літературна спадщина Шевченка обіймає велику збірку поетичних творів («Кобзар»), [драму](#) «Назар Стодоля» і два уривки з інших п'єс; дев'ять повістей, щоденник та автобіографію, написані російською мовою, записки історично-археологічного характеру («Археологічні нотатки»), чотири статті та понад 250 листів. З мистецької спадщини Шевченка збереглося 835 творів живопису й графіки, що дійшли до нас в оригіналах і частково у гравюрах та копіях. Її доповнюють дані про понад 270 втрачених і досі не знайдених мистецьких творів. Натомість у літературі про його мистецьку спадщину безпідставно приписувано йому чимало творів живопису й графіки інших авторів (досі зареєстровано 263 такі твори).

Упродовж першого періоду літературної діяльності (1837–1843 рр.) Шевченко написав багато високохудожніх поетичних творів, у яких — поряд із версифікаційними й стилістичними засобами народно-пісенної поезики — було й чимало нових, оригінальних рис, що ними поет значно розширив і збагатив виражальні можливості українського вірша (складна й гнучка [ритміка](#), уживання неточних, [асонансних](#) і внутрішніх [рим](#), використання [цезури](#) й перенесення ([анжамбеман](#)), майстерність [алітерацій](#), звукової інструментації та поетичної інтонації, астрофічна будова вірша тощо). Новаторство прикметне й для Шевченкових [епітетів](#), порівнянь, [метафор](#), символів та уособлень. Керуючись власним художнім чуттям і не оглядаючись на панівні тоді літературні [канони](#), Шевченко знаходив відповідну поетичну форму для втілення нових тем та ідей, які підказувала йому тогочасна дійсність. Одне слово, Тарас Шевченко спочатку наслідував найкращі зразки народно-поетичної творчості. Скажімо, перші його твори написані [коломиївким віршем](#), що чітко вказує на зв'язок із українською народно-пісенною творчістю, насамперед із піснями, які виконувалися у жанрі [коломийки](#).

До ранньої творчості Шевченка належать [балади](#) «[Причинна](#)» (1837), «[Тополя](#)» (1839) й «[Утоплена](#)» (1841), що

мають виразне романтичне забарвлення. Своєю фантастикою й основними мотивами вони близькі до народної поезії. Поетичним вступом до «Кобзаря» (1840) був вірш «Думи мої, думи мої», у якому, висловлюючи свої погляди на зв'язок поезії з дійсністю, Шевченко підкреслив нерозривну єдність поета зі своїм народом. Із цим віршем тематично споріднена поезія «Перебендя», у якій відобразилися думки молодого Шевченка про місце поета у суспільстві.



Марія (ілюстрація до поеми О. С. Пушкіна «Полтава», 1840).

Особливе місце серед ранніх творів посідає соціально-побутова поема [«Катерина»](#) — зворушлива розповідь про трагічну долю української дівчини, яку знеславив московський офіцер. У розвитку подій цей ліро-епічний твір відзначається високою драматичною напруженістю. Визвольна боротьба українського народу проти загарбників і поневолювачів є основним мотивом у таких ранніх творах, як «Тарасова ніч» (1838), «Іван Підкова» (1839), «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1842). У поемах [«Іван Підкова»](#) і «Гамалія» Шевченко оспівав героїчні походи українського [козацтва](#) проти [турків](#).

Поеми «Тарасова ніч» і «Гайдамаки» змальовують різні моменти боротьби українського народу проти [польського](#) панування.

Історично-героїчна поема «Гайдамаки» є вершиною революційного романтизму Шевченка.

Драма [«Назар Стодоля»](#) (1843 р.), створена на межі першого й другого періодів творчості Шевченка, є новим явищем в

українській драматургії. Зображені у ній події відбуваються у XVII ст. біля [Чигирини](#). Розвиток дії подано в [романтичному](#) дусі, проте у п'єсі переважають риси [реалістичного](#) відтворення дійсності. Етнографічно-побутові картини увиразнюють історичний колорит. Сценічні якості драми забезпечили їй великий успіх, і вона досі входить до репертуару українських труп. На тему Шевченкової п'єси [Костянтин Данькевич](#) написав однойменну [оперу](#) (1960).



[Червоний корпус](#) Київського університету у 1846 р. Замальовка Тараса Шевченка

По-новому звучать мотиви революційної боротьби у творах Шевченка періоду «Трьох літ» (1843–1845 рр.). Провівши вісім місяців в Україні, Шевченко зрозумів своє історичне завдання й свій обов'язок перед батьківщиною як прямий шлях безкомпромісної революційної боротьби. Перехід Шевченка до нового періоду літературної діяльності позначився в поемах «Розрита могила» (1843), «Чигирине, Чигирине» (1844) і «Сон» (1844). Поет написав ці твори під безпосереднім враженням від тогочасної дійсності в Україні. У сатиричному творі «Сон» («У всякого своя доля») автор з їдким [сарказмом](#) змалював свавілля та жорстокість російського царату й закликав до знищення цієї [деспотичної](#) системи. Поема «Сон» вважається одним із найвизначніших вірців світової [сатири](#). Вона має чимало спільних типологічних рис із поемами «Дзяди» [Адама Міцкевича](#), «Німеччина. Зимова казка» [Генріха Гайне](#) та частиною [«Божественної комедії» Данте](#) «Пекло». Сатиричні ознаки також помітні в політичних поемах Шевченка «Великий льох»,

«Кавказ», «І мертвим, і живим...» та вірші «Холодний Яр» (усі 1845).

У поемі-[містерії](#) «Великий льох», що складається з трьох частин («Три душі», «Три ворони», «Три лірники») й епілогу («Стоїть в селі Суботові»), Шевченко втілює свої роздуми про історичну долю України в алегоричних образах, що зазнали в літературознавстві особливо тенденційної інтерпретації (Шевченкова наскрізь негативна оцінка [Переяславської угоди](#) різко суперечить так званим «Тезам про 300-річчя возз'єднання України з Росією»). У творі «Кавказ», що поєднує жанрові ознаки лірично-сатиричної поеми, політичної [медитації](#) та героїчної [оди](#), Шевченко із сарказмом виступив проти гнобительської політики царської Росії й закликав пригноблені народи до революційної боротьби. Ця поема Шевченка мала значний вплив на розвиток самосвідомості не тільки в Україні. Шевченкове послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» — вдумливий поетичний аналіз тогочасного суспільно-політичного й національно-культурного життя в Україні, що мала служити дороговказом на шляху національного, соціального й культурного відродження українського народу. У поезії «Холодний Яр» Шевченко відкинув негативний погляд історика [Аполлона Скальковського](#) на [гайдамацький рух](#) і, назвавши Миколу І «лютим [Нероном](#)», гостро картав ту частину українського панства, що покійно плазувала перед російським царатом.



[Собор Св. Олександра в Києві](#) (папір. акварель, 1846)

У грудні 1845 р. Шевченко написав цикл [віршів](#) під назвою «Давидові [псалми](#)» — перша його спроба переспіву й осучаснення [біблійних](#) текстів.

Уміло зашифрованою формою псалмів поет засуджував тогочасний лад, надаючи [старозавітним](#) текстам зрозумілу для читача політичну спрямованість. У вірші «Три літа», що дав назву альбомній збірці автографів поета, Шевченко змальовує процес свого «прозрівання» і говорить про зміни, які сталися за цей час у його світогляді й творчості. Характерним для нового періоду творчості Шевченка є також вірш «Минають дні, минають ночі». У ньому поет пристрасно засуджує суспільну бездіяльність і пасивність та закликає до дії й боротьби. Цикл [«Три літа»](#) завершується «Заповітом», одним із найдосконаліших зразків світової політичної лірики.

Серед творів періоду «Трьох літ» на історичні теми особливе місце посідає поема «Іван Гус» («Єретик»), написана восени [1845](#) р. з поетичною присвятою [Павелу Шафарикові](#).

Поєднуючи історичний сюжет (засудження і спалення [чеського реформатора Гуса](#) у [Констанці 1415](#) р.) з дійсністю свого часу, Шевченко створив поему, що була сприйнята читачами як [алюзія](#) на адресу російського царату. В історично-побутовій поемі [«Сліпий»](#) ([«Невольник»](#)) Шевченко гнівно осудив [Катерину II](#) за зруйнування [Запорізької Січі](#) та закріпачення українського селянства. До збірки «Три літа» включено також соціально-побутові поеми [«Сова»](#) ([1844](#)) і [«Наймичка»](#) ([1845](#)). У поемі «Сова» змальовано трагічну долю матері-вдови, у якої забрали у солдати єдиного сина. До зображення нового аспекту морально-психологічної драми матері-[покритки](#) звернувся Шевченко в поемі «Наймичка». Ця тема хвилювала поета протягом усієї творчої діяльності. До неї він звертався у ранній поемі «Катерина», а згодом — у поемах [«Відьма»](#) ([1847](#)), [«Марина»](#) ([1848](#)) та інших. Тему трагічної долі покритки Шевченко розробляв також у відмінних одна від одної баладах [«Лілея»](#) та [«Русалка»](#) (обидві [1846](#)).

Цикл «В казематі», написаний навесні [1847](#) р. у умовах ув'язнення і допитів у Петербурзі, відзначається глибоким ідейним змістом і високою художньою майстерністю. Він відкриває один із найважчих періодів у житті й творчості Шевченка — час арешту й заслання ([1847–1857](#) рр.). Чекаючи у тюрмі вироку, поет боліє не за себе, за свою долю, його хвилює доля «окраденої» й замученої московським пануванням України. З приголомшливою силою виявлено любов до України, зокрема в

поезіях «Мені однаково», «В неволі тяжко» та «Чи ми ще зійдемося знову», що закінчується словами:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время
« люте,
В остатню тяжкую
минуту
За неї Господа моліть.



Казашка Катя (папір, сепія, [1856](#))

Поет почав свою творчість на засланні поезією «Думи мої, думи мої» ([1847](#)), що відкривається тими самими словами, що й заспів до «Кобзаря» ([1840](#)). Цим Шевченко підкреслив незмінність своєї ідейно-поетичної програми та нерозривність свого зв'язку з рідним краєм і народом. Шевченкова лірика часів заслання має широкий тематично-жанровий діапазон.

У ній дедалі збільшується і багатство [фоніки](#), і кількість оригінальних [тропів](#), і емоційна багатогранність ліричних реакцій поета. Тематично можна виділити такі групи віршів цього періоду: [автобіографічна](#), [пейзажна](#), побутова, політична, філософська лірика.

До ліричних творів автобіографічного характеру, в яких Шевченко змалював свої власні почуття, настрої й переживання, належать вірші [«Мені тринадцятий минало»](#), «А. О. Козачковському», «І виріс я на чужині», «Хіба самому написати», «І золотої й дорогої», «Лічу в неволі дні і ночі» та інші. Але й у

пейзажній ліриці поет, описуючи краєвиди місцевостей, де відбував заслання, часто висловлює особисті настрої, думки і спогади («Сонце заходить, гори чорніють», «І небо невмите, і заспані хвилі» та інші). Автобіографічні мотиви трапляються і в таких поезіях громадсько-політичного звучання, як «Сон» («Гори мої високії») та «Якби ви знали, паничі». Багатством мотивів відзначається побутова лірика часів заслання. Тут звучать мотиви дівочих пісень і бадьорих юнацьких жартів, материнства й жіночого безталання (так званої жіночої лірики Шевченка), шукання долі й нарікання на неї, смутку, розлуки й самотності. Поет часто вдається до жанру народної пісні й пісенної образності, але побутово-соціальний аспект зображення в багатьох випадках переростає в політичні узагальнення. Поетичний [стиль](#) цих творів відзначається простотою вислову, конкретною образністю й [метафоричністю](#). Зображуваний у них світ [персоніфікований](#) (вітер шепоче, доля блукає, думи сплять, лихо сміється). Процес опрацювання фольклорного матеріалу вдосконалюється, збагачується новими формами й методами. Фольклорні мотиви й образи набувають у Шевченка ознак нової мистецької якості. Деякі вірші Шевченка ще за його життя перейшли в народно-пісенний репертуар і стали жити самостійним життям, підлягаючи законам фольклорних творів.

[Поет](#) і на засланні далі таврував у своїх творах самодержавно-кріпосницький лад та поневолення уярмлених Москвою народів. Свою політичну актуальність донині зберіг заклик Шевченка у вірші «Полякам» («Ще як були ми козаками», [1847](#)) до згоди й братерства українського й польського народів як рівний із рівним. У невеликій поемі «У Бога за дверима лежала сокира» ([1848](#)) Шевченко використав казахську легенду про святе дерево, щоб відтворити в [алегоричних](#) образах тяжку долю поневоленого казахського народу.

Відгуком поета на революційні події в [Західній Європі](#) була сатира «Царі», одна з найзначніших політичних поезій Шевченка часів заслання (є дві редакції твору — [1848](#) і [1858](#) рр.). Вдало поєднуючи елементи зниженого [бурлескного](#) стилю з пародійним використанням урочисто-[патетичної лексики](#), автор створив поему, яка містила в собі заклик до революційного повалення царату.



Шевченко серед товаришів. Липень — серпень 1851

Своєрідний розвиток мотивів поеми «Царі» бачимо у вірші «Саул» (1860).

На засланні Шевченко написав і декілька лірично-епічних поем, що відзначаються новими формами зображення подій і свідчать про творчий розвиток поета. Героїня поеми [«Княжна»](#) — це українська [Беатріче Ченчі](#), трагічна жертва кровомісного злочину батька. Образ дочки, збезчещеної рідним батьком, траплявся вже у творах [Шеллі](#), [Стендаля](#), [Дюма-батька](#) й [Словацького](#), у Шевченковій поемі «Відьма», першу редакцію якої поет написав ще перед арештом під назвою «Осика». Новий образ кріпачки-месниці Шевченко дав у поемі «Марина» (1848). Героїня поеми, ставши жертвою панської сваволі, помстилася за зневагу. У невеликій поемі «Якби тобі довелося» (1849) поет звеличує мужність хлопця-кріпака, який вступився за честь дівчини й убив пана-гвалтівника. Образ скривдженого кріпака, котрий стає народним месником, Шевченко вивів у поемі [«Варнак»](#) (1848). Деякі дослідники пов'язують цей образ з особою [Устима Кармалюка](#). Поема написана у своєрідній формі сповіді героя, у ній відчувається деякий вплив [байронізму](#). Морально-етичні проблеми Шевченко порушив також у поемах «Іржавець» (1847), «Чернець» (1847), «Москалева криниця» (1847 і 1857), «Титарівна» (1848), «Сотник» (1849) і «Петрусь» (1850). У цих творах історичні рефлексії поета перегукуються з його суб'єктивними настроями політичного засланця. Та

найбільше турбувало і мучило Шевченка страждання уярмленого рідного народу.

Повісті, що Шевченко написав на засланні російською мовою (до нас дійшло дев'ять), не дорівнюють своєю мистецькою якістю його поетичним творам і за життя поета не друкувалися. Вони пов'язані з традиціями сатирично-викривальної прози [М. Гоголя](#), але в них значне місце посідають позасюжетні елементи (екскурси в минуле, вставні епізоди, авторські рефлексії, спогади, коментарі). Щедре використання в їхній мові [українізмів](#) надає цим творам українського національного колориту. [Мемуарно-публіцистичний](#) характер має і щоденник («Журнал») Шевченка, в якому день у день протягом майже року зафіксовані найважливіші події в житті поета, його враження, спостереження, роздуми, наміри й спогади. Щоденник Шевченка має велике значення для вивчення [біографії](#) і творчості поета. Він також дуже цінний для характеристики революційних, суспільно-політичних, філософських та естетичних поглядів поета-мислителя і свідчить про його широку ерудицію.

Десятирічне заслання вимучило Шевченка фізично, але не зламало його морально. Після повернення поета на волю починається останній етап його творчості (1857–1861 рр.). Розпочинає його поема [«Неофіти»](#), написана у грудні 1857 р. у Нижньому Новгороді. За історичним сюжетом поеми (переслідування християн [римським імператором Нероном](#)) заховано актуальний [сюжет](#) жорстокої розправи російських царів із борцями за національне й соціальне визволення (аналогію Миколи I — Нерона Шевченко використав ще до заслання у вірші «Холодний Яр»). Незакінчена поема [«Юродивий»](#) (1857) — гостра політична сатира, спрямована проти російського самодержавства в особі Миколи I та його сатрапів в Україні. Оглянувши пройдений доти життєвий шлях, Шевченко написав ліричний триптих «Доля», «Муза» «Слава» (1858). Тема циклу — самоусвідомлення поетом своєї творчості.

Повернувшись до Петербурга, змужнілий і загартований поет у вірші «Подражаніє 11 псалму» афористично проголошує гасло всієї своєї творчості:

... Возвеличу
Малих отих рабов
німих!

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Шевченко й далі підпорядковував [ідейне](#) спрямування своєї політичної й особистої лірики меті пробудження національної і соціальної свідомості народних мас України. Використовуючи характерну для його творчості мистецьку форму «подражанія», поет прорікає у вірші «Осії глава XIV» ([1859](#)) неминучість майбутньої революційної розправи над гнобителями України — російськими царями.

Поема «Марія» ([1859](#)) присвячена одній з основних тем Шевченкової творчості — темі про страдницьке життя жінки-матері. Образ Марії у поемі Шевченка має небагато спільного з богословським образом [Богородиці](#). Біблійний сюжет служить лише зовнішнім приводом для цілком самостійних висловлювань поета. У поемі Шевченка мати виховала свого сина борцем за правду, віддала його людям для їх визволення, а сама «під тином», «у бур'яні умерла з голоду». Іван Франко вважав цю поему «вершиною у створенні Шевченком ідеалу жінки-матері».

Наприкінці життя Шевченко почав перекладати [«Слово о полку Ігоревім»](#) ([1860](#)), та встиг перекласти лише два уривки — «Плач [Ярославни](#)» (дві редакції) і «З передсвіта до вечора». Свій останній поетичний твір, вірш [«Чи не покинуть нам, небого»](#), Шевченко закінчив за десять днів до смерті. Написаний із мужньою самоіронією у формі звернення до музи, цей вірш звучить як поетичний епілог Шевченкової творчості й відзначається неповторною ліричною своєрідністю.

За життя Тараса Шевченка лише незначна частина його поезій побачила світ. То були переважно його ранні твори.

У 1840 р. вийшла друком під назвою «Кобзар» його перша книжечка поезій. До неї увійшли вісім ранніх творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова» та «Тарасова ніч». У цьому виданні твори постраждали від жорсткої цензури.



Пам'ятник Тарасу Шевченку у Києві

У 1841 р. на ті кошти, що Шевченко зібрав від різних меценатів, прихильників його таланту, вдалося видати «Гайдамаки».

У 1844 р. окремим книжками вийшли поема «Гамалія» та поема «Тризна» (російською мовою). Того ж року під назвою «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки Тараса Шевченка» окремою книжкою вийшли твори, що увійшли до першого видання «Кобзаря», та поема «Гайдамаки».

Під час арешту Шевченка 1847 р. до рук жандармів III відділення потрапила рукописна збірка «Три літа» вже готова до друку, що містила такі твори, як «Сон», «Кавказ», «До мертвих і живих...», «Єретик» та ще десятки інших поезій і поем. Ці твори змогли побачити світ лише після революції 1905 р. Окремі ж поезії зі збірки «Три літа», що залишилися в приватних руках у рукописних списках, поширювалися серед народу. «Кавказ», «Холодний Яр», «До мертвих і живих...» були надруковані за кордоном (хоча й дуже неохайно), у Лейпцігу, 1859 р. у книжці з назвою «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки».

Із заслання, з неволі, Шевченко привіз із десятків повістей, писаних російською мовою, та чотири «захаявних книжечки» віршів, які він «мережив і кучерявив», переховуючи від своїх наглядачів. Оправлені разом, ці книжечки склали альбом «невольничої поезії», який умовно назвали «Малою книжкою». Цей альбом зберігався у рукописному відділі Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Після заслання, під час перебування в Нижньому Новгороді, Москві та Санкт-Петербурзі Шевченко переробляв твори, переписуючи їх до нового альбому, куди записував і нові твори. Так сформувалася нова книжка поезій — «Більша книжка»

(умовна назва науковців). Проте надрукувати за свого життя Шевченкові з цих творів нічого не вдалося.

З великими труднощами Тарасу Шевченку пощастило видати лише деякі видані до заслання твори. Із нових вдалося додати мало що, як от поему «Наймичка» (видана П. Кулішем 1857 р. без імені автора) та «Давидові псалми».

Те, що до заслання та після нього Шевченкові та його друзям вдалося видати, увійшло до книжки «Кобзаря», яка побачила світ 1860 р. Ця книжка поезій була останньою за життя Тараса Шевченка.

У [Петербурзі](#) в останні роки життя письменника було видано дозволений [цензурою буквар](#) Тараса Шевченка. Проте, згодом він був заборонений до використання. Так відомо, що у [Черкаському повіті](#) ([Київська губернія](#)) помічник начальника [канівської](#) поліції писав київському губернатору про вилучення [приставом](#) 12 букварів Тараса Шевченка, привезених до села Зеленок [тимчасово зобов'язаним](#) Осипом Устимова, більшу частину яких той роздав управителю Дорожинському, [економам](#) Матковському й Болевському, [благочинному](#) Грушецькому (священику с. Зеленок, місцевому [диякону](#)) та питним [ревізорам](#) Бистржаневському й Пілецькому. Відібрано їх було з метою недопущення розповсюдження їх по сільських парафіяльним школам і у канівській [недільній школі](#). Хоча у донесенні при цьому згадувалося, що буквар Шевченка [рос.](#) «ничего у себе противного законам не заключает».

Збереглося 835 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах і частково у [гравюрах](#) на [металі](#) й [дереві](#) російських та граверів з інших країн, а також у копіях, що їх виконали художники ще за життя Шевченка. Уявлення про мистецьку спадщину Шевченка доповнюють відомості про понад 270 втрачених і досі не знайдених робіт. Живописні й графічні твори за часом виконання датуються 1830–1861 рр. й територіально пов'язані з Росією, Україною й Казахстаном. За жанрами — це [портрети](#), композиції на міфологічні, історичні та побутові теми, архітектурні пейзажі й краєвиди. Виконано їх у техніці олійного письма на полотні, а також [аквареллю](#), [сепією](#), [тушшю](#), [свинцевим олівцем](#) та в техніці [офорта](#) на окремих аркушах білого, кольорового та тонованого паперу різних розмірів, а також у п'ятьох альбомах. Значну частину

мистецької спадщини Шевченка становлять завершені роботи, але не менш цінними для розуміння творчого шляху й розкриття творчого методу художника є і його численні [ескізи](#), [етюди](#), [начерки](#) та навчальні студії. З усіх творів лише незначна частина має авторські підписи, написи і ще менша — авторські дати.



[Золота пам'ятна монета присвячена Т. Шевченку](#) Докладніше:
[Тарас Шевченко — символ](#)

Дуже різним політичним силам вдається знаходити серед висловів Шевченка такі, які свідчать про нібито близькість переконань Шевченка до [ідеології](#) саме цих сил. Зокрема, образ Шевченка брався на озброєння як офіційною [радянською пропагандою](#), так і [націоналістичними](#) колами. Натомість існує думка, що насправді політичні переконання Шевченка були нечіткими, оскільки він був насамперед поетом, а не політиком.



Богданова церква в [Суботіві](#), акварель Тараса Шевченка, 1845

[Погляди Тараса Шевченка щодо релігії](#) є одним із найконтroversійніших питань у [шевченкознавстві](#).

Уся творчість Тараса Шевченка, його листи й записи у [«Щоденнику»](#) всіяні зверненнями до Бога, пронизані християнським світосприйняттям та зацікавленням до тем церкви й віри. Водночас Шевченкова творчість не дає однозначної

відповіді, як він ставився до Бога, до церкви й до релігії загалом. Тож оцінки релігійності митця варіюють від образу упокореного [християнина](#) до суперечності його зовнішньої набожності «епікурейському» способу життя й аж до оцінок постаті Шевченка як [«богохульника» Російською православною церквою](#) та як [«атеїста»](#) комуністичною ідеологією [Радянського Союзу](#).

Однак позиція українського духовенства кардинально суперечить позиції РПЦ та радянської ідеології. Так, перекладач [Біблії](#) українською мовою митрополит [Іларіон \(Огієнко\)](#) присвятив Шевченку працю «Релігійність Тараса Шевченка», в якій дійшов висновку, що «більшість Шевченкової науки можна повторювати в церкві на проповідях, так ніби цитати з якого церковного твору» і що українському духовенству варто його частіше цитувати. Перший митрополит [УАПЦ Василь \(Липківський\)](#) часто цитував поета і присвятив йому дві проповіді. Нині більшість дослідників вважають Шевченка щирим християнином, котрий однак часто виступав з [антиклерикальними](#) поглядами (особливо щодо російського православ'я) та «претензіями» до Бога за свій народ, які хибно трактувалися як атеїзм. Схожі претензії знаходимо й у текстах біблійних пророків.

Варто також зазначити, що Шевченко став одним із перших перекладачів сучасною українською мовою біблійних текстів. У грудні [1845](#) р. він написав свої переспіви десяти [псалмів](#). Його збірка [«Давидові псалми»](#) була видана ще за життя поета у складі [«Кобзаря»](#) 1860 р. (та окремою книжкою того ж року).

Уважається, що перший пам'ятник молодому Шевченку в Україні було відкрито у [Звенигородці 1981](#) р.

Наукове вивчення життя, творчості та багатогранної діяльності Тараса Шевченка, а також його місця в історії Східної Європи та в світовому літературному процесі — предмет окремої науки [шевченкознавства](#).

Вивчення спадщини Шевченка — проблема невичерпна та багатобічна, і тому шевченкознавство як міждисциплінарна галузь наукового знання відзначається різними напрямками досліджень (біографічний, бібліографічний, літературознавчий, текстологічний, мовознавчий, лексикографічний,

мистецтвознавчий, естетичний, психологічний, педагогічний, релігійно-етичний, філософський, суспільно-політичний тощо).

ШЕЛУХІН СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ
([1864](#) — [1938](#) рр.)



[Український](#) вчений, видатний [юрист](#), відомий [історик](#), [дипломат](#), громадський і [політичний діяч](#), представник народницько-демократичного напрямку української політичної думки міжвоєнного періоду, [письменник](#) (писав вірші під псевдонімом С. Павленко), [педагог](#), член п'яти наукових товариств.

Увійшов в історію українського державотворення як член [Центральної Ради](#), генеральний суддя УНР, міністр судових справ в уряді В.Голубовича, Голова української делегації на мирних переговорах з [РРФСР](#) у червні 1918 р., член української делегації на мирних переговорах у [Парижі](#) у 1919 р., виконуючий обов'язки міністра в уряді В.Чехівського тощо.

Неординарна постать С.Шелухіна, його наукові та публіцистичні праці замовчувалися радянською історіографією. Про нього навіть згадки не було не стільки у [монографіях](#) чи [підручниках](#), а навіть в [енциклопедіях](#) чи довідниках, виданих у радянський час.

Народився С. Шелухін у с. [Деньги](#) (Денеги) [Золотоніського повіту Полтавської губернії](#) (нині [Черкаська область](#)) у родині [дворян](#).

Сім'я Шелухіних має глибоке українське коріння. Одна з гілок родоводу бере свій початок з XVIII ст. від полковника Панькевича, котрий був соратником [Богдана Хмельницького](#). Документально родовід Шелухіних зустрічається на початку XIX ст.: у 1810 р. Василь Шолуха зі старшинського роду просив місцеву владу видати його 21-річному сину Якову свідоцтво про дворянське походження.

У 1912 р. в Одесі на вулиці Пушкінській, 21 С. Шелухін в одного із [нотаріусів](#) підтверджував своє і брата Андрія дворянське походження.

У 1783 р. у Якова Васильовича Шолухи та його дружини Тетяни з роду Панькевичів народився син, якого назвали Павлом. Павло Якович зробив військову кар'єру у російській армії, правда, вже зі зміненним на російський лад прізвищем — Шелухін. Саме у Павла Яковича і його дружини Євдокії Григорівни народився 6 жовтня 1864 р. у родовому маєтку с. Деньга Золотоніського повіту Полтавської губернії син Сергій. За кілька днів він був похрещений у Михайлівській церкві с. Деньга.

Першим його вчителем був І. Ф. Бойко — [племінник Тараса Григоровича Шевченка](#). До вступу у Лубенську гімназію його готувала тітка — освічена українка. Лубенську гімназію очолював на той час відомий український діяч та письменник [М. Т. Симонов \(Номис\)](#), який викладав там [грецьку мову](#). Сергій уже у гімназії виявляв неабиякі здібності — у восьмому класі склав [підручник з тригонометрії](#), схвалений відомим математиком А. Вінклером, про що було зроблено запис в [атестаті зрілості](#), який він отримав у 1883 р.

У 1883 р. вступив до університету св. Володимира у Києві для здобуття загальної освіти, де прослухав курси на фізико-математичному факультеті з алгебраїчного аналізу диференціального та інтегрального числення та ін. у [професорів Ващенко-Захарченко, Авенаріус, Роммер, Шіллер](#).

У 1885 р. перейшов на навчання на юридичний факультет [Володимирського \(Київського\) університету](#), щоб здобути [професію](#) правника, яка давала, на його погляд, максимум свободи, яка

«припала до душі незалежністю судової роботи і становища судді»

Був студентом професора [Володимира Антоновича](#), Павлова. Професор Буданов, після ознайомлення з роботою «Татьба по Русской Правде», зробив на ній напис [«рос. Работа самостоятельная и дельная. Прошу автора переговорить»](#), — і порадив зайнятися історією руського права та готуватися у професуру при університеті. Аналогічно зробив і професор Казанцев, ознайомившись з роботою студента «DOS по римському праву».

Під час навчання в університеті Сергій був активним учасником національного відродження, членом «Української громади», захищав ідеали незалежної соборної України.

У 1888 р. С. Шелухін закінчує навчання, оскільки обставини примушують його шукати заробіток, а не займатися наукою. Їде на Херсонщину, де в [Єлисаветграді](#) стає [кандидатом](#) на судові посади в [окружному суді](#). Спеціалізацію обирає собі [цивільне право](#). Також проходить усі [посади](#) з [кримінального права](#). Два роки вивчає ще [медицину](#) і виступає на засіданні Медичного товариства з [доповіддю](#), яку було надруковано у «Літературно-Науковому віснику» у 1902 р. Працюючи в Єлисаветградському окружному суді С.Шелухін був почесним мировим суддею [Кам'янець-Подільської](#) мирової округи, головував на засіданнях з'їзду мирових суддів, згодом став [прокурором Кишинівського](#) окружного суду.

При цьому досить активно займався дослідницькою, публіцистичною роботою в [«Єлисаветградському віснику»](#), опублікував низку правничих [статей](#), які мали реальні правничі наслідки. Уже у той час в Україні траплялись [афери](#) з фальшивими [грішми](#). С. Шелухінім було написано статтю «Наказуемое мошенничество», яку згодом передрукував цілий ряд [часописів](#). Після цих публікацій було видано відповідний [закон](#) і афери припинились.

С. Шелухін написав 20 праць із питань права, публікація яких викликала великий резонанс. Багато його статей та нарисів у 1892–1902 рр. було надруковано у часописі «Бессарабець». Серед них — «Внебрачные дети по Бессарабским Законам», де доводилась штучність та казуїстичність чинних статей закону до позашлюбних дітей. Коли Сергій Павлович опублікував матеріал,

де доводив, що однодвори та міщани, які проживають у сільській місцевості, підлягають волостним судам, а не земським начальникам, [Сенат](#) повністю погодився. Його нарис про незаконність позасудових арештів викликав скасування цієї практики.

У 1902 р. Сергій Павлович переїжджає до Одеси, де 15 років служить членом Одеського окружного суду, потім — Генеральним суддею, і нарешті — сенатором з цивільного департаменту.

В Одесі він знову продовжує дослідницьку та наукову роботу. Виступає з доповіддю на засіданні наукового товариства «Волосна кримінальна і цивільна юстиція», доводить необхідність повної реорганізації суду. Його було обрано дійсним членом «Первого Юридического общества в Одессе». Після доповіді «Немецкая колонизация на Украине» юрист стає дійсним членом [Київського юридичного товариства](#) при університеті Св. Володимира. Ця доповідь привернула увагу [французів](#) та була передрукована французькою пресою. У журналі цього товариства надруковано статтю «Про адміністраційні кари і закон 2 серпня 1917 р.». У ній, посилаючись на праці професора А. Кістяківського та інших криміналістів, С. Шелухін доводить, що великі [штрафи](#), [в'язниця](#) та [заслання](#) слугують не державі, а політичному [свавіллю](#) панівних груп і [партій](#), позбавляючи [свободи](#) пригнічених. Це, — на думку автора, легалізований [терор](#).

Працюючи в Одесі, Сергій Шелухін стає співробітником петербурзького журналу «Право» та «Одеського листка», у яких друкує кілька юридичних статей щодо права жінок бути захисниками у кримінальних та [повіреними](#) в цивільних процесах, зокрема «Права женщины быть присяжным поверенным по судебным уставам 1864 г.», «Еврейские метрические записи» тощо.

В Одесі С. Шелухін активно включається в українське громадське життя. Часто виступає у «Народній аудиторії», стає членом історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, де також виступає з доповідями. Його статті та замітки часто друкують одеські газети «Одесские новости» та «Одесский листок», а у київських та галицьких виданнях він друкується під псевдонімом С. Павленка.

С. Шелухін також був діяльним членом низки одеських культурно-освітніх товариств: «Одеського товариства історії і старожитностей», Одеського юридичного та бібліографічного товариств, Одеського відділення Російського технічного товариства, яке у 1911 р. організувало в Одесі міжнародну виставку, де низку [медалей](#) і призів завоювали проекти і товари з [Галичини](#), які експонувалися в українському павільйоні.

У 1905 р. він став одним зі співзасновників [одеської «Просвіти»](#), де активно працював, часто читав [лекції](#) та реферати — переважно з української тематики. Упродовж 1906 р. він виступав на засіданнях «Просвіти» 18 разів. Кожен з його рефератів був ґрунтовною розвідкою на царині української історії та української літератури. У 1905 р. виступає перед двотисячною аудиторією (за іншими даними — 1500) з лекцією про злучення України з Москвою. Це була перша в історії Росії лекція, прочитана правником [українською мовою](#), і перший український [мітинг](#) в Одесі 1905 р. Шелухин виступав з приводу [автономії](#) України.

У серпні 1908 р. у Чернігові відбувся XIV Всеросійський археологічний з'їзд. Запрошеною на це зібрання була також наукова секція одеської «Просвіти». С. Шелухіна відрядили на з'їзд, де він виступив з доповіддю «Про стародавності і державно-правове значення назви «Україна». Вперше на науковому з'їзді доповідь було проголошено українською мовою і вона мала величезний успіх, бо це засвідчило рівень української мови не як «наречія», а самодостатньої мови в науці на форумі вчених. Був ще один виступ — доповідь «Голосіння на похоронах». Газета «Одесские новости» писала: «Доклад Шелухина вызвал шумные, долго не смолкавшие аплодисменты».

Після цього його було обрано дійсним членом Одеського археологічного товариства. В усіх своїх виступах, працях, статтях він доводив, що внесок українства у загальнослов'янську історію, культуру величезний.

У 1909 р. в Одеському університеті відбулося свято на честь [М. В. Гоголя](#). С. Шелухін виступив з доповіддю «М. В. Гоголь и украинское общество», що була видана ще й окремою брошурою, написав статтю «Рідна душа і народність». С. Шелухін наголошував, що в уславленого російського письменника українська душа, він вболівав «За українську душу,

що вона виявлялась у Гоголя у мові, і у сюжетах, і у творчості багато ставились до його навіть з презирством».

08.10.1914 р. на зборах [Київського юридичного товариства](#) та 25.10. на засіданні Історико-філологічного товариства при імператорському Новоросійському університеті, дійсним членом яких він був, Сергій Павлович прочитав доповідь «Німецька колонізація на Півдні Росії». Розповідаючи про німців-колоністів, їхню національну єдність, натякаючи на українців, він пише:

«Национальное единство, цельность и солидарность немцев зависит еще и от того, что их никто не тревожил, не рвал на части, не разбивал на части, не вносил ничего им стороннего».

С. Шелухін цитує Шевченка, Старицького, Грушевського, виявляє широку обізнаність щодо поглядів української [еліти](#) на слов'янство. Як член п'яти наукових товариств, Сергій Павлович у своїх доповідях на історико-юридичні теми, зокрема, проводив думку про неоднакове ставлення у різних народів до питання про державу та право:

«Українська історія виховала в українському народі, в противність московському, правове думання, з яким в усі часи своїх рухів народ українській на своїм прапорі держав гасло «за працю і вільності».

І зважаючи на те, «що люди без правового думання не здатні творити закони», С. Шелухін домігся 1906 р. відкриття в [гімназії](#) курсу правознавства, який сам і викладав. Професор Шнаков запропонував йому читати цей курс і на вищих жіночих курсах в Одесі, але через брак часу С. Шелухін відмовився.

Вірним помічником і соратником С. Шелухіна у громадській роботі стала його дружина Любов Шелухіна. Вона була одним із ініціаторів проведення [Різдвяних свят](#) для дітей в Одесі, які зрештою перетворилися на добру традицію. Так у 1907 р. на Різдвяну ялинку у помешканні «Просвіти» (Софіївська, 30) зібралось близько трьохсот дітей, які співали і декламували українською мовою у національних костюмах. Любов Шелухіна була й [редактором](#) однієї з перших в Одесі українських газет у 1906 р. «Вісті».

У 1908 р. С. Шелухін разом з І. Луценком були серед організаторів «Товариства об'єднаних слов'ян» в Одесі. Після закриття «Просвіти» в Одесі у 1909 р. С. Шелухін став одним із

діяльних членів «Українського клубу», товариства «Українська хата». Проживав на Херсонській, 36 (тепер вул. Пастера). С. Шелухін ще був і одним із організаторів збору коштів для відкриття українського університету у Львові. Під час [Першої світової війни](#) він був редактором журналу «Листок Пчеловеда» Одеського товариства сільського господарства. Його дочка Ксенія Сергіївна навчалась до 1917 р. на історико-філологічному факультеті університету як вільна слухачка.

Відомо, що активним членом українського руху Сергій Павлович став ще у 1905 р. С. Шелухін у своїх спогадах пише, що, маючи відзнаки та чини за судову службу, «я через мою любов до рідного народу не міг на Україні стати навіть членом судової палати, коли Одеська судова палата двічі обрала мене у свої члени, то міністерство повідомило, що я... можу одержати цю посаду у [Московщині](#), а ніяк на Україні».

Після [Лютневої революції](#) С. Шелухіну, який був відомий і своїми друкованими працями з сільського питання, запропонували посаду у [Петрограді](#), «позаяк я маю праці по селянському праву, не хотів би я перейти в Петроград у сенат по крест'янському департаменту». Але він відмовився, однак залишив Одесу, одержавши від товаришів по службі «Золотий альбом» з 80 підписами та емблемою «Службі закону Росії і Україні», переїхав до Києва й поринув у законодавчу роботу в Україні. Незабаром став генеральним суддею у добу [Центральної ради](#), а з перейменуванням генерального суду в Український сенат — став сенатором. Двічі був [міністром юстиції](#) та одночасно — [Генеральним прокурором України](#). Найбільш відомим як політичний діяч став С. Шелухін, будучи Головою делегації України 1918 р. на переговорах з [РСФРР](#). Його яскраві промови друкувала київська преса.

У [Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України](#) є чимало особистих документів С. Шелухіна. Документи цікаві. Наприклад, свідчать, що С. Шелухін був представником України на мирній конференції у [Парижі](#) 23 квітня 1920 р.

З початком революційних подій на 1917 р. С.Шелухин активно брав участь у роботі української радикально-демократичної партії (з червня 1917 р. — [Українська Партія Соціалістів-Федералістів](#)), входив до ЦК партії. Під у часи подій

1917 р. С. Шелухін став головою революційного комітету в Одесі, був активним діячем партії [соціалістів-федералістів](#), став членом Центральної ради від Херсонщини (на Всеукраїнському національному конгресі С.Шелухина було обрано від Херсонської губернії до Центральної Ради). Брав участь в Одеській українській вчительській спілці, яку очолював В.Чехівський, на курсах українознавства для викладачів викладав право.

Сергій Павлович брав активну участь у роботі Української Центральної Ради. Так на засіданні 15 червня 1917 р. він виступив з промовою щодо закону про вибори до Українських Установчих зборів. Головною хвилюючою цьою закону, на його думку, був дозвіл голосувати всім громадянам Росії:

«Скликати Установчу раду має право тільки незалежний (суверенний) народ, яким і є народ український».

На початку грудня 1917 р. С.Шелухин очолював у Центральній Раді фракцію самостійників. С.Шелухин різко критикував ідеї автономістів та федералістів, наголошуючи на тому, що Україна не могла бути частиною Російської федерації, оскільки такої федерації не існувало. Він брав участь у [дебатах](#) з приводу Брестського миру, підкреслюючи, що «так звані народні комісари» з більшовицької делегації дотримувались тієї самої політики стосовно України, що колись царський уряд.

Промови С.Шелухина у Центральній Раді у грудні 1917 р. проти підміни української самостійності автономією прискорили участь УНР у мирних переговорах у Брест-Литовську.



С. П. Шелухін — міністр судових справ і міністр юстиції в уряді Української Центральної Ради та Директорії. 1918 р

Активний в українському русі, починаючи з [1905](#) р.: голова Революційного комітету в Одесі ([1917](#)), діяч [УПСФ](#), член [Української Центральної Ради](#), генеральний суддя [УНР](#), [міністр](#) судових справ в [уряді Всеволода Голубовича](#) (лютий-квітень [1918](#)).

У період [гетьманату](#) — член [Державного сенату](#) та голова делегації на переговорах з [РРФСР](#).

Сергій Павлович писав: «По революції 1917 р., коли в Росії не стало царської влади, Росія правно і механічно розпалась на окремі народи, які сполучала в цілісність царська корона. [Узурпований](#) царем від українського народу [суверенітет](#) вернувся до українського народу 28 лютого 1917 р., як не стало царя з його владою Україна стала ні під ким і, по юридичному праву *restitio in integrum*, вернулася в своє переддоговірне становище 1654 р., тобто стала самостійною Українською республіканською Державою, і українці перестали бути руськими і стали тільки українцями, громадянами української республіки».

Таку позицію С. Шелухін постійно відстоював на неодноразових зустрічах з російськими представниками, та обгрунтовував у багатьох своїх публікаціях.

За [Директорії](#) — виконуючий обов'язки міністра юстиції в уряді [Володимира Чехівського](#) (1919), член української делегації на [мирній конференції в Парижі](#) (1919).

Найплідніший період державотворчої роботи Сергія Павловича Шелухіна — часи [Гетьманату](#). 3 серпня 1918 р. наказом № 149 генеральний суддя С. Шелухін призначений сенатором. Вагомий внесок С. Шелухіна після революції і в українську культуру, зокрема в утвердження української мови. Питанням мови та освіти він займався ще до революції. У 1911 р. у педагогічному журналі «Світло» (Київ) опубліковані його роботи «Значення рідної мови для народності і творчості», які було випущено окремими брошурами. У 1918 р. у часописі «Шлях» вийшла його розвідка «Наша пісня», згодом також надрукована окремою брошурою.

Сергій Шелухін ще в 1887 р. ступив і на українську літературну ниву. Друкується у «Зорі», «Батьківщині», «Ділі», «Літературно-Науковому Вісникові», «Київській старовині», «Україні» та інших виданнях під своїм

прізвищем та під псевдонімами Сергій Павленко, Денезський, С. Полтавець, Подорожній, Кондратенко, Просвітянин. У збірнику «Українська муза» — добірка його [віршів](#), серед яких головне — громадянська лірика. Розуміючи значення мови для утвердження державності, Шелухін 5-6 вересня 1918 р. подає [прем'єр-міністрові Ф. Лизогубу](#) записку, яка була першим офіційним документом про державний статус української мови пори Гетьманату. Цим документом рішуче і абсолютно справедливо засвідчена потреба в українській мові: «Одкидання державної мови - не тільки одкидання національної ознаки української державності, а й величезна неповага до душі і совісті народу, до самої української народності»

У 1919 р. за Директорії Сергій Павлович Шелухін в уряді В. Чехівського, займав посаду міністра юстиції (міністра судових справ) і одночасно був Генеральним прокурором України.

За всіх урядів української державності С. Шелухін як досвідчений фахівець брав найактивнішу участь, без огляду на партійний світогляд та особисті [амбіції](#). Він був будівничим державності, а не її руйнівником. Свій широкий погляд на це він сформував ще в Одесі, полемізуючи з представниками різних партій щодо місця «Просвіти» в українському русі. Свою точку зору він висловив у 1907 р. у київській газеті «Рада»:

«Кому не подобається, що Одеська "Просвіта" стоїть поза політичною діяльністю, тому завважу, що се не політичне, а культурно-просвітне товариство, а культура й наука потрібні всім людям так само, як хліб насущний, до яких би політичних партій ті люди не належали. Культура й наука повинні єднати всіх людей, вказувати їм загальні мети і стояти над політикою всяких партій, гуртів, і т. д. До якого лиха доводить брак культури й науки, без яких не може бути ні національної самоповаги, ні національного самопізнання сьому найкращі свідки теперішні часи з їх лихоліттям».

Досить актуально звучать ці слова і сьогодні.

Із 1921 р. Сергій Шелухін живе за кордоном, спочатку у Відні, а потім у Празі. Там стає [професором](#) карного права [УВУ й Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі](#) (1924 — 1925рр.); [деканом](#) факультету права і суспільних наук, викладав теорію та кримінальне право, політичну історію

України в [Українському вільному університеті](#) та [Українському вільному педагогічному інституті ім. М. Драгоманова](#) протягом 1921–1938 рр., член [Українського Історично-Філологічного Товариства](#); голова [Українського Комітету у Чехо-Словаччині \(Прага\)](#) та [Українського Правничого Товариства у Чехії](#). Був членом численних наукових товариств. В архіві є посвідчення про сплату С. Шелухіним [членських внесків](#) у музей Визвольної боротьби України за 1930 р. 12 лютого 1921 р. виникла Всеукраїнська національна рада (Відень), яку очолив прибічник гетьманського правління С. Шелухін. Одним із його заступників обрали О. Грекова (разом із Р. Перфецьким). Засновники цієї організації мали намір об'єднати в своїх лавах представників-однодумців з [Наддніпрянщини](#), [Галичини](#) та [Кубані](#). Проте майже відразу виявилися серйозні суперечності, а тому діяльність ВНР виявилася недовготривалою.

С. Шелухін в еміграції стає автором численних праць з історії України, в яких аналізує визвольну боротьбу та боротьбу за [державність](#), звинувачує у трагічному фіналі боротьби українську інтелігенцію:

«Для оборони українського державотворчого руху, надання йому історичності, правдивості, конструктивної традиційності, якісної ідейності та придбання симпатій широкого світу потрібні великі зусилля нації. А передусім праця, озброєна науковими знаннями інтелігенції».

І далі у своїй останній роботі 1936 р.:

«Було фатальним блудом, що українська інтелігенція з 1917 р. у своїй опануючій масі відкинула історичні права народу й традиції. Проголосила себе [монополюним](#) носієм [істини](#), розумності, [знання](#). Джерелом прав та свобод і творцем всього для народу..., а [Українську Народну Республіку](#) зробила коритом для себе й своїх прибічників».

25 грудня 1938 р. у Празі перестало битися серце правознавця й історика, громадського й політичного діяча, одного з перших Генеральних суддів та Генеральних прокурорів України, палкого поборника Української державності. Поховано С. Шелухіна у [Празі](#).

Праці: [Підручник з тригонометрії](#) (написав у 8 класі гімназії); Праці з історії українського права, головним чином розвідки про «Руську Правду» (1929), «Закупи з «Руської

Правди», «Історикоправні підстави української державности» (1929); «Варшавський договір між поляками і Петлюрою» (1926), «L'Ukraine, la Pologne et la Russie et le droit de la libre disposition des peuples» (1919);

На історичні теми: «Звідкіля походить Русь — теорія кельтського походження Київ. Руси» (1929); «Україна — назва нашої землі з найдавніших часів» (1936); «Німецька колонізація на Україні» (1938); «Значіння Рідної Мови для народности й творчости» (1911).

Співробітник «Зорі» (з 1886), «Української Хати» (1909–1914), [«ЛНВ»](#), «Украинской Жизни», «Дзвонів» (з 1931) тощо.

ЩЕПКІН МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ (1788 — 1863 РР.)



Визначний актор української та російської сцени. Сценічну діяльність почав у трупі [Івана Штейна](#) та О. Калиновського; у 1813—1821 рр. — актор полтавського театру, керованого І. Котляревським, який вкупі з іншими допоміг викупити Щепкіна з кріпацтва. Після короточасного перебування у трупі І. Штейна дебютував у 1822 р. у московському театрі (від 1824 р. -Малий Театр), де й залишився до кінця свого життя, зазнавши особливої слави у драмах Грибоедова та Гоголя. В українському репертуарі був першим Виборним та Чупруном у п'єсах [Івана Котляревського](#) «Наталка-Полтавка» та «Москаль-Чарівник», що лишилися найкращими у його репертуарі. Щепкін був приятелем [Тараса Шевченка](#) і на його честь ставив «Москаля-

Чарівника» у Нижньому Новгороді у 1857 р. Шевченко подарував йому свій автопортрет і присвятив поему «Неофіти».

Народився у с. Красному Курської губернії у сім'ї селянина-кріпака. Початкову освіту здобув у повітовому училищі у Суджі. Навчання продовжував у Курському губернському училищі. У 1805 р. почав сценічну діяльність у напівкріпосній трупі Курського театру братів Барсових. На сцені цього театру Щепкін вперше почав втілювати правду сценічного характеру, природність поведінки і дійової особи, заклав основи теорії і практики сценічного реалізму. З 1816 р. перейшов до Харкова у трупу Штейна та Калиновського. За короткий час здобув визнання. У 1818-1821 рр. — актор Полтавського театру під керівництвом І. Котляревського, який допоміг викупити Щепкіна з кріпацтва у графині Волькенштейн. У 1819 р. були поставлені на полтавській сцені «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник» І. Котляревського, в яких Щепкін створив вражаючі своєю правдивістю художні образи виборного Макогоненка і селянина Михайла Чупруна. Актор зумів виявити глибокі знання життя і побуту українського народу, на яких будував образи своїх героїв. Пізніше [«Наталка Полтавка»](#) і «Москаль-чарівник» з великим успіхом ішли на сцені Малого театру у Москві та Александринського театру у Петербурзі. Щепкін переніс на російську сцену справжню українську народність, з усім її гумором та комізмом. Мандруючи по Україні, трупа ознайомлювала глядачів багатьох міст з найкращими творами української та світової драматургії. 21 січня 1821 р. у Харкові вперше поставлено «Наталку Полтавку». У сезоні 1821-1822 рр. Щепкін виступав у Києві.

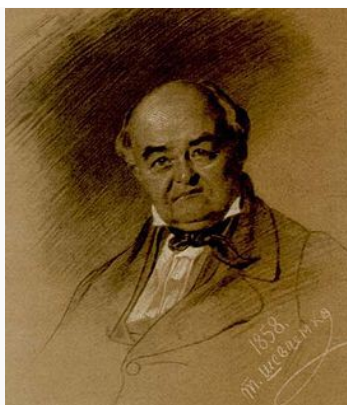
У 1822 р. переїхав до Московського Малого театру, де працював сорок років і завершив розпочату ще в Україні реформу театрального мистецтва. Працюючи у Росії, актор не поривав своїх творчих зв'язків з Україною і українським театром. Твори І. Котляревського і Г. Квітки-Основ'яненка Щепкін увів до діючого репертуару російського театру і не розлучався з ролями у них до кінця своєї творчості. Щепкін користувався кожною нагодою, щоб побувати в Україні. Гастролював у Харкові (1829, 1842, 1845, 1850), Одесі (1837, 1845, 1846, 1850), Києві (1843), Миколаєві, Херсоні, Сімферополі (1846), Полтаві (1850). У 1857 р. Щепкін спеціально приїхав до Нижнього Новгорода, щоб зустріти Т.

Шевченка, який повертався з заслання. Щепкін не обмежувався лише участю у виставах. Часто виступав перед акторами з бесідами про акторську і режисерську майстерність. Виробив свою систему праці над образом, що проповідувала нові засоби театральної виразності, які б виходили з життєвої правди і були зумовлені нею. Водночас Щепкін радив, щоб актор ніколи не копіював життя, а прагнув до художнього узагальнення дійсності, всебічного розкриття на сцені внутрішнього її змісту. Він перший заклав основи «театру переживання», перевтілення у сценічний образ. Щепкінський метод розкриття внутрішньої суті сценічного образу підхопили і розвинули його учні й послідовники ([Марко Кропивницький](#), [Марія Заньковецька](#), [Микола Садовський](#), [Панас Саксаганський](#)). Під час одного з читань Гоголя на відкритому повітрі він застудився і сильно захворів. Помер Щепкін 11 серпня 1863 р. у Ялті. Тіло його було привезено до Москви і поховано на П'ятницькому цвинтарі. Над могилою Щепкіна споруджений був пам'ятник з великого дикого каменя з епітафією: «Михайлу Семеновичу Щепкіну, артистові і людині».

Основні ролі: Выборний, Чупрун («Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» І.Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик» Г.Квітки-Основ'яненка), городничий («Ревізор» М.Гоголя), Симон («Матрос» Соважа і Делур'є), Гарпагон, Арнольф («Скупий», «Школа жінок» Ж.-Б.Мольєра), Міллер («Підступність і любов» Ф.Шіллера), Шейлок («Венеціанський купець» У.Шекспіра), Барон («Скупий лицар» О. Пушкіна) та ін. Іменем Щ. названі училище Малого театру та Сумський обласний музично-драматичний театр. У 1895 р. у м. Суджі відкрито пам'ятник актору.

Початок дружби між цими двома видатними українцями (Щепкін – Шевченко) відноситься до 40-х р. ХІХ ст. Крім любові до України, з'єднувала їх і спільна доля – обидва були колись кріпаками, обом довелося важкою працею здобути собі волю від ганебного рабства.

У 1844 р. [Тарас Шевченко](#) присвячує Михайлу Щепкіну дві свої поезії – «Заворожи мені, волхве» і [«Чигрине, Чигрине»](#) зі знаменитими рядками: «За що ж боролись ми з ляхами? За що ми різались з ордами? За що скородили списами Московські ребра?».



Портрет Щепкіна виконаний Шевченком

Збереглося велике листування між двома друзями. Писав Тарас до старшого друга (а різниця між ними була у 26 років) виключно українською мовою, і ніколи російською. У листах до інших своїх товаришів Шевченко називає Щепкіна: «геніальний актор», «великий друг мій», «щира козацька душа». Коли Шевченко повертався Волгою з десятирічного заслання, Щепкін поїхав йому на зустріч до Нижнього Новгорода, незважаючи на те, що було йому вже майже 70 років. Зустріч з актором після такої тривалої розлуки настільки вразила поета, що Тарас присвячує Михайлу свою поему [«Неофіти»](#), яку тільки-но створив, ставлячи у посвяті дату приїзду Щепкіна до Нижнього Новгорода: «М. С. Щепкіну на пам'ять 24 грудня 1857-го року».

« Лист Т. Г. Шевченка до М. С. Щепкіна.
12 листопада 1857. Нижній Новгород »

Друже мій давній, друже мій єдиний! Із далекої киргизької пустині, із тяжкої неволі вітав я тебе, мій голубе сизий, щирими сердечними поклонами. Не знаю тільки, чи доходили вони до тебе, до твого щирого великого серця? Та що з того, хоч і доходили? Якби-то нам побачитися, якби-то нам хоч часиночку подивиться один на одного, хоч годиночку поговорить з тобою, друже мій єдиний! Я ожив би, я напоїв би своє серце твоїми тихими речами, неначе живучою водою! Тепер я в Нижнім Новгороді, на волі, — на такій волі, як собака на прив'язі. Так, щоб подивиться мені на тебе, великий мій друже, я, сидючи отут, от що видумав: чи не знайдеться коло Москви якого-небудь села, дачі або хутора з добрим

чоловіком? Якщо є у тебе такий чолов'яга з теплою хатою, то напиши мені, батьку, брате мій рідний! А я й приїду хоч на один день, хоч на одну годиночку. Зробімо так, мій славний друже! А якого б я тобі гостинця привіз ік празнику! уже так що гостинець! Порадсья з своїм розумним серцем, мій друже єдиний! Та якщо можна буде побачиться нам і поколядувать на сих святках укупі, то поколядуємо. А до того року Бог знає, чи дождемося. Вибач мені, моє серце, за мою щирість, і як і що придумаєш, то напиши мені, а тим часом оставайся здоровий і веселий і не забувай іскреннього твого друга і поклонника

Т. Шевченка.

Останні свої дні провів у [Ялті](#). В останні хвилини його життя поруч з ним був український письменник і за сумісництвом лікар [Степан Руданський](#).

ЮЗЕФОВИЧ МИХАЙЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ
([1802](#) — [1889](#) рр.)



[Російський державний службовець](#), освітній, культурний і громадський діяч, публіцист [українського](#) походження. Голова [Київської археографічної комісії](#) (1857—1889 рр.). Один із ініціаторів видання [Емського указу 1876](#) р. та закриття [Південно-Західного відділу Російського географічного товариства](#). Голова комісії для збудування [пам'ятника Богдану Хмельницькому у Києві](#) (1888 р.). [Дійсний таємний радник](#) (з [11 липня 1888](#) р.). Член [Імператорського російського географічного товариства](#),

Копенгагенського то вариства північних атниківваріїв. [Русофіл](#), прибічник [русифікації](#), [монархіст](#). Противник [українофілів](#) й українського національного руху.



Памятник Хмельницькому у Києві

Народився у [1802](#) р. у селі [Сотниківка Пирятинського повіту Полтавській губернії Російської імперії](#). Належав до [дворянської](#) родини [Юзефовичів](#), що походила з [нобілітованих реєстрових козаків Речі Посполитої](#). Випускник [Московського університету](#) ([1819](#) р.).

Служив у [Чугуєвському уланському полку](#), [корнет](#) (з [1822](#) р.), [поручник](#) з [1828](#) р.). Брав участь у [російсько-турецькій війні 1828—1829](#) рр., був [ад'ютантом Івана Паскевича](#) й [Миколая Раєвського](#). Нагороджений орденами святих [Володимира](#) (IV ступеня) й [Анни](#) (II ступеня), штабс-[ротмістр](#) (з [1829](#) р.). Під час служби на Кавказі познайомився із [Олександром Пушкіним](#), [Денисом Давидовим](#), [Олександром Грибоедовим](#).

Інспектор [народних училищ Київської губернії](#) ([1840—1843](#) рр.), [надвірний радник](#) і виконувач обов'язків помічника [попечителя Київського учбового округу](#) ([1843—1846](#) рр.), помічник [попечителя](#) цього округу ([1846—1856](#) рр.). Займався русифікацією освіти, боротьбою з польськими освітньо-культурними впливами та анти-російськими національними рухами та Києвщині. У [1843](#) р. заснував Київську археографічну комісію для розгляду давніх актів, очолив її після виходу у

відставку з державної служби (1856 р.).

Голова розпорядчого комітету [Київської міської публічної бібліотеки](#). Друкувався у [«Віснику Південно-Західної і Західної Росії»](#) і [«Киянин»](#). Був одним з ініціаторів закриття газети [«Київський телеграф»](#). Обстоював ідею [«триєдиного російського народу»](#), складовою якого вважав [«малоросів»](#) (українців). Боровся проти українського національно-визвольного руху, який вважав [сепаратистським](#). Сприяв виданню [Валуєвського циркуляра](#) (1863 р.); член комісії для розробки [Емського указу 1876](#) р., що обмежував використання української мови. Був посередником у справі [субсидій](#) царського уряду до галицького [москвофільського «Слова»](#) у [Львові](#). Керував встановленням пам'ятника [Богдану Хмельницькому](#) в Києві (1888), що містив на постаменті написи: «Хочемо під царя східного, православного» та «Богдану Хмельницькому від єдиної і неподільної Росії».

Помер 1889 р. у Києві. Похований на [Аскольдовій могилі](#).

Дружина — [Анна Максимівна Гудим-Левкович](#) (з 1836 р.).

Син — [Борис Юзефович](#) (1843—1911 рр.), русофіл, українофоб і антисеміт; громадський діяч і публіцист.

Праці: Чего требует общественное образование? — Киев, 1859.; О памятнике тысячелетию России. // «Киевский Телеграф», 1862, № 4.; Возможен ли мир с нами польской шляхты? // «Московские Ведомости», 1864, № 203.; Несколько мыслей и соображений по поводу покушения 4-го апреля. — Киев, 1866.; Еврейский вопрос. — Киев, 1867.; Народность и государство. — Киев, 1867.; Памяти Василия Васильевича Тарновского, [члена Черниг. губ. земск. управы]. — Киев, 1867.; По поводу памятника Богдану Хмельницкому. // «Московские Ведомости», 1869, № 196.; Богдан Хмельницкий в русской истории. // «Вестник Западной России», 1870, кн. 7.; [По поводу распространения у нас воинской повинности на все состояния](#). — Киев, 1870.; Еврейский у нас вопрос. — Киев, 1871.; Богдан Хмельницкий: по поводу памятника, сооружаемого ему в г. Киеве. — Киев, 1872.; На прощанье: стихотворения: (1876—77 г.) — Киев, 1878.; Памяти Пушкина. — Москва, 1880.; Юзефович, Михаил Владимирович. Наша либеральная интеллигенция. — Киев: тип. Г.Г. Иванова, 1882. — 125 с.; Несколько слов об исторической задаче России. — Киев, 1891.; О значении личности у нас и на Западе. — Санкт-Петербург, 1906.

ЮРКЕВИЧ ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ
(1826 — 1874 рр.)



Український [філософ](#) і [педагог](#) родом з с. [Ліпляве](#) на [Полтавщині](#), син [православного священика](#).

Богословську освіту здобув у [Полтавській Духовній Семінарії](#), яку завершив у 1847 — 1851 рр. у [Київській Духовній Академії](#).

З 1851 р. викладав [філософію](#) (з 1861 — [професор](#)) у Київській Духовній Академії, з 1857 р. також [німецьку мову](#).

У 1854 — 1856 рр. - асистент інспектора Академії.

Рішенням міністерства освіти 1861 його призначено професором Московського Університету на кафедрі філософії. Серед його студентів були майбутній російський філософ [В. Соловійов](#), який високо цинив виклади й творчість свого учителя, а також історик [В. Ключевський](#).

Окрім праці в університеті, Юркевич викладав педагогіку в учительській семінарії, а також виступав з публічними лекціями на філософські теми.

Юркевич був представником «ідеал-реалізму», у [теорії пізнання](#) підкреслював значення [емоційних](#) елементів. Полеміка Юркевича проти [матеріалізму](#) та [позитивізму](#) привела у часи панування цих течій у російському суспільстві до нападів на нього з боку «прогресивної» журналістики, особливо [М. Чернишевського](#), що довело до його бойкоту.

Київський період у діяльності Юркевич був найбільш продуктивним. Тут він написав більшість своїх філософських праць.

Серед них: «Идея» (Журн. Мин-ва Нар. Просвещения, 1859), «Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению слова Божия» (ТКДА, 1860), «Материализм и задачи философии» (ЖМНП, 1860), «Из науки о человеческом духе» (ТКДА, 1860), «По поводу статей богословского содержания, помещенных в «Философском Лексиконе» (ТКДА, 1861), «Мир с ближними, как условие христианского общежития» (ТКДА, 1861), «Доказательства бытия Божия» (ТКДА, 1861), «Язык физиологов и психологов» (Русский Вестник, 1862), «Разум по учению [Платона](#) и опыт по изучению Канта» (Московския Университетския Известия, 1865 — 66), «Игра подспудных сил» (Русский Вестник, 1870).

У царині педагогіки Юркевич написав: «Чтения о воспитании» (1865), «Курс общей педагогики» (1869), лишилася у рукописі «Метафізика», доля якої невідома.

Курс лекцій: «Історія філософії права» (1868), «Історія філософії права» (1873), «Філософія права» (1872).

«Філософський щоденник» (1858—1860)

Філософію Юркевич визначають конкретним [ідеалізмом](#), або [«філософією серця»](#). Він розвиває вчення про [людину](#) як вільну, [індивідуальну](#), конкретну й відповідальну [істоту](#). Людина є центр, темою його філософії, а [серце](#) у його вченні — хранитель і двигун фізичних сил людини, центр її душевного і духовного життя, багатогранних почувань, зворушень, пристрастей, центр її морального життя.

Радянські дослідники поборювали філософію Юркевича як «релігійне, об'єктивно-ідеалістичне вчення про світ як продукт діяльності бога, духа».

Натомість високо цінили творчість Юркевича [В. Соловйов](#), [Г. Шпет](#), [Д. Чижевський](#), [В. Рудко](#), підкреслюючи його зв'язок з українською філософською традицією ([Г. Сковорода](#), [М. Гоголь](#)) та об'єктивну цінність і модерний характер його думок. Проблеми права і держави П. Юркевич розглядав у руслі філософсько-морального сприйняття світу. Памфіл Юркевич віддавав перевагу [природно-правовій](#), і на її основі розвивав власну концепцію розуміння права, роблячи акцент на зв'язку

права з життям. Для нього було характерне дуалістичне сприйняття права, яке будується на визнанні існування природного права як вищого морального закону, що стоїть над позитивним правом.

Природне право має фундаментальне значення та належить всім людям, незалежно від державної території і соціального статусу. Позитивне ж право оголошується приналежним конкретній державі.

Природне право є виразом того, що лежить у людській природі і його втілення повинно реалізовуватись у позитивному праві. П.Юркевич не підтримує розуміння сутності права з точки зору позитивізму.

Адже таке право характеризується емпіричним, раціональним началом, витісняючи духовне, природне, або надаючи йому значення другорядності. Позитивістська концепція розуміє право як сукупність норм і інститутів, створених державою, при цьому не враховуючи образ права як божественного творіння і уособлення справедливості. На його думку даний підхід не в змозі виявити справжню сутність права. Учених-позитивістів цікавить лише те, що було і є; вони не ставлять питання, що і яким чином повинно бути. Їх пізнання емпіричне, в якому закон відноситься до об'єктів, які досліджуються.

Тобто право являє собою дану об'єктивну реальність. Він обґрунтовує перевагу концепцій природного права, які включають у зміст права моральні аспекти і орієнтуються на цінності свободи і гідного життя.

Памфіл Юркевич пропонує розглядати природне право як:

- сукупність норм життя, встановлених об'єктивною природою;
- сукупність існуючих в природному розумі норм, які повинні складати основу права;
- явище універсальне, незмінне і завжди справедливе для всіх.

Філософ стверджує, що право не слід ізольовувати від політики. Будь-яке «живе право» (тобто діюче) - політичне, і має політичну сутність. Проте він ніколи не визнавав примат політики

над правом, як це властиво юридичному позитивізму. Це дає підстави вважати П.Юркевича не суб'єктивним ідеалістом, а об'єктивно мислячим ученим, який орієнтується у деякій мірі на соціальну реальність.

Згідно з думками П.Юркевича позитивне право постійно знаходиться в розвитку: «ми не знаємо навіть яким воно було у прадавніх і яким воно буде у майбутніх народів. А не знаючи цього, ми не можемо з'ясувати індуктивно, що у цьому праві є необхідним і універсальним».

Український філософ приводить правильну думку про те, що позитивне право (державне) не може бути однаковим як у часі, так і у просторі.

Він вбачає у праві, сприймаючи його з точки зору моральності, необхідний регулятор, який покликаний підтримувати встановлений порядок у різних суспільних відносинах, виконувати функцію їх стабілізації.

Аналіз проблеми держави Памфіл Юркевич починає з твердження, що держава є головним [соціальним інститутом](#), який володіє авторитетом, владою, і від правильності її організації залежать всі наші блага і досягнення.

Він підкреслює, що цей інститут суспільства є універсальним, з яким не можуть конкурувати інші елементи [політичної системи](#) суспільства: «Держава як формальний інститут у змозі прийняти до себе і віруючого, і атеїста, дати місце і бідним, і багатим, не гублячи при цьому свого універсального значення.

Держава призвана вносити «гармонію», згоду в взаємовідносини всіх [соціальних груп](#) і суб'єктів: «Держава існує як орган, який вносить гармонію у безкінечно різноманітні приватні інтереси.

Для того, щоб держава виконала цю функцію, вона повинна піднятися над окремими приватними інтересами, бути неупередженим глядачем, який з'ясовував би її [норми](#), регулював ці інтереси та попереджував виникненню протиріч». Тому вчені розглядають державу як обличчя, відсторонене від приватних інтересів.

Серед поглядів Юркевича важливе місце слід віднести положенню про межі втручання держави у приватне життя людини.

На його думку, держава не повинна втручатися у коло особистого життя, суспільних відносин, які стосуються [моральності](#).

Він стверджує, що людина здатна морально самовдосконалюватися, лише знаходячись у значній мірі вільною від державного тиску.

Держава повинна слугувати інститутом соціального компромісу у суспільстві, за допомогою юридичних норм вирішувати приватні протиріччя, які у ній існують, культивувати мораль.

Звертаючись до проблеми виникнення держави, Памфіл Юркевич пише :

«справжня держава виникає з необхідності охорони іншого, щоб він у свою чергу не терпів від неправди». При цьому він вірно підмітив, що кожна держава має «свій шлях», конкретно-історичну особливість виникнення. Різноманіття держав у світі є результат здійснення єдиної цілі (організації спільного життя) різними шляхами.

Основними концептуальними положеннями про державу П.Юркевича можна вважати такі:

- у державі діють принципи моралі, які підтримуються думками суспільства і співпадають з суспільною мораллю;
- державою повинні управляти духовні та високоморальні люди;
- моральні принципи - джерела сили держави, якщо вони життєві, тобто засновані на традиціях предків і відповідають законам природи.

У практичному розумінні сутність держави полягає у тому, щоб підкорити насильство [праву](#), а свавілля - [законності](#).

Твори Юркевич, перевідані на еміграції:

«Твори», ред. С. Ярмусь. Вінніпег 1979;

«Вибрані твори. Ідея — Серце — Розум і досвід». Переклад з рос. С. Ярмуся. Вінніпег 1984.

Твори видані після 1991 р.: Памфіл Юркевич «Історія філософії;

Філософія права;

Філософський щоденник» — К.:Ред.журн. «Український світ», 1999. — 756 с.

ЯРОШІНСЬКА ЄВГЕНІЯ ІВАНІВНА
(1868— 1904 рр.)



Українська
[письменниця](#), [перекладач](#), [етнограф](#), [фольклорист](#), [педагог](#),
громадська діячка на [Буковині](#).

Народилася у селі Чуньків, тепер [Заставнівський район](#),
[Чернівецької області](#). Закінчила 6 клас [Чернівецької гімназії](#) й
учителювала по селам Буковини, одночасно записувала народні
пісні, [збірку](#) яких числом 450 «Народні пісні з-над Дністра»
вийшла друком у [1972](#) р. Крім того, Ярошинська була активною
діячкою жіночого руху.

Друкуватися почала у [1886](#) р. й містила статті
й [оповідання](#) в [журналі «Зоря»](#), [«Літературно-науковий вістник»](#),
[«Дзвінок»](#), «Народ», «Батьківщина» у [газеті «Буковина»](#).
Оповідання, «образки з життя», нариси Ярошинської
характеризуються багатством різноманітних [персонажів](#), серед
них: реалістично зображені представники різних прошарків
[села](#), [інтелігенції](#), присвяченої служінню народові й збайдужілої,
зміщаненої, жінок-інтелігенток, що борються за рівноправність
тощо.

З причини, що твори Ярошинської довго не перевидавалися,
вона якийсь час була напівзабутою. За останні десятиліття твори
її перевидано двічі: «Вибрані твори» (К. [1958](#)) і «Твори»
(К. [1968](#)).

Творча спадщина Є. Ярошинської складається з трьох
повістей («Понад Дністром», «Перекинчики», «Рожі а терне»),

кількох десятків оповідань, нарисів, творів для дітей, фольклорно-етнографічних розвідок, підготовлених збірників народних пісень, публіцистичних творів, перекладів, листів.

Найбільш відомі літературні видавництва в Україні у ХІХ ст.

Южный русский сборник ([рос. дореф.](#) Южный русский сборник) — український літературний альманах, укладений і виданий у [Харкові 1848](#) р. [Амвросієм Метлинським](#), на той час [ад'юнктом-професором Харківського Імператорського університету](#).



Титульний аркуш збірки, 1848 р

Альманах складається з п'яти розділів-книжок по 50-100 сторінок, загальний обсяг видання — 380 сторінок. Кожна книжка має власну нумерацію сторінок.

Крім літературних творів «Южный русский сборник» містить написані Метлинським передмову з поясненням мети видання, довідку з використаного правопису з його обґрунтуванням («Правопис південно-руської мови, або [наріччя](#)») та короткі довідки про авторів на початку кожного розділу.

Сніп, український новорічник (СНЛПЪ, українській

новорочникъ) — літературний [альманах](#), вийшов у 1841 р. у Харкові, друкувався у типографії [Харківського університету](#) накладом 600 примірників. Видавець і редактор [Олександр Корсун](#), на той час студент юридичного факультету Харківського університету.



Альманах «Сніп». 1841 рік. Титульний аркуш

У «Снопі» взяли участь [М. Костомаров](#) (під псевдонімом «Ієремія Галка»: драма «Переяславська ніч» та переспіви з [Байрона](#)), Порфирій Кореницький (сатирична поема «Вечерниці» і переклади з чеської народної поезії), [Степанта Петро Писаревські](#) (вірші, байки), Марфа Писаревська (переклади з [Петрарки](#)), [Михайло Петренко](#) (ліричні вірші), а також сам Олександр Корсун (українські повір'я, вірші).

[Микола Тихорський](#) опублікував у журналі «Маяк» велику критичну статтю, в якій вітав вихід альманаху.

«Зоря» — літературно-науковий і громадсько-культурний [журнал-двотижневик](#), що виходив протягом 1880–1897 років у [Львові](#) ([Австро-Угорщина](#)) «для руських родин» (тобто — для [українців](#)).

У 1880–1884 рр. належав [Омелянну Партицькому](#), який видавав його своїм коштом. Від 1885 р. — журнал належав Літературному товариству імені Шевченка (з 1892 р. — [Наукове товариство імені Шевченка](#)).

Редактори і співредактори: [Омелян Партицький](#) (1880–1885 рр.), [Омелян Калитовський](#) (1886 р.), [Григорій Цеглинський](#) (1887–1888 рр.), [Олександр Борковський](#) (1889 р.), [Петро Скобельський](#) (1889 р.), [Василь Лукич-Левицький](#) (1890–1897 рр.), [Василь Тисовський](#) (1890–1891 рр.).



Обкладинка журналу «Зоря»

Протягом 1885-1886 рр. до складу редакції входив [Іван Франко](#), який опублікував на його сторінках багато художніх творів, літературно-критичних статей, мав значний вплив на формування «Зорі» як національного загальноукраїнського видання. У 1895–1897 рр. співробітником «Зорі» був [Осип Маковей](#).

Журнал друкував літературно-критичні статті, історичні, статистично-економічні матеріали, листування, [спомини](#). Журнал виражав погляди передових громадсько-культурних сил як у [Галичині](#) й [Буковині](#), так і у Наддніпрянській Україні. Будучи органом галицьких «народовців», відстоював права українців на вільний розвиток їх мови і культури, пропагував ідеї єдності українського народу, розділеного кордонами [Австро-Угорщини](#) та Росії, пропагував художні надбання, наукові здобутки інших народів.

З 1891 р. журнал ілюструвався [репродукціями](#) мистецьких творів, світлинами письменників, вчених, акторів та ін.

Важливу історико-культурну роль відіграла «Зоря» насамперед як літературно-художній орган, який збагатив українську літературу численними публікаціями творів [Тараса Шевченка](#) (повісті «Варнак», «Художник», «Капітанша» в

українському перекладі), А. Свидницького (роман «Люборацькі»), [Панаса Мирного](#) (драма «Лимерівна», «Дума про військо Ігореве»), [І. Франка](#) (повість «Захар Беркут», драма «Украдене щастя»), [Івана Нечуя-Левицького](#) («Старосвітські батюшки та матушки»), [Михайла Коцюбинського](#) (оповідання «Для загального добра», «Маленький грішник»), [І. Карпенка-Карого](#) («[Мартин Боруля](#)», «[Сто тисяч](#)»), [М. Кропивницького](#) («Титарівна»), [Ольги Кобилянської](#) («[Людина](#)»), [Богдана Лепкого](#) («Зломані крила», «Недібрана пара») та ін. Журнал надавав сторінки письменникам різних шкіл і літературних напрямів.

У галузі історії літератури та літературної критики надрукував дослідження [Омеяна Огоновського](#) «Історія літератури руської», аналітичні статті І. Франка «Наше літературне життя у 1892 р.», «Жіноча доля у руських піснях народних», статті П. Грабовського, М. Вороного, Василя Лукича та інших авторів.

З перекладної літератури «З.» ввела у друкований світ українців казки М.Салтикова-Щедріна, поезії у прозі І. Тургенева, оповідання В.Короленка, вірші Н. Некрасова, О. Плещеева та ін. Багато цінних перекладів з'явилося з німецької літератури (драми «Вільгельм Телль» і «Марія Стюарт» Ф. Шіллера, лірика Г. Гейне, «Фауст» Й.-В. Гете), з французької (Гі де Мопассан, А. Доде, О. Мірбо, П. Беранже), з польської (А. Міцкевич, Марія Конопніцька, К. Тетмайєр, В. Сирокомля), з болгарської, чеської, сербської, хорватської та ін. літератур у перекладах І. Франка, В. Щурата, Б. Грінченка, М. Старицького.

Журнал переживав критичні моменти у своїй діяльності: до редакційного [комітету](#) видання входили і діячі консервативного напрямку, які усунули І. Франка з редакції, проте вирішальну роль відігравали демократичні сили. Завдяки їм «Зоря» проводила всеукраїнські літературні конкурси. Одним з найактивніших і найкваліфікованіших редакторів видання був Василь Лукич. «Зоря» поклала початок формуванню у Галичині загальноукраїнського видання широкого європейського змісту. З 1898 р. замість «Зорі» почав виходити у Львові щомісячний [«Літературно-науковий вісник»](#).

«Кіевская старина» («Київська минувшина») — щомісячний [історико-етнографічний](#) та [літературний часопис](#).

Видавався у [Києві російською мовою](#) і українською (у російській транслітерації з 1905 р., в українській з 1906 р.) протягом [1882–1906](#) рр. З [1907](#) р. змінив назву на «Україна» і видавався переважно українською мовою.



Святкування з нагоди 15-річчя журналу «Кіевская старина», весна [1898](#) р. Зліва направо сидять: [П. Житецький](#), [А. Лазаревский](#), [В. Тарновський](#), [М. Чалий](#), [М. Шугуров](#), [В. Антонович](#), [К. Михальчук](#), [А. Стороженко](#), [В. Щербина](#); стоять: [Є. Кивлицький](#), [М. Василенко](#), [А. Дудка-Степович](#), [Н. Молчановський](#), [О. Левицький](#), [М. Стороженко](#), [В. Мякотін](#)

Дозвіл [цензури](#) на вихід першого числа отримано [1 лютого 1882](#) р. За оцінкою В. М. Матяха, автора статті в ЕІУ, за тематичним і хронологічним діапазонами охоплення історичної проблематики не мав і не має аналогів у фаховій періодиці. Видавався на кошти від пожертвувань громадивців та меценатів, а також за рахунок передплати.

Першим редактором-видавцем був [Ф. Лебединцев](#) (1882–1887 рр.), потім часопис редагували [О. Лашкевич](#) (1887–1889 рр.), [Є. Кивлицький](#) (1890–1898 рр.), [В. Науменко](#) (1896–1897 рр.).

У часописі була широко представлена економічна, політична та соціальна проблематика, історія визвольної боротьби українського народу. Значна питома вага у публікаціях належала давній українській історії. За регіональною ознакою найбільш багатоаспектно представлена історія [Лівобережної України](#) за

доби середньовіччя і Нового часу. Водночас значна увага приділялася вивченню історичного минулого Слобідської України, Правобережної України, Галичини.

Широко висвітлювалась історія українського козацтва, національно-визвольних та державотворчих змагань українського народу, питання українсько-російських й українсько-польських відносин тощо. Часопис зробив вагомий внесок у розширення історико-краєзнавчих, топографічних, демографічних досліджень в Україні. Чимало уваги приділялося повсякденню, побуту українців. У церковно-історичній проблематиці, поряд із фрагментами з історії окремих храмів чи монастирів та описами церковних пам'яток, превалювали дослідження конфесійних відносин, церковно-громадського життя в українських землях і пов'язаних з ними культурно-релігійних рухів. Регулярно вміщувалися розвідки з історії освіти й культури.

Поєднуючи у своїй діяльності видавничу, дослідницьку та археографічну роботу, журнал запровадив у науковий обіг значну кількість нового джерельного матеріалу. Додаткове інформаційне навантаження ніс ілюстративний ряд, який складався з портретів видатних історичних особистостей, зображень монастирів і церков, предметів повсякденного вжитку, одягу, зброї, археологічних знахідок тощо. Регулярно вміщувалися рецензії, які стали взірцем толерантної наукової критики.

Часопис відіграв велику роль у розвитку української [культури](#) в умовах [Російської імперії](#). З журналом співпрацювали видатні [історики](#), [письменники](#), [етнографи](#) — [Володимир Антонович](#), [Дмитро Багалій](#), [Микола Костомаров](#), [Павло Житецький](#), [Орест Левицький](#), [Олександра Єфименко](#), [Олександр Лазаревський](#), [Олександр Шрамченко](#), [Володимир Щербина](#) та інші.

У [1892](#) р. у журналі [Володимиром Щербиною](#) були опубліковані праці братів [Андрія](#) та [Остапа Рудиковських](#). «Кієвская Старина» опублікувала «Воспоминания» за 1810 — 1886 рр. [О. Самчевського](#), а також «Записки» [Івана Сбітнева](#).

У [1899](#) р. у [Києві](#) відкрито книгарню «Кієвской старины».

У 1899–1901 рр. як додаток до «Кієвской старины» виходив щомісячник [«Археологічний літопис Південної Росії»](#) (редактор [М. Ф. Біляшівський](#)), що у 1903–1905 рр. став окремим журналом.

Від початку 1900 рр. кількість науково-інформаційних публікацій на сторінках журналу помітно зменшується, натомість частіше друкуються публіцистичні праці й белетристичні твори.

Усього вийшло 96 томів журналу.

«Руска Хата» — буковинський альманах за [1877](#) р. Уклав Данило Млака ([Сидір Воробкевич](#)) у [Чернівцях](#), друковано у [Львові](#).

У «Рускій Хаті» взяли участь: Сидір Воробкевич і його брат [Григорій Воробкевич](#), [Юрій Федькович](#), [Корнило Устиянович](#), [Ганна Барвінок](#), [Пантелеймон Куліш](#) (стаття про Галицьку Русь під час козацьких воєн) та ін.

«Батьківщина» (Батьківщина) — [газета](#) для [селянства](#), заснована з ініціативи [Юліана Романчука](#) у [Львові](#). Газета виходила у [1879–1896](#) рр. У [1888–1889](#) рр. редактором газети був [Михайло Павлик](#). Серед дописувачів — [греко-католицький](#) письменник проукраїнського напрямку [Олекса Бобикевич](#), також [Ганкевич Володимир](#), [Глинський Теофан](#).

Житє і слово — літературно-художній та громадсько-політичний [часопис](#), що виходив у [Львові](#) ([1894-1897](#) рр.) за редакцією [Івана Франка](#), спочатку раз на два місяці, а з липня 1896 р. — щомісяця, перетворившись із Вісника літератури, історії і фольклору на осердя громадського життя [Галичини](#). Мав розділи: Белетристика, Статті наукові та етнографічні, Критика і бібліографія, Хроніка.

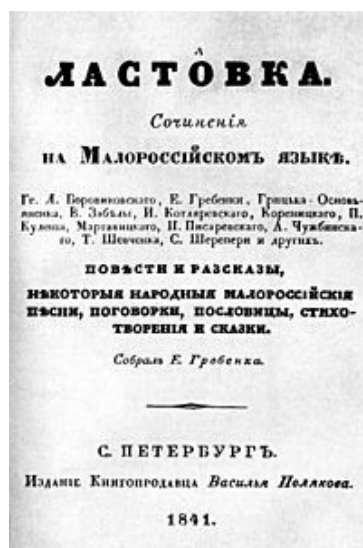
Авторський колектив «Житя і слова» складався з Івана Франка (цикл поезій «Зів'яле листя», повісті «Основи суспільства», «Для домашнього огнища», драми «Сон Святослава», «Кам'яна душа» та інші), [Лесі Українки](#), [Павла Грабовського](#), [Осипа Маковея](#), які друкували тут свої поетичні добірки та поеми, [Михайла Коцюбинського](#) («Посол від чорного царя») та інші.

Досить часто з'являлися тут [переклади](#) ([Кіндрата Рилєєва](#), [Івана Тургєнєва](#), [Софокла](#), [Фірдоусі](#), [Віктора Гюго](#) та інших). Особливе місце відводилося літературно-критичним студіям («М. Шашкевич і галицько-руська література» І. Франка, «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 - 1872 рр» [Остапа](#)

Терлецького тощо), епістолярній спадщині [Михайла Драгоманова](#), [Степана Руданського](#), [Маркіяна Шашкевича](#) та інших. Публікувалися фольклорні праці І. Франка, [Леона Василевського](#), [Володимира Гнатюка](#), Лесі Українки, [Михайла Павлика](#). Друкувалися статті про [національний](#) та [соціалістичний](#) рухи, про громадсько-політичне життя в Україні. Постійно сторінки журналу рясніли рецензіями, з якими виступали М. Драгоманов, І. Франко, [А. Кримський](#), [В. Щурат](#), П. Грабовський.

У журналі «Жите і слово» вперше було надруковано поему Лесі Українки [«Давня казка»](#): Львів, 1896, книга 6, на сторінки 442–453 в.

Альманах «Ластівка» — українське періодичне видання, ідея створення якого належала [Григорію Квітці-Основ'яненку](#).



Альманах «Ластівка». 1841 р. Титульна сторінка

Робота розгорнулась у період 1838-1839 рр. Ще восени 1838 р. [Є. П. Гребінка](#) вступає у переговори з Андрієм Олександровичем Кравським, видавцем і редактором популярного журналу [«Отечественные записки»](#). Але [В. Г. Белінський](#), який визначав ідейно-естетичну позицію журналу у цілому, розумів українську мову як наріччя російської і стверджував, що безперспективно, непотрібно і навіть шкідливо створювати літературу на цьому обласному наріччі.

Обманутий Є. П. Гребінка залишився з цілим портфелем вже поданих українського часопису матеріалів. Трохи почекавши й повагавшись, він видав альманах. Вийшла «Ластівка» 1841 р. у [Петербурзі](#). Це був перший спеціалізований на представленні художньої літератури альманах. У «Ластівці», вперше після [«Кобзаря»](#), були опубліковані нові твори [Т. Г. Шевченка](#). Альманах являв собою антологію тодішньої української літератури.

[«Русалка Дністрóвая»](#) — перший західно - український [альманах](#) народною мовою, виданий у м. Буда (з [1873](#) р. [Будапешт](#)) у [1837](#) р. силами членів гуртка [«Руська трійця»](#) [Маркіяном Шашкевичем](#), [Яковом Головацьким](#) та [Іваном Вагилевичем](#). Надрукована азбукою «гражданка», [фонетичним правописом](#).

РУСАЛКА
ДНѢТРОВАЯ.



Видана в Петербурзі.
у будинку
Печатни Жюльє, Голубовича, Невського.
1837.

Обкладинка «Русалки Дністрової»

Передувала альманахові рукописна поетична збірка [«Син Русі»](#), укладена близько [1833](#) р. за ініціативою та участю М. Шашкевича вихованцями Львівської греко-католицької духовної семінарії. Основну частину коштів на видання альманаху пожертвував [Микола Верещинський](#).

У передмові («Передслів'я», с. III–VI.) альманаху підкреслена краса [української](#) народної мови та народної [словесності](#), поданий список найважливіших [наддніпрянських](#) літературних та фольклорних видань того часу. Передмова подана

без підпису, проте приписується [Маркіяну Шашкевичу](#).

Передмова закінчується словами вдячності людям, які спричинилися до підготовки і появи цієї книжки. На першому місці: «Поклонися, Русалко наша, низько Всечесному Сподареві [Николі Верещинському](#), що тобі звелів зродитися...»

Далі матеріал розташований у чотирьох частинах:

Фольклористичну частину «Пісні народні» відкриває наукова розвідка [Івана Вагилевича](#) (підписаний як Далибор Вагилевич) «Передговор. К народним руським пісням» (с. IX–XX). Розділ «Пісні народні» поділений на підрозділи «I. Думи і думки» та «II. Обрядові пісні».

Оригінальні твори упорядників склали другу частину — «Складання», куди ввійшли [ліричні поезії](#) М. Шашкевича («Згадка», «Погоня», «Розпука», «Веснівка», «Туга за милою», «Сумрак вечерний»), його ж оповідна [казка](#) «Олена», дві [поєми](#) («Мадей» та «Жулин і Калина») І. Вагилевича і наслідування [народної пісні](#) «Два віночки» Я. Головацького.

Третій розділ — «Переводи» — подав [сербські](#) народні пісні у перекладах М. Шашкевича і Я. Головацького та уривок із [чеського «Краледвірського рукопису»](#).

В історико-літературному розділі «Старина» (з передмовою М. Шашкевича) опубліковані історичні та фольклорні твори, діловий документ та бібліографічну відомість про слов'янські й українські рукописи, що зберігаються в [Онуфріївському василіанському монастирі Львова](#). Тут же — критична рецензія М. Шашкевича на [етнографічну](#) розвідку [Й. Лозинського](#) «Руське весіле».

Альманах «Русалка Дністровая» вийшов замість приготованої у 1834 р., але забороненої [віденською цензурою](#) (на основі думки церковної влади у Львові) збірки «Зоря». Зокрема, цензором видання був [Єрней Копітар](#), який визнав, що вона «гарна, вдатна, одушевлююча», але стояла на позиціях окремішності українського народу, що суперечило інтересам Австрії. Острігався пустити збірку, відіслав її до Львова, щоб інші брали на себе відповідальність за наслідки її виходу у світ.

Важливу роль - негативну - у долі видання зіграв ректор Львівської духовної семінарії, професор морального богослов'я університету Венедикт Левицький, який через останню посаду був цензором книг, театральних вистав Галичини. Він наказав

конфіскувати весь наклад, який знайшли у скрині у 1845 р. «Високим розпорядженням президії від 22 серпня 1845 р.» було наказано знищити всі примірники, за винятком 1-го, який мав потрапити до університетської бібліотеки.

Альманах і його видавці зазнали переслідувань місцевих церковних і світських властей. Із 1000 надрукованих примірників «Русалки Дністрової» 100 потрапили до Львова, деяка кількість стала приватною власністю, зокрема, 200 - Георгія Петровича, 800 конфіскувала львівська поліція, більше 600 пішли до Відня на цензуру.

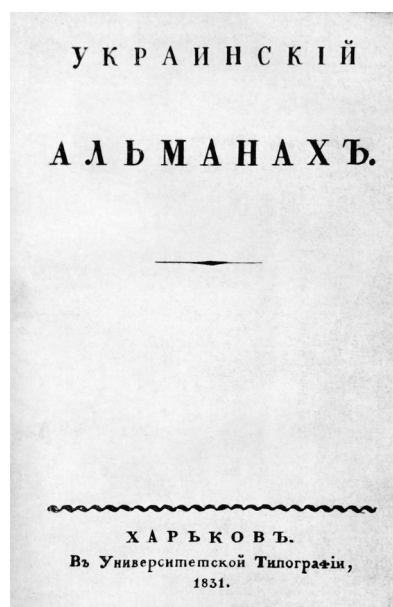
Девізом книги стали слова [Яна Коллара](#): «Не тоді, коли очі сумні, а коли руки дільні, розцвітає надія». Своїм поворотом до народної мови й уведенням її упорядниками правописом «Русалка Дністровая» мала великий вплив на українське національне відродження і на розвиток [української літератури](#) у [Галичині](#). За словами [І. Франка](#), збірка «була свого часу явищем наскрізь революційним». «Русалка Дністровая» була передрукована [1910](#) р. у [Тернополі](#) й [офсетом](#) у [Києві](#) ([1950](#) р., з вступною статтею [Олександра Білецького](#)) та у [Філадельфії](#) ([1961](#) р.).

Правопис «Русалки Дністрової» — перша фонетична система правопису для [української мови](#) на основі адаптованого алфавіту, вжита «Руською трійцею» в альманасі «Русалка Дністровая». Вживання фонетичного принципу орфографії мотивувалося у передмові Маркія Шашкевича тим, що «знати нам конче, яке теперішньому язикови истинное лице; за-для-того держалисмо-ся правила: «пиши як чуєшь, а читай як видишь».

Орфографія «Русалки Дністрової» не прищепилася у [Галичині](#), але стала основою для пізніших систем українського фонетичного письма і, зрештою, сучасної української абетки.

У 2013 р. вийшов друком перший випуск сучасного альманаху «Русалка Дністровая», який, як зазначається у передмові, започатковує своєрідний літопис Наддністрянської України і приймає до своїх рук естафету видання [«Руської трійці»](#). Задум новітньої «Русалки Дністрової» належить [Вінницькій організації НСПУ](#) і підтриманий радою [єврорегіону «Дністер»](#). У виданні, що позначено, як літературно-краєзнавчий збірник, містяться наукові, краєзнавчі, культурологічні праці та художні твори близько 60 авторів [Вінниччини](#) та [Молдови](#), у тому числі з [Придністров'ям](#).

«Український альманах» ([рос. дореф.](#) Украинский альманахъ) — один з перших українських альманахів, що був вийшов українською і російською мовами. Виданий у [1831](#) р. в університетській типографії у [Харкові](#). [Ізмаїлом Срезневським](#) та [Іваном Росковшенком](#). Обсяг видання — 136 сторінок.



Український альманах. 1831 рік. Титульний аркуш.

«Украинский альманах» видали [Ізмаїл Срезневський](#) та [Іван Росковшенко](#), які разом з іншими вихованцями університету — братами [Федором](#) і [Орестом](#) Євещькими, поетом [Опанасом Шпигоцьким](#) і частково [Левком Боровиковським](#) становили так званий гурток І. І. Срезневського. Члени його з ентузіазмом збирали матеріали, що стосувались України, — історичні перекази, легенди, думи, народні пісні та інші пам'ятки словесної творчості українського народу. Частково ці матеріали були використані в збірниках І. Срезневського «Запорожская старина», частково в «Украинском альманахе».

Як свідчить поет Опанас Шпигоцький, І. І. Срезневський хотів видати другу книжку «Украинского альманаха», однак через брак коштів наступні випуски альманаху не вийшли у світ.

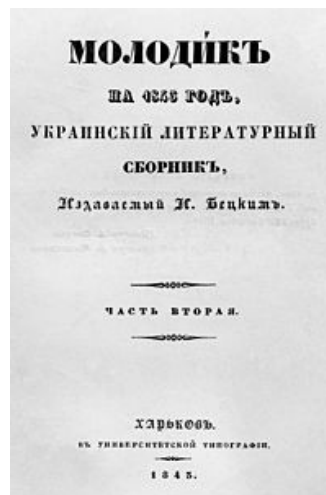
«Украинский альманах» не мав виразної програми. Зміст його був еkleктичний, на три чверті складався з російських творів, і лише на одну чверть — з українських. Тут було 11

народних пісень і кілька віршів — [Левка Боровиковського](#) і [Опанаса Шпигоцького](#), зокрема його переклад частини поеми Олександра Пушкіна [«Полтава»](#) під назвою «Марія». Це був перший переклад творів Пушкіна українською мовою. На сторінках альманаху почали свій літературний шлях [Євген Гребінка](#) віршем російською мовою «Рогдаев пир», і [О. С. Афанасьєв-Чужбинський](#) листом до [Івана Кулжинського](#) «Нежинские греки».

«Українській альманах» містив також твори [Івана Росковшенка](#), [Пилипа Морачевського](#), записи українських балад і дум, переклади [Адама Міцкевича](#) та інших. Друкувались переважно поетичні твори в романтичному дусі.

Крім цього, в альманасі були опубліковані статті наукового і літературно-критичного характеру («О изящном в природе», «Несколько замечаний о критике», «Мысли и замечания»).

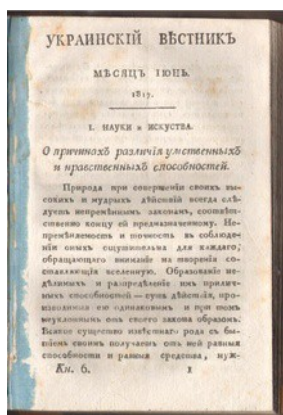
Молодик — український [альманах](#), який видавався у [1843–1844](#) рр. Видавав [Бецький](#) за допомогою [Г. Квітки-Основ'яненка](#), [В. Н. Каразіна](#), [М. Костомарова](#) та інших. Дві книжки у 1843 р. та одну у 1844 р. видано у [Харкові](#), останню, четверту — у 1844 р. у [Санкт-Петербурзі](#). Було заплановано наступні випуски з перспективою перетворення на періодичний журнал, але ці плани не здійснилися.



У книгах альманаху друкувались художні твори багатьох українських та російських письменників, історичні й історико-літературні матеріали а також переклади Жан-Поля, Анрі-Огюста Барб'є, В. Гюго. Але основною своєю метою видавець бачив

матеріали, присвячені Україні.

«Український вісник» — перший в Україні літературно-мистецький, науковий і громадсько-політичний місячник, виходив за ініціативи [І. Срезневського](#) при Харківському Університеті 1816–1819 рр. переважно російською мовою за редакцією [Євграфа Філомафітського](#), Р. Гонорського, Г. Успенського і [Григорія Квітки-Основ'яненка](#), при активній співпраці [Петра Гулака-Артемовського](#); наклад 350 — 500 примірників.



Український вісник, книга 6, червень 1817

Ініціаторами створення, авторами, редакторами, видавцями перших в Україні періодичних видань «Українській вѣстникъ» та «Українській журналъ» були викладачі [Харківського університету](#).

В «Українському віснику», попри перекладні матеріали переважно з науки і мистецтва і статті на загальнокультурні, релігійні і філософські теми, вміщено статті з історії України (М. Маркова, М. Грибовського), етнографії ([О. Льовщина](#)), економіки ([В. Каразіна](#)), педагогіки і літератури (Р. Гонорського), літературної і театральної критики ([Є. Філомафітського](#)).

Друкувалися твори відомих просвітителів і вчених — О. І. Полицина, П. М. Любавського.

Кілька віршів опублікувала у журналі поетеса і письменниця-мемуаристка Людмила Іванівна Рікорд — дружина мореплавця [Петра Івановича Рікорда](#) (1776–1855 рр.).

В «Українському віснику» вперше з'явилися українською мовою твори Петра Гулака-Артемовського «Пан та собака» та

інші його байки і статті. Цінні статті про життя і діяльність [Г. Сковороди](#) і спогади [І. Вернета](#) та [Г. Гесс-де-Кальве](#); поезії місцевих поетів у дусі романтизму; гуморески («Письма кь издателямь») Г. Квітки-Основ'яненка (псевдонім Фалалей Повинухин) і його статті про Харків.

Серед публікацій журналу такі твори — «Гетьман Хмельницький» Ц. Маркова, «О Малой России» — історичний огляд Г. Квітки-Основ'яненка, «Исторические замечания о Малороссии...» М. Грабовського та інші. Серед жанрів — критичні огляди, «листи до видавців», хронікальні матеріали, літературні твори.

Одним із провідних елементів концепції журналу було розширення інформації про рідний край, ознайомлення читачів з історією України, формування почуття любові до неї.

На вимогу Міністерства Освіти місцева влада припинила появу «Українського вісника».

Основа — науково-літературний щомісячний часопис. Перший український суспільно-політичний і літературно-мистецький [журнал](#) у Російській імперії.



Журнал виходив щомісячно від [січня 1861](#) р. — до [вересня 1862](#) р. у [Петербурзі](#). Частина матеріалів друкувалася [російською мовою](#). Енциклопедія Брокгауза і Єфрона назвала журнал «найпомітнішим проявом [українофільства](#)» у XIX ст. на території Російської імперії.

Видавці: [Василь Білозерський](#) (редактор), [Пантелеймон](#)

[Куліш](#), [Микола Костомаров](#), [Олександр Кістяковський](#) (секретар), М. Щербак та інші.

У створенні журналу «Основа» також брала участь Ганна Барвінок (справжнє ім'я — Олександра Білозерська-Куліш), сестра В. Білозерського та дружина П. Куліша.

У 1861 р. у книгах I–XII журналу «Основа» за редакцією [Василя Білозерського](#) вийшла збірка віршів [Тараса Шевченка](#), друкована під заголовком «Кобзар». Вірші, які також називають четвертим виданням [«Кобзаря»](#) були опубліковані частково безпосередньо перед, а частково після смерті Шевченка у 1861 р. Текст надрукований [кулішівкою](#) і має наголоси на словах із кількома складами (за винятком букви «і», на якій не завжди друкарня могла позначити наголоси з технічних причин).

«Край, вивченню якого буде присвячена «Основа», населений переважно південно-російським народом» — наголошувала Програма журналу. Редакція відразу заявила, що «відкриває свій журнал для творів на обох родинних мовах» підкресливши, що «у наш час питання — чи можливо і чи слід писати українською, вирішене самою справою». Особливу увагу редакція «Основи» закликала звернути на «практичне значення народної мови у викладанні та проповіді».

У центрі уваги публіцистів «Основи» було завдання формулювання особливої української ідентичності, з увагою до питання про самостійність української мови, а також до історії і проблеми національного характеру. Таким чином, центральною темою було питання української мови, особливо її використання під час викладання.

[М. Костомаров](#) писав етнографу та славісту [О. Котляревському](#): «Олександр Олександрович! Необхідно написати велику, вчену, філологічну роботу, де показати, що «южнорусское наречие» є самобутньою мовою, а не неорганічною сумішшю російської мови з польською. Це необхідно, від цього залежить наша справа».

Повернення [Т. Г. Шевченка](#) з заслання дало новий потужний стимул українському життю у Петербурзі. Невипадково влітку 1858 р. починає діяти українська Громада, яка ставила за мету видавничу та освітянську діяльність. За її дорученням у жовтні 1858 р. [П. Куліш](#) звертається до міністерства освіти з проханням про дозвіл на видання журналу «Хата» (повна назва: «Хата:

уюжно-русский журнал словесности, истории и сельского хозяйства»). Хоч журнал мав бути не політичний, міністерство звернулося до Третього відділення і на підставі його відзиву відмовило Кулішеві.

Відмова була зумовлена його участю у [Кирило-Мефодіївському товаристві](#) десятирічної давнини. Як зауважив сам [П. Куліш](#): «міністр відмовив, і відмовив, саме мені, не виступаючи, власне, проти ідеї журналу».

Коли роком пізніше заявку на видавництво журналу надав інший колишній член [Кирило-Мефодіївського товариства](#) родич П. Куліша В. Білозерський, жандармерія також заперечувала, але вже менш енергійно. Через деякий час дозвіл було надано. Можливо, що допомогли заходи «просвященних людей из петербургских русских», про яких згадував П. Куліш у листі до С. Аксакова. Перше оголошення про найближчий друк «Основи» було надруковано у червні 1860 р., а перший номер вийшов у січні 1861 р.

«Основа» обстоювала право української нації на вільний і всебічний розвиток. У часописі друкувалися твори [художньої літератури](#), праці з [історії](#), [бібліографії](#), документи, спогади, літературна критика і [публіцистика](#), рецензії, подорожні нотатки тощо. «Основа», як перший український суспільно-політичний та науково-літературний журнал, мав великий вплив на культурно-літературний процес і сприяв зростанню національної свідомості та національно-визвольного руху в Україні.

Тут вперше опубліковано багато творів [Тараса Шевченка](#) (понад 70 поезій, у тому числі «Іван Гус», «Неофіти», [п'єса](#) «Назар Стодоля»), [Леоніда Глібова](#), [Степана Руданського](#), [Пантелеймона Куліша](#), [Олекси Стороженка](#), [Якова Кухаренка](#), історичні праці [Миколи Костомарова](#), [Пантелеймона Куліша](#), [Олександра Лазаревського](#), [Тадея Рильського](#), [Павла Житецького](#), [Павла Якушкіна](#) та інших.

Проблеми особистої української ідентичності найбільш повно були викладені в статтях М. Костомарова «Правда москвичам о Руси» та «Правда полякам о Руси», де він підкреслював окремішність українців у порівнянні з великоросами та з поляками, обмовляючись, що у політичному відношенні Південна русь тісно пов'язана з Москвою, але за складом народного характеру ближче до Польщі. Єдність Русі М.

Костомаров інтерпретував як єдність однакових за статусом самостійних елементів, підкреслюючи значення федеративного початку, яке було в основі удільної Русі.

Публіцистика «Основи», особливо статті М. Костомарова та П. Куліша відіграли вельми важливу роль у подальшому розвитку подій. Вона мала потужний пропагандистський ефект, на який власне і була розрахована. Статтю М. Костомарова «Две русские народности» Д. Дорошенко називав «Євангелієм українського націоналізму».

Красномовною є цитата невідомого українського автора, перлюстрована жандармами: «безошибочно можно сказать, что большая часть молодого поколения заражена украинофильством; за что, конечно, нужно благодарить «Основу».

Це викликало очікуваний, але не бажаний побічний ефект. Друкована у Петербурзі «Основа» вельми уважно читалася російською громадою, яке поступово, багато у чому завдячуючи «Основі», почало усвідомлювати справжні цілі українофільського руху.

Саме П. Куліш став найпалкішим пропагандистом доцільності домагатися дозволу видання українського часопису. У 1857 р. П. Куліш просив на те грошей у Григорія Галагана, а згодом і у Василя Тарнавського.

Куліш вів бібліографічний відділ, був головним критиком журналу, попри це писав публіцистичні статті. Один з видатних публіцистичних творів П. Куліша є «Листи з Хутора». 5 листів що зображували філософію хуторянства.

Великою заслугою «Основи» (і особисто П. Куліша) було вдосконалення українського правопису, основні норми якого запанували в українській писемності (так звана «кулішівка»).

В українській емігрантській історіографії була широко розповсюджена теза про те, що «Основа» була закрита через переслідування з боку властей. Цензурні втручання у діяльність «Основи», звичайно, мали місце, але число їх не було спеціально високим порівняно з іншими виданнями. Попереджень редакторові і пов'язаних з ними погроз закриття журналу не було.

Думку про те, що ініціатива закриття «Основи» надходила із самої редакції поділяє [М. Драгоманов](#): «Основа замовкла, слід зазначити, не від того, що її адміністрація задушила, а через безлад у редакції».

Наклад за 1861 р. не був розпроданий до кінця. А з початку 1862 р. «Основа» потерпала через серйозну фінансову скруту та нестачу підписчиків. Журнал був змушений постійно затримувати випуск чергових номерів і закритися до кінця року, без яких-небудь екстраординарних репресій з боку властей, які могли б розглядатися як причина цього.

Про падіння популярності «Основи» свідчать такі цифри: у 1861 р. у Полтаві, оплоті [українофільства](#) на лівому березі Дніпра на «Основу» підписалися 53 чоловіки, а у 1862 р. — 24.

Юрій Земський пропонує не переоцінювати економічні причини припинення діяльності «Основи», наголошуючи на тому, що у цей час значно підсилюється антиукраїнська істерія у суспільно-політичній сфері. У 1862 р. закриваються недільні школи, [П. Чубинського](#) висилають у заслання на підставі лише «чутток» та «побоювань», фактично, українофільство прирівняно до «польської сепаратистської інтриги». Економічні проблеми «Основи» прямо пов'язані із цим, оскільки переплачувати, чи жертвувати на часопис стає складним в умовах, коли у поліцейських рапортах «Основу» звинувачували у збуренні непокою серед простолюду. Нападки на публікації «основ'ян» у проурядових виданнях формували імідж «антиурядовості», тож читати такі матеріали означало також наражатися на підозрілість з боку властей.

За таких обставин [В. Білозерський](#), редактор часопису на якого сучасники тих подій покладали найбільшу провину за припинення діяльності «Основи», природно остерігався відповідальності. Окрім того, зіграло роль і переконання [В. Білозерського](#) у тому, що його часопис «зможе існувати лише тоді, коли об'єднає навколо себе всіх українців, зокрема українських поміщиків».

У 1859–1861 рр. часопис «Основа» був головним осереддям гуртування українських національних сил у видавничій справі і своєрідним центром україністики. «Основа» охоплювала своїм змістом практично усі галузі життя українців: освітянську, культурницьку, суспільно-політичну, громадсько-організаційну і ідеологічну.

Діяльність «Основи» сприяла змістовному наповненню поняття «Україна», яке було мало зрозумілим як для свідомості самих українців, так і сусідніх народів.

Політичні та громадські організації та рухи в Україні у XIX ст.

Українофі́льство (від [грец.](#) *phileo* — люблю) — [термін](#), поширений з другої половини [XIX](#) ст., на означення любові до [України](#), українського народу, української культури. Першим українофілом нових часів був німецький філософ [Й. Г. Гердер](#), який у своїх творах пророкував Україні велике майбутнє. У ширшому значенні українофілами були польські письменники так званої «української школи» і пізніше поляки — мешканці України, які писали поезії і склали пісні українською мовою.

Подібне явище спостерігаємо і у російській літературі першої половини [XIX](#) ст. У стислому значенні українофілами називали українських діячів [1860](#) рр., а часи їхньої діяльності [1860](#) — 1880 рр. періодом Українофільства. Самі українофіли воліли називатися «народолюбцями», але не заперечували їй проти інших назв. Рух українофільства особливо поширився на початку [1860](#) рр. і поклав основи дальшого розвитку українства. На першому місці українофіли ставили освіту широких народних мас рідною мовою; для цього складали підручники українською мовою та видавали твори української літератури. Українофіли видавали журнали: «Основа» у [Петербурзі](#) ([1861](#) — 1862), [«Черниговский листок»](#) та багато рукописних (найвідоміші з них київський: «Самостайне Слово», «Громадниця», «Помийниця»), а також книжки для народу і так звані метелики (маленькі брошурки). Почавши від [1859](#) р. українофіли створили широку мережу своїх Громад (у [Петербурзі](#), [Москві](#), [Києві](#), [Харкові](#), [Чернігові](#), [Полтаві](#), [Одесі](#)), які поклали багато праці коло організації шкільництва (зокрема так звані недільні школи, [1859](#) — 1862 рр.). З світоглядово-політичного погляду термін «Українофільство» охоплював різні течії від звичайної любові до свого рідного аж до палкого [націоналізму](#) (хоч терміну цього тоді ще не було) і незалежності.

Після придушення [польського повстання](#) у [1863](#) р. російський уряд посилив боротьбу проти Українофільства ([Валуєвський обіжник](#) [1863](#) р., [Емський указ](#) [1876](#) р.), однак рух українофільства раз-у-раз відроджувався (початок [1870](#) рр., початок і кінець [1880](#) рр.). Пізніше українофіли працювали

переважно на культурно-освітній ниві: складання словників українською мовою (Уманця і Спілки, Грінченка), літературна творчість, а головна наукова діяльність у царині українознавства. Зокрема велику працю проробили вони у рамках Південно-Західнього відділу Імператорського [Російського Географічного Товариства](#) у Києві (1873 — 1876 рр.) і журналі «Киевская Старина» (1882 — 1906 рр.).

З часом українофіли, під щораз більшим тиском російського уряду, здавали свої позиції, відмежовуючися від будь-якої національно-політичної діяльності. Це викликало критику й невдоволення не лише з боку молодшої генерації українських діячів, а навіть і серед самих українофілів. Історія українофільства скінчилася у кінці 1880 рр. На зміну йому виступила нова генерація українства – «Братство Тарасівців».

За радянських часів українофільський рух характеризували як рух «буржуазно-націоналістичний».

Кирило-Мефодіївське товариство, Кирило-Мефодіївське братство) — українська таємна [політична організація](#), що виникла у [Києві](#) наприкінці 1845 р. та спиралася на традиції українського визвольного й автономістського руху.

Була одним з проявів піднесення [національного руху](#) на українських землях та активізації загальнослов'янського руху під впливом визвольних ідей періоду назрівання загальноєвропейської революційної кризи — [«весни народів»](#).

Членами товариства, які називали себе братчиками, стали вихованці й співробітники [Київського](#) та [Харківського університетів](#). Провідну роль серед них відігравали [М.Костомаров](#), [Т.Шевченко](#), [Г.Андрузький](#), [В.Білозерський](#), [М.Гулак](#), [П.Куліш](#). Впродовж існування товариства його ідеологія зазнавала істотних змін. Завдання об'єднання слов'ян, що стало підставою виникнення таємної організації, згодом конкретизувалось у двох напрямках — рівноправного співробітництва слов'янських народів та відродження України.

Таємне товариство у складі 12 українських інтелігентів — Україно-Слов'янське товариство (Кирило-Мефодіївське братство) було створене наприкінці 1845 — на початку 1846 р. у Києві. Ініціаторами створення братства і його засновниками виступили [Василь Білозерський](#), [Микола Гулак](#), [Микола Костомаров](#),

[Пантелеймон Куліш](#), [Опанас Маркевич](#).

Організація була названа іменами відомих слов'янських просвітителів [Кирила і Мефодія](#). Знаком братства став [перстень](#) з написом «Св. [Кирило і Мефодій](#), січень 1846».

Крім організаторів, до братства незабаром увійшли: [Георгій Андрузький](#), [Олександр Навроцький](#), [Дмитро Пильчиков](#), [Іван Посяда](#), [Микола Савич](#), [Олександр Тулуб](#). У квітні 1846 року до братства вступив [Тарас Шевченко](#). Восени 1846 року загальна кількість членів братства, за даними слідства, становила 12 осіб.

Кирило-Мефодіївське братство діяло до кінця березня 1847 р. З появою братства на арену політичної боротьби вийшла українська різночинна інтелігенція.

Програмні положення братства були викладені у [«Книзі буття українського народу»](#) (український варіант роботи [Адама Міцкевича](#) «Книги народу й пілігримства польського») і [«Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія»](#), основним автором яких був [Микола Костомаров](#), та у «Записці», написаній Василем Білозерським. В основу документів лягли ідеї українського національного відродження і українського [панславізму](#), романтика загальнослов'янської єдності, [автономізму](#) та [народовладдя](#).

Кирило-Мефодіївське братство ставило своїм головним завданням побудову майбутнього [суспільства](#) на засадах християнської [моралі](#), шляхом здійснення ряду [реформ](#); створення демократичної конфедерації слов'янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності і суверенності; знищення царизму і скасування [кріпосного права](#) і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їх національної мови, культури та освіти.

Кирило-мефодіївці розглядали слов'ян як єдиний народ, відводячи українському суспільству ключову роль у створенні слов'янської [конфедерації](#) (зв'язки з братством підтримували 100 осіб з [Польщі](#), [Литви](#), [Чехії](#), [Білорусі](#), [Росії](#), України). При цьому [Микола Костомаров](#), [Василь Білозерський](#), [Микола Гулак](#) та інші були переконані, що таке право дає українцям їхня глибока релігійність, корені козацького [республіканізму](#). [Ад'юнкт Київського університету М. Костомаров](#) вважав цілком можливим формування монархічної федерації у складі України та

Росії (з елементами республіканського ладу). Лише третій варіант [«Книги буття українського народу»](#) набув рис конституційності, усе одно залишившись різновидом соціальної [утопії](#) без згадки про реальність державної незалежності українських земель. Характерна риса: якщо для діячів польського опору ідеалом була свобода, то для більшості кирило-мефодіївців — соціальна рівність. Прихильники революційного напрямку боротьби ([Т. Шевченко](#), О. Навроцький, М. Гулак, І. Посяда, М. Савич, Г. Андрузький) не мали сумніву у тому, що скасувати [кріпацтво](#), повалити [самодержавство](#) зможе тільки народне повстання.

Привертає увагу розроблений студентом [Г. Андрузьким](#) документ «Начерки Конституції Республіки» — модель федеративної слов'янської республіки, яка мала поєднати у собі досвід [Північноамериканських штатів](#) і традиції [Російської імперії](#). Вона передбачала створення семи автономних штатів, включаючи Україну з [Галичиною](#), [Кримом](#) і Чорномор'ям, [Сербію](#), [Болгарію](#), [Бессарабію](#), Польщу. Пізніше, перебуваючи на засланні в [Петрозаводську](#), Г. Андрузький дійшов до висновку: «Щоб створити Україну, необхідно зруйнувати Росію, а вона зміцнювалася віками».

Інших поглядів дотримувалися [М. Костомаров](#), П. Куліш, В. Білозерський, О. Маркович, О. Тулуб, Д. Пильчиков: вони вважали, що тривала просвітницька діяльність і реформи здатні забезпечити успіх політичних і соціальних перетворень.

Реальна діяльність членів товариства зводилася до зустрічей на квартирах М. Гулака або [М. Костомарова](#), де велися наукові диспути, обговорювалися програмні документи, а також до приватних бесід із молоддю, інтелігентами, дрібним чиновництвом. Однак, члени братства також вели й активну громадсько-політичну діяльність: вони поширювали ідеї братства через розповсюдження його програмних документів, прокламацій («До братів-українців», «До братів-великоросів і поляків»), творів [Тараса Шевченка](#); займалися науковою працею і виступали з лекціями у навчальних закладах Києва, в яких проповідували свої погляди; піклувалися про розвиток народної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг (зокрема, [Пантелеймон Куліш](#) підготував перший підручник з історії України «Повість про український народ», виданий [1846 р.](#), та ін.).

Літературно-стильовим зразком для [М. Костомарова](#) були, як вважають «Книги народу польського і польського пилигримства» [Адама Міцкевича](#). Але змістом «Книги битія...» — цілком оригінальні, відрізняючись, зокрема своїм антикріпосницьким пафосом, та попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов'янських народів, у тому числі поляків та росіян. Можна сказати навіть, що «Книги битія...» були об'єктивно полемічні до «Книг народу польського...» з їхнім пафосом польської винятковості. У «Книзі народу польського» немає ідеї об'єднання вільних слов'янських народів, а також не заперечується монархія як форма правління.

Враховуючи цілком очевидні аналогії поміж програмними ідеями [Джузеппе Мадзіні](#) та українських братчиків, досить слушним видається застереження [М. Варварцева](#) щодо недооцінювання в історіографії впливів саме італійських патріотів на діяльність кирило-мефодіївців.

Проникнення ідей [Джузеппе Мадзіні](#) на терени України відбувалося практично водночас із їх появою. Незважаючи на «небезпечність» його праць, як їх трактували у Російській імперії, існував хоч обмежений, виїзд до європейських країн; «ворітьми» у світ було «вільне» місто Одеса, де італійські мореплавці були чи не найчисельнішими із іноземців; у столичних містах імперії з'являлися, хоч і після перегляду цензурою, англо-, франко-, німецькомовні часописи. Тож легально і нелегально ім'я Мадзіні та його справа мали розголос, а разом із ідеями німецьких філософів — Й. Гердера, Й. Фіхте, Й. Шіллера, разом із літературними творами Й. Гете, Й. Шіллера, Д. Байрона, А. Міцкевича — в Україні закладалися основи власного модерного націотворчого процесу.

А отже, можна зробити висновок, що ідея демократичного устрою та ідея постановня об'єднання України як рівної серед інших слов'янських народів вірогідніше поживлювалися саме західноєвропейською думкою і формувалися щонайперше під враженнями праць Й. Гердера, Й. Фіхте та [Д. Мадзіні](#).

У загальноімперському контексті попередниками братчиків інколи називають [декабристів](#) і проводять паралелі з [іслов'янофілами](#). У значній частині англомовних підручників з історії Росії й СРСР для вищої школи коротку довідку про кирило-мефодіївців містить саме розділ «Слов'янофільство».

Радянська історична наука теж часто перебільшувала вплив [слов'янофілів](#) на кирило-мефодіївців.

Наприклад Володимир Білодід заявляв, що для аналізу їхньої ідеології «треба зрозуміти вчення [слов'янофілів](#). Опанувавши його, ми знатимемо про [українофілів](#) більше, ніж вони знали про себе».

Ідеї кирило-мефодіївців принципово відрізнялися від ідей російських [слов'янофілів](#), oprіч деяких моментів схожості. Поряд із думками, близьких до типових слов'янофільських кліше (ідеалізація «словенського племені», його минулого; опертя на християнство, але, на відміну від [слов'янофілів](#), без вивищення православ'я над католицизмом і протестантизмом та з поверненням йому первісного людяно-справедливого змісту - це те, чого не було у [слов'янофілів](#)), тут були ідеї, зовсім не чувані для «класичного» слов'янофільства, ідеї демократичні й об'єктивно революційні на той час - ідеї соціальної рівності та політичної свободи, гостре засудження самодержавства і панства, експлуатації, закріпачення України, слова гніву на адресу царизму; схвальна згадка про декабристів, ідея федеративної республіки.

Отже, погляди кирило-мефодіївців та [слов'янофілів](#) у низці питань, можна вважати не лише відмінними, а й антагоністичними.

Накинута згори у добу застою, ця теорія панувала у радянській історіографії десятиліттями. Початок вона бере у покаючих свідченнях [Г. Андрузького](#): «...Слов'янське товариство мало двох голів: [Костомарова](#) і [Шевченка](#), з яких перший належить до поміркованої партії, а другий до непоміркованих».

Очевидно, погоджуючись засадничо, члени братства розходилися у питаннях пріоритету завдань. [М. Костомаров](#) зосереджувався головню навколо проблем федералізму, слов'янської єдності і братерства, [Т. Шевченко](#) у віршах закликав до боротьби за соціальне і національне визволення українського народу, П. Куліш наголошував на розвитку культури. Можна інтерпритувати це як і різницю у методах досягнення цілей: одні виступали прихильниками еволюційного ([М. Костомаров](#), В. Білозерський) шляху, інші — революційного (Т. Шевченко, М. Гулак).

Проте Орест [Субтельний](#) справедливо застерігає, що ці розходження «не слід перебільшувати», бо «членів товариства безсумнівно об'єднували спільні цінності і ідеали» і — найголовніше — «бажання покращити соціально-економічну культуру і політичну долю України».

Вульгаризаторську теорію «двох крил», згідно з якою діяльність кирило-мефодіївців зводилася до безкінечних суперечок у чітко окреслених межах двох антагоністичних течій, історичній науці накиннули партійні можновладці.

У березні [1847 р](#) за доносом провокатора [Олексія Петрова](#) діяльність братства була викрита, а члени заарештовані. Напередодні цієї події у будинку на Подолі, власником якого був протоієрей Андріївської церкви Завадський, з'явився новий мешканець — дев'ятнадцятирічний [Олексій Петров](#), студент юридичного факультету [Київського університету св. Володимира](#). Батько Петрова, жандармський офіцер Михайло, помер рано, втім устиг виховати сина. Напівсироті постійно не вистачало грошей, часом він голодував, й тому мав доволі жалюгідний вигляд. Вірогідно, це стало однією з причин, що колезький секретар [Микола Гулак](#), який мешкав у цьому ж таки будинку, вирішив посвятити Петрова у таємниці товариства.

Якось Петров почув, як гості [Гулака](#), а це були поміщик [Микола Савич](#), студент [Олександр Навроцький](#) і професор [Микола Костомаров](#), вели мову про республіканський устрій [Росії](#). Олексій познайомився з сусідом, виявив цікавість до теми, і Гулак схибив, він довірився йому. Повідомив малознайомій особі основи конспірації товариства. Зокрема, показав [Петрову](#) золоту [каблучку](#), на внутрішньому боці якої були слова: «В ім'я св. Кирила і Мефодія». Крім того, Гулак розповів Петрову про засади й цілі товариства, прочитав «Закон Божий» і навіть дозволив його переписати. Згодом цей документ став одним з основних доказів обвинувачення. Що не дивно, адже там містилися несумісні з імперською ідеологією думки. Наприклад: «І пропала Україна — але так тільки здається»; «Лежить у могилі Україна — але не вмерла».

[28 лютого 1847 р.](#) Олексій Петров з'явився у заступника куратора Київського навчального округу [Михайла Юзефовича](#) і зробив усний донос на членів братства. Сам Юзефович, котрий знав [Костомарова](#), [Куліша](#), був їхнім покровителем, тому зажадав

від Петрова письмового доносу, сподіваючись, що той побоїться його зробити. Проте Петров не зламався і незабаром повернувся з детальним описом всього, що він довідався про товариство. Юзефович порадив студенту звернутися особисто до опікуна київського навчального округу — генерал-майора Траскіна (він знав, як важко потрапити до нього на прийом, тим паче звичайному студенту). Та Петров подолав усі труднощі і донос таки опинився на столі Траскіна. Той негайно відправив доповідну записку київському губернатору Бібікову. [17 березня 1847 р.](#) губернатор направив повідомлення про донос Петрова до сумнозвісного [Третього Відділення](#), яке, зокрема, Герцен називав «центральною шпигунською конторою». Того ж дня шеф жандармів граф Орлов повідомив про це царя і отримав наказ заарештувати [Гулака](#).

На момент доносу Гулак уже проживав у [Санкт-Петербурзі](#) і служив у канцелярії ради університету. Арешт відбувся у його помешканні. У Гулака вилучили вже згадувану каблучку. Під час обшуку він попросився до туалету, де спробував викинути рукопис. Але слідчі знайшли його: це був «Закон божий». Серед паперів Гулака знайшли листи колишнього вчителя петербурзької гімназії [Куліша](#) та колишніх студентів Київського університету — [Білозерського](#) і [Маркевича](#). На допитах Гулак мовчав. Його помістили до камери-одинокки Олексіївського [равеліну](#).

[20 березня 1847 р.](#) Петров у [Києві](#) робить повторний донос. Повідомляє, що студент Маркович також читав рукопис Гулака «Закон божий» і висловлювався позитивно щодо його змісту. Почалися арешти інших членів товариства. Коли жандарми прийшли до [Костомарова](#), той сам пред'явив каблучку з написом. У квітні у Києві заарештували [Шевченка](#) і відправили до [Петербургу](#) з усіма паперами та малюнками. У записах поета не знайшли жодних доказів його участі у таємному товаристві. Тоді чиновники Третього Відділення звернули увагу на зміст віршів [Шевченка](#), особливо на «Сон». Затримали й інших учасників Кирило-Мефодіївського товариства.

Тієї ж ночі, що [М. Костомарова](#), заарештовано Г. Андрузького й І. Посяду. 3 квітня 1847 р. на переправі заарештували О. Навроцького. У Варшаві взяли під варту В. Білозерського, який їхав за кордон вивчати славистику.

Допроведжено у Київ заарештованого на Полтавщині О. Марковича.

Усією операцією зі знешкодження «змови» керував особисто шеф жандармів граф О. Орлов.

Перші кілька днів Миколі I про справу не доповідали, оскільки він саме пережив серцевий напад. А потім усі дії таємної поліції узгоджувалися з ним, і він контролював хід слідства.

Початкове уявлення про масштаби «змови» було дуже перебільшеним. Запідозрювалися широкі міжнародні звязки братчиків, насамперед серед слов'ян. Особливо ж відстежувано «польський слід» Іван Дзюба. Зокрема, традицію вважати, що написання «Закону Божого» відбулося під впливом «Книги народу польського» в історіографії започаткував особисто шеф жандармів Олексій Орлов написавши у всепідданішій доповіді, що «Закон Божий» є ніщо інше як «переробка книги Міцкевича».

Припущення про можливу міжнародну змову не виправдалися. «Польського сліду» не виявлено, принаймні в організаційному плані. Встановлено було, що українське слов'янство - явище відмінне від російського слов'янофільства, з Москвою братчики не мали зв'язку (як це спочатку уявлялося); це пом'якшувало підозри щодо слов'янофілів зате український рух оцінювався як політично шкідливіший за слов'янофільство московське.

Слідство у справі кирило-мефодіївців тривало з [18 березня](#) до [30 травня 1847 р.](#) у [Петербурзі](#). Тоді ж Орлов представив [Миколі I](#) доповідь у справі, яку нарекли справою «Україно-слов'янського товариства».

Слідство з'ясувало, що кирило-мефодіївці не мали якоїсь чіткої системи у власній діяльності. Зібрання та обговорення суспільно-політичних проблем відбувалися вряди-годи, а громадську діяльність Товариства, Юрій Земський характеризує як віртуальну. Слідчим III відділення канцелярії імператора так і не вдалося добачити у братчиках певно сформованої організації, тож вустами шефа жандармів Олексія Орлова було зроблено присуд, що «Українсько-Слов'янське Товариство Св. Кирила і Мефодія було не більш як науковою маячною трьох молодих людей. Засновники його Гулак, Білозерський і [Костомаров](#) за своїм становищем вчених людей, звичайно, були б

неспроможні втягнути у своє Товариство військових або народ, а також спричинитися до повстання».

Головним керівником Товариства було визнано Миколу Гулака, якого на трирічний термін було ув'язнено у [Шліссельбурзькій](#) фортеці. [Микола Костомаров](#) перебував в ув'язненні один рік, а Олександр Навроцький — півроку у В'ятській тюрмі. Інших членів братства царський режим вислав у віддалені губернії імперії під нагляд поліції, заборонивши повертатися в Україну.

Найтяжче було покарано [Тараса Шевченка](#), якого за особистим розпорядженням Миколи I, розгніваного карикатурами поета на свою дружину, віддали у солдати Окремого Оренбурзького корпусу на 10 років без права писати і малювати. Як вважало слідство, «по возмутительному духу и дерзости, выходящей из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников». На відміну від більшості інших заарештованих, що намагалися применшити свою провину, посилаючись на відсутність зловмисності, — Тарас Шевченко, як і Микола Гулак, не давав ніяких потрібних слідству зізнань, на низку важливих пунктів узагалі не відповідав.

Діяльність братства достовірно висвітлена у різних публікаціях самих кирило-мефодіївців, а також у працях [Олександра Кониського](#), [Сергія Єфремова](#), [Дмитра Багалія](#), [Михайла Грушевського](#), [Михайла Возняка](#) та ін. Найповніше матеріали слідства та інші матеріали з історії товариства представлені у тритомному виданні «Кирило-Мефодіївське товариство».

На початку 1846 р. розширюється коло знайомств [Тараса Шевченка](#), він запізнається з рядом викладачів та студентів університету св. Володимира, з майбутніми членами Кирило-Мефодіївського товариства. Особливе значення мало знайомство і зближення з [М. Костомаровим](#), який переїхав до Києва з Харкова. Хоч М. Костомаров був добре обізнаний з українською історією і гостро критично сприймав поневолення України та всю кріпацько-деспотичну російську дійсність, однак поезія Тараса Шевченка і його приголомшила своєю сміливістю, глибиною та поетичною силою.

Не менше враження справляли Шевченкові твори й на інших майбутніх кирило-мефодіївців — усі вони були досить обізнані з

його недрукованою поезію.

[Тарас Шевченко](#) підтримував дружні стосунки з братчиками і брав участь у їхніх зібраннях; щодо його формального членства у товаристві існували різні версії; вважалося, що він вступив до нього у квітні 1846 р., хоча слідство його членства не довело («действовал отдельно, увлекаясь собственной испорченностью») Але фактично Тарас Шевченко був не лише своїм серед братчиків, а й вирішальним впливом упливав на них у революційному дусі.

Програмні й статутні документи Братства відбивали ідеї та настрої цього кола і з цього погляду були плодом колективної думки, хоч мали свого автора. Ним був [М. Костомаров](#). Версії про авторство [Тараса Шевченка](#) давно відкинені, хоч не виключається великий ідейний вплив його на характер цих документів.

П. А. Зайончиковський, який вивчив слідчу справу Кирило-Мефодіївського товариства, прийшов до висновку, що у край вузькому колі вищих сановників, включаючи Миколу I, погляди кирило-мефодіївцев були оцінені як спроба формулювання програми українського національного руху. Сам Микола I прямо пов'язував виникнення товариства з впливом польської після повстанської еміграції: «Явна робота тієї ж загальної пропаганди з Парижа; довго цій роботі на Україні ми не вірили; тепер їй сумніватися не можна». Не бажаючи підштовхувати малоросів до союзу з поляками і враховуючи також, що круг поширення ідей кирило-мефодіївців був край вузьким, власті вирішили не загострювати обстановку жорстокими репресіями і зберегти у таємниці дійсний характер справи. У записці III відділення ясно говорилося: «суворі заходи зроблять для них ще дорожче заборонені думки і можуть малоросіян, досі покірних, поставити у те знервоване проти нашого уряду положення, в якому знаходиться після заколоту, Царство Польське. Корисніше і справедливіше не показувати і вигляду малоросіянам, що уряд мав причину сумніватися, чи не посіяні між ними шкідливі ідеї.»

У повній згоді з цією тактикою чиновник III відділення М. Попов відвідав у камері [М. Костомарова](#), який надавав до цього сповна відверті свідчення, і прямо порадив йому, що той повинен написати про цілі товариства, щоб уникнути суворого покарання, і навіть надав як зразок свідчення А. Белозерського, з яким мабуть, вже провів аналогічну роботу. Надалі сконструйована тоді

версія про прагнення кирило-мефодіївцев об'єднати слов'ян під скіпетром російського царя і стала офіційною. Поширення справжньої інформації про виводи слідства було строго обмежене.

Білінський В. Г., до якого дійшли чутки про викриття Кирило-Мефодіївського товариства, у листі Анненкову П. В. писав: «Ох мені ці хохли! Адже барани — а ліберальничають, в ім'я галушок і вареників зі свинячим салом! А з іншого боку, як і скаржитися на уряд? Який же уряд дозволить проповідувати відторгнення від нього області?»

Редактор Греч М. І. який пропонував у записці до III жандармського відділення вдатися до низці поступок щодо національних почуттів поляків, омовлявся: «Уродженці західних губерній справа інше: з ними потрібно приймати інші заходи, особливо підсилити там поширення російського духу і мови».

Після арешту кирило-мефодіївців, а можливо і у зв'язку з цим, у 1848 р. журнал «Читання Імператорського Общества Історії і Старовин Російських» у спеціальній статті акцентували єдність Малої і Великої Русі, а про малоросіян згадували як про «русских людей».

Суспільство жило чутками — від фантастичних, до більш-менш правдоподібних. 2 травня цензор О. В. Нікітенко записує у щоденнику: «На півдні, у Києві, викрито громаду, яка мала на меті конфедеративний союз всіх слов'ян в Європі на демократичних початках, на кшталт Північноамериканських Штатів... Чи мають ці південні слов'яни який-небудь зв'язок з московськими слов'янофілами — не відомо, але уряд, здається, має намір за них взятися. Говорять, що все це вивели назовні представлення австрійського уряду». Обмежений сплеск активності в обговоренні українського питання у сорокові роки не отримав свого розвитку у першій половині п'ятдесятих. Члени Кирило-Мефодіївського суспільства відправилися у заслання і тактика уряду, який вирішив не показувати вигляду, що проблема існує, спрацьовувала, поки миколаївський режим не зник у результаті Кримської війни і смерті імператора.

Після розгрому кирило-мефодіївців за кілька років у Києві не залишилося навіть пам'яті про них. Володимир Антонович пригадував, що коли він у 1850 р. приїхав до Києва по закінченню Одеської гімназії (де ніколи й не чув про братство), то

цікавлячись українською літературою та джерелами з української історії, протягом двох років нічого не міг розшукати, або задовольнити свій інтерес. Так само не було людей, хто знав би або, тим більше займався б українськими справами. Серед київських студентів ніхто українською не говорив, а цікавість до української літератури та історичних джерел сприймалася як «ексцентрична вигадка». Тактика уряду, яка полягала у замовчуванні діяльності кирило-мефодіївців, спрацьовувала, поки миколаївський режим не рухнув у результаті Кримської війни та смерті імператора. Перші кроки у напрямку лібералізації режиму на початку царювання Олександра II змінили й становище активістів українського національного руху, репресованих по справі Кирило-Мефодіївського братства. Заборона на публікацію їхніх творів була знята. [М. Костомарова](#) було повернуто із провінції, згодом він отримує звання професора. Після першої лекції у Петербурзькому університеті, з аудиторії його винесли на руках. У П. Куліша відкривається власна типографія у Петербурзі. У 1858 р. повертається до столиці і [Т. Шевченко](#). Пильність влади по відношенню до українофільства зменшується і Петербург стає центром багаточисельної і активної української [громади](#).

Після Валуєвського циркуляру, у 60-і роки більшість колишніх членів товариства відійшла від політичної діяльності. [Микола Костомаров](#) (1817–1885 рр.), у 1861 р. тяжко переживаючи особисту драму, нічим не зарадив петербурзьким студентам, які виступили з протестом проти несправедливих умов реформи; [Пантелеймон Куліш](#) (1819–1897 рр.) фактично сховався на своєму хуторі, хоча й писав про політику та національні рухи. Виключно просвітницькою працею займався ректор [Київського університету Святого Володимира Михайло Максимович](#), який раніше своїм ентузіазмом надихав братчиків. Натомість [Михайло Драгомиров](#) — наприкінці XIX ст. [генерал-губернатор Київщини, Поділля й Волині](#) — став «таємним Никодимом українства», розвиваючи у цих областях освіту й культуру. У 90-і рр. провідною ідеєю було вже не загальнослов'янське єднання, а національна самостійність.

На думку історика Симоненка Р. Г., історичне значення Кирило-Мефодіївського братства полягає у тому, що воно було першою спробою української інтелігенції вдатися до політичної боротьби. Братство вперше розробило широку політичну

програму національно-визвольного руху, яка стала дороговказом для його наступників.

Принципово важливим було і те, що Кирило-Мефодіївське братство стало самостійним і самобутнім політичним формуванням, яке організаційно не підпорядковувалося, а ідеологічно не повторювало політичних настанов жодної з загальноросійських суспільних течій. Це позитивно вплинуло на національну свідомість.

Український історик [Орест Субтельний](#) зауважив, що Кирило-Мефодіївське товариство не лише явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку, а й привернуло увагу царського уряду (що доти намагався розіграти карту [українофільства](#) проти польських культурних впливів на Україні) до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців; ліквідація товариства дала сигнал до наступу антиукраїнської політики і ознаменувала початок довгої безупинної боротьби української [інтелігенції](#) з російським царатом.

Суду над кирило-мефодіївцями не було. Їх покарано «по высочайшему повелению», оскільки все трималося у таємниці: не можна було допускати небажаного резонансу.

Коли [Шевченка](#) заарештували, на ньому був фрак, сам він був чисто виголений, наче збирався до когось з візитом. Губернатор Фундуклей, який був добре знайомий з [Шевченком](#), здивувався, побачивши, що той при такому параді: «Чого це ви, Тарасе Григоровичу, так прибралися?» — спитав він. «Та бачите, — відповів [Шевченко](#), — я поспішав до [Костомарова](#) на вінчання. Він запросив мене боярином, так я ото заки у Броварах мені перепрягали коней, поголився і причепурився, щоб з воза прямо до молодого». «Еге! — відповів Фундуклей. — Коли так, дак куди суджений, туди й боярина».

Основний документ товариства «Закон Божий» («Книги буття українського народу») Микола Гулак під час обшуку встиг сховати у туалеті. Пристав Андрій Юнкер, який виявив пильність і наказав перевернути всі місця у квартирі М. Гулака, отримав 200 крб. сріблом у винагороду.

Міністр внутрішніх справ П. Валуєв у щоденнику писав про донощика Олексія Петрова: «В похвалу государю следует

оговорить, что он велел Петрова исключить из университета...».

Декабристи — перші російські [дворяни](#)-революціонери, які [14 \(26\) грудня 1825](#) р. збройною силою прагнули встановити у Росії [конституційний лад](#).

Вони боролися за повалення царату та скасування [кріпацтва](#). Основні гасла декабристів були гаслами [буржуазної революції](#), яка змітає [феодалізм](#) і дає можливість розвинути [капіталістичному лад](#)у. Особливістю російського історичного розвитку було те, що почин у боротьбі проти [феодалізму](#) взяли на себе [революціонери](#) з [дворян](#).

Основною причиною декабристського руху стала криза феодално-кріпосницької системи, [франко-російська війна 1812](#) р., яка призвела до активного поширення західноєвропейських ідей, глибшого ознайомлення з соціальним та політичним життям [Європи](#). Цілі рухи декабристів відображали історичні завдання, що виникли у розвитку [Росії](#) того часу. Рух декабристів виник на ґрунті російської дійсності.

Першому таємному товариству декабристів передувало створення більш ранніх організацій. Всі вони послужили школою майбутнього руху, його безпосередньою передумовою.

Після війни [1812](#) р. виникають 4 ранні переддекабристські організації: дві офіцерські артілі: в Семенівському полку, серед офіцерів Головного штабу (Священна артіль), [Кам'янець-Подільський](#) гурток [Володимира Расвського](#) та Товариство російських лицарів [Михайла Орлова](#) та [Матвія Дмитрієва-Мамонова](#).

Про Семенівську артіль свідчить [декабрист Іван Якушкін](#) — один із її засновників. Вона склалася у гвардійському [Семенівському полку](#) у [1814](#) р., коли гвардія з [Парижа](#) рушила до [Петербурга](#). У артіль входило, за спогадами [І.Д.Якушкіна](#), 15 — 20 офіцерів, які щодня обідали разом. Після обіду вони грали у шахи, читали вголос іноземні газети та стежили за подіями в [Європі](#) (таке проведення часу було нововведенням). Полковий командир генерал Потьомкін протегував артелі, але через кілька місяців після виникнення артілі [Олександр І](#) наказав йому припинити існування артілі, зауважиши, що такі збіговиська офіцерів йому дуже не подобаються.

Офіцерську Священну артіль заснував офіцер Генерального штабу [Олександр Миколайович Муравйов](#). Створення офіцерської артілі було справою звичайною. Новим було спілкування ідейного характеру і виникнення ознак політичного об'єднання. [Іван Пушкін](#) писав: «Постійні наші бесіди про предмети громадські, про зло існуючого в нас порядку речей і про можливість зміни, бажаної багатьма потай, надзвичайно зблизили мене з цим мислячим гуртком».

Товариство («Орден») російських лицарів засновано у [1814](#) р. за задумом генерал-майора [Михайла Орлова](#). До «Ордена» були причетні племінник російського просвітника [Новікова М.І.](#) — Михайло Новіков, поет-партизан [Денис Давидов](#), [Микола Гургенев](#). «Пункти вчення, що викладається у внутрішньому Ордені», написані рукою [Михайла Орлова](#), містять конституційний проект поміркованого змісту.

Одним із провідних осередків декабристського руху був [Київ](#). У [1816](#) р. був створений «[Союз спасіння](#)», таємна організація, яка ставила за мету шляхом військового перевороту встановити [конституційну монархію](#) та скасувати [кріпосне право](#). До складу організації входили 30 осіб, серед яких були [Сергій Трубецькой](#) і [Павло Пестель](#). Але єдності між членами товариства не було, що призвело до його розпаду.

На основі «[Союзу спасіння](#)» створено у [1818](#) р. «[Союз благоденства](#)» з членством понад 200 осіб. Центральні органи містилися спочатку у [Москві](#), а потім у [Петербурзі](#). Товариство мало філії у [Кишиневі](#), [Тульчині](#), [Полтаві](#).

У [1821](#) р. внаслідок реорганізації своїх об'єднань майбутні декабристи створили два осередки: [Північне товариство](#) з центром у [Петербурзі](#) та [Південне](#), засноване у [Тульчині](#) (з [1821](#) р. керівниками були [П.І.Пестель](#), [М.П.Бестужев-Рюмін](#), [С.І.Муравйов-Апостол](#), [С.Г.Волконський](#) та ін.). Незабаром, крім [Тульчинської](#) управи, були засновані ще [Кам'янська](#) на чолі з [В.Л.Давидовим](#) та [С.Г.Волконським](#) та [Васильківська](#), яку очолив [С.І.Муравйов-Апостол](#). Хоч учасники таємних товариств обговорювали й узгоджували питання спільних дій, між двома організаціями були значні розходження. Південне товариство було радикальніше за Північне, яке обмежувалося у своїх планах поваленням [абсолютизму](#) й установленням конституційної монархії.

Водночас з Південним товариством в [Україні](#) діяла ще одна таємна організація — «[Товариство об'єднаних слов'ян](#)», утворена братами [Андрієм](#) і [Петро Борисовими](#) та [Юліаном Люблінським](#) у [Новограді-Волинському](#) у [1823](#) р. Намагаючись зібрати в єдине ціле всі [опозиційні](#) сили, у вересні [1825](#) р. [Товариство об'єднаних слов'ян](#) об'єдналося з [Південним товариством](#), перетворившись на його філію.

Поряд з декабристськими товариствами в Україні у [1821-1825](#) рр. існувало «[Малоросійське таємне товариство](#)» на чолі з відомим [масоном Василем Лукашевичем](#). Він входив також до [ТОС](#) і [Союзу благоденства](#).

Декабристи надавали великого значення створенню конституційних проектів. Складені декабристами програмні документи виявляють глибокі ідейні протиріччя в їх середовищі.

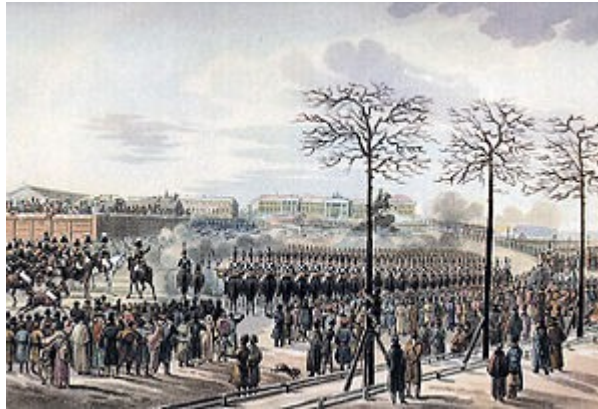
Проект конституції Північного товариства передбачав перетворення Росії на конституційну [монархію](#), [федерацію](#) 15 держав. Передбачалася також скасування кріпосного права на умовах наділення селян землею з розрахунку 2 десятини на двір. Закріплювалося велике землеволодіння. Пестель виступав проти федеративного устрою держави, був прихильником єдиної централізованої [республіки](#). Самодержавство мало бути ліквідоване. Проголошувалося повне знищення кріпацтва. Пестель високо цінував особисту свободу людини. Визволення селян без землі, тобто надання їм тільки особистої свободи, вважав уявним визволенням. Пропонував визволення селян з землею.

Після тривалих дискусій [Південне](#) і [Північне](#) товариства визначили час спільного виступу — літо [1826](#) р. (цар мав прибути на військові маневри в Україну). Але несподівана смерть [Олександра І](#) у [Таганрозі](#) (листопад [1825](#) р.), невизначеність у питанні успадкування російського престолу (зречення Костянтина від престолу, яке імператорська родина зберігала у таємниці) підштовхнули змовників до негайних дій.

[14 \(26\) грудня 1825](#) р. у день присяги військ та Сенату на вірність новому цареві, [Миколі І](#), члени [Північного товариства](#) організували у Петербурзі повстання.

Відповідно до плану, передбачалися дії у трьох напрямках: 1) захоплення [Зимового палацу](#) та арешт царської родини; 2) оволодіння [Петропавлівською фортецею](#), що тримала

центр [Петербурга](#) під прицілами своїх гармат; 3) встановлення контролю за діями Сенату, оголошення Маніфесту до народів Росії, у якому повідомлялося про повалення царського режиму та програма майбутніх суспільних реформ: знищення кріпацтва, ліквідацію [рекрутства](#), проголошення громадянських свобод і скликання Установчих зборів.



Повстання 14 грудня 1825 р

З самого початку свого здійснення план зазнав невдачі. Сенатори рано-вранці присягнули імператору і роз'їхалися по домівках. Першим прибув на Сенатську площу лейб-гвардії Московський полк на чолі з [Бестужевим Олександром Олександровичем](#) та його братом [М.О.Бестужевим](#), пізніше — рота лейб-гренадерів під проводом [О.М.Сутгофа](#), потім [гвардійський морський екіпаж](#) під керівництвом [М.О. Бестужева](#) і [Арбузова Антона Петровича](#), значна частина лейб-гренадерів на чолі з [М.О.Пановим](#). Всі були зі зброєю, але артилерії не було. Народ, який зібрався на площі (декілька десятків тисяч людей), співчував повстанцям. Повстанці (понад 3 тис. солдатів на чолі з 30 офіцерами) чекали появи [С.П.Трубецького](#), обраного [диктатором](#), але він не з'явився. Декабристи діяли нерішуче, втрачаючи ініціативу і час. [О.І.Якубович](#) і [О.М.Булатов](#), боячись пролиття крові, не наважилися зі своїми збройними формуваннями на захоплення [Зимового палацу](#) та [Петропавлівської фортеці](#). Був обраний новий диктатор — князь [Євген Оболенський](#), який тричі намагався (марно) зібрати військову раду.

[Микола I](#) перехопив ініціативу — повстанців оточили

урядові війська. У їхньому розпорядженні були 36 гармат і кавалерія. [Микола I](#) віддав наказ стріляти по повстанцях [картечю](#). До вечора повстання було придушене. 14 грудня 1825 р. загинули 1271 осіб, з них жінок — 9, дітей — 19, мешканців міста — 903.

Намагаючись виправити становище та продовжити боротьбу, 29 грудня 1825 р. члени Васильківської управи [С.І.Муравйов-Апостол](#) і [М.П.Бестужев-Рюмін](#) підняли повстання [Чернігівського піхотного полку](#) у с. [Триліси](#) поблизу [Василькова](#) на [Київщині](#). Проте вже 3 січня 1826 р. біля с. [Ковалівки](#) повстанці зазнали поразки у бою з переважаючими силами лояльних [Миколи I](#) військ.

У ніч на [15 \(27\) грудня 1825 р.](#) у [Петербурзі](#) розпочалися арешти. 579 чоловік були притягнуті до слідства у справі декабристів. Слідчі та судові процедури відбувалися у глибокій таємниці.

За підрахунками [Б.Л.Модзалевського](#) і [А.А.Сіверса](#), з 579 осіб, залучених до слідства у справі декабристів, повністю виправдали половину - 290 (34 особи звільнені з виправдувальними атестатами, 115 осіб визнані такими, що не належали до таємних товариств, відомості про 120 осіб комітет залишив «без уваги», 10 осіб згадані в ході слідства через непорозуміння, 11 були донощиками). З решти 289 осіб були визнані винними 131 чоловік.

1 липня 1826 р. організовано Верховний кримінальний суд для винесення вироку учасникам повстання. Суд сформував з числа своїх членів ревізійну комісію на чолі зі [М.Сперанським](#) для перевірки матеріалів слідства. Комісія розробила 11 разрядів злочинів. Верховному кримінальному суду підлягали 121 осіб. 117 визнали свою провину, 4 - не визнали ([М.І.Тургенев](#), князь [Ф.П.Шаховський](#), [М.Р.Цєбриков](#), [О.Ю.Горський](#) - останній не ввійшов до жодного розряду і засуджений не був).

5 декабристів були страчені: ([П.І.Пестель](#), [С.І.Муравйов-Апостол](#), [М.П.Бестужев-Рюмін](#), [П.Г.Каховський](#), [К.Ф.Рилєєв](#)). 88 декабристів заслано на каторгу, 18 - на поселення, один - на життя в [Сибір](#), 4 - у фортечні роботи, 15 - розжалувані в солдати, 124 - переведені в інші полки або місця служби, віддані під нагляд поліції або для подальшого слідства, 4 - вислані за кордон, доля 9

осіб залишилася невизначеною, а 21 особа померли до або під час слідства.

Солдати (понад 1000 осіб) були покаранні шпіцрутенами і переведені в інші полки. На [Кавказ](#) відправили весь штрафний [Чернігівський полк](#).

Причини поразки декабристів:

- Відсутність єдиного центру і керівництва повстанським рухом.
- Непідготовленість виступів.
- Повільність і нерішучість у діях повсталих.
- Відсутність єдності у лавах декабристів, розбіжності у їхніх поглядах.
- Відсутність підтримки з боку народних мас.

Українці (брати [Муравйов-Апостол Іполіт Іванович](#), [Муравйов-Апостол Матвій Іванович](#), [Муравйов-Апостол Сергій Іванович](#), брати [Борисови](#), [Волконський Сергій Григорович](#), [Люблінський Юліан Казимирович](#), [Горбачевський Іван Іванович](#) та інші) виявились найактивнішими ідеологами й учасниками декабристського руху. Саме у [Тульчині](#) й [Києві](#) розроблено, обговорено і затверджено один з програмних документів декабристів «[Руську Правду](#)», яка є першим проектом новітньої конституційної думки на українських землях.

Повстання декабристів було першим організованим виступом озброєної опозиції проти самодержавства у [Росії](#). Це була перша спроба знищення самодержавства дворянами, що були його опорою. Приклад декабристів став високим моральним зразком боротьби для наступних поколінь.

Ідеї декабристів, що особливо стосуються прав народу про вільне життя, вплинули на формування і розвиток українського визвольного руху.

Північне товариство — таємна революційна організація [декабристів](#), що виникла на основі існуючого раніше «[Союзу благоденства](#)» і діяла у [Петербурзі](#) (1821 — 1825 рр.).

Засновниками Північного товариства були: [Муравйов Микита Михайлович](#), [Тургенєв Микола Іванович](#), [Лунін Михайло Сергійович](#), [Трубецькой Сергій Петрович](#) і [Оболенський Євген Петрович](#).

У січні 1821 р. відбувся з'їзд «[Союзу благоденства](#)» у

[Москві](#) на квартирі братів Фонвізних. На з'їзд приїхали представники Тульчинської та Кишиневської управ. Представник Кишиневської управи [Орлов Михайло Федорович](#) виступив з пропозицією негайного військового повстання, а також створення нової таємної крайньо революційної організації величезного розміру. Його пропозиція не була підтримана з'їздом. Після Орлова виступив [Граббе Павло Христофорович](#), який доповів, що про існування товариства відомо уряду. Було прийнято рішення провести фіктивну ліквідацію товариства і організувати нову таємну організацію. Московський з'їзд прийняв рішення звільнити рух як від нестійких членів, так і від найбільш радикальних. [Пестеля Павла Івановича](#) та його прихильників о створенні нової організації постановили не повідомляти. Північне товариство виникло на перших порах у вигляді двох співіснуючих груп: перша - група [Микити Муравйова](#), який написав свій проект програми та статуту нового таємного суспільства у дусі радикальнішому, ніж постанови Московського з'їзду [1821](#) р. Другою була група [Миколи Тургенєва](#), що спирався на членів товариства в Ізмайловському полку, вона підтримувала програму Московського з'їзду.

На чолі Північного товариства стояла дума, яка обиралася з трьох чоловік терміном на один рік. Основу організаційної структури становили управи. Основний програмний документ — [Конституція](#), розроблена [Муравйовим Микитою Михайловичем](#), яку підтримували переважно прихильники поміркованої програми. За радикальні перетворення виступали [Пуцин Іван Іванович](#), [Каховський Петро Григорович](#), [Одоевський Олександр Іванович](#), [Кюхельбекер Вільгельм Карлович](#), [Якубович Олександр Іванович](#), [Бестужев Михайло Олександрович](#) і [Бестужев Микола Олександрович](#), на яких орієнтувалося Південне товариство (мало свою групу у Петербургу). У [1824](#) р. відбулися зміни у керівництві Північного товариства) [Рилєєв Кіндрат Федорович](#) замінив [Трубецького Сергія Петровича](#), [Бестужев Олександр Олександрович](#) — [Муравйова Микиту Михайловича](#)) відбулося зближення двох товариств і у [1826](#) р. планувався спільний революційний виступ. Смерть [Олександра I](#) спонукала керівників Північного товариства до негайного збройного повстання у [Петербурзі](#) (14 грудня [1825](#) р.). Вони планували під час повстання

примусити [Сенат](#) оголосити про повалення царської влади і скликати Установчі збори для вирішення питання про форму правління у [Росії](#) і прийняття Конституції. Але відсутність чіткої організації, масової підтримки, непослідовність дій деяких членів товариства спричинили поразку першого організованого революційного виступу проти самодержавства і розгром Північного товариства.

Союз Благоденства — таємна [політична організація декабристів](#), що постала на базі [Союзу спасіння](#). Заснована у [Петербурзі](#) на початку [1818](#) р.

Метою Союзу благоденства було скасування [кріпацтва](#) й [абсолютизму](#), перетворення [Російської імперії](#) або на [наконституційну монархію](#), або (з [1820](#) р.) на [республіку](#) (на засадах централізації). Їхня програма мала назву «Руська правда» (автор [Пестель Павло Іванович](#)), що проповідувала те, що Росія буде республікою, але українці не матимуть права на самовизначення. На чолі «Союзу благоденства» стояла «Корінна Управа» у [Петербурзі](#), якій підлягали локальні управи, зокрема в [Україні](#) (у [Тульчині](#); крім того, мали бути утворені управи у [Полтаві](#) й [Одесі](#), певно існувала і [Київська](#) управа). Всього відомо 15 управ Союзу благоденства.

Число членів С. Б. було близько 200 — росіяни ([Орлов Михайло Федорович](#), [Тургенєв Микола Іванович](#), [Пестель Павло Іванович](#), [Муравйов Микита Михайлович](#) та [Муравйов Олександр Михайлович](#), кн. [Трубецької Сергій Петрович](#), кн. [Волконський Сергій Григорович](#), [Лунін Михайло Сергійович](#) та ін.) й українці з походження або пов'язані з Україною ([Муравйов-Апостол Матвій Іванович](#), [Муравйов-Апостол Сергій Іванович](#), [Краснокутський Семен Григорович](#), [Лукашевич Василь Лукич](#), [Якубович Олександр Іванович](#), [Миклашевський Олександр Михайлович](#), [Капніст Олексій Васильович](#) і [Капніст Семен Васильович](#), [Горленко Петро Іванович](#), [Родзянко Аркадій Гаврилович](#), брати [Л. і В. Перовські](#), [Филиппович Микола Іванович](#), [Давидов Василь Львович](#), [Новіков Михайло Миколайович](#) та ін.).

За три роки свого існування «Союз благоденства» провів велику роботу по створенню своєї програми, першої частини Устава Союзу, який мав назву — «Зелена книга», згідно з яким у товариство могли бути прийняті не тільки дворяни, а й купці,

міщани, духовні особи і вільні селяни.

Члени «Союзу благоденства» вважали, що формування громадської думки повинно передувати революції. Декабристи припускали, що протягом 20 років готуватиметься громадська думка і близько 1840 р. відбудеться революція. Для цього було створено декілька товариств, які б пропагували ліберальні і просвітницькі ідеї: літературне «Зелена лампа». Члени «Союзу благоденства» активно працювали у «Вільному товаристві любителів російської словесності», сприяли розповсюдженню ланкастерських шкіл. На півдні, у дивізії [Орлова Михайла](#) були навчені грамоті 1,5 тисячі чоловік, у Петербурзі — 1 000. Планувалось видання журналу «Росіянин 19 сторіччя».

У січні 1821 р. у [Москві](#) відбувся з'їзд депутатів різних управ Союзу. Повстання [Семенівського полку](#) 16 жовтня 1820 р. поставило питання про зміну тактики. [Орлов Михайло Федорович](#) виступив з пропозицією негайного відкритого військового виступу. Його пропозиція не зустріла підтримки. [Габбе Павло Христофорович](#), який виступив після Орлова з надзвичайною заявою, повідомив, що уряду відомо про існування таємного товариства. Було вирішено провести фіктивну ліквідацію і під виглядом саморозпуску відсіяти ненадійних членів, а потім таємно відтворити товариство заново. Після січня [1821](#) р. на зміну «Союзу благоденства» прийшли основні декабристські організації: [Південне](#) й [Північне товариства](#).

Південне товариство декабристів — таємна революційна організація [декабристів](#) в [Україні](#). Створено у березні [1821](#) р. на базі [Тульчинської](#) управи [Союзу благоденства](#). Очолювала товариство Директорія у складі [Павла Пестеля](#), [Олексія Юшневського](#) та Сергія Муравйова-Апостола

Створена у березні [1821](#) р. членами [Тульчинської](#) управи колишнього [Союзу благоденства](#) ([П. Пестель](#), [Юшневський Олексій Петрович](#), [Барятинський Олександр Петрович](#) та ін.), які ввійшли до так званої Корінної думи товариства. [П. Пестель](#), [Юшневський Олексій Петрович](#) від Південного товариства становили так звану Директорію. Незабаром членами цього товариства стали брати [Муравйов-Апостол Сергій Іванович](#) і [Муравйов-Апостол Матвій Іванович](#), [Бестужев-Рюмін Михайло Павлович](#), [Поджіо Олександр Вікторович](#), [Вольф Фердинанд](#)

[Богданович](#) та офіцери 1-ї та 2-ї армій, розквартированих в [Україні](#).

З'їзд 1822 р. остаточно затвердив створення товариства. На з'їзді у 1823 р. було схвалено поділ товариства на 3 управи (філії): Тульчинську на чолі з [Пестелем](#) (пізніше [Барятинським](#)), Кам'янську на чолі з [Давидовим](#) і [Волконським](#) та [Васильківську](#) на чолі з [С.Муравйовим-Апостолом](#) і [М.Бестужевим-Рюїнім](#). Учасники з'їзду 1824 р. обговорили і схвалили програму товариства — [Руську правду](#), написану [Пестелем](#). На з'їзді у 1825 р. обговорювались питання про можливість організації повстання в армії проти царизму. Керівники Південного товариства прагнули об'єднатися з [Північним товариством декабристів](#). Навесні 1824 р. [Пестель](#) вів переговори у [Петербурзі](#) з керівництвом [Північного товариства](#), але йому не вдалося схилити до об'єднання на основі [Руської правди](#), хоч північні [декабристи](#) готові були прийняти республіканський принцип, а [Пестель](#) — ідею Установчих зборів замість [диктатури](#) Тимчасового верховного правління. Було досягнуто домовленості про спільність дій в разі початку повстання та про скликання у 1826 об'єднавчого з'їзду. У 1823-1825 рр. велись переговори Південного і Польського патріотичного товариства про можливість спільного виступу проти царизму. У вересні 1825 р. до Південного товариства увійшло [Товариство об'єднаних слов'ян](#), яке склало у ньому Слов'янську управу.

Виступ [декабристів](#), намічений на літо 1826 р., був прискорений смертю [Олександра І](#). Обстановка «міжцарів'я» та загроза викриття змусили керівників Південного товариства перенести повстання на 1(13).1.1826 р. Після арешту 13(25).12.1825 р. [Пестеля](#), а пізніше і [Юшневського](#), поразки повстання 14(26).12.1825 р. у [Петербурзі](#) та придушення [повстання Чернігівського полку](#), 3(15).1.1826 р. «Південне товариство» було розгромлене.

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка (колишнє Товариство «Просвіта») — українська [громадська організація](#) культурно-освітнянського спрямування.

Товариство «Просвіта» виникло у [1868](#) р. у [Галичині](#) як протипага антиукраїнським течіям у культурному житті:

колонізаторській, підтримуваній цісарською владою, — з одного боку, і [москвофільській](#), — з другого. Галицькі москвофіли, що займали тоді панівне становище у Львові, дуже ворожо сприйняли ідею створення Товариства.

Для опрацювання статуту Товариства у березні 1868 р. був створений Комітет із представників академічної молоді. До комітету ввійшли такі діячі, як [Корнило Сушкевич](#), [Михайло Коссак](#), професор [Академічної гімназії Павлин Свенціцький](#) та інші. [2 вересня 1868](#) р. Міністерство освіти дозволило заснувати Товариство «Просвіта». Цей дозвіл став підставою для скликання у [Львові](#) першого загального збору. Організація збору була доручена конституційному комітетові, який очолив професор Академічної гімназії [Анатоль Вахнянин](#). До комітету ввійшли також [Корнило Сушкевич](#), [Юліян Романчук](#), [Олександр Огоновський](#), [Олександр Борковський](#), [Михайло Коссак](#), [Омелян Партицький](#), Андрій Січинський та ін.

Будівля Міської стрільниці у Львові, де 8 грудня 1868 р. засновано Товариство «Просвіта». Загальний збір був скликаний [8 грудня 1868](#) р. у залі Міської Стрільниці, що знаходився на вулиці Курковій (тепер [вул. Лисенка](#)). На збір прибуло 65 представників, лише один із них, отець [Йосип Заячківський](#), не був мешканцем Львова.

Зі вступним словом виступив голова Збору [Анатоль Вахнянин](#), який заявив, що метою створення Товариства є повернення до ідей, декларованих [Головною Руською Радою 1848](#) р., виголошених [Собором Руських Вчених](#), та відкинутих тодішніми москвофілами, а саме: єдність українського народу від [Карпат](#) по [Кубань](#) та його окремішність від народів [польського](#) та [російського](#).

Програма майбутньої праці «Просвіти» була коротко сформульована у виступі студента Андрія Січинського:

«Кожний народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільності, народні маси піднеслися до тої ступені просвіти, щоби ця народна маса почувала себе членом народного організму, відчувала своє міщанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремої народної індивідуальності, бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього».

Головою новоствореного Товариства збір обрав Анатолія Вахнянина, його заступником — [Володимира Ганкевича](#) (секретар Установчих зборів товариства. **Членами Виділу (керівного органу) стали :** [Корнило Сушкевич](#), [Юліян Романчук](#), [Олександр Огоновський](#), [Корнило Устиянович](#), [Олександр Борковський](#), [Михайло Коссак](#), [Омелян Партицький](#), Іван Комарницький (студент), Максим Михалюк (студент).

Вирішено було створити українську бібліотеку з читальнею і щорічно видавати календар для народу.

Щоб роз'яснити мету Товариства, його виділ звернувся [11 лютого 1869](#) р. зі спеціальною відозвою до народу. У ній указувалося, що «поза школою не знаходить українська дитина ніякого духовного корму, через котрий самосвідомість, моральність і добробут у народі могли би чимраз більше розвиватися».

Товариство працювало у складних умовах. Воно не мало приміщення, а тому наради і засідання проводили вдома у К. Сушкевича або А. Вахнянина. Плідно працювала просвітницька секція, що розпочала видавати для народу популярні книжечки і готувати підручники для єдиної української гімназії. Редактором популярних видань став письменник [Юрій Федькович](#). Товариство домовилося про книгообмін з польськими та чеськими освітніми товариствами.

[26 травня 1870](#) р. відбувся другий загальний збір Товариства. І знову довелося просити приміщення у польської «Стрільниці». Збір визначив нові принципи роботи «Просвіти». На Товариство відразу почалися нападки як намісництва і староств, так і русофільського «Слова». Однак просвітна робота набирала сили. За два роки було засновано три нові філії «Просвіти», організовано читальні, почали видавати друкований орган «Письмо з «Просвіти», а з [1880](#) р. під редакцією члена виділу «Просвіти» [Володимира Барвінського](#) стала виходити народівська політична газета «[Діло](#)». Широка популярність Товариства змусила галицький сейм надати йому 1000 срібних «запомоги», яку згодом збільшено на 50 відсотків.

[30 листопада 1880](#) р. з ініціативи В. Барвінського скликано перше українське народне віче у Львові. Віче було однією з форм політичної роботи Товариства. Зі зміною ситуації політична боротьба могла мати для «Просвіти» непередбачені наслідки.

Зваживши на це, члени виділу ([Омелян Огоновський](#), [Юліан Романчук](#), [Олександр Огоновський](#), [Олександр Стефанович](#), [Іван Белей](#), [Кость Левицький](#) та інші) вирішили створити перше українське політичне товариство «Народна Рада», яке б співпрацювало з «Просвітою». У [1884](#) р. було засновано ремісниче товариство «Зоря», його очолив один із керівників «Просвіти» [Василь Нагірний](#).

За ухвалою загального збору Товариства, який відбувся [25 березня 1891](#) р., читальні «Просвіти» вели курси неписьменних, проводили «відчити», вечорниці, ставили п'єси, а крім того, створювали рільничо-господарські та промислові спілки, позичкові й ощадні каси.

Своє 25-річчя «Просвіта» відзначила дуже урочисто. Разом з іншими українськими товариствами вона організувала перевезення з Новосілок-Міських на [Личаківське кладовище](#) останків [Маркіяна Шашкевича](#). [Іван Белей](#) підготував коротку «Історію Просвіти».

Великим досягненням «Просвіти» була, безперечно, купівля у [1895](#) р. власного будинку. Для цього надійшли пожертвування не тільки з Галичини, а й з [Наддніпрянщини](#). Кияни передали через професора [Михайла Грушевського](#) 1500 ринських.

[31 січня 1896](#) р. загальний збір «Просвіти» обрав головою Товариства професора Юліана Романчука. Ці обов'язки він виконував цілих десять років. За цей час швидкого розвитку набув кооперативний рух, який покликав до життя у [1898](#) р. [«Красвий Союз Кредитовий»](#), а у [1904](#) р. — нове товариство [«Красвий Союз Ревізійний»](#). Члени «Просвіти» провели маніфестації з нагоди 50-річчя скасування панщини і 100-річчя «Енеїди».

На зламі двох віків значно активізується політичне життя, в якому члени «Просвіти» завше йдуть попереду. Саме у [1899](#) р. більшість народовців оформилася у [Національно-демократичну партію](#) на чолі з Юліаном Романчуком і Костем Левицьким. Галицька інтелігенція долає консерватизм. Замість самоназви «русин» («руський») поширюється назва «українець» («український»). Водночас запроваджено [фонетичний правопис](#) до популярних видань «Просвіти». Просвітницьку діяльність щиро підтримує духовенство, зокрема тодішній [станіславівський єпископ Андрій Шептицький](#).

Почуття єдності західних і наддніпрянських земель виявилось під час святкування [12 листопада 1905](#) р. ювілею [гетьмана Богдана Хмельницького](#). На той час за прикладом Галичини організовуються освітні товариства під назвою «Просвіта» на землях Наддніпрянщини: спочатку — в [Одесі \(1906\)](#), згодом — у [Катеринославі](#) (за даними В. Вериги, почало діяти 1905 р. як Літературно-артистичне українське товариство), [Житомирі](#), [Кам'янці - Подільському](#), [Києві](#), [Чернігові](#), [Миколаєві](#). На Дону утворилась [новочеркаська «Просвіта»](#). Цікаво, що власні читальні «Просвіти» мали переселенці навіть на далекосхідному [Зеленому Клиніта](#) в Америці.

На Лівобережній Україні єдиним товариством «Просвіта», яке отримало дозвіл губернатора на заснування, була чернігівська «Просвіта», заснована 27 грудня 1906 р. членом Державної Думи [Іллею Шрагом](#) та [Михайлом Коцюбинським](#) (був обраний головою). Чернігівська «Просвіта» відкрила 2 філії — у [Ніжині](#) і [Козельці](#). У 1911 р. через переслідування з боку царської адміністрації товариство припинило свою діяльність.

Через заборону царської адміністрації не вдалося відкрити «Просвіти» в [Полтаві](#) та [Харкові](#). Засноване у Харкові [Українське літературно-етнографічне товариство імені Квітки-Основ'яненка](#) фактично виконувало функції «Просвіти». У Полтаві до 1917 р. не вдалося добитися права офіційно заснувати «Просвіту», національно-культурна та економічна діяльність проводилася через систему кооперації.

Починаючи з [1906](#) р., «Просвіту» очолювали доктор [Євген Олесницький](#) (усього 4 місяці) та [Петро Огоновський](#). [1 листопада 1910](#) р. головою Товариства став судовий радник [Іван Кивелюк](#), який виконував ці обов'язки до [1922](#) р. За його головування «Просвіта», попри тяжке воєнне лихоліття, досягла небачених висот.

Четвертий статут «Просвіти» було ухвалено у 1891 р., а п'ятий — 1913 р. Він поставив завдання широкої культурно-освітньої роботи. Вона передбачала діяльність народного театру і кінотеатру, проведення народних свят, з'їздів і краєзнавчих походів, організацію книгозбірень, народних музеїв, публічних читалень, книгарень, друкарень та інших підприємств, різних курсів і шкіл (народних, середніх, вищих, господарських,

промислових, торговельних), ведення зразкових господарств, садів тощо.

З 1906 - 1912 рр. організували 15 кооперативних курсів. Сприяло розвитку шкіл: сільськогосподарської — в [Милуванню](#), господарської — в Угерцях Винявських, у 1911 р. заснували Торговельну школу в Львові. До 1912 р. «Просвіта» видала 445 назв книжок загальним накладом 3115295 шт., мала 2944 читальні, 504 читальняні доми, 197035 членів, 2364 бібліотеки, кілька сотень аматорських гуртків, хорів, кільканадцять духових оркестрів. Кожний член товариства отримував на рік кілька книжок. 1912 року при читальнях існували 540 крамниць, 236 позичкових кас. Наприкінці [1913](#) р. «Просвіта» мала 77 філій і 2648 читалень. Масово почали створюватися бібліотеки. У віддалені місцевості книжки надходили безплатно. Важливе місце у просвітній праці посіли виклади і відчити, «курси вищої освіти», курси навчання неписьменних. «Просвіта» підтримувала жваві зв'язки з українцями [Закарпаття](#), [Хорватії](#), [Боснії](#), Сполучених Штатів Америки, з багатьма освітніми організаціями.

До важливих здобутків «Просвіти» належить відзначення ювілейних річниць — 50-річчя від дня смерті [Тараса Шевченка](#), 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича, 50-річчя [«Руської Бесіди»](#), 40-річчя письменницької діяльності [Івана Франка](#). [13 грудня 1913](#) року «Просвіта» взяла участь у події надзвичайної ваги — [митрополит](#) Андрей Шептицький передав громадськості Львова Національний музей, який він заснував. При цьому «Просвіта» подарувала музеєві цінні пам'ятки зі свого архіву.

Кілька місяців тривали ювілейні Шевченківські урочистості. Цікаво, що читальні та філії, засновані [1914](#) р., мали ім'я Тараса Шевченка. У масову маніфестацію перетворився [«Красвий Шевченківський здвиг»](#) українських руханкових, пожежних і стрілецьких організацій, що відбувся 28 грудня 1914 р. Своєю майстерністю показали згуртовані у [«Соколах»](#), [«Січах»](#) та «Стрілецьких куренях» галицькі юнаки.

Російська окупація Львова завдала значної шкоди «Просвіті». Було знищено бібліотеки, читальні, репресовано активних діячів. Деякі з них змушені були виїхати за межі Галичини. Навіть після російського відступу воєнний стан

унеможливив Товариству розгорнути свою діяльність. Та все ж вона активізувалась у [1918](#) р., коли Україна воскресла до державної незалежності. Товариство «Просвіта» допомогло сформувати Міністерство освіти [ЗУНР](#).

Терор польської окупаційної влади не оминув і «Просвіту». Заарештованого голову Товариства [Івана Кивелюка](#) було вивезено до табору інтернованих біля Кракова.

Лише від початку [1920](#) р. знову пожвавилось просвітянське життя. Щоб піднести народний рух, у грудні 1920 р. було проведено «Свято Просвіти», через 2 місяці відзначено 60-річчя від дня смерті Тараса Шевченка, під час якого створено видавничий фонд «Учітеся, брати мої!».

Для збирання матеріалів про історію визвольної боротьби Головний відділ Товариства створив окреме видавництво [«Червона Калина»](#). У п'ятиріччя смерті Івана Франка тлінні останки великого поета були перевезені на нове місце поховання. Одночасно був оголошений конкурс на проект надмогильного пам'ятника. [1 листопада 1921](#) р. відбувся загальний збір, який обрав головою головного Товариства Івана Кивелюка, що саме сидів під арештом. На жаль, йому не довелося головувати довго: рівно через 4 місяці Іван Кивелюк помер. Більше як рік «Просвіту» очолював голова міста доктор [Іван Брик](#). У квітні 1923 р. загальний збір обрав головою професора [Михайла Галущинського](#).

Про розмах організаційної праці у «Просвіті» свідчать такі дані: за 5 повоєнних років число філій зросло до 96, а читалень «Просвіти» — до 2934, що перевищило передвоєнні дані відповідно на 9 і 65 одиниць. Організаційні успіхи затьмарювали великі борги, які не давали можливості просвітянам розгорнути діяльність на повну силу.

Після смерті професора Михайла Галущинського десятим головою «Просвіти» був обраний [Іван Брик](#). Товариство працювало далі, переборюючи труднощі.

У 1928-му, своєму ювілейному році, «Просвіта» мала на землях окупованої Польщею Галичини 2934 читальні і 12 508 безпосередніх членів. Значно слабше працювало Товариство на [Волині](#), [Підляшші](#) та [Холмщині](#), де діяло близько 600 його читалень.

Розпочатий польською владою на зламі 20-30-х років

брутальний наступ на українську культуру призвів до сумних наслідків. Значно скоротилося число читалень і безпосередніх членів «Просвіти», різко зріс в умовах тодішньої економічної кризи її борг.

Товариство не здавалось, у [1934](#) р. мало 3046 читалень і близько 500 тисяч членів. Відновлено і відкрито нові читальні. За редакцією професора [Василя Сімовича](#) далі виходив ілюстрований науково-популярний місячник «Життя і Знання». Видавалися книжки фірми фонду «Учітеся, брати мої!» — для найширшого загалу української громадськості, новорічні календарі. Просвітяни організували конференції та перевишкіл бібліотекарів і керівників гуртків самоосвіти й аматорських театрів. [1936](#) року «Просвіта» мала 83 філії, 3210 читалень, 1207 домівок, 3209 бібліотек із фондом 688 186 книжок, 2185 театральних гуртків, 1115 хорів, 138 оркестрів, 550 гуртків самоосвіти, 86 курсів для неписьменних і 262 гуртки просвітянської молоді.

У наступні 2 роки справи були ще кращими. Лише активних членів налічувалося близько 500 000. Працювало 11 комісій (просвітньо-організаційна, освітньо-виховна, видавнича, бібліотечна, господарсько-фінансова, театральньо-співова, для поборювання неписьменності та інші).

Урочисто відзначено 70-річчя заснування «Просвіти». [22 травня 1938](#) р. відбулося богослужіння, яке відправив єпископ [Микита Будка](#). Андрей Шептицький освятив новий біло-золотистий прапор «Просвіти» з написом: «В силі духа-перемога народу!». Цей прапор вигаптували жінки з [«Народного мистецтва»](#) за проектом [Святослава Гординського](#). Прапор увінчали стрічками голова [Наукового Товариства імені Шевченка](#) професор [Іван Раковський](#), голова [«Рідної школи»](#) професор [Іван Галушинський](#), представник української кооперації та інших організацій.

Після [1937](#) р. «Просвіта» переживала тяжкі часи. Польська влада закривала читальні, особливо на північно-західних землях. Комуністи намагалися через низові читальні пропагувати «великі перетворення» за [Збручем](#). У таких умовах [8 червня 1939](#) р. відбувся у «Театрі Ріжнорідностей» останній загальний збір «Просвіти». Він обрав головою Товариства отця [Юліана Дзеровича](#).

У [1939](#) р. став останнім роком існування «Просвіти» на наших землях. Сталінські опричники знищили у центральному будинку Товариства ([площа Ринок](#), 10) його архів, цінні історичні документи і рукописи, друковану продукцію. Так вони вчинили з осередками «Просвіти» і в інших містах і селах. Не дозволили відновити роботу «Просвіти» і гітлерівські окупанти.

Відтоді Товариство «Просвіта» існувало лише за межами України, де українські емігранти відсвяткували його 100-річний ювілей.



[Пам'ятник «Просвіті», Львів](#)

Наприкінці 80 рр., коли агонізувала комуністична система в Україні, досвід «Просвіти» прислужився справі самоусвідомлення, самоідентифікації українців, реалізації національної ідеї, квінтесенцією якої стало проголошення Акта Незалежності [24 серпня 1991](#) р.. Становлення організації відбувалося в умовах шаленого тиску комуністичної номенклатури. [17 грудня 1988](#) р. у Києві був створений організаційний комітет для скликання установчої конференції [Товариства української мови](#), який очолив [Дмитро Павличко](#). Через два місяці був підготовлений статут. А 11—12 лютого [1989](#) р. у Республіканському будинку кіно відбулась установча конференція Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка — перший легальний форум незалежної громадської організації у Києві. Було прийнято статут і обрано керівні органи [Товариства української мови імені Тараса](#)

Шевченка. Головою став Дмитро Павличко.

Товариство брало найактивнішу участь у всіх загальнополітичних заходах, не випускало з поля зору проблему зміцнення позицій української мови як державної, підготовку Верховною Радою Закону про мови в Україні. Розпочало активну видавничу роботу, зокрема почало випускати газету «Слово». У цей період чисельність організації була максимальною і сягала півмільйона чоловік.

29—30 вересня 1990 р. відбулася II конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка в місті Києві. Змінено статут. На альтернативній основі головою Товариства було обрано народного депутата України Павла Мовчана.

12 жовтня 1991 року була скликана III позачергова конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка, на якій Товариство було реорганізоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Водночас ряд регіональних організацій Товариства піддали сумніву легітимність III позачергової конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка, яка спершу збиралася як розширена нарада і оголошена конференцією вже на самому засіданні — природно, що за таких умов її учасники не були делегатами і не мали відповідних повноважень для голосування. Для узгодження дискусійних питань та слухання звіту керівництва регіональні (обласні) ТУМ запропонували скликати IV позачергову конференцію, яка так і не відбулася внаслідок позиції деяких чільних функціонерів Товариства. У подальші роки у ряді регіонів, зокрема на Сході і Півдні України, де ситуація з українською мовою і культурою до сьогодні залишається складною, відбувався болючий процес дезінтеграції Товариств української мови і створення товариств «Просвіта». Частина Товариств української мови, які не увійшли до «Просвіти» утворили Асоціацію товариств української мови. Разом з тим, загальна чисельність організації суттєво зменшилася.

У 1993 р. відбувся IV з'їзд Всеукраїнського товариства «Просвіта» та ювілейне засідання, присвячене 125-літтю «Просвіти» в Україні. Головою Товариства переобрано народного депутата України Павла Мовчана. З'їзд окреслив актуальні проблеми українського відродження і розбудови держави. Особливу увагу було звернено на майбутні вибори до Верховної

Ради України. Просвітяни продовжили взятий курс на висвітлення замовчуваних раніше сторінок нашої трагічної історії, на відродження української національної культури через видавничу, лекційно-просвітницьку діяльність, визначили як пріоритетну економічну просвіту народу...

Активну участь взяли просвітяни і у конституційному процесі, який завершився перемогою демократичних сил — ухваленням [28 червня 1996](#) р. Конституції — Основного Закону України та проголошенням статтею 10 державності української мови. Великий резонанс в українському суспільстві викликала зорганізована Товариством серія «круглих столів» за участю урядових структур щодо активного впровадження статті 10 Конституції України в усі ділянки суспільного життя. З лона [Товариства української мови](#) та «Просвіти» виокремились більшість новітніх організацій і партій.

Ця організація профінансувала перший український анімаційний мультсеріал [«Лис Микита»](#). [«Московський попихач»](#) — премія, заснована Головною радою Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка у 2015 р. Ця премія присуджується тим високопосадовцям, які публічно ігнорують вимогу 10-ї статті Конституції України про державність української мови.

Головна Рúsька Рада (оригінальне написання — Головна Руска Рада) — перша українська [політична організація](#) у [Галичині](#). Створена [2 травня 1848](#) р. у [Львові](#) під час революції в [Австрійській імперії](#) для оборони прав українського населення.

У маніфесті від [10 травня 1848](#) р. Головна Руська Рада заявила про єдність усього 15-мільйонного українського народу і підтримала національні права всіх поневолених народів [Австрійської імперії](#). Головна Руська Рада вимагала поділити [Галичину](#) на дві окремі адміністративні одиниці: [східну](#) — українську і [західну](#) — польську; об'єднати в одну провінцію українські землі — [Галичину](#), [Буковину](#) і [Закарпаття](#); викладання у школах та видання урядових розпоряджень вести [українською мовою](#).

Головна Руська Рада складалася з 30 членів — представників [греко-католицького духовенства](#) та інтелігенції.

Головою ГРР був обраний єпископ [Григорій Яхимович](#), пізніше — крилошанин [Михайло Куземський](#). Заступниками Г. Яхимовича обрали М. Куземського, Івана Борискевича, секретарями - о. Михайла Малиновського, Теодора Леонтовича. Рада поділялася на відділи політичних прав, [шкільництва](#), селянських справ, фінансовий та ін. ГРР підпорядковувались «менші» ради. До місцевих рад (бл. 50) входило по троє представників від селян, міщан, [шляхти](#), [дяків](#) і 18 представників від [інтелігенції](#) (в тому числі 10 священників). ГРР створила національну гвардію, а на [Підкарпатті](#) для боротьби з угорськими загонами — народну самооборону і [батальйон гірських стрільців](#).

Головна Руська Рада організувала культурно-освітнє товариство [«Галицько-Руську матицю» \(1850\)](#), відкрила [Народний Дім у Львові \(1850\)](#). [19 жовтня 1848 р.](#) скликала [Собор руських учених](#), видавала першу у Галичині українську газету [«Зоря Галицька»](#). У червні [1851 р.](#) діяльність ГРР була припинена.

Руський Собор — полонофільський політичний комітет, заснований у [Львові 23 травня 1848 р.](#) [польськими шляхтичами руського](#) походження «в ім'я удержування згоди і єдності з миром Вітчизни», антипод [Головної Руської Ради](#). Рішуче виступав проти поділу [Галичини](#) на [Східну](#) та [Західку](#).

Провідними діячами «Руського Собору» були [магнати Леон Людвік Сапега](#), [Володимир Дідушицький](#), [Генрик Яблонський](#) — представники давньої руської шляхти, хоч і [полонізованої](#). Членами комітету могли бути як греко-, так і римо-католики. Спочатку налічував 64 особи, зокрема, 3 греко-католицьких священники, решту - «gentes Rutheni, natione Poloni». Членів комітету можна було поділити на 3 групи:

- спольщені аристократи, дідичі на чолі з гр. В. Дідушицьким;
- спольщені інтелігенти, польські підпільники;
- руські інтелігенти демократичних поглядів, опозиційні до ГРР, де домінували священники.

У «Руському Соборі» брали участь також [Іван Вагилевич](#), [Юліан Горошкевич](#), деякі інші українські письменники та публіцисти.

Заявляв про свою лояльність до австрійської влади, але критикував деякі її заходи; виступав за скасування панщини, але проти розширення прав селян.

6 жовтня 1848 р. уклали резолюцію про об'єднання з Польською Радою народовою. Припинив існування у листопаді 1848 р. після поразки революції в [Австрії](#) й заборони всіх товариств.

Видавав газету [«Дневник рускій»](#) за редакцією [Івана Вагилевича](#) (з 30 серпня до жовтня 1848 р.).

Руська Рада (Русская Рада у Львові) — громадсько-політична організація, заснована у 1870 р. з метою продовжувати традиції [Головної Руської Ради 1848](#) р.; швидко опанована [москвофілами](#) (В. Ковальський, о. Я. Шведзіцький, о. Т. Павликів), існувала до 1914 р., але не внесла нічого до розвитку політичного життя.

[Народовці](#) довгий час безуспішно намагалися домовитися з Руською Радою щодо спільної дії, але це не вдалося, і тому вони заснували у 1885 р. своє політичне товариство [Народна Рада](#).

Пресовими органами Руської Ради були [«Русская Рада»](#) (1871—1912 рр.), [«Галицкая Русь»](#) (1891—1892 рр.).

Народна Рада – політична організація галицьких [народовців](#), заснована 24 жовтня 1885 р. у [Львові](#) під проводом [Юліана Романчука](#) з метою продовжувати традиції [Головної Руської Ради 1848](#) р.: на противагу опанованій [москвофілами «Руській Раді»](#) («Русская Рада»), яка від цих традицій відступила.

«Народна Рада» випустила відозву до «русинів галицької землі», а перші її загальні збори відбулися 2 лютого 1888 р.

Перший голова – [Олександр Огоновський](#).

Друкованими органами «Народної Ради» були частково [«Батьківщина»](#) та [«Діло»](#).

Стояла на позиціях єдності галицьких українців з наддніпрянцями й окремішності від польського і російського народів, ставила своєю метою оборону конституційних прав галицьких українців і рівності з іншими народами [Австро-Угорщини](#) та вимагала поділу Галичини на українську та польську частини.

Не була партією, її члени були лише інтелігенти, і вона практично не мала філій. На її базі [1899](#) р. постала [Національно-Демократична Партія](#).

Українська радикальна партія (УРП; спершу Русько-Українська радикальна партія — РУРП, а з [1926](#) р. Українська соціалістично-радикальна партія — УСРП) — перша українська політична партія на території України, заснована [4 жовтня 1890](#) р. у [Львові](#) на базі радикальних молодіжних (драгоманівських) гуртків, що постали у Галичині у кінці [1870 рр.](#) під впливом [Михайла Драгоманова](#).

Голови (лідери) партії: [Іван Франко](#) (до [1898](#) р.), [Михайло Павлик](#) (до [1914](#) р.), [Микола Лагодинський](#) (до [1919](#) р.), [Лев Бачинський](#) ([1930](#) р.; довгий час найвпливовіший діяч УРП.), [Іван Макух](#).

Визначними членами партії були, крім згаданих: [Іван Блажкевич](#), [Кирило Трильовський](#) (найпопулярніший її діяч), М.Коберський, [Д.Ладика](#), [В.Лисий](#), [Михайло Матчак](#), [Осип Назарук](#) (до 1922—1923), О.Павлів, І.Попович, [Матвій Стахів](#), [С.Жук](#) та інші.

З УРП були пов'язані визнані письменники: [Василь Стефаник](#), [Лесь Мартович](#), [Осип Маковей](#), [Денис Лукіянович](#).

Заснована з ініціативи Івана Франка, Михайла Павлика, [В'ячеслава Будзиновського](#), [Євгена Левицького](#), [Северина Даниловича](#), Кирила Трильовського й інших на I з'їзді, що відбувався 4-5 жовтня 1890 р. у Львові під головуванням І.Франка.

З'їзд схвалив програму партії, яку підготували Іван Франко, Северин Данилович, Михайло Павлик.

РУРП була першою українською політичною партією європейського зразка — з суцільною програмою, масовою організацією і реєстрованим членством. В основу програми покладено етичний і науковий соціалізм на демократичній і кооперативній базі, людську гідність для всіх і всеукраїнську єдність (соборність всіх українських земель). Проголошувалася головна мета: пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з вимогами якої мусила би рахуватися влада.

Радикальний рух прагнув до [секуляризації](#) українського громадського й культурного життя та поборював [Українську](#)

[греко-католицьку церкву](#) й духовенство, яке тоді відіграло провідну роль в [Галичині](#).

У [1895](#) р. на IV з'їзді було прийнято Доповнення до Програми РУРП, в якому виголошувалося, що здійснення соціалістичних ідеалів можливе лише за умови якнайширшого самоуправління краю. На тому ж з'їзді РУРП склала під впливом [Юліана Бачинського](#) заяву про політичну самостійність українського народу.

У 1895 р. від неї обрано 3 послів до [Галицького сейму](#), а 1897 — двох до [віденського парламенту](#) ([Т.Окуневський](#), [Р.Яросевич](#)).

На з'їзді [1897](#) р. висунула постанову про підготовку селянського страйку. У зв'язку з виборами УРП влаштувала масові селянські віча за загальне виборче право.

РУРП організувала селян і робітників, закладала [кооперативи](#) (народні спілки), проголошувала гасло політичної боротьби власними силами народу, виховувала діячів із селян і робітників, організувала жіноцтво. Мала виразно опозиційну програму до уряду та тодішніх [народовців](#) й успішно поборювала [«нову еру»](#).

Драгоманов вважав заснування партії за передчасне, але погодився з доконаним фактом; інтенсивно співпрацюючи у радикальних органах, він своїм авторитетом формував ідейне обличчя УРП. Смерть Драгоманова (1895) прискіпила процес диференціації у радикальному русі. З 1895 р. у партії змагалися три течії: соціалісти-народники (драгоманівці), соціалісти-марксиста і радикальні народовці. Цей процес згодом призвів до розламів в УРП.

У [1899](#) р. з партії вийшли соціалісти-марксиста та радикальні народовці:

[Микола Ганкевич](#), [Юліан Бачинський](#), [Роман Ярославич](#), [Семен Вітик](#) й інші заснували [Українську соціал-демократичну партію](#)

[Володимир Охримович](#), [Євген Левицький](#), [В'ячеслав Будзиновський](#), [Теодор Окуневський](#), [Іван Франко](#) й інші створили разом з більшістю [народовців Українську націонал-демократичну партію \(НДП\)](#).

РУРП стала фактично партією селян. Після УНДП вона була найсильнішою українською партією у Галичині; разом з УНДП

утворила в українському політичному русі неофіційну двопартійну систему, в якій відіграла роль лівої опозиції щодо центристської УНДП.

Народівці — с успільно-політична течія серед молодії [західної української інтелігенції ліберального](#) напрямку, що виникла у 1860 рр. у [Галичині](#), на [Буковині](#) та [Закарпатті](#).

Проводила культурно-освітницьку роботу, організувала [Товариство імені Шевченка](#) у Львові (1873), українські інституції [«Просвіта»](#), [«Руська Бесіда»](#) та ін.

У 1899 р. народівці з [частиною радикалів](#) організували [Українську національно-демократичну партію](#), яка відіграла основну роль в уряді [ЗУНР](#). З 1919 р. ця партія стала називатися [«Українська трудова партія»](#). У 1925 р. ввійшла до [Українського національно-демократичного об'єднання \(УНДО\)](#).

Народовський рух виник на ґрунті ідей національного відродження, започаткованих [«Руською Трійцею»](#) та [Кирило-Мефодіївським братством](#), і сформувався під впливом творчості [Тараса Шевченка](#), [Пантелеймона Куліша](#), [Миколи Костомарова](#).

Сформувалася на протигагу консервативній політичній течії — [москвофільству](#), в основі якого лежала культурна і політична переорієнтація частини української інтелігенції, особливо духовенства, на [Російську імперію](#).

Народівці, виходячи з того, що українці — це окрема нація, яка проживала на території від [Кавказу](#) до [Карпат](#), виступали за єдність всіх українських земель та розвиток єдиної [української мови](#) на основі народної говірки. На початку своєї діяльності народівці проводили значну культурницьку роботу ліберального напрямку. Організаційними центрами народовського руху стали редакції журналів: [«Вечерниці»](#) (1862–1863 рр.), [«Мета»](#) (1863–1864 рр.), [«Нива»](#) (1865 р.), [«Русалка»](#) (1866 р.).

До народівців належали переважно представники української інтелігенції-письменники, вчителі, лікарі, юристи, студенти. Група [письменників](#), [педагогів](#) і громадських діячів, зокрема, [Сидір Воробкевич](#), [Володимир Шашкевич](#), [Ксенофонт Климкович](#), [Федір Заревич](#), [Кость Горбаль](#), [Данило Танячкєвич](#), [Корнило Устиянович](#) — організували на зразок київської Громади студентські та учнівські організації (громади) у навчальних

закладах Галичини. Через діяльність громад, в яких їх учасники вивчали українську літературу та історію, збирали етнографічний і фольклорний матеріал, влаштовували літературні вечори і концерти, народовці прагнули пробудити національну самосвідомість в українській молоді.

Використовуючи нові конституційні закони, прийняті австро-угорським урядом, народовці заснували ряд культурно-освітніх товариств [«Руська Бесіда» \(1861\)](#), а при них — [український театр \(1864\)](#), [«Просвіту» \(1868\)](#). Вони відкривали читальні, бібліотеки, видавали твори українських письменників, шкільні підручники, влаштовували театральні вистави та щорічні Шевченкові вечори-концерти. У [1873](#) у Львові, при фінансовій і моральній підтримці меценатів з Наддніпрянської України, виникло Літературно-Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, яке у [1892](#) р. реорганізувалося у [Наукове Товариство ім. Т.Шевченка](#).

Поштовхом до початку активної політичної діяльності народовців стали вибори [1879](#) р. до [Галицького сейму](#), на яких [русини](#), очолювані москвофільською [Руською Радою](#), змогли послати тільки трьох своїх представників.

Нову роботу народовці розпочали з видання двох політичних часописів: [«Батьківщина» \(1879 р.\)](#) і [«Діло» \(1880\)](#). Серед керівництва цих видань були головні ідеологи народовців: [Володимир Барвінський](#), [Володимир Навроцький](#), [Олександр Огоновський](#), [Юліан Романчук](#), [Анатоль Вахнянин](#), [Дем'ян Гладилович](#) та ін.

На [сеймових](#) виборах навесні [1883](#) р. русини (українці) під проводом «Головного Руського Комітету Виборчого» виступили єдиним списком, де були представлені як «Руська Рада», так і народовці. Завдяки цьому народовці зуміли збільшити своє представництво у соймі (5 послів на місце одного).

У [1885](#) р. — народовці створили нову політичну організацію — [Народну Раду](#).

Наростаючий [український національно-визвольний рух](#), в якому основну роль відігравали народовці, загострення відносин між [Австро-Угорщиною](#) і Росією, примушували австрійський уряд шукати шляхи врегулювання українсько-польських відносин у Галичині. У [1890](#) р. лідери [Ю. Романчук](#), [Сильвестр Сембратович](#), [Олександр Барвінський](#) при посередництві [Володимира Антоновича](#) уклали з польськими політичними

колами і австрійським урядом компромісну угоду, яка отримала назву «Нової ери». Від імені уряду намісник Галичини [граф Казімір Бадені](#) пообіцяв надати кілька депутатських місць у парламенті, запровадити українську мову у судах і адміністративних органах, відкрити три українські гімназії, утворити кафедру української історії і другу кафедру української літератури у [Львівському університеті](#), отримати право на створення страхового товариства «Дністер» та ін., видання українською мовою урядової газети «Народний Часопис». За ці незначні поступки Ю.Романчук від імені частини народовців заявив про підтримку політики австрійської держави, проголосив «нову еру» у польсько-українських відносинах у Галичині.

У 1890 р. — значна частина народовців об'єдналась у [Русько-Українську Радикальну Партію](#), яка різко засудила політику «нової ери» і продовжила опозиційну боротьбу. У 1894 р. частина народовців на чолі з Ю.Романчуком перейшла до опозиції. На позиціях «нової ери» залишився митрополит С. Сембратович і невелика група народовців, на чолі з О.Барвінським і А.Вахнянином, які висунули гасло «Краще щось, ніж нічого». Це крило народовців пізніше оформилось у [Християнсько-Суспільну Партію](#).

У 1899 р. — основна маса народовців з [частиною радикалів](#) утворили [Українську Національно-Демократичну Партію](#) (відіграла основну роль в уряді ЗУНР). З 1919 р. ця партія стала називатися [«Національно-Трудова Партія»](#). У 1925 р. ввійшла до [Українського національно-демократичного об'єднання \(УНДО\)](#).

Під впливом українців Галичини народовецький рух розгорнувся на [Буковині](#) і [Закарпатті](#). У середині 1880 рр. у діяльності народовецьких організацій на Буковині («Руській Бесіді» і «Руській Раді») активну участь брали [Юрій Федькович](#), [Іван Тимінський](#), [Омелян Попович](#) та ін. Національно-культурне відродження на Закарпатті у кінці XIX - на початку XX ст. відбувалось під ідеологічним впливом народовців, ідеї яких відстоювали такі визначні громадсько-політичні діячі на цих українських землях, як [Василь Чопей](#), [Августин Волошин](#), [Гіядор Стрипський](#) та ін.

«Українська Бесіда» (до 1928 «Руська Бесіда») — товариство клубного типу 1861–1939 рр. у [Галичині](#).

Перше товариство «Руська бесіда» було засноване у Львові 1861 р. заходами [Юліана Лаврівського](#) на базі гуртка львівської інтелігенції «Молода Русь» для плекання товариського життя та «скріплення й піднесення національного духа»; згодом воно було поширене по всіх більших галицьких містах ([Перемишль](#), [Станиславів](#), [Тернопіль](#) та ін). У 1860-1880 рр. «Руська Бесіда» у Львові була осередком товариського, просвітянського, культурного і навіть політичного життя. У колах «Руська Бесіда» дозрівали різні ідеї щодо національного життя, відбувалися зустрічі земляків з усіх частин України.

«Українська Бесіда» влаштовувала літературномузичні вечори, доповіді, концерти, вечериці на відзначення роковин Шевченка, бали. У 1864–1923 рр. товариство утримувало у Львові свій [театр](#). Конкурсами на драматичні твори «Українська Бесіда» стимулювала розвиток української драматургії у Галичині й нагородами сприяла пошвавленню літературного життя.

При ній у 1870-1890 рр. мали також пристановище львівські студентські товариства. У 1866–1871 рр. у клубі переважали москвофіли, згодом керівництво перебрали народовці.

Визначніші голови львівської «Української Бесіди»: Ю. Лаврівський, [Володимир Шухевич](#) (1895–1910 рр.), Л. Шехович, [Ілля Кокорудз](#) (1920–1932 рр.), Ю. [Савчак](#), І. Копач.

З розбудовою українських громадських організацій праця товариство поступово зійшло на товарисько-розвагові влаштування.

«Руська трійця» (1833 рр.) — [галицьке](#) літературне угруповання, очолюване [Маркіяном Шашкевичем](#), [Яковом Головацьким](#) та [Іваном Вагилевичем](#), що з кінця 1820 р. розпочало на західних українських землях національно-культурне відродження.

Породжене у добу романтизму, воно мало виразний слов'янофільський і будительсько-демократичний характер. Учасники його вживали прибрані слов'янські імена (Шашкевич — Руслан, Вагилевич — Далібор, Головацький — Ярослав, його брат Іван — Богдан, Ількевич — Мирослав і т. д.). Його девізом були слова, що їх Шашкевич вписав до спільного альбому: **«Світи, зоре, на все поле, поки місяць зійде»**.

Члени «Руської трійці» «ходили у народ», записували

народні пісні, оповіді, приказки та вислови. Цікаву подорож Галичиною та Буковиною здійснив Я. Головацький. Закарпаттям подорожував І. Вагилевич, який проводив агітаційну роботу серед селян, закликаючи їх боротися за свої права. За це його заарештували і заборонили з'являтися на Закарпатті.

Навколо «Руської трійці» об'єднувалася молодь, що прагнула працювати для добра свого народу. Деякі її члени (М. Ількевич, М. Кульчицький та ін.) були зв'язані з польським революційним підпіллям. Збираючи усну народну творчість, вивчаючи історію рідного народу, перекладаючи твори слов'янських будителів та пишучи власні літературні й наукові твори, учасники угруповання твердили, що русини [Галичини](#), [Буковини](#) й [Закарпаття](#) є частиною українського народу, який має свою історію, мову та культуру.

Діяльність «Руської трійці», викликана як соціально-національним поневоленням українців в [Австрійській Імперії](#), так і пробудженням інших слов'янських народів, переступила межі вузького культурництва. Особливу пошану членів літературного угруповання мала поема [«Енеїда» І. Котляревського](#), фольклорні збірки [М. Максимовича](#) й [І. Срезневського](#), граматика [О. Павловського](#), а також твори [харківських романтиків](#).

Захоплені народною творчістю та героїчним минулим українців і перебуваючи під впливом творів передових слов'янських діячів, «трійчани» укладають першу рукописну збірку поезії [«Син Русі»](#) (1833).

У 1834 р. «Руська трійця» робить спробу видати фольклорно-літературну збірку «Зоря», в якій збиралися надрукувати народні пісні, твори членів гурту, матеріали, що засуджували іноземне гноблення і прославляли героїчну боротьбу українців за своє визволення. Проте цензура заборонила її публікацію, а упорядників збірки поліція взяла під пильний нагляд.

Істотною заслугою «Руської трійці» було видання альманаху [«Русалка Дністровая»](#) (Будин (зараз [Будапешт](#), 1837 р.), що, замість [язичія](#), впровадила у Галичині живу народну мову, розпочавши там нову українську літературу. Вступне слово М. Шашкевича до альманаху було своєрідним маніфестом культурного відродження західноукраїнських земель. Ідея слов'янської взаємності, що нею пройнята «Русалка Дністровая»,

споріднює її з Колларовою поемою «Slavy dcera» (1824), яка в значній мірі інспірувала діяльність «Руської трійці». Вплив на постання «Руської трійці» мав і чеський славіст Ян Ковбек.

«Русалку Дністровою» австрійський уряд заборонив. Лише 200 із 1000 примірників упорядники встигли продати, подарувати друзям і зберегти для себе, решту було конфісковано.

Гурток «Руська трійця» припинив свою діяльність 1843 р. після смерті М. Шашкевича.



Пам'ятник Руській Трійці в [Івано-Франківську](#)

[31 грудня 2013](#) р. в [Івано-Франківську](#) відкрили перший в світі пам'ятник Руській Трійці, скульптором якого була Оксана Ткач.

Партія «Народна воля» — таємна терористична організація народників кінця 70-х — початку [80-х](#) рр. XIX ст. Виникла у серпні [1879](#) р. внаслідок розколу другої «Землі і Волі» на «Народну волю» і [«Чорний переділ»](#).

Засновниками «Народної волі» були народники, радикальні прихильники політичної боротьби з [самодержавством](#) ([Желябов](#), [Перовська](#), [Фігнер](#), [Михайлов](#), [Баранников](#) та ін.). [Терор](#) було проголошено як один із методів боротьби з самодержавством. Національних проблем народовольці не розуміли.

Керівним центром «Народної Волі» був Виконавчий комітет у Петербурзі, до складу якого входили [А. Желябов](#), О. Михайлов,

[Микола Морозов](#), [Софія Перовська](#), [В. Фігнер](#), [М. Фроленко](#) та ін. В Україні місцеві групи «Народної Волі» діяли в [Одесі](#), [Києві](#), [Харкові](#), [Миколаєві](#), [Ніжині](#) та низці інших міст. Загальна кількість членів «Народної Волі» налічувала в 1881 р. близько 500 осіб. Програмні та статутні основи «Народної Волі» були викладені в документах: «Програма Виконавчого комітету», «Підготовча робота партії», «Програма робочих членів партії «Народна Воля». Народовольці оголосили себе соціалістами і народниками. Вони проголошували право народу на землю, виступали за розвиток обштинних основ і місцевого самоуправління. Своїми найближчими цілями «Народна Воля» вважала підготовку політичного перевороту, повалення самодержавства і перехід влади до народу. Народовладдя мали проголосити Установчі збори, соціалістичні за складом. Більшість народовольців не визнавали прав національних меншин у Російській імперії. Деякі з маніфестів і декларацій «Народної Волі» були підготовані українською мовою. Серед провідних членів організації були українці, зокрема, А. Желябов, [М. Кибальчич](#) та ін. У 1878 р. у Миколаєві народовольцями ([Соломоном Віттенбергом](#), [Іваном Логовенком](#) та іншими) готувався [замах](#) на [імператора Олександра II](#), однак він був розкритий. Після суду, відомого як [«процес 28»](#), змовники були [повішені](#).

Практична діяльність партії поділялась на пропагандистську і руйнівну. Вся пропаганда підпорядковувалась популяризації серед населення ідеї «демократичного політичного перевороту як засобу соціальної реформи». Програма руйнівної діяльності зводилась до індивідуального терору, в якому народовольці вбачали головний метод боротьби з урядом. Поступово всі зусилля організація спрямувала на підготовку вбивства царя, з успішним здійсненням якого вона пов'язувала надії на захоплення влади. У 1880-1881 рр. народовольці здійснили кілька невдалих замахів на Олександра II. У 1881 рр. керовані С. Перовською терористи вбили Олександра II. Однак очікуваного революційного виступу у країні не сталося. Виконавчий комітет звернувся до нового царя з листом, в якому вимагав скликання «представників від усього російського народу для перегляду існуючих форм державного і суспільного життя». Народовольці висунули умови, на яких організація погоджувалась припинити

терор: [амністія](#) за політичні злочини, загальне [виборче право](#), [свобода слова](#), [преси](#), [зібрань](#). Уряд відповів репресіями. Організатори і виконавці замаху (А. Желябов, С. Перовська, М. Кибальчич, Т. Михайлов, [М. Рисаков](#)) були зарештовані та страчені. Намагання [Г. Лопатіна](#) і В. Фігнер відновити організацію (1883 р.) успіху не мали. Не дало результату й об'єднання окремих народовольських гуртків на з'їзді 1885 р. у [Катеринославі](#). Після невдалої спроби групи [О. Ульянова](#) організувати вбивство [Олександра III](#) 1(13).3.1887 р. діяльність терористичних організацій припиняється. Представники українського народницького руху в основному не підтримували «Народної Волі», хоча на початку 1880 рр. [В. Мальований](#), [М. Коцюбинський](#) і [І. Карпенко-Карий](#) встановили контакти з народовольцями і допомагали групам «Народної Волі». [М. Драгоманов](#) написав декілька статей, в яких критикував народовольців за використання у політичній боротьбі методів терору.

Чорний переділ — таємна революційна організація народників-терористів, що виникла у серпні [1879](#) р. внаслідок розколу [«Землі і Волі»](#). Керівним центром був Виконавчий комітет у [Петербурзі](#), до складу якого входили А. Желябов, О. Михайлов, Микола Морозов, Софія Перовська, В. Фігнер, М. Фроленко та ін.

В Україні місцеві групи діяли в [Одесі](#), [Києві](#), [Харкові](#), [Миколаєві](#), [Ніжині](#) та ряді інших міст. Загальна кількість членів організації налічувала у [1881](#) р. близько 500 осіб.

Програмні та статутні основи були викладені у документах, зокрема це «Програма Виконавчого комітету», «Підготовча робота партії», «Програма робочих членів партії «Народна Воля».

Народовольці оголосили себе [соціалістами](#) і [народниками](#). Вони проголошували право народу на землю, виступали за розвиток обцинних основ і місцевого самоуправління. Своїми найближчими цілями вважали підготовку політичного перевороту, повалення самодержавства і перехід влади до народу. Народовладдя мали проголосити Установчі збори, соціалістичні за складом. Більшість народовольців не визнавали прав національних меншин у [Російській імперії](#). Але деякі з маніфестів і декларацій були підготовані [українською мовою](#). Серед

провідних членів організації були українці, зокрема, [Андрій Желябов](#), [Микола Кибальчич](#) та ін.

Практична діяльність партії поділялась на пропагандистську і руйнівну. Вся пропаганда підпорядковувалась популяризації серед населення ідеї «демократичного політичного перевороту як засобу соціальної реформи». Програма руйнівної діяльності зводилась до індивідуального терору, в якому народовольці вбачали головний метод боротьби з урядом.

Всі зусилля організація спрямовувала на підготовку вбивства царя, з успішним здійсненням якого вона пов'язувала надії на захоплення влади. У 1880-1881 рр. народовольці здійснили кілька невдалих замахів на [Олександра II](#). У 1881 р. керовані [С. Перовською](#) терористи вбили Олександра II. Однак очікуваного революційного виступу у країні не сталося. Виконавчий комітет звернувся до нового царя з листом, в якому вимагав скликання «представників від усього російського народу для перегляду існуючих форм державного і суспільного життя». Народовольці висунули умови, на яких організація погоджувалась припинити терор: амністія за політичні злочини, загальне виборче право, свобода слова, преси, зібрань. Уряд відповів репресіями. Організатори і виконавці замаху були зарештовані та страчені. Намагання Г. Лопатіна і В. Фігнера відновити організацію 1883 р. успіху не мали. Не дало результату й об'єднання окремих народовольських гуртків на з'їзді 1885 р. у [Катеринославі](#).

Після невдалої спроби групи [О. Ульянова](#) організувати вбивство [Олександра III](#) 1 березня 1887 р. діяльність терористичних організацій припиняється.

Представники українського народницького руху в основному не підтримували цю організацію, хоча на початку 1880-х рр. [Володимир Мальований](#), [Михайло Коцюбинський](#) і [Іван Карпенко-Карий](#) встановили контакти з народовольцями і допомагали їм.

[Михайло Драгоманов](#) написав декілька статей, в яких критикував народовольців за використання в політичній боротьбі методів терору

«Земля і воля» - таємне революційне суспільство народників у 70-х рр. ХХ ст. Засновано у Петербурзі у 1876 р. Назва «Земля і воля». дано суспільству у кінці 1878 р., з появою однойменного друкарського органу; колишня назва: «Північна

революційно-народницька група», «Суспільство народників». Видними діячами «Землі і волі» з часу її створення були М. А. і О. А. Натансон, А. Д. Михайлов, А. Д. Оболенцев, Р. Ст Плеханов, А. А. Квятковський, Д. А. Лізогуб Ст А. Осинський, О. В. Аптекман і ін. Пізніше в неї вступили С. М. Кравчинський, Д. А. Клеменц, Н. А. Морозів, С. Л. Перовська, Л. А. Тіхоміров, М. Ф. Фроленко (все — що були [чайковці](#)). Платформу «Землі і волі», розділяв і з нею співробітничав кружок Ст Н. [Фігнер](#) (А. І. Іванчин-Пісарев, Ю. Н. Богданович, А. К. Соловьев і ін.). «Земля і воля» мала тісний зв'язок з революціонерами, що діяли у Києві, Харкові, Одесі.

Утворенню «Землі і волі» передувало обговорення досвіду [«ходіння у народ»](#) 1873—1875 рр. У результаті бувальщини визначені основи політичної платформи, яка була названа «народницькою». Земльовольці визнавали можливість особливого (некапіталістична дорога розвитку Росії, основою для якого повинна була послужити селянська община. Вони вважали за необхідне пристосувати цілі і гасла руху до самостійних революційних прагнень, що вже існують, за їх переконанням, у селянстві. Ці вимоги, узагальнені у гаслі «Земля і воля!», зводилися програмою суспільства до переходу всієї землі «у руки сільського робочого стану» з «рівномірним» її розподілом, до «повної мирської самоврядності», до розділення імперії на частини «відповідно місцевим бажанням».

«Земля і воля». захищала необхідність створення постійних «поселень» революціонерів у селі з метою підготовки народної революції. Основну революційну силу земльовольці бачили у селянстві, робочому руху відводили підлеглу роль. Виходячи з неминучості «насильницького перевороту», земльовольці висували на особливо важливе місце «агітацію» головним чином «дорогою справи» — бунтів, демонстрацій, страйків. Вони представляли «бунтарський» струмінь у революційному русі 70-х рр. Істотною заслугою земльовольцев, відміченою Леніном, було прагнення «... залучити до своєї організації всіх невдоволених і направити цю організацію на рішучу боротьбу з самодержавством» (Полн. собр. соч.(вигадування), 5 видавництво, т. 6, с. 135). Принципами організації стали дисципліна, взаємний товариський контроль, централізм і конспірація.

Для пристрою своїх «поселень» земльовольци вибрали Саратовську, Ніжегородську Самару, Астраханську, а також Тамбовську, Воронежську, Псковську губернії, Донську область і ін. Робилися спроби революційної діяльності на Північному Кавказі, Уралі. «Земля і воля». у широкому для підпільних умов масштабі поставила видання і поширення революційної літератури (випуск «Землі і волі», «Листка «Землі і волі» і ін.), вела пропаганду і агітацію серед робітників; земльовольци брали участь в проведенні декількох страйків у Петербурзі у 1878—1889 рр. «Земля і воля». робила вплив на розвиток студентського руху. Нею були організовані або підтримані демонстрації в Петербурзі, у тому числі так звана [Казанська демонстрація 1876 р.](#), якій «Земля і воля». вперше відкрито заявила про своє існування.

Програма «Земля і воля». передбачала і дії, направлені, на думку її членів, на «дезорганізацію держави», в частковості знищення «найбільш шкідливих або видатних осіб з уряду». Найзначнішим терористичним актом «Земля і воля». було вбивство шефа жандармів Н. С. [Мезенцова](#) (1878 р.). Проте «Земля і воля». не розглядала ще терор як засіб політичної боротьби проти існуючих буд, розцінюючи його як самозахист революціонерів і помсту їх уряду.

Розчарування в революційній діяльності в селі, посилення урядових репресій, різке загострення політичної незадоволеності в період російсько-турецької війни 1877—1878 рр. і назрівання революційної ситуації сприяли зародженню і розвитку нових настроїв усередині організації.

У «Землі і волі» поступово сформувалася фракція терористів-політиків, що заснувала у березні 1879 р. свій орган «Листок «Земля і воля».

Розбіжності між прибічниками продовження колишньої лінії суспільства — «деревенщиками» (Плеханов, М. Р. Попів, Аптекман і ін.) і «політиками» — захисниками переходу до політичної боротьби шляхом систематичного вживання терористичних методів (Міхайлов, Морозів, Тіхоміров, Квятковський і ін.), зажадали скликання у червні 1879 р. [Воронежського з'їзду](#), що привів лише до формального і короткочасного компромісу між двома цими угрупованнями. У серпні 1879 р. «Земля і воля». остаточно розкололася на 2

самостійних організацій: [«Народна воля»](#) і [«Чорний переділ»](#)

Тарасівці, Братство (Братерство) тарасівців — таємна [політична організація](#), ініційована [1891](#) р. [харківськими студентами](#) на [могілі Кобзаря](#), де вони присяглися всіма засобами поширювати серед [українців](#) його безсмертні [ідеї](#).

Невдовзі [ідеологом](#) і [провідником](#) цього першого [українського націоналістичного](#) об'єднання став [Микола Міхновський](#) (студент-[правник Київського університету](#)), який від самого початку своєї діяльності відкидав «братання» і «дружбу» поневолювачів із поневоленими; а серед його активних діячів були відомі письменники і науковці: [В. Боржковський](#), [М. Вороний](#), [Б. Грінченко](#), [М. Кононенко](#), [М. Коцюбинський](#), [В. Самійленко](#), [Є. Тимченко](#) та інші.

Стала першою [політичною організацією](#), що виступила за вільну соборну [федеративну Україну](#).

Під впливом її самостійницьких поглядів аполітична [українофільська Стара громада](#) перетворилася у [1897](#) р. на більш політизовану [ЗУО](#), а молодше покоління у [1900](#) р. створило [РУП](#).

У [1902](#) р. [Микола Міхновський](#) продовжив справу Тарасівців у заснованій ним [УНП](#), зокрема — у розробленому [проекті Конституції](#) від [1905](#) р.

Крім культурно-просвітницької діяльності (поширення [української мови](#) у родині, установах, школах, навчання дітей [української грамоти](#), доповідей, культивування [ідей Шевченка](#)), Тарасівці висунули політичні постулати визволення [української нації](#) з-під [московського ярма](#), повної автономії для всіх народів [Російської імперії](#) та соціальної справедливості.

Наприкінці літа [1891](#) р. у [Глинську](#) на [Сумщині](#), де працювали студенти, було закладено [Програму](#) товариства. Серед основних положень були такі:

- самостійна [суверенна Україна](#): соборна й неподільна, від [Сяну](#) по [Кубань](#), від [Карпат](#) до [Кавказу](#), вільна між вільними, рівна між рівними, без пана і хама, в будучому без класової боротьби;
- [федеративна](#) всередині: цебто [федерація](#) [Лівобережної](#), [Правобережної](#), [Степової України](#), [Кубані](#) й [Галичини](#);



Микола Міхновський — перший ідеолог українського націоналізму та організатор війська

- на чолі держави гетьман (як президент) і сейм;
- мета держави — передусім і над усе удержавлення поверхні і надр землі, грубого промислу й гуртового гандлю, трудова повинність, загальна державна асекурація, загальна безплатна й обов'язкова школа;
- свобода віри, відокремлення церкви від держави, національна армія;
- боротьба з імперіалізмом, боротьба зі свавільними утисками;
- Україна для українців, себто, що визнають себе українцями;
- культура нації і своя наука, своя краса, свій розум, своя правда, своя воля, свій Бог;
- не ми будемо, коли Вкраїні волі й долі не здобудемо!

Коллективними зусиллями ці програмові засади були розвинуті, у 1893 р. проголошені на Шевченкові роковини у Харкові та надруковані у квітневому номері львівського журналу «Правда» під назвою «Profession de foi молодих українців»; пропаговані Б. Грінченком у «Листах з України Наддніпрянської» та М. Коцюбинським у казці-алегорії «Хо».

Задум щодо організації спротиву [українців](#) тогочасній [колоніальній політиці царату](#) — виник у групи [харківських студентів](#) (М. Базькевич, М. Байздренко, [В. Боровик](#), [І. Липа](#)) під час відвідин ними [Тарасової могили](#) у [Каневі](#) влітку 1891р.

Тарасівці провадили свою діяльність серед студентства, шкільної молоді, селянства і робітництва. Спершу їхнім центром був [Харків](#). У 1892 р. запрацювала філія у [Києві](#) (куди цю [ідею](#) привіз [В. Боровик](#), і де згодом [головавав М. Міхновський](#), налічувала не менше 16 членів). Поступово з'являються осередки у [Катеринославі](#), [Лубнах](#), [Одесі](#), [Полтаві](#), [Прилуках](#), [Чернігові](#) та ін., щонайменше 10-12. Загальна ж чисельність братчиків, за деякими оцінками, становила близько 100 чол.

У 1893 р. невдовзі після публікації «Profession de foi...» та стороннього доносу — [жандармерія](#) ліквідувала [харківське ядро Братства](#). Опинився за ґратами й один із його фундаторів [Іван Липа](#), засуджений за статтею «[відторгнення Малоросії від Великої Росії](#)», звідки вийшов через 13 місяців під постійний нагляд [поліції](#). [Київський](#) гурток остаточно перебрав на себе [лідерство](#).

Достеменно невідомо, скільки проіснувала організація. Називаються різні дати, аж до 1902 р.

«Ходіння в народ» — програма і рух російського народництва 1860 — 1870-их років, метою якого була освітницька робота серед [селян](#), а згодом і [робітників](#) та поширення революційної антисамодержавної свідомості.

Діяльність охопила інтелігенцію, головним чином студентів, які йшли у [народ](#) з вірою у його спроможність повалити [царат](#). Уряд переслідував народників, а селянські маси їх не підтримали; тоді радикальніші їх представники вдалися до терору як головного засобу боротьби з царатом. «Ходіння в народ» було поширене й в [Україні](#), але, як [і народництво](#) взагалі, тут набрало трохи інших форм. Одночасний український рух «хлопоманів» та українофілів ставив собі за мету культурний розвиток українського народу та пробудження його національної свідомості.

Народництво — [ідеологія](#) і громадсько-політичний рух, що охопив вихідців із [дворянства](#) та різночинної інтелігенції [Російської імперії](#) у 60-х – 80-х роках ХІХ ст.

Представники цього напрямку виражали інтереси селянської [демократії](#), поєднуючи радикально-буржуазно-демократичну і антикріпосницьку програму з ідеалами [утопічного соціалізму](#).

В основі ідеології народництва лежала містична віра у російське селянство як носія «вищої життєвої мудрості». У 60 рр. ХХ ст. ідеї селянського соціалізму активно пропагував М. [Огарьов](#). У кінці 60—на початку 70 рр. теоретичним обґрунтуванням ідеї некапіталістичного шляху розвитку стає суб'єктивна соціологія (П. Лавров, М. Михайловський та інші), яка рушійною силою суспільного прогресу вважала «критично мислячі особистості», тобто інтелігенцію.

У 80 рр. у народництві отримав розвиток [економічний романтизм](#) (В. Воронцов, М. [Даніельсон](#) та інші), представники якого виходили із протиставлення типів економічної еволюції Західної [Європи](#) і [Росії](#). Народники-економісти намагались довести безперспективність капіталістичного розвитку Росії й необхідність переходу до «народного виробництва» — некапіталістичної індустріалізації, артільно-общинного методу організації господарства. Найвідомішими ідеологами народництва у 1870 рр. були М. [Бакунін](#), П. Лавров і П. Ткачов. Вони розглядали особу російського селянина як зберігача давніх засад общинної власності і саме в цьому вбачали можливість переходу Росії до соціалістичних відносин, обминаючи етап капіталістичного розвитку.

Вважаючи російського селянина «природженим соціалістом», М. Бакунін закликав молодь готувати народне повстання проти трьох головних ворогів: приватної власності, держави, церкви. На думку окремих дослідників, народництво було просякане месіанською свідомістю, успадкованою частково від [слов'янофілів](#), котрі твердили про почуття вини дворянина перед селянством за гріхи предків-кріпосників (В. Осінський, С. Перовська, А. Желябов, С. Нечаев, П. Ткачов та ін.). Народництво об'єднувало людей, що належали до різних політичних напрямів, часто дуже різних. Так одні, скажімо, підтримували теорію непротивлення злу насильством (М. Муравський), інші закликали до нової пугачовщини (М. Бакунін).

У 60 рр. ХІХ ст. народники виявляли себе спорадично (групи М. Чернишевського, С. Нечаєва, П. Ткачова). В обстановці піднесення демокричної інтелігенції у 70 рр. почали діяти численні народницькі гуртки. Відзначались серед них чайковці, які існували у [Петербурзі](#), [Москві](#), [Одесі](#), [Києві](#). Чайковці перейшли від революційного просвітництва до підготовки «ходіння в народ», виношуючи плани селянської революції у Росії. Такої ж тактики дотримувалися учасники гуртка «лавристів» у Петербурзі, гуртка братів Жибуньових в [Україні](#), члени «Київської Комуни».

У [1874](#) р. почалося масове ходіння у народ (у селянство) демокричної інтелігенції. Похід у народ повинен був організувати перші соціалістичні суспільно-господарські осередки. Ходінням у 1874 р. було охоплено, за офіційними даними, 37 губерній європейської Росії, у тому числі майже всі українські губернії. Заклики селянства до бунту проти уряду не дали бажаних для народників наслідків. На кінець 1874 р. царська влада заарештувала понад тисячу пропагандистів-народників. Найактивніших з них було засуджено за процесом 193 ([1877–1878](#) рр.). Численні організації різних напрямів (чайківці, лавристи, бакуністи та інші) російських народників діяли й в Україні у 60 рр. У Києві діяв гурток чайківців ([1872–1874](#) рр.), Київська Комуна ([1873–1874](#) рр.), гурток бунтарів, у Одесі народників з [1872](#) р. очолював Ф. Волховський. [Левченко М.В.](#) теж належав до Одеської групи.

Народницькі організації діяли і у [Харкові](#), [Чернігові](#), [Полтаві](#), [Херсоні](#), [Миколаєві](#). У [1876](#) р. народники створили революційну організацію Земля і Воля. Своїм головним завданням вона вважала підготовку селянського повстання, визнавала можливість особливого некапіталістичного соціально-економічного розвитку Росії, основою якого мала стати сільська община.

У практичній роботі Земля і воля перейшла від летючої, бродячої пропаганди до створення осілих поселень революціонерів у південно-східних приволзьких губерніях, однак ці спроби зазнали невдачі. В Україні у [1875–1876](#) рр. найбільшу активність виявив гурток південних бунтарів (В. Дебогорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, І. Бохановський, Л. Дейч та ін.). Члени цього гуртка за допомогою селянських бойових загонів планували розпочати повстання. У [1877](#) р. південні бунтарі

намагалися створити у Чигиринському повіті таємну організацію серед селян для підготовки повстання, однак її незабаром розгромила поліція ([Чигиринська змова, 1877](#) р.).

Більшість народників, поступово переглядаючи свої бунтарсько-анархістські погляди, приходила до визнання необхідності політичної боротьби проти самодержавства. Головну увагу вони зосереджували на організації терористичних актів. Узимку [1877–1878](#) рр. у [Києві](#) почав діяти гурток В. Осинського, члени якого здійснили ряд терористичних акцій проти представників царської адміністрації. Незгоди між прихильниками і противниками нового методу боротьби особливо загострилися у [1879](#) р. Спроби уладнати їх у тому ж році на з'їздах у [Липецьку](#) і [Воронежі](#) виявилися невдалими. Частина народників, які стояли на позиціях здобуття для Росії політичної свободи через терор, здійснюваний невеликою законспірованою організацією взяла назву [«Народна Воля»](#); інші учасники з'їзду створили організацію [«Чорний переділ»](#), яка ставила завдання мирного вростання народників у народну масу. Остання течія опісля перетворилася у легальне народництво, яке існувало аж до [1917](#) р. Чорнопередільці ([Г. Плеханов](#), Л. Дейч, П. [Аксельрод](#), В. Засулич, Й. Аптекман, М. Попов та інші) прагнули дотримуватися старої, землевольської програми і тактики. Але й вони фактично відмовилися від пропаганди на селі і зосредили головну увагу на пропаганді серед робітників. У Києві чорнопередільці Є. Ковальська і М. Щедрін організували [«Південноросійський робітничий союз 1880–1881](#) рр.» Невдовзі частина чорнопередільців приєдналася до Народної Волі, а частина емігрувала за кордон. Г. Плеханов заснував у [Женеві](#) організацію російських марксистів групу «Визволення праці» (1883 р.). «Чорний Переділ» фактично припинив своє існування.

Активнішу діяльність розгорнула [«Народна Воля»](#). В Україні народовольські організації і групи існували у Києві, Харкові, Одесі, [Ніжині](#), [Полтаві](#) та інших містах. У лютому [1878](#) р. у Києві здійснено замах на товариша прокурора Котляревського; у травні [1878](#) р. Г. Попко вбив жандармського ад'ютанта Гейкіна; у липні [1878](#) р. біля Харкова зроблено спробу визволити з ув'язнення Войнаральського, засудженого у процесі 193-ох; у липні [1878](#) р. в Одесі під час суду над І. Ковальським виникли вуличні сутички з поліцією; у лютому [1879](#) р. у Харкові вбито

губернатора князя Куропаткіна та ін. Після вбивства народовольцями у березні [1881](#) р. [Олександра II](#) царизм перейшов у відкритий наступ. Судові процеси 80 рр. (процес 20-ти у [1880](#) р., процес 14-ти у [1884](#) р. та ін.) довершили розгром організації. Народовольці намагалися відродити свою організацію. На початку 80 рр. основним районом їхньої діяльності стала Україна. Тут ще діяли гуртки військово-революційної організації «Народна Воля» на чолі з М. Ашенбреннером. У [1885](#) р. у [Катеринославі](#) проведено з'їзд південних народовців. Однак відродити Народну Волю було вже неможливо.

До лав російських народників належало багато українців (Д. Лизогуб, М. Кулябко-Корецький, І. Рашевський, В. Малинка, [М. Кибальчич](#), С. Перовська та ін.), але вони майже не цікавилися визвольними прагненнями [поневолених Росією народів](#) і не вважали їх з погляду інтересів революції вартими уваги. Лише інколи російські народники вживали українську мову у пропагандистських цілях (зокрема, відозва Ф. Волховського *Правдиве слово хлібороба до своїх земляків*, [1875](#) р.).

«Дружній лихвар» — [українське студентське товариство народовського](#) спрямування. Засноване [10 грудня 1870](#) р. у [Львові](#), об'єднувало головно студентів місцевого [університету](#).

Основні завдання: виконання самопомогових функцій: забезпечення студентів одягом, обідами, ліками, необхідними [підручниками](#), квитками в театр, до лазні тощо. Найбільш діяльними у ньому були спочатку Рафал Стеблецький, Кароль [Подляшецький](#), його голова [Ганкевич Володимир](#).

Від 1875 р. «Дружній лихвар» організовував також наукові доповіді, вокально-музичні вечори, створив [бібліотеку](#). У 1876—1877 рр. під впливом листування з [Михайлом Драгомановим](#) та завдяки відповідним активним діям [Івана Франка](#), [Павлика Михайла](#), [Івана Белея](#), [Антіна Дольницького](#), [Леоніда Заклинського](#) та ін. «Дружній лихвар» об'єднався з «Академічним кружком». У 1881 р. «Дружній лихвар» опублікував одну з перших антологій української поезії — «Антологію руську». На початку 1880 р. при товаристві діяли історично-літературний та правничий гуртки. 30 червня 1882 р. на основі «Дружнього лихвару» створено [«Академічне братство»](#).

Після самоликвідації у березні 1871 р. товариства [«Академічна бесіда»](#) її майно було передано товариству «Дружній лихвар». Одним з очільників товариства був [Чайковський Андрій Якович](#) під час вивчення юриспруденції.

Студенти — учасники «Дружнього лифару у 1880 р. були ініціаторами поїздки на могилу [Шашкевича Маркіяна](#) під керівництвом [Теофіла Грушкевича](#), під час якої її віднайшли.

Хлопоманство — народницько-культурна течія української інтелігенції на [Правобережній Україні](#) у 50—60 рр. XIX ст., яка прагнула зближення з народом.

Хлопомани — польський термін на означення прихильників [селянства](#); згодом цю презирливу назву перебрали самі адепти «любові до простого українського народу». Цей рух під впливом соціально-революційних ідей Заходу народився спочатку серед студентів [Київського університету](#), які походили зі спольщених [шляхетських](#) родин. Усвідомивши собі, що належить служити «тому народові, серед якого живеш», вони покинули польські студентські організації і заснували українську громаду.

Аналогічне явище, тільки у менших масштабах, існувало також у Білорусі.

Хлопоманство виникає серед університетської молоді Києва яке, окрім нечисельної групи росіян, а також поляків, що прибували з Царства Польського, складалося, в основному, із київсько-подільсько-волинської шляхетської молоді, вихованої в традиціях польської культури.

Хлопоманство знайшло також відгук серед молоді [Лівобережжя](#), зокрема у [Харкові](#), [Полтаві](#), [Чернігові](#), [Одесі](#) й інших містах. Серед основоположників хлопоманства були: [Володимир Антонович](#), [Галея Рильський](#), [Борис Познанський](#), [Кость Михальчук](#), [Павло Житецький](#), [Павло Чубинський](#), [Король Август Гінч](#).

Хлопомани вважали, що свої демократичні переконання на теренах України можна реалізувати лише ідентифікуючи власну національну спільність із місцевою українською людністю — селянством, вони певний час намагалися переконати у тому ж польську студентську громаду, до якої самі належали.

Хлопомани ставили своїм завданням добровільне служіння своїм учорашнім «слугам», підняття освітньо-культурного рівня селянства та його громадянської свідомості.

Ідеологом хлопоманства був [Володимир Антонович](#) — який також накреслив і програмові його засади. Відповідаючи на закиди з польського боку у зраді і [ренегатстві](#), Володимир Антонович відкидав «шляхетський порядок і ієзуїтизм, противний духові нашого народу й шкідливий для його життя...» («Моя исповедь»), закликав полюбити народ, серед якого живеш, жити його інтересами, повернутися до народності, колись покинутої предками і активно працювати для народу, щоб спокутувати гріхи своїх батьків перед цим народом.

У першому числі «Основи» за 1862 р., у своїй знаменитій «Сповіді» В. Антонович детально розтлумачив позицію нової української еліти — націотворців. Реагуючи на звинувачення польського шляхтича Тадеуша Падалиці у відступництві В. Антонович погодився і назвав себе відступником, але констатував, що він відступився від ідеології шляхетської обраності та зверхності. Для польських шляхтичів, що живуть в Україні, писав він, є лише два шляхи: «або полюбити народ, серед якого вони живуть, пройнятися його інтересами, повернутися у народ, колись залагодити покинутий їх предками і невтомною працею та любов'ю, у міру сил, залагодити все зло, принесене ними народу, який вигодував чисельні покоління вельможних колонізаторів, і якому ці останні за піт та кров платили презирством, лайкою, зневагою його релігії, звичаїв, моралі, людськості, — або ж, якщо для цього не вистачить моральної сили, переселитися в землю польську, заселену польським народом для того, щоб не додавати собою ще однієї дармоїдської особи, для того, щоб нарешті, позбутися самому перед собою огидного докору у тому, що і я теж колоніст, теж плантатор, що і я опосередковано чи безпосередньо (що однаково) користаюся чужою працею, заступаю розвитку народу, в хату котрого я заліз непрошений, з чужими йому намірами, і що я належу до табору тих, хто прагне загальмувати народний розвиток туземців і що невинно поділяю відповідальність за їх дії».

Інтерес хлопоманів до простонародного життя задовільнявся щорічними «виходженнями у народ» під час «літніх вакацій». На кінець 50-х рр. такі подорожі здійснювали чисельні однодумці В.

Антоновича, при чому вони не були лише зовнішнім спостереженням за життям селян, а супроводжувалися безпосередніми контактами, коли студенти брали участь у сільських роботах разом із селянами, а також спільно з ними відпочивали.

У слідчій справі, яка наприкінці 1860 р. велася щодо ряду київських студентів, звинувачених у «злочинному зближенні з селянами» зберігся допит В. Антоновича, звідки ми маємо детальний опис каникулярних подорожей хлопоманів.

«1859 р. з товаришем Тадеєм Рильським здійснив тривалу подорож Київською, Херсонською та Катеринославською губерніями... Антонович бажав придивитися до народного побуту, мови, звичаїв, способу життя тощо ...для написання нарису про народний побут, з метою розміщення в журналі. Одяг селянський у Антоновича є й він любить його носити виключно з міркувань естетичної симпатії. Він ним послуговувався під час етнографічної екскурсії...».

Ставлення уряду Російської імперії до хлопоманства, може послужити прикладом атмосфери взаємної підозрливості, у російсько-українсько-польських відносинах. З одного боку, урядові не могло не сподобатися, коли хлопомани переходили з католицтва до православ'я і відмовлялися підтримувати польський національний рух. Але польські опоненти хлопоманів поспішали звернути увагу властей на неблагонадійність їх соціальних переконань, а також на їх українофільську орієнтацію.

Обороняючись перед закидами, що українці співпрацюють із російськими революціонерами («Молодая Россия»), хлопомани опублікували за підписом 21 особи «Отзыв из Киева» (у московській [«Современной летописи»](#), XI, 1862). У цій заяві автори відкидали революційні засоби боротьби, вважаючи за єдину свою мету турботи за [народну освіту](#), спростовували також закид у [сепаратизмі](#), бо хлопомани не підносили питання про відокремлення [України](#) від [Росії](#), вважаючи, що для невідготовленого і у більшості неграмотного народу проблема сепаратизму не була реальною. Підкреслення аполітичності впливало з переконання, що насамперед слід піднести освіту й культуру мас, але також з обережності перед владою. Тому хлопомани діяли легально, щоб не наразитися на закиди у революційній діяльності.

Хлопоманські настрої певної частини студентства дедалі більше загострювали національне питання. На середину XIX ст. молодь, яка вступала до Київського університету, переважно була вихована польською культурою. Ця ж культура панувала серед них протягом всього навчання.

Кость Михальчук у своїх спогадах зауважував, що перехід правобережної польсько-культурної молоді «в українство» був надзвичайно драматичним і навіть героїчним кроком. Такий перехід відбувався значно із більшими випробовуваннями для сумління, аніж виявлення українофільства лівобережцями. Адже «треба врахувати ту політичну репутацію і той незаперечний моральний авторитет, яким послуговувалася польська справа у Європі, а водночас і той легендарний ореол, яким наділявся в очах цивілізованого світу польський народ і його інтелігенція». Тож можна собі уявити, писав К. Михальчук, наскільки неймовірно важко було тим людям, що зважилися на відступ від такого бездоганного авторитету, як не просто було «виправдатися не лише перед цим суспільством, але й перед самими собою, перед власним сумлінням і честю, тим більше, що ці люди, виховані у польському середовищі, органічно поріднені з ним та його культурою, жили її життям та інтересами».

Розрив з польськими патріотами покладає початок національно-політичному самовизначенню у середовищі київської молоді, а водночас появи української громади, яка аж ніяк не була самоціллю. Об'єднання відбувається не заради перебування у певній організації, а стає наслідком широкої українофільської громадської роботи, що розгорнулася у 1859 р. спочатку у Києві, а далі по всіх теренах України.

У [1859](#) р. хлопомани працювали у [Київській Громаді](#); допомагали закладати [недільні школи](#), для навчання елементарній писемності співпрацювали з редакцією [«Основи»](#), до числа співробітників якої входили В. Антонович та Ф. Рильський.

Культурно-освітня діяльність хлопоманів викликала обвинувачення з боку російських публіцистів у політичних зв'язках із [польським повстанням 1863–1864](#) рр., хоч хлопомани вважали його чужою справою. У висліді [репресій](#) російської влади ([«Валуєвський циркуляр»](#)) хлопомани припинили свою діяльність, але брали участь у діяльності Київської Громади та в інших громадських заходах без організованого оформлення.

Хлопоманські настрої певної частини студентства дедалі більше загострювали національне питання. Зближуючись із українським селянством, виявляючи до нього симпатію, співчуття, а далі й захоплюючись його культурою, світоглядними переконаннями, морально-етичними цінностями тощо, воно не могло одночасно лишатися прихильниками польського національного інтересу.

Українське хлопоманство, детермінічно пов'язане із українофільством, формувало із хлопоманів з їхніми україноцентричними переконаннями українських націоналістів, тобто людей, які не лише ідентифікували власну належність до українського народу, але також виявляли громадянську активність щодо утвердження національних інтересів свого народу. Значна частина вихованої на польській культурі молоді, відмовляючись від аристократизму та від власних станових привілеїв цілком закономірно зрікалася тієї самої польської культури і водночас проявляла себе українською національною елітою.

Громада - перші товариства «Громади», як національно-культурні осередки української інтелігенції виникли у Києві та Петербурзі у 50-х рр. XIX ст. Їх засновниками і першими членами стали відомі діячі української культури М. Костомаров, П. Куліш, П. Чубинський, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Лисенко, М. Старицький та інші. Одним із активних членів «Громади» тих часів був Т. Шевченко. Одночасно виникають «Громади» у Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, інших містах України.

Лібералізація суспільного життя у середині XIX ст., що була провісником майбутніх реформ та модернізації, водночас сприяла поживленню національного руху. Повернувшись наприкінці 50-х рр. із заслання, провідники [Кирило-Мефодіївського товариства](#) оселилися на постійне мешкання в столиці Російської імперії — [Санкт-Петербурзі](#). У 1859 р. створили у Петербурзі першу українську громаду — культурно-освітню організацію, яка мала на меті сприяти розвитку народної освіти, свободі літературного слова, поширенню національної ідеї, формуванню національної свідомості. Саме на цих ідеях базувався перший в імперії український часопис «Основа», навколо якого групувалися вже відомі діячі національного руху [М. Костомаров](#) (написання монографічних досліджень та упорядкуванням збірників

документальних джерел з історії України), [В. Білозерський](#) (видання публіцистичного та літературно-художнього українознавчого [часопису «Основа»](#) українською та російською мовами), [П. Куліш](#) (заснування друкарні для видання українських книжок), [Т. Шевченко](#) (генератор визвольних ідей) і весь громадівський рух.

Підтримуючи національне відродження, активно починає діяти інтелігенція. Виникають громади в Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі. Осередком національно-культурної роботи у 70—90-х роках XIX століття стала Київська — так звана [«Стара Громада»](#), що утворилася на основі таємного гуртка [хлопоманів](#). Її лідерами були представники нової хвилі української інтелігенції — [В. Антонович](#), [Т. Рильський](#), [А. Свидницький](#), [П. Житецький](#). Входили також визначні наукові і культурні діячі: [М. Драгоманов](#), [К. Михальчук](#), [М. Зібер](#), [Ф. Вовк](#), [П. Чубинський](#), [Л. Ільницький](#), [О. Кониський](#), [М. Лисенко](#), [М. Старицький](#), [П. Косач](#), [С. Подолинський](#), [О. Русов](#), [М. Левченко](#), [М. Ковалевський](#), [В. Рубінштейн](#), [Я. Шульгін](#), [С. Левицький](#), [І. Левицький \(Нечуй\)](#), [Є. Тригубов](#), [В. Науменко](#), [І. Рудченко \(Білик\)](#), [Ф. Панченко](#) та інші (близько 70 членів).

Так розпочався рух, який став одним із основних духовних та ідеологічних витоків відродження нашої держави. «Громади» другої половини XIX століття об'єднували найкращих представників національної інтелігенції, громадських діячів, вчених, освітян, літераторів, студентської молоді тощо.

У середовищі громадівців у першій половині 70-х рр. невпинно відбувалися дискусії щодо програмних ідей. Потрібно було виробити в нових умовах певні загальні принципи і підходи своєї діяльності. Однак реалізація цього ускладнювалася відмінностями та світоглядними розбіжностями серед провідних діячів [Київської громади](#). Так, описуючи відновлення діяльності громадівців початку 70-х рр., [М. Драгоманов](#) зазначав:

«Потроху виявилися між нами два напрямки: один, котрий я назвав українофільським, а другий — хлопоманським... Перший виходив з пункту національної одрубності українців і ставив у перву голову рівнятись з другими самостійними народами, писати, перекладати високе письменство, повертати до українства панство, попівство і всякі високі верстви. Другий ставив на першій

плані українське мужицтво, готовий і незаперечний національний елемент... і виводив потребу пізнати цей елемент, писати переважно про нього, для нього... В такім поступуванні ми бачили єдину гарантію й того, що ми зробимо не тільки самостійну, але й живу українську культурну мову»

Відповіддю самодержавства на пошкваллення українського руху став [Емський указ 1876](#) р., який забороняв друкування літератури українською мовою в Російській імперії та ввіз її з-за кордону. Це остаточно підривало основи легальної культурницької діяльності, на яку орієнтувалися громадівці. Окремий пункт Указу стосувався персонально М. Драгоманова і П. Чубинського, яким заборонили жити в Україні. Рятуючись від репресій імперської влади, М. Драгоманов, М. Зібер і [С. Подолинський](#) виїхали за кордон.

У [1878—1882](#) рр. [М. Драгоманов](#) у журналі [«Громада»](#), який виходив у [Швейцарії](#), намагався узагальнити погляди громадівців і викласти програму українського руху. В основі запропонованої ним альтернативи були: демократизм (парламентська влада, надання громадянам демократичних прав і свобод); федералізм (децентралізація, запровадження громадського самоврядування, розбудова держави знизу вгору, Україна — автономне утворення у складі федеративної Російської республіки); європеїзм (зв'язок країни із Західною Європою — джерело прогресивного розвитку); культурництво (визвольна боротьба має вестися винятково просвітницькими формами та методами); еволюційність (прагматичне висування поміркованих вимог, підштовхування знизу реформаційного процесу).

Отже, представниками різних суспільно-політичних течій та рухів у другій половині XIX ст. висунуто широкий спектр альтернатив майбутнього суспільного розвитку та вироблено різноманітні форми та методи досягнення поставленої мети. Характерно, що лейтмотивом програмних документів загальноросійських рухів була, як правило, боротьба за соціальне визволення. На протигагу цьому український рух основний акцент робив, головним чином, на національне визволення.

Попри те що гурткам і організаціям різних політичних напрямів були притаманні нечисленність, неорганізованість, нечіткість програмних установок, слабкий зв'язок з масами, вони все ж відігравали помітну роль у житті суспільства, оскільки були місцем концентрації інтелектуальних сил, центрами осмислення суспільного розвитку, осередками майбутніх масових рухів.

Старá грома́да — організація української інтелігенції у Києві, займалася громадською, культурною та просвітницькою діяльністю, діяла з [1859](#) - [1876](#) рр., коли була заборонена [Емським указом](#).

Серед членів «Старої громади» були [Володимир Антонович](#), [Гадей Рильський](#), [Павло Житецький](#), [Микола Лисенко](#), [Михайло Старицький](#), [Павло Чубинський](#), [Володимир Страшкевич](#) та інші.

У 1870 рр. центр українського руху перемістився з Петербурга до Києва. Це стало можливим завдяки певній лібералізації усіх сторін суспільного життя у Російській імперії та Україні внаслідок проведення політики «великих реформ» 60-70 рр. XIX ст.

У 1870 рр. український рух набрав, на думку І.Лисяка-Рудницького, «виразно політичного забарвлення.» Ідеологічним підґрунтям українського руху в цей час було народництво — у специфічній українській формі українофільства. Ідейно-організаційним центром українського руху виступала Київська громада.

Розквіт її діяльності та впливу на суспільну свідомість і життя активного українства припадає на першу половину 70 рр.

Після тимчасового припинення діяльності Київської громади через низку контрзаходів центрального уряду, Валуєвського циркуляру та польського повстання 1863 р., з 1869 р. починається відродження діяльності товариства.



І. Нечуй-Левицький (у центрі) з членами «Старої громади»

Громадівці відновлюють практику щотижневих сходин по суботах для обговорення спільних справ та діяльності у помешканні кого-небудь із членів громади, найчастіше у М.Лисенка або П.Житецького.

Київська громада зразка 70-х рр. на відміну від студентської відкритої організації 60-х рр., перетворилася на таємну організацію, вступ до якої був досить жорстко регламентований. До цієї організації приймали тих, хто вже здобув вищу освіту, хто мав рекомендації та підтримку усіх членів Громади: кандидатура обиралася відкритим голосуванням, і якщо хтось один був проти, кандидат не приймався.

Відомий діяч [Олександр Русов](#) у своїх спогадах розповідає, як він став членом Київської громади. Залучив його до «Громади» М.Драгоманов, який попереджав про таємний характер організації, про яку нікому не можна розповідати, тому що це може загрожувати переслідуваннями та розправою над цілою організацією. «Вас знають все члени Громади, — пояснював М.Драгоманов О.Русову, — и никто из них не сомневается в том, что вы нигде не пророните слова о существовании нашей организации, в которую принимают новых членов только тогда, когда все единогласно ручаются за нововводимого члена. А

тепер пожалуйте в субботу вечером на квартиру Лысенка, где будет собрание нашей Громады.»

З 1870 р. О.Русов став членом Київської громади. А вже інший її учасник О.Михалевич залишив опис однієї з «субот» — сходи́н громадівців на квартирі О.Русова «на Подолі внизу церкви Андрія Первозваного». Зібралось більше десятка осіб:

«Я пригадую ось яких:

- 1) [Лисенко Микола Віталійович](#), піаніст,
- 2) Рубінштейн Всеволод, брат директора Московської консерваторії, директор банку,
- 3) [Беренштам Вільям Людвігович](#), учитель Кадетського корпусу,
- 4) [Житецький Павло Гнатович](#), учитель Колегії Павла Галагана,
- 5) [Зібер Микола Іванович](#), доцент політичної економії, популяризатор ідей Маркса Карла,
- 6) [Старицький Михайло Петрович](#), ...перекладав на російську мову сербських пісень і російських поетів».

Членами Громади були: М.Драгоманов, К.Михальчук, П.Чубинський, О.Кістяківський, Т.Рильський; визнаним лідером київських громадівців і взагалі громадівського руху вважався В.Антонович. До складу Громади входили не лише українці, а також росіяни, поляки, євреї, та представники інших національностей, але усіх їх, за словами О.Русова, «об'єднувало намагання — оприлюднити ті ідейні цінності, які накопичило місцеве українське населення».

Основу Громади становили 10-20 осіб, які виявляли непересічну продуктивність та таланти у своїй праці. Період розквіту діяльності Київської громади припадає на першу половину 1870-х рр., саме тоді вона стала на чолі українського народницького (українофільського) руху. Впродовж 1872–1873 рр. відбувався значний приплив молодих членів до Громади, кількість їх зросла до 70 постійних членів. А з урахуванням тих, хто співпрацював і співчував цій організації, кількість її членів та симпатиків сягала 200 чоловік. Громадівська молодь гуртувалася навколо М.Драгоманова та Ф.Вовка, поступово студенти почали організовувати свої гуртки у Києві та інших містах, наприклад, О.Михалевич став засновником громади в Єлисаветграді. Ці місцеві гуртки, переважно студентської молоді, називалися коші

та курені (кіш Миргородський, кіш Чорноморський); вони проводили активну пропагандистську, освітню роботу, поширювали популярну літературу, яку отримували від Ф.Вовка (наприклад, «Про хліборобство», «Хитрая механика», «Про хвороби» тощо). Ці студентські організації здобули назву «Молода громада», а Київську громаду називали «Старою».

До її складу, як згадувала Софія Русова, входила невелика кількість осіб, «але які то все видатні люди були в цій так званій пізніше Старій Громаді, — і на полі науки, і на полі мистецтва.»

Київська Стара Громада, за свідченням жандармських документів, являла собою «штаб української партії», «кістяк українофільського руху». На початку 1870 рр. виникла сітка таємних громад, лідером яких виступала Стара Київська Громада. Значення її діяльності полягало не лише у пробудженні української національної свідомості, в організації національного визвольного руху, але насамперед у заходах досягнення цієї мети — розвитку наукової, культурно-громадської роботи в українському суспільстві.

Важливим кроком Старої Київської Громади було створення першої наукової установи в Україні, яка дозволяла легалізувати роботу Громади як таємного товариства. У громадах брали участь Білозерський, Костомаров, Куліш, Глібов.

У лютому 1873 р. у Києві був створений Південно-Західний Відділ Імператорського Російського географічного товариства, ідеологом і координатором якого виступав П.Чубинський. Членами-засновниками Південно-Західного Відділу стали активні громадівці, відомі вчені: історики В.Антонович, М.Драгоманов, етнограф П.Чубинський, етнолог та антрополог Ф.Вовк, економіст М.Зібер, статистик Олександр Русов, літературознавці П.Житецький та К.Михайличук, правник О.Кістяківський. Перше засідання Відділу відбулося 13 лютого 1873 р. у приміщенні Державного банку під головуванням Київського генерал-губернатора князя О.Дондукова-Корсакова. Головою наукового товариства було обрано відомого мецената, заможного чернігівського поміщика Г.Галагана, діловодом П.Чубинського, який і виголосив наукову програму діяльності Відділу. Мета полягала у науковому дослідженні етнографії та статистики населення Південно-Західного краю, основні групи населення якого склали українська, польська, єврейська спільноти.

Відкриття Південно-Західного Відділу дозволяло не лише легалізувати більшу частину роботи, яку проводили київські громадивці, але й збільшити видавничі можливості, залучити до наукових досліджень широке коло науковців і аматорів у центрі і на місцях, а також заручитися підтримкою офіційних адміністративних установ. Про заснування Південно-Західного Відділу Ф.Вовк писав, що «ми одержали лише те, на що за здоровим глуздом мали повне право: збиратись і відкрито займатись науковою діяльністю про Україну і для України».

Члени Відділу провели низку заходів, які мали вплив на формування української свідомості та активізацію українського руху, який репрезентував себе як певну силу у громадському житті Наддніпрянської України.

За ініціативою членів Південно-Західного Відділу у 1874 р. у Києві був проведений одноденний перепис населення. Більшість членів Відділу взяли участь у роботі III Археологічного з'їзду у Києві (1874 р.), який був форумом практично всіх наукових сил у галузі історії, археології, етнографії, мовознавства усієї імперії. Про роль і внесок українських вчених-громадивців дають уявлення відгуки російської реакційної преси, зокрема «Киевлянина», який запевняв, що Археологічний з'їзд був скликаний з метою пропаганди «українського сепаратизму», а під час одноденного перепису киян його організатори начебто нав'язували мешканцям «малоросійську мову».

Основними формами роботи Відділу була організація етнографічно-статистичних експедицій, обробка матеріалів які збиралися завдяки експедиціям, проведення засідань товариства, де обговорювалися питання з історії, етнографії, мови, права, географії краю, наприклад: «О сельских ярмарках и кустарной промышленности» Ф.Вовка, «Несколько данных о жилище и пище Южнорусов» М.Левченка, «Инвентарь крестьянского хозяйства» П.Чубинського, «Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских» О.Русова, «Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых О.Вересаем» М.Лисенка та ін.

Членами географічного товариства було реалізовано чимало наукових проектів, деякі з них були започатковані ще до відкриття Відділу. У першій половині 1870 рр. було зібрано і видано стільки матеріалів з історії, етнографії та статистики краю, скільки не

було зроблено за весь попередній період наукового вивчення України.

Заходами Відділу і коштом Громади були видані 2 випуски «Народных южнорусских сказок» (1869–1870 pp.); упорядковані І.Рудченком «Чумацкие народные песни» (1874); підготовлені В.Антоновичем і М.Драгомановим «Исторические песни малорусского народа» у 2 томах (1874–1875 pp.). За перший том цієї збірки укладачі отримали премію у 500 крб., яку передали на потреби Громади.

Важливим науковим доробком членів Південно-Західного Відділу було видання «Записок» у 2-х томах, «Опыта русско-украинского словаря» М.Левченка.

Найграндіознішим науковим проектом громадівців було видання «Трудов этнографическо-статической экспедиции» П.Чубинського у 7 томах (1872–1878 pp.). За перший том цього видання П.Чубинський отримав срібну медаль на виставці у Парижі (1873 р.).

Під тиском проурядових і антиукраїнських сил Південно-Західний Відділ був закритий у 1876 р. Незважаючи на короткочасне своє існування, він відіграв важливу роль у науковому і громадському житті України. Насамперед, це була перша легальна наукова українська інституція, своєрідний прообраз Академії наук. По-друге, Відділ згуртував навколо себе кращі наукові сили активного українства і зробив величезний внесок у розвиток українознавства. По-третє, він почав створювати і міцну матеріальну базу, заснував свою бібліотеку, музей, проводив активну видавничу політику. Відділ поживав науково-дослідницьку роботу в регіонах, згуртував місцеві наукові сили. Південно-Західний Відділ, писала С.Русова, «розбухав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців, він витворив фанатиків фольклору та етнографії, таких як Новицький з Катеринославу, Манжура з Харківщини».

На ниві громадської думки та суспільної діяльності Київській громаді та Південно-Західному Відділу, як легальній формі діяльності громади, належала важлива роль у формуванні національної свідомості. Наукова праця та видання наукової літератури для народу були підпорядковані обґрунтуванню ідеї «української відрубності і самобутності».

Громадівці багато зробили у підготовці та поширенні

популярних видань для дітей і дорослих. У першій половині 1870-х рр. видали серію популярних книжок, присвячених історії, природі, господарству, культурі України: «Про українських козаків, татар та турків» М.Драгоманова; «Унія Петра Могили», «Перші київські князі», «Татари і Литва на Україні» І.Левицького; «Розмова про небо і землю», «Розмова про земні сили» О.Іванова (укр. переклад М.Комарова); «Що робиться у воздуху і що з того треба знати хліборобу» М.Горбунова (укр. переклад І.Реви); «Ліки своєнародні», «Про хвороби і як їм допомогти», «Про холеру» С.Носа; «Про звірів» Ф.Вовка; «Дітські пісні, казки і загадки» М.Лободовського та ін.

З організаційної точки зору важливим надбанням Старої Громади був свій друкований орган — «Київський телеграф». У 1875 р. за пропозицією видавця газети Є.Гогоцької з громадівців був утворений редакційний гурток газети, до якого увійшли М.Драгоманов, О.Русов, Ф.Вовк, С.Подолінський, М.Зібер, Ю.Цвітковський. Цей редакційний гурток визначав програму і редакційну політику газети, зміст якої полягав у тому, щоб «служити інтересам населення губерній малоросійських та південно-західних, сприяти поліпшенню економічного та соціального побуту народу і полегшення діяльності у цьому напрямі класів інтелігентних».

Завдяки діяльності громадівців «Киевский телеграф» перетворився на дієвий друкований орган українофільства. На шпальтах газети свідомо проголошувалися народницькі (українофільські) принципи. Суспільна свідомість, писав тогочасний «Киевский телеграф», «чим більш дедалі проникається впевненістю про необхідність служіння інтелігенції, народному життю і про важливість у справі цього служіння останніх висновків науки».

На сторінках газети живо і доступно порушувалися нагальні громадські, економічні, соціальні питання (про народні школи, освітні заклади у Харкові, Одесі, Херсонському земстві, провінційну печать, відхідні промисли українських селян у Новоросії та багато ін.). Деякі матеріали з історичної тематики, зокрема, друкувалися українською мовою, практично всі вони зачіпали нагальні проблеми життя українського суспільства і мали громадський резонанс. Таким чином, «Киевский телеграф» став одним із найпопулярніших і найцікавіших місцевих видань.

Громадівці зробили великий внесок у розвиток української культури. Серед них були засновники нових галузей українського мистецтва — національного театру — М.Старицький та національного оперного мистецтва — М.Лисенко. Як згадувала Олена Пчілка, рідна сестра М.Драгоманова, взимку 1866–1867 рр. фортеп'яно Драгоманових слугувало М.Лисенку під час його першої великої роботи щодо перекладання на ноти народних мотивів для першого його збірника «Українських пісень»: «На столі у вітальній Драгоманових Лисенко писав, а на фортеп'яно пробував, доповнював свою роботу». Згадує О.Пчілка і про культ усього українського в родині М.Старицького, де вживалася рідна мова, сам він вдягався в жупани, а його дружина — «білі свиточки та кожушанки».

Громадівці влаштовували театральні вистави, концерти, літературні вечори. Так, М.Лисенко «зачарував усіх своїми піснями». Співи, музика, вистави не лише не заважали, а навпаки тісніше зближували членів Київської Громади. На квартирі сестер Марії та Софії Ліндфорс (остання — дружина О.Русова) у 1872 р. відбулася аматорська вистава за п'єсою Я.Кухаренка «Чорноморський побит», що була перероблена М.Старицьким, і музику до якої написав М.Лисенко. У 1873 р. силами громадівців була поставлена опера М.Лисенка «Різдвяна ніч». Активними учасниками театральних вистав, музикальних вечорів були М.Старицький, О.Русов, О.Левицький, П.Чубинський.

На пік діяльності Старої Київської Громади припадає реалізація важливого літературного проекту — празьке видання «Кобзаря». Вшанування пам'яті Т.Шевченка, популяризація його творчості вважалася одним із важливих напрямів роботи Київської Старої Громади.

За рішенням Громади на ім'я її члена В.Рубінштейна у родини Т.Шевченка були викуплені права на видання творів поета. Для здійснення нового видання «Кобзаря», що у Росії через цензурні утиски унеможлиблювалось, за кордон було направлено О.Русова. У 1875 р. подружжя С. та О.Русових привезли до Праги рукопис «Кобзаря» у двох частинах, до цього тексту були додані ще спогади про Т.Шевченка І.Тургенєва, М.Костомарова, Я.Полонського, М.Микешина.

Празьке видання «Кобзаря» з'явилося навесні 1876 р., але ввезти до України можливо було лише перший том, другий том не

витримав би ніякої цензури.

Громада також надавала матеріальну допомогу родичам Кобзаря — Фотію Красицькому, Федору, Маркіяну та Левку Шевченкам. На кошти Громади була придбана земля на Чернечій горі поблизу Канева (на ім'я громадівця К.Гамалії); громадівці весь час опікувалися могилою поета.

Під час піднесення українського руху у першій половині 70-х рр. XIX ст. у Наддніпрянській Україні діячі Старої Київської Громади прагнули упорядкувати взаємини з активістами народницького руху на Галичині.

Ще у 60-ті рр. галицькі народовці (народники) за прикладом наддніпрянських українофілів створювали громади, друкували і поширювали твори Т.Шевченка, П.Куліша, О.Кониського, І.Нечуя-Левицького.

Стратегія наддніпрянських громадівців полягала у тому, щоб створювати за межами Російської імперії літературні установи, друкарні і тим самим підтримувати вільне українське слово, яке в Україні потерпало від утисків царської цензури. За ініціативою київських громадівців на кошти полтавської поміщиці Єлисавети Милорадович-Скоропадської у 1873 р. було утворене літературне товариство ім. Шевченка, мета якого полягала у поширенні творів великого Кобзаря серед українського населення. Її ж коштом у Львові була започаткована друкарня. Матеріальна допомога галицькому національному руху надходила від громадівців О.Кониського, Є.Чикаленка та родини українського мецената-підприємця В.Симиренка.

Про далекоглядність діячів Старої Київської Громади свідчить той факт, що ще 1874 р. обговорювалося питання про створення за кордоном власного часопису, не підлеглого російській цензурі. У тому ж самому році був створений «славний комітет дванадцяти на Подолі», як його називав М.Драгоманов, що мав розробити програму діяльності безцензурного періодичного органу українофілів за кордоном. Проектований часопис мав видаватися у Львові, або у Відні чи Женеві. Кошти на цей видавничий проект громадівців за кордоном пожертвував Я.Шульгин — 12 тис. крб.

Редагування закордонного друкованого органу Київської Громади було доручено М.Драгоманову. Зі свого боку Громада зобов'язувалася надсилати за кордон наукові та публіцистичні

матеріали. Щодо ідеології закордонного часопису, то думки громадівців поділилися. Найрадикальніша частина на чолі з М. Драгомановим вважала, що журнал повинен мати соціалістичну спрямованість, налаштовувати українство на боротьбу з російським самодержавством. Поміркована частина громадівців, ідеологом якої був В. Антонович, наполягала на тому, щоб закордонний періодичний орган Громади мав українофільський характер і був спрямований на знайомство європейського співтовариства з Україною та українськими справами. Обидві течії були єдиними у визнанні необхідності друкованого представництва Громади, українського руху за кордоном.

Складовою закордонної політики громадівців стала підтримка визвольної боротьби південних слов'ян проти турецького поневолення. Створений ними напівлегальний комітет допомоги балканським народам організовував групи волонтерів і відправляв їх на російсько-турецьку війну 1877–1878 рр. Серед волонтерів були громадівці М. Русов, Т. Василевський, І. Манжура, В. Яновський. Очолювали комітет Ю. Цвітковський та В. Беренштам, яких Громада уповноважила збирати пожертви й організувати допомогу грошима та одягом герцоговинським і чорногорським повстанцям. Київські власті дали негласне розпорядження не заважати діяльності комітету, що уможливило «численні зібрання, обмін думками, обговорення партійно-теоретичного характеру вивели комітет, зрозуміло негласно, далеко за межі самої допомоги слов'янам і зробили багато чого для концентрації діячів, налаштованих однаково як щодо національного питання, так і щодо конституційно-політичного».

Один з сучасників згадував про засідання Громади, на якому «речь шла о сборе денег на снаряжения отрядов в Герцеговину, — и известные мне раньше люди, которых я не считал богачами, не стеснялись записывать сотни и тысячи рублей на это дело.»

Відчуття солідарності з боротьбою слов'янських народів було органічним виявом демократичних та національних настроїв діячів українофільського руху.

Початки закордонної політики свідомого українства були пов'язані з наведенням контактів і з російською опозицією.

Українофіли прагнули до співпраці з радикально-революційною та ліберально-поміркованою течіями російського

визвольного руху. Багато представників української молоді — вихідців із старовинних старшинсько-шляхетських родин та української інтелігенції переймалися революційними гаслами та радикальними методами боротьби російського народництва. Високою повагою серед російських революціонерів за свої високоморальні якості користувався виходець зі знатної української старшинської фамілії Д.Лизогуб, якого називали «святим революції». Ще його батько, А.Лизогуб, товаришував з Т.Шевченком і надавав йому фінансову підтримку, а Д.Лизогуб на справу революції пожертвував отриманий ним великий спадок і загинув на шибениці.

За участь у терористичних актах російських народників був страчений В.Малинка, виходець з поміщицької старовинної української родини. З російським народницьким рухом була пов'язана діяльність Я.Стефановича, В.Дебагорія-Мокрієвича, С.Степняка-Кравчинського, М.Кибальчича, С.Перовської та ін.

Про можливість контактів між радикальною течією українофільства та революційного російського народництва писав у листі М.Драгоманову від 12 травня 1880 р. лідер «Народної волі» А.Желябов: «Я бачив розквіт тамтешньої пропаганди, її живі починання. Повільно, але невпинно зливалися там в одне русло дві революційні течії — загальноросійська та українська». На думку А.Желябова, «не федерація, а єдність була недалеко», але «раптом все пішло прахом», через те, що «старі» громадівці спокусилися «вигодою легального становища».

Небезпеку взаємодії українофільського та російського народницького рухів усвідомлювали вищі посадовці імперії, про що йшлося у листі Одеського генерал-губернатора Е.Тотлебена до Харківського генерал-губернатора М.Лорис-Мелікова від 27 листопада 1879 р.: «українська партія... як і всяка ворожа урядові партія, є хорошим ґрунтом для революційного бродіння, а головне те, ... що більше будь-якої іншої партії готує adeptів соціального вчення». З листа видно, що царські урядовці добре знали про склад українофільського руху, механізми його впливу на суспільну свідомість та характер його ідеології: «Із українофільської партії на півдні дуже багато вчителів, і вони, ще з гімназичної лавки, коментарями Шевченка, розмовами про вільні часи Запорожжя, перебільшеним схилинням перед простим народом, ворожістю до влади тощо наповнюють дитячі голови

соціальними ідеями».

Цікаво, що Одеський генерал-губернатор не лише ідентифікує українофілів як народників, але вказує на ідейну спорідненість їх з російськими соціалістами: «Багато соціалістів усвідомлює, що з українофілів виходять чудові народники, оскільки завдяки їх принципіві — схиляння перед малоросійською народністю і автономією України — виробляється прагнення до детального вивчення мови, побуту і звичаїв малоросійського народу». Відомі були губернаторам і практичні заходи українофілів, зокрема Одеської громади («південної філії» Київської), що організувала зустріч з М. Драгомановим, котрий привіз свій закордонний журнал: «У той час у них у центрі перебував М. Драгоманов зі своїм журналом. Для нього вони збирали кошти і різні матеріали для його журналу».

Київські громадівці налагоджували контакти з діячами ліберальних земств. Відомо, що Чернігівське і Харківське земства були потужними осередками російського конституціоналізму. Члени Старої Київської Громади В. Антонович, П. Житецький, В. Беренштам, Ю. Цвітковський були учасниками у нарадах та з'їздах земців у Києві (1878) та Москві (1879), де вони «одстоювали право національного самовизначення українського народу». У 1879 р. громадівці взяли участь у виборах гласних до міської Думи Києва. Активним учасником передвиборчої компанії був член Старої Київської Громади — В. Беренштам, який у виступах на офіційних зборах підтримував «нову демократичну програму міського самоврядування». В. Беренштам переміг на виборах і був обраний гласним Київської Думи, але постійний поліцейський нагляд змусив його залишити місто.

З ініціативи Старої Київської Громади у Києві (1879) відбулася таємна нарада, на якій громадівці запропонували своє посередництво з метою об'єднання сил радикальної і ліберальної течій в російському визвольному русі; між революційним «виконавчим комітетом» «Народної волі» та ліберальними земцями з метою створити «об'єднаний фронт опозиційних сил проти самодержавства». Ця посередницька місія українофілів виявилася невдалою, переговори не дали результатів.

Про те, що українське народництво — українофільство мало політичний характер і досягло піку свого впливу на українське

суспільство та громадську думку свідчить наступ на нього з боку реакційних, проросійських сил в Україні.

Напади на українофільство почалися наприкінці 1874 р., їхнім ініціатором виступили голова Київської археографічної комісії [Михайло Юзефович](#) та редактор офіційної газети «Киевлянин» В.Шульгин.

Об'єктом шаленої критики та звинувачень стала діяльність Південно-Західного Відділу, котрий, як відомо, легалізував значну частину діяльності київських громадівців. Велике враження на суспільство справили його наукові здобутки, активна організаційна діяльність, що характеризувалася проведенням одноденного перепису у Києві, підготовкою III Археологічного з'їзду, вдалою видавничою політикою. Газета «Киевлянин» виступала з персональними нападками на головного ідеолога та менеджера Відділу П.Чубинського, який змушений був піти у відставку. Основним аргументом «Киевлянина» та його редактора В.Шульгина було твердження, що Південно-Західний Відділ начебто «захоплено гуртком так званих українофілів», і начебто влада, службовці і вельможні пани легалізують «підпільне товариство та його роботу».

Доповідна записка Юзефовича, направлена ним до урядових інстанцій, мала довести неблагонадійність «українофільства». Основну небезпеку становив Південно-Західний Відділ Російського географічного товариства, який завдяки П.Чубинському набув українофільського характеру і сприяв розвитку українського руху.

Юзефович закидав українофілам такі провини, як відкриття книгарні М.Левченка та Л.Ільницького, де продавалася література українською мовою, переклад українською творів М.Гоголя та інших авторів, облаштування в одній з книгарень засобів для українського друку, тенденційне проведення одноденного перепису 1874 р. з метою збільшити «цифру малоросійського елементу» за рахунок інших «руських племен». Іншими словами, Юзефович пропонував закрити Південно-Західний Відділ, наголошуючи, що доки Драгоманов і Чубинський будуть там, «ніякі заходи не зупинять рух, що виник з їх ініціативи».

Після того, як у травні 1875 р. Південно-Західний Відділ очолив В.Антонович, доноси «писані і друкуванні», підписані та анонімні, посилалися один за одним.

Боротьба з українофільством здавалася його ворогам настільки терміною і невідкладною, що вони звернулися до царя, який перебував на відпочинку у німецькому містечку Емс. 18 травня 1876 р. Олександр II підписав розпорядження про заборону українського письменства, яке здобуло назву «Емський указ» або «Закон Юзефовича» (від імені його ініціатора і натхненника).

Антимовні заходи, проголошені Емським указом, були суворішими, ніж Валуєвський циркуляр 1863 р.

Цим наказом, по-перше, заборонявся довіз книг українською мовою з-за кордону (це була урядова «відповідь» громадівцям, які започаткували на Галичині друкарню та літературне товариство ім. Шевченка). По-друге, заборонялось видання українською мовою оригінальних творів і перекладів, виняток був зроблений для: а) історичних джерел та документів; б) творів художньої літератури за правилами російського правопису. По-третє, заборонялися українською мовою театральні вистави, концерти, декламації, навіть тексти для нот. Насамкінець, припинялося видання газети «Київський телеграф».

Емський указ завдав відчутного удару по українському народництву. Був ліквідований Південно-Західний Відділ як науково-організаційний осередок українофільства, закритий друкований орган українофілів «Київський телеграф». Репресій зазнали активні старогромадівці: звільнившись з університету, емігрував за кордон М. Драгоманов; там згодом опинилися М. Зібер, Ф. Вовк, С. Подолинський. Межі України покинули П. Чубинський, П. Житецький, Ю. Цвітковський, Ф. Міщенко.

Внаслідок організаційного розгрому та зміни стратегії діяльності українських народників почався масовий відтік української демократичної молоді до російського народництва, його радикальних груп і течій.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Антонович Володимир Боніфатійович (1830 – 1908).....	26
Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932).....	29
Бальмен Яків Пертович (1813 = 1845).....	34
Барвінський Володимир Григорович (1850 – 1883).....	37
Барвінський Олександр Григорович (1847 – 1926).....	39

Багинський Лев Васильович (1872 – 1930).....	43
Багинський Юліан Олександросич (1870 – 1940).....	46
Беренштам Вільям Людвігович (1839 – 1904).....	50
Белозерський Василь Михайлович (1825 – 1899).....	52
Бодянський Осип Максимович (1808 - 1877).....	53
Борисов Андрій Іванович (1798 – 1854).....	55
Борисов Петро Іванович (1800 – 1854).....	55
Будзиновський Вячеслав Титович (1868 – 1935).....	57
Вагилевич Іван Миколайович (1811 – 1866).....	59
Вахнянин Анатоль Климович (1841 – 1908)	62
Вітик Семен (1876 – 1937).....	63
Вітовський Дмитро Дмитрович (1887 – 1919).....	65
Вовк Федір Кіндратович (1847 – 1918).....	67
Волконський Сергій Григорович (1788 – 1865).....	69
Гаврилко Михайло Омелянович (1882 – 1920).....	73
Галаган Григорій Павлович (1819 – 1888)	76
Гансевич Микола (1869 – 1931).....	77
Глібов Леонід Іванович (1827 – 1893).....	80
Гнатюк Володимир Михайлович (1871 – 1926).....	82
Головацький Яків Федорович (1814 – 1888).....	86
Голубовський Петро Васильович (1857 – 1907)	91
Горбпчевський Іван Іванович (1800 – 1869)	92
Гошкевич Віктор Іванович (1860 – 1929).....	93
Грабовський Павло Арсенович (1864 – 1902).....	97
Гребінка Євген Павлович (1782 – 1848).....	103
Грінченко Борис Дмитрович (1863 – 1910).....	109
Гулак-Артемівський Петро Петрович (1790 – 1865).....	117
Деборій – Мокрієвич Володимир Карпович (1848 – 1926).....	134
Драгоманов Михайло Петрович (1841 – 1895)	139
Ейхельман Отто Оттович (1854 – 1943).....	145
Желябов Андрій Іванович (1851 – 1881)	148
Житецький Павло Гнатович (1836 – 1911)	149
Зібер Микола Іванович (1844 – 1888)	152
Капніст Олексій Васильович (1796 – 1867).....	155
Каразін Василь Назарович (1773 -1842)	157
Кістяковський Олександр Федорович (1833 – 1885).....	169
Квітка-Основняненко Григорій фєдорович (1778 – 1843)	163
Кибальчич Микола Іванович (1853 – 1881)	170
Кивлицький Євген Олександрович (1861 – 1921).....	173

Кобринська Наталія Іванівна (1855 – 1920).....	175
Кониський Олександр Якович (1836 – 1900).....	177
Коссак Михайло Андрійович (1874 – 1938).....	179
Костомаров Микола Іванович (1817 – 1885)	182
Котлярівський Іван Петрович (1769 – 1838).....	195
Коцюбинський Михайло Михайлович (1864 – 1913)	202
Кримський Атангел Юхимович (1871 – 1942).....	214
Куземський Михайло (1809 – 1879).....	217
Куліш Пантелеймон Александрович (1819 – 1897).....	219
Лазаревський Олексій Матвійович (1834 – 1902).....	227
Лазаревський Михайло Матвійович (1818 – 1867)	232
Лашенко Ростислав Митрофанович (1876 – 1929).....	233
Лашкевич Олег Степанович (1867 – 1925).....	237
Лебединцев Феофан Гаврилович (1828 – 1888).....	238
Лизогуб Дмитро Андрійович (1849 – 1899).....	240
Лизогуб Федір Андрійович (1851 – 1928).....	241
Липа Іван Левкович (1865 – 1923).....	246
Лисенко Микола Віталійович (1842 – 1912)	249
Люблінський Юліан Казамирович (1798 – 1873)	258
Маковей Осип Степанович (1867 – 1925).....	259
Максимович Михайло Олександрович (1804 – 1873)	263
Масляк Володимир Іванович (1859 – 1924).....	267
Милорадович Єлизавета Іванівна (1832 – 1890)	269
Михальчук Костянтин Петрович (1840 – 1914)	270
Могильницький Антін Любич (1811 – 1873)	272
Могильницький Іван (отець) (1778 – 1831).....	275
Муравйов-Апостол Сергій Іванович (1796 – 1826).....	277
Муравйов-Апостол Матвій Іванович (1793 – 1886).....	278
Навроцький Олександр Олександрович (1823 – 1892)	280
Науменко Володимир Павлович (1852 – 1919)	281
Огоновський Омелян Михайлович (1833 – 1894)	291
Огоновський Олександр Михайлович (1848 – 1891)	292
Окуневський Теофіл Іполітович (1853 – 1937)	293
Охрімович Володимир Юліанович (1870 – 1931).....	294
Павлик Михайло Іванович (1853 – 1915)	295
Партицький Омелян Осипавич (1840 – 1895)	300
Пирогов Микола Іванович (1810 – 1881)	302
Подолінський Сергій Іванович (1850 – 1891)	308
Попович Омелян Олександрович (1856 – 1930).....	311

Потебня Олександр Опанасович (1835 – 1891) ..	320
Потоцький Анджей Казімеж (1861 – 1908)	327
Репін-Волконський Микола Григорович (1778 – 1845)	328
Романчук Юліан (1842 – 1932)	329
Руданський Степан Васильович (1833 – 1873).....	332
Русова Софія Федорівна (1856 – 1940).....	339
Русав Олександр Олександрович (1847 – 1915)	344
Свидницький Анатоль Патрикійович (1834 – 1871)	346
Симиренко Василь Федорович (1835 – 1915).....	350
Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859 – 1938)	353
Старицький Михайло Петрович (1840 – 1904)	358
Степняк-Кравчинський Сергій Михайлович (1851 – 1895)	361
Стефанович Яків Васильович (1854 – 1915).....	363
Студинський Кирило Йосипович (1868 – 1941)	370
Темницький Володимир Миколайович (1879 – 1938).....	374
Терлецький Остап Степанович (1850 – 1902).....	376
Трильовський Кирило Йосипович (1864 – 1941)	378
Туган-Бпрановський Михайло Іванович (1865 – 1919).....	383
Устиянович Кирило Миколайович (1939 – 1093)	388
Франко Іван Якович (1856 – 1916).....	390
Чайковський Андрій Якович (1857 – 1935).....	405
Чалий Михайло Корнійович (1816 – 1907)	411
Чикаленко Євген Харлампійович (1861 - 1929)	412
Чубинський Павло Платонович (1839 – 1884)	415
Шаповал Микита Юхимович (1882 – 1932)	420
Шашкевич Маркіян Семенович (1811 – 1843).....	422
Шевченко Тарас Григорович (1814 - !861)	428
Шелухін Сергій Павлович (1864 – 1938)	462
Щепкін Михайло Семенович (1788 – 1863)	473
Юзефович Михайло Володимирович (1802 – 1889)	477
Юркевич Панфіл Данилович (1826 – 18740	480
Ярошинська Євгенія Іванівна (1868 – 1904)	485

ЛІТЕРАТУРА:

- [Українська радянська енциклопедія](#). У 12-ти томах / За ред. [М. Бажана](#). — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.;
- [Малий словник історії України](#) / Відповідальний редактор [Валерій Смолій](#). — К.: Либідь, 1997.;
- Гордієнко Д. З листування Дмитра Айналова з українськими

діячами (листи до В. Антоновича, В. Ляскоронського, К. Широцького, [В. та Н. Лазурських](#) та В. Маслова) // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: Збірка наукових праць, присвячена 150 літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.) / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П. С. Сохань; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. — К., 2012. — С. 65-95.

Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000;

Томашівський С. Володимир Антонович. — Львів, 1906;

[Грушевський М. Володимир Антонович. Основні ідеї його творчості і діяльності // Записки Українського наукового товариства у Києві. — Т.III. — К., 1909. — С.5-14;](#)

Матеріали для біографії В. Б. Антоновича. — К., 1929;

Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. — Прага, 1942;

Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Олександр Оглоблин. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. — С.201-218;

Ричка В. М., Смолій В. А. В. Б. Антонович як історик українського козацтва // Український історичний журнал. — 1990. — № 9. — С.109-115;

[Киян О. І. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Український історичний журнал. — 1991. — № 2. — С.64-76;](#)

Ульяновський В. Син України (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина) // Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К., 1995. — С.5-76;

[Дорошенко Д. Огляд української історіографії. — К., 1996. — С.127-136;](#)

Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. — К., 1997.

С. Синюк, Б. Строць. Антонович Володимир Боніфатійович // [Тернопільський енциклопедичний словник](#) / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004–2010. — Т. 1–4. — [ISBN 966-528-197-6](#). — Т. 1: А-Й. — [2004](#). — 696 с.

Ковпаненко Н. Г. Архітектурно-мистецька спадщина України в працях визначних учених другої половини ХІХ — початку ХХ

ст. // Український історичний журнал. — 2005. — № 6. — С. 114–115, 126.

[Клюй А. І.](#) Проблема цивілізаційного вибору в політичній думці України кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Грانی. — 2009. — № 6(68). — С. 143–146.

[Данилевич В.Ю.](#) Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей І. Н. О. // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. : Т. 2. — К., 1997. — С. 379–390.

Р.Г. Симоненко Кирило-Мефодіївське товариство // [Енциклопедія історії України](#) / Редкол.: [В. А. Смолій](#) (голова) та ін.. — Київ: Наукова думка, 2007. — Т. 4:Ка-Ком. — С. 528.

[М. Возняк.](#) [Кирило-Методіївське Братство. Львів, 1921](#)

Симоненко Р. Г. Кирило-Мефодіївське товариство // [Енциклопедія історії України](#). — Т. 4. — К.: Наукова думка, 2007. — С. 297–298.

Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). — Львів: Світ, 1998. — 192 с.

Дашкевич Я. Учений, політик, публіцист // Слово і час. — 1991. — Ч. 10. — С. 3-6.

Дмитренко М. Михайло Драгоманов — дослідник фольклору // Слово і Час. — 2005. — № 6. — С. 12-24.

Дорошенко В. Життя і діяльність М. П. Драгоманова: Короткий життєписний нарис. — Мюнхен, 1963. — 21 с.

Качкан В. А., Качкан О. В. Великий полтавець європейського овиду // Нев'януча галузка калини: Українські літератори, вчені, громадські діячі — в діаспорі. — К., 2011. — С. 4-11.

Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. — Чернівці: Прут, 2001. — 488 с.

Костюк Г. Листування // Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). — Вашингтон — Київ, 2002. — С. 223–234.

Куца О. Літературознавчі пошуки Михайла Драгоманова у контексті культурно-національної програми українства // Теорія літератури, компаративістика, україністика: Збірник наукових праць з нагоди 70-річчя Р. Гром'яка / Упоряд. М. Лановик, З. Лановик, І. Папуша та ін. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — Вип. 19. — С. 247–253.

Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині ХІХ століття. — Тернопіль, 1995. —

224 с.

Лисяк-Рудницький І. Драгоманов Михайло // Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. Перевид. — Львів, 1993. — С. 589–591.

Матвіїшин В. Михайло Драгоманов і європеїзація літературного процесу в Галичині 70-90-х років ХХ ст. // Український літературний європеїзм. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — С. 128–136.

Михайлин І. Л. Як Михайло Драгоманов став Чудаком (дискусія Б. Грінченка та М. Драгоманова в журналі «Зоря» 1888–1889 років). Діалог Івана Франка з Михайлом Драгомановим у журналі «Народ»: дискурс прихованої полеміки // Журналістика як всесвіт: Вибрані медіа-дослідження. — Харків: Прапор, 2008. — С. 386–404.

Сарбей В. Г., Федченко П. М. Драгоманов Михайло Петрович // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. — Т. 2. — С. 101–103.

Тарнашинська Л. Апостол правди і науки // Літературна Україна. — 1991. — 19 вересня. — С. 7.

[Нечкина М.В.](#) Декабристы. - М.: Наука, 1982

Довнар-Запольский М.В. Тайное общество декабристов: Исторический очерк, написанный на основании следственного дела. М., 1906. 340 с.

Гордієнко Д. Тарас Шевченко і декабристи // Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць. Вип. 10 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. — С. 131–138.

Трубецкой С.П. Материалы о жизни и революционной деятельности. Письма и дневники. — Иркутск, 1987

[Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В.](#) Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) // [Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 50—65.](#)

[«Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років / Упор., вступ. ст. та примітки Григорія Казьмирчука, Юрія Латиша.](#) К., 2011. 195 с.
[Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука.](#) К., 2005. Т. 4. 202 с.

[Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш;](#) наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т.

6. К., 2009. 204 с.

[Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т. 7. К., 2013. 440 с.](#)

[Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ, 2014. - 237 с.](#)

[Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки \(від витоків до початку ХХ сторіччя\). — К.: Парапан, 2002. — 396 с.](#)

[Д. Дорошенко. Пантелеймон Куліш. Київ-Ляйпціг 1920](#)

Жулинський М. Г. «Із забуття — в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)». Київ: Дніпро, 1990. — С. 43—66.

Пантелеймон Куліш і українське національне відродження: Доп. та повідомл. наук, конф., присв. 175-роковинам від дня народження письменника. — Х., 1995.

Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження. — К.; Нью-Йорк, 2000.

Федорук О. Пантелеймон Куліш: бібліографія літератури (1989–2002) // Відкритий архів: Щорічник матеріалів та досліджень з іст. модерної укр. культури. — К., 2004. — Т. І. — С. 453–573.

Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. — К., 2007.

Енциклопедія «Черкащина». Упорядник Віктор Жадько. — К., 2010. — С. 495–496.

Ситий І., Федорук О. До родоводу Куліша // Археографічний щорічник. Нова серія. — К., 2010. — Вип. 15/16. — С. 129–139.

100 найвідоміших українців / Гнатюк М. А., Громовенко Л. П., Ламонова О. В. та ін. 2-ге видання. — Київ: Орфей, 2002. — 592 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Антонович Володимир Боніфатійович (1830 – 1908).....	26
Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932).....	29
Бальмен Яків Пертович (1813 = 1845).....	34
Барвінський Володимир Григорович (1850 – 1883).....	37
Барвінський Олександр Григорович (1847 – 1926).....	39

Багинський Лев Васильович (1872 – 1930).....	43
Багинський Юліан Олександросич (1870 – 1940).....	46
Беренштам Вільям Людвігович (1839 – 1904).....	50
Белозерський Василь Михайлович (1825 – 1899).....	52
Бодянський Осип Максимович (1808 - 1877).....	53
Борисов Андрій Іванович (1798 – 1854).....	55
Борисов Петро Іванович (1800 – 1854).....	55
Будзиновський Вячеслав Титович (1868 – 1935).....	57
Вагилевич Іван Миколайович (1811 – 1866).....	59
Вахнянин Анатоль Климович (1841 – 1908)	62
Вітик Семен (1876 – 1937).....	63
Вітовський Дмитро Дмитрович (1887 – 1919).....	65
Вовк Федір Кіндратович (1847 – 1918).....	67
Волконський Сергій Григорович (1788 – 1865).....	69
Гаврилко Михайло Омелянович (1882 – 1920).....	73
Галаган Григорій Павлович (1819 – 1888)	76
Гансевич Микола (1869 – 1931).....	77
Глібов Леонід Іванович (1827 – 1893).....	80
Гнатюк Володимир Михайлович (1871 – 1926).....	82
Головацький Яків Федорович (1814 – 1888).....	86
Голубовський Петро Васильович (1857 – 1907)	91
Горбпчевський Іван Іванович (1800 – 1869)	92
Гошкевич Віктор Іванович (1860 – 1929).....	93
Грабовський Павло Арсенович (1864 – 1902).....	97
Гребінка Євген Павлович (1782 – 1848).....	103
Грінченко Борис Дмитрович (1863 – 1910).....	109
Гулак-Артемівський Петро Петрович (1790 – 1865).....	117
Деборій – Мокрієвич Володимир Карпович (1848 – 1926).....	134
Драгоманов Михайло Петрович (1841 – 1895)	139
Ейхельман Отто Оттович (1854 – 1943).....	145
Желябов Андрій Іванович (1851 – 1881)	148
Житецький Павло Гнатович (1836 – 1911)	149
Зібер Микола Іванович (1844 – 1888)	152
Капніст Олексій Васильович (1796 – 1867).....	155
Каразін Василь Назарович (1773 -1842)	157
Кістяковський Олександр Федорович (1833 – 1885).....	169
Квітка-Основняненко Григорій фєдорович (1778 – 1843)	163
Кибальчич Микола Іванович (1853 – 1881)	170
Кивлицький Євген Олександрович (1861 – 1921).....	173

Кобринська Наталія Іванівна (1855 – 1920).....	175
Кониський Олександр Якович (1836 – 1900).....	177
Коссак Михайло Андрійович (1874 – 1938).....	179
Костомаров Микола Іванович (1817 – 1885)	182
Котпяревський Іван Петрович (1769 – 1838).....	195
Коцюбинський Михайло Михайлович (1864 – 1913)	202
Кримський Атангел Юхимович (1871 – 1942).....	214
Куземський Михайло (1809 – 1879).....	217
Куліш Пантелеймон Александрович (1819 – 1897).....	219
Лазаревський Олексій Матвійович (1834 – 1902).....	227
Лазаревський Михайло Матвійович (1818 – 1867)	232
Лашченко Ростислав Митрофанович (1876 – 1929).....	233
Лашкевич Олег Степанович (1867 – 1925).....	237
Лебединцев Феофан Гаврилович (1828 – 1888).....	238
Лизогуб Дмитро Андрійович (1849 – 1899).....	240
Лизогуб Федір Андрійович (1851 – 1928).....	241
Липа Іван Левкович (1865 – 1923).....	246
Лисенко Микола Віталійович (1842 – 1912)	249
Люблінський Юліан Казамирович (1798 – 1873)	258
Маковей Осип Степанович (1867 – 1925).....	259
Максимович Михайло Олександрович (1804 – 1873)	263
Масляк Володимир Іванович (1859 – 1924).....	267
Милорадович Єлизавета Іванівна (1832 – 1890)	269
Михальчук Костянтин Петрович (1840 – 1914)	270
Могильницький Антін Любич (1811 – 1873)	272
Могильницький Іван (отець) (1778 – 1831).....	275
Муравйов-Апостол Сергій Іванович (1796 – 1826).....	277
Муравйов-Апостол Матвій Іванович (1793 – 1886).....	278
Навроцький Олександр Олександрович (1823 – 1892)	280
Науменко Володимир Павлович (1852 – 1919)	281
Огоновський Омелян Михайлович (1833 – 1894)	291
Огоновський Олександр Михайлович (1848 – 1891)	292
Окуневський Теофіл Іполітович (1853 – 1937)	293
Охрімович Володимир Юліанович (1870 – 1931).....	294
Павлик Михайло Іванович (1853 – 1915)	295
Партицький Омелян Осипавич (1840 – 1895)	300
Пирогов Микола Іванович (1810 – 1881)	302
Подолінський Сергій Іванович (1850 – 1891)	308
Попович Омелян Олександрович (1856 – 1930).....	311

Потебня Олександр Опанасович (1835 – 1891) ..	320
Потоцький Анджей Казімеж (1861 – 1908)	327
Репін-Волконський Микола Григорович (1778 – 1845)	328
Романчук Юліан (1842 – 1932)	329
Руданський Степан Васильович (1833 – 1873).....	332
Русова Софія Федорівна (1856 – 1940).....	339
Русав Олександр Олександрович (1847 – 1915)	344
Свидницький Анатоль Патрикійович (1834 – 1871)	346
Симиренко Василь Федорович (1835 – 1915).....	350
Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859 – 1938)	353
Старицький Михайло Петрович (1840 – 1904)	358
Степняк-Кравчинський Сергій Михайлович (1851 – 1895)	361
Стефанович Яків Васильович (1854 – 1915).....	363
Студинський Кирило Йосипович (1868 – 1941)	370
Темницький Володимир Миколайович (1879 – 1938).....	374
Терлецький Остап Степанович (1850 – 1902).....	376
Трильовський Кирило Йосипович (1864 – 1941)	378
Туган-Бпрановський Михайло Іванович (1865 – 1919).....	383
Устиянович Кирило Миколайович (1939 – 1093)	388
Франко Іван Якович (1856 – 1916).....	390
Чайковський Андрій Якович (1857 – 1935).....	405
Чалий Михайло Корнійович (1816 – 1907)	411
Чикаленко Євген Харлампійович (1861 - 1929)	412
Чубинський Павло Платонович (1839 – 1884)	415
Шаповал Микита Юхимович (1882 – 1932)	420
Шашкевич Маркіян Семенович (1811 – 1843).....	422
Шевченко Тарас Григорович (1814 - !861)	428
Шелухін Сергій Павлович (1864 – 1938)	462
Щепкін Михайло Семенович (1788 – 1863)	473
Юзефович Михайло Володимирович (1802 – 1889)	477
Юркевич Панфіл Данилович (1826 – 18740)	480
Ярошинська Євгенія Іванівна (1868 – 1904)	485

**НАЙБІЛЬШ ВІДОМІ ЛІТЕРАТУРНІ
ВИДАВНИЦТВА В УКРАЇНІ У ХІХ СТ.....486**

**ПОЛІТИЧНІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ
І РУХИ В УКРАЇНІ У ХІХ СТ.....505**

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	582
ЛІТЕРАТУРА.....	585

**Карасевич А. О., Левківський К. М., Карасевич О.О.,
Шачковська Л.С.**

ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНИ У ХІХ СТОЛІТТІ

*Навчальний посібник для студентів
гуманітарних факультетів*

Підписано до друку 20.10.2015. Формат 60x90 1/32

Папір офсет.

Обл.-вид. арк. 25,4. Ум. друк. арк. 24,8.

Тираж 300. Зам. № 2719.

**Видавець та виготовлювач
ФОП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань, вул. Садова, 2
(УДПУ, навчальний корпус № 1)

Тел. 097 255 65 07

047 44 3 51 33

093 540 78 82

e-mail: nastek@meta.ua

www.foto-na.net.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.